

HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ISSN: 1308 - 5107

YIL 7 SAYI 2

ARALIK 2014

Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ISSN 1308-5107
Aralık 2014, Cilt: 7, Sayı: 2

Hitit University
Journal of Social Sciences Institute
ISSN 1308-5107
December 2014, Volume: 7, Issue: 2

Yayın Sahibi / Owner on behalf of Hitit University
Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Reha Metin ALKAN
(Rektör / Rector)

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
(Enstitü Müdürü/ Director of the Institute)

Editor / Editor
Yrd. Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU

Editör Yardımcıları / Assistant Editors
Yrd. Doç. Dr. Veysel DİNLER
Yrd. Doç. Dr. Özden KANTER
Yrd. Doç. Dr. Gökhan KAYA

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Gülen ELMAS ARSLAN
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ
Prof. Dr. İrfan ÇAĞLAR
Prof. Dr. Osman EĞRİ
Prof. Dr. Yaşar Erkan ERSOY
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK
Doç. Dr. Habib AKDOĞAN
Doç. Dr. Meral DEMİRYÜREK
Doç. Dr. Ahmet ÖZALP
Doç. Dr. Hakan REYHAN
Doç. Dr. Faruk YAMANER
Yrd. Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU
Yrd. Doç. Dr. Metin SAĞLAM

Yazı ve Redaksiyon Kurulu / Proofreading Board
Arş. Gör. Altuğ ORTAKCI

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date
Çorum, 2014

Tasarım - Baskı / Design - Printing
BirMedya
Yeniol Mah. Gazi 12. Sok. No:9/13 ÇORUM
t: 0.364 225 66 64
www.birmedya.net

Tarandığı İndeks ve Veritabanları / Indexed by

TÜBİTAK- ULAKBİM

INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

ASOS- AKADEMİA SOSYAL BİLİMLER İNDEKSİ

ARAŞTIRMAX- BİLİMSEL YAYIN İNDEKSİ

AKADEMİK DİZİN- AKADEMİK TÜRK DERGİLERİ İNDEKSİ

SCIPHO- SCIENTIFIC PUBLISHING & INFORMATION ONLINE

TEİ- TÜRK EĞİTİM İNDEKSİ

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi hakemli ve bilimsel bir süreli yayın organıdır. Yılda iki sayı olarak yayımlanır. Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına ait olup Enstitümüzün kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır. Yazılar yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen başka yerde yayınlanamaz.

Hitit University Journal of Social Sciences Institute is a peer-reviewed academic journal which is published twice per year. All the responsibility for the content of the papers published here belongs to the author/authors, and does not express the official view of the Institute. Copyright©: Without getting permission of the journal, papers published here cannot be published partially or totally on other media.

*****

Dergimizin Yayın ve Yazım İlkeleri bu sayının son kısmındadır

BU SAYININ HAKEMLERİ / *Peers of this Issue*

Prof. Dr. Mustafa ARSLAN (İnönü Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Tuğrul BALABAN (Amasya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa BIYIK (Hitit Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Gökben BAYRAMOĞLU (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. İrfan ÇAĞLAR (Hitit Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Mümine ÇAKIR (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman DEMİR (Marmara Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tolga ÇIRAK (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Abide DOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Hiclal DEMİR (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN (Hitit Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin DOĞAN (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan GÜLENDAM (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali EROĞLU (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Seçil ŞATIR (Hitit Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Selim KANAT (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet AKTEL (Süleyman Demirel Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Alparslan KARTAL (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Özgür ALPARSLAN (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Özden KANTER (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Zekeriya BAŞKAL (İpek Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Gökhan KAYA (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ÇAKMAKLIOĞLU (Ankara Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Elif AYAN NİZAM (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU (Ankara Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Ayşen SATIR REYHAN (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Nülüfer ERBİL (Ordu Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Zafer Savaş ŞAHİN (Atılım Üniversitesi)
Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Nur ŞAT (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabiha KILIÇ (Hitit Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Süleyman TURAN (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Hanife KONCU (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Onur TUTULMAZ (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. İpek ÖZKAL SAYAN (Ankara Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Metin UÇAR (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet ÖZALP (Hitit Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Sefer YAVUZ (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet ÜSTÜN (Amasya Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Hiroki WAKAMATSU (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan REYHAN (Hitit Üniversitesi)	Öğr. Gör. Dr. Erjada PROGONATI (Hitit Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Birsan ALTAY (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)	Dr. Selçuk ATAK (Polis Akademisi)

EDİTÖRÜN NOTU

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (HÜSBED) 7. cilt 2. sayısıyla siz değerli okuyucularının beğenisine sunulmuş bulunmaktadır.

Dergimizin ulusal ve uluslararası düzeyde tanınırlığını artırmaya yönelik çalışmalarımız hızla devam etmektedir. Bu kapsamda, dergimizin TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark sistemine girişi tamamlanmıştır. Bilindiği üzere, TÜBİTAK ULAKBİM tarafından Eylül 2013 tarihinden itibaren yürütülmeye başlanan DergiPark Projesi ile ulusal akademik dergilerin kalitesini ve uluslararası etkisini artırmak amacıyla elektronik ortamda bir dergi yönetim sistemi kurulmuş ve dergi barındırma hizmeti verilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede, Türkiye’de yayın hayatına devam eden 500’e yakın akademik dergi, bu sisteme entegre olmuştur. Bu sistem vasıtasıyla, dergi yayımlama sürecinin daha kolay ve hızlı gerçekleştirilebilmesine imkan sunan Açık Dergi Sistemleri (ADS) üzerinden, bir makalenin başvurusundan yayımlanmasına kadar geçen süreç elektronik ortamda gerçekleştirilebilmektedir.

Ayrıca CrossRef ile ULAKBİM arasında yapılan sponsor kurum anlaşması gereğince, 2014 yılı sayılarından itibaren ücretsiz DOI hizmeti verilecektir. Bu kapsamda, dergimizde 2014/1 sayısından itibaren yayımlanan çalışmalara DOI numarası verilmeye başlanmıştır.

Doçentlik başvuruları için istenilen nitelikli dergi sınıfında yer alan HÜSBED’nin tarandığı ulusal ve uluslararası indeks çeşitliliğini arttırmaya yönelik çalışmalarımız devam etmektedir.

Yayımlanması isteğiyle Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’ne göndereceğiniz makale, çeviri, tanıtım ve değerlendirme yazılarınızı, <http://www.sbedergi.hitit.edu.tr/> adresinden Açık Dergi Sistemi’ne ücretsiz üye olarak, kendi hesabınız üzerinden gönderebilirsiniz.

Yeni sayılarda buluşmak temennisıyla...

Dr. Yakup ÇOŞTU

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

Ömer ÇAKIR	173
Enis Behiç Koryürek'in Eserlerinde Macarlar ve Macaristan <i>The Hungarians and Hungary in the works of Enis Behic Koryurek</i>	
Meral DEMİRÜREK	187
<i>One City Two Novels</i> Bir Şehir İki Roman	
Ahmet Cahid HAKSEVER	197
<i>The Introspective Criticism in Maktubat of Imam Rabbani Ahmad Farooq Al-Sarhandi</i> İmam-ı Rabbânî'nin Mektûbât'ında İçedönük Eleştiriler	
Cevat ÖZYURT	207
Marx'ta Yanılsama ve İdeoloji Olarak Din <i>Marx Religion as an Illusion and Ideology</i>	
Gülğün BANGİR ALPAN - Gürcü KOÇ ERDAMAR	241
Uygulama Öğretmenlerinin ve Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançlarının Karşılaştırılması <i>Comparison Between Mentors And Student Teachers' Epistemological Beliefs</i>	
Zübeyir BAĞCI	259
Duygusal Zekâ ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi <i>The Relationship Between Emotional Intelligence And Organizational Citizenship Behavior</i>	
Özgür BİYYAN - Musa GÖK	281
Çevre Politikaları Kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Vergilerinin Uygulanışı: Karşılatırmalı Bir Analiz <i>Taxation of Pollution in Turkey and European Union: An Analysis with Comparative</i>	
Metin UÇAR	311
Demokrasi Bilimden Beslenebilir mi? <i>Can Democracy Be Fed On Science?</i>	
Mustafa ÜNVERDİ	327
Ahlakın Epistemolojisi <i>Moral Epistemology</i>	
Mehmet AKALIN	351
İklim Değişikliğinin Tarım Üzerindeki Etkileri: Bu Etkileri Gidermeye Yönelik Uyum ve Azaltım Stratejileri <i>The Climate Change Impacts on Agriculture: Adaptation and Mitigation Strategies For This Impacts</i>	
Ali Metin BÜYÜKKARAKAYA	379
Tepecik-Çiftlik Neolitik İnsanlarında Genel ve Cinsiyet Yönelimli Çocuk Sağlığı <i>General and Sex-Biased Child Health Among Tepecik-Çiftlik Neolithic People</i>	
Alper DEMİRBUGAN	403
Madencilik Projelerinin Çevresel Dışsallıklar Göz Önünde Bulundurularak Ekonomik Değerlendirilmesi <i>Economic Appraisal Mining Projects Taking Account Environmental Externalities</i>	
Ramazan İZOL - Samet ZENGİNOĞLU	423
11 Eylül ve Sonrası Terörizm, Petrol ve Nükleer Tehdit Ekseninde Ortadoğu <i>9/11 and Its Aftermath: Middle East on the Axis of Terrorism, Oil and Nuclear Threat</i>	
Ömür KAYA - Osman ŞEN	441
<i>The Ideological and Pratical Comparison of Hezbollah in Lebanon and Hamas</i> Lübnan Hizbullah'î ve Hamas'ın İdeolojik ve Pratik Karşılaştırılması	

Özkan LEBLEBİCİ	457
Afetlerde Kamu Yönetiminin Rolü ve Toplum Temelli Afet Yönetimine Doğru <i>Role of Public Administration a Disaster and Community-Based Disaster Management</i>	
Hilal BOZKURT	479
Çorum İli İskilip İlçesinde Keklik Kafesi Yapımı <i>The Production of Partridge Cage in Iskilip District of Çorum Province</i>	
Canay UMUNÇ	491
Soykırımı İnkâr Yasa Tasarısı'nın Fransız Basınında Sunumunun Eleştirel Söylem Analizi: Le Monde ve Le Figaro Gazeteleri” <i>”Critical Discourse Analysis of “Genocide Denial Bill” Presentation İn French Press: Le Monde and Le Figaro Press”</i>	
Ahmet Özhan SUCU	513
14. Yüzyıl Mesnevisinde İlim ve Ahlaka verilen Önem <i>The Value of Knowledge and Virtue of the 14th Century in Masnavis</i>	
Ersin AFACAN - Hüseyin BAL - Hayrettin GÜMÜŞDAĞ - Gökhan ÇOBANOĞLU	525
Sosyolojik Açıdan Profesyonellik <i>Sociological Aspects of Soccer and Professionalism</i>	
Mehmet Selim AYHAN - Mustafa ARSLAN	543
Edebi Metin olarak Masalların Yabancılar Türkçe Öğretiminde Dilsel ve Kişisel Becerilerin Gelişimine Etkisi. <i>Effects of Fairy Tales as Literary Texts on Improved Lingual and Personal Skills in Teaching Turkish to Foreign Learners</i>	
Emre ÇITAK	561
Postkolonyalizm ve Batı Sinemasında Doğu-Batı Ayrımına Yönelik Postkolonyal Ögeler <i>Postcolonialism And Postcolonial Themes In The Western Cinema On East-West Discrimination</i>	
TANITIM VE DEĞERLENDİRME YAZILARI / BOOK REVIEWS	
Hiclâl DEMİR	581
Husrev ü Şirin Mesnevilerine Yeni Bir Halka: Sâlim Efendi'nin Husrev ü Şirin Mesnevisi	
Tuğba ÖZTÜRK	585
Dinin Akli ve Ahlaki Savunusu	
Nurullah Haydar YURDUSEVEN	591
Avrupa'da Türkler: Din ve Entegrasyon	
Ebru BİLGİN	595
Gelir Dağılımı Adaletsizliğine Çözüm Arayışları: Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital	
Burak YÜKSEL	599
Çevre Sorunsalına Disilinlerarası Bakış: Sosyal Çevre Bilimleri	
Kübra YÜKSEL	605
Belgelerle Osmanlı İmparatorluğunda Telif Hakları Gerçeği: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kapitalistleşme Tecrübesi ve Telif Haklarının Gelişimi	

ENİS BEHİÇ KORYÜREK'İN ESERLERİNDE MACARLAR VE MACARİSTAN*

Ömer ÇAKIR**

“Sizlersiniz, ey kavm-i Macar bizlere ihvân:
Ecdâdımızın müştereken menşei Turan...”
Hüseynzâde Ali Turan

Atıf/©: Çakır, Ömer, (2014). “Enis Behiç Koryürek'in Eserlerinde Macarlar ve Macaristan”,
Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 173-185.

Özet: Enis Behiç, II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1923) ve sonrasında Cumhuriyet Döneminde eser vermiş şairlerden biridir. Millî, vatanî duyguların dışında bireysel aşk temasını işleyen şiirleri de vardır. Tasavvuftı duygu ve düşüncelerini dile getirdiği Varidat-ı Süleyman(1949) adlı eseri edebiyat çevrelerinde oldukça ilgi uyandırmıştır. Enis Behiç, şair kimliğinin yanında yurt dışı ve yurt içinde çeşitli memurluklarda bulunmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Macaristan'da Türk konsolosluğunda görev yapan Enis Behiç, bu sırada Fransız asıllı Macar bir hanımla evlenmiş, yazdığı kimi şiirlerinde Macarları ve Macaristan'ı konu edinmiştir. Daha sonra eşinden ayrılan şairin orada bıraktığı Hasan isimli oğlu ile oldukça duygusal ve acıklı bir iletişimi olur. Bunları zaman zaman kesilen mektuplarda okumak mümkündür. İşte bu yazıda Enis Behiç'in Macaristan günleri, şiirlerine akseden Macarlar ve Macaristan ile oğlu arasındaki mektuplaşmalar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Enis Behiç, Macarlar, Macaristan, Şiir, Mektup

Makale Geliş Tarihi: 13.10.2014/ Makale Kabul Tarihi: 03. 12. 2014

* Bu yazı, Macar Bilimler Akademisi Hümaniter Bilimler Araştırma Merkezi ve Yunus Emre Enstitüsü Budapeşte Yunus Emre Kültür Merkezi tarafından 3 Mayıs 2013 tarihinde Budapeşte'de yapılan Türk- Macar Kültür İlişkileri Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş, güncelleştirilmiş ve genişletilmiş halinden oluşmaktadır.

** Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta: ocakir@karatekin.edu.tr; ocakir2000@gmail.com

The Hungarians and Hungary in the Works of Enis Behiç Koryürek

Citation/©: Çakır, Ömer, (2014). "The Hungarians and Hungary in the Works of Enis Behiç Koryürek", *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, Year 7, Issue 2, pp. 173-185.

Abstract: Enis Behiç is a poet who had works in the Second Constitutional Era (1908-1923) and later the Republican Era. He had some poems handling the theme of individual love beside the national and patriotic feelings. His work called "The Revenues of Suleiman (1949)" in which he uttered his mystical thoughts and feelings aroused considerable interest in literary circles. Besides his poet identity, Enis Behiç had been to various offices abroad and in his homeland. During World War I, Enis Behiç served in the Turkish Consulate in Hungary, meanwhile he married a Hungarian woman and he made reference to the Hungarians and Hungary in some of his poems. Later the poet was divorced from his wife and had quite emotional and pathetic communication with his son Hasan whom he left in Hungary. It is possible to read them in occasionally interrupted letters. In this article, it is emphasized the Hungary days of Enis Behiç, the Hungarians and Hungary reflection in his poems and the correspondences with his son.

Keywords: Enis Behiç, Hungarians, Hungary, Poem, Letter.

I.GİRİŞ

Konu ile ilgili araştırmaların verdiği malumata göre, Türk-Macar ilişkilerinin tarihi çok eskilere uzanmaktadır. Macarların Türk kökenli olması, Osmanlı Devleti'nin Macaristan'da iki yüz yıl gibi uzun bir süre kalması ve buradaki egemenliği, daha sonra bu topraklardan çekilmekle beraber 1800'lü yıllarda Macaristan'ın Avusturya'ya karşı verdiği bağımsızlık mücadelesinde kendisine sığınan Macarları himaye etmesi, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile ittifak halinde olması, bu sırada Gül Baba Türbesi ile ilgili Macarların samimi gayretleri, 1912'de Budapeşte Türk konsolosu olarak edebiyatçı Ahmet Hikmet'in Türk-Macar kardeşliği için yaptığı çalışmalar, Milli Mücadele sırasında özellikle Macar Turancılarının Anadolu'daki istiklal hareketine olan desteği, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Macaristan ile kurulan siyasi ve kültürel ilişkiler tarihi Türk-Macar ilişkileri bağlamında zikredilebilecek bazı madde başlıkları olarak zikredilebilir (Çolak, 2000: 61-72). İşte bütün bu tarihi süreç içerisinde meydana gelen siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda meydana gelen yakın ilişki zaman içinde iki ülkenin edebiyatına da aksetmiştir. Dolayısıyla bugün Macar ede-

biyatında Türklerden ve Türkiye'den bahsedebileceği* gibi Türk edebiyatında da Macarlar ve Macaristan'dan söz etmek mümkündür (Saral, 2001). Biz bu yazımızda söz konusu yansımanın bir parçası olarak Enis Behiç Koryürek'in eserlerinde Macarlar ve Macaristan'dan söz etmeye çalışacağız. Bu noktada "niçin Enis Behiç Koryürek?" diye bir soru akla gelebilir. Bu sorunun cevabına Enis Behiç'i kısaca tanıyarak başlamakta fayda görüyoruz.

II. ENİS BEHİÇ'İN HAYATI VE ESERLERİ

Enis Behiç, Türkologlar tarafından tanınmış bir şair olmakla beraber hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verecek olursak şunları söyleyebiliriz: Enis Behiç, 1893 yılında doğdu (Çolak, 2009: 17). Bir şair olarak 1912-1913 yıllarında gerçekleşen Balkan Harbi sırasında tanınmaya başladı. Önceleri Servet-i Fünûn Edebiyatının etkisinde şiirler yazdı ve bunları Şehbal (1912-1914) dergisinde yayımladı. Daha sonra şiirlerini hece vezni ve sade dille yazarak Ziya Gökalp'in önderliğini yaptığı Milli Edebiyat saflarına geçti. Böylece aruzdan heceye geçen şair, Beş Hececi olarak bilinen edebiyat topluluğunun isimlerinden biri oldu. Bu sırada yani savaş yıllarında devrin atmosferine uygun olarak milli heyecanı dile getiren epik şiirler kaleme aldı. Bunları, *Miras* adlı kitabında topladı (1927). 1946'dan sonra ise ikinci kitabında topladığı tasavvufi şiirleri yazdı: *Vâridat-ı Süleyman* (şiirler, 1949).

1949 yılında vefat eden Enis Behiç'in edebiyatçı kimliğinin yanında yurt içi ve yurt dışında çeşitli devlet kademelerinde yaptığı görevleri de vardır. Bu çerçevede Enis Behiç, Bükreş'te (1915), Budapeşte'de (1916-1919) konsolos katipliği ve konsolosluk yapmıştır. Daha sonra yurda döndükten sonra da adalet, iktisat ve çalışma bakanlıklarına bağlı çeşitli görevlerde bulunmuştur (Necatigil, 1991: 189). Fethi Tevetoğlu'nun bir incelemesi (Tevetoğlu, 1985) olan Enis Behiç hakkında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Kazım Çandır tarafından da bir doktora tezi hazırlanmıştır (Çandır, 2014).

III. ENİS BEHİÇ KORYÜREK'İN MACARİSTAN YILLARI (1916-1922)

Enis Behiç'in Macaristan yıllarını üçe ayırmak gerekir. Bunlardan ilki bir hariciye mensubu olarak Enis Behiç'in Budapeşte'deki faaliyetleridir. İkincisi ise Enis Behiç'in burada Fransız asıllı bir Macar ile evlenmesi ve sonrasındaki gelişmeler. Üçüncüsü de Enis Behiç'in Budapeşte yıllarındaki edebî faaliyetleri ve buradaki duygu ve düşüncelerinin yazdığı eserlerdeki akisleri.

* Bu konuda bazı çalışmalar için bkz. Vural Yıldırım, "XIX. Yüzyıla Kadar Macar Edebiyatında Türkler", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1029/12467.pdf>, 24.04.2013; Naciye Güngörmüş, "Çağdaş Macar Edebiyatında Türk İzleri", *Uluslar arası Türk-Macar Türkoloji Sempozyumu*, 24 Mayıs 2012, Gaziantep Üniversitesi.

A. Hariciye Mensubu Olarak Enis Behiç

Enis Behiç'in Macarlar ve Macaristan ile münasebeti yukarıda belirtildiği üzere 1916 yılında Budapeşte konsolos katipliği görevine atanması ile başlar (Tevetoğlu, 1985: 46). Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, bu sırada I. Dünya Savaşı'nda Almanya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun olduğu bloğun içindedir. Bu bağlamda müttefikimiz olan Macarlar ile Türkler arasında siyasi, sosyal, kültürel anlamda yakın bir ilişki söz konusudur. Bu noktada, dostane ilişkilerin zemininde söz konusu savaşın başlamasından iki yıl önce, 1912 yılında, Budapeşte Başkonsolosluğuna atanan Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) Bey'in çabalarını özellikle belirtmek gerekir. Zira, Ahmet Hikmet Bey, orada bulunduğu sırada çeşitli konferanslar vermek suretiyle Türklerin tanınması için büyük çaba gösterir. Macar basını da ona ve çalışmalarına yer verir. Mesela, "İtilaf Devletlerinin Çanakkale Boğazı'nı 18 Mart 1915'te geçme girişimlerinden önce Endre Béla'nın 2 Mart 1915 tarihli Pesti Naplo gazetesinde Budapeşte Başkonsolosu Ahmet Bey'le yaptığı röportaj, bu yıllarda müttefik Türklere duyulan ilginin boyutuna güzel bir örnektir" (Çolak, 2009: 25-26).

Bu sırada Enis Behiç de millî duyarlılık sahibi bir şair olarak bir grup şair ve yazarla birlikte Temmuz 1915'te Çanakkale Cephesi'ni ziyaret eder. Dönüşte buradaki gözlemlerinden hareketle duygu ve düşüncelerini iki adet şiirin mısralarında ebedileştirir. Bunlardan "Çanakkale Şehitliğinde" isimli 11 dörtlükte oluşan şiirinin bir dörtlüğünde şair, Çanakkale şehitlerine şöyle seslenir:

Sizler ki: Bilinmez isimleriniz,

Bu taşsız mezarlar değil yeriniz.

"Türklüğün Tarihi" türbeniz sizin;

Kandili "hilâl"dir bu türbenizin.(Enis Behiç, 1331)*

İşte, Çanakkale Muharebeleri'nin bütün şiddeti ile devam ettiği günlerde Enis Behiç Türkiye'de, Ahmet Hikmet ise Macaristan'da bulunmaktadır; ancak kalpleri Çanakkale için çarpan bu iki edebiyatçı güzel bir tesadüfle bir yıl sonra 1916'da Budapeşte'de buluşacaktır.

Enis Behiç, Temmuz 1915'te Çanakkale Cephesi'ne yapılan ziyaretten sonra Eylül 1915'te önce Bükreş Konsolosluğu Katipliğine atanır. Yaklaşık bir yıl sonra da Haziran 1916'da Budapeşte konsolos katipliğine getirilir (Tevetoğlu, 1985: 46). Onu orada Ahmet Hikmet Bey büyük bir ilgiyle karşılar. Fethi Tevetoğlu, bu sıcak ilgiyi şöyle anlatır: "Bu eski Türk şehrinde buluşan "Usta ve Çırak" büyük bir sevinç duymuşlardı. Sefarethanenin dar bir bürosu, kançılar-yası vardı. Ahmet Hikmet Bey, konsolosluk kâtipleri Nâdir (Nandor) ve Cevad

* Gezi hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Çakır, *Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ank., 2004, s. 39-73.*

Beylerin son derece şişman ve göbekli oluşlarından, yer darlığı bakımından şikayetçiydi. Yeni gelen genç, hem tanınmış bir şair, hem de Ahmet Hikmet Bey'in kendisi gibi ince, zarif yapılı idi. Tıpkı kendisi gibi çok şık giyinmeye meraklı; güzel keman çalan, sanat yetenekleri ile de çevrede büyük bir sevgi yaratacak müstesna yaradılıştı idi. Ahmet Hikmet Bey, her bakımdan sevinç ve muhabbetle Enis Behiç'i bağına bastı" (Tevetoğlu, 1985: 46).

Tevetoğlu'nun verdiği malumata bakılırsa Enis Behiç'in Budapeşte yıllarının başlangıcında özel hayatında ve resmi işlerinde pek de düzenli ve titiz olduğu söylenemez. Çünkü, mesela maaşını, "şık ve pahalı giyim eşyalarına, cana yakın Macar güzellerine götürdüğü çiçeklere ve aldığı hediyelere harcayınca" ayın üçüncü günü parası biter. Bunun üzerine üstadı Ahmet Hikmet'ten borç para ister. Yazıları günlerce ihmal eder; postanın yollanacağı gün acele olarak yetiştirir". Fakat bütün bunlar Ahmet Hikmet'i üzse de aralarındaki samimi dostluğa zarar vermez (Tevetoğlu, 1985: 47). Bu durum onların çeşitli faaliyetlerine de yansır ve Enis Behiç'in Ahmet Hikmet ile Budapeşte'deki çalışmaları oldukça verimli olur. Bu bağlamda, "Türk -Macar kardeşliğinin kökleşmesinde, Türk-Macar kültür ve sanat ilişkilerinin gelişmesinde, Gülbaba Türbesi'nin Macaristan'da bir Türk Mâbedi ve müzesi halinde ihya edilmesinde Enis Behiç'in büyük hizmetleri olmuştur" (Tevetoğlu, 1985: 49). Enis Behiç, "bazı kayıtlara göre yedi yıl, tayin ve dönüş tarihlerine göre [de] beş yıl kaldığı Peşte'de"ki görevinden ayrılarak 1919 Kasım'ında yurda dönmüştür (Tevetoğlu, 1985: 50).

B. Gabrielle Guillemet (Gabi) ile Evlilik ve Macaristan'da Kalan Oğul

Enis Behiç Budapeşte'ye gittiği sırada yirmi beş yaşındadır. Tevetoğlu'nun ifadesiyle "genç, yakışıklı ve çapkın şair" biraz da Ahmet Hikmet'in himayesine kavuşunca Budapeşte'de yazdığı kimi şiirlerinde dile getirdiği duyguları bir bakıma yaşamaktan geri kalmaz (Tevetoğlu, 1985: 47). İşte bu sırada (1917-1918) Enis Behiç, gönlünü Gabrielle Guillemet (Gabi) adlı Fransız uyruklu bir kıza kaptırır ve onunla 2 Ekim 1919 yılında evlenir (Çolak, 2009: 33-34). Bu evlilikten Hasan isimli bir çocuğu olur.

1919 yılının Türk milletinin tarihinde olduğu gibi Enis Behiç'in hayatında da önemi büyüktür. Zira I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, 1918 itibariyle yenilmiş ve akabinde topraklarının büyük bir bölümü İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Buna karşı 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu'yu işgal eden devletlere karşı milli bir mücadeleye başlamıştır. Başta şair Mehmet Akif olmak üzere dönemin önde gelen şair ve yazarları bu mücadeleye büyük destek olurlar. "Ahmet Hikmet [de] sa-

vaş yıllarında Anadolu'ya geçmiş"tir (Tevetoğlu, 1985: 116). İşte bu gelişmeler üzerine Enis Behiç de Türkiye'ye dönmek ve Anadolu'daki Milli Mücadele'nin yanında yer almak ister. Ancak Türkiye'ye dönecek parası yoktur.

Fethi Tevetoğlu, bu dönüşün pek de kolay olmadığını, Macar Başvekilinin yardımları ile olduğunu şöyle anlatır:

"... Yurda dönecek parası yoktu. Enis, kararını ve üzüntülerini doğrudan doğruya çıkıp Macar Başvekiline açtı. Başvekil çok ince bir davranışla Enis'e altı tane saf-kan at hediye etti. Enis, Macar Başvekilinin makamından çıktığı zaman, kapının önünde atları satın almak isteyen kimseler kendisini bekliyordı. Enis'in istediği ücretle atları satın aldılar. İşte Enis, o altı atın parasıyla Anadolu'ya geçip Milli Hükümetin yanında yer aldı" (Tevetoğlu, 1985: 117). Dolayısıyla, 1919 yılı Enis Behiç'in hayatında bir dönüm noktası olur.

Bazı kaynaklarda Enis Behiç'in 1919 Kasım'ında yurda dönerken yanında Gabi'nin de olduğunu ifade etmektedir (Tevetoğlu, 1985: 50). Bazıları da Enis Behiç'in yurda dönüşünün 1922 olduğunu belirtmektedir. Melek Çolak'ın tespitlerine göre Enis Behiç, 1919-1922 yılları arasında yanında eşi Gabi de olduğu üzere bazı görevlerle, geçici olarak İstanbul'da/Anadolu'da bulunmuş; ancak 1922 yılında Türkiye'ye kesin dönüş yapmıştır. Bu sırada eşler arasında bazı anlaşmazlıklar baş gösterir. Zira, özellikle Türkçü, Turancı düşünceleri güçlü olan Enis Behiç ile Fransız kültürüyle yetişmiş olan Gabrielle'in anlaşması zorlaşır. Bencil biri olarak ifade edilen Gabi'nin yakışıklı eşi Enis'in peşine dedektif bile taktığı düşünülecek olursa aradaki güvenin ciddi anlamda zedelendiği söylenebilir. Kültürel farklılık, hayata farklı bakış, gençlik ve hayat tecrübesi eksikliği bu evliliği giderek çıkmaza sürükler. Bir süre sonra Gabi boşanma davası açar. Enis Behiç de boşanmak istemektedir. Bu sırada Gabi, iki ay on günlük hamiledir. Dava İstanbul'da Mahmut Paşa Şer'iyeh Mahkemesi'nde görülür. Dava sonucunda çift 14 Eylül 1922'de boşanır. Gabi, doğacak çocuğu altı yaşına gelince babasının velayetine bırakacağına dair bir belge imzalar. Böylece, Gabi ile Enis Behiç'in üç yıl süren aşkı son bulur.

Gabi, Macaristan'a döndükten bir süre sonra, 16 Nisan 1923'te çocuk dünyaya gelir. Çocuğa isim olarak Enis Behiç'in istediği Hasan Argon adı verilir. Fakat annesi onu 7 Eylül 1923'te bir Katolik Kilisesi'nde "Rogerius" adıyla vafiz ettirir ve oğluna daima bu adla hitap eder. Bununla beraber Hasan Argon Türk vatandaşı olduğu için bazı belgelerde Müslüman olarak da tanımlanır (Çolak, 2009: 36-42). Enis Behiç, boşandıktan iki yıl sonra 27 Şubat 1924'te Fahri Paşa'nın kızı Müfide Hanım ile evlenir. Ancak bu evlilikten çocukları olmaz (Çolak, 2009: 42). Dolayısıyla Enis Behiç'in kendi ifadesiyle "tek erkek varisi" Hasan Argon'dur (Çolak, 2009: 46).

C. Enis Behiç ile Oğlu Hasan Argon Mektuplaşması

Enis Behiç ilerleyen yıllarda eşi ve oğlu ile irtibatını koparmaz ve onlarla mektuplaşmaya çalışır. Zira son yıllarda yapılan bir araştırmadan öğrendiğimize göre Enis Behiç ile oğlu Hasan 1929'dan 1943'e kadar mektuplaşmışlardır. Hasan'a yazılan eldeki mektupların sayısı 27 adettir. Hasan Argon okuma yazmayı öğrenmeye başlayınca kendi el yazısıyla babasına bir kartpostal gönderir (Çolak, 2009: 47). Aslında Gabi, baba ile oğul arasındaki iletişime pek sıcak bakmaz. Hatta zaman zaman Enis Behiç'i kötüler. Fakat para meselesi yüzünden arada bir oğlunun babasına mektup yazmasına izin verir (Çolak, 2009: 51-52). Enis Behiç'in Hasan'a yazdığı ilk mektup 7 Nisan 1929 tarihli olup söz konusu kartpostala cevap mahiyetindedir. Oldukça duygulu olan mektup şöyledir:

“Çok sevgili oğlum, göz bebeğim Hasan'ım

Yeni yılda kendi el yazınla yazdığın kartpostalını aldığım zaman ne kadar mutlu oldum! Sana hemen cevap yazamamıştım. Zira işlerim yolunda gitmiyordu. Ve senin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak bir şeyler gönderemeyecektim. Fakat bu kez bir hafta sonra doğum gününü kutlayacağın için ilk mektubumu yazıyorum. Güzel el yazın için kutlarım seni oğlum. Ve çok çok büyümeni ve gerçekten mutlu olmanı diliyorum. Babanın dilini henüz bilmediğin için sana en derin ve içten sevgimi, dileklerimi ve öpücüklerimi annenin diliyle gönderiyorum...” (Çolak, 2009: 47).

Enis Behiç bu mektubun yazıldığı 1929 yılında altı yaşındaki oğlunu Budapeşte'de bir kez görme imkanı bulur. Şu satırlar da Enis Behiç'in farklı tarihlerde yazdığı mektuplardan. Adeta kor yürek olmuş bir babanın duygularının dile gelmiş hali gibi: “Senden o kadar uzak olan ve seni sadece rüyalarında öpen, kucaklayan babanı da seviyorsun değil mi Hasan'ım. Beni seviyorsun değil mi?” (Çolak, 2009: 48).

“Senden derslerine çalışan küçük, yakışıklı, iyi yürekli, annesinin sözünü dinleyen ve seven, başkalarına elinden geldiğince yardım eden, arkadaşlarıyla iyi geçinen ve de babasını seven çocuktan başka bir şey olmanı istemiyorum. Seni uzaktan da olsa çok seven baban için, her akşam güzel dualar ediyorsun değil mi?...” (Çolak, 2009: 53)

“Belki de kışa doğru Macaristan'a seni binlerce kez öpmek için gelirim. Orada sana güzel oyuncaklar, güzel kıyafetler ve de şekerler alırım. Ve daha sonra işlerim için tekrar Ankara'ya dönerim. Oğlum, bu yolculuğu yapabilmem için

Tanrı'ya dua et. Her ne olursa olsun beni göreceksin ve seni yakında öpüp kucaklayacağım ve çok çok öpeceğim... Önceden olmasa bile daha sonra gerçekleşebilecek. Beni bekle, benim küçük Hasan'ım, baban seni öpmek için bir gün mutlaka gelecek..." (Çolak, 2009: 47).

Türkiye'de soyadı kanunu çıkınca 1934'ten itibaren Hasan da Koryürek soyadını kullanmak durumunda kalır. Enis Behiç ile oğlu arasındaki mektuplaşma arada kesintili yıllar (1930-1939) olsa da uzun süre devam eder. Ancak mektuplaşma 1943 yılında kesilir. Bu sırada Enis Behiç'in oğluna gönderdiği para da geri gönderilir. Bu durum oğlu ile irtibatın da kopmasına sebep olur. Aile arşivinde bulunan mektuplara göre Enis Behiç'ten Hasan Argon'a gönderilen son mektup 6 Ocak 1943 tarihli. Enis Behiç, çok istemesine ve çabalamasına rağmen oğlunu ikinci kez göremeden 18 Ekim 1949 yılında vefat eder. Oğlu Hasan ise bir gazeteci ve yazar olarak oldukça hareketli bir hayat sürer ve 1978'de geride dört çocuğu olduğu halde intihar ederek hayatına son verir. Bu arada 1960'lı yıllarda Hasan Argon'un Türkiye'deki akrabaları ile iletişim kurması, onlarla mektuplaşması sonraları Türk edebiyatından bazı eserleri Macarcaya çevirmesi dikkati çekmektedir (Çolak, 2009: 53-141).

D. Enis Behiç'in Macarlar ve Macaristan ile İlgili Şiirleri

Enis Behiç bir şair olarak Budapeşte'de bulunduğu yıllarda (1916-1922) şiirler yazmaya devam eder. Bunlardan bazıları Macarlar ve Macaristan ile ilgilidir. Enis Behiç'in Budapeşte günleri Türk-Macar edebiyatının birbirini daha yakından tanınmasına da yardımcı olur. Bu çerçevede şairin bazı şiirleri ("Tuna Kıyısında", "Macar Kızları") Macarcaya tercüme edilir. Enis Behiç de bazı Macar şairlerinin şiirlerini (Ünlü Macar şairi Sador Petöfi'den "Sevgilim ve Kılıcım", "Bahar ve Kış"; Dalmady Gyözö'den "Türk Askerleri") Türkçeye çevirir (Tevetoğlu, 1985: 49-50).

Enis Behiç'in Budapeşte'de yazdığı ilk şiirlerde kuvvetli bir memleket hasreti görülür. Mesela orada 25 Aralık 1916'da yazdığı "Tuna Kıyısında" adlı şiir bunlardan biridir.

"Tuna"nın üstünde güneş batarken
Sevgili yurdumu andırır bana.
Bir hayal isterim "Boğaziçi"nden;
Bakarım İstanbul diye her yana
İstanbul! Ey sedef mehtaplarından
Hülya gözlerime ilk ışık veren!
Buranın ufkunda yanıp tozlanan
En munis renge de biganeyim ben!...

Ah orda renklerin Şark güneşiyle
Naz eden- sihirbaz ahengi vardır.
Bu akşam yurdumu andırsa bile
Ah, orda akşamın bir rengi vardır (Koryürek, 1951: 85).

Bu mısralar ilk zamanlar Enis Behiç'in Budapeşte'ye biraz yabancılık çektiğini, vatandan ayrılışın onda büyük bir hasret oluşturduğunu göstermektedir. Ancak bu yabancılık bir yandan Ahmet Hikmet'in sıcak ve samimi alakası, himayesi diğer yandan da Enis Behiç'in Macar insanı ile kurduğu dostluklar sayesinde kısa sürede ortadan kalkar. Çünkü "genç, yakışıklı ve çapkın şair" bir süre sonra burada kaleme aldığı aşk şiirlerindeki duyguları yaşamaya başlar (Tevetoğlu, 1985: 47). Enis Behiç'in "Budapeşte Fantezisi" olarak nitelendirildiği "Anahtar" ile "Busenin Sesi" adlı şiirler Enis Behiç'in Budapeşte'deki duygusal hayatına tercüman olan eserler olsa gerektir.

Enis Behiç'in, aynı apartmanda karşılıklı kaldığı komşu kıza olan sevgisini anlattığı Anahtar şiirinin ilk bölümü şöyledir:

Onunla bir çok zaman bir evde oturmuştuk.
Odalar karşılıklı... O çocuk, ben de çocuk!
Çocuklar gibi şakrak, ne kadar şakalaştık!..
İkimiz, onunla ben, samimi arkadaşlık.

Küçük ve kırmızı dudaklar biraz çapkın!
Saçları lüle, lüle bir kızdı cana yakın!

Her vakit gözlerinin renginde bir başkalık!
Bakardım: Şimdi zümrüt yeşili, pek aydınlık!

Bakardım: Şimdi koyu kurşunî, şimdi elâ!..
Derdim ki: -Gözleriniz, bilinmez nasıl belâ?

"Şimdi de altun gibi çakıyor şimşekleri!
" Bakınız, şimdi hatta karadır desem yeri!"

Gülerdi: -Türk Efendi, gözümün rengi pek çok"
"Fakat, bu hoş sözlere aldanma rengi hiç yok" (Koryürek, 1951: 44-45).

Enis Behiç'in altında Budapeşte 1917 tarihi kayıtlı "Busenin Sesi" adlı şiiri de bir Macar kızına hitaben yazılmıştır. Bir fantezi özelliği ve üslubu taşıyan şiirin ilk ve son mısraları şöyledir:

Güzel Macar kıızı, güzel Macar kıızı!
Öptürmez misiniz o küçük, kırmızı
Dudaklarınızı?

Ben Türküm, siz Macar, kan kardeşliği var.
O halde böyle bir buseden ne çıkar?
Ses çıkar, o kadar!
(...)

Türk gencinin bu sözleri yanlış değildi
Takvimlerde şöyle üçyüz yaprak eksildi;

Ve sonunda bir ses çıktı o buselerden!..

Bu, bir cüce yaygaraydı beşikten gelen! (Koryürek, 1951: 49-50).

Hemen belirtelim ki bu şiirler Enis Behiç'in Budapeşte'de sadece Macar kızlarına ilgi duyduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Zira Macarlarla ilgili başka şiirler onun Macar insanının milli duygularına da tercüman olan eserler kaleme aldığı göstermektedir. Zira, Enis Behiç, Macarlar için son derece önemli olan I. Dünya Savaşı sonrası Trianon Antlaşması çerçevesinde Macaristan'ın toprak kaybedişinden, Macar halkının çektiği sıkıntılardan büyük üzüntü duymuş ve bu üzüntüsünü "Macar Duası" adlı şiirinde dile getirmiştir. Macar Duası sekisen dokuz mısradan oluşan bir şiirdir. Mesnevi nazım şekli ile yazılmış olup her iki mısra kendi arasında kafiyelenmiştir.

Sonunda 10 Ağustos 1932 tarih kaydı olan şiir okunduğu zaman görülecektir ki Enis Behiç bu şiirinde I. Dünya Savaşı sonrasında bir bakıma aynı kaderi paylaşan, ülkeleri işgal edilen Türk ve Macar insanının ortak duygularına tercüman olur. Şiir mısra sayısı bakımında farklı farklı kümelenmiş sekiz bölümden oluşur. Koryürek, şiirin başında Tanrı'nın kudretinden söz eder.

Tanrıya hitaben sitemli bir dilin kullanıldığı şiir Mehmet Akif'in Balkan Savaşı'nın (1913) felaketsiz günlerinde kaleme aldığı "Yâ Râb, bu uğursuz gecenin yok mu sabâhı?/ Mahşerde mi biçârelerin, yoksa felâhı! Nûr istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun! Yandık! 'diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun!" mısraları ile başlayan "Ağzım kurusun... Yok musun ey adl-i İlähî!" mısra ile biten meşhur şiirini hatırlatır (Ersoy, 1989: 191). Enis Behiç'in şiirinde şöyle denilmektedir:

Feryadını duymazsın can çekişen Macar'ın,
Bin hakaret altında kalan aciz kulların
Çektiği ıztıraba merhametin yok mudur?

Mazluma imdad eden adâletin yok mudur? (Koryürek, 1951: 229).

Ardından, Macarların Tanrıya hürmetkâr ve vatansever olduklarını, dine sadakatten çıkmadıklarını dile getiren şair, Macarların Turan'dan/Doğu'dan

Batı'ya göç ettiğini hatırlatır ve bütün yaşananlara rağmen Tanrı'yı takdis ettiklerini söyler:

Biz Garb'ı kurtarmıştık, (Garb) bize ölüm saldı
Ne kadar yerden yere vurulmuş olsak da biz;
Yine ey ulu Tanrı, seni takdis ederiz (Koryürek, 1951: 230).

I.Dünya Savaşı sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılır. Böylece Avusturya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya ve Macaristan ortaya çıkar. Macaristan Haziran 1920'de İtilaf devletleri ile Trianon Antlaşmasını imzalar. Bu antlaşma neticesinde Macaristan, topraklarının büyük bir kısmını kaybettiği gibi 3.5 milyon Macar da sınır dışında kalır (Çolak, 2009: 34). İşte Enis Behiç, Macarlar için oldukça sıkıntılı bu tabloyu dua diliyle şöyle nazmeder:

Ey Tanrı, sen kuşlara birer yuva kurar da
Üç milyon Macar'a bir yurdu çok mu görürsün?
Yık, harab et, Allah'ım, şeytanın tuzağını!
Macarlara kavuştur Macarlık toprağını!
Varlığımızdan çekip aldıkları yurdumuz
Yeniden bizim olsun, sana kurban oluruz!

Hemen belirtelim ki aynı yıllarda Türk insanı da işgal edilen, elinden çekip alınan Anadolu'yu kurtarma çabasındadır. Anadolu yeniden "bizim olsun" için uğraşmaktadır. Enis Behiç şiirin üçüncü bölümünde de adil olduğundan şüphe etmediği Allah'a duaya devam eder:

Allah'ım, bizlere bak, düşmüş Macarlara bak!
Macar'ın namusu var, gücü var, kuvveti var;
Andına, bayrağına hıyanet etmez Macar!
Olsun da başımızda defne yaprağından taç,
Şu kara bulutları dağıt, ufkumuzu aç! (Koryürek, 1951: 230).

Şaire göre bu sırada Macarlar sefalet içinde inlemekte, yabancılar ülkenin bütün servetini emmektedir. Bunları çekirgeye benzeten Enis Behiç, "Ey Tanrı yurdumuzdan çıkar bu haşerâtı" der. Şair, şu mısralarda da Macarlara hem özeleştiri yaptırır hem de ülkeyi savaşa sürükleyenleri eleştirir:

Ah işte tövbe ettik bütün suçlarımızdan
Bir gaflet perdesiydi gözlerimizi saran.
Çılgının biri bizi aldattı ona kandık.

Onun ardınca gittik, sonunda böyle yandık(Koryürek, 1951: 231).

Enis Behiç'in bu mısraları yine Mehmet Akif'in ülkeyi Balkan Savaşı'na sokanları eleştiren şu mısralarını hatırlatır: “*Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk/ Bak nasıl doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!*” (Ersoy, 1989: 184).

Enis Behiç, Macarların topraklarının elinden alınması ve yaşadıkları sıkıntılar sebebiyle dünyaya küskün olduklarını, kaybedilen yerler tekrar Macarlara verildiğinde cihanla barışabileceklerini ve hainleri affedeceklerini düşünür. Şiirinin öznesine de bu yönde düşünceler söyletir. “Zâlimlerin elinden kurtar, ey Tanrı, bizi!/ Macarlara kavuştur çalınan ülkemizi” diyen şiirin öznesi duasını şöyle bitirir:

Ey Ulu Tanrı, sensin her şeye kadir olan;

Çiçekler yaratırsın kırağı damlasından;

Gödile Tepemizden de bahar açılsın, âmin!

Büyük Macaristan'a güller saçılsın, âmin!... (Koryürek, 1951: 231).

IV. SONUÇ

Türk-Macar ilişkilerinin tarihi çok eskilere uzanır. Hatta birçok edebiyatçının duygu ve düşüncelerinde ifade bulduğu üzere aynı kökten ve coğrafyadan gelen iki kavim Türk asıllı ve Turanlıdır. Bu yakınlık iki ülkenin edebiyatına da aksetmiştir. Ahmet Hikmet Müftüoğlu ve Enis Behiç'in I. Dünya Savaşı günlerinde Budapeşte konsolosluğunda görevli olması iki ülke arasında kültürel işbirliğini ve yakınlaşmayı artırmıştır. Bu sırada genç, yakışıklı ve çapkın şair Enis Behiç için Budapeşte bir ilham kaynağı olur. Orada âşık olduğu hanımlardan biriyle, Gabi adlı bayanla, evlenmesi onun hayatında bir dönüm noktasıdır.

Enis Behiç 1922'de Türkiye'ye kesin dönüş yapar. Ancak oğlu ve tek erkek mirası Hasan Argon Macaristan'da kalır. Bu durum baba oğul arasında çok içli mektupların yazılmasına sebep olur. Enis Behiç'in Budapeşte yılları edebî açıdan verimli olur. Zira orada bireysel ve vatanî şiirler kaleme alır. Bunlardan bireysel olanlar arasında Macar güzelleri ile ilgili olanlar da vardır. Bununla beraber Enis Behiç kendi ülkesi için yazdığı vatani şiirleri Macarların ağzından Macaristan için de yazar. “Macar Duası” bunun en güzel örneğidir. Bu da göstermektedir ki Enis Behiç kendi ülkesi için beslediği samimi duygu ve düşünceleri oğlunun yaşadığı ülke için de mısralara dökmüştür. “Macar Duası” biraz da “Hasan Argon”un duası olarak okunabilir. Ne ilginçtir; Turan iki kavmin, ecdadın yurdu olurken Macaristan evladın, Türkiye ise babanın yurdu olacaktır. Kısaca; bir aile iki vatan, Türkiye ve Macaristan.

KAYNAKÇA

- ÇAKIR, Ömer. (2004). *Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.
- ÇANDIR, Kazım. (2014). *Enis Behiç Koryürek'in Hayatı, Sanatı Eserleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 480s.
- ÇOLAK, Melek. (2000). "Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri(1919-1938)", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 2, Güz 2000.
- ÇOLAK, Melek. (2009). *Enis Behiç Koryürek'ten Budapeşte'ye Mektuplar*, Akçağ Yayınları: Ankara.
- ERSOY, Mehmet Akif. (1989). *Safahat (Neşre Haz. M. Ertuğrul Düzdağ)*, Gonca Yayınevi: İstanbul.
- GÜNGÖRMÜŞ, Naciye, "Çağdaş Macar Edebiyatında Türk İzleri", *Uluslar arası Türk-Macar Türkoloji Sempozyumu*, 24 Mayıs 2012, Gaziantep Üniversitesi.
- KORYÜREK, Enis Behiç. "Çanakkale Şehitliğinde", *Türk Yurdu*, Yıl: 5, C.9., Sayı: 1, 10 Eylül 1331.
- KORYÜREK, Enis Behiç. (1951). *Miras ve Güneşin Ölümü*, Ankara Güneş Matbaacılık T.A.O.: Ankara..
- NECATİGİL, Behçet. (1991). *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, 14. Bsk., Varlık Yayınları: İstanbul.
- SARAL, İsmail Tosun, Emre Saral. (2001). *Macarlar ve Tuna Hakkında Yazılan Şiirler (1300- 2000)*, Türk-Macar Dostluk Derneği Yay., Afacan Ofset: Ankara.
- TEVETOĞLU, Fethi. (1985). *Enis Behiç Koryürek Hayatı ve Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- YILDIRIM, Vural Yıldırım, "XIX. Yüzyıla Kadar Macar Edebiyatında Türkler", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1029/12467.pdf>, (Erişim tarihi: 24.04.2013).

ONE CITY TWO NOVELS

Meral DEMİRYÜREK*

Citation/©: Demiryürek, Meral, (2014). "One City Two Novels", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 187-195

Abstract: Thessaloniki is a cultural and commercial city and it constitutes the settings for several contemporary novels, in that the cities location and historical background is important for Greeks, Bulgarians and Turks. In this study we will examine two novels, one of which was published in Turkey, *Like a Sword Wound (Kılıç Yarası Gibi)* by Ahmet Altan, and the other having been published in Greece, *Skoteinos Vardaris* by Elena Houzouri. Although the characters and the narrators of these two novels are different, they reflect the same time period and the same geography. These two novels tell us about the Balkan Wars and national bandits from the Turkish and from the Greek point of view, and Thessaloniki is one of the joint settings of the two novels previously mentioned. Therefore, the aim of this study is; to examine the different points of view, to compare these novels and show how historical events affect the literary works.

Keywords: Thessaloniki, Dark Vardar, *Like a Sword Wound*, Ahmet Altan, Elena Houzouri, Historical Novel.

Makale Geliş Tarihi: 19.06.2014/ Makale Kabul Tarihi: 29. 12. 2014

* Doç. Dr, Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: meral-demiryurek@yahoo.com

Bir Şehir İki Roman

Atıf/©: Demiryürek, Meral, (2014). “Bir Şehir İki Roman”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 187-195.

Özet: Selanik, Osmanlı döneminde İzmir ve İstanbul gibi çok önemli kültür ve ticaret merkezleri arasındadır. Avrupa'ya yakın bir liman kenti olan Selanik'te farklı dinlerden, dillerden ve kültürlerden insanlar bir arada yaşarlar. Bütün bu özelliklerinden dolayı şehir, birçok edebî metne mekân teşkil eder. Selanik'in sadece Türkler için değil, Yunan ve Bulgarlar için de tarihî önemi vardır ve her üç milletin edebiyatlarında da Selanik'i konu alan eserler bulunmaktadır.

Bu çalışmada Türk edebiyatından Ahmet Altan'ın Kılıç Yarası Gibi ve Yunan Edebiyatından Elena Houzouri'nin Karanlık Vardar romanları ele alınmıştır. Her iki roman da Selanik'te Balkan Savaşlarını ve Bulgar eşkıyalarını anlatmaları ortak paydasında buluşurlar. Yalnız konuyu Türk ve Yunan bakış açılarından anlatmalarıyla farklılaşırlar.

Bu çalışmanın amacı; edebî metinlerde aynı tarihî olaylara ve mekânlara yaklaşımda bakış açılarının nasıl farklılaşabildiğini incelemek ve kimi gerçek olayların edebî metinlere yansımaya biçimlerini dikkatlere sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Selanik, Karanlık Vardar, Kılıç Yarası Gibi, Ahmet Altan, Elena Huzuri, Tarihî Roman.

I. INTRODUCTION

Some cities have different character on ethnics, cultural and commercial relations in the world. Especially, ports have big advantages for the connection of people. İstanbul, İzmir and Salonika were very popular big cities in the Ottoman Empire. Salonika, Salonica, Thessaloniki or Thessalonica was a city more complicated than others, because the population was mixed with Turks, Greeks, Bulgarians, Jewish and others. Salonika was founded by Cassander of Macedon in 316 BC; its name was derived from Thessalonica, the daughter of Philip the Second, wife of Cassander, and a half-sister of Alexander the Great. Salonika was one of the biggest cities of the Byzantine Empire. Ottoman armies raided the hinterland of Salonika in the middle of 14th century and they captured the city. In this manner, Ottoman era in Salonika started in the 14th century and lasted into the early years of the 20th century. The city was one of the most important commercial centers for the Ottoman Empire in this period.

II. THESSALONIKI IN LIKE A SWORD WOUND

Salonika is a big source for Turkish literature, on account of the early years of the 20th century had many very important historical events and is the settings of many Turkish novels and short stories contained Salonika's this period, such as *The Pain of Balkans (Balkan Acısı)* by Yılmaz Gürbüz, *The Autumn of Salonika (Selanik'te Sonbahar)* by Tuna Kiremitçi and *Salonika with The Violet Caftan (Mor Kaftanlı Selanik)* by Yılmaz Karakoyunlu. Another of these novels is *Like a Sword Wound* (1998) by Ahmet Altan. This novel focuses on the last year's reign of Abdulhamid the Second and the activities of the Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki Fırkası). Salonika was an Ottoman city in the early years of the 20th century. There are a few important characters in this novel and one of them is Hilmi Bey who was appointed chief inspector of Salonika. Hilmi Bey his wife Mehpare and two children, moved to Salonika and were very happy living in this city, because Hilmi fell in love with Mehpare, their feelings once again arose for one another. Mehpare cooked special Cretan cuisines; Hilmi bought yogurt and cream from the Bulgarian milkman opposite the Ottoman Bank every day. But for this lovely family these conditions soon pasted. The city was no longer peaceful, and there was gossip that the Bulgarian komitadjis, resistance fighters, were preparing a rebellion against to the Ottoman government.

There are four events about Bulgarian terror in this novel; one of them took placed on the 15th night in April. The electricity wasn't working throughout the entire city, due to an explosion at the Salonika train station by work of Bulgarian komitadjis. That same night many more explosions shocked the inhabitants of Salonika. The city theatre and New Mansion Café (Yeni Konak Gazinosu) were among these locations (p. 271). The next morning Hilmi Bey went to post office to make a telegraph, another terror event occurred; a Bulgarian rebel arrived at the post office. When the Ottoman soldiers learned there was a Bulgarian rebel inside, they started to fire upon the post office. Because of this Hilmi Bey and the other people inside the post office had to lie on the floor. The rebel had a few bombs, in which he threw the bombs outside. Because of this action many soldiers died, the rebel spoke "long lives the free Bulgaria!" and then he shot himself (p. 273-274). After a week had pasted, the people thought the worst was behind them. One morning they awoke to the most horrible noise they had heard in their lives. The windows in their homes were broken. Hilmi, his family and their servants were terrified by the shaking and the noise. When Hilmi looked through his broken window, he saw that the Ottoman Bank had been bombed. A short time later Hilmi learned that the

Bulgarian milkman was a rebel, and his shop near the Ottoman Bank was not a normal milk, yogurt and cream shop. It was part of the plan in the Ottoman Bank bombing. Hilmi used to buy cream every day, but he didn't see anything amiss. After the bombing Hilmi didn't say anything about the milkman, because he was ashamed and he was afraid. Although he shopped every day from the Bulgarian milkman's shop, he did not suspect anything.

Chantal, was a French nanny caring for Hilmi's two children. She also has an extraordinary sexual relationship with Hilmi and his wife. When the terror actions started in Salonika, Chantal was very upset and afraid; she wanted to go back to France. Hilmi bought her a ticket and Chantal embarked on a journey to Marseilles with the ship named Guadalquivir. When the ship left from the Salonika port, the ship exploded work of the Bulgarian rebels. The ship was bombed by Pavel Shatev. Although some people and the Bulgarian komitadji, Pavel Shatev, were rescued, many people including Chantal died in this terror act. After this attack Hilmi and his wife were no longer happy. They lost their love for each other. Hilmi joined the Committee of Union and Progress. Mehpare met Konstantin Cesar Togliatti. He was of mixed race. His mother was Greek and father was Italian. Bulgarian problems increased and the Bulgarian revolution started at the end of this novel.

III. THESSALONIKI IN DARK VARDAR

It could be said that, Salonika has been a very big source for both Turkish and Greek literature and many novels have been written. But these novels have not been translated into other language completely yet. Readers don't realize the same, similar or the different points in the other cultures. *Dark Vardar* is a good example of point of view differences. The original Greek title of the book is *Skoteinos Vardaris*. It was published in 2004 by Kedros and was also published in Turkish by publishing house "Özgür." It was translated into Turkish by Suat Baran in 2009. Its Turkish name is *Karanlık Vardar: Bir Rumeli Romani*. The book was also translated into the Bulgarian language: "Dim Vardar." It was published in Bulgarian by publishing house "Ciela" and translated by Zdravka Michailova.

The author of the novel, Elena Houzouri, is not very popular in Turkey, even with her book translated into Turkish. In this paper, we focus on the Turkish edition. Possibly, this is the first study on this novel in Turkey. Actually, we focus on *Dark Vardar*, because the aim of this study is to release differences and similarities using the point of views from *Dark Vardar* and *Like a Sword Wound*. Two novels set in the same place: Salonika. Meleniko is also another important place.

Elena Houzouri writes about historical details from the last part of Ottoman era. The plot contains widely characters, as Stephanos, George and Eleni. Salonika was important for Stephanos, because he went there for an education. He didn't just study in Salonika, he learned city life and it changed his character, but one thing did not change: His love for Eleni. *Dark Vardar* tells both a love story and about a historical period at the beginning of the 20th century in Greek and Bulgarian societies. Therefore the reader follows the narrator's point of view thus seeing the Balkan problems. When French journalist Mişel Zarri met Hilmi Pasha who was governor of Macedonia, he asked him why the Ottoman Empire did not save the Greek citizens. On the other hand, Hilmi Pasha warned the French journalist that Bulgarian komidjas could abduct him. Perhaps Mişel Zarri was lucky and didn't see any guerrilla, but an American missionary woman, Ms Stown looking for excitement and adventure saw them. She met Sarafov's guerrilla group. Elena Houzouri used real historical people, like Hilmi Pasha and Sarafov. Especially, the author included Albert Kahn and August Leon in the *Dark Vardar's* plot. It is true that Albert Kahn (1840-1940) is known for his vast photographic project and museum throughout the entire world. According to the writer, Elena Houzouri, was inspired by a photograph in which her grandfather was in.

Ahmet Altan wrote the about ship bombing, because it is part of the plot. On the other side of fence Elena Houzouri, actually the narrator told us about the French ship, "Guadalquivir", bombing from the point of view of French newspapers. Consequently, there was the news from real French newspapers in this novel, such as *Matin*, *Le Figaro* and *Journal*. The newspapers described the Ottoman Empire as a "patient man", but they did not approve of this terror attack and of the Bulgarian guerillas. Houzouri used these details to reflect the political atmosphere from that time period.

The second similar historical event in the previously mentioned novels is the Ottoman Bank bombing in Salonika in 1903. Ahmet Altan tells this detail as an important part of the plot, but Elena Houzouri only wrote a couple of sentences about the Ottoman Bank bombing and then the bank building was rebuilt. The details are not the same in *Like a Sword Wound* and *Dark Vardar*, for example the Turkish novel tells the events taking place in 1903, and the Greek novel focuses the events taking place in 1911-1913. In addition to this, the point of views of the novels is different. However one can see some of the same similarities between these novels. To illustrate, the plots are similar. In other words both of them are postmodern novel; they are not ordinary historical novel and reflect different cultural values.

Like a Sword Wound and *Dark Vardar* both partly set in Salonika in the early years of 20th century. Hilmi and his wife, Mehpare, lived happily in the beginning, but they witnessed the Bulgarian terror attacks throughout the city and thus everything changed in their lives. On the other hand, the character of *Dark Vardar*, Stephanos, having went to Salonika and his life changing immediately. He studied and learned city life, but this changing did not provide to be a happy life for Eleni.

Each author reflects their own national perspectives in the novels. It is interesting that two novelist saw that the reasons of the Balkan problems was the Bulgarian guerrillas and the Ottoman sultan or pashas.

IV. THE SIMILARITIES OF THE STUDIED NOVELS

There are a few similar details in the novels. Especially, the historical events of the Ottoman history reflect on the plot of the novels. The first joint point is the ship bombing. English Wikipedia writes this bombing as follows: “On the 28 April 1903, a member of the group, Pavel Shatev, used dynamite to blow up the French ship “Guadalquivir” which was leaving the Thessaloniki harbour.” Ahmet Altan gives the name of Pavel Shatev who was a real person in the Balkan history. “Pavel Shatev (1882- 1951) was a Bulgarian revolutionary in that time and he blow up the Guadalquivir which was leaving Thessaloniki harbour. He was captured and sentenced to death, but later his sentence was changed to life imprisonment in Fezzan. In 1908, after the Young Turks revolution, Shatev was amnestied and went to Bulgaria. Later he graduated in law at Sofia University. In the next few years he worked as a teacher and journalist.” (en. wikipedia.org/wiki/Pavel_Shatev)

Ahmet Altan wrote that the French ship, Guadalquivir, related to Chantal, French nanny, who wanted to go back to her country. In this novel it is a very important part of the plot. Considering Chantal is beloved by Hilmi and Mehpare both. When she died, they lost their family’s happiness and the sexual relationship with each other. Therefore at the end of the novel Hilmi and Mehpare changed. Hilmi focused on political organization and Mehpare found a Greek-Italian lover.

The narrator of *Dark Vardar* told of the French ship bombing from the point of view of French newspapers. The newspapers did not approve of this terror attack or the Bulgarian guerillas. This event created a negative effect for Bulgarians. Therefore they lost their supporting of the French public opinion. Houzouri did not use her personal point of view in this event. She merely showed the French point of views through the use of newspapers. In addition

to this, the newspapers names are real, and in this manner she added to fiction the reality of the French press history. Thanks to this style, *Dark Vardar* became a documentary novel. In fact, Elena Houzouri set up the novel with her grandfather's real life experiences.

The second similar historical event is the Ottoman Bank bombing in Salonika in 1903. Ahmet Altan also told this detail as an important part of the plot. Hilmi met a Bulgarian guerrilla as a milkman; he bought milk products from him every day. After the Ottoman Bank bombing, Hilmi understood everything, but he was ashamed and didn't say anything to police or any other government official. Were as Elena Houzouri just wrote a few sentences about Ottoman Bank bombing and that the bank building was rebuilt. An old woman helped Stephan when he went to Salonika and he was shown around the important places of Salonika by her. In that time, she showed the Ottoman Bank and shortly explained the history of the new bank building.

Ahmet Altan changed the chronological developments of these historical events in his novel. To illustrate the ship bombing is first, Ottoman Bank building bombing is the second event in the history. But Ahmet Altan wrote that the Ottoman Bank is bombing firstly, the ship bombing was second. Elena Houzouri obeyed the chronology and she wrote the ship bombing is first, and the Ottoman Bank bombing was second.

A. Altan and E.Houzouri used real historical people. Ahmet Altan gave the name of Pavel Shatev who was a real person in the Balkan history. He blew up the Guadalquivir while leaving the Thessaloniki harbor. Elena Houzoui included Hilmi Pasha, Albert Kahn and August Leon in *Dark Vardar's* plot. Albert Kahn is known for his vast photographic project and museum throughout the entire world. English Wikipedia writes as follows: "Albert Kahn (3 March 1860 - 14 November 1940) was a French banker and philanthropist, known for initiating *The Archives of the Planet*, a vast photographic project. Spanning 22 years, it resulted in a collection of 72,000 colored photographs and 183,000 meters of film." Albert Kahn was a real person and very important character in the novel, because he appointed August Leon as a photographer in the Balkans. August Leon took many photos some of which were of Stephan and some villager in Meleniko. If Albert Kahn had not thought of this project and had not sent August Leon, Stephan couldn't take the photo and, Elena Houzouri probably could not have written the novel *Dark Vardar*.

The fundamental part of these two novels is their narrators. Generally, classic novels have a third person narrator or first person narrator. In a second person

narrator, one can see this style studied two novels, is rare but it has been also used by some novelists and storytellers. *Dark Vardar* and *Like a Sword Wound* have multiple narrators. There are three different narrators in the first novel. Elena Houzouri says “I did not write a classic novel, my novel is a postmodern novel.” For this reason she used a second person narrator in *Dark Vardar*. Ahmet Altan also used a third and second person narrators. Especially second person narrator was extreme in his novel. Although *Like a Sword Wound* has a second person narrator partly, it is important and extraordinary for Turkish literature, because this type is rarely used with Turkish writers. Therefore there aren't a lot of examples with a second person narrator in the Turkish fiction. However a second person narrator is very popular among many other countries, like Greece.

The last similarity is the role of Salonika in the characters of the novels. In *Like a Sword Wound*, Hilmi and his wife, Mehpare, lived happily in the beginning, but they witnessed the Bulgarian terror attacks throughout the city and everything changed in their lives. The character of *Dark Vardar*, Stephanos, went to Salonika and his life changed immediately. He studied and learned city life, but this changing did not provide to be a happy life for Eleni.

V. RESULTS

Salonika affected both the Turkish and Greek novelists with its prominent historical role. Therefore a lot of novels have been written about its destiny.

The same historical events have reflected different points of view in the novels, the writers of these novels have been affected by their national culture.

The novels studied in this paper are interesting post-modern novels.

Although the novels studied in this paper use real historical people, consequently the events are presented as fictional texts.

Salonika played an important role in the lives of the characters in these novels. Changes in the Salonika city negatively affected the lives of the characters.

REFERENCES

- AGOSTON G. and Masters B. (2009). *Encyclopedia of Ottoman Empire*. New York: Facts On File.
- ALTAN, A. (2004). *Kılıç Yarası Gibi*. İstanbul: Alkım Yayınları. [In Turkish]
- DEMİRÖZÜ D. *Yunan Romanından Türk Anlatısına Yapılan Çeviriler Ya da İki Ülke İlişkilerinin Edebiyat Üzerinden Okunması*.
- DOĞAN, A. (2012). ‘Türk Edebiyatında Selanik’ *VII.Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildiri Kitabı*. Bilkent Üniversitesi, Ankara. [In Turkish]

- HUZURI, E. (2004). *Dark Vardar*. Athens: Kedros Press. [In Greek]
- HUZURI, E. (2009). *Karanlık Vardar*. İstanbul: Özgür Yayınları. [In Turkish]
- KARAKOYUNLU Y. (2012). *Mor Kaftanlı Selanik*. İstanbul: Doğan Yayınları. [In Turkish]
- MILLAS H. (2003) *Geçmişten Bugüne Yunanlılar*. İstanbul: İletişim Yayınları. [In Turkish]
- NECATIGİL B. (1978). 'Balkan Ülkeleri Edebiyatlarından Türkçeye Çeviriler' *Türk Dili, Çeviri Sorunları Özel Sayısı*. S. 322, s. 126- 154. [In Turkish]
- http://en.wikipedia.org/wiki/Boatmen_of_Thessalon%C3%ADki (accessed: 18.06.2014)
- http://www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/20_cilt/demirozu.pdf (accessed: 18.06.2014)

THE INTROSPECTIVE CRITICISM IN MAKTUBAT OF IMAM RABBANI AHMAD FAROQ AL-SARHANDI

Ahmet Cahid HAKSEVER*

Citation/©: Haksever, Ahmet Cahid, (2014). "The Introspective Criticism in Maktubat of Imam Rabbani Ahmad Faroq Al-Sarhandi", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 197-205.

Abstract: Criticism is important for the refinement and the maturation of any person or institution. Introspective criticism is more beneficial than outside criticism in the field of science.

Islamic Mysticism has an extensive background of introspective criticism within Islamic science. These provide introspective critiques that are separated into two sections within Islamic mysticism.

The first is the general introspective criticism which looks like a complaint. This kind of critique emerged from the third century (AH). The second type of introspective criticism is "deviation" and it is accepted as a tool for behavior and also for practices of criticism.

Letters to the disciples of the Murshids contained questions from remote places which were answered. These letters are considered guides to introspective criticism.

Imam Rabbani (1034/ 1624) is one of the murshids who educated his disciples with his letters. In this article, I will be studying on Imam Rabbani's introspective criticism on Sufis' ideas and practices like paradoxical expressions, in favor of the preponderance of sainthood, the acknowledgement of halal and haram, giving importance to the miracle and khal and vajd (state), the excess on malamah (reprimand), and unauthorized guides.

Keywords: Imam Rabbani, Maktubat, Introspective Criticism.

Makale Geliş Tarihi: 26.08. 2014/ Makale Kabul Tarihi: 03. 12. 2014

** Assoc. Prof., Ankara University Faculty of Divinity. Email: ahmetcahid@hotmail.com
(This article, has been presented as a format of symposium comunuque on Summer School Islmaicshе Mystik und Imam Rabbani, 14-21/04/2014).*

İmam-ı Rabbânî'nin Mektûbât'ında İçedönük Eleştiriler

Atıf/©: Haksever, Ahmet Cahid, (2014). "İmam-ı Rabbânî'nin Mektûbât'ında İçedönük Eleştiriler", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 197-205.

Özet: Eleştiri, bir kurum ya da bireyin olgunlaşması, kendini yenilemesi özellikle de ıslah etmesi açısından önemlidir. İlim dalında içe dönük eleştiriler, dışarıdan gelen eleştirilere göre daha inşa edicidir.

Tasavvuf, içe dönük eleştiriler konusunda önemli bir birikime sahiptir. Sufilerin davranış ve düşüncelere ilgili içedönük eleştirileri iki kısma ayrılabilir. İlki, belli bir konuya yönelik olmayan yakınma türü eleştirilerdir. İkinci eleştiri türü ise sufilerin "sapma" olarak kabul edilen bir takım davranış ve uygulamalarına yönelik eleştirilerdir.

Mürşitlerin, uzaktaki müritlerinin sorularını cevapladığı mektuplar, söz konusu eleştirilerin derli toplu bir araya getirildiği eserler arasında sayılabilir.

Tasavvufta mektuplarla müritlerini eğiten sufilerden biri de İmam Rabbani'dir (1034/1624). Bu makalede biz de İmam Rabbani'nin Mektubat'ında dikkat çektiği, şatahat, velâyet-nübüvvet, ibahilik, keramete aşırı önem vermek, hal ve vecdi asıl maksat kabul etmek, melâmette aşırılık, çalışmanın terk edilmesi, irşada ehliyet konularında müritlerine tavsiye mahiyetinde, sufilere yönelik eleştirilerine değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: İmam Rabbani, Mektubat, İçedönük Eleştiriler.

INTRODUCTION

Criticism, especially introspective criticism, is important for the refinement and the maturation of any person or institution. Introspective criticism is more beneficial than outside criticism in the field of science. Therefore, the term “layman” is used, who interprets something from outside- without prejudice to his merit-.

Islamic Mysticism has an extensive background of introspective criticism within Islamic science. These provide introspective critiques that are separated into two sections within Islamic mysticism.

The first is the general introspective criticism which looks like a complaint. This kind of critique emerged from the third century (AH) –after Islamic Mysticism institutionalized-The second type of introspective criticism is “deviation” and it is accepted as a tool for behavior and also for practices of criticism.

Letters to the disciples of the Murshids contained questions from remote places which were answered. These letters are considered guides to introspective criticism. They are important sources not only for Sufism but also for social and political events as well as Islamic science because they helped build motivation.

Imam Rabbani (1034/1624) is one of the murshids who educated his disciples with his letters. Imam Rabbani is an important character in the history of Islamic Mysticism, because he criticized some practices of the Sufis and also the thought of “wahdat al-wujud” (unity of being) epistemological and has put forward his “wahdat al-shuhud” (unity of witness). He is called “Mujaddid Alf Sani” (the reformer of the second millennium) because of his active role in religious, social and political areas

In this article, I will be speaking about Imam Rabbani’s introspective criticism on Sufis’ ideas and practices like paradoxical expressions, in favor of the preponderance of sainthood, the acknowledgement of halal and haram, giving importance to the miracle and khal and vajd (state), the excess on malamah (reprimand), and unauthorized guides.

Let’s start with his criticism on paradoxical expressions:

I. SHATAHAT OR PARADOXICAL EXPRESSIONS

Shatah is an Arabic word and it’s from the stem of “sh-t-h”. The meaning of this word is to move or to shove. The word “shatah” is used for someone who talks too carelessly. In mystical literature, the word shatah is used for

spiritual ecstasy. These expressions are not interpreted outwardly. I appear as an opposite of the Qur'an and also of Sunnah, and these expressions cannot be accepted and at the same time they cannot be rejected (AL-TAHANEVI, Muhammed A'la b. Ali *Kasshaf ıstilahat Al-funun*, Daru Sadr, Beirut, vol.: II., p. 735; YAZICI, Tahsin, (1979), "Şath", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul, vol.: XI., p. 351; ABU HAZZAM, Anvar Fuad, (1993), *Mu'cem Al-mustalahat Al-sufiyye*, Beirut, pp. 103-104; ULUDAĞ, Süleyman, (1995), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet, İstanbul pp. 485-486; CEBECIOĞLU, Ethem, (1997), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sozlugu*, Rehber, Ankara, p. 660).

The Sufis' paradoxical expressions are the result of the sakr (spiritual ecstasy) during their spiritual journey. The spiritual ecstasy occurs with increasing love. The Sufi, who is intoxicated due to an increase in God's love, is not conscious of what he says.

Imam Rabbani divides the shatahat. In the first ones are able to be interpreted one level, (IMAM RABBANI, Ahmad Faruq Al-Sarhandi, *Al-Maktubat*, trans.: Muhammed Murad Al-Munzavi *Al-Maktabat Al-Muhammediyye*, İstanbul, letter no 35: vo. I, p. 240; letter number 95: vol. I, p. 239) such as Hallac's speech for "Anal-Haqq" (I'm truth) which is the most famous of these expressions). When he says this, he isn't saying "I'm God" since Hallaj doesn't mean want to be a God himself. He had proclaimed, however in his sublime spiritual ecstasy, simply a total annihilation of himself (Imam Rabbani, letter no 266: I, 628).

Imam Rabbani said that he also had tested the same state of sakr (spiritual ecstasy) in his sayr al-suluk (spiritual education) (Imam Rabbani, letter no 290: I, 788). He added that every Sufi has to improve to reach this level in his spiritual education and graduated from it. The name of upper level is sahv (awake). Sahv is more important than sakr for the Sufi, because, the religion appeals to the mind. The choice of Imam Rabbani also in favor of sahv and this choice is the main character of his Tariq (Naqshbandiyya) (Imam Rabbani, letter no 95: letter no 272; letter no 251; letter no 286: I; letter no: 50: II).

Imam Rabbani likens the Sufi, who uses paradoxical expressions, to a child who is learning a new language. The Sufi improves his/her spiritual education when he/she ripens from childhood into an adult and from spiritual ecstasy to the feeling of being awake (Imam-ı Rabbani, letter no 23; letter no 41; letter no 84; letter no 272: I). When the Sufi wakes up his/her inconsistent attitudes will end. And if Bayazid Al-Bestam ripened his spiritual education, he had realized his mistakes (Imam-ı Rabbani, letter no 120: III).

Imam Rabbani also opposes Sufi's staying in his/her spiritual ecstasy and not improving their spiritual education themselves. He likens this situation to the Sufi's incarceration of them in that stage and he interprets this situation as the Sufi's weakness. What should do is to pass this level. That's why it is an obligation for every Murshid to warn Sufis like Bayazed. Junayd, who clarified the sometimes paradoxical expressions of Bayazed Al-Bestam, says about Al Bestam that "he stayed in his stage in spite of his possibility". Actually, Junayd couldn't find any evidence of expressions that would move Al-Bestam passed this stage (Imam-ı Rabbani, letter no 50: II; letter no 131: I; letter no 120: III; Cebecioglu, 1997: 660-661).

As a result, according to Imam Rabbani, the paradoxical expressions are caused by the Sufi's weakness. So, an ideal Sufi has to improve himself in their spiritual education instead of caring about their paradoxical expressions.

II. THE DISCUSSION ON THE RELATIONSHIP SAINTHOOD AND PROPHET HOOD

The relationship between sainthood and prophet hood and the discussions on preponderance are that each of them is contentious issues.

The Sufis, in favor of the preponderance of sainthood, claim that sainthood deals with the Truth and in contradistinction that prophet hood deals with creatures. Due to the orientation of sainthood to the Truth, they claim that sainthood is more superior to prophet hood (Imam Rabbani, letter no 35: I, 241).

Imam Rabbani criticizes Sufis, who claimed that sainthood was superior to prophet hood. According to him, prophet hood deals not only with creatures but also with the Truth. The prophets look inward when they deal with the Truth and look outward when they deal with the creatures. They are the most virtuous people of all humans. In addition, sainthood is a part of prophet hood. However prophet hood is superior to sainthood every time (Imam Rabbani, letter no 108, I: 273; letter no 35, I, 241).

Some of the Sufis claim that the prophets' sainthood is more superior to the prophets' prophet hood. Imam Rabbani opposes this thought and says; "prophet hood is more superior to sainthood in any case" (Imam Rabbani, letter no 35, I, 241; letter no 108, I, 273).

The reason why some Sufis think superiority lies within sainthood is due to spiritual ascension. Spiritual ascension brings about sakr (spiritual ecstasy).

At the stage of sakr, Sufis believe that they are the closest people to God, even prophets, whereas the closest humans to God are the prophets. The speech of Bayazed al-Bastami “my flag is higher than Mohammad’s flag”, is due to his sakr (Imam Rabbani, letter no 220, I: 469-470).

To conclude, if someone says, “sainthood is more superior to prophet hood” he is a man of sakr. If Sufi stays at the stage of sakr and does not improve his spiritual education, he won’t acquire the true/real way of Sufism (Imam Rabbani, letter no 251, I: 553).

III. EBABIYYAH: TO SEE EVERYTHING AS LEGITIMATE

Ebahiyyah means the acknowledgement of halal and haram as the same. It is possible to experience this thought in every stage of Sufism

The people of Ebahiyyah, who acknowledge this thought, claim that they are free from the general rules which everyone obeys. They claim; “due to their close relationship with God, they eliminate their egotism, [because] they don’t need any religious rules. If they do haram which is considered unlawful and don’t pray, they won’t get God’s punishment” (AL-KUSHAYRI, Abdulkirim, (1991), *Kuşeyri Risalesi*, haz. Süleyman Uludag, Dergâh Yay., Istanbul 95-96; KARA, Mustafa, *Tanımı ve Tesirleriyle Tasavvuf*, Seha Neşriyat, Istanbul 78).

According to Imam Rabbani, these expressions can’t be accepted. He doesn’t use the term “Sufi”, he uses the term “zındık” (apostate) or “mulhid” (heretic) for them. According to Imam Rabbani, the closest people to God are prophets, and all of them pray for God and avoid any kind of sin. Therefore, no one can claim that religious rules are not for themselves. The people of Ebahiyyah are doing it only for their egos and unlawful desires (Imam Rabbani, letter no 172, I: 369).

IV. GIVING IMPORTANCE TO KARAMAT (MIRACLE)

The word karamat in Arabic means miracle and is an oracle for people who don’t have a relationship with the role of prophet hood (Uludag, 1995: 307-308).

According to Imam Rabbani, doing a miracle for a person doesn’t mean he is a Saint, because the miracle is not a stipulation of Sainthood. In addition, doing lots of miracles doesn’t make him virtuous. The only way to be virtuous in Sufism is to become close to God (Imam Rabbani, letter no 107, I: 268; letter no 216, I: 457).

Furthermore, the sheer number of miracle is opposed to the proficiency of irshad (on capability of Sufi education). It means that if someone has done a lot of miracles he still has no proficiency of irshad, because a miracle is ascension but irshad is a necessity to descent to level of people (Imam Rabbani, letter no 216, I: 457).

According to Imam Rabbani, giving a lot of importance to karamat is not a way to look forward. The main goal of Sufism is to give more time and meaningful prayers for God. In this instance, the miracle looks like both a play and a toy.

V. GIVING IMPORTANCE TO KHAL AND VAJD (STATE)

The word “khal” in Arabic means a feeling that comes into the heart with God’s grace, and the word “vajd” in Arabic means awe and calmness when the soul learns the secret of the Truth.

Imam Rabbani opposes the Sufis who give importance to “khal” and “vajd”. According to him, the state of “khal” and “vajd” is not the main idea. Giving importance to these states of feeling hinders the Sufi from his own way. The main idea for a Sufi is to pass over these levels and reach a feeling of deference with God. He also claims in another letter that the main idea is “ekhlas” (the sincerity) (Imam Rabbani, letter no 36, I: 118; letter no 40-41, I, 126-128; letter no, 131; I 302).

VI. THE EXCESS ON MALAMAT (REPRIMAND)

The word of Malamat comes from Hamdun Kassar who was born in Nishabur. The name of his Tariq was Malamatiyyah. According to this Tariq, this feeling of deference is the main idea. To reach this point of deference, Malamatis do the opposite of their internal world, and don’t interest themselves by reprimanding people (Cebecioglu, 1997: 498).

According to Imam Rabbani, Malamat (reprimand) may be useful to avoid ostentatious feelings, but he doesn’t confirm how excessive malamati can be. The main aim in Sufism is to avoid excess and other deficiencies and live straight (Imam Rabbani, letter no, 100, I: 256).

VII. UNAUTHORIZED GUIDES

Learning from an unauthorized guide is an important attribute. He doesn’t know how to see the way of Truth clearly, because he hasn’t learned the exact method for seeing the path of Sufism. In addition, he doesn’t know how to train his disciples yet (Imam Rabbani, letter no 23, I: 77).

In Sufism, all the disciples have to be trained according to their abilities. If a person claims that he is an authorized guide but he actually isn't, he'll deviate his disciples from the path they are on. Because he can't train the disciples according to their capabilities (Imam Rabbani, letter no, 221, I: 482).

The rules of how to be a Sheikh (authorized guide) and also a murid (disciple) is possible only through learning and training. It can't be said however, for everyone who wears a cardigan and a coif.

VIII. CONCLUSION

Introspective criticism is important for the refinement and the maturation of any institution or system. Sufism, for example, has protected itself from relative degeneration because of its introspective criticism.

Introspective criticism is more beneficial than outside criticism –because it is without prejudice to the merits of layman- especially in the field of Sufism. This is because Sufism uses the method of introspection. An example would be an idiom in Arabic that goes like this “men lem yezuk lem ya'rif” (the person who has never tasted something will never know about it).

Another problem with the critiques of layman, they may deny the existence of Sufism. The main idea in the critique of Sufis is not to deny meliorating.

The importance of this thinking of Imam Rabbani is this: As a member of the Sufis, Imam Rabbani had criticized some of the Sufis thinking and actions but he never denied the existence of Sufism.

In this context Imam Rabbani had criticized some of Sufis paradoxical expressions, such as thinking of the relationship between sainthood and prophet hood, giving more importance to the miracle and the state of thought and excessive focus on malamah and unauthorized guides. Yet his introspective criticism hadn't denied the Sufism, but instead had upgraded. This is because of his important role in the History of Sufism, that he deserves the soubriquet of “Mujaddid al-fanni” (the reformer of the second millennium).

REFERENCES

- AL-TAHANNEVI, Muhammed A'la b. Ali *Kasshaf ıstılahat Al-funun*, Daru Sadr, Beirut, vol.: II.
- YAZICI, Tahsin, (1979), “Şath”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul, vol.: XI.
- ABU HAZZAM, Anvar Fuad, (1993), *Mu'cem Al-mustalahat Al-sufiyye*, Beirut.
- ULUDAĞ, Süleyman, (1995), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet, İstanbul.
- CEBECIOĞLU, Ethem, (1997), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber, Ankara.

IMAM RABBANI, Ahmad Faroq Al-Sarhandi, *Al-Maktubat*, trans.: Muhammed Murad Al-Munzavi Al-Maktabat Al-Muhammediyye, Istanbul.

AL-KUSHAYRI, Abdulkerim, (1991), *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludag, Dergâh Yay., Istanbul.

KARA, Mustafa, *Tanımı ve Tesirleriyle Tasavvuf*, Seha Neşriyat, Istanbul.

MARX'TA YANILSAMA VE İDEOLOJİ OLARAK DİN

Cevat ÖZYURT*

Atf/©: Özyurt, Cevat, (2014). "Marx'ta Yanılsama ve İdeoloji Olarak Din", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 207-240.

Özet: Marx, doğrudan dini analiz eden herhangi bir yazı kaleme almamakla birlikte, din sosyolojisi kuramları arasında önemli bir yere sahiptir. O, din hakkındaki düşüncelerini dolaylı olarak -Hegel, Feuerbach ve Bauer'in düşünceleri ile İngiliz ekonomi-politiğinin eleştirisini yaparken dile getirmiştir. Bu çalışmanın ana amacı, Marx'ın gazete yazılarında, makalelerinde ve kitaplarında sunduğu din anlayışının kronolojik bir derlemesini yapmaktır. Marx'a göre din, hem yanılsama hem de ideolojinin bir türüdür. Çalışma, Marx'ın ilk dönem yazılarında din olgusunun daha fazla yer tuttuğunu ve dinin bu dönemde genellikle bir yanılsama olarak anlaşıldığını ortaya koymaktadır. Sonraki yazılarda Marx'ın din analizi yerini ideoloji analizine bırakmıştır. Yanılsama olarak din, soyut insanın evren, dünya, insanlık ve hayatın anlamıyla ilgili sorulara yetkin cevap verebilecek bilgi donanımından yoksun olmasından kaynaklanmaktadır. Dinin ideolojik boyutu ise somut/toplumsal insanın çıkar çatışmasından kaynaklanmaktadır. Burada din, mülkiyeti ve üst sınıfların çıkarlarını meşrulaştırarak, alt-sınıfların sosyal yapıyı sorgulamalarını önleyen araca dönüşür. Marx'ın sosyolojisinde din, ister yanılsama olsun, ister ideolojinin bir türü olsun, insanı kendine yabancılaştırıcı bir yanlış bilinçtir. Dinin herhangi bir olumlu işlevi yoktur. Ona göre, din eleştirisi, büyük ölçüde Genç Hegelciler tarafından tamamlanmıştır; kapitalizmin yükselişi ise dinin pratikte aşındığı bir zemin oluşturmaktadır. Sosyalizmin gelişiyile din kendiliğinden ortadan kalkacağı için, sosyalistlerin dine karşı özel bir strateji geliştirmelerine gerek yoktur.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Marx'ın Din Yorumu, Kapitalizm ve Din, İdeoloji, Yabancılaşma.

Makale Geliş Tarihi: 15.09.2014/ Makale Kabul Tarihi: 16. 12. 2014

* Doç. Dr. Kırkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi, e-posta: oz-yurtcevat@gmail.com

Marx Religion as an Illusion and Ideology

Citation/©: Özyurt, Cevat (2014). "Marx Religion as an Illusion and Ideology", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 207-240.

Abstract: Marx has an important place among religion sociology theorists, although he did not directly write any papers that reported any analysis of religion. Instead, he expressed his thoughts on religion by criticizing the opinions by Hegel, Feuerbach, Bauer and English economy politicians. The main purpose of this study is to present a chronological compilation on religion concept, presented in his newspaper articles, papers and books. According to Marx, religion is both a kind of illusion and an ideology. This study reveals that the religion phenomenon keeps a broader place in his early papers, and that in a general sense, religion is understood as an illusion. In his later papers, religion analysis replaced with ideology analysis. Religion as an illusion results from the lack of information competence which abstract man can sufficiently answer all the questions in the universe, the world, humanity and life. The ideological dimension of religion results from conflict of interest among concrete and social men. Thus, religion is transformed into an instrument that prevents calling into question by legitimating the property and the profits of upper classes. In Marx' sociology, religion, either an illusion or an ideology kind, is a fallacious consciousness. Religion has no if any positive function. For him, critics on religion are completed by Young Hegelians; the rise of capitalism creates a surface where religion is corroded in practice. As religion will be lost when socialism comes, there is no need to develop any particular strategy against religion.

Keywords: Religion Sociology, Marx's Religion Interpretation, Capitalism and Religion, Ideology, Alienation.

I. GİRİŞ

Karl Marx, 1818 yılında Almanya'da Yahudi kökenli bir anne ve babanın çocuğu olarak dünyaya geldi. O, hem anne hem de baba tarafından dedeleri arasında hahamlar bulunan bir soyağacına sahiptir. Bir avukat olan baba Heinrich, mesleğini yürütmede dinsel kimliğinden dolayı birtakım engellerle karşılaşınca 1817 yılında Yahudilikten Lutherci Protestanlığa geçer. Örgütlü Yahudiliğe (sinagoga) bağlı olmayan *Aydınlanmanın* deist düşüncelerine yatkın biri olan Heinrich Marx, bu din değişikliğini, itikadî ya da ahlâkî nedenler-

le değil tutucu Hıristiyan Alman toplumunda mesleğini yürütebilmesi için bir tedbir olarak gerçekleştirmiştir. Bu nedenle, Heinrich'in Protestanlığı da bir "sözde" Protestanlık olmuştur (Coser, 2010: 70-2). Marx'ın annesi Henriette de bir süre sonra Yahudilikten Protestanlığa geçiş yapmıştır. Marx, Yahudi kökenli bir ailenin Protestan geleneklerine göre vaftiz edilen oğlu olsa da, babasının Aydınlanmacı deist inancından dolayı çocukluk yıllarında herhangi bir din eğitimi almadan büyümüş ve yirmili yaşlarda "tavizsiz bir ateist" kimliğe sahip olmuştur (Aktürk, 2011: 225).

Hukuk okumak için 1835 yılında Bonn Üniversitesi'ne kayıt yaptıran Marx, bir yıl sonra buradan ayrılarak, felsefe okumak için Berlin Üniversitesi'ne geçer. Berlin Üniversitesi'nde Hegel'in etkisi bu yıllarda güçlü bir şekilde devam etmektedir. Marx kendini Hegel felsefesinin etkisine kaptırır ve Genç Hegelcilerden L. Feuerbach, B. Bauer ve M. Stirner'le arkadaşlık kurar. 1840'lı yıllarda hem Hegel idealizminden hem de Genç Hegelcilerden kopar. Bu kopuş, onun felsefeden uzaklaşarak, devrimci bir siyaset tarzı olarak sosyalizme yakınlaşması anlamına gelmekteydi. Bu epistemolojik değişikliği pekiştirmek için Hegel ve Genç Hegelcilerin düşüncelerini sistematik olarak eleştiren eserler kaleme alır (Morris, 2004: 46-7). 1844'de Engels'le tanışır ve bu tanışıklık, Marx'ın yaşamı boyu devam eden bir dostluğa ve düşünce/dava arkadaşlığına dönüşür.

Bauer'in teşvikiyle akademik çalışmalara yönelen Marx, 1841 yılında Jane Üniversitesi'nde Demokritos ve Epikür felsefelerini karşılaştırdığı doktora tezini tamamlar. Tezde "din karşıtı ateşli bir giriş" yer alır (Coser, 2010: 71). Marx, tezinin "Giriş"inde Epikür'ün "Dinsiz olan, halkın tanrılarını kovan değil tanrılara halkın düşüncelerini yükleyenlerdir" sözünü alıntılıyarak, felsefi düşünceyi dinsel inanç karşısında konumlandırır. Ona göre, felsefe, "tüm dünyayı kucaklayan ve tümüyle özgür olan kalbinde bir damla kan kalıncaya kadar" din olgusuyla ilgili gerçeği açıklamaya, dini ifşa etmeye devam edecektir. Felsefe, din hakkındaki tutumunu, "Açıkçası tanrılardan nefret ediyorum" ifadesinde Prometheus'un ağzından dile getirmiştir. Felsefe, "göksel ve yersel tüm tanrılara karşı" insan bilincini "en yüksek tanrısallık" konumuna yükseltir. İnsan bilincinin yanında, öteki tanrıların yeri yoktur. Prometheus, Marx'a göre, insan bilincini tanrılara karşı savunmanın sembolüdür (M&E, 2008: 9). Marx, felsefeyi, insanlığın ansiklopedik özeti görünümündeki dinin gerçek yüzünü açığa vurarak, bu dünyanın hakikatini geri getiren, devrimci niteliği olan bir güç olarak görür (Lefebvre, 1996: 14; Nisbet, 2013: 307). Burada din

*Marx ve Engels'in ortak metinlerine yapılan atıflar, (M&E) kısaltmasıyla gösterilmektedir.

karşısında konumlandırılan ve coşkuyla övülen felsefe, Marx'ın sonraki yazılarında dine yakın görülerek eleştiri konusu edilecektir.

Marx, doktora tezi sonrası ilk kitap çalışması olan *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'ni 1843 yılında yazar. Burada doktora tezinde din olgusu karşısında felsefeye yüklediği görevin büyük ölçüde tamamlandığını ilan edecektir (2009: 191)*. Marx'ın din eleştirisi 1840'lı yıllar boyunca devam etmiş olsa da 1844 sonrası hız kaybederek, yerini ideoloji eleştirisine bırakmaya başlar. Düşünce sistematik biçimde manipüle edilmesini ve gerçekliğin üzerinin örtülmesini ifade eden ideoloji dini kapsadığı gibi felsefeyi de kapsadığı için, Hegel ve genç Hegelcilerde görülen dinsel bilgi karşısında felsefi bilginin üstünlüğünü vurgulayan anlayış -başlangıçta Marx tarafından kabul görmüş olsa da- giderek kaybolur. Daha 1842 yılında diyalektik materyalizme uygun olarak her spesifik felsefenin kendi "çağının zihinsel özü" olduğunu belirtecektir (M&E, 2008: 24).

Bir Genç Hegelci olarak Marx, Hegel'in idealizminden adım adım uzaklaşarak, materyalist bir dünya görüşüne doğru yol almıştır. İdealizmin maddecilik lehine reddi, Marx'ta ateşli bir din ve tanrı karşıtlığı anlamına gelir (Sabine, 2000: 192-3). Onun geliştirmiş olduğu diyalektik-materyalist kuram, Hegel'in düşünsel mirasıyla sıkı bir tartışma üzerine temellenmiştir. Marx'a göre; tarihe düşünce değil emek yön verir; insan tarihte tarih öncesinden verili olan bir tını gerçekleştirmez, aksine tarihte kendini oluşturur; din ve devlet gibi kurumlar insanın özgürleşmesini değil hakikati örterek kendine yabancılaşmasını sağlar. Marx, idealizmden materyalizme yönelirken, Hegel'den iki şeyi miras almıştır: *Diyalektik* yöntem ve *bilinç* kavramı. Hegel ile Marx'ın tarih felsefelerini ve politik düşüncelerini karşılaştırdığımızda, göreceli olarak birincinin statükocu, ikincinin ise devrimci olduğunu görürüz. Her ikisi de ilerlemeci bir tarih felsefesine sahiptir. Ancak Hegel için modern burjuva devrimleriyle tin/akıl mutlak düzeyde kendini gerçekleştirme imkânı bularak on dokuzuncu yüzyılda yabancılaşma ve tarih sona ermiştir. Marx için ise üretim alanında yaşanan sınıflar arası çelişkiler burjuva toplumunda daha da derinleşmiş, *meta fetişizmi* görünümündeki yabancılaşma, insanî ilişkilere hâkim hale gelerek, insanlığın ancak yeni bir dönüşümle (devrimle) aşacağı kaos durumunu yaratmıştır. İdealist Hegel'e göre, tinin/akılın kendini gerçekleştirme araçlarından olan din ve felsefe, Marx tarafından ideolojik aygıtlar olarak tanımlanıp materyalist, komünist devrimci düşüncenin eleştirisinin odağına yerleştirilir.

* Yazar adı belirtilmeden yapılan Marx'a aittir.

Marx'ın eleştirisinin odağında, Hegel'in *Mutlak Tin*'inin yerine eleştirel akli ve insanı yerleştiren Feuerbach da yer alır. Feuerbach, antropolojik bir yorumla bir yanılsama olan dini, gizemlerinden arındırmaya çalışmış, özellikle *Hıristiyanlığın Özü* (1839) adlı kitabıyla Genç Hegelciler arasında felsefi materyalizmi cazip hale getirmiş ve Hegel'in felsefesinin bir "spekülayon" olduğunu belirterek, doğacılığı esas alan bir idealizm eleştirisi geliştirmiştir (Giddens, 2009: 309; Garaudy, 1975: 26). Feuerbach, "nesneyi düşüncelerden değil tam tersine düşünceyi nesnelere üretirim" ifadesinde ortaya koyduğu gibi, doğruluğu kendinden menkul olan felsefi spekülayonları reddederek, ampirik yöntemi din eleştirisinin temelini yerleştirerek saf felsefe karşısında pratik felsefeyi izlemeye çalışır (Feuerbach, 2008: 20). O, Tanrı'nın yerine insanî duyguyu yerleştirmekle, dinlerin "kutsal içeriği"nin kaybolacağını düşünmektedir. Duygu, Tanrı'yı reddedip, kendisi Tanrı haline gelmiştir (Feuerbach, 2008: 43-5). Burada antropolojik felsefe aracılığıyla ateist bir din yorumu ortaya çıkmaktadır:

"İnsan için tanrı olan şey, kendi tını, kendi ruhudur ve insanın tını, ruhu, yüreği de kendi tanrısıdır. Tanrı insanın açığa çıkmış iç dünyası, kesinkes kendisidir; din, insanın gizli değerlerinin merasimle açığa vurulması, en içten gelen düşüncelerinin itirafı, *sevgisinin gizlerini al enen ikrar etmesidir*. Ancak din, 'tanrı bilinci, insanın öz-bilincidir' diye tanımlandığı zaman bu, sanki dindar insan kendi tanrı bilincinin özünün bilinci olduğunu dolaysız olarak biliyormuş gibi anlaşılmalıdır, zira bu bilincin noksanlığı, dediğimiz gibi, dinin özgül özünü temellendirir. Bu yanlış anlamayı ortadan kaldırmak için şöyle demek daha doğru olur: Din insanın *ilk ve dolaylı öz-bilincidir*. Kendi özü, önce başka bir öz olarak kendisi için nesne olur. Din, insanın çocuksu özüdür" (Feuerbach, 2008: 48).

Bu yorumda tanrının tahtına insanın oturtulmasıyla, teoloji antropolojiye dönüşürmüştür (Eagleton, 2014: 186). Dinde esas/birincil olan Tanrı, Feuerbach'ın antropolojik hümanizminde yerini insana bırakır. Tanrı, insan sevgisinin imgesidir; asli olan insan sevgisinden türetilmiştir. Ve Feuerbach pratik felsefesinde dinle ilgili bir ilke geliştirir: "*insanın insana* olan sevgisi pratikte de *en yüce* ve birinci yasa olmalıdır. *Homo homini Deus est* -bu en yüce pratik ilkedir- bu dünya tarihinin dönüm noktasıdır" (Feuerbach, 2008: 342). Marx, Feuerbach'tan bu hümanizmi alacaktır. Ancak Feuerbach'ta değişmez bir öze sahip olan insan, Marx'ta tarihsel süreç içinde değişen bir öze sahiptir.

Feuerbach, "İnsanın tanrıya ilişkin bilgisi kendine, kendi özüne ilişkin bilgisi" olduğu yargısıyla Hegel'in öğretisini tersine çevirir. Hegel, "insanın tanrıya ilişkin bilinci tanrının öz-bilinci" yargısına sahip olduğu için hakikati tersinden görmüş, özne ile nesneyi karıştırmıştır (Feuerbach, 2008: 300). Marx, materyalist ve hümanist olarak Hegel'e karşı Feuerbach'ın yanında yer alsın

da tarihe diyalektik bakışı onu tekrar Hegel'e yakınlaştıran bir unsur olur. Hegel'in tüm entelektüel çabasının hedefinde insanın özgürleşerek kendini gerçekleştirmesi yer alır. Aynı hedef Marx için de geçerlidir. Ancak Hegel, bu hedefe her şeyi açıklayabilen bir tarih felsefesi ortaya koyarak ulaşılabileceğini düşünmüştür; Marx ise insanın özgürleşmesine ve kendini gerçekleştirmesine en önemli katkıyı tarih felsefesinin değil tarih biliminin verebileceği düşüncesindedir (1979: 31-2; Bottomore ve Rubel, 2006: 47; Lefebvre, 1996: 22).

II. RHEINISCHE ZEITUNG YAZILARI

Akademi'de kadro bulma hayallerinin gerçekleşme ihtimali olmadığını anlayan Marx, 1842 yılında gazeteciliğe yönelir. Yeni kurulan *Rheinische Zeitung* gazetesinin editörlüğünü yapar ve burada makaleler yayınlar. Bu makaleler, onun gelecekte din hakkında söyleyeceklerinin ipuçlarını verir. Maddecî bir perspektiften kaleme alınan bu makalelerde din bir üst yapı kurumu olarak sunulur, siyasetin din üzerindeki etkisine dikkat çekilir ve modern devletin kendini din aracılığıyla kutsallaştırmasının çelişkileri analiz edilir.

Marx'a göre, dinsel olan politik olanı değil politik olan dinsel olanı biçimlendirir. Örneğin, Antik toplumlarda dinin belirgin özelliği, bu dinlerde insanların kendi milletlerine ve devletlerine tapmalarıdır. Buralarda güçlü devletler güçlü dinleri ortaya çıkarmıştır, bu devletlerin yıkılması dinlerin de ortadan kalkmasına neden olmuştur. Devlet din ilişkisinde etken olan devlettir; buna göre, "Antik çağın devletlerinin yıkılmasına neden olan antik dinlerin yıkılması değil antik dinlerin yıkılmasına neden olan antik çağın devletlerinin yıkılmasıdır" (M&E, 2008: 16-7).

Marx, din ile felsefenin alanlarını siyaset konusu üzerinden ayırıştırmaya çalışır. Öte dünyanın bilgeliği olan din, siyaset ve devlet meselelerini kendisiyle çelişmeden, başarılı bir biçimde düzenleyemez. Devlet ve siyaset konuları, "bu dünyanın bilgeliği olan felsefe"nin konusudur. Din, devlet ve siyaset konusuyla ilgilenmeye başladığında kendisi olmaktan çıkıp, felsefe olmaya başlar (M&E, 2008: 28). Bir din devleti dinsel ilkelerine bağlı kalarak farklı dinlere ve mezheplere sahip olan insanlar arasında eşit bir vatandaşlık ilişkisi düzenleyemez. Bu nedenle, din devletinden dışlananlar (örneğin azınlık dinine mensup olanlar) yardımı dinden değil insan doğasını ve insan haklarını konu edinen felsefeden beklerler (M&E, 2008: 30).

Marx'ın din, felsefe, siyaset ve devlet konularına değindiği ilk yazıları, bu dönemde yaygın olan entelektüel bir tutumu hedef almaktadır. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da deist ve ateist entelektüeller arasında gö-

rülen toplumun ve siyasetin düzenlenmesinde teorik Hıristiyanlıktan destek alma arayışı -ki bu arayış Hegel'de doruğuna ulaşır- Marx tarafından sert biçimde reddedilmektedir. Politik nedenlerle, *Aydınlanma* aklından geri adım atarak, dinden yararlanmaya çalışmak ,ona göre, bir tutarsızlık göstergesidir:

“İnançsız olduğu kadar tanrıbilimci de olan utangaç dar kafalı rasyonalizmin önermelerine göre, genel olarak Hıristiyanlığın ruhu, mezhep farklılıklarına bakılmaksızın devletin ruhu olmalıdır! Bu, dinin genel ruhunu, şu anda var olan dinden ayırmak için yapılmış en büyük dinsizliktir; bu dünyevi mantığın küstahlığıdır; dinin dogmalarından ve kurumlarından ayrılmasını istemek, hukukun gerçek kurumları ve belirli yasaları bir yana bırakılırsa, devlette genel yasa ruhu egemen olmalıdır düşüncesini öne sürmekle birdir” (M&E, 2008: 30).

Marx'a göre, Hıristiyan devlet hiç bir zaman gerçek devlet olamaz, o ancak bir kilise olabilir. Kilise halklar arasındaki ilişkileri diplomasiyle değil iman üzerinden kurar. Dinsel halkların politikayı düzenleyen tanrıyı ve kiliseyi temsil eden yüce bir lideri olmayınca, insanlar tapınma eylemini “dinî otorite” yerine “otoritenin dini”ne yöneltilir. Güçlü bir dinsel organizasyondan yoksun olan Protestanlıkta durum böyledir (M&E, 2008: 29). Marx'ın bu tespitleri, Hıristiyan dünyasında laik devletin temellerini Protestanlıkta gördüğünü ortaya koyar.

Hıristiyanlığı modern devletlerde siyasetin hizmetine koşmak, bu dinin otoriteyi destekleyen gücünden yaralanmak demektir. “*Hıristiyan* siyasal yapıları farklı devletlerde bulunuyorlar, kimileri cumhuriyette, başkaları mutlak bir monarşide, daha başkaları anayasal (meşruti) monarşide. Hıristiyanlık, yapıların hangi ölçüye göre *iyi* olduğuna karar vermiyor, çünkü o yapılar arasında bir fark tanımıyor: o, dinin yapması gerektiği gibi şunu öğütüyor: otoriteye boyun eğin, çünkü her *otorite* tanrıdan gelir” (M&E, 2008: 30). Marx için sorun, otoritenin sağlanması değil otoritenin kime hizmet ettiğidir. Siyasetin önceliği, insanların akla uygun bir şekilde özgürleşmesinin sağlanmasıdır. O, Hıristiyanlık ile siyasetin uyumlu olmasını iki koşula bağlar:

“Ya Hıristiyan devlet, özgürlüğün us yoluyla gerçekleştirilmesi olan devlet kavramına uyar, o zaman da bir devletin Hıristiyan olması için gerekli tek istem onun ussal olmasıdır, o zaman da devleti sonuç olarak insan ilişkilerinin ussal niteliğinden türetmek yeterlidir, bu da felsefenin yapmaya uğraştığı şeydir. Ya da özgürlük devleti, ussal olarak Hıristiyanlıktan türetilemez ve o zamanda Hıristiyanlığın böyle bir türetmeye niyet bile etmediğine siz kendiniz hak vereceksiniz. Hıristiyanlık kötü bir devlet isteyemez ve özgürlüğün ussal olarak gerçekleşmediği bir devlet, kötü bir devlettir” (M&E, 2008: 31).

İkilem nasıl çözülsün, insan özgürlüğünü sağlayan devletin dinsel ilkeler üzerine değil aklın ilkeleri üzerine kurulabileceği kabul edilmiş olur. Marx'a göre, *Aydınlanma* aklından geri adım atarak, dini devlete yardıma çağırarak, otoriteni (ONAY)in kurulmasına hizmet etse de insanın özgürleşmesine hizmet etmeyecek ve sonuç olarak politik alanda atılacak daha ileri adımları engellemiş olacaktır. Her felsefe "kendi çağının felsefesi" olduğu için, özgürleşmenin sağlanması tutucu biçimde geçmiş felsefede karar kılmakla değil ondan ayrılmakla mümkün olacaktır. Marx'ın "taraf olmadan evrim olmaz, ayrılık olmadan ilerleme olmaz" (M&E, 2008: 33) sözü, kendi felsefesini "en üstün felsefe" olarak sunan Hegel'e karşı bir meydan okumadır. 1842'de dile getirdiği bu düşünce birkaç yıl sonra daha özlü bir biçimde ifade edilir; felsefenin sorunu, dünyayı açıklamak değil onu değiştirmektir.

III. HEGEL'İN HUKUK FELSEFESİNİN ELEŞTİRİSİ

Hegel'de insan kendini düşünce aracılığıyla gerçekleştirirken, Marx'ta emek aracılığıyla gerçekleştirir. Ancak Marx'ın düşünceyi yadsıyarak, idealizmden tamamen uzaklaştığını söylemek güçtür. Onun "Pozitivizm ile idealizm"i birleştiren "bir toplumsal kuram" arayışında olduğu (Morris, 2004: 45) ya da Feuerbach'ın soyut materyalizmini aşarak bilinç ile praxis arasındaki ilişkiye dikkat çekerek bilincin değişme ve devrim olgularındaki rolünü önemseyerek (Giddens, 2009: 55) idealizme yakın durduğu söylenebilir. Ancak bu yargılara ulaşırken Marx'ın düşüncenin oluşumunu her zaman toplumsal yapıdan yola çıkarak açıklamaya çalıştığını unutmamak gerekir. Ona göre, Platon ve Hegel'de var olan ontolojik idealizm ve saf idealizm gerçekliğin tersine çevrilmiş bir ifadesidir.

Marx, Hegel'in din anlayışının sistematik eleştirisini, 1843'te yazdığı *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* kitabının "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı: Giriş" kısmı (2009: 191-209) ile 1844'te yazdığı *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları* kitabının "Hegelci Diyalektiğin ve Felsefe'nin Bir Bütün Olarak Eleştirilmesi" başlıklı son kısmında (1986: 155-184) yapar. "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı: Giriş" yazısı, Feuerbach'ın din hakkındaki görüşlerini eksen alarak, Hegel'in idealizmine ve din anlayışına felsefi bir reddiye niteliğindedir: "Almanya konusunda *dinin eleştirisi* özsel olarak sona erdi ve dinin eleştirisi de tüm eleştirinin hazırlık koşulunu oluşturuyor" (2009: 191). Din eleştirisinin Feuerbach'la tamamlandığını düşünen Marx, daha ilk yazılarında Feuerbach'ın antropolojik din eleştirisinin ötesine geçerek, sosyalist bir paradigmayla toplumun bütüncül eleştirisine yönelir (Benhabib, 2005: 59-60). Hegel'den ve Genç Hegelcilerden uzaklaşarak spekülasyon felsefeyi bir top-

lumsal kurama dönüştürmeye çalışır (Bottomore ve Rubel, 2006: 52-3). Onun eleştirisinin düşünsel hedefi ideolojidir; ideolojinin alt basamaklarından biri olarak din, yer yer bu eleştiriye konu edilecektir.

İnsanlık din konusunda bir dönüm noktasına gelmiştir; kutsalın ve tanrının kendisinin bir yansıması olduğunu fark eden insan, gerçekliği aradığı yerde kendisini görmüştür. Marx'ın ateist bakış açısı din hakkında şu genellemelere ulaşır: Din, insanî bir üründür, ancak “dini yapan insan” soyut bir varlık değil devletle ilişki içinde olan toplumsal insandır. Devlet ve toplum, din aracılığıyla gerçekliği tersine çevirir, ancak din, sadece devlet var olsun diye var olmamıştır. Din, aynı zamanda, halkın mantığı; onun onur, coşku, ahlâk, teselli ve onanma arayışının evrensel bir tezahürüdür. İnsanî özün metafizik yorumu olarak din, insanın kendine, topluma ve gerçekliğe yabancılaşmasını sağlayan, insanlığın çocukluk dönemine ait bir yanılsamadır. Bu nedenle, “dine karşı savaşım vermek, dolaylı olarak dinin tinsel aromasını oluşturduğu dünyaya karşı savaşım vermek anlamına gelir” (2009: 191-2).

Marx'ın din konusunda en fazla alıntılanan sözleri *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* kitabındadır. Alıntılar çok tasarruflu olarak yapıldığında Marx'ın din anlayışıyla ilgili çelişkili yorumlar ortaya çıkabileceği gerekçesiyle ve okuyucunun hoşgörülü olacağını düşünerek uzun bir alıntı yapabiliriz:

“*Dinsel* üzüntü, bir ölçüde gerçek üzüntünün *dışavurumu* ve bir başka ölçüde de gerçek üzüntüye karşı *protesto* oluyor. Din ezilen insanın içli ezgisini, kalpsiz bir dünyanın sıcaklığını, tinin dıştalandığı toplumsal koşulların tinini oluşturuyor. Din, halkın *afyonunu* oluşturuyor. Halkın *aldatıcı* mutluluğu olarak dini ortadan kaldırmak, halkın *gerçek* mutluluğunu istemek anlamına geliyor. Halkın kendi durumu üzerindeki yanılsamalardan vazgeçmesini istemek, *halkın yanılsamalara gereksinim duyan bir durumdan vazgeçmesini istemek* anlamına geliyor. Öyleyse dinin eleştirisi, dinin *aylasını* oluşturduğu *bu gözyaşları vadisinin tohum halindeki eleştirisi* anlamına geliyor. Zincirlerin her yanını örten imgesel çiçeklerden eleştiri, insanın süssüz ve umut kırıcı zincirler taşıması için değil ama onları atması ve canlı çiçeği devşirmesi için zincirleri arındırıyor. Dinin eleştirisi, insanın yanılsamalarını, insanın kendi gerçekliğini akıl çağına erişen ve yanılsamadan kurtulmuş bir insan olarak düşünmesi, etkilemesi ve biçimlendirmesi için, kendi kendinin, yani kendi gerçek güneşinin çevresinde dönmesi için ortadan kaldırıyor. Din, insan kendi çevresinde dönmediği sürece insanın çevresinde dönen aldatıcı bir güneşten başka bir şey oluşturmuyor” (2009: 192).

Bu alıntıda dinin olumlu boyutlarına vurgu yapıldığı görülse de Marx, esas olarak dini “ortadan kaldırmak” gerektiğinden söz eder. Çünkü dinin verdiği mutluluk, “aldatıcı bir mutluluk”tur. Buradaki din yorumuna felsefi değil politik bir bilinç hâkimdir. O dinin ne olduğunu açıklamakla yetinmez, neden

dine karşı bir tutum içinde olunması gerektiğini de belirtir. İnsan gerçek mutluluğuna “aldatıcı bir güneş” olan dini terk ederek, kendi yolunu kendinin aydınlatmasıyla ulaşabilir.

Din bu dünyanın bir yansıması ise, o halde dinin eleştirisi Marx'ta bu dünyanın eleştirisiyle, siyasal ve ekonomik yapının eleştirisiyle iç içe geçer. Dinin eleştirisinin tamamlanmasından ve “gerçeğin öteki dünyasının yitip gitmesinden sonra”, tarihte “bu dünyanın gerçeğini ortaya koyma” aşamasına gelinmiştir. O, yaşadığı dönemde dinin eleştirisinin “hukukun eleştirisine”, teoloji eleştirisinin de “siyasetin eleştirisine” dönüştüğü kanaatindedir. Bu süreçte, insanın “kutsal”ı var etmekle kendi özüne yabancılaştığını ortaya koymuş olan felsefe -ki Feuerbach bunu en yetkin biçimde yapmıştır-, artık eleştirisini yabancılaşmanın “kutsal-olmayan biçimleri”ne yöneltmelidir (2009: 193).

Hegel, dinin mutlaklaşarak aşılacağından söz etmiş (Hegel, 2011: 493) ve Fransız Devrimi'ni dinin mutlaklaşması olarak görmüştü; Marx da felsefeyi gerçekleştirmeden felsefenin ortadan kaldırılamayacağından söz eder (2009: 199). Genç Hegelcilerin radikal antropolojik felsefesinin din olgusunun kökenine inerek ve orada insanın kendisinin var olduğunu bularak, “dinin gözüpek ve olumlu bir biçimde ortadan kaldırılmasını hareket noktası olarak alması”, Marks'a göre, metafiziğin ve spekülâtif felsefenin sonunu getirir. Genç Hegelciler, dini radikal biçimde eleştirerek ve din olgusunun temelini ortaya koyarak, felsefenin tarihteki teorik işlevinin tamamlanmasını sağlamıştır. Artık mesele insanın din aracılığıyla yabancılaş(tırıl)masından nasıl kurtulacağı sorununa gelmiştir ve bu pratik bir sorundur: “Dinin eleştirisi, o insan için en yüce varlık insandır öğretisine, yani insanı aşağılanmış, köleleştirilmiş, yüz üstü bırakılmış, hor görülecek bir varlık durumuna getiren bütün ilişkilerin tersine çevrilmesi kesin buyruğuna yol açıyor” (2009: 201). Felsefenin pratiğe biçim vermesi, Marx'a göre, felsefenin proletarya ile buluşturulmasıyla mümkün olur. İnsanı insana tâbi kılan yabancılaşmadan “kurtuluşun başını felsefe, kalbini proletarya oluşturuyor” (2009: 208-9). Hegel'in bürokratlara verdiği insanlığı kurtarma rolü, Marx'ta proletaryaya verilir; proletarya, dünyaya kendi sınıfsal çıkarları açısından bakmayan evrensel sınıftır (Callinicos, 2007: 153). Marx'ın daha sonraki yazılarında filozofların esas görevinin dünyayı açıklamak değil değiştirmek olduğu belirtilecektir (M&E, 2008: 64). Zira o, “tarihin itici gücünün eleştiri değil devrim” olduğu sonucuna varmıştır. İnsanlar koşulların ürünü olduğu kadar, koşullar da insanların ürünüdür (2006: 91).

IV. EKONOMİK VE FELSEFİ ELYAZMALARI

1844'te yazdığı *Ekonomik ve Felsefî Elyazmaları*, Marx'ın çalışmalarında bir dönüm noktasını oluşturur. Burada üzerinde yoğun olarak durduğu “yabancılaşma” gibi bazı kavramlar, daha sonraki yazılarında yer almaz. Marx'ın din eleştirisi de bu kitapla doruğuna çıkmıştır. “Din” olgusu, 1844 sonrası yazılarında yer alsa da, artık kapsamlı biçimde analiz konusu edilmez; *Elyazmaları*, Marx'ın dine hâlâ büyük yer ayırdığı son çalışmadır” (Giddens, 2009: 39). Hegel, Genç Hegelciler ve ekonomi-politiğin eleştirisinin yapıldığı *Elyazmaları*'nda Marx, diyalektik materyalist bir yorumla, tarihi yabancılaşmanın ve yabancılaşmadan kurtuluşun tarihi olarak görür.

Eleştirinin merkezinde ekonomi-politik yer alır. Bununla birlikte Marx ekonomi-politiğin eleştirisi ile din eleştirisi arasında bir ilişki kurar. Din eleştirisi, büyük ölçüde görevini tamamlayarak yerini ekonomi-politiğin eleştirisine bırakmıştır. Bu süreçte Hegel ve Feuerbach başta olmak üzere Genç Hegelciler, önemli işlevleri yerine getirmiş olsalar da eleştiri, onların bıraktığı yerden daha ileri noktaya götürülmelidir. Bu boyutuyla, *Elyazmaları* Hegel'in ve Genç Hegelcilerin felsefelerine ve teolojilerine, -onların modern düşünceye yaptığı katkılar belirtilse de- nihai olarak bir tepkidir. Marx, kitabın “Hegelci Diyalektiğin ve Felsefe'nin Bir Bütün Olarak Eleştirilmesi” başlıklı son kısmında (1986: 155-184), kendi ifadesiyle “Hegelci diyalektik ve Hegelci felsefeyle son hesaplaşma”yı yaparak, Feuerbach'ın başlattığı idealizm eleştirisini tamamladığı iddiasında bulunur. Marx'a göre, Feuerbach'ın geliştirdiği antropolojik din yorumu, politik iktisadın eleştirisinin temelini oluşturur. Hegel sonrası hümanist ve natüralist eleştiriye başlatmakla Feuerbach, bir “kuramsal devrim” gerçekleştirmiştir. Ancak Marx, Hegel felsefesinin ve teolojisinin sadece spekülatif bir eleştirisini yapmasından dolayı Feuerbach'ı ve diğer Genç Hegelcileri (Strauss ve Bauer) soyutlamanın ötesine geçemeyen birer teolog olarak görür. Bu eleştirel dinbilimcilerin en büyük eksiklikleri her şeyi felsefenin yapmasını beklemeleridir. Bu nedenle dinbilimsel eleştiri, ilk ortaya çıkışındaki devrimci görevini tamamlayarak, yerinde saymaya başlamış, Hegel felsefesinin “dinbilimsel bir karikatür”üne dönüşmüştür (1986: 16-18).

Elyazmaları'nın önemli özelliklerinden biri, ekonomik yabancılaşma açıklanırken sık sık dinsel yabancılaşmadan örneklerle başvurulmasıdır. Örneğin, insan emeğinin ürünü nasıl metalaşarak insana yabancılaşıyorsa ve para nasıl insana hükmediyorsa, insanın düşüncesinin ürünü olan Tanrı da insana hükmetmektedir. İnsan Tanrıya ne kadar değer verirse, kendini de o kadar değersizleştirmektedir (1986: 74). Dinde insan düşüncesi nasıl bireyden ba-

ğimsiz işliyorsa, kapitalist toplumlardaki üretim faaliyeti de işçinin bireysel bir etkinliği olmaktan çıkmıştır (1986: 77). Yirmi üç yıl sonra yayınlanan *Kapital*'de Marx dinin, insanın kendi beyninin ürünü tarafından yönetilmesi olduğu gibi, kapitalizmin de insanın kendi elinin ürünü tarafından yönetilmesi olduğunu yazacaktır.

Marx yaşadığı dönemde gözlemlenen dinsel ilgisizlik ya da dinden uzaklaşma gibi olguları endüstriyel gelişmeyle açıklamaya çalışır. Ona göre, kendi emeğinin değerini bilmeyen insan, en eski çağlardan beri ürettiği şey üzerinde metafizik güçlerin etkisi olduğunu düşünmüş ve bu nedenle ürettiği şeylerin önemli bir kısmını tanrılara sunmuştur. Aslında tanrılara sunulan ürünler, üreticinin ürününün ideolojik manipülasyonla el değiştirmesinden başka bir şey değildir. İnsan emeğinin doğaya egemen olması ve endüstrinin ortaya çıkardığı mucizeler, “tanrının mucizelerini gereksiz kıldıkça”, insan gerçek üretici gücün Tanrı değil kendisi olduğunu kavrama aşamasına gelir (1986: 83).

Dünyanın sınırlarının çözülmesi anlamında doğalcılık, dinden uzaklaşma ve komünizme varma gibi bir sonuç doğurur. Komünizm, “özel mülkiyetin ya da insanın kendine yabancılaşmasının olumlu şekilde aşılması ve dolayısıyla insanî öze insan tarafından ve insan için gerçekten sahip olunması olarak” tanımlanır. İnsan-insan, insan-doğa çatışması komünizm de çözülür. Hegel felsefesinde Tin’in kendi bilincine varmasıyla çözülen “özgürlük ile zorunluluk” ve “birey ile tür” arasındaki dikotomiler, Marx’ın düşüncesinde komünizmle çözülür: “komünizm, tarihin çözülmüş bilmecesidir ve kendisinin bu çözüm olduğunu bilir” (1986: 109). Yabancılaşma özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla başladığı için, yabancılaşmanın aşılması da özel mülkiyetin aşılmasına bağlıdır. Yabancılaşmanın aşılması, “din, aile, devlet, hukuk, ahlak, bilim, sanat” gibi üst yapıdaki yabancılaşmaların olumlu yönde aşılmasını sağlar (1986: 110). Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, din, aile ve devletin aşılmasını; hukuk, ahlak, bilim ve sanat alanlarında ise ideolojik etkinin kaybolmasını doğurur.

Din eleştirisinin büyük ölçüde Feuerbach’la tamamlandığını düşünen Marx, kendi eleştirisini iktisadi yabancılaşma üzerine odaklandırır. Ona göre, tüm yabancılaşma biçimlerinin ve bir yabancılaşma biçimi olarak dinin temelinde iktisadi yabancılaşma vardır (Eagleton, 2014: 93). İktisadi yabancılaşmanın aşılması, dinî yabancılaşma gibi yabancılaşmanın tali türlerini de ortadan kaldıracaktır: “Dinî yabancılaşma, yalnızca bilinçlilik alanında, insanın iç hayatındadır, oysa iktisadi yabancılaşma gerçek hayattaki yabancılaşmadır; aşılması da dolayısıyla iki görünümü birden kapsar”. Marx’a göre tarih,

insanın emek aracılığıyla kendini gerçekleştirmesinin tarihidir. İnsan emek aracılığıyla tarihi biçimlendiren bir varlıktır ama aynı zamanda kendi ürünü tarafından yeniden biçimlendirilen bir varlıktır. Bu haliyle insan tarihin hem öznesi hem de nesnesi olur (1986: 110-1). Bilim ve teknoloji insanı kendinden uzaklaştırdığı gibi, insanın kurtuluşunu da hazırlar (1986: 118). Bilim insanın doğa karşısındaki güçsüzlüğünü ve şaşkınlığını giderir. Bilimin doğaya uyarlanması birinci boyutla, bilimin doğayı açıklaması ikinci boyutta gerçekleşir. Marx bilimin bu ikinci boyutunda bir din-bilim çatışması bulmaktadır: “Yeryüzünün yaradılışı efsanesi, yeryüzünün doğuşunu anlatan bilimden, yani yeryüzünün oluşmasını, doğuşunu bir süreç, bir kendini yaratma süreci olarak anlatan bilimden esaslı bir darbe yemiştir” (1986: 120-1). Burada Marx'ın din eleştirisinin evrimci bir bilim anlayışı üzerine temellendirildiği görülmektedir. *Elyazmalar*'ından on beş yıl sonra Darwin *Türlerin Kökeni*'ni yazdığına, Marx'ın insanın doğa eksenli açıklama çabasına büyük bir destek vermiş olacaktır. Darwinizm ve Marksizm on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar en çok etkiyi yapan din eleştirisi ekolleri olmuşlardır.

Marx, bilimin din karşısındaki zaferini ilan ederken ve buradan tanrıtanıma bir komünizm zemini oluştururken, yorumunu ampirik verilerle sınırlı tutup, metafizik sorulardan uzak kalmaya çalışır. Varlığın başlangıcı nedir? Varlık nasıl oluşmuştur? İnsan yaratılmış mıdır? Yaratılmış ise kim yaratmıştır? Bu tarz sorular, Marx'a göre, spekülattir ve cevabını kendi içinde barındıran koşullanmış sorulardır:

“Sorduğün soru bir soyutlamanın ürünüdür. Bu soruya nasıl vardığını sor kendine. Sorunu, sapık olduğu için cevaplandırılmayacağı bir görüş açısından sorup sormadığını sor kendine. Doğanın ve insanın yaradılışını sorduğunda, insan ve doğaya dayanan bir soyutlama yapıyorsun. Onları var olmayan şeyler olarak koyuyorsun, benim sonra da onların var olan şeyler olduklarını tanıtlamamı bekliyorsun. Soyutlamandan vazgeç, o zaman sorudan da vazgeçeceksin... Düşünme ve bana sorma, çünkü düşündüğün ve bana sorduğün anda, insanın ve doğanın varoluşuna dayanarak yaptığın soyutlamanın anlamı kalmıyor” (1986: 121-2).

Marx şüphesiz bir rasyonalisttir. Ancak onun rasyonalizmi doğalcılıkla sınırlanmış bir rasyonalizmdir. Din veya yaratılış düşüncesi, ona göre “doğanın ve insanın önemsizliğini kabul etmeyi ima eden bir sorun”dur. Tanrıtanımaçlık, “bu önemsizliğin yadsınması”dır ve insanın değerinin yeniden kabul edilmesidir. Bu yaklaşıma göre, Tanrı'nın olmadığı yerde insan her şey olacaktır. Feuerbach'ın tüm entelektüel çalışmasını kapsayan Tanrı inancı olgusu, Marx'a göre bir sosyalistin temel tartışma konularından biri olacak kadar önemli bulunmaz (1986: 122-3):

“Sosyalizm olarak sosyalizmin, böyle bir olumsuzlamaya gerekmesi yoktur. Sosyalizm artık dinin ortadan kaldırılması aracılığıyla meydana gelmeyen, insanın olumlu şekilde kendi bilincine varışıdır: ve gene aynı şekilde gerçek hayat insanın özel mülkiyetin ortadan kaldırılması aracılığıyla, meydana gelmeyen olumlu gerçekliktir. Komünizm olumsuzlamanın olumsuzlaması olarak konumdur (position) ve dolayısıyla insanın kurtuluşu ve iyileşmesi sürecinde tarihi gelişmenin bir sonraki aşaması için zorunlu olan edimli evredir ama komünizm olarak komünizm insan gelişmesinin hedefi, insan toplumunun yapısı [tarihin sonu] değildir” (1986: 122-3).

Bu alıntı Marx'ın sosyalist hareket için öngördüğü stratejide din eleştirisini temel bir tema olarak almadığını göstermektedir. O düşünsel yabancılaşmadan ziyade gerçek (ekonomik) hayattaki yabancılaşmaya odaklanır. Diğer taraftan sosyalizme ulaşıldığında, yani ekonomik yabancılaşma aşıldığında dinin kendiliğinden ortadan kalkacağını düşünmektedir. Ama dinin eleştiri kapsamının dışına çıkartılmasının asıl nedeni, Marx'ın dini, sosyalizm için dikkate alınmayacak ölçüde zayıflamış bir rakip olarak görmesidir.

Elyazmaları kitabının “Hegeli Diyalektiğin ve Felsefe'nin Bir Bütün Olarak Eleştirilmesi” kısmı Genç Hegelciler'in eleştirisiyle başlar. Marx'a göre, Strauss ve Bauer, “Hegel mantığının sınırlarını aşamamışlardır”. Hegel'in idealist diyalektiğinin ortadan kaldırılmasını sağlayan Feuerbach'tır. Feuerbach, bu yıkımı felsefenin insanın kendine yabancılaşmasının bir ürünü ve dinin düşünceye çevrilmiş bir biçimi olduğunu ispatlayarak gerçekleştirmiştir (1986: 155-8). Feuerbach insanla insanın olumlu ilişkisine odaklanarak yabancılaşmanın yok edilmesinin yollarını aramıştır.

Eleştirisini Hegel diyalektiğine yönelten Marx, Hegel'in kurgusal düşünceyle yabancılaşmanın aşılması yönündeki varsayımını değerlendirir. Hegel, kurgusal/spekülatif düşüncenin bütün yanılgılarını bir araya getirerek, bilinci doğanın üzerine çıkartarak dışsal veya nesnel olanı olumsuzlamıştır. Hegel, tarihsel dinlere karşı görünüşte eleştirel kalarak, “dinin bir başkalaşma ürünü” olduğunu anlamış, ancak din olgusunun kendisini aşmakta tereddütler yaşamaktadır. Hegel, dini “hem yok sayıp hem de muhafaza etmektedir”. Marx'a göre, bu durum, yabancılaştırmanın pekiştirilmesidir: “Dini, insanın yabancılaşmış kendi bilincinde oluşu olarak görüyorsam, o zaman dinde din olarak bildiğim benim kendi bilincimde oluşum değil yabancılaşmış bilinçliliğimin orada pekiştirilmesidir. Demek ki, kendi benliğim, onun öz doğasına ait olan bilinçliliğim, dinden değil ortadan kaldırılmış ve aşılmış dinde pekiştiriliyor” (1986: 173-4). Marx'ın itirazı, Hegel felsefesinde spesifik ve örgütlü dinlerin felsefenin etkisiyle aşılmış olduğunun belirtilmesine rağmen, din düşüncesinin alıkonmaya çalışılmasındadır. Hegel felsefesinde din, tarihteki

önemli işlevleri kabul edilerek ve Tin'in gelişme halkalarından biri olarak, yani olumlanarak aşılır (Hegel, 2011: 431; Marcuse, 2000: 217; Morris, 2004: 29). Dinin herhangi bir biçimde olumlanması, dini özünde yabancılaşma ve yanlış bilinç olarak gören Marx'ın kabul edemeyeceği bir şeydir.

Marx'a göre, din, "son pekiştirmesi"ni Hegel'de bulur. Hegel, felsefe aracılığı dinin aşıldığını belirtirken, din olgusunun değil tarihsel/spesifik dinlerin aşılmasını ima etmiştir. Ancak Marx, Hegel'in bu idealist-diyalektik din yorumunun, dinin altını oyduğunun farkındadır. Dinin Hegel'de son pekiştirmesini bulması, dinin felsefi düzlemde olumlanmasının Hegel sonrasında imkânsızlığını ima etmektedir. Marx'ın tespitine göre, Tanrı savunusunun Hegel'de soyutlaşarak, saf felsefenin alanına kayması, Tanrı savunusunun yerini "Tanrıtanımazlığa" bırakmasını kolaylaştıracaktır. Tanrıtanımazlık iki boyutta gelişir: "tanrının ortadan kaldırılması" ve "kuramsal insancılığın ilerlemesi". Tanrısızlık ve komünizm arasında birbirini tamamlayıcı ilişki, tanrıtanımazlığın komünizm biçiminde ortaya çıkışı insanın "gerçek doğuş"u, insan özünün, insan için gerçek olmasıdır". Hegel, insanı kendi emeğinin ürünü olarak görürken, emeği soyut düşünceye indirgemıştır. Marx da insanın kendini gerçekleştirmesini emek aracılığıyla görür, ancak Marx'ta emek, maddi üretimi gerçekleştiren somut emek olarak ele alınmıştır. Hegel'e göre tarih, Tanrının ya da Mutlak Tin'in kendini bilme ve kendini gerçekleştirme sürecidir. O halde, tarihe Tanrısal bir süreç yön verir ve bu süreçte insan özne değil nesne konumundadır. Marx, bu durumu bir yabancılaşma olarak görüp, insanı tekrar özne durumuna getirmeye; insanı kendi soyutlamasının ürünü olan kutsal, tanrısal ve metafizik varlıklardan kurtararak yabancılaşmaya son vermeye çalışır (1986: 176-9). İnsanın tarihte kendini oluşturduğunu savunan bu materyalist paradigma, tarihi tinin kendini açıklaması olarak gören idealist paradigmadan daha az problematik değildir (Benhabib, 2005: 86-7). Bu durumu fark eden Gramsci gibi Marksistler, düşüncelerini yeniden Hegel'e yakınlaştırmada fazla tereddüt göstermeyeceklerdir (Edles, 2005: 51; Eagleton, 2014: 124-5).

Marx'a göre, insanın tarihin öznesi konumuna gelmesi, dinin özünün veya Tanrının özünün insanın özüne indirgenmesiyle sağlanamaz. Dinin ya da tanrının özü ne kadar felsefi bir soyutlama ise insanın özü kavramı da o kadar felsefi/spekülatif bir soyutlamadır. Tanrı sadece insanın kendine yabancılaşmış öz-bilinci değil, otoritenin mutlaklaştırılmasını sağlayan ve üst sınıfların çıkarlarını koruyan bir "statü aracı, yönlendirici bir sembol"dür (Paden, 2008: 34).

Feuerbach, tarihi yönlendiren gücün, -Hegel'in idealizmindeki Tinin aksinesabit insanî duygular olduğunu iddia ederek, dinsel düşünceyi felsefî antropolojiyle ikame etmeye çalışır. Marx'a göre, Feuerbach'ın bu çabası, Hegel idealizmine yönelik eleştirinin yarı yolda bırakılması anlamına gelir. Bu nedenle Marx, Feuerbach'ın başladığı felsefî antropolojiyi tarihsel materyalizmle tamamlamaya çalışır. Bu düşüncelerini, çeşitli yerlerde dile getirmiş olsa da, en özlü biçimde 1845 yılında yazdığı *Feuerbach Üzerine Tezler*'de ortaya koyar. Marx'ın Feuerbach üzerine ileride yazmayı planladığı kitabın taslağı niteliğindeki *Tezler*, on bir kısa nottan (tezden) oluşur.

Feuerbach Üzerine Tezler, Marx'ın, Feuerbach'la birlikte tamamlandığını düşündüğü din eleştirisini, felsefenin eleştirisini tamamlama noktasına taşıma yönündeki niyetini ortaya koyar. Bu niyet, on birinci tezde "Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumlamışlardır, oysa sorun onu değiştirmektir" cümlesiyle ifade edilmiştir. Marx'a göre, "tüm toplumsal yaşam özünde pratiktir". Bu nedenle, insanın soyut özüne vurgu yaptığı için idealizme yakın duran Feuerbach'ın "sezgisel materyalizm"i terk edilerek, dinsel skolastikten uzaklaştırıldığı gibi felsefî skolastikten de uzaklaşılmalı ve teori pratiğin hizmetine sunulmalıdır. Düşüncenin toplumsal bir ürün olduğunun kavranması, toplumsallığın temelini dinî ilkelere laik ilkelere kaydırmakla yabancılaşmanın sona ermeyeceğini göstermektedir. Feuerbach, dinsel yabancılaşma konusundaki duyarlılığını diğer yabancılaşma alanlarına doğru genişletmekte güçlük çektiği için, ahlak ve siyasetin laikleşmesiyle insanın özgürleşmesinin önündeki engellerin kalktığını düşünür. Feuerbach, "tarihsel süreçten uzaklaşmak ve dinsel duyguyu kendi başına bir şey olarak saptamak ve soyut bir insan bireyini varsaymak" suretiyle, "dinsel duygu'nun kendisinin bir toplumsal ürün olduğunu ve tahlil ettiği soyut bireyin de gerçekte belirli bir toplum biçimine ait olduğunu görmüyor" (M&E, 2008: 60-4). Oysa Marx'a göre, tarihteki her din ve her felsefe kendi dönemine aittir, diğer taraftan bir dönemde hâkim olan fikirlerin hâkim sınıfın fikirleri olma gibi bir özelliği vardır (M&E, 1968: 83-4).

V. ALMAN İDEOLOJİSİ

Radikal bir düşünür olarak Marx, tarih, toplum ve insan hakkındaki düşüncelerini dile getirirken peygamberimsi ve polemikçi bir söylemle, daha önceki düşüncelerin yanlışlığının ortaya konulmasına büyük çaba harcamıştır (Aron, 1994: 108; Coser, 2010: 57). Engels'le birlikte *Komünist Manifesto* adlı bir çalışma ortaya koymuş olsa da onun hemen hemen her çalışması bir manifesto ve bir reddiye niteliği taşır. Engels'le ortak olarak 1845-6 yıllarında yazdığı

Alman İdeolojisi'nde de özelde Feuerbach'ın genelde Genç Hegelcilerin (daha genelde ise on dokuzuncu yüzyıl Alman felsefesinin) eleştirisi yapılır. Kitap, "İnsanlar bugüne kadar, kendi haklarında; ne oldukları ya da ne olmaları gerektiği hakkında her zaman yanlış fikirlere kapılmışlardır" tezinden hareket eder. İnsanları yönlendiren "Tanrı" ya da "insan" gibi tasavvurlar insanın kendi ürünü olmasına karşın; insanlar bu gerçekliğin farkına varamamışlardır. Marx'ın entelektüel çabasının temelinde bu yanılsama, yabancılaşma sorunu yer alır; insanın din vb. yanılsamalardan kurtulması onun entelektüel çalışmalarının hedefini oluşturur: "İnsanlar yaratıcı oldukları halde, kendi yarattıklarına boyun eğmişlerdir. Öyleyse insanları boyundurukları altında inledikleri bu kuruntulardan, fikirlerden, dogmalardan, hayali varlıklardan kurtaralım! Bu fikir baskısına karşı ayaklanalım!" (M&E, 1968: 27). Görüldüğü gibi, onun çağrısı, salt bir felsefi çağrı değil sosyal ve politik bir hareketin oluşumuna yönelik bir çağrıdır. İki yıl sonra siyasi bir parti programı olarak *Komünist Manifesto* kaleme alındığında bu çağrının somut ürünlerinin ortaya konulduğu görülür.

Alman İdeolojisi'nin önsözünde "idealizmi son noktasına taşımış" olan Hegel'in bu hakkı teslim edilir (M&E, 1968: 29). Diyalektik yaklaşıma göre, bir tez yetkinlik noktasına ulaşıncaya kendinin antitezi tarafından aşılır. Öyleyse, Marx'a göre idealizmin doruğuna ulaşması doğal olarak yerini materyalizme bırakması sonucunu doğurmaktadır. Marx, diyalektik materyalizmi *Alman İdeolojisi*'nde sistematik hale getirir. Bu kitap, Marx'ın tarih anlayışını, "etrafıca dile getirdiği" en önemli kaynaktır (McClellan, 2005: 13). O, materyalist bir yaşam tarzının gelişmekte olduğunu (M&E, 1968: 83), artık insanların çoğunun "öz-bilinç", "dünya ruhu" gibi metafizik ve teorik tasavvurlara sahip olmadığını gözlemlemektedir (M&E, 1968: 73-4). Tarih, evrensel tarih haline gelmektedir ve bu olgu, felsefeyle değil ampirik bir şekilde analiz edilebilir. Ne var ki felsefeciler bu tarihsel ve toplumsal dönüşümü kavramakta yetersiz kalmaktadır.

Marx'a göre, Alman felsefesinin (Genç Hegelcilerin eleştirel felsefesinin) eksikliği, dine odaklanmış olan eleştirilerinin alanını genişleterek, felsefenin kendisini eleştiri kapsamına almış olamamalarıdır. Hâlbuki din ne kadar bir yanılsama ise felsefe de o kadar yanılsama olabilir. Alman felsefesinin eleştirisinin yapıldığı kitabın başlığının *Alman İdeolojisi* olması Marx'ın felsefeyi bir ideoloji biçimi olarak gördüğünün ve bu yargısını pekiştirmek istediğinin önemli bir delilidir. Genç Hegelcilerin eleştirel felsefesi, Feuerbach'ta olduğu gibi bilimsel bir yönleme başvurmaktan ve ilkelerini bilimsel verilerle pekiştirmekten uzak kaldığı sürece, Hegel'in idealizmini terk etmiş, ancak Hegel'in felsefesinde ka-

rar kılmış olur (M&E, 1968: 33). Genç Hegelciler, tüm eleştirilerini din üzerine yapmış olmalarına karşın, Marx'a göre, dinin yeniden onanması gibi bir çelişkiye sahiptirler.

“Eleştirmeciler [Genç Hegelciler], gerçek dini ve teolojiji (ilahiyatı) ele alarak işe başlamışlardı. Dinî bilinç, (şuur) ya da dinî tasavvur (görüş) dedikleri zaman kastettikleri şey de zamanla değişikliğe uğramıştır. Gerçekleştirdikleri gelişme ve ilerleme de, büyük ölçüde etkili oldukları ileri sürülen metafizik, politik, hukukî ve ahlâkî bilincin aslında dinî ve teolojik bir bilinç olduğunu ve politik, hukukî ve ahlâkî tasavvurları, dinî ve teolojik tasavvurlara tâbi kılmaktan başka bir şey değildi. Aynı şekilde, bu eleştirmeciler, politik, hukukî ve ahlâkî bilincin aslında dinî ve teolojik bir bilinç olduğunu ve politik hukukî ve ahlâkî insanın yani son tahlilde ‘insan’ın dinî insan olduğunu ileri sürüyorlardı. Dinin baskısı ve hâkimiyeti bir ilke olarak ortaya atılmıştı. Ve yavaş yavaş, baskı ve hâkimiyet özelliği taşıyan her ilişkinin dinî bir ilişki olduğunu söylemişler ve bu ilişkiyi bir ibadet (mesela hukuka ibadet ya da devlete ibadet) şekline sokmuşlardı. Dogmalardan ve dinî inançlardan başka bir şey mevcut değildi sanki. Ve böylece dünya gittikçe daha geniş bir ölçüde kutsallaştırılmış ve bu durum... dünyanın toptan kutsallaştırılarak ebediyen ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmıştı” (M&E, 1968: 35).

Marx, Durkheim’in düşünceleriyle büyük benzerliği olan Genç Hegelcilerin felsefesine, toplumda ve insan ilişkilerinde değişmez yasalar arama arayışında olduğu ve dinî toplumsallığın değişmez bir yasası gördükleri için, dahası bu kabul onları din olgusunun bir şekilde onaylanmasına götürdüğü için itiraz eder. Genç Hegelcilerde eksik olan tarihsel perspektiftir ve buna bağlı olarak bilimsel analizdir. Marx analizini “tek bilim” olarak kabul ettiği “tarihin bilimi”ni eksen alarak yapar. Ona göre her bir ideoloji (ve bir ideoloji olarak din) “tarihle ilgili yanlış (yanıltıcı, sahte, gerçeğe uymayan) bir görüşten ibarettir; ya da tarihi tamamen bir yana atmaktan başka bir şey değildir” (M&E, 1968: 34). Tarihin göz ardı edilmesi, Genç Hegelcilerde, dünyaya “aklın, kavramaların ve Evrensel’in” yön verdiği kanaatinin devamını sağlamaktadır: “Genç Hegelciler, tasavvurlara, idelere, kavramlara yani kısaca söylemek gerekirse bilincin ürünlerine bağımsızlık tanımışlar ve bunları insanoğlunun vurulmuş olduğu gerçek zincirler olarak görmüşlerdir”. İnsanın köleliğini düşünceyle açıklamak, çözümün de düşüncede olduğunu doğurur. Bu nedenle, onlar, insanın özgürleşmesinin yolunu insanların bilinçlerinin değişikliğe uğratılmasında bulur gerçek kısıtlamaları ve ayakbağı olduğunu söylemişlerdi). Bundan ötürü,. Bu da Marx'a göre, Hegelcilerin idealist felsefede kaldıklarını ve “birer koyu muhafazakâr” olduklarını gösterir. Oysa insanı insan yapan ve onu hayvanlardan ayıran özellik, “düşünceleri değil yaşayabilmelerini sağlayan araçlar üretmeleridir” (M&E, 1968: 36-7). Bu nedenle, insanî sorunların kaynağı düşüncede değil üretim yapısında ve üretim ilişkilerinde aranmalıdır. Tasavvurlar ve düşünceler, sosyal ve ekonomik hayattan bağımsız varlıklar

değil “insanların gerçek ilişkilerinin ve faaliyetlerinin, yaptıkları üretimin, ticari hayatlarının, siyasî ve sosyal organizasyonlarının bilinçli bir ifadesidir”. Ancak bu ifadeler gerçeği yansıtmış olabileceği gibi, çarpıtılabilir de. Bir toplumdaki düşünceler ve “bir halkın siyasal dilinde, yasalarının, ahlakının, dininin, metafiziğinin vb. dilinde ifadesini bulan zihinsel üretim”, o toplumun maddî yapısının bir ürünüdür. Bilinç, insanların “gerçek yaşam süreçlerinde” oluşan bilinçli varlıktan başka bir şey değildir. Ancak bilinç, bazen gerçeğin üzerinin örtüldüğü bir ideoloji biçiminde, yani yanlış bilinç olarak kendini gösterebilir (Paden, 2008: 35). İdeolojiler, insanlar arasındaki ilişkileri, bir *camera obscura* gibi, başaşağı çevirir. Neden, sonuç gibi; sonuç ise neden gibi görülür. Hayatın bilinç tarafından belirlendiğini belirten her yorum (idealizm), Marx'a göre, *camera obscura* işlevi gören bir ideolojidir; çünkü “yaşamı belirleyen bilinç değil tersine, bilinci belirleyen yaşamdır”. İnsanın dışında, bağımsız bir varlık olarak bilinçten söz edilemez. Marx'a göre, insanların düşündüğü şeyler ile gerçek yaşamları arasındaki ilişki bilimsel olarak tespit edilebilir; bu nedenle, ampirik bilimin gelişmesi, ideolojik biçimlerin örtüsünün kalkmasını sağlayacaktır: “İnsan zihninde teşekkül eden inanılmaz hayaller bile ampirik bir şekilde gösterilebilen ve maddî temellere dayanan maddî hayat süreçlerinin sorunlu olarak doğurduğu yüceltmeleridir” (M&E, 1968: 47-9). Marx'ın bu ve benzeri yorumları, bilgi ve değer sistemlerinin tarihsel ve toplumsal koşullar tarafından belirlendiğini güçlü biçimde vurgulayan bir bilgi sosyolojisi içerir. Bu bilgi sosyolojisinde ahlak, din ve felsefe ideolojinin alt sistemleri olduğu kabul edilir. Dinin bağımsız bir bilgi sistemi olma özelliğini kaybetmesi, insan ile tanrının yer değiştirmesi anlamına gelir. İnsanı yaratan tanrı değil tanrıyı yaratan insandır.

VI. KOMÜNİST MANİFESTO

Komünist manifesto, mizahi cümlelerle başlar: “Avrupa'ya bir heyula korku salıyor: Komünizmin heyulası. Papa'sından Çar'ına, Metternich'inden Guizot'suna, Radikallerinden Alman polislerine kocamış Avrupa'nın tek mil güç odakları, bu heyulayı dualar ve tütsülerle kovmak için kutsal bir bağışlamada el ele vermiş bulunuyorlar” (M&E, 2013: 47). Bu ifadelerde Marx ve Engels, varlığını “dua”, “tütsü” gibi kutsallarla devam ettiren ihtiyar Avrupa'ya karşı komünizmin meydan okuyuşunu dile getirir. İhtiyar Avrupa'nın yok oluşuna tanıklık edilmektedir. İhtiyar Avrupa'nın yok olması aynı zamanda duaları, tütsüleri, kutsalları ve tüm müttefikleriyle dinin yok olması anlamına gelmektedir. Eski Avrupa'nın üzerinden bir devrim geçmiş (burjuva devrimi), ikincisi (komünist devrim) yoldadır.

Tüm insanlık tarihinin, “sınıf savaşlarının tarihi” (M&E, 2013: 49) olduğu vurgulayan *Komünist Manifesto*’da yükselen burjuvazinin toplumsal yapı ve düşünce üzerindeki etkilerinin analizine uzunca yer verilir. Berman (2001: 127)’a göre *Manifesto*, “Marx’ın modern burjuva tasvirinin doruk noktasını oluşturur. Bu analizin derinliklerinde bir din sosyolojini bulmak mümkündür. Burjuva sınıfı dinin öbür dünyaya döndürmüş olduğu insanın yüzünü bu dünyaya döndürerek, insana bu dünyada mutluluk vaat etmiştir.

“Burjuva tarihsel olarak son derece devrimci bir rol oynamıştır. Burjuva yönetimi ele geçirdiği her yerde, tüm, feodal, ataerkil ve kırsal ilişkilere son vermiştir. İnsanoğlunu ‘doğal efendileri’ne bağlı kılan çapraşık feodal bağları acımasızca kesip atmış, insan ile insan arasında katıksız çıkardan katı ‘nakit ödeme’den başka bir bağ bırakmamıştır. Dinsel azgınlığın [esrikliğin], soylu tutkuların, sığ duygusallığın en ulu coşkunculuklarını bencil çıkarıcılığın buzlu sularında boğmuştur. İnsanoğlunun kişisel değerini değişim değerine dönüştürmüş ve onca kazanılmış geri alınmaz özgürlüğün yerine o tek, vicdansız özgürlüğü Serbest Ticareti geçirmiştir. Sözün kısası dinsel ve siyasal aldatmacaların peçesi arkasına gizlenen sömürünün yerini çırılçıplak, utanmasız, dolaysız, acımasız sömürüyü geçirmiştir” (M&E, 2013: 52).

Burjuva sınıfının yükselişi dinsel bağlılıklarda bir azalmaya neden olsa da, bu burjuvazinin dine karşı açıkça cephe almasının bir sonucu değil dinî değerlerin karşısına dünyevî bir değer olan parayı ikame etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Burjuva toplumlarda dindarlık, sanatkârlık gibi geleneksel toplumların kişilik değerleri aşınmaya uğrar. Burada hukukçu, edebiyatçı ve bilim adamı gibi din adamı da burjuvazinin ücretli çalışanı haline gelmiştir. Burjuva toplumu, geleneksel toplumların tüm kutsallarının temellerini sarsmıştır. Örneğin “aile ilişkisini basit para ilişkisine indirgemiş” ve aile içindeki duygusal bağımlılık değerini kaybetmiştir (M&E, 2013: 52). Bu materyalist yoruma göre, burjuva toplumlarında paranın tek değer olmasıyla üretim biçiminin sürekli değişimi ve gelişimi toplumsal koşulları istikrarsızlaştırmaktadır:

“Tüm kalıplaşmış, donup kalmış ilişkiler, ardı sıra gelen eski ve saygıdeğer önyargılar ve düşüncelerle birlikte silinip giderken, yeni oluşanlar da kemikleşmeye fırsat bulamadan köhneleşir. Elle tutulur ve varsa, uçup gider [Katı olan her şey buharlaşır], kutsal olan her şey ayaklar altına alınır ve sonunda insanoğlu aklını başına toplayıp yaşamın gerçek koşulları ve kendi türüyle olan ilişkileriyle yüz yüze gelmek zorunda kalır” (M&E, 2013: 53).

Berman (2001: 127-8), bu ifadelerde güçlü bir modernite eleştirisi olduğunu belirtse de, Marx’ın eleştirisinin odağında modernitenin değil burjuva toplumunun (kapitalizmin) değerleri aşındırıcı etkisi yer alır. *Alman İdeolojisi*’ndeki özdeyiş burada da tekrarlanır: “Her çağın egemen düşünceleri, her zaman o çağın egemen sınıfının düşünceleri olmuştur”. Marx, dinsel hoşgörünün ve

“din ve vicdan özgürlüğünü savunan düşünceler”in gelişimini feodal toplumun çöküşüne ve burjuva toplumunun yükselişine bağlar. Burjuva sınıfı, serbest ticaret istemektedir ve “din ve vicdan özgürlüğünü savunan düşünceler, serbest rekabetin bilgi alanındaki üstünlüğünün bir yansıması”dır (M&E, 2013: 73-4). İnançların insanlar, halklar arasında sınır oluşturması burjuvanın kâr arayışıyla çeliştiği için, burjuvaziyi din özgürlüğünü savunurken görebiliyoruz, hepsi bu. İnsanların toplumsal ilişkileri bundan böyle Tanrı tarafından değil ekonomik çıkarlar tarafından belirlenir olmuş; din vicdanlara ve özel alanlara sürülmüştür.

Burjuva devrimi ile komünist devrimin dine yaklaşımında farklılıklar bulunur. Burjuva devrimi dine açıktan cephe almayıp, onu kendi yararına dönüştürürken; komünist devrim, tüm yabancılaşmanın kaynağını oluşturan mülkiyet ilişkilerinden köklü bir kopuş olduğu için, geleneksel düşüncelerden ve dinden de köklü bir kopuşu gerektirir (M&E, 2013: 74). Burjuva sınıfı hukuk, ahlâk ve dini kendi çıkarları doğrultusunda ustaca kullanabilirken, proletaryanın çıkarları bu sistemlere karşı cephe almayı gerektirir. Proletarya için din, “burjuva önyargısından başka bir şey değildir (M&E, 2013: 62). Marx dinde proletarya için bir adalet ve merhamet kaynağı bulunabileceğini yadsımaz, ancak bu kaynağın özünde proletarya sınıfının çıkarını değil egemen sınıfın çıkarını gözeteceğini düşünür. Tarihte görülen, dinin yoksullara karşı sıcak ve merhametli tutumu, bu dünyada insancıl bir yaşamın göstergesi değil dünyadaki insanî sömürünün gizemli bir biçimde örtülmesi ve bu dünyanın yadsınması yoluyla sömürü ilişkilerinin meşrulaştırılmasıdır:

“Köy papazı nasıl her zaman toprak sahibi ile birlikte davranmışsa, kilise sosyalizmi de her zaman feodal sosyalizmle birlikte hareket etmiştir. Hıristiyan çileciliğine sosyalist bir çeşni katmaktan daha kolay bir şey yoktur. Hıristiyanlık da özel mülkiyete, evliliğe ve devlete karşı sesini yükseltmemiş midir? Bunların yerine hayırseverlik ve el açmayı, bekârlık kuralı ve nefsi kırmayı, manastır yaşamını ve kiliseyi öğütlememiş midir? Hıristiyan sosyalizmi, aristokratların yüreklerindeki kini kutsamak için rahiplerin serptikleri okunmuş sudan başka bir şey değildir” (M&E, 2013: 79).

Marx'a göre sosyalizm ile dinin işbirliği yapması mümkün olamaz. Sosyalizm, tarihin ve dinler tarihinin üzerindeki örtüyü kaldırarak, insanın hakikati göstererek özgürleşmesini sağlar. Dinin insanlardan esirgediği merhameti, sosyalizmin dine karşı göstermesinin bir gereği yoktur; insanlık, dini ve idealist felsefeyi aşmıştır. Marx'ın bu konudaki kesin yargıları, onun dinin mutlaklaştırıcı dilini miras aldığını gösterir. Bu açıdan *Komünist Manifesto* bir amentü görünümündedir. Kendi dışındaki tüm inanç ve felsefi sistemleri ret etmiş olması, tüm amentülerin ortak özelliğine sahip olduğunu gösterir. Marx ile

Engels arasındaki yazışmalardan, yazılan parti programı için Marx'ın '*Komünist Amentü*' başlığını düşündüğünü, Engels'in ise onu her türlü dinsel çağrı-şımından uzak kalmaya ikna ettiğini biliyoruz (Mattelart: 2005: 171).

VIII. YAHUDİ MESELESİ

Yahudi Meselesi, Genç Hegelci Bruno Bauer'in 1843'te yayınlanan ve Yahudi meselesini konu alan iki kitabı üzerine Marx'ın 1844'te kaleme aldığı eleştirel nitelikli iki makaleden oluşmaktadır. Bu makaleler, Marx'ın çalışmaları arasında din sosyolojisine en yakın yazılarını oluşturur. Bu yazıların bir başka önemi, din-devlet ilişkisine ve laiklik konusuna Marksizm'in ve sosyalizmin nasıl baktığını açık bir biçimde ortaya koyan temel metinler arasında yer almalarıdır (Berkes, 1968: 9). Kapitalist toplumlarda dinin durumu ve burjuva sınıfının dine bakışının anlaşılması için de bu makalelerin ayrı bir önemi vardır.

Bauer, Hıristiyanlık üzerine görüşlerinden dolayı üniversitedeki görevine son verilen Alman teolog ve dinler tarihçisidir. Başlangıçta devrimci olan Hıristiyanlığın, giderek statükocu hale geldiği tezini savunmuştur. Hıristiyanlığın kökeninin Yahudilikten ziyade Stoacılığa dayandığını savunan makaleler kaleme almıştır. Marx ise Hıristiyanlığı Yahudilikten uzaklaştırarak Antik Yunan felsefesine bağlayan ve Hıristiyanlıkta bir hümanist temel bulunduğu yönündeki yorumu doğru bulmaz. Ona göre, Hıristiyanlıkta bir hümanizm bulma arayışı, Hegel'de görüldüğü gibi, siyasi romantizme yakınlaşan ve tarihte gerçekleşen her şeyi akla uygun kabul eden bir kadercilik içerir (Berkes, 1968: 8). Marx'a göre, Bauer'in düşüncelerindeki eleştiri yoksunluğu, onun dinsel olan ile politik olanın ayrıştırılmasıyla yetinen on dokuzuncu yüzyıl laikleşme politikalarını heyecanla karşılamasına neden olmuştur. Oysa Marx'ın bu makalelerinde, diğer yazılarında karşılaşmadığımız, din karşıtlığı olarak yorumlanabilecek radikal bir ateizm bulunur. O, dinin varlığını sadece devlette değil sivil toplumda da bir sorun olarak görür ve laiklik politikasını bir burjuva ideolojisi olarak değerlendirir.

A. Laik Devletlerde Din Sorunu

Bauer, Alman Yahudilerinin devletten dinsel özgürlük talebinde bulunmalarına radikal-laik bir siyasal kimlik adına karşı koymuştur. Ona göre Yahudilerin devletten dinsel bir özgürlük talep etmeleri ve kendi dinlerine karşı dinsel bir hoşgörü beklemleri, Alman devletinin Hıristiyan kimliğini pekiştirir. Yahudilere tanınacak özel özgürlükler, Yahudilerin birer vatandaş olarak Alman toplumuyla bütünleşmelerini zorlaştıracaktır. O, Alman Yahudilerinin kurtuluşunu bütün Almanların kurtuluşuyla ilgilenmelerine bağlar. Bauer'in çözümü, Fransa'da büyük ölçüde hayata geçirilmiş olan, siyasal alanın din-

den arındırılmasıyla tüm vatandaşların özgürlüğünün aynı anda ve eşit ölçüde gerçekleşebileceği yönündedir. Artık dinlerin varlığı devletten elde edeceği imtiyaza bağlı olmamalı, inananların dine karşı ödevlerini yerine getirmelerine bağlı olmalıdır (1968: 20).

On dokuzuncu yüzyılın önemli politik sorunlarından biri anayasal devletlerin vatandaşlara sağlamış olduğu eşitliğin hayata nasıl geçirileceğidir. Devlet insanların inançlarını ve kimliklerini dikkate alarak mı yoksa bunları görmezden gelerek mi vatandaşlarına eşitliği sunmalıdır? Bu konuda dinsel çözülmeye uğrayanlar ile dinsel yaşam tarzlarını devam ettirmek isteyen vatandaşların talepleri farklı yönde olmuştur. Aynı ikili tutum Avrupa'daki Yahudi topluluğu için de geçerlidir. Burjuva toplumuyla bütünleşmiş Yahudiler, sadece kökenlerinden dolayı içinde buldukları toplumun ve vatandaşı olduğu devletin kendilerine farklı davranmamalarını talep etmektedirler. Dindar Yahudiler ise farklılıklarına saygı duyulmasını ve Yahudiliğin bir din olarak kamusallaşmasının onaylanmasını talep etmektedirler. Bauer, birinci tür talepleri onaylarken ikinci tür talebin karşısında yer alır. O, din ve milliyetin Yahudilikte iç içe geçmiş olmasının, Yahudiler açısından siyasal bütünleşme sorununu iki kez artırdığını gözlemler. Toplumsal ve siyasal bütünleşme olgusuna Cumhuriyetçi paradigmadan bakan Bauer'e göre, Yahudiler, hayali milliyetlerini-vatandaşlıklarını gerçek milliyetin-vatandaşlığın karşısında konumlandığı için Yahudi, bir Yahudi olarak vatandaşa dönüşemez: "Yahudi insanlığın kendinden başka olanlarından farklılığını duyuyor, fakat kendisi prensip olarak tarihin akışına katılmıyor. İnsanlığın genel geleceğiyle ortaklaşa bir yanı olmayan kendi geleceğini bekliyor. Kendini Yahudi milletin bir üyesi sayıyor, kendi milletini de Tanrı'nın seçilmiş milleti sayıyor" (Akt. Marx, 1968: 13). Bu nedenle, dinsel düşünceden özgürleşmede bir Yahudi'nin alması gereken yol, bir Hıristiyan'ın alması gereken yolun iki katıdır: "Hıristiyan, dini büsbütün kaldırmak için, yani özgürlüğe ulaşmak için sadece bir adım daha atmak zorundadır. Oysa Yahudi, Yalnız kendi Yahudiliğini değil aynı zamanda kendi dininin mükemmel eğilimini de yenmek zorundadır" (Akt. Marx, 1968: 43).

Yahudi ile Hıristiyan arasındaki çelişkinin nedeninin din olduğunu düşünen Bauer'e göre, çelişki ancak dinin ortadan kalkmasıyla çözülebilir. Yahudiler ile Hıristiyanlar dinlerinin insan düşüncesinin gelişim aşamalarında ortaya çıkmış tarihsel olgular olduklarını anladıklarında, tarihin ilerlemesiyle bu dinlerin ortadan kalmasını da olağan karşılayacaklardır (1968: 14). Bauer, Yahudi sorunun çözümünü, Yahudi hukukunun/inancının "Yahudi'nin diğer vatandaşlara karşı olan ödevlerini yerine getirmesine engel olmaktan çıktı-

ğı zaman” çözüleceğini düşünmektedir (Akt. Marx, 1968: 16). Bu nedenle, Yahudilerin özgürleşme sorununun çözümünü döneminin çözülmüş Hıristiyanlığı kabul etmelerinde bulur: “Eğer Yahudiler özgürlük istiyorlarsa, Hıristiyanlığı kabul etmeleri gerekir ama çözülmüş Hıristiyanlığı; genel olarak çözülmüş dini, yani *Aydınlanmayı*, eleştirici kafayı ve onun sonuçları olan özgür insanlığı kabul etmeleri gerekir” (Akt. Marx, 1968: 44). Bauer’ın önerisi Yahudilerin bu dünyadaki kurtuluşuyla ilgilidir, onların içinde bulunduğu toplumun dinlerini kabul etmelerinin oluşmakta olan uluslara katılımlarını kolaylaştıracaklarını düşünmektedir. Marx ise Yahudilerin özgürleşme sorununu, insanlığın özgürleşme sorunundan ayrı olarak düşünmez.

Modern devletler içinde azınlık dini mensuplarının özgürleşmesi için Bauer’ın iki önerisi bulunur. Birincisi, yukarıda Yahudiler örneğinde belirttiğimiz gibi, azınlık dini mensuplarının ulusun dinine katılmalarıdır; ikinci önerisi, devletin laikleşmesi ve dinler karşısında aynı mesafede kalması yani “siyasî özgürlüğün” sağlanmasıdır. Bu iki öneri, ateist Bruno için bir çelişki oluşturmaz. Çünkü o, dinsellikteki bu geçişlerin ve laikleşmenin dinin ortadan kalkması sonucunu doğuracağını öngörmektedir (1968: 16). Bauer’ın laiklik yorumu, din-devlet ilişkisinde devletin tercih edilmesi anlamına gelir. Bu yorum, kilisenin devletten bağımsız olması ve gerektiğinde devletin dine olan üstünlüğünü göstermesi gerektiğini savunan Hegel (1986: 22)’in düşüncelerinin bir bakıma devamıdır. Ancak Hegel, devletin üstünlüğünü kiliseyi devlete bağlı kılarak pekiştirirken, Bauer bunu, din ile devleti ayırıştırarak yapar. Marx ise Hegel’in devleti mutlaklaştırmasına karşı çıktığı gibi, Bauer’ın devletin laikleşmesiyle bir özgürleşme aracına dönüşeceği düşüncesine de karşı çıkar. Marx’a göre, Bauer’ın devlet eleştirisi, sadece teokratik devleti (Hıristiyan devleti) hedef aldığı için sınırlı bir eleştiridir (1968: 17). Çünkü insanın özgürleşmesini ancak bir aracı (devlet) ile mümkün görmektedir:

“İnsan, devleti ateist olarak ilan etmekle de kendisi dine bağlı kalabilir; çünkü bu özgürleşmesini ancak bir aracı eliyle dolaylı olarak ilan ediyor. Devlet, insan ile onun kendi özgürlüğü arasında bir aracıdır. İsa’nın, Hıristiyanlığın bütün tanrılık yükünü omuzlarına yüklediği o İsa’nın ve onun bütün dinî bağlarının bir aracı oluşu gibi, devlet de, İnsanın bütün tanrıdan gayrılığını ve bütün bağımlılık yokluğunu sırtına yüklediği bir aracıdır” (1968: 21).

Özgürleşmenin ve kurtuluşun bir aracı olarak laik devlet, geleneksel devletleri ikame eden yeni bir kutsal, yeni bir dindir. Marx’ın Bauer’e yönelttiği eleştirilerden biri şudur: Bauer’e göre insanın özgürleşmesi devletin dinden kendini soyutlamasına bağlıdır. Oysa Marx’a göre, din devlet ilişkisinin ayrışması, insanın özgürleşmesini garanti etmez; dinden arındırılmış devlet de insanın özgürlüğünün önünde engel olmaya devam edebilir.

Marx'a göre, Yahudi meselesi, farklı devletlerde farklı bir niteliğe sahiptir. Almanya'da "teolojik mesele", Fransa'da "anayasa meselesi", ABD'de "dünyevî bir mesele"dir. Almanya hâlâ bir din devleti görünümündedir, Fransa siyasi özgürlükleri geliştirme arayışındadır, ABD ise "tam siyasi özgürlük" ülkesidir (1968: 16-9). ABD örneği laik bir devlette dinin, varlığını güçlenerek devam ettirmesine bir örnektir:

"Tam siyasi özgürlüğün gerçekleştiği bir ülkede bile, dinin, yalnız var olmakla kalmayıp canlı ve kudretli olarak yaşadığını da görürsek, bu, bize, dinin varlığının devletin tam siyasi özgürlüğüne aykırı olmadığını gösterir. Fakat dinin varlığı, bir eksiklik varlığı olduğu için, bu eksikliğin kaynağını ancak devletin kendisinin niteliğinde aramamız gerekir. Bize göre din, bir temel değil bir dünyevî sınırlılık fenomenidir. Onun için özgür vatandaşların dinî saplanmalarını, insanların genel saplantılarından doğuyor sayıyoruz. Biz, insan sınırlılıklarını yok etmek için, insanların dinî saplanmalarını yok etmeyi teklif etmiyoruz. Tersine teolojik meseleleri dünyevî meseleler olarak görüyoruz. Tarih, şimdiye kadar kör-inançlarla yorumlandı, biz kör-inançları tarihle yorumluyoruz. Siyasi özgürlüğün dinle ilişkisi meselesi, bizim için siyasi özgürlüğün insan özgürlüğü ile ilişkisi meselesinden başka bir şey değildir. Biz siyasi devletin dinî kusurluluğunu daha ziyade dünyevî yapısının kusurluluğu ile yorumluyoruz" (1968: 19).

Bauer'e göre dinin devletle ilişkisinin koparılması (yani laikleşme) dinin hayata tutunmasını zorlaştırır: "İmtiyazlı bir din kalmadığı zaman, din de ortadan kalkmış olacaktır. Dinden yalnız kendine özgü kudreti alın, o din artık yok demektir" (Akt. Marx, 1968: 15). Oysa Marx'a göre durum hiç de öyle değildir. Vatandaşların çoğunluğunun dindar olduğu bir toplumda kişiler kendi dindarlıklarını devam ettirmede sadece kendine karşı sorumlu ve sadece kendinden destek alarak dindarlıklarını devam ettirebilir (1968: 20). Bauer'e göre laik devletlerde din kamusal hayattaki önemini giderek yitirecektir. Marx ise, ABD'den örnekler vererek devletin laikliğinin sosyal hayatta dinin rolünü zayıflatmayacağı tezini savunmuştur. Marx'a göre laik devlet dini ortadan kaldırmaz sadece vatandaşlarıyla din dolayımı üzerinden olmayan bir ilişki pratiği geliştirir. Böylece din siyaset üzerinde bir etkisi olmadan da toplumsal ilişkiler üzerinde etkili olmaya, sosyo-ekonomik ilişkilerin çarpıklığını örtmeye devam eder.

Marx için, vatandaşlığın dindarlıktan ayrıştırılmasıyla (1968: 23) sağlanan "siyasal özgürlük", sınırlı bir özgürlüktür. Vatandaşın siyasal olarak özgürleşmesi esasen vatandaşın değil devletin dinden kurtulmasını sağlar. Bu nedenle, siyasi özgürlük, "bir devletin vatandaşları sınırlılıktan kurtulmadan da devletin bizzat kendisini o sınırlılıktan kurtarabilmesi" anlamına gelebileceği için, sınırlı bir özgürlüktür (1968: 20). Laikleşme, bir devletin kendini din devleti olmaktan kurtarmakla, "yani kendi devletinden gayri hiçbir din kabul

etmemekle” mümkündür. Bu durumda siyasî özgürlük, insanlar açısından bağlanma nesnelерinin değışmesinden başka bir şey değildir. Siyasî özgürlük yönünde atılan adımlar, insanlığın entelektüel ilerlemesinin bir göstergesi değil burjuva toplumun bir gerekliliğidir; “Burjuva toplumunda insan aslında profan nitelikte bir varlık”, başka insanlarla tüm ortak değerlerini kaybetmiş bir bireydir. Sosyal bağlarını kaybetmiş bu birey, “kendi kişisel hayatı elinden alınmış, gerçekliği olmayan bir genelliğe sokulmuş bir nesnedir”. Burjuva birey, bir Yahudi gibi ancak sözde bir toplumsal varlık olabilir (1968: 23).

Marx, özde devlet karşıtlığını *Yahudi Meselesi*’nde vurgulamış olsa da, tarihteki devlet biçimleri arasındaki farklılığın analizini yapmayı ihmal etmez. Devlet analizi, “Hıristiyan devlet” ve “Demokratik/Laik devlet” üzerinden; yani teokratik ve laik devlet üzerinden yapılır. Onun analizine göre göre, Hıristiyan devlet, esasında “devlet olmayan”dır. “Hıristiyan devleti, ...devletin Hıristiyanca reddidir”. Marx bu yargıya, Hıristiyan devletin temel hedefinin, siyasal ilkeler değil dinsel ilkeler olmasından dolayı ulaşır. Demokratik devlet ise, “tam bir devlet”tir, çünkü varlığını devam ettirmek için dine muhtaç değildir (1968: 26-7). Hıristiyan devlet, insan odaklı olmadığı için daha çok yabancılaştırıcı özelliğe sahiptir. Yönetilenler ile yöneticiler arasındaki mesafe çok fazladır; krallar “doğrudan doğruya cennete ve Tanrı’ya bağlı, Tanrı tarafından seçilmiş”tir. Burada ilişkileri inançlar yönlendirir. Hıristiyan devlet, dünyasallaşmamıştır; öte dünyayla ilişkili olduğu oranda bu dünyaya uzaktır. Devletin dünyasallaşması, demokratik devlette gerçekleşir. Demokratik devlet, bir ideal olarak dinsel inançları alıkoyar, ancak dinsel inançların dünyevî tasarımlarda bulunmasına izin vermez. Din burada, insan gelişmesinin belirli bir aşamasının ideal bir ifadesi” olarak, politik bir saygı nesnesi biçiminde algılanarak bir tarihe dönüştürülür. Hıristiyan devlette siyaset, dinsel ilkelerle sınırlanarak, ikincil duruma getirilmiştir. Demokratik devlette ise devlet, dini sosyal-siyasal rolü olmayan kişisel fanteziler, toplumun işlevini tamamlamış kültürel mirası olarak algılar. Burada din, artık “dünyadan kaçan ruhların bir işidir; akla sınır koymanın bir ifadesidir; hayal ve fantezinin bir mahsulüdür; gerçekten öte-dünyalık bir varlığı olan bir şeydir”. Tarihsel materyalizm açısından demokratik devlet, Hıristiyan ya da teolojik devletten daha ileriye doğru bir adımı ifade etse de Marx, bu devlet konusunda burjuva yorumculardan farklı düşünür. Demokratik devlet veya laik devlet yanılısamalardan ve araçlardan kurtulma anlamında “gerçek insanın dinden özgürleşmesi demek olmuyor” (1968: 29-31). Burada da gerçekliğin üstü örtülmekte ve sömürü varlığını devam ettirmektedir.

B. Kapitalist Ekonomide Dinin Durumu

Marx'ın *Yahudi Meselesi*'nde din sosyolojisine yaptığı bir diğer önemli katkı, burjuva sınıfının dinsel tutumu üzerine analitik bir bakış ortaya koymuş olmasıdır. Marx yaşamış olduğu dönemde siyasi özgürlüklerin (laikleşmenin) dini kamusal alandan özel alana doğru itişine tanıklık etmiştir. O, laik devletin “kamusal yurttaşlık ve özel dindarlık” farklılığına dayanan özünü (Benhabib, 2005: 60-1), “büyük bir ilerleyiş” olarak tanımlamasına rağmen, değişimin tüm sonuçlarını olumlu olarak değerlendirmez. Ona göre, dinin alan kaybetmesi, dinin içeriğinin değişmesiyle birlikte işleyen bir süreçtir. Önceden birlik, beraberliğin ve özgeciliğin vurgusunu yapan din, burjuva toplumlarında seküler bir içerik kazanarak burjuva bireyin bu dünyadaki çıkarlarının hizmetine koşulmuştur. O, kolektif dindarlığın yerini bireysel dindarlığa bırakmasına tanıklık etmektedir.

“O [Din], artık burjuva toplumunun, bencillik alanının *bellum omnium contra omnes* (herkesin herkese savaşı) ilkesinin özü olmuştur; o, artık beraberliğin değil ayrı-gayrılığın özü olmuştur. İnsanın ilksel toplumsal tabiatından ayrılmasının, kendi kendinden ve başkalarından uzaklaşmasının bir ifadesi olmuştur. Artık belirli bir çarpıklığın, özel heveslerin, isteklerin soyut bir itirafı olmuştur. Örneğin Kuzey Amerika'da dinin sayısız kiliselere bölünmesi, bunun âdeta kişisel bir iş haline geldiği izlenimini bile veriyor. Din, gerçek anlamında, ruh birliği alanından çıkarılmış, özel çıkarları olan bir kalabalık içine serpilmiş, bu özel çıkarlardan biri haline gelmiştir” (1968: 24-5).

Hiç şüphesiz bu ifadeler, bağımsız olarak okunduğunda dinin karşılaştığı olumsuzluktan üzüntü duyan bir kişiye ait olduğu düşünülecektir. Tıpkı, “Din ezilen insanın içli ezgisini, kalpsiz bir dünyanın sıcaklığını, tinin dışatıldığı toplumsal koşulların tinini oluşturuyor” (2009: 192) ifadesinde olduğu gibi, burada da Marx'ın dinin toplam olumsuzluğu içinde sahip olduğu birtakım olumlu boyutlara vurgu yaptığı görülür, hepsi bu. Dinde, kalpsiz bir dünyanın sıcaklığı veya vicdansız bir dünyanın vicdanı olma gibi bir boyut gören Marx'a göre, liberal toplumda dinin insanlar arası ilişkilerin düzenleyici rolünün azalması bir sıcaklık kaybı, vicdan kaybı anlamına gelmektedir. *Komünist Manifesto*'da ifade edildiği gibi, kapitalist toplumlarda “dinsel ve siyasal aldatmacaların peçesi arkasına gizlenen sömürünün yerini çirliçiplak, utanmasız, dolaysız, acımasız sömürü” almıştır (M&E, 2013: 52).

İnsan sorununa tarihsel, evrensel ve bütüncül bakan Marx'a göre, kapitalist üretim ilişkilerinin tüm dünyaya yayıldığı bir süreçte, Yahudilerin özgürleşebilmesi, tüm insanlığın yeni sömürü biçimi olan kapitalizmden kurtuluşuna bağlıdır (1968: 45). O, Yahudilik ile kapitalizm arasında zorunlu bir ilişki belirleyerek, Yahudilerin dünyaya egemen olduğunu ancak özgür olmadıkları

tezini savunur. Yahudilerin özgürleşmesi ile diğer insanların özgürleşmesi birbirine bağımlı hale gelmiştir.

Burjuvazinin prototipi olan Yahudi, burjuva kültürünü tüm dünyaya yaymıştır. Marx'a göre, Hıristiyan toplumlardaki Yahudilerin, devletten talep ettikleri gibi bir özgürleşme sorunu yoktur. Yahudiler, kendilerinin dünyaya yaymış bulunduğu kapitalist kültür unsurlarından kurtulduğu zaman, esas özgürlüklerine kavuşacaklardır: "Yahudiliğin toplumsal kurtuluşu, toplumun Yahudilikten kurtulması demektir" (1968: 51). Marx, düşüncelerine açıklık kazandırmak için, Yahudi karşıtları tarafından sıkça kullanılan bir Yahudi imgesine başvurur:

"Nedir Yahudi'nin bugünkü dünyamızdaki temeli? Pratik ihtiyaçlar, bencil çıkarlar. Nedir Yahudi'nin bu dünyadaki ibadeti? Bezirgânlık. Nedir Yahudi'nin bu dünyadaki Tanrısı? Para. Pek güzel. O halde bezirgânlıktan, paradan kurtuluş, yani gerçekteki Yahudi'den kurtuluş, zamanımızın kurtuluşu olacak. Toplumun bezirgânlığa imkân veren şartlarını ortadan kaldırmak, böylece toplumu düzenlemek, Yahudiliği bir imkânsızlık haline getirecektir. Toplumun gerçek birliğinin [sosyalizmin] baskısı altında Yahudi'nin dini inançları da havaya çöken bir sis bulutu gibi dağılıp gidecek" (1968: 45).

"İsrail'in Tanrısı paradır; bu mutaassıp Tanrı'nın yanında başka hiçbir Tanrı tutunamaz. Para, insanlığın bütün tanrılarının tanrılıklarını yok eder, hepsini bir matah [meta] haline getirir. Para her şeyin üstünde, kendi kendini yapan [mutlak] bir değerdir. Bundan ötürü, bütün dünyayı, hem tabiatı, hem insanı orijinal değerinden yoksunlaştırır. Para insanın hayatının ve çalışmasının özü olmuştur. Para, hayatı ve işi insana yabancılaştırmıştır. İnsana hükmeden, insanın taptığı bu yabancı canavardır" (1968: 48).

Burada dünyevî tutkuları yoğun bir şekilde dinsel terminolojiyle açıklayan bir metinle karşılaşılıyor. Marx'ın dini bir gerçekliğin üzerini örten bir yanılsama olarak görmekte ve bu tür örtme işlevi gören her olguya bir dinsellik atfetmekte olduğunu biliyoruz (Edles, 2005: 51). Ancak burjuvazi ile Yahudi'yi özdeşleştirmesi ve ardından her iki grubu özgürleşme mücadelesinin hedefine koyması, Marx'ın bazı Yahudiler tarafından "Yahudi düşmanı" ilan edilmesine neden olmuştur (Berkes, 1968: 8). Marx'ın Yahudi kökenli bir ateist olarak Yahudi düşmanı olduğu tartışmalı olsa da "Yahudilere ve Yahudiliğe küçümseyici göndermeler" yaptığı açıktır. Coser (2010: 86)'a göre bu göndermeler, Hıristiyan Avrupa'da Yahudi kökenli Marx'ın marjinal statüsünün yansımalarıdır. Marx'ın yukarıdaki alıntılardaki Yahudi kelimesini burjuva kelimesiyle değiştirdiğimizde, bir sosyalist kuramcının kaleminden çıkan yazı, daha makul hale gelebilmektedir

Marx'ın Yahudi meselesi üzerine yazdığı "Yahudilik, Hıristiyanlık ve Burjuva Toplumu" başlıklı makalesinde, Yahudilik ile Hıristiyanlık arasındaki tarihsel

ve çağdaş ilişkilerin bir karşılaştırması yapılır. Başlangıçta Yahudilikten doğmuş olan Hıristiyanlık, şimdi aslına rücu ederek, Yahudi dinine geri dönmektedir. Marx'a göre, Yahudilik ile Hıristiyanlık, tarihte pek de birbirinden uzak düşmemiştir. "Hıristiyan, ta başlangıçta, teori yapan Yahudi'dir. Bundan ötürü, Yahudi pratik Hıristiyan, pratik Hıristiyan ise Yahudi'den daha Yahudi'dir. Hıristiyanlık ancak görünüşte gerçek Yahudiliğe üstünlük kazanmıştır" (1968: 50). Buradaki anlatıma göre, iki din arasında sembiyotik bir ilişki bulunmaktadır. "Yahudi dininin maddeci özü Hıristiyan toplumunda kendini yaşattığı ve en yüksek ifadesini bu toplum içinde bulduğu içindir ki, Hıristiyanlıkla baş başa yaşayabilmiştir". Burjuva toplumunun yükselişiyle birlikte, Hıristiyan toplum içindeki Yahudi dindarlığı daha görünür hale gelmiştir. Marx burada kapitalizmle birlikte hem köken olarak Yahudi olanların toplumda daha fazla kabul görmesine hem de köken olarak Hıristiyan olanların Yahudi/burjuva yaşam ilkelerini yüksek oranda benimsemesine gönderme yapar. "Burjuva toplumu durmadan Yahudi'yi kendi içinden üretmektedir. Yahudi dininin esas temeli ne idi? Pratik ihtiyaçlar, bencillik. Yahudi'nin monoteizmi gerçekte bir ihtiyaçlar monoteizmidir. Yahudi dini, dünyayı reddetmeyi [çileciliği] bile, Tanrısal kanununun [biriktirmenin] bir konusu yapar" (1968: 48).

IX. "OLGUN MARX"TA DİN ANALİZİ

Marx'ın yazılarındaki din analizi 1850'li yıllardan itibaren azalmaya başlar. Bu dönemde hedefinde daha çok ideoloji olarak tanımlandığı politik-iktisadın eleştirisi yer alır. Diğer taraftan *Elyazmaları*'nda merkezi yer tutan *yabancılaşma* kavramı da, 1844'den itibaren azalarak 1850'lerde terk edilmiş olur. Bu değişim, iki biçimde yorumlanmaktadır. Birinci yoruma göre, Marx din ve yabancılaşma eleştirisini kapsayan bir ideoloji eleştirisi geliştirerek tali konulardan temel konulara geçmiştir; dolayısıyla onun yazılarında kavramları kullanmasa da yabancılaşma ve din eleştirisi içerik olarak hep mevcut olmuştur. İkinci yoruma göre Marx, *Elyazmaları* sonrası epistemolojik bir kopuş yaşar; "genç Marx" ile "olgun Marx"ın ilgilendiği konular birbirinden farklıdır. Hümanist bir perspektifi olan genç Marx felsefeye daha yakınken, tüm savlarını ampirik verilerle kanıtlamaya büyük titizlik gösteren olgun/bilimsel Marx'ın 1850'lerden itibaren din konusunda az şey söylemiş olması, dinin olumlanması anlamına gelmez, aksine o, din eleştirisini büyük ölçüde tamamlanmış görmektedir. Ayrıca ideoloji eleştirisi, din eleştirisini zaten kapsamaktadır. Özel mülkiyetin ortadan kalmasıyla, alt yapıya bağlı olan bir üst yapı kurumu olan din kendiliğinden ortadan kalkacağı için, sosyalist hareketin din eleştirisine ayrı bir enerji harcaması gereksiz görülmüştür.

1) Marx, kapitalizmin yükselişiyle Protestanlık ve deizm biçiminde bir gevşek dindarlığın geliştiğini gözlemlemektedir. Bu yeni dindarlık, burjuva dindarlığı

ğidir ve burjuvazi din konusunda bir çifte standarda sahiptir. Hakikat, ekonomik sınıflara göre yeniden yorumlanarak, geleneksel dindarlığın kapitalist ideolojiye hizmet sunabilecek boyutları alıkonulmaktadır. Marx, bu tespitini 1855'teki bir gazete yazısında şöyle dile getirir:

“18. yüzyılda Fransız aristokrasisi şöyle diyordu: bizim için Voltaire, halk için âyin ve aşar. 19. yüzyıl İngiliz aristokrasisi şöyle diyor: bizim için sofı sözleri, halk için pratik. Hıristiyanlığın klasik azizleri kitlenin ruhunun kurtulması için *kendi* bedenlerine eziyet ederlerdi; modern kültürlü azizler [burjuvazi], kendi ruhlarının kurtulması için *kitlenin* bedenine eziyet ediyor” (M&E, 2008: 119-120).

2) 1589'da yazdığı *Ekonomi Politüğın Eleştirisine Katkı*'nın “Önsöz”ünde Marx, erken yaşlarda fark ettiğı ve daha sonraki çalışmalarına kılavuzluk eden bir ilkeyi yeniden dile getirir: “Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır” (1979: 25). Marx'a göre, bu ilke “kafası idealist önyargılarla doldurulmamış herhangi bir kimse için apaçık” bir yalınlıktadır. Bu ilkenin kavranması, “devrimci sonuçlar verir” (1979: 31-2). Hukuk, siyaset, sanat, felsefe ve dinin üretim ilişkilerine bağılı olarak dönüşümünün kavranması, devrimci potansiyelin ideolojik değerlere hapsedilmesini imkânsızlaştıracaktır.

3) Marx, 1844'te Yahudilik ile burjuvazi arasında kurmuş olduğı ilişkiyi, 1867'de yayınlanan *Kapital*'de, Hıristiyanlık ile kapitalizm arasında kurar. Üretim biçiminde gerçekleşen değışim, dindarlık biçimlerini etkilemiş ve insanın emeğe indirgendiği kapitalist toplumda “soyut insan inancıyla Hıristiyanlık, özellikle onun burjuvaziye ait gelişmiş biçimleri, yani Protestanlık, Deizm, vs. en uygun din şekilleri” haline gelmiştir. Burada Marx, emek-din ilişkisinin tarihsel bir analizini sunar. İnsanın kendini emeğıyle tanımlamadığı, gelişmenin yavaş olduğı ve doğaya bağılılığın çok yüksek olduğı toplumlarda “tabiata tapma” yaygın bir din biçimidir. İnsan kendini ve tabiatı tanımaya başlayıp, tabiatı dönüştürme yolunda ilerleyince, kendisini kendi emeğıyle tanımlamaya başlar. Bu süreç, “gerçek dünyanın dinlerde yansıması”nın ortadan kalkması yönünde işler: “toplumsal yaşam sürecinin kendisini örten mistik sis örtüsünü parçalayıp açığa çıkarması, ancak bu sürecin, bir araya gelmiş hür insanların iş ve çabaları olarak, bunların bilinçli ve planlı kontrolleri altına alınması halinde, mümkün olabilir” (1966: 88-9). Burada maddi ilerleme ile dinsel yabancılaşmadan kurtulma arasında bir ilişki kurulmaktadır. Ancak bu yabancılaşmanın sonu değildir. Dinde kendi düşüncesine kul olan insan, kapitalizmde kendi elinin emeğı tarafından yönetildiğı farklı bir döneme girer; dinsel yabancılaşma yerini meta fetişizmine bırakır (1966: 88-9). Yabancılaş-

manın ortadan kaldırılması, dini yabancılaşmayı olduğu kadar iktisadî yabancılaşmayı da kapsamalıdır.

Marx'ın 1850'lerden itibaren yazılarında dinle ilgili bir içerik değişmesi olduğu söylenemez. Yukarıda da belirtildiği gibi değişiklik, nicel olarak kendini gösterir. Burada ele aldığımız üç örnekte görüldüğü gibi, Max din konusundaki karşıt düşüncesini ilk yazılarında gördüğümüz kesin üslupla ortaya koyar.

X. SONUÇ

“Marx'ta Yanılsama ve İdeoloji Olarak Din” olan bu çalışmanın başlığı, Marx'ın din anlayışını bütüncül olarak kavrama yönünde bir uyarı niteliğinde. Marx ideolojiyi, bir sınıfın kendi çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla hakikatin üstünün örtülmesi veya düşüncenin sınıfsal çıkarlar uğruna manipüle edilmesi olarak tanımlar (McClellan, 2005: 15). Bu haliyle ve ideoloji olarak din, geniş kitleler için dayatılan bir şey olmuştur. Kitlelere değer aktarma ve aşılama, çıkar çatışmalarının olduğu her toplumda karşımıza çıkabilecek, sosyal bir olgudur. Diğer taraftan Marx, dini bir yanılsama olarak görür. Yanılsama ise hakikati kavrayabilecek araçlardan yoksun olarak insanın olaylar, olgular ve nesnelere hakkında kanaatler üretmesidir. Bunu herkes yapabilir. Yanılsamanın ideolojiden farkı, ideoloji kitlelere dayatılan bir şeyken, yanılsamanın özellikle entelektüel donanımdan göreceli olarak yoksun olan alt tabakalarda daha yaygın bir olgu olarak görülüyor olmasıdır. Hem ideoloji hem de yanılsama durumunda din, yanlış bir bilinçtir (Paden, 2008: 34-5). İnsan bu yanlış bilinçten *Aydınlanma* ile kurtulabilir. Ancak Marx'ta *Aydınlanma*, felsefi değil ekonomik bir içeriğe sahiptir; yani sömürü ilişkisinin kavranması, bir toplumdaki hâkim değerlerin hâkim sınıfın değerleri olduğunun kavranmasıdır. Marx, bu hakikatin kavranmasıyla, insanın özgürleşeceğini düşünmektedir. İnsanların bir yanılsama ya da bir ideoloji olarak gördüğü bir değer aracılığıyla, mevcut toplumun devamını sağlamak mümkün değildir.

Yanlış bilinçten, yanılsamadan kurtulma anlamında bilinçlenme devrimci bir enerji sağlar, kişiyi eyleme ve dünyayı değiştirmeye yönlendirir. Bu kabul, birçok yorumcuya göre Marx'ı ısrarla reddetmiş olduğu Hegel idealizmine yakınlığına bir şeydir; onun düşüncenin toplum tarafından belirlendiğini vurgudaki ısrarı, düşüncenin toplumu belirleme potansiyelini görmesini engellememiş, gördüğü şeyi dile getirmesini engellemiştir diyebiliriz. Marx tüm hayatını, toplumda sosyalist bir bilinç oluşturarak, kapitalist toplumu değiştirmeye adanmıştır. O, hiçbir zaman sosyalizm umudunu diyalektik-materyalist bir determinizmle sınırlı tutmamıştır. Onun dünyayı açıklamakla yetinen filozofları, dünyayı değiştirmeye davet etmesi (M&E, 2008: 64), bilinçten ve

dolayısıyla idealizmden beklentilerini ortaya koyar. Şüphesiz burada “bilinç” kavramına kimse itiraz etmeyecektir, ancak “idealizm” kavramı ile Marx’ı yan yana getirmeye çoğu kimse itiraz edebilir. Bir tartışma başlatmamak ve yazıyı daha fazla uzatmamak için şunları söylemekle yetinelim: Marx’taki idealizm, onun hümanizmidir ki bir özü gerektir. Her ne kadar insana felsefe aracılığıyla bir öz/doğa belirlediği için Feuerbach’ı eleştirip insanın doğasının tarihsel olarak oluştuğunu söylese de, Marx, insanla ilgili evrensel ve genel geçer kabullere sahip olmuş ve düşüncesi bu kabuller tarafından yönlendirilmiştir. Pekâlâ, Marx felsefi kabullerini neden açıkça ifade etmemiştir? Bunu bilimsel olma tutkusuyla, dine ve spekülasyona karşıt olmasıyla açıklayabiliriz. Nihayetinde her felsefi kabul, kişisel olmaktan çıkıp, bir harekete rehberlik ettiğinde bir dogmaya ya da Aron (1979: 332)’un “dünyevi din” dediği şeye dönüşecektir.

Din ister ideoloji olsun ister yanılısama olsun, Marx’ta herhangi bir olumlu insancıl işleve sahip değildir. İnsanın bilgisizliğinden kaynaklanan yanılısama olarak din bilim aracılığıyla aşılabacaktır; sınıfsal çıkarları örten bir ideolojik araç olarak din (Edles, 2005: 51) de özel mülkiyeti kaldıran sosyalizmin gelişile aşılabacaktır. Onun dinin aşılması konusunda birtakım kehanetlerde bulunduğunu biliyoruz (Aron, 1979: 333-7; Sabine, 2000: 23). Günümüz Marksistleri ise Marx’tan farklı düşünerek sosyalizm ile dinleri uzlaştırmaya çalışmaktadırlar. Bu Marksistlerin en çok zorlandıkları şey, Marx’ta dine karşı bir hoşgörü belirtisi bulmak olduğunu söyleyebiliriz. Marx ile Marksistler arasındaki bu fark, Marx’ın aşıldığını gösterdiği gibi, her felsefe gibi Marx’ın felsefesinin/düşüncesinin de çağının felsefesi olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AKTÜRK, Şener (2011). “Marx’ın Yahudi Sorunu: Laik Devlet-Dindar Sivil Toplum Eleştirisi”, *Doğu Batı*, Sayı, 55. ss. 199-240.
- ARON, Raymond (1979). *Aydınların Afyonu*, Çev. İzzet Tanju, İstanbul, Tur Yayınları.
- ARON, Raymond (1994). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz Alemdar, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- BERKES, Niyazi (1968). “Önsöz”, (İç.) *Yahudi Meselesi*, Karl Marx, Çev. Niyazi Berkes, Ankara, Sol Yayınlar, ss. 7-9.
- BENHABİB, Seyla (2005). *Eleştiri Norm ve Ütopya*, Çev. İsmet Tekerek, İstanbul, İletişim Yayınları.
- BERMAN, Marshal (2001). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker. İstanbul, İletişim Yayınları.
- BOTTOMORE, Tom ve RUBEL, Maximilien (2006). “Marx’ın Sosyolojisi ve Sosyal Felsefesi”, (İç.) *Marx’ın Sosyolojisi*, Tom Bottomore ve Maximilien Rubel, Çev. Zuhâl Bilgin, İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi, ss. 19-55.

- CALLINICOS, Alex (2007). Toplum Kuramı, Çev. Yasemin Tezgiden, İstanbul, İletişim Yayınları.
- COSER, Lewis A. (2010). Sosyolojik Düşüncenin Ustaları, Çev. Himmət Hülür, Serhat Toker ve İbrahim Mazman, Ankara, De Ki Basım Yayım.
- EAGLETON, Terry (2014). Tanrının Ölümü ve Kültür, Çev. Selin Dingiloğlu, İstanbul. Yordam Yayınları.
- EDLES, Desfor Laura (2005). Uygulamalı Kültürel Sosyoloji, Çev. Cumhuriyet Atay, İstanbul, Babil Yayınları.
- FEUERBACH, Ludwig (2008). Hıristiyanlığın Özü, Çev. Oğuz Özügül, İstanbul, Say Yayınları.
- GARAUDY, Roger (1975). Marks İçin Anahtar, Çev. Ahmet Taner Kışlalı, Ankara, Bilgi Yayınları.
- GIDDENS, Anthony (2009). Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul, İletişim Yayınları.
- HEGEL, G. W. Friedrich (1986). "Tarihte Akıl'dan Seçme Parçalar" Çev. Önay Sözer, (İç.) Batı'da Siyasi Düşünceler Tarihi-III, Haz. Mete Tunçay, Ankara, Teori Yayınları, ss. 4-20.
- HEGEL, G. W. Friedrich (2011). Tinin Görüngübilimi, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları.
- LEFEBVRE, Henri (1996). Marks'ın Sosyolojisi, Çev. Selahattin Hilav, İstanbul, Sorun Yayınları.
- MARCUSE, Herbert (2000). Us ve Devrim: Hegel ve Toplumsal Kuramın Doğuşu, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları.
- MARX, Karl (1966). Kapital-I, Çev. Mehmet Selik, Ankara, Sol Yayınlar.
- MARX, Karl (1968). Yahudi Meselesi, Çev. Niyazi Berkes, Ankara, Sol Yayınlar.
- MARX, Karl (1979). Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınlar.
- MARX, Karl (1986). 1844 Felsefe Yazıları, Çev. Murat Belge, Ankara, V Yayınları.
- MARX, Karl (2006). "Seçilmiş Yazılar", (İç.) Marx'ın Sosyolojisi, Tom Bottomore, Maximilien Rubel, Çev. Zuhâl Bilgin, İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi, ss. 83-313.
- MARX, Karl (2009). Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich (1968). Alman İdeolojisi: Feuerbach, Çev. Selahattin Hilav, İstanbul, Sosyal Yayınlar.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich (2008). Din Üzerine, Çev. Kaya Güvenç, Ankara, Sol Yayınları.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich (2013). Komünist Manifesto, Çev. Celal Üster ve Nur Deriş, İstanbul, Can Yayınları.

- MATTELART, Arnold (2005). Gezegensel Ütopya, Çev. Şule Çiltaş, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- MCLELLAN, David (2005). İdeoloji, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- MORRIS, Brian (2004). Din Üzerine Antropolojik İncelemeler, Çev. Tayfun Atay, Ankara, İmge Kitabevi
- NISBET, Robert (2013). Sosyolojik Düşünce Geleneği, Çev. Yusuf Kaplan, İstanbul, Paradigma Yayınları.
- PADEN, William E. (2008). Kutsalın Yorumu, Çev. Abdurrahman Kurt, Bursa, Sentez Yayınları.
- SABINE, George (2000). Yakınçağ Siyasal Düşünce Tarihi, Çev. Özer Ozankaya, İstanbul, Cem Yayınları.

UYGULAMA ÖĞRETMENLERİNİN VE ÖĞRETMEN ADAYLARININ EPISTEMOLOJİK İNANÇLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Gülgün BANGİR ALPAN**
Gürcü KOÇ ERDAMAR**

Atf/©: Alpan, Gülgün Bangir; Erdamar, Gürcü Koç, (2014). "Uygulama Öğretmenlerinin ve Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançlarının Karşılaştırılması", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 241-257.

Özet: Bu çalışmada, uygulama öğretmenlerinin ve öğretmenlik uygulaması sürecinde öğretmen adaylarının epistemolojik inançları incelenmeye çalışılmıştır. Betimsel yöntemin izlendiği araştırmaya Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi son sınıf öğrencileri (247) ve bu öğrencilere rehberlik yapan uygulama öğretmenleri (32) katılmıştır. Epistemolojik İnanç Ölçeği öğretmen adaylarına öğretmenlik uygulaması öncesi- sonrası olmak üzere iki kez uygulanmıştır. Ölçek uygulama öğretmenlerine de uygulanmıştır. Elde edilen veriler t testi ve tek yönlü varyans analizi ile test edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, öğretmen adayları epistemolojik inanç bakımından öğretmenlik uygulaması öncesi uygulama öğretmenlerinden daha olgundurlar. Ancak öğretmenlik uygulaması sürecinde adayların epistemolojik inanç olgunluklarında gerileme olmuştur. Uygulama öğretmenlerinin epistemolojik inançları kıdeme ve bölümlere göre çeşitlilik göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Öğretmen Eğitimi, Öğretmenlik Uygulaması, Epistemolojik İnanç, Öğretmen Adayı, Uygulama Öğretmeni.

Makale Geliş Tarihi: 02.12.2014/ Makale Kabul Tarihi: 31. 12. 2014

* Yrd.Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, e-posta: bangiralpan@gmail.com.

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, e-posta: gurcu.erdamar@gmail.com.

Comparison between Mentors and Student Teachers' Epistemological Beliefs

Citation/©: Alpan, Gülgün Bangir; Erdamar, Gürcü Koç, (2014). "Comparison between Mentors and Student Teachers' Epistemological Beliefs", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 241-257.

Abstract: In this study, epistemological beliefs of mentors and teaching practice in the process of student teachers have been examined. Participants of this descriptive study were senior students from the Gazi University's Faculty of Vocational Education (n=247) and mentors who guide these students (n=32). Student teachers completed the Epistemological Belief Scale before and after the teaching practice. The scale was applied to Mentors. The data analysis was tested using t-test and one-way analysis of variance.

It was found that student teachers had more sophisticated beliefs than mentors before teaching practice. However, there was a decline in epistemological beliefs sophistication of student teacher in the process of teaching practice. Mentors' epistemological showed beliefs varied according to the department and seniority.

Keywords: Teacher Training, Teaching Practice, Epistemological Beliefs, Student Teachers, Mentors.

I. GİRİŞ

Epistemolojik inanç, bireylerin bilgi konusundaki bilme ve öğrenmenin nasıl gerçekleştiği ile ilgili öznel inancıdır. Epistemolojik inanç bireyin bilginin yapısına, bilginin nasıl kazanıldığına ve kesinlik düzeyine bakış açısını yansıtır (Perry, 1981). Bireylerin aldıkları kararların tümünde sahip oldukları inanç sistemlerinin etkisi vardır (Hofer ve Pintrich, 1997; Pajares, 1992). Epistemolojik inançlar, bireylerin yeni karşılaştıkları bilgiyi kavramalarını, kullandıkları ders çalışma stratejilerini, üst düzey düşünme ve problem çözme yaklaşımlarını etkilemektedir (Brownlee ve arkadaşları, 2001; Hofer & Pintrich, 1997; Tolhurst, 2007). Çalışmalar epistemolojik inançları gelişmiş bireylerin akademik başarılarının daha yüksek olduğunu, daha etkili öğrenme alışkanlıklarına sahip olduklarını, yeni karşılaştıkları bilgileri daha kolay kavradıklarını ortaya koymaktadır (Schommer, 1990; Schommer, Crouse ve Rhodes, 1992; Cano, 2005; Phan, 2008; Kizilgunes ve arkadaşları, 2009; Koç Erdamar ve Bangir Alpan, 2011; Aypay, 2011; Sapanç, 2012).

Literatüre bakıldığında Perry (1970) ve Schommer (1990, 1993a, 1993b) epistemolojik inançlar konusundaki yoğun çalışmalarını ile dikkat çekmektedirler.

Perry'ye göre epistemolojik inançlar; ikilik (dualism), çoğulluk (multiplism), görelilik (relativism) ve görelilikte kalıcılık (commitment) olmak üzere dört aşamada ilerlemektedir. İkilik aşamasındaki bireyler bilginin tek bir doğru- dan oluştuğuna ve bir otorite ya da uzmandan aktarılabilmesine inanmaktadır. İkinci aşamada diğer deyişle çoğulluk aşamasında, bireyler birden fazla doğrunun olabileceğini düşünmeye başlamaktadır. Görelilik aşamasında epistemolojik inançlarda önemli bir değişiklik yaşanmaktadır. Bu aşamadaki bireyler, bilginin bireyin önceki deneyim ve yorumlarına dayalı olarak oluşturulduğunu düşünmektedirler. Son aşamada ise diğer deyişle görelilikte kalıcılık aşamasında, bireyler farklı inançlardan birinin daha değerli olduğunu düşünmekte ve bu inanca esnek bir biçimde bağlanmaktadır.

Schommer epistemolojik inançların çok boyutlu olduğunu belirtmiş ve epistemolojik inançlarla ilgili beş boyut oluşturmuştur (Schommer 1990, 1993a, 1993b): (1) Bilginin kaynağına ilişkin inanç (omniscient authority), (2) bilginin mutlaklığına ilişkin inanç (certain knowledge), (3) bilginin yapısına ilişkin inanç (simple knowledge), (4) öğrenmenin hızına ilişkin inanç (quick learning) ve (5) bilginin durağanlığına ilişkin inanç (innate ability).

Bu bağlamda gelişmemiş/olgunlaşmamış (naive) inançlara sahip bireyler ile gelişmiş/olgunlaşmış (sophisticated) inançlara sahip olanlar karşılaştırıldığında görünüm şöyledir:

Gelişmemiş/olgunlaşmamış (naive) inançlara sahip bireyler; bilginin mutlak, kesin (ya doğru ya da yanlış), birbiriyle ilişkisiz tekil parçalardan oluşan bir yapıya sahip olduğuna, bir uzman (otorite) tarafından oluşturulup öğrencilere aktarıldığına, bireylerdeki öğrenme yeteneğinin doğuştan getirildiğine ve değişmez olduğuna, bireyin bir konuyu anında öğrenmesi gerektiğine ya da asla o konuyu öğrenemeyeceğine inanmaktadır. Gelişmiş/olgunlaşmış (sophisticated) inançlara sahip olanların ise; bilginin duruma göre doğru ya da yanlış olabileceğine, birbiriyle ilişkili birçok parçadan oluşan karmaşık bir yapıya sahip olduğuna, akıl yoluyla ya da deneysel kanıtlara dayanarak birey tarafından oluşturulduğuna, öğrenme yeteneğinin geliştirilebileceğine, öğrenmenin öğrencinin çabasına bağlı olduğuna inandıkları görülmektedir.

A. Öğretmenlik Uygulaması ve Epistemolojik İnançlar

Öğretmenlik uygulaması gelişmiş ülkelerin öğretmen yetiştirme programlarında geniş yer tutmaktadır. İngiltere, Fransa ve Amerika'da öğretmenlik uygulamalarına son sınıftan daha önce yer verilmekte ve son sınıf neredeyse tamamen öğretmenlik uygulamalarına ayrılmaktadır (Arayıcı, 1988; Humphrey ve Read, 1996). Türkiye'de öğretmen yetiştirme kapsamında 1998'den sonra,

YÖK'ün çabalarıyla öğretmen adaylarının okullarda daha fazla uygulama yapmalarına olanak sağlayan bir program benimsenmiştir (YÖK, 1997; Şimşek ve Yıldırım, 2001; Çakıroğlu ve Çakıroğlu, 2003). Öğretmenlik uygulaması, öğretmen adayının mesleki anlamda sosyalleştiği, öğretmen adayı olarak kendisi ile, öğrenci, öğretmen ve diğer personelle etkileşimde bulunduğu eğitsel ve kültürel anlamda beslendiği bir öğrenme öğretme ortamıdır. Uygulama öğretmeni, öğretmen adayının kılavuzu olarak bu ortamda etkin rol oynamaktadır. Uygulama öğretmenlerinin öğretmen adaylarını dinleme, sınıf yönetimi ve öğretimde model olma, öğretmen adayının ders uygulamasını analiz etme ve üzerinde tartışma, öğretmen adayını gözlemlene, öğretmen adayının kendi öğrenme amaçları üzerinde görüşme, öğretim sürecinde öğretmen adaylarını destekleme, sınıf olaylarına odaklanarak gözlemleriyle cesaretlendirme gibi becerilere sahip olmaları gerekmektedir (Edward ve Collins, 1996). Uygulama öğretmenlerinin sahip olması gereken becerilere bakıldığında; bu becerilerin uygulama öğretmenlerinin epistemolojik inançlarının gelişmiş ya da gelişmemiş olmasından etkilenmesi kaçınılmaz görünmektedir. Aynı şekilde öğretmen adayının da uygulama okulunda yaşayacağı ya da yaşadığı deneyimler göz önüne alındığında; adayların epistemolojik inançlarının gelişmiş ya da gelişmemiş olmasının uygulama sürecini etkilemesi olasıdır.

Epistemolojik inançlarla ilgili çalışmalar incelendiğinde, öğretim ortamı ve epistemolojik inanışlar arasında paralellik olduğu gözlenmektedir (Demir ve Akınoğlu, 2010). Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının epistemolojik inançları üzerinde yapılan araştırmalarda, inançların öğretmenin sınıftaki performansını ve öğretimini etkilediği (e.g., Beers, 1988; Brownlee, Tickle ve Nailon, 2004; Fang, 1996; Hofer, 1994; Hofer & Pintrich, 1997; Lawrence, 1992; Pajares, 1992; Renne, 1992; Richardson et al., 1991; Shaver, 1992; Schommer, 1990, 1993a, 1993b; Wilson, 1990; Sinatra & Kardash, 2004; Yadav & Koehler, 2007) ve inançların da öğretimin sonucu olarak değişebildiği (e.g., Brownlee, Purdie, & Boulton-Lewis, 2001; Gill, Ashton, & Algina, 2004) görülmektedir. Chan (2003), öğretmenin sınıf içi davranış ve etkinliklerinin belli inançların sonucunda oluştuğunu ve epistemolojik inançların öğretmeni tanımlamada çok yararlı olduğunu belirtmektedir. Cheng ve diğerlerine (2009) göre ise olgunlaşmış inançlara sahip öğretmen adayları yapılandırıcılığı, olgunlaşmamış inançlara sahip olanlar ise geleneksel öğretimi benimsemektedir.

Bu araştırma, uygulama öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının neler olduğu diğer bir deyişle, bilgiye ve öğrenmeye bakış

noktasında nerede durdukları hakkında bir düşünce üretilmesine ve sonuç olarak da öğretmen eğitime katkıda bulunabilir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Uygulama öğretmenlerinin epistemolojik inançları ile öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması öncesi ve sonrası epistemolojik inançları farklılık göstermekte midir?
2. Uygulama öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının epistemolojik inançları bölümlere göre farklılık göstermekte midir?
3. Uygulama öğretmenlerinin epistemolojik inançları kıdemlerine göre farklılık göstermekte midir?

II. YÖNTEM

A. Katılımcılar

Araştırma kapsamında Ankara il merkezinde bulunan Kız Meslek Liselerinde öğretmenlik uygulaması rehber öğretmeni olarak görev yapan öğretmenler ve sınıflarında uygulama yapan öğretmen adayları yer almıştır. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan alan öğretmenler (32) Mesleki Eğitim Fakültesi öğrencilerinin uygulama öğretmenlerinden seçilmiştir. Mesleki Eğitim Fakültesi ve Kız Meslek Liselerinde beş temel alan bulunmaktadır: Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, Aile Ekonomisi ve Beslenme (besin teknolojisi), Giyim Endüstrisi ve Moda Tasarımı, El Sanatları ve Uygulamalı Sanatlar.

Çalışmaya katılan öğretmenlerin demografik özelliklerine bakıldığında, öğretmenlerin % 25.0'ı (8) çocuk gelişimi ve eğitimi, %25.0'ı (8) uygulamalı sanatlar, %15.6'sı (5) el sanatları, % 15.6'sı (5) giyim ve % 18.8'i (6) aile ekonomisi ve beslenme bölümündedir. Öğretmenlerin % 93.8'i (30) kadındır. Öğretmenlerin % 25.0'i 35 yaşın altında, % 28.1'i 36-40 yaş, % 25.0'i 41-45 yaş aralığında ve % 21.9'u 41 yaş ve üzerindedir. Kıdemleri incelendiğinde, öğretmenlerin % 6.2'sinin 10 yılın altında, % 15.0'inin 11-15 yıl, % 37.5'inin 16-20 yıl ve % 31.2'sinin 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmada ayrıca uygulama öğretmenlerinin sınıfında öğretmenlik uygulaması yapan öğretmen adayları yer almıştır. 2012-2013 öğretim yılında Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesinde 247 son sınıf öğrencisi bulunmaktadır. Bu öğrencilerden 108 tanesi çalışmaya gönüllü olarak katılmıştır. Öğrencilerin % 19.4'ü (21) çocuk gelişimi ve eğitimi, %21.3'ü (23) uygulamalı sanatlar, %22.2'si (23) el sanatları, % 21.3'ü (23) giyim ve % 15.7'si (17) aile ekonomisi ve beslenme bölümündedir. Öğrencilerin %76.7'si (82) kız, %23.3'ü (26) erkek

ğrencidir. Öğrencilerin yaş aralıkları 20 ile 33 arasında değişmektedir ve % 85.0'ı 21-24 yaşlarındadır.

B. Veri Toplama Aracı

1. Epistemolojik İnanç lçeği

Son on yılda epistemolojik inançları ölçmek için üç farklı ölçek geliştirilmiştir. Bunlardan ikisi orijinal (Schommer, 1997; Jehng et al., 1993) diğeri ise ilk iki ölçeğin karışımıdır (Jehng et al., 1993). Bu ölçeklerde dört ya da beş boyut bulunmaktadır. Schommer'ın leği lise, niversite öğrencileri ve yetişkinlere uyarlanmış ve değişik araştırmalarda test edilmiştir. Schommer'ın ölçeğinde beş alt boyut ve 63 madde yer almaktadır. Lise ve niversite öğrencileri ile yetişkinlere kolaylıkla uygulanabilen ölçek çok boyutludur ve geçerlik, güvenirliği pek çok çalışmada test edilmiştir.

Büyüköztürk ve Deryakulu 2002 yılında Schommer'dan izin alarak ölçeğin uyarlama çalışmasını yapmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda 28 maddenin faktör yükünün 0.30'un altında kaldığı görülmüş ve kalan 35 madde ile faktör analizi tekrarlanmıştır. Bu analiz sonucunda ölçeğin üç faktörden oluştuğu grlmştir. Birinci faktör "ğrenmenin çabaya bağlı olduğuna inanç" 1-18. maddeler, ikinci faktör "ğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna inanç" 19-26. maddeler ve üçüncü faktör "tek bir doğrunun var olduğuna inanç" 27-35. maddelerden oluşmuştur. Cronbach alpha güvenirlik katsayıları birinci faktör için .83, ikinci faktör için .62 ve üçüncü faktör için .59'dur. Bu araştırmada yapılan faktör analizinde de ölçeğin benzer biçimde üç boyutlu olduğu grlmştir. Uyarlama çalışmasındakine benzer olarak bu çalışmada da birinci faktörün Cronbach alpha değeri .82, ikinci faktörün .61 ve üçüncü faktörün .60 olarak hesaplanmıştır.

leği yanıtlayan bireyler, her bir maddeye katılım düzeylerini (1) Kesinlikle katılmıyorum ile (5) Kesinlikle Katılıyorum arasında değişen Likert tipli beşli derecelendirme cetveli üzerinde işaretlendirmektedir. Birinci faktörün en düşük değeri 19.00, en yüksek değeri 86.00; ikinci faktörün en düşük değeri 8.00, en yüksek değeri 40.00 ve üçüncü faktörün en düşük değeri 9.00 ve en yüksek değeri 42.00'dır. Ölçeğin her bir faktöründen alınan yüksek puan, bireyin o faktöre ilişkin olgunlaşmamış inançlara, düşük puan ise o faktöre ilişkin olgunlaşmış inançlara sahip olduğunu göstermektedir. Bu araştırmada da "olgunlaşmamış", bilginin kesin, tek gerçek olduğu ve bir otorite tarafından aktarılabilceği anlamında kullanılacaktır. "Olgunlaşmış" ise bilginin göreli, değişebilir ve birey tarafından etkin olarak yapılandırıldığı anlamlarını taşıyacaktır.

C. Verilerin Analizi

Çalışmada uygulama öğretmenlerinin epistemolojik inançları ve öğretmen adaylarının uygulama öncesi-sonrası epistemolojik inançlarının ortalama ve standart sapmaları hesaplanmıştır. Daha sonra uygulama öğretmenleri ve öğretmen adaylarının epistemolojik inançları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Aynı zamanda öğretmen adaylarının inançları bölümlerine, uygulama öğretmenlerinin ise bölüm ve kıdemlerine göre karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalarda bağımsız gruplarda t testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır.

III. BULGULAR

Tablo 1. Uygulama Öğretmenlerinin ve Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançlarının Karşılaştırılması

Alt Ölçek	Öğretmen		Öğretmen Adayı							
			Uygulama Öncesi				Uygulama Sonrası			
	X	S	X	S	t	p	X	S	t	p
ÖÇBOİ	33.03	7.15	31.57	8.50	.881	.380	35.69	14.44	1.006	.316
ÖYBOİ	20.44	6.36	18.58	5.74	1.574	.118	20.71	7.07	.198	.843
TBDVİ	29.25	6.11	28.14	5.96	.921	.359	28.04	6.71	.916	.361

ÖÇBOİ: Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç, ÖYBOİ: Öğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğuna İnanç, TBDVOİ: Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç

“Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç” (ÖÇBOİ) alt ölçeğinin en düşük değeri 19, en yüksek değeri 86’dır. Öğretmenlerin ÖÇBOİ’leri 33.03 ile düşük değere daha yakın olduğu için öğretmenlerin ÖÇBOİ’lerinin belirli bir olgunlukta olduğu düşünülebilir. Öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması öncesi epistemolojik inançları 31.57 iken, uygulama sonrasında bu ortalama 35.69’a yükselmiştir. Başka bir deyişle öğretmen adaylarının öğrenmenin çabaya bağlı olduğu inançları öğretmenlik uygulaması öncesi daha olgunken, uygulama sonrası bu olgunluk azalmıştır. İlginç bulgulardan birisi de öğretmen adaylarının uygulama öncesi bu alt boyuttaki inançlarının, uygulama öğretmenlerinden daha olgun olması, ancak uygulama sonrası bu olgunluğun azalmasıdır. Uygulama öğretmenlerinin ÖÇBOİ’leri ile öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması öncesi ve sonrası inançları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Öğretmenlerin ikinci alt ölçek olan “Öğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğuna İnançları” (ÖYBOİ) alt ölçeğinden elde ettikleri puanların ortalamaları

20.44'dr. EİÖ leğinde bu alt leğın en düşük değerinin 8.00, en yüksek değerinin 40.00 olduğu anımsanacak olursa öğretmenlerin YBOİ'nın ortanın altında olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin YBOİ'ları belli bir olgunlukta değerlendirilebilir. Öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması öncesi YBOİ puanları 18.58, uygulama sonrası 20.71'dir. Öğretmen adaylarının uygulama öncesi YBOİ puanlarına bakıldığında, uygulama öğretmenlerinden daha olgun oldukları, uygulama sonrasında ise puanlarının uygulama öğretmenlerine daha yakın olduğu görülmektedir. Yapılan karşılaştırmada uygulama ğretmenlerinin YBOİ'ları ile ğretmen adaylarının hem uygulama öncesi hem de uygulama sonrası inançları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Öğretmenlerin nc alt ölçek olan "Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnançları"nın (TBDVO) ortalaması 29.25'tir. EİÖ leğinde bu alt leğın en düşük değeri 9.00, en yüksek değeri 42.00'dir. Buna göre ğretmenlerin TBDVOİ'nın ortanın üstünde olduğu görülmektedir. Bu da ğretmenlerin TBDVOİ alt boyutunda daha az olgun oldukları anlamına gelmektedir. Öğretmen adaylarının bu alt ölçekteki puanları öğretmenlik uygulaması öncesi 28.14, uygulama sonrası 28.04'dr. Öğretmen adayları da bu alt boyut açısından diğerlerine göre daha az olgundur. Gruplar arasında anlamlı farklılık olmamakla birlikte, ğretmen adayları uygulama öncesinde de, sonrasında da TBDVOİ alt boyutunda öğretmenlerden daha olgundur.

Tablo 2. Öğretmenlerin ve Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançlarının Bölümlere Göre Karşılaştırılması

Alt Ölçekler	Böl.	Öğretmen			Öğretmen Adayı			
		$\bar{X}$	S	F _p	X	S	F	p
ÖÇBOİ	ÇGE	35.00	7.05	1.073 .389	31.18	12.86	1.031 .395	
	ELS	36.00	8.25		35.09	7.97		
	GİY	28.60	3.78		34.96	11.61		
	AEK	30.50	6.09		40.16	17.03		
	UYG	33.87	8.49		36.35	19.80		
ÖYBOİ	ÇGE	17.62	2.39	1.966 .128	19.00	6.53	.799 .528	
	ELS	19.20	8.29		20.13	5.11		
	GİY	26.00	6.89		21.87	7.13		
	AEK	22.83	5.38		19.74	6.86		
	UYG	18.75	6.78		22.00	9.06		
TBDVOİ	ÇGE	29.12	6.06	.300 .875	25.50	4.51	1.493 .210	
	ELS	26.80	8.58		30.22	6.49		
	GİY	30.80	5.17		28.08	7.51		
	AEK	30.33	6.71		28.00	6.36		
	UYG	29.12	5.67		28.69	7.50		

ÖÇBOİ: Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç, **ÖYBOİ:** Öğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğuna İnanç, **TBDVOİ:** Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç

Uygulama öğretmenleri açısından bölümler arası karşılaştırma yapıldığında ise ÖÇBOİ'larda en olgun olan bölüm en düşük ortalama (28.60) ile Giyim (GİY), en az olgun bölüm en yüksek ortalama ile (36.00) El Sanatları (ELS) bölümüdür. ÖYBOİ boyutunda en olgun bölüm ÇGE, TBDVİ boyutunda ise ELS bölümüdür. Bu iki alt boyutta en az olgun bölüm ise GİY bölümüdür.

Öğretmen adaylarının epistemolojik inançları öğretmenlik uygulaması sonrasında puanları açısından karşılaştırılmıştır. Buna göre üç alt boyutta da en olgun bölüm ÇGE (31.18, 19.00 ve 25.50) olmuştur. ÖÇBOİ'larda en az olgun bölüm AEK (40.16), ÖYBOİ'larda UYG (22.00) ve TBDVOİ'larda ELS (30.22) olarak dikkati çekmektedir.

Tablo 3. Öğretmenlerin Epistemolojik İnançlarının Kıdemlerine Göre Karşılaştırılması

Alt lekler	Kıdem	$\bar{x}$	S	F	p
ÇBOİ	15- yıl	33.40	6.43	.249	.781
	16-20 yıl	33.83	6.78		
	21+ yıl	31.70	8.69		
YBOİ	15- yıl	18.60	7.27	.914	.412
	16-20 yıl	22.25	5.43		
	21+ yıl	20.10	6.49		
TBDVİ	15- yıl	28.40	5.23	.137	.872
	16-20 yıl	29.75	6.83		
	21+ yıl	29.50	6.57		

ÇBOİ: Öğrenmenin abaya Bağlı Olduğuna İnanç, **YBOİ:** ğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğuna İnanç, **TBDVOİ:** Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç

Tablo 3'e bakıldığında 15 yıl ve altında kıdeme sahip olan öğretmenlerin YBOİ ve TBDVİ alt boyutlarında daha fazla kıdeme sahip öğretmenlere göre daha olgun oldukları görülmektedir. 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip olanlar Eİ'nin ÇBOİ alt boyutunda diğer gruplara göre daha olgundur. Ancak gruplar arasında tüm alt boyutlar açısından anlamlı bir farklılık yoktur.

IV. TARTIŞMA VE SONUÇ

Epistemoloji eğitim sistemlerinin eleŐtirisinden gç alır. Epistemolojinin amacı kullanılan farklı yöntemlerin farkına varılmasını ve eğitim sistemlerinin normatif ifadelerinin görgül ifadelerden ayırt edilmesini sağlamaktır (Brezinka'dan aktaran Wulf, 2010) Araştırmalara göre; öğrencilerin sabit yeteneğe (in fixed ability), basit bilgiye ve hızlı öğrenmeye inanmaları oranında, kendilerini yansıtmaya ve yargılarını etkili biçimde göstermede başarısız olma olasılıkları yüksektir (Schommer-Aikins, 2004). Olgunlaşmamış epistemolojik inanca sahip öğrenciler; genellikle bilginin pasif alıcıları olarak hareket ederler. Gelişmiş inançlı olanlar ise, daha düz bir zeminde uzmanlarla

ilişki kurabilirler, kendi kendilerini izleme yeteneğine sahiptirler, mantıklı ve deneysel kanıtlardan gelen bilgiyi varsayma olasılıkları daha yüksektir (Schommer-Aikins, 2004). Bu bakışla, bu araştırmada uygulama öğretmenleri ve öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının birbirinden nasıl etkilendiği ve öğretmenlik uygulaması sürecindeki durumlarına ilişkin çıkarımlar tartışılmaya çalışılmıştır.

Uygulama öğretmenleri ÖÇBOİ ve ÖYBOİ alt ölçeklerinde belirli olgunluklardırlar. Öğretmen adaylarının ÖÇBOİ ve ÖYBOİ'leri, öğretmenlik uygulaması öncesi daha olgunken, uygulama sonrası bu olgunlukları azalmıştır. Üstelik öğretmen adayları uygulama öncesi ÖÇBOİ ve ÖYBOİ alt boyutlarda uygulama öğretmenlerinden daha olgundurlar ve olgunluk düzeylerinde öğretmenlik uygulaması sonrasında azalma gözlenmiştir. ÖÇBOİ ve ÖYBOİ bakımından öğretmen adaylarının uygulama süresince gelişmemeleri aksine gerilemeleri düşündürücüdür. Bu gerilemede uygulama öğretmenlerinin payı olduğu varsayılabilir. Uygulama öğretmenleri, daha geleneksel öğretme yaklaşımını ve bilgiye bakış açısını benimsemiş ve süreç içinde bunu öğretmen adaylarına yansıtmış olabilirler. Nitekim uygulama öğretmenlerinin “Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç” alt ölçeğinde diğerlerine oranla daha az olgun olmaları da bu yorumu destekler niteliktedir. Erdem'in (2008) araştırmasında öğretmenlik uygulaması sürecinde BİT (Bilgi ve İletişim Teknolojileri) destekli karma öğretmenlik uygulaması sürecinin öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarına etkisi incelenmiştir. Erdem'in çalışmasında yalnız ÖÇBOİ alt boyutunda öğretmen adaylarında anlamlı düzeyde gelişim gözlenmiştir. Burada uygulama öğretmeni yerine BİT desteği sorgulanmış ve bu çalışmanın aksine bir boyut açısından da olsa öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarında olumlu bir etki gözlenmiştir.

Öğretmen adayları ise uygulama öncesinde ve sonrasında TBDVOİ alt boyutunda öğretmenlerden daha olgundurlar. Bu durum öğretmen adaylarının öğrenmeye ilişkin aldıkları eğitimin daha güncel oluşuyla ve eğitim sisteminde 2005 yılı öncesine göre öğretmen merkezlienden öğrenci merkezliye geçişle açıklanabilir. Aypay'ın (2011) araştırmasında da öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarıyla öğrenme- öğretme anlayışları arasındaki ilişkiler sorgulanmıştır. Sonuçlara göre; öğrenmede anlama sürecinin önemli olduğu ve uzman bilgisinin sorgulanması gerektiği inancı ile öğrenmede çabanın önemli olduğu inancı yükseldikçe öğrenme ve öğretmede yapılandırmacı anlayışın arttığı, bilginin kesin ve değişmez olduğu inancı yükseldikçe de öğrenme ve öğretmede yapılandırmacı anlayışın azaldığı görülmektedir. Chan ve Elliott (2004) tarafından öğretmen adayları ile gerçekleştirilen çalışmada da geleneksel öğretim

ile tek bir doğrunun olduğu ve bilginin bir otorite tarafından aktarıldığına ilişkin inançlar arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Uygulama öğretmenleri açısından bölümler arası karşılaştırma yapıldığında ise ÖÇBOİ'larda en olgun olan bölüm giyim (GİY), en az olgun bölüm ise el sanatları (ELS) bölümüdür. ÖYBOİ alt boyutunda en olgun bölüm çocuk gelişimi ve eğitimi (ÇGE), TBDVİ alt boyutunda ise ELS bölümüdür. Bu iki alt boyutta en az olgun bölüm ise GİY bölümüdür. Uygulama öğretmenlerinin bölümleri açısından EİÖ alt boyutlarında olgunluk düzeyleri çeşitlilik göstermektedir.

Öğretmenlik uygulaması sonrasında öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ortalama puanları bakımından üç alt boyutta da en olgun bölüm ÇGE'dir. Bu durum bölüm derslerinin diğerlerine oranla kuramsal yönden ağırlıklı olması ile açıklanabilir. ELS ve GİY bölümleri uygulama öğretmenleri ve öğretmen adaylarının alt ölçeklerdeki puanları arasında anlamlı olmasa da farklılık olması dikkat çekicidir.

21 yıl ve üzeri kıdeme sahip olan uygulama öğretmenleri EİÖ'nin ÖÇBOİ alt boyutunda diğer gruplara göre daha olgundur. 15 yıl ve altında kıdeme sahip olan uygulama öğretmenleri de ÖYBOİ ve TBDVİ alt boyutlarında daha fazla kıdeme sahip öğretmenlere göre daha olgundurlar. En kıdemli öğretmenlerin öğrenmenin çabaya bağlı olduğu inancında diğerlerine göre daha gelişmiş olmaları doğal karşılanabilir. Ancak en kıdemli öğretmenlerin öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğu ve tek bir doğrunun var olduğuna dair inançlarının diğer kıdemdeki öğretmenlere göre daha az olgun olması, ÖÇBOİ durumları ile çelişir görünmektedir. 21 yıl ve üzeri kıdemdeki öğretmenlerin ÖÇBOİ alt boyutundaki olgunluklarını ÖYBOİ ve TBDVİ alt boyutlarında gösterememelerini yorumlamak güçtür. Ancak öğretmenlerin öğrenci merkezli yaklaşımı benimsemeleri ve bilginin çaba sonucunda yapılandırıldığını düşünmelerine rağmen, bilginin doğada zaten var olduğuna dayanan geleneksel yaklaşımlarını korudukları da düşünülebilir. 15 yıl ve altı kıdeme sahip öğretmenlerin ÖYBOİ ve TBDVİ alt boyutlarında daha kıdemli öğretmenlere göre daha olgun olmaları yeteneğin öğrenmede egemen olmadığına inandıklarını göstermesi bakımından olumlu görülebilir.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında uygulama öğretmenlerinin epistemolojik inançlarının olgunluk düzeyi ve öğretmen adaylarının kendilerinden bu yönde etkilenmiş olma olasılıkları bakımından durumları pek parlak görülmemektedir. Okullarda uygulama öğretmeni olabilmek için herhangi bir ölçüt bulunmamaktadır. Uygulama öğretmenlerinde aranması gereken özellikler boyutu, sistemde ihmal edilmiştir. Uygulama öğretmenlerinin seçimi ya tamamen okul idaresine ya da üniversitedeki uygulama koordinatörüne bira-

kılmaktadır. Ancak bir öğretmenin mesleğinde ne kadar yetkin olursa olsun, uygulama öğretmeni olabilmesi için bazı ek becerilere sahip olması gerekmektedir (Kiraz, 2002; Çetintaş ve Genç,2005). Uygulama öğretmenlerinin istekli ve ilgili olmaları, öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği yeterliklere üst düzeyde sahip olmaları, kendilerini sürekli geliştiriyor olmaları, öğrenci merkezli bir yaklaşımı benimsemiş olmaları ve nesnel ölçütlerle seçilerek görevlendirilmeleri öğretmen adaylarının nitelikli bir biçimde yetiştirilmesinde belirleyici bir rol oynayacaktır.

Türkiye’de uygulama öğretmenin görev ve sorumluluklarına ilişkin araştırmalara göre, öğretmenlerin çok azı ders planı hazırlama ve materyal geliştirme konularında öğretmen adaylarına yeterli rehberlik yapabilmektedirler (Kiraz, 2002; Gökçe ve Demirhan, 2005). Öğretmen adaylarına göre, uygulama öğretmenleri görev almaya hazır olma ve isteklilik konusunda umut verici görünmemektedirler (Sarıçoban, 2008). Uygulama öğretmenleri öğretmen adaylarının derse hazırlık çalışmalarını önce öğretim elemanlarının incelemesini istemektedirler (Ünver, 2003). Gökçe ve Demirhan ile (2005), Azar’ın (2003) araştırmasında da uygulama öğretmenleri kendilerine sınıf yönetimi teknikleri, aktif katılım, öğretmenlik becerilerinin geliştirilmesi gibi konularda üniversiteler tarafından hizmet içi eğitim programları düzenlenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Sonuçta uygulama öğretmenlerinin öğretmen adaylarına rehberlik konusunda özgüven, ilgi, bilgi ve beceri eksiklikleri olduğu söylenebilir. Uygulama öğretmenlerinin, anılan eksikliklerinin nedeni epistemolojik inançlarının yeterince olgunlaşmamış olmasından kaynaklanmış olabilir. Bu duruma ilişkin öğretmenlere düzenlenecek hizmet içi eğitim programları ile gerekli önlemler alınabilir. Diğer yandan öğretmenlik uygulaması deneyimlerinin adayların epistemolojik inançlarını geliştirme yerine geriletmiş olmasının başka nedenleri de olabilir. Sonraki çalışmalarda öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının uygulama öğretmenleri dışındaki faktörler (uygulama okulu, uygulama yapılan öğrenme-öğretme ortamı, fakülte öğretim elemanının epistemolojik inançları vb.) bakımından da incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- ARAYICI, Ali. (1988). “Fransa’da ve Türkiye’de öğretmen yetiştirme” Öğretmen Dünyası, Cilt.9, S. 99, ss. 8-10.
- AYPAY, Ayşe. (2011). “Öğretme ve öğrenme anlayışları ölçeği’nin Türkiye uyarlaması ve epistemolojik inançlar ile öğretme ve öğrenme anlayışları arasındaki ilişkiler”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, Cilt.11, S.1, ss.7-29.
- AZAR, Ali. (2003). “Okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması derslerine ilişkin görüşlerin yansımaları”, Milli Eğitim Dergisi, S. 159, ss. 181-194.

- BEERS, Susan.E., (1988). "Epistemological assumptions and college teaching: Interactions in the college classrooms", *Journal of Research and Development*, Vol. 21, No.4, pp:87-94.
- BROWNLÉE, Joanne., PURDÉE, Nola., and BOULTON-LEWIS, Gillian., (2001) "Changing epistemological beliefs in pre-service teacher education students", *Teaching in Higher Education*, Vol. 6, pp: 247-268.
- BROWNLÉE, Joanne., TCKLE, Emma .L., and NAİLON, Diane., (2004). "Epistemological beliefs and transformational transactional leadership behaviours of directors in child care centres", *Educating: Weaving Research into Practice*. Vol. 1, pp:153-166
- CANO, Francisco. (2005). "Epistemological beliefs and approach to learning: Their change through secondary school and their influence on academic performance", *British Journal of Educational Psychology*, Vol. 75, pp. 203-221.
- CHAN, Kwok-Wai. (2003, December). Preservice teachers' epistemological beliefs and conceptions about teaching and learning: cultural implications for research in teacher education. Paper Presented at The NZARE AARE Conference, Auckland.
- CHAN, Kwok-Wai. and ELLIOTT, Robert. G. (2004). Relational analysis of personal epistemology and conceptions about teaching and learning. *Teaching and Teacher Education*, Vol. 20, No. 8, pp. 817-831.
- CHENG, May.M.H., CHAN, Kwok-Wai., TANG, Sylvia.Y.F., and CHENG, Annie.Y.N. (2009). "Pre-service teacher education students' epistemological beliefs and their conceptions of teaching", *Teaching and Teacher Education*, Vol. 25, pp. 319-327.
- CAKIROGLU, Erdinc., and CAKIROGLU, Jale. (2003) "Reflections on teacher education in Turkey", *European Journal of Teacher Education*, Vol. 26, No.2, pp. 253-264.
- ETNTAŞ, Bengül., ve GENÇ, Ayten. (2005). "Almanca ğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması derslerine ilişkin görüş ve deneyimleri", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.29, ss. 75-84.
- DEMİR, Sibel. ve AKINOğLU Orhan. (2010). "Epistemolojik inanışlar ve öğretme öğrenme süreçleri", *M.. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S.32, ss.75-93.
- EDWARDS, Anne. and COLLISON, Jill. (1996). *Mentoring and developing practice in primary schools: supporting student teacher learning in schools*. Buckingham-Philadelphia: Open University Press.
- ERDEM, Mukaddes. (2008). "Karma ğretmenlik uygulaması süreçlerinin ğretmen adaylarının öğretmenlik z yeterlik ve epistemolojik inançlarına etkisi", *Eurasian Journal of Educational Research*, S.30, ss.81-98.
- FANG, Zhihui., (1996). "A review of research on teacher beliefs and practices", *Educational Researcher*, Vol. 38, No. 1, pp: 47-65.

- GİLL, Michele Gregoire., ASHTON, Patricia, and ALGİNA, James, (2004). "Changing pre-service teachers' epistemological beliefs about teaching and learning in mathematics: An intervention study", *Contemporary Educational Psychology*, Vol. 29, pp: 164-185.
- GÖKÇE, Erten. ve DEMİRHAN, Canay. (2005). "Öğretmen Adaylarının ve İlköğretim Okullarında Görev Yapan Uygulama Öğretmenlerinin Öğretmenlik Uygulaması Etkinliklerine İlişkin Görüşleri", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt.38, S.1, ss. 43-71.
- HOFER, Barbara. (1994, August). Epistemological beliefs and first year college students: Motivation and cognition in different instructional contexts. Paper presented at the Annual Meeting of the American Psychological Association, 102nd. Los Angeles.
- HOFER, Barbara and PINTRICH, Paul., (1997). The development of epistemological theories: Beliefs about knowledge and knowing and their relationship to learning. *Review of Educational Research*, Vol. 67, No. 1, pp: 88-140.
- KIZILGUNES, Berna., TEKKAYA, Ceren., and SUNGUR, Semra. (2009). "Modeling the relations among students' epistemological beliefs, motivation, learning approach, and achievement", *The Journal of Educational Research*, Vol. 102, No. 4, pp: 243-255.
- KIRAZ, Ercan. (2002). "Öğretmen adaylarının hizmet öncesi mesleki gelişiminde uygulama öğretmenlerinin işlevi", *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, Cilt.1, S. 2, ss.183-196.
- KOÇ ERDAMAR, Gürcü. ve BANGİR ALPAN, Gülgün. (2011). "Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançları", *Journal of New World Sciences Academy-Education Sciences (NWSA)*, Cilt.6, S.4, ss.2569-2578.
- LAWRENCE, Chris.L., (1992, April). Preservice teachers' development of pedagogical understandings and epistemological frameworks. Paper presented at the Annual Meeting of the Educational Research Association, San Francisco.
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI. (2005). Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü Temel Eğitime Destek Projesi Öğretmen Eğitimi Bileşeni Öğretmenlik mesleği Yeterlik taslağı.
- PAJARES, M.Frank. (1992). "Teacher's beliefs and educational research: Cleaning up a messy construct", *Review of Educational Research*, Vol. 62, No. 3, pp: 307-332.
- PHAN, Huy. P. (2008). "Predicting change in epistemological beliefs, reflective thinking and learning styles: A longitudinal study", *British Journal of Educational Psychology*, Vol. 78, pp: 75-93.
- RENNE, Christine.G., (1992, April). Elementary school teachers views of knowledge pertaining to mathematics. Paper presented at the Annual Meeting of the American Research Association, San Francisco.

- RICHARDSON, Virginia., ANDERS, P., TIDWELL, D., and LLOYD, C., (1991). "The relationship between teachers' beliefs and practices in reading comprehension instruction", *American Educational Research Journal*, Vol. 28, No. 3, pp: 559-586.
- SAPANCI, Ahmet. (2012). "ğretmen adaylarının epistemolojik inançları ile bilişst düzeylerinin akademik başarıyla ilişkisi". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.10,S.1, ss.311-331.
- SARIÇOBAN, Arif. (2008). "Okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması derslerine ilişkin uygulama öğretmenleri ve ğretmen adaylarının görüşleri". *G.. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt.28, S.3, ss.31-55.
- SCHOMMER-AİKİNS, Marlene. (2004). Explaining the epistemological belief system: introducing the embedded systemic model and coordinated research approach. *Educational Psychologist*, Vol. 39, No.1, pp: 9-29.
- SCHOMMER, Marlene. (1990). "Effects of beliefs about the nature of knowledge on comprehension". *Journal of Educational Psychology*, Vol. 82, No. 3, pp: 498-504.
- SCHOMMER, Marlene. (1993a). "Comparisons of beliefs about the nature of knowledge and learning among postsecondary students", *Research in Higher Education*, Vol. 34, No. 3, pp: 355-370.
- SCHOMMER, Marlene. (1993b). "Epistemological development and academic performance among secondary schools", *Journal of Educational Psychology*, Vol. 85, No. 3, pp: 406-411.
- SCHOMMER, Marlene., CROUSE, Amy Crause., and RHODES, Nancy. (1992). "Epistemological beliefs and mathematical text comprehension: Believing it is simple does not make it so". *Journal of Educational Psychology*, Vol. 4, pp: 435-443.
- SHAVER, James.P., (1992, July). Epistemology and the education of social science teachers. Paper presented at the International Conference on Subject-Specific Teaching Methods and Teacher Education, Santiago de Compostela, Spain.
- SINATRA, Gale and KARDASH, CarolAnne M. (2004). "Teacher candidates' epistemological beliefs, dispositions, and views on teaching as persuasion". *Contemporary Educational Psychology*, Vol. 29, pp: 483-498.
- ŞİMSEK, Hasan ve YILDIRIM, Ali. (2001). The reform of pre-service teacher education in Turkey. In R. G. Sultana (ed.) *Challenge and Change in the Euro-Mediterranean Region*. New York: Peter Lang.
- NVER, Glсен. (2003). "ğretmenlik Uygulamasında İşbirliği: Bir Durum çalışması", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt.23,S.1,ss. 87-100.
- WILSON, Suzanne. M. (1990). "The secret garden of teacher education", *Phi Delta Kappan*, Vol. 72, pp: 204-209.
- WULF, Christoph. (2010). *Eğitim Bilimi, Yorumsamacı Yöntem, Grgl Araştırma, Eleştirel Teori*. H. Hüseyin Aksoy, H. zden Aras,Ayglen Kayahan(Çev.). Ankara, Dipnot Yayınları.

- YADAV, Aman., and KOEHLER, Matthew. (2007). "The role of epistemological beliefs in preservice teachers' interpretation of video cases of early-grade literacy instruction". *Journal of Technology and Teacher Education*, Vol. 15, No. 3, 335-361.
- YÖK-DÜNYA BANKASI MİLLİ EĞİTİMİ GELİŞTİRME PROJESİ. (1998). *Fakülte-Okul İşbirliği. Öğretmen Eğitimi Dizisi*. Ankara.

DUYGUSAL ZEKA VE ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI İLİŞKİSİ

Zübeyir BAĞCI*

Atıf/©: Bağcı, Zübeyir, (2014). "Duygusal Zekâ ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 259-279.

Özet: Bu çalışmanın amacı, Duygusal Zeka ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Bu amaçla, bankacılık sektöründe çalışan 210 katılımcı üzerinde survey yöntemine dayalı bir alan araştırması yürütülmüştür. Verileri toplamak için bu çalışmada iki standart ölçek kullanılmıştır: Wong ve Law (2002) tarafından geliştirilen Duygusal Zeka Ölçeği ve Basım ve Şeşen (2006) tarafından geliştirilen Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği. İki değişken seti arasındaki ilişkinin araştırılmasında Kanonik Korelasyon Analizi uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; çalışanların Duygusal Zekalarının onların Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarındaki varyansın %14'ünü açıkladığı tespit edilmiştir; DZ değişkenleri ile ÖVD değişkenleri arasında anlamlı ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Zeka, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Kanonik Korelasyon

The Relationship Between Emotional Intelligence And Organizational Citizenship Behavior

Citation/©: Bağcı, Zübeyir (2014). "The Relationship Between Emotional Intelligence And Organizational Citizenship Behavior", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 259-279.

Abstract: *The aim of present study is to investigate the relationship between the Emotional Intelligence and Organizational Citizenship Behavior. For this aim, a field research based on survey method was conducted on 210 banking sector employees. To collect data, present study used two standardized questionnaires: Emotional Intelligence Questionnaire developed by Wong and Law (2002) and Organizational Citizenship Behavior Questionnaire developed by Basım and Şeşen (2006). Canonical correlation analysis has been applied to investigate the relationship between the two sets of variables. As a result of the research; it was determined that the employees' Emotional Intelligence explain 14% of the variance in their Organizational Citizenship Behaviors; significant relationship was found between Emotional Intelligence dimensions and Organizational Citizenship Behavior dimensions.*

Keywords: *Emotional Intelligence, Organizational Citizenship Behavior, Canonical Correlation*

I. GİRİŞ

Günümüzde örgütlerde ortaya çıkan birçok problemin temelinde yatan faktör çalışanların teknik bilgi düzeylerindeki yetersizlikleri veya zeka ile ilgili yeteneklerinin eksikliği değil daha çok sahip oldukları duyguları anlayabilme, başkalarına aktarabilme ve yönetebilme ile ilgili yetenek ve becerilerindeki eksiklikleridir (Acar, 2002: 54).

Goleman (1998) duyguları, bireylerin öğrenme potansiyellerini geliştiren; bilinmeyene ilişkin merakını giderme adına soru sormaya ve araştırma yapmaya yönelten, elde ettiği bilgiyi somut hale getirmek suretiyle davranışlarını şekillendiren özellikler bütünü olarak nitelendirmektedir (Akt; Ural, 2001: 210). Örgüt içerisinde meydana gelen çeşitli olaylar çalışanların duygularını harekete geçirerek çeşitli duygusal tepkiler vermelerine neden olmaktadır. Bu tepkiler genellikle anlık tepkiler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ancak çalışanın olumlu ya da olumsuz duygusallık yaşama eğilimi her karşılaşılan olaya vereceği tepkinin türü ve şiddetini etkileyebilecektir. Söz konusu bu duygusal tepkiler zaman içerisinde birikmek suretiyle çalışanın kendi iradesiyle, gönüllü olarak ortaya koyduğu, biçimsel olarak tanımlanmamış ama örgütün

işleyişine olumlu katkılar sağlayan davranışlar olarak nitelendirilen örgütsel vatandaşlık davranışlarını etkilemektedir (Karakuş, 2008: 55). Çalışanların sergiledikleri örgütsel vatandaşlık davranışları ise örgütün genel anlamdaki performansını ve başarısını arttırmaktadır. Dolayısıyla klasik yönetim anlayışının bir uzantısı olarak duyguları örgüt yaşamından soyutlayarak tamamen rasyonel ilkeler çerçevesinde hareket etmenin örgütlerin etkinliği ve başarısı için yeterli olabileceği düşüncesi geçerliliğini yitirmiştir.

Bu çalışmanın amacı çalışanların duygusal zekaları ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Gerek duygusal zeka gerekse de örgütsel vatandaşlık davranışına ilişkin birçok ampirik araştırma yapılmış ve bunların birçok faktörle olan ilişkisi incelenmiş olmakla birlikte duygusal zekanın alt boyutları ile örgütsel vatandaşlık davranışının alt boyutları arasındaki ilişkiyi inceleyen çok az sayıda araştırma bulunmaktadır. Bununla birlikte bu iki değişken arasındaki ilişkiyi kanonik korelasyon analizi kullanarak inceleyen çalışmaya henüz rastlanılmamış olması da bu çalışmanın hazırlanmasında etkili olan nedenlerden birisini oluşturmaktadır.

II. DUYGUSAL ZEKA

Duygusal zeka kavramı ilk kez Wayne Payne (1986) tarafından ortaya atılmakla birlikte yazında kullanılmaya başlanması Salovey ve Mayer'in (1990) çalışmaları sonucunda olmuştur (Çapraz vd., 2009:195). Kavramın yaygınlaşmasını ve akademik çevrelerin dışına yayılmasını sağlayan ise Daniel Goleman'ın (1995) yazmış olduğu "Duygusal Zeka Neden IQ'dan Önemlidir" isimli kitabıdır (Çakar ve Arbak, 2004: 34).

İlgili yazın incelendiğinde duygusal zekanın tanımıyla ilgili olarak Cobb ve Mayer (2000) tarafından dile getirilen iki farklı yaklaşım göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki; duygusal zekanın doğuştan getirilen yeteneklerden kaynaklandığını öne süren yetenek modelidir. Bu modelde duygusal zeka, Salovey ve Mayer (1990) tarafından, "kişinin hem kendisinin hem de başkalarının hislerini ve duygularını tanıyabilme, bunlar arasında ayırım yapabilme ve bu bilgileri kullanarak düşünce ve faaliyetlerine rehberlik edebilme yeteneğini içeren bir set" olarak tanımlanmaktadır. Bu model yeteneğe dayalı olmayan faktörlerin önemini kabul etmekle beraber bunların duygusal zekadan bağımsız olduklarını varsaymaktadır.

Diğeri ise duygusal zeka ile ilgili becerilerin sonradan geliştirilebileceğini öne süren karma modeldir. Bu modelde duygusal zeka, Goleman (1995) tarafından, "kişinin kendisini ve diğerlerini yönetebilmesini sağlayacak yeteneklerinin oluşturduğu karmaşık bir set" olarak tanımlanmaktadır (Akt;

Ahmad, Bangashs ve Khan, 2009: 127). Benzer bir tanım da Bar-on (1997) tarafından yapılmıştır. O'na göre duygusal zeka "kişinin çevresel taleplerin ve baskıların üstesinden gelme yeteneğini etkileyen bir dizi kişisel, duygusal ve sosyal yetkinlikler ve becerilerdir." (Weerdt ve Rossi, 2012: 145). Duygusal zeka anlamında ileri düzeyde olan çalışanlar kariyerlerinde daha başarılı olurken, çalışma ortamından kaynaklanan stresle daha kolay başa çıkabilmekte ve iş ortamında bulunan diğer insanlarla daha doğru ve etkili ilişkiler kurabilmektedirler (Tokmak, Yıldız ve Turgut, 2013: 96-97). Sonuç itibariyle duygusal zeka, bireyin sosyal yaşamını ve çalışma hayatını tanıyabilmesi ve davranışları üzerinde etkili olan duygularını en iyi şekilde kontrol edebilme yeteneği biçiminde özetlenebilir (Gürbüz ve Yüksel, 2008: 176).

Duygusal zekanın sınıflandırılmasına ilişkin yazında genel kabul gören üç önemli model söz konusudur (Özdemir ve Özdemir, 2007: 394-395).

Bunlardan ilki duyguları başkalarına aktarabilmek ve idare edebilmek için kişinin sahip olması gereken bir dizi zihinsel yetenek üzerine odaklanan Salovey ve Mayer (1990) modelidir. Bu modele göre duygusal zeka, kendi duygularını algılama, doğru değerlendirme ve ifade edebilme, başkalarının duygularını anlama ve doğru değerlendirme, duyguları uygun biçimde kullanma ve duyguları kontrol etme olmak üzere birbiriyle ilişkili dört ana yetenekten oluşmaktadır. Bu yeteneklere sahip olan bireyler iyi uyumlu ve duygusal açıdan yetenekli kişiler olarak kabul edilirlerken; sahip olmayan kişiler duygusal ve sosyal işlevselliklerinde sorunlar yaşayabilirler (Mayer, DiPaolo ve Salovey, 1990: 772-773; Fiori ve Antonakis, 2011: 330; Hans, Mubeen ve Rabani, 2013: 360).

Bir diğeri duyguların bireylerin başarıları üzerindeki etkisine odaklanan Bar-on (1997) modelidir. Bu modelde duygusal zeka bireyin kendisini ve çevresindeki diğer insanları anlama, onlarla iyi ilişkiler kurabilme, ortaya çıkan beklenmedik olaylar karşısında çabuk uyum göstermek suretiyle sorunları bertaraf edebilme ve çevrenin baskılarına boyun eğmeden başarılı bir şekilde üstesinden gelebilme becerisi olarak ifade edilmektedir (Gürbüz ve Yüksel, 2008:177). Bar - On duygusal zekayı 15 alt boyuttan oluşan toplam 5 genel bölümde incelemektedir. Bunlar: kişisel yetenekler, bireyler arası beceriler, uyum, stres yönetimi ve genel ruh halidir (Fernandes-Berrocal ve Extremera, 2006: 9).

Bir başka duygusal zeka modeli de Goleman (1995) tarafından ileri sürülen ve kendi içinde 5 temel boyutu barındıran modeldir. Bu boyutlar şu şekilde sıralanabilir: duygularını anlama, duygularını idare etme, kendini motive etme, başkalarının duygularını tanıma ve ilişkileri yönetme (Akt; Cingisiz ve Murat, 2010:101).

Bu çalışmada Salovey ve Mayer (1990) modeli benimsenmiştir. Modelde geçen yetenekler şu şekilde özetlenebilir (Wong ve Law, 2002: 246):

Duyguları algılama: Bireyin sahip olduğu duygularını, yaşadığı ruh halini ve içinde bulunduğu durum ve şartların sebeplerini anlayabilme becerisini ifade etmektedir (Sudak ve Zehir, 2013:147). İçinde bulunduğu durum karşısında ne hissedeceğinin bilincinde olması sayesinde duygularının davranışlarına ne şekilde yansıtacağını tahmin edebilen birey rahatlıkla karşı taraf yerine kendini koyabilir.

Başkalarının duygularını anlama: Bu yetenek kişinin çevresindeki insanların duygularını algılaması ve anlamasıyla ilgilidir. Bu yeteneği yüksek olan kişiler çevresinde yer alan kişi veya kişilerin davranışlarından ne hissettiklerini anlayabilir, duygularını gözlemleyebilir ve onların duygularına karşı duyarlı bir şekilde yaklaşabilirler (Orhan, 2012: 14).

Duyguları kullanma: Bu kişilerin duygularını yararlı faaliyetler ve kişisel performansla yönlendirmek suretiyle belli bir alana yönlendirebilme yeteneğiyle ilgilidir (Maini, Singh ve Kaur, 2012:188).

Duyguları (kontrol etme) düzenleme: Bu yetenek, yaşanan psikolojik sıkıntılardan hızlı bir biçimde kurtulabilmeyi sağlayacak şekilde duyguların kontrol edilebilmesiyle ilgilidir. Başka bir ifade ile kişinin duygularını kontrol altında tutmak suretiyle güvenilir ve tutarlı hareket etmesi ve yaşamda meydana gelen değişimlere kolay uyum sağlayabilmesidir (Girgin, 2009: 2). Bu yeteneği yüksek olan bireyler hem kendilerinin hem de başkalarının yaşadığı olumsuz hislerin neden olabileceği istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasını engelleyecek olumlu duygusal stratejiler geliştirebilirler.

III. ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI (ÖVD)

ÖVD, örgütün sosyal ve psikolojik çevresine katkıda bulunarak hedeflerine ulaşmasına destek sağlayan gönüllülük temeline dayalı bireysel davranışlardır (Lievens ve Anseel, 2004: 299). Bu davranışlar örgütlerin biçimsel ödüllendirme sistemleri içerisinde doğrudan ve tam olarak dikkate alınmamakla birlikte, genel olarak değerlendirildiğinde örgütün fonksiyonlarının etkin bir biçimde yerine getirilmesine fayda sağlarlar (Yücel ve Samancı, 2009: 114). Çeşitli sebepler ile işe gelemeyen mesai arkadaşlarına yardım etme, kendi iş tanımları içerisinde olmasa dahi örgütün amaçları ve hedefleri için önem arz eden işleri gönüllü olarak üstlenmek, işe yeni başlayan arkadaşlarının sosyalleşmelerini kolaylaştırmak ve karşılaşılabilecek problemlerin üstesinden gelmelerine yardımcı olmak, yöneticilerin işlerini kolaylaştırmak, örgüt için

yenilikçi öneriler geliştirmek suretiyle katma değer oluşturmak, olması gerekenden daha fazla işe katılım göstermek, işe zamanında gelmek ve geçerli bir sebep olmadığı sürece devamsızlık yapmamak gibi davranışlar örgütsel vatandaşlık davranışına örnek olarak verilebilecek davranışlardır (Kelloway vd., 2002: 150; Sarı, 2011: 32). Bu tip davranışların hem çalışan hem de örgüt açısından oldukça büyük yararı vardır. Bununla birlikte örgütsel vatandaşlık davranışlarının; sadece örgüte pozitif katkısı olan davranışları değil aynı zamanda uygun olmayan durumlara karşı gösterilen hoşgörü, gönüllülük ve tahammül kalitesini de içerdiği söylenebilir.

ÖVD, her ne kadar örgütün biçimsel ödüllendirme sisteminin içerisinde yer almayan bir davranış biçimi olsa da, konu ile ilgili literatürde yapılan birçok ampirik çalışmaya dayanarak yöneticilerin çalışanlarının performanslarını değerlendirirken bu davranışları dikkate aldıkları görülmektedir (Özaslan, Acar ve Acar, 2009: 102).

ÖVD, Smith ve arkadaşları (1983) tarafından diğergamlık (başkalarına yardımcı olmaya yönelik davranışlar) ve genelleştirilmiş uyum (genel kurallara, normlara ve beklentiler ile uyum gösteren davranışlar) olarak iki boyutlu ele alınırken daha sonra Organ (1988) tarafından diğergamlık, sivil erdem, vicdanlılık, nezaket ve centilmenlik olmak üzere beş farklı boyutta ele alınmıştır (Chahal ve Mehta, 2011: 26). Bu çalışmada Organ (1988) tarafından yapılan sınıflandırma kullanılacaktır. Bu sınıflamada yer alan boyutlar şu şekilde ifade edilebilir;

Diğergamlık: Diğergamlık ya da başka bir deyişle özgecilik, bireyi kendisi dışında diğer çalışanlara işleriyle ilgili konularda ihtiyaç duydukları zamanda tamamen gönüllü olarak ve her hangi bir karşılık beklemeksizin isteğe bağlı ortaya koyduğu fayda sağlayıcı davranışları anlamına gelir (Atalay, 2009: 47). Geciken bir öğretmen arkadaşının öğrencileri ile ilgilenen eğitimcinin ya da hastaları zorda bırakmamak için işe gelemeyen hekim arkadaşı yerine hastalarıyla ilgilenen doktorun davranışları diğergamlığa/özgeciliğe örnek verilebilir.

Sivil erdem: Sivil erdem, örgütün menfaatlerini ön planda tutarak mesleki ve sosyal açıdan örgütün fonksiyonlarına destek verme, örgüte bağlanma konusunda gönüllü olmak ve örgütle yakından ilgilenme biçimindeki davranışları ifade eder (Sezgin, 2005: 323). Graham ve Van Dyne (2006), sivil erdem davranışının iki yönü olduğunu belirtmişlerdir. Bunlardan bilgi edinme yönü; örgüt içerisinde düzenlenen çeşitli toplantılara ve faaliyetlere katılma, haber bültenlerini ve ilanları okuma, örgüte yararı olabilecek diğer

bilgi kaynaklarını da takip etme şeklindeki davranışları kapsamaktadır. Sivil erdem davranışının diğer yönünü ise olası sorunları veya iyileştirmeleri belirlemek amacıyla eleştirel düşünme yeteneklerini kullanma ve değişimleri gerçekleştirecek önerilerde bulunma gibi davranışları içeren egzersiz etkisi oluşturur (Graham ve Van Dyne, 2006: 92).

Vicdanlılık: Çalışanların kendilerine verilen görevleri yerine getirmek amacıyla üstlenmiş oldukları rollerine ilişkin sorumluluklarının ötesine geçmek suretiyle örgütün amaç ve faaliyetlerine yönelik gönüllü katkılarını ifade eder (Bolat ve Bolat, 2008, 79). Bu anlamda; işi aksatmamak ve gerektiğinde fazla mesai yapmak, zamanı en verimli biçimde kullanmak, dinlenme molalarında verilen sürelerle azami ölçüde uymak, örgüt içerisindeki düzeni kurmaya ve devam ettirmeye yönelik oluşturulan kural ve kaidelere bağlı kalmak gibi davranışlar vicdanlılık için verilebilecek örneklerdir (Berberoğlu, 2013: 35).

Nezakete: Bir örgütte görevleri gereği birbirleriyle sürekli etkileşim içerisinde bulunan bireylerin yaptıkları iş ve alacakları kararlar itibarıyla diğerlerinin işlerini olumsuz etkileyebilecek zararlardan sakınmalarını sağlamak amacıyla hatırlatma, uyarma ve danışma gibi davranışlar sergilemelerini ifade eder (Sezgin, 2005: 324). Nezakete dayalı davranışlar daha çok gelecek odaklıdır. Herhangi bir problem ortaya çıkmadan önce onun oluşumunu önlemeye yönelik çaba göstermek ya da problem ortaya çıktığı anda onun gelişimini hafifletmek amacıyla mümkün olan her türlü tedbiri almak bu davranışın kapsamı içerisinde yer almaktadır (Kaygısız, 20013: 76).

Centilmenlik: Örgütler her an için irili ufaklı pek çok sorunun ortaya çıkmasına elverişli ortamlardır. Çalışanların gerek kendilerinden gerekse iş ortamından kaynaklanan bu sorunları mümkün olduğunca büyütmemeleri, ortalığı velveleye vermek yerine sükûneti korumaya çalışmaları, vakitlerini sorunları dile getirerek geçirmek yerine ellerinden geldiğince çözüm önerileri geliştirmeye çalışmaları ve bu süreçte karşılaştıkları ufak hataları hoşgörüyü karşılayıp görmezlikten gelmeleri centilmenlik davranışlarına örnek oluşturmaktadır (Özaslan, Acar ve Acar, 2009: 103).

IV. DUYGUSAL ZEKA VE ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİ

İlgili yazında, yöneticilerin başarılarında yönetsel becerilerinin ve duygusal zeka yeterliklerinin önemli bir etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır. Çalışanlarında olumlu duygular oluşturmayı başaran yöneticilerin, örgütsel vatandaşlık davranışları olarak adlandırılan başkalarına yardımcı olma,

başkalarıyla işbirliği yapmak suretiyle yapıcı ilişkiler geliştirme ve karşılaşılan sorunlardan şikayet etmek yerine üstesinden gelmenin yollarını arama gibi davranışları daha fazla sergileyecekleri ifade edilmektedir (Karakuş, 2008: 64). Bu görüşü destekler nitelikte gerek yerli gerekse yabancı yazında yürütülmüş çeşitli araştırmalarda elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir;

Korkmaz ve Arpacı (2009) tarafından çeşitli sanayi işletmelerinde çalışan yöneticiler ile onların astları üzerinde yürütülen çalışmada; yöneticilerin duygusal zekaları ile astlarının vicdanlılık, sivil erdem ve özgecilik davranışları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Aynı çalışmada Barron and Kenny (1986) tarafından önerilen yöntem dâhilinde astların algılanan örgütsel vatandaşlık davranışları arasında liderin duygusal zekasının aracılık rolü incelenmiş olup anlamlı bir etkiye rastlanılmamıştır.

Yine Çarıkçı, Kanten ve Kanten (2010) tarafından üniversite akademik personelinin kişilik özellikleri, duygusal zeka ve ÖVD arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yürüttükleri çalışmalarında duygusal zeka ile ÖVD arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki belirlemişlerdir.

Benzer bir bulgu Tokmak, Yıldız ve Turgut (2013) tarafından duygusal zekanın, ÖVD üzerine etkisi ve bu etkide iş tatmininin aracılık rolünün bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla çeşitli sektörlere mensup 243 işgörenin katılımı ile gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda elde edilmiştir. Buna göre duygusal zekanın ÖVD ve iş tatmini üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ancak bu etkide iş tatmininin aracılık rolünün bulunmadığı tespit edilmiştir.

Bu bulguların aksine Gürbüz ve Yüksel (2008) tarafından duygusal zeka ile performans, iş doyumunu, ÖVD ve çeşitli demografik özellikler arasındaki ilişkilerin incelenmesi amacıyla bankacılık, hazır giyim, turizm, medikal malzeme ticareti, tekstil üretimi ve perakende satış sektörlerinde çalışan işgörenler üzerinde yapılan araştırmada duygusal zeka ile ÖVD arasında herhangi bir anlamlı ilişkiye rastlanılmamıştır.

Konuyla ilgili yabancı yazında gerçekleştirilen araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. örneğin Antony (2013) tarafından duygusal zeka ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla özel bir şirketin 115 yöneticisi üzerinde yürütülen çalışmada yöneticilerin duygusal zekaları ile çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir.

Yine Carmali ve Josman (2006) çeşitli alanlarda faaliyet gösteren 215 çalışandan oluşan örneklem üzerinde duygusal zeka, görev performansı ve

örgütsel vatandaşlık davranışları arasında ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin bulunduğu sonucuna varmışlardır.

Son olarak Maini, Singh ve Kaur (2012) tarafından enerji santrallerinde çalışan teknik ve teknik olmayan 250 işgören üzerinde gerçekleştirilen araştırmada da duygusal zekanın alt boyutları (duyguları algılama, kendi duygularını düzenleme, başkalarının duygularını anlama ve duyguları kullanma) ile ÖVD alt boyutları (özgecilik, sportmenlik, vicdanlılık, nezaket ve sivil erdem) arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

V. YÖNTEM

A. Araştırma Deseni

Çalışanların duygusal zekaları ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada amaca uygun olarak ilişkiisel tarama modeli benimsenmiştir. İlişkiisel tarama modelleri, esas itibarıyla iki veya daha fazla sayıda değişken arasında ilişki olup olmadığını varsa bu ilişkinin derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (İlhan vd., 2013:126).

B. Örneklem

Çalışma kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak tamamen gönüllülük esasına göre katılmayı kabul eden Denizli ili merkez ilçe şubelerinde görev yapan 210 özel banka çalışanı üzerinde yürütülmüştür. Araştırmaya katılan çalışanların % 39'u kadın, %61'i ise erkektir. Çalışma grubunun yaş dağılımına bakıldığında, katılımcıların %47,5'i 20-29 yaş, %36,5'i 30-39 yaş, %11'i 40-49 yaş ve %5'i 50 yaşın üzerindedir. Medeni durumları itibarıyla katılımcıların %60'ı evli, %40'ı bekârdır. Eğitim düzeyleri itibarıyla katılımcıların %83,5'i lisans, %14,5'i yüksek lisans ve %2'si doktora mezundur. Hizmet süreleri dikkate alındığında % 54,5'i 1-5 yıl, % 20,5'i 6-10 yıl, % 13,5'i 11-15 yıl, % 6,5'i 16-20 yıl ve % 5'i 21 yıl ve üstü çalışma süresine sahiptir.

Araştırma kapsamında analiz edilecek veriler anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Verilerin toplanması bir aylık bir süre zarfında gerçekleşmiştir. Katılımcıların bazılarına (kent merkezine yakın şubelerde çalışanlar) anketler doğrudan elden dağıtılırken bazılarına (kent merkezine uzak şubelerde çalışanlar) posta yardımıyla ulaştırılmıştır. Toplamda 250 adet anket dağıtılmış olup 215 tanesi geri dönmüştür. Geri dönen anketlerin kayıp veri ve uç değerler açısından incelenmeleri sonucunda 5 tanesinin analiz için uygun olmadığı belirlenmiş ve 210 tanesi üzerinde analizler gerçekleştirilmiştir.

C. Veri Toplama Araçları

Hazırlanan anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özellikleri, ikinci bölümde duygusal zeka, üçüncü bölümde örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilgili sorular yer almaktadır. Veri toplamak için kullanılan ölçeklerle ilgili bilgiler aşağıda verilmektedir.

Duygusal Zeka Ölçeği: Wong ve Law (2002) tarafından geliştirilen ölçek her biri dörder maddeden oluşan dört boyutlu bir yapıya sahiptir. Her bir madde 5'li likert ölçeği (1, "Hiç katılmıyorum"dan 5, "Kesinlikle katılıyorum"a doğru) ile değerlendirilmiş olup ölçeğin alt boyutlarına ilişkin iç tutarlılık katsayıları (Cronbach's alpha) sırasıyla Duyguları Algılama için $\alpha=0.836$; Başkalarının Duygularını Anlama için $\alpha=0.721$; Duyguları Kullanma için $\alpha=0.720$ ve duyguları düzenleme için $\alpha=0.812$ olarak hesaplanmıştır.

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği: Basım ve Şeşen (2006) tarafından Campbell (2004) ve Williams ve Shiaw (1999)'ın çalışmalarında kullandıkları iki farklı ölçeğin birleştirilmesi suretiyle geliştirilmiş bir ölçek olup Organ (1988) tarafından ortaya konan ÖVD boyutları ile uyumludur. Ölçek maddelerine verilen cevaplar 5'li Likert derecelendirmesine göre tasarlanmıştır. "Diğerkâmlık" (5 madde), "Vicdanlılık" (3 madde), "Nezaket" (3 madde), "Centilmenlik" (4 madde) ve "Sivil Erdem" (4 madde) olmak üzere toplam beş alt boyuttan oluşan ölçeğin iç tutarlılık katsayıları sırasıyla $\alpha=0.924$, 0.836, 0.873, 0.786 ve 0.772 olarak hesaplanmıştır.

D. Verilerin Analizi

Çalışanların duygusal zekaları ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla kanonik korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Kanonik korelasyon analizi, aynen faktör analizinde olduğu gibi en karmaşık işlem aşamalarını gerekli kılan çok değişkenli analiz teknikleri arasında yer almaktadır (Keskin ve Özsoy, 2004:67). Bu analiz, "n" tane gözlemin oluşturduğu "q" tane bağımsız değişken (X) ile "p" tane bağımlı değişkenin (Y) doğrusal bileşenlerinden türetilmiş kanonik değişken çiftleri arasındaki maksimum korelasyonu veren doğrusal bileşen çiftlerinin araştırılması esasına dayanır (Sayın, Koğar ve Çakan, 2012:211). Bir başka ifade ile çok değişkenli bir anakütleden çekilmiş iki farklı değişken seti arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Genel olarak şu şekilde ifade edilmektedir:

$$X_1 + X_2 + X_3 + X_4 + X_5 \dots X_q = Y_1 + Y_2 + Y_3 + Y_4 + Y_5 \dots Y_p$$

(Metrik veya metrik olmayan) (Metrik veya metrik olmayan)

Kanonik korelasyon analizinde temel olarak, X ve Y değişken kümelerinin her biri için, maksimum korelasyonlu ve birim varyanslı birbirinden bağımsız doğrusal bileşenler elde edilmektedir. Elde edilecek olan maksimum doğrusal bileşen sayısı, araştırmaya konu olan değişken kümelerinden küçük olanın, değişken sayısı ile sınırlıdır (Çankaya, 2005:4). Kanonik değişken olarak ifade edilen değişkenlerin doğrusal kombinasyonları şu şekildedir:

$$V_1 = a_1X_1 + a_2X_2 + a_3X_3 \dots a_qX_q$$

$$W_1 = b_1Y_1 + b_2Y_2 + b_3Y_3 + \dots b_pY_p$$

V_1 ve W_1 kanonik değişken çiftleri arasındaki korelasyon C_1 olarak kabul edilirse kanonik korelasyon analizinin amacı $a_1, a_2, \dots, a_q$ ve $b_1, b_2, \dots, b_p$ gibi kısmi kanonik korelasyon katsayılarını C_1 değerini maksimum kılacak şekilde tahmin etmektir (Yıldırım, Albayrak, Gümüş ve Akalın, 2011:171).

Bu doğrultuda mevcut araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır;

1. Çalışanların duygusal zekaları sergiledikleri örgütsel vatandaşlık davranışlarının ne kadarını yordamaktadır?
2. Çalışanların duygusal zekaları ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasında ne düzeyde bir ilişki vardır?

VI. BULGULAR

K.K.A ile biri “q” tane değişkenden, diğeri ise “p” tane değişkenden oluşan iki değişken seti elde edilmiştir. Bunlardan set 1 (Duygusal Zeka) “q” tane bağımsız değişkenden oluşmaktadır ve bu çalışmada sırasıyla X_1 : Duyguları Algılama, X_2 : Başkalarının Duygularını Anlama, X_3 : Duyguları Kullanma, X_4 : Duyguları (Kontrol Etme) Düzenleme değişkenlerini içerir. Set 2 (ÖVD) ise “p” tane bağımlı değişkeni ifade eder ki Y_1 : Diğergamlık, Y_2 : Sivil Erdem, Y_3 : Vicdanlılık, Y_4 : Nezaket ve Y_5 : Centilmenlik değişkenlerinden oluşmaktadır. Bu değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Ele Alınan Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler.

Set -1: Duygusal Zeka	Ort.(x)	SS	N
X ₁ : Duyguları Algılama	2,6508	0,77414	210
X ₂ : Başkalarının Duygularını Anlama	3,6050	0,77123	210
X ₃ : Duyguları Kullanma	2,6500	0,75869	210
X ₄ : Duyguları (Kontrol Etme) Düzenleme	2,1659	0,57284	210
Set -2: ÖVD	Ort.(x)	SS	N
Y ₁ : Diğergamlık	3,0752	0,71737	210
Y ₂ : Sivil Erdem	2,5705	0,77208	210
Y ₃ : Vicdanlılık	2,8163	0,49466	210
Y ₄ : Nezaket	2,9500	1,03463	210
Y ₅ : Centilmenlik	3,0501	0,79779	210

Tablo 1 incelendiğinde bağımsız değişkenlere ilişkin puan ortalamalarının sırasıyla X₂ (=3,6050), X₁ (=2,6508), X₃ (=2,6500) ve X₄ (=2,1659); bağımlı değişkenlere ilişkin puan ortalamalarının ise sırasıyla Y₁ (=3,0752), Y₅ (=3,0501), Y₄ (=2,9500), Y₃ (=2,8163) ve Y₂ (=2,5705) biçiminde gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumda katılımcıların çevrelerindeki insanların duygularını algulamaları ve anlamalarıyla ilgili yeteneklerinin (X₂) ve kendileri dışında diğer çalışanlara işleriyle ilgili konularda ihtiyaç duydukları zamanda tamamen gönüllü olarak ve her hangi bir karşılık beklemezsizin isteğe bağlı ortaya koydukları fayda sağlayıcı davranışları (Y₁) gösterme eğilimlerinin yüksek olduğu söylenebilir.

KKA, bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki korelasyonu araştırmayı ve bunu en fazla etkileyen kanonik değişkeni belirlemeyi amaçlamaktadır (Çemrek, 2012:206). Kanonik değişken sayısı bağımsız ve bağımlı değişken setlerinden hangisi daha az sayıda ise ona eşittir. Bu çalışmada dört değişken ile bağımsız değişken seti daha az sayıya sahip olduğu için dört kanonik değişken hesaplanmıştır. Hesaplanan kanonik korelasyon değerleri ile Wilk's lamda anlamlılık testine ilişkin sonuçlar tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Kanonik Değişkenlere Ait Korelasyon Katsayıları, Wilks' Lambda ve Anlamlılık Testleri

Kanonik Değişken Çifti	Kanonik Korelasyon	Wilk's	Chi-SQ	DF	Sig
1	0,723	0,370	203,002	20,000	0,000
2	0,148	0,973	4,406	4,000	0,441
3	0,163	0,968	6,680	6,000	0,351
4	0,075	0,994	1,161	2,000	0,559

Tablo 2 incelendiğinde birinci kanonik değişken kümesi hariç diğerlerinin anlamlı olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Kanonik değişkenlerden sadece anlamlı olanların yorumlanması yeterlidir. Dolayısıyla bundan sonraki aşamalarda yapılan yorumlar birinci kanonik değişken kümesine yönelik olacaktır.

Kanonik korelasyon analizinde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında açıklanan ortak varyans hesaplanan kanonik korelasyon katsayılarının karelerine eşittir. Bu çalışmayla ilgili olarak dört farklı kanonik korelasyon kümesi için hesaplanan korelasyon katsayıları (C) ve ortak varyansların (C^2) sırasıyla, $C_1=0,723$ (ortak varyans %52,27); $C_2=0,148$ (ortak varyans %2,19); $C_3=0,163$ (ortak varyans %2,65), $C_4=0,075$ (ortak varyans %0,5) biçiminde olduğu görülmektedir.

Kanonik korelasyon katsayıları değişken setlerinin birbirini açıkladığı varyansı değil de X ve Y değişkenlerinin doğrusal bileşimleri arasındaki korelasyonları maksimize ettiği için elde edilen yüksek kanonik korelasyon katsayıları her zaman için X ve Y değişken setleri arasında güçlü bir korelasyonun olduğu anlamına gelmez. Bu nedenle değişken setlerinden herhangi birinin diğerinin varyansını hangi düzeyde açıkladığını belirleyebilmek için Stewart ve Love (1968) tarafından önerilen gereksizlik ölçülerinin kullanılması gerekmektedir (Albayrak, 2010:252). Gereksizlik Analizi ile ilgili bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Gereksizlik Analizi (Redundancy Analysis)

Duygusal Zeka Değişkenlerinin Açıklanan Varyansı (Set-1)				Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Değişkenlerinin Açıklanan Varyansı (Set-2)			
Kendi Kanonik Değişkeni Tarafından		Karşıt Kanonik Değişkeni Tarafından		Kendi Kanonik Değişkeni Tarafından		Karşıt Kanonik Değişkeni Tarafından	
CV1-1	0,248	CV2-1	0,129	CV2-1	0,265	CV1-1	0,138
CV1-2	0,191	CV2-2	0,084	CV2-2	0,185	CV1-2	0,057
CV1-3	0,173	CV2-3	0,005	CV2-3	0,148	CV1-3	0,004
CV1-4	0,160	CV2-4	0,001	CV2-4	0,191	CV1-4	0,001

Tablo 3'e göre anlamlı olan birinci kanonik değişken kümesi duygusal zeka setindeki değişkenliğin %25'ini, örgütsel vatandaşlık setindeki değişkenliğin % 27'sini açıklamaktadır. Bununla birlikte ÖVD kanonik değişkeninin (CV2.1) DZ değişkenlerinin toplam varyansının %13'lük (0.248×0.723^2) bir kısmını açıklamasına karşın, DZ kanonik değişkeninin (CV1.1) ÖVD değişkenlerinin toplam varyansının %14'lük (0.265×0.723^2) bir kısmını açıkladığı belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre birinci kanonik korelasyon değerinin düşük düzeyde pratik anlamlılığa sahip olduğu söylenebilir.

Birinci kanonik değişken kümesine ait standardize edilmiş kanonik katsayılar, kanonik yükler ve kanonik çapraz yükler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Değişkenlerin Standartlaştırılmış Korelasyon Katsayıları, Kanonik Yükleri Ve Kanonik Çapraz Yükleri

Set 1: Duygusal Zeka	Std. Kan. Kat.	Kanonik Yükler	Kanonik Çapraz Yükler
X ₁ : Duyguları Algılama	-0,966	-0,829	-0,599
X ₂ : Başkalarının Duygularını Anlama	-0,146	-0,487	-0,352
X ₃ : Duyguları Kullanma	-0,567	-0,207	-0,149
X ₄ : Duyguları (Kontrol Etme) Düzenleme	-0,071	-0,156	-0,113
Set 2: ÖVD	Std. Kan. Kat.	Kanonik Yükler	Kanonik Çapraz Yükler
Y ₁ : Diğergamlık	0,105	-0,401	-0,218
Y ₂ : Sivil Erdem	-0,602	-0,535	-0,387
Y ₃ : Vicdanlılık	-1,717	-0,907	-0,655
Y ₄ : Nezaket	0,000	-0,196	-0,141
Y ₅ : Centilmenlik	-0,054	-0,297	-0,215

Standartlaştırılmış kanonik katsayılar ilgili değişkenin kanonik değişkenlerin tanımlanmasındaki standart ağırlıklarını göstermektedir (Albayrak, 2010:251). Set 1’de yer alan değişkenlerin birinci kanonik değişkenle olan ilişkilerini dikkate alarak oluşturulan denklem şu şekildedir:

$$V_1 = a_1X_1 + a_2X_2 + a_3X_3 \dots a_qX_q = -0,96X_1 - 0,14X_2 - 0,56X_3 - 0,07X_4$$

Set 1 (DZ) içindeki değişkenlerden birinci kanonik değişkene en fazla katkıyı X_1 (Duyguları algılama) yapmıştır.

Set 2’de yer alan değişkenlerin birinci kanonik değişkenle olan ilişkilerini dikkate alarak oluşturulan denklem ise şu şekildedir:

$$W_1 = b_1Y_1 + b_2Y_2 + b_3Y_3 + \dots b_pY_p = 0,10Y_1 - 0,60Y_2 - 1,71Y_3 - 0,05Y_5$$

Set 2 (ÖVD) içindeki değişkenlerden birinci kanonik değişkene en fazla katkıyı Y_3 (Vicdanlılık) yapmıştır.

Her bir değişkenin içerisinde yer aldığı kanonik değişken kümesinin bir üyesi olabilmesi için kanonik değişkenle arasındaki korelasyonun %30’dan büyük olması gerekir (Sayın, Koğar ve Çakan, 2012:216). Bu koşulu sağlamayan değişkenler o kümeye dâhil edilmemelidir. Tablo 4’te görüldüğü üzere DZ kanonik değişken kümesi içinde yer alan değişkenlerden sadece X_1 : Duyguları Algılama (%82,9) ve X_2 : Başkalarının Duygularını Anlama (%48,7) değişkenleri bu koşulu sağlamaktadır. Diğer taraftan ÖVD kanonik değişken kümesi içinde yer alan değişkenlerden de sadece Y_1 :Diğergamlık (%40,1), Y_2 :Sivil Erdem (%53,5) ve Y_3 :Vicdanlılık (%90,7) değişkenleri bu koşulu sağlamaktadırlar. Bu sonuçlara göre V_1 (DZ) ve W_1 (ÖVD) kanonik değişkenlerinin tanımlanmasında en önemli değişkenlerin sırasıyla X_1 (%82,9), X_2 (%48,7), Y_3 (%90,7), Y_2 (%53,5) ve Y_1 (%40,1) değişkenleri olduğu söylenebilir.

VII. SONUÇ

Bu çalışma ile üzerinde çok az sayıda araştırma yapılmış olan duygusal zeka ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Çalışanların duygusal zekaları bağımsız değişken (set 1), örgütsel vatandaşlık davranışları ise bağımlı değişken (set 2) olarak tanımlanmış ve kanonik korelasyon analizi uygulanmıştır.

KKA sonucunda ilgili değişken setlerine ilişkin elde edilen dört kanonik fonksiyondan yalnızca birinci kanonik fonksiyonun %5 anlamlılık düzeyinde istatistik açıdan anlamlı olduğu belirlenmiş ve yorumlar birinci kanonik fonksiyon dikkate alınarak yapılmıştır. Buna göre DZ ve ÖVD değişken setleri arasında %72,3 düzeyinde bir korelasyon katsayısı tespit edilmiş olup

aralarında paylaştıkları ortak varyans miktarı %52,27 olarak belirlenmiştir. Ancak kanonik korelasyon katsayıları değişken setlerinin birbirini açıkladığı varyansı değil de set 1 ve set 2 değişkenlerinin doğrusal bileşimleri arasındaki korelasyonları maksimize ettiği için elde edilen yüksek kanonik korelasyon katsayılarına aldanmamak gerekir. Bu yüzden kanonik korelasyon katsayısı yerine gereksizlik ölçülerinin kullanılması önerilmiştir. Buna göre ÖVD değişkenlerine ilişkin varyansın yaklaşık %27'si kendi kanonik değişkeni tarafından açıklanırken yaklaşık %14'ü (0.265×0.723^2) karşıt kanonik değişken olan DZ tarafından açıklanabilmiştir. Dolayısıyla DZ'nın ÖVD'ni yordama gücünün zayıf olduğu söylenebilir. Benzer sonuç Dirican (2013) tarafından yürütülen çalışmada elde edilmiştir. Buna göre çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarındaki değişimin sadece %21'inin duygusal zekanın dört boyutu tarafından açıklandığı belirlenmiştir. Aynı şekilde Maini, Singh ve Kaur (2012) tarafından yapılan çalışmada da DZ değişkenlerinin ÖVD değişkenlerine ait varyansın %9'unu açıkladığı sonucuna varılmıştır. Bu durum literatürdeki çelişkili DZ ve ÖVD ilişkisi ile uyumsuzdur. Bazı çalışmalar (Antony, 2013; Tokmak, Yıldız ve Turgut, 2013; Çarıkcı, Kanten ve Kanten, 2010; Carmali ve Josman 2006) bu iki değişken arasında önemli bir ilişki olduğu yönünde bulgulara ulaşırken bazıları (Gürbüz ve Yüksel, 2008; Shaffer ve Shaffer, 2005) aralarında anlamlı bir ilişkinin olmadığı yönünde sonuçlara ulaşmışlardır.

KKA'nde değişken kümesi içerisinde yer alacak değişkenlerin belirlenmesinde kanonik değişkenle aralarındaki korelasyon düzeyi (en az %30) belirleyici olmaktadır. DZ kanonik değişken kümesi içinde yer alan değişkenlerden sadece Duyguları Algılama (%82,9) ve Başkalarının Duygularını Anlama (%48,7) değişkenlerinin bu koşulu sağladığı belirlenmiştir. Diğer taraftan ÖVD kanonik değişken kümesi içinde yer alan değişkenlerden de sadece Diğergamlık (%40,1), Sivil Erdem (%53,5) ve Vicdanlılık (%90,7) değişkenleri bu koşulu sağlamaktadırlar. Ayrıca söz konusu değişkenlerin tamamının aynı işarete sahip olması aralarında aynı yönde bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Bunun anlamı DZ değişkenlerinden Duyguları Algılama ve Başkalarının Duygularını Anlama değişkenleri ile ÖVD değişkenlerinden Diğergamlık, Sivil Erdem ve Vicdanlılık değişkenleri arasında pozitif bir ilişki vardır. Dolayısıyla sahip olduğu duygularını, yaşadığı ruh halini ve içinde bulunduğu durum ve şartların sebeplerini anlayabilen bir çalışanın çevresinde yer alan kişi veya kişilerin davranışlarından ne hissettiklerini anlayabileceğini ve örgütün menfaatlerini ön planda tutarak diğer çalışanlara işleriyle ilgili konularda ihtiyaç duydukları zamanda kendi işini aksatmadan tamamen gönüllü olarak

ve her hangi bir karşılık beklemeksizin fayda sağlayıcı davranışlar ortaya koyabileceğini söylemek mümkündür. Bu bulgular konuyla ilgili benzer çalışma bulgularıyla paralellik göstermektedir (Dirican, 2013; Maini, Singh ve Kaur, 2012).

Sonuç olarak denilebilir ki literatürde her ne kadar DZ ile ÖVD arasındaki ilişki net bir biçimde ortaya konulamamış olsa da bu ve benzeri çalışmalarda elde edilen bulgular asgari düzeyde de olsa bir ilişkinin var olduğunu kanıtlamaktadır. Bu çalışmada ele alınmamış olmakla birlikte iş tatmini, iş performansı ve örgütsel bağlılık gibi örgütsel değişkenlerle olan ilişkisini ortaya koyan çok sayıdaki araştırma bulgularına da dayanarak DZ'nin örgütler açısından ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Yüksek duygusal zekaya sahip çalışanların örgütlerinin yararına olabilecek tutum ve davranışları gösterme eğilimlerinin de artacağı dikkate alındığında personel seçimi ve işe yerleştirilmesi sürecinde adayların bu açıdan da değerlendirilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Füsün, (2002), "Duygusal Zeka ve Liderlik", EÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.12, (ss.53-68).
- AHMAD, Summiya, BANGASH, Hayat and KHAN, Sheraz Ahmad, (2009), "Emotional Intelligence And Gender Differences", Sarhad J. Agric. Vol.25, No.1, (pp.127-130).
- ALBAYRAK, Ali Sait (2005). "Kanonik Korelasyon Analizi", SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, (ed. Şeref Kalaycı), Asil Yayın Dağıtım, Ankara, (ss.237-257).
- ANTONY, Janis Maria, (2013), "The Influence Of Emotional Intelligence on Organizational Commitment And Organizational Citizenship Behavior", International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research IJSSIR, Vol. 2, No. 3, (pp.110-115).
- ATALAY, Ceren, (2009). Personel Güçlendirmeye Dayalı İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevlerinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi Ve Eczacıbaşı Topluluğu'nda Bir Araştırma, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kütahya.
- BASIM, H.Nejat ve ŞEŞEN, Harun, (2006), "Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği Uyarlıma ve Karşılaştırma Çalışması", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.61, No.4, (ss.83-101).

- BERBEROĞLU, N. (2013). Psikolojik Sermayenin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkisi: Bir Alan Araştırması, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- CARMALÍ, Abraham and JOSMAN, Zvi E. (2006), "The Relationship Among Emotional Intelligence, Task Performance, and Organizational Citizenship Behaviors", *Human Performance*, Vol.19, No.4, (pp.403-419).
- CHAHAL, Hardeep and MEHTA, Shivani, (2011), "Antecedents And Consequences Of Organisational Citizenship Behaviour (Ocb): A Conceptual Framework in Reference To Health Care Sector", *Journal of Services Research*, Vol. 10, No. 2, (pp.25-45).
- CİNGİSİZ, Neşe ve MURAT, Mehmet, (2010). "Evlenmek için birbirlerini tercih eden çiftlerin duygusal zeka düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi", *Gaziantep Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.9 , S.1, (ss.99-114).
- COBB, Casey D. and MAYER, John.D. (2000), "Emotional Intelligence", *Educational Leadership*, Vol.58, No.3, (pp.14-19).
- ÇAKAR, Ulaş ve Arbak Yasemin, (2004), "Modern Yaklaşımlar Işığında Değişen Duygu Zeka İlişkisi ve Duygusal Zeka", *D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.6, S.3, (ss.23-48).
- ÇANKAYA, Soner, (2005), *Kanonik Korelasyon Analizi Ve Hayvancılıkta Kullanımı*, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.
- ÇAPRAZ, Burak, KESKEN, Jülide, AYYILDIZ, N.Ayşe ve İLİC, Derya, (2009), "Yönetmel Zeka'ya Doğru: Yönetmel Zeka ve Bleşenlerini Tanımlamaya Yönelik Kavramsal Bir Çalışma", *Ege Akademik Bakış*, Cilt.9, S. 1, (ss.187-211).
- ÇARIKÇI, İlker, KANTEN, Selahattin ve KANTEN, Pelin, (2010), "Kişilik, Duygusal Zeka Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişkileri Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl.2010/1, S.11,(ss.41-65).
- ÇEMREK, Fatih, (2012), "Türkiye'deki İllerin Gelir ve Refah Düzeyi Değişkenleri Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyon Analizi ile İncelenmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt. 7, S.2,(ss.197-215).
- DİRİCAN, Ayşe Hatun, (2013), *Duygusal Zekanın Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ve Üretkenlik Karşıtı Davranışlar Üzerine Etkisi*, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, GEBZE.
- FERNANDEZ-BERROCAL, Pablo, ALCAIDE, Rocio, EXTREMERA, Natalio and PIZARRO, David, (2006), "The Role of Emotional Intelligence in Anxiety and Depression among Adolescents", *Individual Differences Research*,

- Vol.4, No.1, (pp.16-27).
- FİORİ, Marina and ANTONAKİS, John, (2011), "The ability model of emotional intelligence: Searching for valid Measures", *Personality and Individual Differences*, Vol.50, No.3, (pp.329-334).
- GİRGİN, Günseli, (2009), "Üniversite Öğrencilerinde Duygusal Zekanın Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *KKTC-Milli Eğitim Dergisi*, Cilt.3, (ss.1-12).
- GRAHAM, Jill W. and VAN DYNE, Linn, (2006), "Gathering Information and Exercising Influence: Two Forms of Civic Virtue Organizational Citizenship Behavior", *Employ Respons Rights*, No.18, (pp.89-109).
- GÜRBÜZ, Sait ve YÜKSEL, Murad, (2008), "Çalışma Ortamında Duygusal Zeka: İş Performansı, İş Tatmini, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ve Bazı Demografik Özelliklerle İlişkisi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt.9, S. 2, (ss.174-190).
- HANS, Arvind, MUBEEN, Soofi Asra and SAİD AL RABANİ, Ruwaiya Salim, (2013), "A Study On Emotional Intelligence Among Teachers: A Case Study of Private Educational Institutions in Muscat", *International Journal of Application or Innovation in Engineering & Management*, Vol. 2, No. 7, (pp.359-366).
- İLHAN, Mustafa, ÇETİN, Bayram, ÖNER-SÜNKÜR, Meral ve YILMAZ, Ferat, (2013), "Ders Çalışma Becerileri ile Akademik Risk Alma Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyon ile İncelenmesi", *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt.3, S.2, (ss.123-146).
- KARAKUŞ, Mehmet, (2008), *İlköğretim Okul Yöneticilerinin Ve Öğretmenlerin Duygusal Zeka Yeterliklerinin, Öğretmenlerin Duygusal Adanmışlık, Örgütsel Vatandaşlık Ve İş Doyumu Düzeylerine Etkisi*, *Frat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Elazığ.
- KAYGISIZ, Esra, (20013), "Özel Güvenlik Personelinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları", *3. Ulusal Özel Güvenlik Sempozyumu*, 1-2 Mart, Gaziantep, (ss.71-88).
- KELLOWAY, E. Kevin, LOUGHLİN, Catherine, BARLİNG, Julian and NAULT, Alison, (2002), "Self-Reported Counterproductive Behaviors and Organizational Citizenship Behaviors: Separate but Related Constructs", *International Journal of Selection and Assessment*, Vol. 10, No. ½, (pp.143-151).
- KESKİN, S. ve ÖZSOY, A.N. (2004). *Kanonik Korelasyon Analizi ve Bir Uygulaması*, *Tarım Bilimleri Dergisi*, Cilt.10, S.1, (ss. 67-71).
- KORKMAZ, Tuğba ve ARPACI, Ebru, (2009), "Relationship of Organizational Citizenship Behavior with Emotional Intelligence", *Procedia Social and*

- Behavioral Sciences , 1, (pp.2432-2435).
- LIEVENS, F., and ANSEEL, F. (2004). "Confirmatory Factor Analysis And Invariance of An Organizational Citizenship Behaviour Measure Across Samples in A Dutch-Speaking Context", Journal of Occupational and Organizational Psychology, Vol.77, (pp.299-306).
- MAİNİ, Jiwan Jyoti, SİNGH, Bhawdeep and KAUR, Parminder, (2012), "The Relationship among Emotional Intelligence and Outcome Variables: A Study of Indian Employees", Vision, Vol.16, No.3, (pp.187-199).
- MAYER, John D., DiPAOLO, Maria and SALOVEY, Peter, (1990), "Perceiving Affective Content in Ambiguous Visual Stimuli: A Component of Emotional Intelligence", Journal of Personality Assessment, Vol.54, No.3, (pp.772-781).
- ÖZASLAN, Burcu Özge, ACAR, Aslı ve ACAR, Ahmet Cevat, (2009), "Duygusal Zeka Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Arastırma", Yönetim, Yıl.20, S. 64, (ss.98-111).
- ÖZDEMİR, Y. Aslı ve ÖZDEMİR, Ali.,(2007), "Duygusal Zeka ve Çatışma Yönetimi Stratejileri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Üniversitede Çalışan Akademik ve İdari Personel Üzerine Uygulama", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:18, (ss.393-410).
- SALOVEY, Peter and MAYER, John D., (1990), "Emotional Intelligence", Imagination, Cognition and Personality, Vol.9, (pp.185-211).
- SARI, Çağla, (2011), Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi Ve Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, stanbul.
- SAYIN, Ayfer, KOĞAR, Hakan ve ÇAKAN, Mehtap, (2012), "Aşamalı Dersler Arasındaki İlişkilerin Kanonik Korelasyon Tekniğiyle İncelenmesi: Sınıf Öğretmenliği Örneği", Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi, Cilt.3, S.1, (ss.210-220).
- SEZGİN, Ferudun, (2005), "Örgütsel Vatandaşlık Davranışları: Kavramsal Bir Çözümleme ve Okul Açısından Bazı Çıkarımlar", GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt .25, S. 1, (ss.317-339).
- SHAFFER, R.D. and SHAFFER M.A. (2005). Emotional intelligence abilities, personality and work place performance, Hong Kong Baptist University Academy of Management Best Conference Paper, HR: M 1
- SUDAK, Melike Kıvanç ve ZEHİR, Cemal, (2013), "Kişilik Tipleri, Duygusal Zeka, İş Tatmini İlişkisi Üzerine Yapılan Bir Araştırma", Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt. 11, S. 22, (ss. 141-165).
- TOKMAK, İsmail, YILDIZ, Erkan ve TURGUT, Hakan, (2013), "Duygusal

- Zekanın Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi: İş Tatmininin Aracılık Rolü”, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.10, S.1, (ss.96-115).
- URAL, Ayhan, (2001), “Yöneticilerde Duygusal Zekanın Üç Boyutu”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 3, Sayı:2, (ss.209-219).
- WEERDT, Mercedes and ROSSİ, Gina (2012), “The Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Evaluation of Psychometric Aspects in the Dutch Speaking Part of Belgium”, <http://www.intechopen.com/books.htm> (erişim tarihi: 15.10.2014).
- WONG, Chi-Sum and LAW, Kenneth S.(2002), “The Effects of Leader And Follower Emotional Intelligence on Performance and Attitude: An Exploratory Study”, The Leadership Quarterly, No.13, (pp.243–274).
- YILDIRIM, Halil, ALBAYRAK, Ali Sait, GÜMÜŞ, Mustafa ve AKALIN, Tevfik Cem, (2011), “Yüzme Hakemlerinde Örgütsel Bağlılık İle İş Tatmini Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyon Analizi İle İncelenmesi”, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.7, S. 13, (ss. 163-186).
- YÜCEL, Cemil ve SAMANCI, Gülden, (2009), “Örgütsel Güven Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1, (ss.113-132).

ÇEVRE POLİTİKALARI KAPSAMINDA AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE'DE ÇEVRE VERGİLERİNİN UYGULANIŞI: KARŞILATIRMALI BİR ANALİZ

Özgür BİYAN**
Musa GÖK***

Atf/©: Biyan, Özgür; Gök, Musa, (2014). "Çevre Politikaları Kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Vergilerinin Uygulanışı: Karşılatırmalı Bir Analiz", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 281-310.

Özet: Yüzyılın en önemli sorunlarından biri çevre kirliliğidir. Çevre kirliliği sadece bir ülkeyi değil aynı zamanda birkaç ülkeyi, hatta küresel olarak, insanoğlunu olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Dolayısıyla ekonomik gelişme ile beraber sürdürülebilir bir çevre için çeşitli politikalar uygulanmaktadır. Bu politikalardan biri de mali araçlar ve özellikle vergilendirmedir. Çevre kirliliğinin önlenmesinde çevre vergisi ve benzeri yükümlülükler Avrupa Birliği'ne bağlı ülkelerin vergi sistemlerinde yerini almıştır. Bu çalışmada çevre kirliliğinin önemi, çevre kirliliği ile mücadelede kullanılan araçlar, çevre kirliliğinin nasıl vergilendirileceği konusu Avrupa Birliği ve Türkiye karşılaştırması ile analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Kirliliği, Çevre Temizlik Vergisi, Avrupa Birliği, Çevre

Makale Geliş Tarihi: 26.08.2014/ Makale Kabul Tarihi: 17. 12. 2014

*Yrd. Doç. Dr.,Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF, Maliye Bölümü, biyan@balikesir.edu.tr

**Yrd. Doç. Dr.,Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF, Maliye Bölümü, musagok@balikesir.edu.tr

Taxation of Pollution in Turkey and the European Union: An Analysis with Comparative

Citation/©: Biyan, Özgür; Gök, Musa, (2014). "Taxation of Pollution in Turkey and the European Union: An Analysis with Comparative", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 281-310.

Abstract: One of the most important problems is pollution in this century. Pollution is not only merely able to negatively affect mankind in one country, but it is also able to affected several countries, in fact globally. Therefore, various policies have been applied for a sustainable environment for economical developing. One of these policies is fiscal instruments and especially taxation. There are various pollution taxes and similar instrument in European Union Countries. In this study, it is analyzed with comperative between the European Union and Turkey, what should taxation of pollution for the environment be, what are the fiscal intruments for the environment, importance of the environment,

Keywords: Pollution, Pollutiontax, European Union, Environment

I. GİRİŞ

Kamu ekonomisinde çevre ve çevre sorunları sahip oldukları özellikler nedeniyle kamusal mal ve hizmet olarak nitelendirilir. Çevre ve çevresel hizmetlerin en önemli özelliği yoğun negatif dışsal ekonomilere neden olmalarıdır. Son yüzyıldaki deneyimler piyasa mekanizmasının dışsallık sorunun çözümünde oldukça yetersiz kaldığını göstermektedir. Günümüzde küresel düzeyde çevrenin bilinçsiz ve özensiz kullanılması nedeniyle meydana gelen olumsuz dışsallıklar ulusal ve uluslararası alanda yaşanan temel sorunların başında gelmektedir. Milyonlarca yıllık yaşına rağmen dünyanın doğal yapısı son iki yüz yıldır yaşanan sanayileşme sürecinde insanoğlu tarafından geriye dönüşü olmayacak biçimde bozulmuştur. Küresel ısınma ve iklim değişiklikleri, ozon tabakasının incilmesi, biyolojik çeşitlilikteki azalma, hava, su ve toprak kirliliğinin artması gibi sorunlar sadece bir bölgeyi ya da ülkeyi değil, yerine göre birkaç ülkeyi hatta küresel olarak tüm dünyayı etkiler duruma gelmiştir.

Ulusal ya da uluslararası düzeyde kirliliğin olumsuz etkilerini azaltıcı kamusal önlemler alınmadığında, toprak, su ve hava gibi ortamları kalitesi bozulmakta ve sonuçta bütün ekonomik faaliyetlerin temel yürütücüsü olan insanların yaşamı ve besin güvenliği de tehlikeye düşmektedir. Çevreye zarar verilmemesi adına uygulanan çevre politikaları ise çoğu kez yetersiz kalmakta, bu politikaların iktisadi ve mali araçlarla desteklenmesi zorunlu olmaktadır. Bu

noktada çevre kirliliğinin önlenmesinde vergisel düzenlemelere en çok ihtiyaç duyulan bir süreç yaşanmaktadır. Halihazırda birçok OECD ve AB üyesi ülkede çevre kirliliğinin önlenmesinde ve azaltılmasında vergisel mali araçlardan geniş bir biçimde yararlanılmaktadır.

Çalışma şu şekilde organize edilmiştir: İlk olarak çevre ve çevre kirliliğinin oraya koyduğu iktisadi sorunlar çevre ekonomisi ve politikaları kapsamında ele alınmıştır. İkinci olarak mali araçların ve vergilendirme politikalarının çevre konusunda nasıl kullanılabileceği inceleme konusu yapılmıştır. Üçüncü olarak çevre vergilerinin AB ve Türkiye’de uygulanışı karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş ve çalışma sonuç bölümüyle tamamlanmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular; hem ulusal düzeyde yaşanan çevre kirliliğinin azaltılması bakımından hem de AB çevre politikalarına uyumu açısından Türkiye’nin çevre vergilendirmesindeki eksikliklerini giderecek bir vergi reformuna ihtiyaç duyulduğunu işaret etmektedir.

II. ÇEVRE KİRLİLİĞİ, DIŞSALLIK SORUNLARI VE VERGİLENDİRME

Bu bölümde çevre ve çevre kirlenmesinin ortaya koyduğu iktisadi özellikler ve sonuçlar irdelenmektedir.

A. Çevre Ekonomisi ve Çevre Kirliliği

İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda özellikle savaştan çıkan ülkelerin en önemli hedefi yeni bir düzen kurmak olmuştur. Bu nedenle de söz konusu ülkeler ekonomilerini canlandırmak ve toparlamak için doğal kaynak kullanımını hızla arttırmışlardır. Sanayileşme ile beraber doğal kaynakların aşırı tüketilmesi kirliliğin çok kısa sürede küresel düzeyde artmasına ve yayılmasıyla neden olmuştur. Doğal kaynakların kullanımı ise çevre bilincinden uzak bir şekilde gerçekleşmiş, bu da uzun dönemde ekonomik gelişme ile birlikte çevrenin de dikkate alınması gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. 1970’li yıllardan itibaren de sürekli dünya gündemini meşgul eden çevre kirliliğine karşı mücadele uluslararası düzeyde ilkesel anlamda kabul edilmiştir (Tanrıvermiş, 1997: 304). Devam eden süreçte sürdürülebilir kalkınma ile birlikte çevrenin de korunmasının mümkün olduğu ifade edilmeye başlandı (Yaşamış, 1995: 22). Günümüzdeki yerleşik kanı, ekonomik kalkınma ile birlikte sağlıklı bir çevrenin sürdürülebilir olduğudur. Bu durum üç farklı sürdürülebilirlik kavramıyla ifade edilmektedir. Bunlardan, birincisi sosyal sürdürülebilirlik, ikincisi ekolojik sürdürülebilirlik ve üçüncüsü ise ekonomik sürdürülebilirliktir (Atabay ve Kaymaz, 2007: 43).

Literatürde çevrenin ekonomik büyüme tarafından genel olarak üç kanaldan olumlu ya da olumsuz etkilendiği ifade edilmektedir. Bunlar; ölçek etkisi, teknoloji etkisi ve kompozisyon etkisidir. Ölçek etkisi, üretim düzeyindeki artış dolayısıyla ortaya çıkan kirliliği ifade etmektedir. Üretim ölçeğindeki artış üretim sürecindeki atık miktarında da artışa neden olmakta, bu durum ise çevresel bozulmaya yol açmaktadır. Teknoloji etkisi çevre üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Gelir ve varlıktaki artış, AR-GE için tahsis edilen fonlarda da artışa yol açmaktadır. Yeni ve çevre dostu teknolojiler artan bu fonlarla birlikte geliştirilebilmektedir. Böylece çevre kalitesi de artmaya başlamaktadır. Kompozisyon etkisi de çevreyi olumlu yönde etkilemektedir. Ekonomik büyümenin ilk aşamasında, kaynak kullanımındaki artış tarımdan sanayi sektörüne geçişle birlikte çevresel bozulmaya neden olmaktadır. Ancak ekonomik büyümedeki süreklilikle birlikte sanayi sektöründen bilgi ve hizmet sektörüne geçiş yaşanmaktadır. Kaynak kullanımı açısından bakıldığında ise bilgi ve hizmet sektöründe sanayi sektöründen daha az kaynak kullanıldığı için çevresel bozulma ve kirlilik bu geçişle daha da azalmış olmaktadır (Bekmez ve Nakıpoğlu, 2012: 647-648).

Kamusal çevre politikaları da bu noktada kirlilik ile mücadele için getirilen uygulamalardır. Hem küresel çevreyi güvence altına almak ve çevresel değerleri sürdürülebilmek, hem de insanların üretim ve tüketim faaliyetlerinden kaynaklanan zararları ortadan kaldırmak için maliyetlerin nasıl paylaşılacağına saptanması birinci önceliktir olarak karşımıza çıkar. Bu aşamada hukuk, maliye, şehircilik, sanayi politikaları başta olmak üzere disiplinler arası çalışmalar ihtiyaç duyulur (Toprak, 2006: 151). Ancak, bu sonuç küresel çevre politikalarının uygulanmasındaki güçlüklerden birini yaratır. Çevre politikaları, sadece insan odaklı (antroposentrik) olmayıp, çevre merkezli de (ekosentrik) olmaktadır. Bu nedenle, ulusal ve uluslararası düzeyde kamusal çevre politikaları tasarlanırken, bu politikaların ekosistemler üzerindeki etkilerinin saptanması, her bir politikanın kısa ve uzun dönemli fayda ve maliyetlerinin belirlenmesi ve maliyetlerin bugünkü ve gelecek nesiller arasında nasıl dağıtılacağına saptanması gerekmektedir. Uluslararası düzeyde uygulanan politikaların başarılı olabilmesi için bilgi alışverişi ve saydamlık temel koşullardır (Mutlu, 2006: 63).

B. Çevre ve Çevre Sorunlarının İktisadi Özellikleri

Küresel kamusal bir mal ve hizmet olarak kabul edilen çevrenin, kirlenmesi, bozulması, tüketilmesi gibi sorunlarına karşı yapılan her türlü çözüm önerisi ve faaliyet de küresel mal ve hizmet olarak kabul edilmektedir. Bir kısım çev-

resel sorunlar yarı kamusal nitelikte iken, bir kısım sorunlar ise kulüp mal niteliği taşımaktadır. Bir başka kısım ise bağlı ürün olarak ortaya çıkmaktadır (Mutlu, 2006: 62). Çevre ve çevre sorunlarının iktisadi özellikleri kısaca şöyle özetlenebilir:

- **Dışsallıklar:** İnsanların üretim ve tüketim sürecinde, ürettiği ve tükettiği ürünlerle birlikte ortaya çıkarttığı, toplumu ve doğayı bugün veya gelecek nesiller için etkileyen piyasa dışı maliyetler, bir başka ifadeyle sosyal maliyetler olumsuz dışsallıklar olarak tanımlanmaktadır. Bu sosyal maliyetler bir bölge veya ülke ile sınırlı olabileceği gibi çoğu zaman dünyanın önemli bir bölümünü etkileyen bir nitelik de taşıyabilirler. Örneğin havayı kirleten bir firma, havayı soluyan bütün bireyler üzerine olumsuz bir dışsallık yüklemektedir (Stiglitz, 1994: 262). Dışsallık tartışmaları çoğunlukla bir tarafın tüketim ya da üretim faaliyeti sırasında bir diğerini etkilemesi noktasında düğümlenmektedir. Çoğu kez pek çok kişi dışsallıklara maruz kalır. Örneğin aşırı avlanma nedeniyle balık türlerinin yok olması tüm bireyleri etkiler (Johansson, 1987: 72). Bireyler kirliliğin farkında olsun ya da olmasın mutlaka bundan etkilenir. Karşılıklı ödenmeden başkalarına maliyet yüklediğinde olumsuz dışsallık sorunu oluşmaktadır. Bu nedenle önemli olan kirlilik zararının sosyal maliyetinin ne kadar olduğu ve bunun nasıl önleneceğidir (Tanrıvermiş, 1996: 21).

Dışsallıklar kamu kesimi için bir dağıtım (tahsis) faktörü olup, buradaki temel sorun dışsallıkların optimum bir şekilde dağıtılması noktasında toplanmaktadır. Örneğin, çevre kirliliğinden kaynaklanan bir sorun varsa, kamu idaresi çevreyi kullanma isteğinde olan bireylere bu amaçlarını gerçekleştirmek için bazı haklar satabilir ya da düzenlemeler yapabilir. Bu ek maliyet, çevrenin toplumsal değerlendirilmesinde doğru bir şekilde yansıtılabilirse ve doğru bir şekilde saptanabilirse kirleticiye yüklenilmiş olur. Bu durumda üretici, üretim miktarını azaltırsa veya kirliliği kabul edilebilir bir düzeye indirirse kirliliğin olumsuz etkisi azalmış olacaktır. Genellikle dışsallığın optimal düzeyi sıfır olmayacağından, kirlilik haklarının satışından elde edilen gelirler çevrenin gördüğü zararların azaltılmasında kullanılabilir. Çevre vergileri ve emisyon standartları gibi uygulamalarla da çevre politikaları desteklenebilir (Brown ve Jackson, 1980: 31).

- **Kamusal Mal ve Hizmet Sorunu:** Çevresel malların özellikle doğal varlıkların ve biyolojik çeşitliliğin korunması gibi faaliyetlerin temel özelliği değerlerinin ölçülememesi ve bunların fiyatlandırılmamasıdır. Bu nedenle de bedava yararlanma (freerider) sorunu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Çevresel sorunların giderilmesinde alınan önlemlerin maliyetine katlanan katlanmayan herkes

yararlanmaktadır. Uluslararası düzeyde bakıldığında bu tip sorunların maliyetine katlanmamak amacıyla ülkeler hareketsiz kalınca sorunların çözümü gecikmekte ve maliyetler artış göstermektedir. Dolayısıyla bu noktada kamu kesimi müdahalesi yanında uluslararası işbirliği ön plana çıkmaktadır (Mutlu, 2009: 68).

- **Açık Kullanım (Hakkı) Sorunu:** Kamusal malları özel mallardan ayıran başlıca niteliklerden biri de, bir kamusal malın aynı biriminin pek çok kişi tarafından aynı anda tüketime tabi olabilmesidir. Bir kamusal malın tüketiminde bireyleri ayırıştırmak mümkün değildir. Oysa özel mallar bireyler arası bölüş-türülebilir (Johansson, 1987: 72). Bu durumda, çevrenin müsrifçe tüketilmesinin önüne geçilmesi için bunun belirli bir maliyetinin yani fiyatının olması ya da mal ve hizmetlerin fiyatlarının oluşumunda çevre mallarının değerinin fiyatlara dâhil edilmesi gerekir (Ulucak ve Erdem, 2012: 81).

- **Küresel Kamusal Mal Sorunu:** Çevresel mallar bazı durumlarda uluslararası kamusal kimliğe bürünür ve küresel olarak değerlendirilir. Oluşan dışsal-lıkların birden fazla ülkeyi etkilemesi, geniş bir sosyo-ekonomik grubu tehdit etmesi, birden fazla nesli etkisi altına alması gibi nedenlerden dolayı küresel anlamda sorun haline gelebilmektedir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2012: 25). Bu sorunun üstesinden gelebilmek adına bir yandan ikili, bölgesel ya da küresel düzeyde geçerli sözleşme, protokol ve deklarasyonlar hazırlanırken bir yandan da Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Avrupa Birliği, GATT ve AGİK gibi kuruluşlar tarafından çevresel konularla ilgili örgütler oluşturulmuştur (Güler vd, 2001: 9).

C. Çevre Kirliliğinin Önlenmesinde Vergilendirmenin Gerekliliği

Çevre sorunlarıyla mücadelede bir mali araç olarak vergisel araçların kullanılabilirliği öteden beri tartışılan konulardan biridir. Ancak, bunun nasıl yapılacağı kolayca altından kalkılabilecek bir konu değildir. Zira mülkiyet haklarındaki belirsizlik ile beraber çevresel mal ve hizmetlerin fiyatlandırılmaması, bu maliyetlerin topluma nasıl yükleneceği sorununu gündeme taşımıştır. Çözüm yolu olarak da çevreye zarar veren ya da olumsuz dışsallıklara neden olan birey veya kuruluşların maliyetlere katlanması gerektiği noktasında belirgin bir uzlaşma sağlanmıştır. Böylelikle yaratılan dışsallıkların içselleştirilmesi hedef alınmıştır. Bu aşamada da çevresel etkinlik, ekonomik verimlilik, hakkaniyet (eşitlik), idari fizibilite, maliyet ve kabul görme gibi ölçütler göz önüne alınarak maliyeti büyük oranda düşürme, kirliliği azaltmayı teşvik etme, çevresel etkinlik sağlama ve finansal kaynak oluşturma gibi amaçlar belirlenmiştir (Toprak, 2006: 154). Dışsallıklar için çeşitli kamusal önlemler getirmek, para

cezası uygulamak ya da olumsuz dışsallığı azaltan harcamaları sübvansye etmek mümkündür. Bir grubun diğeri üzerine yüklediği olumsuz dışsal etkileri azaltmak için düzenleme yapılabilir ya da hukuk sistemi aracılığı ile bunları engelleyen mülkiyet hakları kümesi tanımlanabilir (Stiglitz, 1994: 270).

Çevre kirliliğinin vergilendirilmesiyle ilgili olarak kirlilik vergisi (pollutiontax) ifadesini ilk kez İngiliz İktisatçısı A.C. Pigou (1877-1959) kullanmıştır. Refah Ekonomisi başlıklı eserinde Pigou, o dönem Londra’nın meşhur sisinin yarattığı hava kirliliğine karşı dışsallık vergisini (externalitytax) önermiştir. Bu önerisi ile de çevresel vergiler Pigou vergisi ya da Pigouvian vergiler olarak literatüre girmiştir (Özdemir, 2009: 19).

Pigou’ya göre eksik rekabet koşullarında faaliyet gösteren endüstrilerde optimal çıktı düzeyinin sağlanabilmesi için, marjinal net sosyal hasılanın özel hasıladan büyük olduğu endüstrilere belirli bir oranda sübvansiyon verilmeli; marjinal net sosyal hasılanın özel hasıladan küçük olduğu endüstrilere belirli bir oranda vergisel yükümlülük getirilmelidir. Böylece devlet, her iki marjinal değeri birbirine eşitleyecek şekilde çıktıyı değiştirerek, optimal çıktı düzeyinde ekonomik refahı artırabilecektir. Pigou burada, olumsuz dışsal etkilerin yol açtığı maliyetlerin varlığı durumunda, optimal çıktı düzeyinin sağlanabilmesi için, olumsuz dışsal etkiye yol açan birim ya da malın tüketim ya da kullanımına uygun bir vergi konulması gerektiğini savunmaktadır. Doğal olarak böyle bir verginin birim başına oranının, olumsuz dışsallığın marjinal etkisinin tahmin edilen parasal değerine eşit olmasını zorunlu kılar (Kargı ve Yüksel, 2010: 185,194).Başka bir anlatımla Pigouvian vergilerde vergi oranı, emisyonun toplumsal katlanabilirlik düzeyindeki marjinal sosyal maliyetine eşit olmalıdır. Toplumsal katlanabilirlik düzeyi, firmaların çevreye bıraktıkları atıklar dolayısıyla sağladıkları marjinal faydanın bu atıkların topluma yükleyeceği marjinal maliyete eşit olduğu noktada gerçekleşir. Pigouvian vergiler özel ve toplumsal maliyetleri eşitleyerek bir denge oluşturmaktadırlar (McMorran ve Nellor, 1994: 2). Eğer, kirleticilere marjinal kirlenme maliyetine eşit bir yükümlülük getirilerek, marjinal özel maliyetlerle, marjinal sosyal maliyetler eşitlenebilirse, sosyal açıdan etkin düzeyde üretim yapılması sağlanabilir (Mutlu, 2006: 64).

1966 yılında yapmış olduğu çalışmasında Plott, Pigou tipi vergileri “düzenleyici vergiler” olarak nitelendirmiş ve olumsuz dışsallık yaratan birim ya da ürünler üzerine konulacak düzenleyici vergilerin etkilerini analiz etmiştir. Plott, dışsallığa neden olan ürünün sadece bir üretim faktörünün fonksiyonu olması durumunda, Pareto optimalitesinin söz konusu üretim faktörünün vergilendirilmesiyle sağlanabileceğini göstermiştir (Kargı ve Yüksel, 192: 2010).

Pigouvian vergilerin yukarıda açıklanan olumlu taraflarının yanında uygulanmasında güçlükler de kendini göstermiştir. Bunlardan ilki marjinal dışsal maliyetin belirlenmesinde bilgi edinme maliyetinin yüksek olmasıdır. Üstelik doğru bilgiye ulaşmak da kolay değildir. Bu bağlamda Pigouvian verginin düzeyinin saptanması oldukça zor, karmaşık ve işlem maliyeti de yüksektir. Güçlüklerden bir diğeri de vergi düzeyinin belirlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Düşük oranda ya da miktarda bir vergi uygulanması durumunda hem üreticiler hem de tüketiciler açısından davranışlarda değişiklik olmayabilir. Yüksek oranda ya da miktarda bir vergi uygulanması durumunda ise idari ve uygulama maliyetleri artabilmektedir. İşte bu zorluklar nedeniyle doğrudan kirlilik üzerinden vergi alınmadığı durumda, ikinci en iyi vergiler dolaylı çevre vergileridir. Bu vergiler Pigouvian vergilere benzemekle birlikte çevre kirliliğine yol açan üretim girdileri ve tüketim malları üzerinden alınır. Ödenen vergi ile olumsuz dışsallık arasında doğrudan bir ilişki söz konusu değildir. Bu nedenle bu vergilerin çevreye zararlı davranışlar üzerindeki etkisi tam olarak öngörülememektedir (Gündüz ve Agun, 2013:60).

III. ÇEVRE VERGİLERİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Çevre vergisi kısaca, çevreye olumsuz etkileri olduğu saptanan fiziksel bir birim ya da ürünün vergilenmesidir. Verginin tabanını, çevreyi olumsuz etkilediği kanıtlanan fiziksel birimler oluşturmaktadır. Çevre vergileri, vergi tabanını oluşturan fiziksel birimler dikkate alındığında enerji vergileri, ulaştırma vergileri, kirlenme vergileri ve kaynak/hammadde vergileri olmak üzere dört temel kümeye ayrılabilir (OECD, 2005).

Çevre vergilerinin konuluş amaçları bireylerin ve işletmelerin üretim ve tüketim kalıplarını değiştirerek, mal ve hizmetlerin üretim ve tüketim süreçlerini çevreye zararsız hale getirmektir. Vergilendirmenin özendirme ve caydırma etkileri çevre koruma politikasının bir aracı olarak kullanıldığında, çevreye zarar veren davranışların caydırılması, çevreyi korumaya yönelik davranışların ise özendirilmesi söz konusu olmaktadır (Göker, 2011: 59,61, 66).

Atık vergileri (gaz, sıvı ve katı atıklar ile atık arıtma vergileri), işletme vergileri (kayıt ve lisans vergileri), kullanma vergileri ve temizleme veya arıtma vergileri (üretim, emisyon, ürün, ambalaj ve beklenmedik kar vergisi) gibi isimler alan çevre vergilerinin konulması ve bu amaçla yapılacak vergi farklılaştırmaları, vergi yükümlülerinin gelir düzeylerinde çok önemli değişiklik yaratmamalı ve vergilendirmede sosyal adalet ilkesine uyulmalıdır. İdeal vergi oranı, işletmelerin neden oldukları kirliliğin zararına eşit olmalıdır (Oates, 1995: 919).

Çevre vergileri vergi gelirleri içinde önemli ve yapısal bir öneme sahiptir. Sadece çevre kirliliğini önlemekle kalmayıp, aynı zamanda yeni ve gelişmesi gereken alanlar ile teknolojilere de geçiş yapılmasını özendirirler. Zira mevcut üretim ile çevre vergisine katlanmak durumunda kalacak olan işletmeler yeni arayışlara yönlendirilmiş olur (Oates, 1995: 921). Çevre vergisi kirliliği temizleme maliyetinden düşükse kirletici vergiyi ödemeyi yeğleyecek ve kirletme faaliyetine devam edecektir. Aksi durumda ise kirliliği azaltmak için yatırımlar yapmayı ve böylece vergi yükünden de kurtulmaya yönelecektir (Tanrıvermiş, 1997: 310).

OECD, çevre vergilerinin yeni buluşları ve yapısal değişiklikleri özendirdiğine, gelir artırıcı ve çevre hususunda etkili araçlar olduğuna, bir yandan ekonomik dışsallıkları giderirken, diğer yandan da öteki unsurlar üzerindeki vergi yükünün azalmasına yardımcı olmak suretiyle çifte getiriye (doubledividend) sahip olduklarına, toplumun çevre konusuna duyarlılığını da artırdığına vurgu yapmaktadır (Özdemir, 2009: 14).

Deneysel çalışmalar göstermektedir ki bu tip vergiler dar gelirli hane halkının yüksek gelirli hane halkına göre daha ağır vergi yükü ile karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Bunun nedeni dar gelirli hanelerin bu tip yüksek gereksinim duyulan ürünlere gelirlerinden daha fazla pay ayırmak zorunda kalmalarıdır. Bu durum çevre vergilerinin tersine artan oranlı (ric'i) etkisi olarak tanımlanmaktadır (Kosonen, 2012: 1).

Literatürde genellikle vergilendirme ve diğer piyasa mekanizması araçları ile kirliliği kontrol etmenin maliyetinin, kirlilik standartları ve diğer emir komuta önlemlerine oranla daha düşük olduğu kabul edilmektedir. Kirletici faaliyetlerin olumsuz dışsallıklar yarattığı durumlarda, hem standartlar gibi emir-komuta önlemleri, hem de vergi, harç, depozito geri ödeme sistemi, pazarlanabilir kirletici izinleri, sübvansiyonlar ve ekonomik teşvikleri içeren karma programlar yeğlenebilir. Bu araçların kullanımı, çevresel amaçlara en düşük maliyetle ulaşmaya yöneliktir. Genellikle vergiler ve standartların karışımı biçimindeki politikalar yalnızca standartlarla kirlilik kontrolüne oranla daha fazla tercih edilmektedir. Bu nedenle, etkinlik yönünden vergilerin diğer araçlardan önemli üstünlükleri vardır. Yönetim masrafları yönünden ise, standartların vergilerden daha düşük bir maliyet ile uygulanabilmesi söz konusudur (Tanrıvermiş, 1997: 309).

Çevre vergilerinin tasarlanmasında uluslararası kuruluşlarca bazı temel ilkeler de benimsenmiştir. Bu ilkelerden ilki kirleten öder ilkesidir. Bu ilkeye göre, yenilenemeyen doğal kaynakların hızla azalmasına ve yenilenebilen kaynakların tahrip edilmesine yönelik faaliyetlerin olumsuz etkilerini azaltmak ve

sürdürülebilir kalkınma uygulayabilmek için, kirliliğe neden olanlardan vergi alınması ve kirlilik maliyetlerinin kirletenlere yüklenebilmesi gerekmektedir (Tanrıvermiş, 1997: 311). İkinci ilke ihtiyat (önleme) ilkesidir. Bu ilkeye göre çevre sorunları önceden öngörülerek olası zararlar önlenmeli ve ekosistemlerin uzun dönemde korunması amaçlanmalıdır (Toprak, 2006: 152). Üçüncü ilke ise işbirliği ilkesidir. Bu ilkeye göre çevre sorunlarının etki alanlarının çok geniş olması nedeniyle çevre politikalarının uygulanma ve başarılı olma koşulları hem ulusal hem de uluslararası düzeyde işbirliği yapılmasına ve eşgüdümün sağlanmasına bağlıdır (Toprak, 2006: 153).

IV. ÇEVRE KİRLİLİĞİNDE KULLANILAN MALİ ARAÇLAR

A. Harçlar

Çevresel kirlenmeye yol açanlardan alınan parasal karşılıklar harç olarak tanımlanmaktadır. Çevresel harçlar “kirleten öder” ilkesine uygun olarak; hava, su, gürültü ve katı atık alanlarında çeşitli ülkelerde uygulama alanı bulmuştur. Harç miktarı ortama verilen kirli su içindeki biyolojik oksijen talebi, kimyasal oksijen talebi, asılı madde, tuz, toksisite, fosfor, nitrojen, kadmiyum ve merkür gibi madde ve etmenlerin yoğunluğuna göre hesaplanmaktadır. Hava kalitesi, gürültü, katı atık gibi unsurlar üzerinden de benzer nitelikteki yöntemlere göre harç alınabilmektedir (Yaşamış, 1995: 164).

B. Pazarlanabilir Kirletici İzinleri (Permi): Kabarcık Kuramı

Kabarcık kuramına göre herhangi bir yerleşim yerini çevreleyen atmosfer tek bir hava kabarcığı olarak kabul edilmekte, bu hava kabarcığının içindeki atmosferin de kendine özgü nitelikleri bulunmaktadır. Kentin hava kalitesi gün içinde belirgin bir değere ulaşmaktadır. Bu aşamada kent yönetimi kentin hava kabarcığı içindeki hava kalitesini insan ve çevre sağlığı açılarından uygun bulunduğu takdirde, kent içindeki kirletici kaynaklarına yapabilecekleri en fazla kirlilik emisyonunu gösteren bir izin belgesi vermekte ve bu limitin ötesinde emisyon verilmesini yasaklamaktadır. Bu aşamadan sonra hiçbir işletmeye izin belgesi verilmemekte ve kirletici izni belgesi almak isteyenler daha önce bu belgeyi edinenlerden belirli bir ücret karşılığında belge satın almak durumunda kalmaktadırlar. Belgeyi satan da başka izin belgesi alamayacağından ya işletmesini kapatacak ya da çevreyi kirletmeyen bir teknolojiye geçiş yapmak durumunda kalacaktır (Yaşamış, 1995: 165).

C. Sübvansiyonlar

Ekonomik araçların etkili olamaması durumunda bir devlet politikası olarak ya kapanan işletmeleri dikkate almamak ya da işletmenin devamını sağlamak

üzere mali destekler verilebilmektedir. Bunlar, işletmelerin devamı için çevre kirliliği yaratmaksızın gerekli teknolojik yatırımların yapılması adına verilen özendirici desteklerdir.

D. Karbon Vergisi

Karbon vergileri karbondioksit emisyonu üzerinden alınan, küresel ısınmayı minimize etmek amacıyla uygulanan ve karbondioksit emisyonunu azaltmak amacıyla tüketilen fosil yakıtın karbon içeriğine bağlı olarak alınan vergilerdir. Bu tip vergi karbondioksit emisyonları ve fosil yakıtlar gibi çevreye zarar veren unsurların etkinliğini azaltarak fosil yakıtlar ve karbondioksit emisyonu arasındaki ilişkiyi belli bir düzen içinde cereyan etmesini hedeflemektedir (McMorran ve Nellor, 1994: 3). Vergilendirmede salınan sera gazı esas alınmaktadır. Bu kapsamda belirtilebilecek sera gazları; karbon dioksit (CO₂), metan (CH₄), azot oksit (N₂O), sülfür heksaflorid (SF₆), perflorokarbonlar (PFCs) ve hidroflorokarbonlar (HFCs) olarak sayılabilir (Üzeltürk, 2008: 56).

Karbon vergisi fosil yakıt kullanıcılarının neden olduğu küresel ısınma sorununu oluşturan sera gazı emisyonlarından kaynaklanan olumsuz dışsallıkların içselleştirilmesini desteklemektedir. Ayrıca, karbon vergisi olumsuz dışsallıkların fiyat mekanizması yoluyla içselleştirilmesini savunan ve kirleten öder ilkesi olarak da nitelendirilen Pigouvian vergi yaklaşımı altında sınıflandırılmaktadır (Hotunoğlu ve Tekeli, 2007: 111).

Karbon vergileri, firmalar ve tüketiciler açısından, çevresel korumanın gerçekleştirilmesinde, hem daha etkin bir rol oynamakta hem de maliyet açısından etkin bir araç niteliği taşımaktadır. Etkili bir karbon emisyonu kontrolünün gerçekleştirilebilmesi için, söz konusu verginin her bir fosil yakıtın içerdiği karbon miktarıyla orantılı olması gerekir (Toprak, 2006: 156). Bu yönüyle karbon vergisi spesifik matrahlı bir vergidir (Sağbaş, 2013: 125).

E. Yerel Yönetim Vergileri

AB'de sınırlı sayıda ülke yerel yönetim düzeyinde kirlilik/kaynak vergilerinin uygulandığı görülmektedir. Bu kapsamda uygulanan vergilerin çoğu ise çöp ve katı atık üzerinden alınan vergilerdir. Diğer taraftan, ödenen bedel ile hizmet ve fayda arasında güçlü bir ilişki kurulması yerellik düzeyi ölçütüne göre tam bir yerelleşmeyi gösterse de ulaşım vergileri, alan büyüklüğü ve önem düzeyi ölçütleri göz önüne alındığında bir merkezi yönetim vergisi olarak değerlendirilmektedir. Oysa AB içinde birçok ülkede yerel yönetim düzeyinde birtakım ulaşım vergileri uygulanmaktadır. Enerji vergileri ise alan büyüklüğü, önem düzeyi, yerellik düzeyi, vergi matrahının hareketliliği ölçüt-

lerine göre tartışmasız bir merkezi yönetim vergisidir. Ancak, bu tür vergiler AB’de az sayıda ülkede yerel düzeyde de uygulanmaktadır (Gündüz ve Agun, 2013: 75-76). Türkiye’de belediye gelirleri içinde yer alan ve yerel düzeyde uygulanan çevre temizlik vergisi bu anlamda tipik bir yerel yönetim vergisidir.

F. Kamu Harcamaları

Vergi ve benzeri mali yükümlülüklerin yanı sıra, kamu kesimi tarafından çevre kirliliğini önlemeye yönelik olarak yapılan kamu harcamaları da çevre politikası kapsamında değerlendirilmesi gereken önemli mali araçlardandır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, çevre konusunda faaliyetlerde bulunan merkezi kamu kuruluşları, il özel idareleri ve nüfusu 5000’in üzerinde olan belediyeler çevresel harcamalar yapmaktadır. Türkiye’de kamu idarelerince, su hizmetlerinden atıksu yönetimi hizmetlerine, toprak ve yeraltı suyunu koruma hizmetlerinden gürültü ve vibrasyonun azaltılmasına kadar birçok çevresel alanda kamu harcamaları gerçekleştirilmektedir (TÜİK, 2012). Türkiye’de 2012 yılı itibarıyla kamu kesimi tarafından çevre koruma hizmetlerine yapılan cari ve yatırım harcamaların toplamı 12.426.78.866 TL olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2013). Türkiye’de vergi sisteminin çevre kirliliğinin azaltılmasında etkin bir araç olarak kullanılması sağlanabilirse çevreye yönelik olarak yapılan kamusal harcamalarının daha etkin ve etkili kullanılması sağlanabilecektir.

V. AVRUPA BİRLİĞİ’NDE ÇEVRE VERGİLERİNİN UYGULANIŞI

Son yıllarda AB düzeyinde çevrenin korunması amacıyla uygulanan çevre vergileri, çevre politikalarının tamamlayıcı bir unsuru olması açısından önemli bir konuma gelmiştir. AB’nde çevresel vergilendirme sayesinde çevre üzerinde olumsuz etkilere sahip mal ve hizmetlerin maliyetleri artırılarak daha sağlıklı ve yaşanabilir bir çevre oluşturulmaya çalışılmakta, buna ek olarak bireylerin tüketim kalıpları da değiştirilmek istenmektedir (Yalçın, 2013:143).

Çevre vergilerin çevre için uygulanan politikaların tamamlayıcısı olarak görülmeyle birlikte, dikkatlice uygulandığında yenilikleri desteklediği, kirliliği azalttığı, yatırım şekillerinde ciddi değişiklikler yarattığı, tüketici alışkanlıklarını farklılaştırdığı, gelir dağılımında, sağlık sorunlarının azaltımında önemli etkiler yaratabildiği Avrupa Birliği ülkelerce de kabul edilmektedir. Diğer yandan sadece bir ülkenin uygulaması ile çevre kirliliğinin önüne geçilmesinin mümkün ve etkin olmadığı da ifade edilmektedir (EnvironmentalTax Reform in Europe: OpportunitiesForTheFuture, 2014:s.1). Bu amaçla da hızlı hareket etmek adına AB’nin vergisel konularda “oybirliği” şartı ara-

ması kaldırılmış yerine 2001 yılında Amsterdam anlaşması ile “nitelikli çoğunluk” getirilmiştir (Çelikkaya, 2011: s.104).

1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi ile çevre alanındaki esasların nasıl olacağını düzenleme altına alınmıştır. İlerleyen yıllarda Avrupa Birliğini kuran Maastricht Anlaşması da çevreye duyarlı yaklaşımı devam ettirmiştir (Sarikaya, 2004: 1). Su ve hava kalitesinin korunması, atıkların kontrolü ve yönetimi, kimyasalların kontrolü, biyolojik çeşitliliğin korunması ve çevre gü-rültüsünün sınırlandırılması konularında kapsamlı ve gelişmiş normları kabul eden Avrupa Birliği, aynı zamanda çok sayıda uluslararası çevre sözleşmesinin de tarafı olmuştur (Çokgezen, 2007: 93).

Avrupa Birliği, mali ve teknik anlamda iki tür araç ile çevre yönetimini sürdürmeye çalışmaktadır. Mali araçlar içinde çevre konusunda özgün bir topluluk hukuku ve politikasının gelişmesini sağlamak için LIFE programı (‘L’Instrument financier pour l’environnement’ (Çevre İçin Mali Araç)) kabul edilmiştir. Teknik araçlar içinde kullanılan eko-etiketleme programı, çevre için topluluk programı benimsenmiş, kamu ve özel sektör projelerinin denetimi için teftişlerde başvurulacak ölçütler oluşturulmuştur. Diğer yandan bir kısım üretim ve tüketim davranışlarında meydana gelen olumsuz dışsallıkların önlenmesi adına da vergiler konulmuştur (Çokgezen 2007: 103-104).

Başarılı çevre vergisi reformları gerçekleştiren Almanya, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İngiltere, İsveç ve Slovenya gibi ülkelerde, GSYH ve istihdamın yaklaşık %0,5 kadar arttığı tahmin edilmektedir. Örneğin, Slovenya’nın 1997 yılından beri uyguladığı CO2 vergisi ülkede çevre vergilerinden elde edilen gelir 2009 yılında GSYH’sinin %3,6’sına ulaşmasını sağlamıştır. Çevre vergisi reformu konusunda Alman modelini izleyen Çek Cumhuriyeti’nde yakıt ve elektrik üzerinden alınan vergiler sosyal güvenlik ödemelerinde çalışanlar için %1’lik, işverenler için %1,5’lik bir azalma sağlanabilmiştir (Deichmann ve Zhang, 2013: 50,51).

Tablo-1: Avrupa Ülkelerinde Çevresel Vergiler ve Mali Yükümlülükler

	Ulaşım	Enerji	Karbon	Hava	Atık	Materyal	Üretim	Su	Tarım	Biyolojik Çeşitlilik	Balıkçılık/ Liman
Avusturya											
Belçika											
Bulgaristan											
Hırvatistan											
Kıbrıs											
Çek Cum.			*								
Danimarka											
Estonya											
Finlandiya											
Fransa											
Almanya											
Yunanistan											
Macaristan											
İzlanda											
İrlanda											
İtalya			*								
Letonya											
Litvanya											
Lüksemburg											
Malta											
Hollanda											
Norveç											
Polonya											
Portekiz			*								
Romanya											
Slovakya											
Slovenya											
İspanya											
İsveç											
İsviçre											
Türkiye											
Birleşik Krallık									*		

Kaynak: Environmental Tax Reform in Europe: Opportunities For The Future, 2014, s.5.
 (* Mali bir yükümlülük konulması planlanıyor).

Tablo-1’de görüldüğü üzere Avrupa ülkelerinde çeşitli hususlarda çevre vergileri uygulanmaktadır. Ulaşım ve enerji sektörü üzerinde her bir Avrupa ülkesinde çevre vergisi uygulandığı dikkat çekmektedir. İsveç en çok sayıda çevre vergisi uygulayan ülkedir, onu Danimarka, Estonya, Fransa gibi ülkeler takip etmektedir.

Aşağıda kimi AB ülkelerinde çevre vergilerinin uygulanış biçimleri ana hatlarıyla açıklanmaktadır.

A. Avusturya

Avusturya’da uygulanan çevre vergileri dört başlık altında sıralanabilir. Bunlar enerji vergileri, nakliye vergileri, kirlilik vergileri ve kaynak vergileridir. 2012 yılında Avusturya’da çevre vergilerinden elde edilen gelirlerin toplamı 8,2 milyar Avro’ya ulaşmıştır. Bunun % 61’i enerji vergilerinden, % 31’i nakliye vergilerinden, % 7’den biraz fazlası ise kaynak vergilerinden oluşmuştur. Avusturya’da % 1 civarında kirlilik vergisi tahsil edilmiştir (Avusturya İstatistik Kurumu, 2014).

Avusturya’da 2000 yılından sonra aşamalı bir şekilde artırılan çevre vergileri nedeniyle enerji kullanım yoğunluğu önemli ölçüde azalmıştır. Elde edilen gelirler ise 2010 yılı itibariyle AB-27 ortalamasının altında kalmış ve milli gelirin % 2,4’ünü oluşturmuştur. Nispeten yüksek vergi oranları uygulanırken taşımacılık amaçlı kullanılan enerji üretimi yanında, Temmuz 2007 dönemi itibariyle mazot ve benzin üzerindeki “mineral petrol vergileri” artırılarak enerji kullanımında vergi oranları yükseltilmiştir. Nakliye vergilerinin de ayrı bir önemi bulunan Avusturya’da, çevre vergilerinin 1/3’ü bu vergilerden elde edilen gelirlerden oluşmuştur (TaxationTrends, 2012: 58).

Avusturya’da çevre gelirleri içinde yer alan diğer bir mali yükümlülük de “bağlı hesap” (ancillaryaccount) adı verilen, bir çeşit harç niteliğindeki uygulamadır. Bu uygulama uluslararası düzenlemelere göre tanımlanmış çevresel araçlardandır ve vergi benzeri bir nitelik taşımaktadır. Atık toplama ücretleri, atık su bedelleri, motorlu taşıtlar geçiş ücretleri, ağır taşıtlar yol ücretleri ve parkmetre ücretler de çevre harçlarına örnek olarak verilebilir (Avusturya İstatistik Kurumu, 2014).

B. Belçika

Belçika’da çevre vergilerinin bileşenlerine bakıldığında, toplam vergi gelirlerinin % 3,6’sı enerji vergisinden, % 1,9 nakliye vergisinden, % 0,2’si ise kirlilik ve kaynak vergilerinden oluşmaktadır. Çevre vergilerinin 2005 yılından bu yana milli gelir içindeki payının artış gösterdiği Belçika’da, 2010 yılı itibariyle çevre vergileri milli gelirin % 2,1’i düzeyinde gerçekleşmiş olmasına rağmen, bu rakam AB ortalamasının (%2,6) altındadır (TaxationTrends, 2012: 61). Belçika AB ülkeleri arasında yüksek sülfür kullanımına bağlı yakıt tüketimini yüksek oranda vergileyen ülkelerden biridir. Bölgesel düzeyde su kullanımı, atık gübre ve kum çıkartılması üzerinden alınan vergiler mevcuttur. Ayrıca, içeceklerin ambalajlanması, pil kullanımı, zirai ilaçlar vekağıt gibi ürünler üzerinde de mali yükümlülükler bulunmaktadır (ConfédérationFiscaleEuropéenne, 2014).

C. Danimarka

Danimarka AB ülkeleri arasında en yüksek düzeyde çevre vergileri uygulayan ülkelerden biridir. 2010 yılında milli gelirin % 4'üne ulaşan çevre vergileri kapsamlı bir şekilde uygulanmaktadır. Enerji vergisi, karbon vergisi, motorlu taşıtlar üzerinden alınan kirlilik vergisi başta gelen vergilerdir. (TaxationTrends, 2012: 77). Daha çok şirketler üzerine uygulanan çevre vergileri üç ana gruba ayrılır (Confédération Fiscale Européenne, 2014):

- Çevre vergileri (tüketim ve üretim üzerindeki zararlı ürünlerden alınmaktadır.
- Kirlilik yayan kurumlar üzerinde uygulanan vergiler (su kirliliği, karbondioksit kirliliği gibi).
- Kıt kaynak vergileri (su ve ham maddeler üzerine uygulanan vergiler gibi).
- Su Taşıma Boru Hatları (Yeraltı ve yer üstü suların vergilendirildiği bu uygulamada, su tüketimi üzerinden vergileme yapılmakta ve m³ başına 5 Danimarka kronu vergi alınmaktadır).

Danimarka'da, atık su vergisi, sülfür vergisi, tarım ilaçları vergisi, nitrojen vergisi paketlenme ve ambalaj vergisinde uygulanan çevre vergilerindedir.

D. Fransa

Fransa AB ülkeleri arasında çevre vergilerinin milli gelir içindeki payının düşük olduğu ülkelerden biridir. Bu ülkede çevre vergilerinin milli gelir içindeki payı yaklaşık % 1,8 düzeyindedir. Bu da % 2,6 olan AB-27 ortalamasının oldukça altındadır (TaxationTrends 2012: 89). Diğer yandan, Fransa'da çevre vergileri özellikle merkezi hükümet açısından oldukça önem arz etmektedir. Fransa'da birkaç çeşit çevre kirliliği vergisi ve kaynak vergisi bulunmaktadır. Bunlar toplam vergi gelirlerinin % 0,4'ünü oluşturur. Enerji üzerinden alınan vergiler ise toplam vergi gelirlerinin % 4,4'ünü oluştururken, bu rakam nakliye vergilerinde % 0,8 olarak gerçekleşmiştir (Confédération Fiscale Européenne, 2014). Ülkede çevreyi koruma amaçlı kirlilik vergisi, evsel atık toplama vergisi, sivil havacılık harcı gibi vergisel uygulamalar mevcuttur.

E. Almanya

Almanya'da 1999-2003 döneminde çevre vergileri ile ilgili düzenlemeler sonrası, ekolojik vergiler ciddi bir artış göstermiştir. İzleyen yıllarda bu artış seyrinde azalma olduysa da 2010 yılı itibariyle milli gelirin % 2,2'si kadar bir tahsilat gerçekleştirilmiştir. Ancak bu AB-27 ortalamasının (%2,6) altında kalmıştır (TaxationTrends, 2012: 94). Almanya'da çevre vergileri içinde enerji vergilerinin payı en yüksek düzeydedir. Enerji vergileri toplam vergi gelirlerinin % 4,9'unu oluştururken, nakliye vergileri % 1,1, çevre kirlilik vergisi ve kaynak vergileri ise toplam vergi gelirlerinin % 0,1'i oluşturmuştur (Confédération Fiscale Européenne, 2014).

F. İtalya

1990’lı yıllarda AB’nin en yüksek seviyede çevre vergilemesi yapan ülkelerden biri olan İtalya, izleyen yıllarda bu özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle enerji vergileri üzerindeki tahsilatlar yüksek seviyede iken, düşüş eğilimine girmiştir. 2010 yılında AB ortalamasına kadar gerileyen İtalya, 2011 yılında tüketim vergilerine ağırlık vermiştir (TaxationTrends, 2012: 109). Karbon emisyonu üzerinden alınan kirlilik vergisi; çöp vb. atıklar nedeniyle alınan bölgesel özel vergi; mineral yağlar üzerinden alınan özel tüketim vergisi; metan gazı, likit petrol, kömür üzerinden alınan çevre vergileri; kişi ve kurumlarca ödenen motorlu taşıt vergisi çevre vergileri arasındadır (ItalianNationalInstitute of Statistics, 2014).

G. Hollanda

1970’li yıllardan bu yana çevre vergisi uygulayan Hollanda’da enerjiden tahsil edilen vergilerin % 50’ye yakını çevre vergileridir. AB’nde yüksek düzeyde çevre vergileri uygulayan ikinci ülke konumundadır. Ülkede yerüstü su vergisi, atık vergisi, kömür vergisi çevre vergileri sınıfında uygulanan vergilerdir (ConfédérationFiscaleEuropéenne, 2014).

H. İngiltere

Çevre vergilerinin yoğun olarak uygulandığı İngiltere’de enerji vergileri en önemli çevre vergileridir. Katı atık vergisi, Agregat (Toprak) vergisi, hava yolcusu harcı çevre vergilerini oluşturur. İklim değişikliği harcı, enerji üreticilerine yönelik bir mali yükümlülüktür. Kamu ve özel kesim için aydınlatma, ısıtma ve enerji üreten işletmeler nominal enerji başına belli bir vergi miktarı ödemektedirler. Hava yolu yolcuları için getirilen harç bedeli ise İngiltere havalimanlarından geçiş yapan ya da kullanan yolculardan tahsil edilmektedir. Bu uygulamada İngiltere ve diğer AB ülkeleri arasındaki seyahatler için 20 Sterlin, diğer dünya ülkeleri ile İngiltere arasındaki seyahatler için 80 Sterlin bedel alınmaktadır (<http://www.cfe-eutax.org/>).

I. Macaristan

Macaristan’da araba lastikleri, bataryalar, paketleme malzemeleri, buzdolapları gibi ürünler üzerinde çok sayıda çevresel vergiler uygulanmaktadır. Vergi oranları bu tür ürünlerin tüketimi azaltmaya yönelik ayarlanmaktadır. Özellikle enerji ürünleri üzerine uygulanan “enerji vergisi” üretilen petrol, gaz, kerosen, LPG ya da ağır fuel-oil için farklı oranlarda uygulanmaktadır (<http://www.cfe-eutax.org/>).

J. İspanya

Daha çok bölgesel düzeyde uygulamalarla hayata geçen çevre vergilerinden ilki belirli mineral yağ satıcıları üzerindeki mali yükümlülüktür. Gerek kendi tüketimleri gerekse perakende satış yapan bu tür satıcıların hidro karbon üreten ürün satışlarında kurşunsuz yakıtlarda, dizel yakıtlarda ve kerosen içeren yakıtlarda her 1000 litre için 24 Avro, özel kullanım amaçlı dizel yakıtlarda her 1000 litre için 6 Avro, fuel-oil için ton başına 1 Avro vergi alınmaktadır (<http://www.cfe-eutax.org/>).

VI. TÜRKİYE'DE ÇEVRE VERGİLERİNİN UYGULANIŞI

Bu bölümde Türkiye'nin çevre politikalarına genel olarak değinildikten sonra, çevre vergilerinin uygulanışı tartışılmaktadır.

A. Türkiye'de Çevre Sorunu ve Politikaları

Türkiye'de 1970'li yıllardan itibaren çevre kirlenmesi konusunun zaman zaman gündeme gelmesine karşın, 2000'li yıllara kadar yapılan kalkınma planlarında çevresel sorunlar ikinci plana itilmiş ve çoğunlukla göz ardı edilmiştir.

Türkiye'de "çevre" ifadesinin ilk kez yer aldığı metinlere 1973-1977 yıllarını kapsayan "Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı" içinde ulaşmak mümkündür (3. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.112). Ancak çevre sorunlarının başlı başına ele alınması ve ortaya konulması 1979-1983 dönemine yönelik hedefleri belirleyen "Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı" kapsamında gerçekleştirilmiştir. Çevre sorunlarının toplumsal değişim süreci ile birlikte çözüme kavuşturulmasının temel ilke olarak benimsendiği planda, sanayileşme, tarımda modernleşme, kentleşme sürecinde çevre unsuru dikkate alınacağı, sorunun yaratılmadan önlenme aşamasında çözüme kavuşturulmasına ağırlık verileceği ifade edilmiştir (4. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 297). Buna paralel olarak 12.08.1978 tarihli ve 16375 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 7/16047 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile "Başbakanlık Çevre Örgütü" kurulmasına karar verilmiştir. Başbakanlığa bağlı Çevre Müsteşarlığı ve Yüksek Çevre Kurulu oluşturularak çevre politikaları oluşturulmasına yönelik önemli bir adım atılmıştır.

2000-2005 dönemini kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile çevre sorunlarının çözümü için uygulanan politikalar ve alınan kararların, Avrupa Birliği normları ve uluslararası standartlara uyumlu hale getirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır (Çokgezen, 2007: 106). Ne var ki çevre yönetiminde bütünleşmenin sağlanmasında önemli bir araç olması gereken söz konusu kalkınma planları çevre kirliliğinin önlenmesinde etkili olamamıştır (Toprak, 2006:156).

Aralık 1999’da Helsinki Zirvesinde Türkiye’nin AB’ne tam üyeliği başvuru süreci resmîyet kazandıktan sonra, hemen her konuda olduğu gibi çevre konusunda da AB müktesebatına uygun hale getirmek amacıyla mevzuat çalışmaları hız kazanmıştır (Çokgezen, 2007: 106). 2008 Yılına ilişkin Ulusal Raporda AB Müktesebatının kademeli olarak iç hukuka aktarılması, uygulanması ve yürürlüğe girmesi için kapsamlı bir stratejinin kabul edilmesi öncelik olarak benimsenmiştir. Bunun yanında Ulusal Atık Yönetimi Planı oluşturulması için projelere başlatılmıştır (Ulusal Rapor, 2008). Türkiye’nin 2007 yılında hazırladığı İklim Değişikliği Birinci Ulusal Bildirimi’nde çevreyle ilgili tüm politikaların AB çevre politikaları ile uyumlu hale getirilmesinin amaçlandığı ve bu doğrultuda politikaların “kirliliğin kontrolünden” ziyade “kirliliğin önlenmesi”, kirliliğin kaynağında önlenmesi, atıkların azaltılması, mevcut en iyi tekniklerin uygulanması, enerjinin verimli kullanımı, denetim sisteminin etkin uygulanması kavramlarına ve “kirlenenden öder” ilkesine dayandığı belirtilmiştir. 29 Aralık 2009 tarihinde Brüksel’de gerçekleştirilen Hükümetlerarası Katılım Konferansı’nda Türk Hukuku’na uyarlanması gereken 300’den fazla yasa olduğu ortaya çıkmıştır (Ulucak ve Erdem, 2012: 83).

B. Türkiye’de Çevre Hizmetlerine Yönelik Yasal ve Kurumsal Yapı

Türkiye’de çevre koruma hizmetlerinin genel çerçevesi Anayasa’nın 56. Maddesinde hüküm altına alınmıştır. Buna göre; sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı temel bir insan hakkı olarak kabul edilmiş, çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesinin önlenmesi hem Devletin hem de vatandaşların ödevleri arasında sayılmıştır. Anayasa’ya göre Devlet; herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamakla görevlidir.

Türkiye’de çevre hizmetlerine yönelik çeşitli yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Bunlar aşağıda Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Türkiye’de Çevre Koruma Hizmetlerinde Yasal Çerçeve

1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası	Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması (m.56), Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.
1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu	Bu kanun ile kentsel alanlarda halk sağlığının korunması ve çevre temizlik hizmetlerinin sağlanmasında belediyelere önemli görev ve sorumluluklar verilmiştir.

2872 Sayılı Çevre Kanunu	Kanun'un temel amacı "...bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak..." olarak belirlenmiştir. Kanun'da; tüm kamu idareleri ve kuruluşlar çevrenin korunmasında aktif olarak sorumlu tutulmakta, sürdürülebilir bir ekonomik gelişme ile sağlıklı bir çevrenin devamı amaç edinilmekte, kirleten öder ilkesinin temel alınarak yaptırımlar ve mali yükümlülükler getirileceği ifade edilmekte ve nihayetinde çevrenin korunması ve kirliliğinin önlenmesi için uyulması zorunlu standartlar, vergi, harç, katılma payı, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve temiz teknolojilerin teşviki, emisyon ücreti ve kirletme bedeli alınması, karbon ticareti gibi piyasaya dayalı mekanizmalar ile ekonomik araçlar ve teşviklerin kullanılacağı ifade edilmektedir.
5393 Sayılı Belediye Kanunu	5393 Sayılı Belediye Kanununun 14. maddesine göre çevre ve çevre sağlığının sağlanmasına yönelik görev ve sorumluluklar belediye yönetimlerine verilmiştir.
5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu	5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun 7/i maddesi ile büyükşehir belediye yönetimlerinde sürdürülebilir kalkınma ilkesine göre çevrenin korunması ve buna yönelik hizmet ve yatırımların yapılması büyükşehir belediye yönetimlerinin ve ilçe belediyelerin görev ve sorumlulukları arasında sayılmıştır
2560 Sayılı İSKİ Kuruluş Kanunu	2560 Sayılı İSKİ Kuruluş Kanunu ile Büyükşehir Belediye Sınırlarında su ve atıksu hizmetlerinin görülmesi ve bunların finansmanının sağlanması görev ve sorumluluğu su ve kanalizasyon idarelerine verilmiştir.
6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun	Kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır. Kirletenin kirlenmeyi veya bozulmayı durdurmak, gidermek veya azaltmak için gerekli önlemleri almaması veya bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması nedeniyle kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan harcamalar bu Kanun hükümlerine göre kirletenden tahsil edilir.
644 Sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK	Bu KHK ile ulusal düzeyde çevre hizmetlerinden sorumlu kuruluş olan Çevre ve Şehircilik Bakanlığının görev yetki ve sorumlulukları ile teşkilat yapısı belirlenmiştir.

Kaynak: Tarafımızdan düzenlenmiştir.

Bu yasal düzenlemelere göre çevre koruma hizmetlerinin ulusal düzeyde etkin ve etkili bir biçimde yürütülmesinden sorumlu idare Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'dır. Yerel ve bölgesel düzeyde başta katı atık ve atık su bertaraf hizmetleri olmak üzere çevre koruma hizmetlerinin sunulmasından ve bu hizmetlerin finansmanından ise belediyeler sorumlu tutulmuştur.

C. Türkiye’de Çevre Vergileri

Bu kısımda çevreyle ilişkili olarak konulan mali araçlarla bir şekilde çevreyle ilişkili olan vergiler ile bunların uygulanış biçimleri incelenmektedir.

1. Çevre Temizlik Vergisi

Çevre Temizlik Vergisi (ÇTV) 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu’nda düzenlenmiş yerel düzeyde uygulanan bir çevre vergisidir. Söz konusu düzenlemeye göre belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde bulunan ve belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlanan konut, iş yeri ve diğer şekillerde kullanılan binalar çevre temizlik vergisine tabidir. Verginin yükümlüsü, binaları kullananlardır. Konutlara ait çevre temizlik vergisi, su tüketim miktarı esas alınmak suretiyle metreküp başına 01.01.2014 tarihinden itibaren geçerli olacak şekilde büyükşehirlerde 24 kuruş, diğer yerlerde 19 kuruş olarak hesaplanmaktadır. Su tüketim miktarı üzerinden hesaplanan ÇTV, su faturasında ayrıca gösterilmek suretiyle tahakkuk ettirilmektedir. Bu suretle tahakkuk eden vergi, su tüketim bedeli ile birlikte belediyelerce tahsil edilmektedir. Su ve kanalizasyon hizmetleri ayrı bir kanunla düzenlenmiş bulunan büyükşehir belediye sınırları ve mücavir alanlardaki çevre temizlik vergisi ise 2560 sayılı Kanun hükümlerine göre kurulan su ve kanalizasyon idarelerince tahsil edilir.

Su ve kanalizasyon idareleri büyükşehir sınırlarındaki her ilçe veya ilk kademe belediyesinin belediye ve mücavir alan sınırları içinde bulunan konutlara ilişkin olarak tahsil ettiği çevre temizlik vergisinin yüzde seksenini ilgili belediyeye, yüzde yirmisini ise çöp imha tesislerinin kuruluş ve işletmelerinde kullanılmak üzere büyük şehir belediyelerine aktarır. Büyükşehir belediye sınırları içinde bulunan belediyelerin kendileri tarafından tahsil edilen çevre temizlik vergisinin yüzde yirmisi aynı esaslar çerçevesinde büyükşehir belediyelerine aktarmakla yükümlüdür.

Türkiye’de kirlilik (atık) vergisi türü olarak alınan ÇTV, doğrudan çevresel amaçlara tahsis edilen tek çevre vergisidir. Bu vergi, belediye sınırları ve mücavir alan içinde bulunan ve belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlanan konut, işyeri ve diğer şekillerde kullanılan binalardan maktu bir tarifeye göre alınmaktadır. Bu haliyle Çevre Temizlik Vergisi, üretilen atık miktarı ile ilişkilendirilemediği ve atık toplama maliyetinin yalnızca % 15’lik bir bölümünü karşılayabildiği için çevresel etkinliği son derece sınırlı bir vergi olarak değerlendirilmektedir (Yalçın, 2013: 147). ÇTV’nin çevreyi korumaya yönelik etkisinin az olması ve yıllık artış oranının yetersiz kalması, verginin yönlendirici ve gelir getirici bir politika aracı olma özelliğini azaltmaktadır. Ayrıca, ço-

ğunlukla Türkiye’de çevre temizlik vergisinden elde edilen gelirlerin çevrenin korunmasında kullanılmadığı belirtilmektedir (Özdemir, 2009: 29).

2. Motorlu Taşıtlar Vergisi

Türkiye’de 1963 yılından beri uygulanmakta olan Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV) motorlu kara, hava ve deniz taşıtlarından alınan aynı zamanda bir servet vergisidir. MTV’nin tarifesi arabanın ağırlığı, silindir hacmi ve yaşını yansı- tacak şekilde uygulanmakta iken, 2004 yılı itibarıyla sadece silindir hacmi ve yaşına göre vergilendirilmeye yönelik tarife değişikliğine gidilmiştir.

MTV’de çevresel amaçlardan çok Devletin mali amaçlarına hizmet ettiğinden yeni düzenlemede de taşıtların kirleticilik düzeyleri esas alınmamıştır. Zira taşıtların yaşı arttıkça vergi miktarı düşmektedir. Oysa literatürde ifade edil- diği üzere çevreyi kirleten motorlu taşıtların daha fazla vergilendirilmesi çev- re kirliliğini azaltmada bir araç olarak kullanılmaktadır. Mevcut haliyle MTV çevresel amaçlara hizmet etmeyen bir vergi konumundadır. MTV’ye çevre ver- gisi niteliği kazandırılabilmesi için Bakanlar Kuruluna 3946 sayılı Kanun ile yetki verilmiştir. Buna göre; Bakanlar Kurulu AB normlarını sağlayan kata- latikkonvertör sistemi ile donatılmış taşıtlarda vergi miktarını %50’ye kadar indirmeye yetkili kılınmasına rağmen günümüze kadar bu yetkisini kullan- mamıştır (Karadeniz, 2011: 149).

3. Özel Tüketim Vergisi (ÖTV)

ÖTV’nin çevre ile ilgili olabilecek vergileri Kanun’un I sayılı listesinde yer almaktadır. Petrol ve ürünlerini konu alan I sayılı listenin A cetvelinde uçak benzini, kurşunsuz normal benzin, kurşunsuz süper benzin, kurşunlu süper benzin, kurşunlu normal benzin, doğal gaz, fueloiller, yağlama yağları, diferansiyel yağı, baz yağı, jet yakıtı ve motorin gibi çeşitli türde petrol ürünleri ve yağ türleri yer alırken, Listenin B cetvelinde daha çok benzol, solvent, vernikler, pentan, eter, incelticiler ve benzeri ürünler yer almaktadır.

Tük Vergi Sisteminde uygulanan petrol üzerinden alınan ÖTV çevre vergileri- ne örnek niteliğinde olsa da (Sağbaş, 2013: 125) liste incelendiğinde; çevreye diğerlerine göre daha fazla zarar veren akaryakıtlardan daha az vergi alındığı görülmektedir. Örneğin çevreye daha az zarar veren 95 oktan kurşunsuz ben- zinin litre başı ÖTV miktarı 1,8915 TL iken, daha da az zarar veren 98 oktan kurşunsuz benzinin litre başı ÖTV miktarı 2,0135 TL olarak düzenlenmiştir. Üstelik bu iki yakıt türünden çevreye çok daha fazla zarar veren motorinin (dizel) litre başı ÖTV miktarı 1,3045 TL olarak tespit edilmiştir. Bu çarpık düzenlemenin çevrenin kirliliğini önlemeyi hedef aldığını söylemek mümkün değildir. Üstelik bu husus motorin kullanan araç sayısının da hızla artmasına

neden olmaktadır. Son yıllarda mazotun fiyatının benzin fiyatına göre düşük olması dizel araçların daha fazla tercih edilmesi sonucunu doğurmuştur (Karadeniz, 2011: 150).

Motorlu taşıtları ayrıca konu alan II Sayılı Listeye göre de bir motorlu taşıtın ilk elde edilmesinde % 45, % 90 ve % 145 oranlarında olmak üzere ÖTV hesaplanmaktadır. Vergi oranlarının sadece satın alınan aracın motor hacmine göre belirlenmesi, söz konusu verginin çevre kirliliğini önleyici yönde tasarlanmadığını göstermektedir, çevresel ÖTV’nde çevre kirliliğini önlemeye yönelik olarak yapılan en önemli düzenleme ise elektrik motoruna sahip olan taşıtlarda vergi oranının % 10 olarak uygulanmasıdır. Bunun çevreye son derece duyarlı olan elektrikli (hybrid) araçların desteklenmek istendiğine dair önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

4. Katma Değer Vergisi (KDV)

KDV uygulamasında çevre doğal gaz, petrol ve bunların ürünleri ile (bunların boru hatları ile taşınmaları dahil) diğer tüm enerji ürünlerinin teslimi ile motorlu taşıtların alım-satım işlemlerinin vergiye tabi tutulması da çevresel bir mali yükümlülük olarak değerlendirilebilir. Ancak özünde çevre korumayı amaçlamayan bu uygulama bir çeşit satış ya da harcama vergisi niteliği taşımaktadır.

5. Harçlar

Türkiye’de kirlilik ve doğal kaynak vergisi türü olarak uygulanan ÇTV’nin dışında doğrudan çevresel amaçlara yönelik başkaca bir çevre vergisi türü olmamakla birlikte, karşılaşılan çevresel sorunların çözümüne yönelik olarak kullanıcı harçları uygulanmaktadır. Bunlardan belli başlıları, uçak gürültü harcı, petrol arama ve işletme izin harcı ve avlanma harcıdır (Yalçın, 2013: 147).

6. Çevre Katkı Payı

Çevre kirliliğinin önlenmesi, çevrenin iyileştirilmesi ve çevre ile ilgili yatırımların desteklenmesi amacıyla; ithaline izin verilen kontrole tâbi yakıt ve atıkların CIF bedelinin yüzde biri ile hurdaların CIF bedelinin binde beşi oranında alınacak miktar; büyükşehir belediyeleri su ve kanalizasyon idarelerince tahsil edilen su ve kullanılmış suları uzaklaştırma bedelinin yüzde biri Çevre Katkı Payı olarak tahsil edilmektedir. Tahsil edilen bu tutarlar, ilgililerce en geç ertesi ayın onbeşine kadar ilgili mal saymanlıkları hesaplarına aktarılır ve bütçeye gelir kaydedilir. Ayrıca, yurt içi ve yurt dışından temin edilecek her türlü hibe, yardım ve bağışlar ile kredi anapara geri dönüşleri ve kredi faizleri de tahsil edilerek, Çevre ve Orman Bakanlığı Merkez Saymanlık Müdürlüğü hesabına yatırılır ve bütçeye gelir kaydedilir.

7. İdari Para Cezaları

Çevre Kanunu'nun 28. maddesine göre çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler neden oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar ve idari para cezalarını ödemekle yükümlüdürler.

8. Çevre Hizmetlerinde Kamusal Fiyatlandırma

Türkiye'de çevre hizmetlerinin finansmanında kullanılan vergisel mali yükümlülükler dışında diğer önemli bir mali araç "kirleten öder" ve "kullanan öder" ilkeleri doğrultusunda özellikle yerel yönetimler düzeyinde belirlenen tarife sistemleri çerçevesinde alınan ücretlerdir. Büyükşehir belediye yönetimlerinin görev alanlarında atıksu bertaraf ve su kaynaklarının korunmasına yönelik hizmetler su ve kanalizasyon idareleri (SKİ) tarafından yerine getirilmektedir. Sayıları 16 olan SKİ sayısı 6360 Sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ve 6447 sayılı Kanun (Ordu vilayetinin de sonradan dahil edilmesi) ile 30'a yükselmiştir. Böylece kırsal ve kentsel alanlarda nüfusun büyük çoğunluğuna su ve atıksu bertaraf hizmetleri bu kuruluşlar tarafından verilmeye başlanmıştır.

Su ve kanalizasyon idarelerinin şemsiye kanunu olan 2560 sayılı İSKİ Kuruluş Kanunu su ve atıksu bertaraf hizmetlerine yönelik önemli hükümler içermektedir. SKİ'lerin gelirleri ise aynı Kanun'un 13. maddesinde sayılmıştır. Buna göre SKİ'lerin gelirleri; su satışı ve kullanılmış suların uzaklaştırılmasına karşılık, tarifeye göre abonelerden alınacak ücretler, Belediye Gelirleri Kanunu uyarınca, su ve kanalizasyon tesislerinden yararlananlardan ilgili belediye adına alınacak katılma payları, hizmet alanındaki belediyelerin, İller Bankasınca 2380 sayılı "Belediyelere ve İl Özel İdarelerine Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun" gereğince nüfus esasına göre dağıtılan paylardan bu bankaca tutularak İSKİ'ye gönderilecek % 10 oranındaki miktar, büyük ve temel yatırım programları karşılığında Devletçe yapılacak yardımlar ile şahıs, kurum ve kuruluşlar için yapılan özel hizmetlerden alınacak ücretlerle ortaklıklardan ve üretilen malların satışlarından elde edilecek gelirlerden oluşmaktadır.

2560 Sayılı Kanun'un 23. maddesinde SKİ'lerin tarife yapım esasları düzenlenmiştir. Buna göre su satışı, kanalizasyon tesisi bulunan yerlerdeki kullanılmış suların uzaklaştırılması, septik çukurların boşaltılması giderleri için ayrı tarifelerin yapılacağı, bu tarifelerin tespitinde, yönetim ve işletme giderleri ile amortismanları doğrudan gider yazılan (aktifleştirilmeyen) yenileme,ıslah

ve tevsi masrafları ve bir kar oranı esas alınacağı belirtilmiştir. Başka bir anlatımla büyükşehir belediye yönetimi görev ve sorumluluk alanlarında su ve atıksu bertaraf hizmetlerinin görülmesine yönelik oluşan maliyetler bu hizmetlerden yararlananlardan sağlanmalıdır.

Su ve kanalizasyon idareleri içinde hizmet verdiği nüfus ve bütçe büyüklüğü bakımından en büyüklerinden olan İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü’nün (İSKİ) 2013 yılı itibariyle 3.736.212.547 TL tutarındaki toplam gelirinin 2.860.430.548 TL tutarındaki kısmı su, Kullanılmış Suları Uzaklaştırma Bedeli (KSUB) ve Kanalizasyon Harcamalarına Katılma Paylarından oluşmuştur. (İSKİ Faaliyet Raporu, 2013). Yani İSKİ sunduğu su ve atıksu bertaraf hizmetlerinin finansmanının yaklaşık %76,55’ini hizmetten yararlananlardan elde ettiği (su satışı ve KSUB vb.) gelirlerden sağlamaktadır. Diğer su ve kanalizasyon idarelerinin finansman yapısı da buna benzer nitelik sergilemektedir.

Kentsel düzeyde özellikle SKİ’lerin görev alanlarında sanayi atıksularından kaynaklanan kimyasal kirliliğinin azaltılmasına yönelik en önemli uygulama Atıksu Arıtma Bedeli (AAB) veya “Kirlilik Önleme Payı” (KÖP) adları altında yapılan uygulamalardır (İSKİ Atıksuların Kanalizasyona Deşarj Yönetmeliği, 2013, ASKİ Atıksuların Kanalizasyon Şebekesine Deşarj Yönetmeliği, 2005). Bu bedel atıksu ön arıtma tesisi kurma zorunluluğu olduğu halde, bu tesisi kurmayan sanayi işletmelerinden ölçülebilen kimyasal kirlilik parametrelerine göre alınan bir mali yükümlülüktür. Başka bir anlatımla ön arıtma tesisi kurma yükümlülüğü olan firmalar bu yükümlülüklerini yerine getirmedikleri takdirde SKİ tarafından atıksularının kirlilik yoğunluğuna göre tahakkuk ettirilen bedeli ödemek zorundadırlar. Ancak, uygulamanın yasal altyapısının yetersiz olması bu uygulamanın etkinliğini azaltmaktadır.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Türkiye’de çevresel hizmetlerin finansmanında vergi harç ve katılma payları gibi mali yükümlülüklerin yanı sıra kamusal fiyatlandırma yönteminden de büyük ölçüde yararlandığı görülmektedir. Özellikle yerel ve bölgesel düzeyde su ve atıksu bertaraf hizmetlerinin maliyetinin büyük çoğunluğunun yerel düzeyde belirlenen tarife sistemleri çerçevesinde hizmetten yararlananlardan tahsil edilen ücretlerle finanse edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, burada da önemle vurgulanması gereken husus su ve kanalizasyon idarelerinin uyguladığı tarife ve fiyatlandırma sisteminin de kirliliği önlemekten çok hizmetin finansmanını sağlamaya yönelik (mali amaç) olduğudur.

VII. SONUÇ

Tarım ekonomisi ile başlayan kalkınma sürecinin sanayi devriminin ardından farklı bir ekonomik gelişim içerisinde devam etmesiyle 20. yüzyılın başlarından itibaren insanoğlu çevreyi de aynı oranda kullanmaya başlamıştır. Bu süreçte doğal kaynakların özensiz bir şekilde kullanımı çevrenin de zarar görmesine neden olmuştur. İklim değişiklikleri, ozon tabakasının delinmesi, hava ve suyun hızla kirlenmesi tam kamusal mal olma özelliğine sahip çevre düzeninin bozulduğunun kanıtıdır. Sanayileşme sürecinde nesilden nesile aktarım sırasında ciddi sorunlar yaşayacağını ayırımına varan insanoğlu, artık çevreye daha duyarlı hale gelmiş ve özel önlemler almaya başlamıştır.

Çevrenin öneminin artması ile çevre politikaları da en az ekonomi politikaları kadar önemlidir. Sürdürülebilir bir ekonomik gelişim için iyi bir çevre yönetimi zorunludur. O nedenle çevreyi koruyan, çevre politikalarını destekleyen her türlü araç önem kazanmıştır. Bu araçların arasında en önemlilerinden biri çevre korumayı amaçlayan vergisel mali yükümlülüklerdir. İktisatçı Pigou ile başlayan ve dışsallıkların içselleştirilmesine yönelik olarak uygulanan çevre vergileri AB ve OECD ülkeleri başta olmak üzere tüm dünya ülkelerinin gündemindedir.

AB düzeyinde çevrenin önemi her fırsatta dile getirilmiş ve çevre vergilerinin çevre politikalarının tamamlayıcı bir unsuru olduğu kabul edilmiştir. AB ülkelerinin çevresel vergi düzenlemelerinde üretim ve tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesini sağlayıcı ve çevreye karşı duyarlı bireylerin oluşturulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede “kirleten öder ilkesi” temelinde kirletici konumundaki kişi ve kurumlara mali yükümlülükler getirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Örnek ülke uygulamalarından da görüldüğü üzere AB ülkeleri çevreyi korumak amaçlı pek çok vergi türünü sektörel bazda uygulamaya koymuştur. Halen AB düzeyinde; enerji vergisi, karbon vergisi, motorlu taşıtlar üzerinden alınan kirlilik vergisi, harç uygulamaları, taşımacılık sektöründen alınan vergiler gibi çevreyi koruma amaçlı pek çok mali yükümlülük yürürlüktedir.

Diğer yandan Türkiye’de 1970’li yıllardan beri gündemden düşmeyen çevre konusunda önemli adımlar atıldığını söylemek zordur. Son yıllarda umut verici adımlar atıldıysa da henüz çevre kirliliğini önleyici somutlaştırılmış uygulamalara rastlanmamaktadır. Yerel yönetimlerce tahsil edilen ÇTV doğrudan çevre kirliliğini azaltmayı hedef alan bir vergi konumunda değildir. Üstelik elde edilen gelirler de çevre için kullanılmamaktadır. “Kirleten öder” ilkesi doğru bir şekilde hayata geçirilmemiştir. Çevreyi gerçekten kirleten kişilerin

saptanması da söz konusu sistem içerisinde denetim eksikliği nedeniyle kolay değildir. Ancak ihbar, şikâyet vb. durumlarda müdahaleler olabilmektedir. ÇTV'nin gerçek anlamda bir çevre vergisine dönüştürülmesi ve buna yönelik olarak yeniden tasarlanması gerekmektedir.

Diğer yandan çevre kirliliğini önleme amaçlı kullanılacak olan MTV, ÖTV ve KDV de etkin çevre kirliliğini önleme ve çevre korumayı özendirme anlamında etkin bir biçimde kullanılmamaktadır. Özellikle MTV pek çok ülke uygulamasında çevre kirliliğine neden olan araçlar üzerinden daha az vergi yükü meydana getirilmesi şeklinde uygulanmaktadır. Oysa Türkiye'de MTV araçların çevreyi kirletme olasılıklarından tamamen uzak bir şekilde düzenlenmiş, sadece motor hacimleri dikkate alınarak uygulanır hale getirilmiştir. Aynı şekilde ÖTV de çevreyi az kirleten araçları ve yakıtları dikkate almamaktadır.

Türkiye'de çevresel hizmetlerin finansmanında vergi harç ve katılma payları gibi mali yükümlülüklerin yanı sıra kamusal fiyatlandırma yönteminden de büyük ölçüde yararlandığı görülmektedir. Özellikle yerel ve bölgesel düzeyde su ve atıksu bertaraf hizmetlerinin maliyetinin büyük çoğunluğunun yerel düzeyde belirlenen tarife sistemleri çerçevesinde hizmetten yararlananlardan tahsil edilen ücretlerle finanse edilmektedir. Ancak, burada da önemle vurgulanması gereken husus SKİ'lerin uyguladığı tarife ve fiyatlandırma sisteminin temel amacının da kirliliği önlemekten çok hizmetin finansmanını sağlamaya yönelik (mali amaç) olduğudur.

Çevre konusunda küresel düzeyde gelişen hassasiyet Türkiye'de de çevreye olan duyarlılığı artırmıştır. Çevrenin korunması gerektiği çeşitli Devletin resmi raporlarında ve kalkınma planlarında ifade edilmiştir. Bu durumda yapılması gereken genel çevre politikalarını destekleyici, çevre korumayı özendirici, çevre kirletmeyi cezalandırıcı bir vergi sisteminin tasarlanmasıdır. Bu kapsamda başta ÇTV olmak üzere, MTV, ÖTV ve KDV gibi vergilerin çevre korumayı özendirici ve sağlayıcı biçimde yeniden düzenlenmelidir. Türkiye'nin bu uygulamaları yaşama geçirebilmesi, aday ülke konumunda olduğu AB'ye tam üyelik süreci açısından ve kurucusu üyesi olduğu OECD'ye karşı yasal yükümlülüklerini yerine getirmesi açısından da önemlidir.

KAYNAKÇA

- Adana Su, Kanalizasyon İdaresi, Atıksuların Kanalizasyon Şebekesine Deşarj Yönetmeliği, <http://www.adana-aski.gov.tr/images/desarjyonetmeligi.pdf>, (Erişim: 20.07.2014).
- ATABAY, Semra ve KAYMAZ, Gökçe.(2007), “Çevre Duyarlılığının Piyasa Ekonomisine Yenik Düştüğü Nokta: Sürdürülebilir Kalkınma”, Çevre ve Politika Başka Bir Dünya Özlemi, (Editör: Ayşegül Mengi), İmge Yayınları.
- Avusturya İstatistik Kurumu, Eco-Taxes 2014, http://www.statistik.at/web_en/statistics/energy_environment/environment/eco_taxes_environmentally_related_taxes/index.html, (Erişim: 22.03.2014).
- BEKMEZ, Selahattin ve NAKİPOĞLU, Ferda. (2012), “Çevre Vergisi – Ekonomik Büyüme İkilemi”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (3).
- BROWN, C.V. ve JACKSON,P.M. 1980, Public Sector Economics, Martin Robertson Publishing, Oxford.
- ÇELİKKAYA, Ali. (2011), “Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Çevre Vergisi Reformları ve Türkiye’deki Durumun Değerlendirilmesi”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:11,Sayı: 2.
- ÇOKGEZEN, Jale. (2007), “Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye”, Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt:XXIII, Sayı:2.
- Confédération Fiscale Européenne,(2014),<http://www.cfe-eutax.org/taxation/detail>, (Erişim: 03.04.2014).
- DEİCHMANN, U., ve ZHANG, F., (2013), “GrowingGreen: TheEconomicBenefits of Climate Action”, Europe And Central AsiaReports, International Bank forReconstruction and Development, The World Bank.
- Environmental Tax Reform in Europe: Opportunities For The Future, 2014, Institute for European Environmental Policy,http://www.ieep.eu/assets/1397/ETR_in_Europe_-_Final_report_of_IEEP_study_-_30_May_2014.pdf, (Erişim tarihi: 10.08.2014).
- ERDEM, Metin, ŞENYÜZ, Doğan,TATLIOĞLU, İsmail. (2012), Kamu Maliyesi, Ekin Kitabevi, 10.b., Bursa.
- GÖKER, Cenker. (2011). Yönlendirici Vergilendirme, Turhan Kitapevi, Ankara.
- GÜLER, Birgül Ayman ve Diğerleri (2001), Çöp Hizmetleri Yönetimi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yay. No:302, Ankara, Nisan.
- GÜNDÜZ, İsmail Orçun ve AGUN, Bilge Hakan.(2013), “Çevre Vergilerinin Yerel Yönetim Düzeyinde Uygulanması: Avrupa Birliği ve Türkiye Uygulaması”, Maliye Finans Yazıları, Yıl:27, Sayı:99, Nisan.
- İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü, 2013 Yılı Faaliyet Raporu, http://www.iski.gov.tr/Web/UserFiles/File/faaliyetraporu2008/faaliyet_raporu2013.pdf, (Erişim:20.07.2014).
- İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü, (2013), Atıksuların Kanalizasyo-

- na Deşarj Yönetmeliği, http://www.iski.gov.tr/Web/UserFiles/File/mevzuat/pdf/ISKI_Atiksularin_Kanalizasyona_Desarj_Yonetmeliği.pdf, (Erişim:20.07.2014).
- Italian National Institute of Statistics, (2014), <http://www.istat.it/en/archive/16727>, (Erişim: 07.08.2014).
- HOTUNOĞLU, Hakan ve TEKELİ, Recep.(2007), “Karbon Vergisinin Ekonomik Analizi ve Etkileri: Karbon Vergisinin Emisyon Azaltıcı Etkisi Var Mı?”, Sosyo Ekonomi Dergisi, Temmuz Aralık, Sayı:2.
- JOHANSSON, Per-Olov.(1987), *The Economic Theory and Measurement of Environmental Benefits*, Cambridge University Press.
- KARADENİZ, Hülya Kabakçı.(2011), Türkiye’de Motorlu Taşıtlar Vergisinin Çeşitli Ülke Uygulamaları ile Karşılaştırılması ve Bir Model Önerisi, Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2011/415, Ankara.
- KARGI, Veli ve YÜKSEL, Cihan. (2010), “Çevresel Dışsallıklarda Kamu Ekonomisi Çözümleri”, Maliye Dergisi, Sayı: 159, Temmuz-Aralık.
- KOSONEN, Katri.(2012), “Regressivity of Environmental Taxation: Myth or Reality?”, EU Taxation Papers, Working Paper N.32-2012, http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_papers/taxation_paper_32_en.pdf, (Erişim:11.06.2014).
- MCMORRAN, Ronald T. ve NELLOR, David C.L.(1994), “Tax Policy and The Environment: Theory and Practice”, IMF Working Paper, WP/94/106, September.
- MUTLU, Ayşegül.(2006), “Küresel Kamusal Mallar Bağlamında Sağlık Hizmetleri ve Çevre Kirlenmesi: Üretim, Finansman ve Yönetim Sorunları”, Maliye Dergisi, Sayı:150, Ocak-Haziran.
- MUTLU, Ayşegül.(2009), “Uluslararası Çevre Sorunları”, Uluslararası Mali İlişkiler (içinde), Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, No:898, Ekim, s.68-69.
- OATES, Wallace E. (1995), “Green Taxes: Can We Protect The Environment and Improve The Tax System at Same Time?”, Southern Economic Journal, Vol. 61, No. 4 (April).
- ÖZDEMİR, Biltekin.(2009), “Küresel Kirlenme Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme ve Çevre Vergileri”, Maliye Dergisi, Sayı:156, Ocak-Haziran.
- SAĞBAŞ, İsa.(2013), *Vergi Teorisi*, Ankara.
- SARIKAYA, Hasan Zuhuri.(2004), “Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Çevre Politikaları ve Uygulamaları”, SKKD, Cilt 14, Sayı 1.
- STİGLİTZ, Joseph E. (1994), *Kamu Kesimi Ekonomisi*, (Çeviren: Ömer Faruk Batirel), 2.b., Marmara Üniversitesi Yayın No:549, İstanbul.
- TANRIVERMİŞ, Harun.(1997), “Çevre Kirliliğinin Vergilendirilmesi: İlkeler, Uygulamaları ve Türkiye Açısından Genel Değerlendirme”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt:8, Sayı:27, Kış.

- Taxation Trends in European Union, (2012), EUROSTAT Statistical Books, European Commission.
- TOPRAK, Düriye.(2006), “Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Volume:2, Sayı/Issue:4, Güz.
- TÜİK, (2012), <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10778>, (Erişim: 24.05.2012).
- TÜİK, (2013), Çevre İstatistikleri, www.turkstat.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=5, (Erişim: 15.07.2014).
- ÜZELTÜRK, Hakan.(2008), Enerjinin Zamanda Yolculuğu Vergi Etkisi, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.
- ULUCAK, Recep ve ERDEM, Ekrem.(2012), “Çevre - İktisat İlişkisi ve Türkiye’de Çevre Politikalarının Etkinliği”, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Yıl 4 - Sayı 6 – Haziran.
- Ulusal Rapor, (2008), 2008/14481 sayılı Bakanlar Kurulu, “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı”, Avrupa Birliği Bakanlığı Web Sitesi, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=42260&l=1>, (Erişim: 15.01.2014), 31 Aralık 2008 tarih ve 27097 (5. Mükerrer) sayılı Resmi Gazete.
- YALÇIN, A. Zafer.(2013), “Potansiyel Bir Çevre Vergisi Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi: Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz”, Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:27, Sayı:2.
- YAŞAMIŞ, Firuz Demir.(1995), Çevre Yönetiminin Temel Araçları, İmge Kitabevi, Ankara.
3. Beş Yıllık Kalkınma Programı, 1973-1977, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf>, (07.12.2014).
4. Beş Yıllık Kalkınma Programı, 1973-1977, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf>, (07.12.2014).

DEMOKRASİ BİLİMDEN BESLENEBİLİR Mİ?¹

Metin UÇAR*

Atf/©: Uçar, Metin, (2014). “Demokrasi Bilimden Beslenebilir mi?”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 311-326.

Özet: Kavramlar kendiliğinden olumlu ya da olumsuz olmazlar. Onlara olumlu ya da olumsuz anlamlar insanlar/toplumlar tarafından yüklenir. Ancak hem demokrasi hem de bilim kavramları günümüzde “sanki” kendiliğinden olumlularmış gibi kullanılırlar. Bu olumlanan iki kavramın ilişkisi sorgulandığında da “sanki” kendiliğinden ve pozitif yönlü doğrudan olumlu bir ilişkiye sahiplermiş gibi bir yanılgıya kapılmak söz konusu olur. Bu çalışma tam da bu olumlamayı sorgulamakta ve eğer mümkünse “demokrasiden beslenebilecek bir bilim anlayışının” nasıl olabileceğini tartışmaktadır. Bunun için de demokrasi ile ciddi sorunları olan nasyonal sosyalizmin bilime bakışı örnek olarak alınmaktadır. Bilime uygun hareket etmeyi kendisine amaç edinen ama demokrasiyi reddeden bu anlayış tam da konuyu tartışabilmenin imkânlarını vermektedir. Bu tartışmanın sonucunda bilime ve demokrasiye tarafsız bakmanın bu bağlantıyı kendiliğinden oluşturamayacağı ortaya çıkmakta ve eğer böyle bir bağlantı kurulacaksa bunun “bilinçli bir taraftarlık”la mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. Ancak bu sonuç, bilim ve nesnellik ilişkisini gündeme getirmektedir. Çalışmada “bilimde nesnellik” ve bunun mümkün olup olmadığı önem arz etmekte, tarihselci-evrenselci, görelî-kesinlikçi bilimsel tartışmalarla bağ kurulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Bilim, Öz, Nesnellik, Bilinçli Taraftarlık

Makale Geliş Tarihi: 17.11.2014/ Makale Kabul Tarihi: 29. 12. 2014

* Yrd.Doç.Dr , Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi, e-posta: metucar@yahoo.com.

Can Democracy Be Fed On Science?

Citation/©: Uçar, Metin, (2014). "Can Democracy Be Fed On Science?", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 311-326.

Abstract: *The meanings of concepts are not positive or negative by themselves. It is human beings or society that gives them their positive or negative meanings. However, the concepts of both democracy and science are used today as if they have positive meanings by themselves. When questioning the relationship between these concepts, it is mostly believed that these two concepts are positively entwined. This paper aims to seek an exact answer to this question, what is the affirmative relation between democracy and science. Moreover, this paper points out how, if possible, democracy can be fed on science. For this reason, National Socialism's view of science which has serious problems with the idea that democracy is taken as an example. The approach of National Socialism with regards to science as a main marker of social issues but rejects democracy gives an opportunity to discuss this issue. This paper concludes that a neutral approach to the relation between science and democracy is unable to explain this relation. This paper also concludes that if it is possible to make a meaningful relation between them it can only be derived from the notion of "conscious partiality". Yet, this result brings the relationship of science and objectivity to the agenda. Arguing that the relation between objectivity and science in this study, this paper aims to find an answer whether objectivity is possible in science under the theoretical framework of historicist-universalist, and relativist- positivist approach to social sciences.*

Keywords: *Democracy, Science, Essence, Objectivity, Conscious Partiality*

I. GİRİŞ

Her şeyin her an değiştiği bir dünyanın baş döndürücülüğü içinde yaşıyoruz. Bu, bir taraftan var olan bir olguyu ortaya koyarken diğer taraftan da insanı ürkütmektedir. Söz konusu ürkme; kaybolup gitme, kontrol edememe, bilememe, anlayamama gibi hallerden kaynaklanır. Böyle olunca "değişim" ciddi bir sorun olur. Oysaki "değişim" kaçınılmazdır. "Değişmeyen tek şey değişim" diyen Herakleitos, evrenin anlaşılması için tam da bu gerçeği dile getirmekteydi.

Herakleitos'un büyük ustalıkla ortaya koyduğu "değişim", herkesin az ya da çok farkında olduğu bir ilkedir. Bununla birlikte, sürekli değişen bir evrenin anlaşılacağı varsayımıyla "değişmeyen bir öz" aramanın da zorunlu olduğu birçok kişi tarafından her zaman düşünüle gelmiştir. Bu "değişmeyen öz"ün bulunduğu zannedildiğinde ise ona sıkı sıkıya sarılmak kaçınılmaz gö-

rülmüş onu kabul etmeyenlere, eleştirenlere ya da değiştirmeye çalışanlara yönelik tepkiler geliştirilmiştir.

Tarih boyunca dinlerin, ideolojilerin ve bilimsel anlayışların katı yorumları genellikle bu tarz tepkileri ürettiler. Durum böyle olmakla beraber hem din, hem ideoloji hem de bilim insan için “gerçek” ve “doğru” konusunda dayanak oluşturdular. Bu dayanaklar, düşüncelerin ve davranışların savunulması için oldukça anlamlıdır. Söz konusu devlet ve toplum olunca da aynı mekanizma işlemektedir. Yöneten-yönetilen ilişkileri, toplumsal düzen arayışları ve sorunları çözme çabaları başta olmak üzere tüm sorunların üstesinden gelmek için ihtiyaç duyulan “gerçek” ve “doğru”ya ait argümanlar hep aynı kaynakların sunacağı imkânlardan beslenmişlerdir. Bu makale kapsamında bilimin, bu konuda sunduğu/sunacağı imkânları anlayıp değerlendirmek öne çıkmaktadır.

Konu oldukça geniş olduğundan, bilimle karşılaştırıldığında çoğu zaman daha etkili olan dinlerin ve ideolojilerin “değişmeyen öz” anlayışları (ki genellikle bu öz kendilerine içkin olur) daha anlaşılır görüleceğinden tartışma, sadece “bilimsel anlayış” ekseninde değerlendirmekte bu da demokrasi bağlamı ile düşünülmektedir. Tam da bu noktada çalışmanın başlığıyla bağlantı kurulup şu soru sorulabilir:

“Acaba bilimin ürettiği bilgi ile şekillenen “gerçek” ve “doğru”lar, demokrasi üzerinde nasıl bir etki oluşturur?” Aslında merak edilen konu, bilimsel bilginin demokrasiyi besleyip beslemeyeceğidir.

Aynı çerçevede demokratik olmayan bir yönetimin, söz gelimi Nazi yönetiminin bilime bakışı ile demokratik bir ülkenin söz gelimi ABD’nin bilime bakışının farklı olup olmayacağı değerlendirilebilir. Böyle bir değerlendirmenin de göstereceği gibi aslında bilimsel bilgi ile demokrasi arasında doğrudan bir ilişki olmamakla birlikte bu çalışmada, demokrasiyi besleyecek bir bilimsel paradigmanın mümkün olduğu tezi savunulmaktadır. Çalışma; önemli ölçüde bu tezi savunmaya imkân sunan pozitivizm ve pozitivizm eleştirilerinin tartışılmasına dayandırılmakta, bu doğrultuda öncelikle bilim ve nesnellik ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Konu bilim ve iktidar tartışmaları tarafından çerçevelendirilmekte, ardından da bilim ve demokrasi bağlantısı kurularak bu bağlantının anlamlı olabilmesi için bazı önerilerde bulunmaktadır.

II. BİLİM NESNEL MİDİR?

Bilgi üretim süreçlerine bakıldığında nesnellığın mümkün olup olmadığı oldukça tartışmalıdır. “Nesnel olanla olmayanı birbirinden ayırmanın “nesnel”

bir ölçütü var mıdır?” sorusu birçok açıdan tartışmayı körükleyecek niteliktedir.

Nesnellik; zihin ve deneyim ayrımı üzerinden ele alındığında, deneyimin değiştiği buna karşın zihnin değişmediği varsayımı üzerinden düşünülebilir. Ras-yonalistler, zihinselciler ve birçok ampirist grup nesnellik anlayışlarını, bilgiyi tarihten soyutlayarak ele almakta ve zihnin tarihten bağımsızlığını ve dolayısıyla değişmezliğini kabullenerek formüle etmektedirler. Buna karşın Dilthey gibi nesnellüğün mümkün olmadığını düşünenler ise deneyimin değişmesinin yanı sıra zihnin de değiştiğini belirtmişler ve zihnin de tarihsel olduğunu söylemişlerdir. Böylece “Mutlak” ve “tek-Hakikat” düşüncesi anlamını yitirecektir (Özlem, 1999: 141). Eğer bu felsefe, bilime de uyarlanırsa o zaman nesnellığı temel alan bilimden kaynaklı “değişmeyen öz” söz konusu olamayacaktır.

Nesnellik vurgusu pozitivism ve onun yansımalarından biri olan bilimcilik için çok önemlidir. Ancak bu nesnellik iddiası Frankfurt Okulu mensuplarının bazıları tarafından dile getirilen, mevcudu meşrulaştıran muhafazakâr bir tavra ve yeni bir egemenlik biçimi olan teknokratik egemenliğe (Bottomore, 1997: 28-29; Uçar, 2002: 75) ideolojik destek de sunmaktadır. Bu anlamda pozitivismi benimseyenler başta olmak üzere gerçek bilgiye ulaşmanın mümkün olduğunu savunan diğer düşünceler/ideolojiler için nesnellüğün, “değişmeyen öz” üretme açısından önemli bir işlevi olacaktır. Bilimde nesnellüğün en önemli dayanaklarından biri olan olguların değerlerden arındırılabilmesi iddiasını ele alarak konu ayrıntılandırılabilir.

Nesnelliğin olgu-değer ayrımı ile doğrudan bir ilgisi vardır. Bilimsel araştırmalarda nesnellüğün mümkün olduğunu savunan, örneğin geleneksel pozitivistler, ampirik verilerle çalışan bilim adamının, ampirik verileri içermeyen değer yargılarından uzak durması gerektiğini salık verirler. Dolayısıyla bilimsel araştırmalarda değer yargılarının yerinin olmadığını altını çizerek (Punch, 2005: 48-49). Pozitivistler, değerlere iki açıdan karşı çıkarlar. Bunlardan ilki değerlerin, bilim adamının nesnellüğünü zedelemesi, ikincisi ise olanı değil de olması gerekeni üreten yani normatif olana kapı aralamasından dolayıdır (Bryman, 1988: 15).

Buna karşın değerden bağımsız bir biçimde olguların ele alınamayacağını savunanlar, örneğin feministler ve eleştirel kuramcılar, konunun ideolojik yönüne ağırlık verirler ve yukarıda da söylendiği gibi olgu-değer ayrımını aslında mevcut olan hegemonik gücün tutucu yaklaşımlarını gizlemenin bir aracı olduğunda hemfikirlerdir (Punch, 2005: 49). Konu seçimine, deney/gözlemlerin tasarlanmasına ve konuların ve/veya kavramların tanımlanmasına kadar

özellikle erkek egemen (ama sadece bununla sınırlı olmayan) bir tarafgirlik gören feministlerin dikkat çektikleri konu da budur (Demir, 1996a: 59). Bu, bir açıdan pozitivistlerin değer yüklü olmaktan kurtulamadıkları anlamına gelirken diğer taraftan da, pozitivist yaklaşımı benimseyen ilk dönem sosyologların ürettiği sosyolojinin ortaya çıkışı düşünüldüğünde, mevcut toplumsal düzensizliği kontrol etme amacının varlığını ve dolayısıyla normatifikten de kaçınılamadığını gösterecektir.

Gerçekten de sosyoloji, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan, aslında burjuva sınıfının baş etmeye çalıştığı, sorunları çözmeye çalışan bir bilim olarak doğmuştur. Erken dönem sosyologların daha çok toplumsal hareketlerin yasalarını bulma konusundaki çabalamaları, sorunsuz bir topluma kavuşma isteklerinin bir yansıması olmaktadır (Karakaş, 2009: 178-179).² Bu çerçevede A. Comte'un devrimciliğin yol açtığı kaosu ortadan kaldıracı yasaları bulma uğraşısı akla gelmektedir (Comte, 2010: 1326-28; Uçar, 2014: 19). Comte'un sosyolojiye yüklediği bu anlam düşünüldüğünde, aslında pozitivist anlayışın kaçınılması gerektiğini savunduğu, normatifiğin bir başka değişle olması gerekenin pençesinden kurtulamadığı anlaşılmaktadır. Konuya bilim ve iktidar ekseninde bakıldığında da benzer sonuçlara ulaşılabilir.

III. BİLİMİN İKTİDARI

Yaşamın içinde birçok bilgi türünden yararlandığı görülür. Bunlar; gündelik bilgi, teknik bilgi, dinsel bilgi, sanatsal bilgi, felsefi bilgi ve bilimsel bilgi biçiminde kategorize edilebilir. Hangi bilgi olursa olsun onu elinde bulunduran ile bulundurmayan arasında bir fark olduğu açıktır. Bu çerçevede o bilgiyi elinde bulunduranın daha güçlü olduğu savunulabilir. Bilgi ve güç ilişkisi anlamlıdır ve Bacon'ın çok bilinen ifadesi ile kısa ama öz bir biçimde belirmektedir: “bilgi güçtür”.

Bacon'ın oldukça açık ve çarpıcı bir biçimde dile getirmesinden çok önceleri de, şüphesiz, “bilginin güç olduğu” biliniyordu. Bilgiyi yani gücü “ötekilerden” saklamak çok önemsendir. Bu çoğu zaman bilginin adeta şifrenmesi anlamına gelen ve sadece belli bir elit grup tarafından bilinen “bir başka dilde”³ muhafazası ya da herkesin bilmediği simgelerle⁴ ifade edilmesi şeklinde olmuştur. Yer ve zamana göre “hangi bilginin” daha önemli olduğu, hiyerarşinin en tepesine hangi bilginin neden oturtulacağı değişebilmektedir. Bu değişim daha güçlü olmak için, o mekân ve zamanda, hangi bilginin daha çok önemsendiği ile ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında, Ortaçağ Avrupa'sında dinsel bilginin öne çıktığı ve modern zamanlarda ise en tepedeki bilginin “bilimsel bilgi” olduğu tartışma götürmeyecek açıktır.

Bilimsel çaba her zaman denetim, yönetim ve şeylerin doğalarını kontrol etme güdüsü ile birlikte oldu (Bauman, 2003: 57). Bu durum aslında bilinçli ve sistematik bir çaba olduğundan, bilim ile iktidar ilişkisinin nasıl kurulduğunu da görmeyi sağlayacaktır.

Konuğu değerlendiren M. Foucault, bilimi diğer bilmelerden ayırabilmek için dört önemli aşamadan geçildiğini söyler. Bunları da ayıklama, normalleştirme, hiyerarşileştirme ve merkezileştirme olarak sıralar (Foucault, 2001: 189vd.). Bu süreç ayrıca devletin (ve aynı zamanda başka öznelerin⁶) bilimi nasıl olur da bir iktidar/baskı aracı olarak kullanıma hazır hale getirdiğini de gösterir.

Foucault, bilim olma iddiası ile iktidar tutkusu arasında da bir bağlantı olduğuna dikkatimizi çeker. Zira bu iddia diğer bilme türlerini elemeyi, bazı özneleri susturmayı ve bunun sonucunda oluşacak bir kuramsal-siyasal iktidarın önünü açmayı sağlayacaktır (Foucault, 2001: 26). Yani bilgi iktidarı kuracak ve/veya güçlendirecektir. Şüphesiz aynı şekilde iktidarın da bilgiyi kurması/kullanması söz konusudur.

Tartışılan konu ile doğrudan ilişkili olan ve bilimsel bilginin “kurulması/ kullanılması” düşüncesini anlatmak için çok verimli bir örnek olan sosyoloji, bu durumu da en iyi yansıtan alanlardan biridir. Sosyoloji çalışmaları toplumu anlamaya, onu çözümlmeye yönelirken elde ettiği bilimsel verilerle de iktidarın “gözdesi” haline gelmiştir (Karakaş, 2009: 181). İktidarın bu kadar önemsedığı bir alan olarak sosyoloji, hem Batı dünyasında hem de Türkiye’de entelektüel tartışmalarda da öne çıkacak ve toplumsal konularla ilgilenen hemen herkesin mesaisinden pay alacaktır. Toplumsal ilerlemeyi önceleyenlerin ve/veya toplumu değiştirme/dönüştürme isteği olanların bu sosyal bilim alanını önemsemeleri kaçınılmazdır.

I. Wallerstein (belki de Ziya Gökalp’in ve pozitivistimin ilk dönem cumhuriyetçi aydınlar tarafından değerlendirilmelerinde olduğu gibi), Aydınlanma’nın etkisindeki Avrupa’da ilerlemeden etkilenen ve ilerlemeyi önceleyen kişilerin nezdinde sosyal bilim anlayışının, toplumsal dünyanın daha iyi anlaşılması için bir araç olarak değerlendirildiğini söyler. Bu çerçevede ilerlemenin önündeki engelleri temizlemek için bu bilimsel anlayışın sonuna kadar savunulması gerektiği düşüncesi öne çıkar. Böylece politika yapıcılarının yardımcısı/hizmetkârı olan sosyal bilimler, Batı’nın başka toplumları sömürmesi, onlara müdahalesi için kapı aralarken aynı mantıkla, “az gelişmiş ülkelerin kalkınması” için de anlamlıdır (Wallerstein, 2003: 192-193).

İlerleme ve toplumu değiştirme/dönüştürme arzusunun bilimle tatmin olabileceği düşüncesinin yaygınlaştığı hem Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri hem de Cumhuriyetin ilk dönemleri bu durumun örneklerindedir. Sosyoloji ile ilgilenen Ziya Gökalp gibi kişilerin tam da bu dönemde çok fazla önemsenmesi (ki Atatürk Gökalp için dönemin birçok genç aydının durumunu da anlatan "fikirlerinin babası" tabirini kullanacaktır)⁶ ve ulus inşa sürecine yapacakları ideolojik katkının hesaplanması bu çerçevede anlaşılabilir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de politika yapıcılar, kendi politikalarına hizmet edecek bilgileri üretenerlere bu bilgiler kıymetince değer verecek ve önerilerini açacaklardır.

Görüldüğü gibi bilgi-iktidar ilişkisi karşılıklıdır. Bilgi iktidarı kurarken, iktidar da bilgiyi üretmekte daha sonra da birbirlerine karşılıklı bir "güç verme" ilişkisine girmektedirler. Bu çerçevede günümüzde bilgi hiyerarşisinde en üstte görülen bilimsel bilginin yeri de şekillenmektedir. En prestijli olan bu alanda, üretilecek bir "değişmeyen öz" oldukça güçlü olacağından, bilimsel bilgi ile demokrasi ilişkisi önemli olacaktır. Ancak bu ilişkinin olumlu olabilmesi için nasıl kurulduğuna bakılması gerekir.

IV. BİLİM VE DEMOKRASİ

Bu çalışmaya başlık olan "demokrasi bilimden beslenebilir mi?" sorusu yerine "bilim demokrasiden beslenebilir mi?" sorusu sorulsaydı verilebilecek yanıtlar çok daha kolay ve çok daha ikna edici olabilirdi. Zira Doğan Özlem'in de dikkat çektiği gibi özgürce tartışılan bir ortam ve birbirleriyle özgürce rekabet edebilen farklı bakış açılarının varlığı bilimin gelişmesinde hayati bir önem taşır (Özlem, 1998: 147). Ancak yine de demokrasi, bu gelişimin olmasına katkı sunarken bilimin kendiliğinden gelişeceğinin garantisini de veremez. Demokratik bir ortamda da bilimin gelişmesi bilinçli bir çaba gerektirir. Demokrasi varsa bilimi farklı yorumlayanlar, bilimin gücünü arttırmaya çalışan ve azaltmaya çalışanlar rekabet içinde olacaklardır. Üstelik demokratik bir ortamda "bilim karşıtlığı" da meşru bir alan bulacaktır ki bu alan, modern totaliter rejimlerin çoğu tarafından (bilimciliği besleyen teknokratik bakış açısıyla) neredeyse tamamen kapatılmıştır.

T. Kuhn'un Amerika Birleşik Devletlerindeki gözlemleri, bilim adamlarının bilimsel tutumlarının bile bilim için tehlikeli, en azından sınırlandırıcı ve/veya gelişmesini yavaşlatıcı olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla bu çabanın ne kadar gerekli olduğu ortadadır. Zira Amerika'da gelişen demokrasinin bilim için yarışmacı ve rekabetçi bir ortam hazırladığı söylenebilse de, bilim adamları arasında rekabetten çok uzlaşıya yatkınlığın olduğu görülmektedir. Bu

durumu “bilim oligarşisi” olarak anlatan Kuhn, bilimsel bir tutuculuğa dikkat çekmektedir (Özlem, 1998: 147). Her ne kadar bazı olumsuzluklar olabilse de demokrasinin bilimi beslemesi meselesi, anlatılanlardan da çıkarsanabileceği gibi (her ne kadar birebir bir ilişki yoksa da) olumludur. Ancak söz konusu olan bilimin demokrasiyi beslemesi olunca, durum daha karmaşıklaşmakta “olumlu” olma hali netliğini kaybetmektedir. Konuyu anlatmak için Nazi Almanyasının “ötekilere” yaptıklarını bilime bakışı ile birlikte değerlendirmek anlamlı olabilir.

Z. Bauman'ın aktardığı, Robert Proctor'un modern dönemlerin en totaliter rejimlerinden olan Nazi Almanyasının bilime bakışı hakkındaki düşünceleri söylenmek isteneni çarpıcı bir biçimde ortaya koymakta, bilim-demokrasi ilişkilerinin hiç de olumlanmayabileceğini göstermektedir: “Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Naziler, doğrusunu söylemek gerekirse, bilimin sonuçlarını saptırmıyorlardı. Onların yaptığı, hekimlerle ve bilim adamlarının başlattıkları şeyleri uygulamaya koymaktan başka bir şey değildi.” Tabii ki bu tespit asıl suçlunun bilim olduğu sonucunu vermez. Proktor'un anlattıklarını aktarıldıktan sonra Bauman, tek suçlu olarak bilimin görülemeyeceğinin de altını çizer ve bilimden çok politik bir karar olan Almanların saf ırk projesinin önemini de atlanmayacağını söyler. Ama bilimin ve bilime bakışın rolünün de ihmal edilmemesi adına şunu da ekler: “Ancak şu da aynı derecede doğrudur: Söz konusu projeyi hem düşünülebilir hem de –aynı şekilde- saygın kılan bilim ve teknoloji olmasaydı böyle bir proje de olmazdı.” (Bauman, 2003: 62)

Nazilerin soykırım projelerini dayandırdıkları bilimsel çalışmalar, onlar iktidara gelmeden atılan sağlam temellere sahipti. Nazi döneminde sürdürülen bu bilimsel çalışmalar Almanya dışında da oldukça revaçtaydı, “nesnellikleri ve hakikatin peşinde olmalarıyla övünen” Batı dünyasının önde gelen bilimsel yayın organlarıncı alkışlanıyorlardı. Tıpçıların insanlık dışı deneyleri ile oluşturdukları bilimsel bulgular, ABD ve diğer “demokratik” ülkelerde de oldukça prestijli payeler aldılar. Üstelik bu dönemde parlayan birçok tıpçı bilim adamı kariyerlerine Nazi Almanya'sının yıkılmasından sonra da devam ettiler (Bauman, 2003: 59vd.).

Nazi öncesi dönem ve Nazi döneminin en prestijli bilim alanı şüphesiz fizikti. Fizik deyince Almanya ilk akla gelen ülkeydi. Ancak Almanya'da yapılan fizik tartışmalarının ideolojik tartışmalarla birlikte yürüdüğü çoğu zaman gözden uzak tutulur. Dönemin en gözde konuları olan rölativite ve kuantum mekaniği bilimsel tartışmalar kadar ideolojik tartışmaların da önemli başlıklarıydı. Bu tartışmada Alman fizikçiler arasındaki tartışmada taraflar, Yahudi fizikçiler

ve Aryan fizikçiler ile onlara yakın olanlar gibi iki kutupta ele alınabiliyordu. Ayrım, çok genel anlamda A. Einstein ve onu destekleyenler ile onlara karşı çıkanlara denk geliyordu. Bir başka ifade ile nasyonel sosyalist olanlarla olmayanlar biçiminde bir ideolojik farklılık belirgindi. Her ne kadar savaş nasyonel sosyalistler kaybettiler ve Einstein yanlıları daha popüler hale geldilerse de onların karşısında duranların Nazi dönemi ve öncesindeki dünyada prestijleri hiç de Einstein'inkinden aşağı değildi. Bu çerçevede nasyonel sosyalist fizikçilerden olan Johannes Stark ve Philipp Lenard gibi Nobel ödülü sahibi meşhur fizikçiler hatırlanabilir (tartışma için bkz. Walker, 1995: 5-40). Tahmin edilebileceği gibi dünyanın en prestijli bilim ödülünü alan bu iki fizikçi Hitler ile çok uyumlu bilim politikaları güttüler ve başlarında buldukları kurumlarda demokrasinin çok uzağında bir anlayış sürdürdüler.

Nazi Almanya'sının bilimsel birikimi savaş sonrası Alman bilim adamlarını kapma yarışını da beraberinde getirdi. Bu durum roketler üzerine çalışan bilim adamlarını kendi taraflarına çekme/alma örneği ile ayrıntılandırılabilir.

Almanya'ya karşı savaşın galipleri olan Amerika, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa bir taraftan savaşın yıkıcı etkisi ile baş etmeyi planlıyor bir taraftan da gizli servislerini kullanarak, adeta bir ganimet gibi Alman bilim adamlarını toplamaya çalışıyorlardı. Bu durumdan en çok Amerika Birleşik Devletleri kazançlı çıktı. Hemen 1945'te roketler üzerine çalışacak 115 Alman bilim adamı, mühendis ve teknisyenden oluşan bir ekip oluşturdu. Daha sonra Almanların en gözde bilim adamlarından olan Wernher von Braun ve oldukça kalabalık olan başarılı ekibi Amerikan gizli servisinin çabası ve yöneticilerinin ısrarı ile Amerika'ya getirildiler (Spangenburg and Moser, 2008: 79vd.). Wernher von Braun, Nazi Amerikan uzay araştırmalarının en etkili isimlerinden biri haline getirildi. Amerika'daki roket sanayisini geliştirdi ve Amerikalıların uzay teknolojisinde başarılı olmalarında ve aya ayak basmalarında en önemli rolü o oynadı (Williams, t.y.).

Nazi Almanyasının bilime bakışı ve bu bilimin demokratik ülkelerde algılanışını anlatan bu örnekler, bilimsel bilginin demokrasiyi zorunlu olarak üretmediğini göstermekte hatta bilimsel bilginin demokratik olmayan bir sisteme sunduğu katkının çok daha çarpıcı olabileceğini anlatmaktadır.

Demokrasi anlayışı aynı olmasa da bilim anlayışındaki paralellik gözden kaçmamaktadır. Dolayısıyla demokrasi ile bilim anlayışı arasında doğrudan bir paralellik kurmak oldukça sorunlu olabilir. Ancak günümüzde özellikle post-modern yaklaşımların, feminist ve eleştirel teorilerin "mutlak hakikat", evrensellik, nesnellik eleştirilerinin ayrıca demokrasi ile kurulan özenli ilişkilerle

de öne çıktıkları düşünüldüğünde, durumun biraz daha karmaşık olabileceği görülür.

Gerçekten de bazı bilimsel yaklaşımlar (bilimsel paradigmlar) açısından bilimsel verileri anlamaya çalıştığımızda, bilime bakış ile demokrasi arasında sıkı bir ilişkinin kurulabileceği söylenebilir. Özellikle günümüz demokrasilerinin çoğulculuk ilkesi ve bu ilkedan kaynaklanan farklılık vurgusu konuyu ayrıntılandırırken çok anlamlı görünmektedir. Bu sıkı ilişki; bir açıdan, pozitivizm ile canla başla mücadele eden feminist ve eleştirel teori yanlılarının tartışmalarını öne çıkarırken bir başka açıdan da (yine bu karşıtlığın hem kaynaklarını zenginleştiren hem de aynı karşıtlığı farklı biçimlerde üreterek sürdüren) T. Kuhn ile K. Popper arasında yaşanan tartışmanın yansımalarını önemli kılmaktadır.

Pozitivist düşünce (klasik anlamıyla çok daha katı bir biçimde olmakla birlikte zamanla esnek hale geldiği göz ardı edilmeden), “değişmeyen öz” konusunda ciddi mesafeler aldı. Bu anlayışın yansıdığı siyasal yapılar, “değişmeyen öz” korumaya yönelince, ister istemez “çoğunluğa” dayandılar. “Çoğunluğa dayanan demokrasi”yi başarılı bir biçimde besleyen bu anlayış, farklılıkları (aslında tüm sosyolojik azınlıklardan söz edilebilir) göz ardı etti. Böylece kendisine yönelen eleştirilere de zemin hazırladı. Önemli oranda feminist ve eleştirel teorinin beslediği anti-pozitivist yaklaşımların ise “çoğulculuğu” beslediği iddiasını bu tespitten hareketle savunmak anlamlı olacaktır. Zira çoğunlukçu demokrasilerde sayısal üstünlük çok önemlidir. Bu ilke ayrıca çoğunluğun yanılmayacağı varsayımıyla da beslenir. Bu yanılmama durumu, “mutlak doğru”yu bilme anlamına gelecektir⁷. Mutlak doğru ayrıca “değişmeyen öz” bulmak” anlamıyla da paraleldir.

Buna karşın çoğulcu demokrasi anlayışına bakıldığında vurgunun azınlıkları ve farklılıkları korumaya yöneldiği görülür. Azınlıklara ve farklılıklara açılan bu alan, çoğunluğun yönetme hakkının olmadığı anlamına gelmez. Ancak bu yönetimin sınırlı olduğu ve mutlak doğruya ulaşma iddiasının yanıltıcı olduğu anlamına gelir⁸. Azınlıklar/farklılıklar her an kendi tezlerini çoğunluğa kabul ettirerek yönetme hakkını elde edebilirler. Yani “değişmeyen öz”ün bulunduğu iddiası kabul görmez. Değişmeyen öz” bulma iddiasının olmaması için bilim tartışmalarından da bir alan açmak gerekir ki bunun için Kuhn-Popper tartışması yol gösterici olabilir.

V. “DEĞİŞMEYEN ÖZ”, BİLİM VE DEMOKRASİ

Yukarıda anlatıldığı gibi, bilimsel faaliyetler yürütülürken nesnellik iddiası aslında sorunludur. Ancak nesnellik “üzerinde uzlaşmış olmak/büyük bir

özne topluluğu tarafından kabul edilmiş olmak” anlamında mümkündür. Bu yönü ile “egemen olmuş” ile aynı anlamda kullanılır (Demir, 1996b: 15-16). Bu durum, Kuhn’un “olağan bilim” düşüncesi için de çok anlamlı görülür. Olağan bilim, her ne kadar Kuhn eleştirmenlerinden biri olsa da “biz her şeye daha önceden benimsemiş bulunduğumuz bir teorinin ışığında yaklaşırız” diyen Popper tarafından da anlamlı bulunur. Popper, “...bilim adamlarının cemaatine çalışmalarının rasyonel biçimde tartışılması için bilim adamları cemaatinin ihtiyaç duyduğu organize edilmiş bir varsayımlar yapısını veya bir teoriyi veya bir araştırma programını öngerektirmektedir” (Popper, 1992: 61)⁹ diyerek olağan bilimin çerçevesini çizmektedir.

Bu tanımlama hatta daha ötesi olan “bilime eleştirel bir tavır takınmama” durumu Popper tarafından da kabul edilmekle birlikte, O bunun pek “olağan” olmadığını düşünür. Zira ona göre bu kabul tehlikeli bir durumdur. Çünkü “olağan bilim”in içinde kalan, ama devrim yaparak tüm paradigmayı değiştirmeyen, oldukça başarılı dolayısıyla değiştirici bir etkiye sahip olan, bilim adamlarının sayısı çok fazladır. Bundan dolayı Popper, Kuhn’un yanıltığını söyler ve onu rölativist olmakla (Popper, 1992: 62-63) suçlar.

Popper mutlak veya objektif doğrulara inanır. Ona göre sadece bilimde gerçek bir ilerleme söz konusu olabilir. Onun için her yeni bulgu bizim bilimsel çerçevemizi geliştirecektir (Popper, 1992: 66-68). Kuhn da bu düşüncelerin ilk kısmına paralel düşünceleri dillendirir ve şunları söyler:

“...olağan bilim son derece birikimci bir çabadır ve asıl hedefi olan, bilimsel bilgi dağarcığının kapsam ve kesinlik bakımından düzenli olarak geliştirilmesi konusunda da gayet başarılıdır. Bütün bu yönleri ile en alışık olduğumuz bilimsel çalışma imgesine tam bir kesinlikle uyar.” (Kuhn, 1995: 86)

Kuhn’un Popper’den ayrıldığı nokta, Popper’in büyük değişimlerin de bu sürecin bir parçası olarak düşünülmesi gerektiği fikridir. Onun için aynı açıklamalarının devamında şunları da ilave eder: “Fakat bu görüntüde bilimsel girişimin standart ürünlerinden birisi eksik kalmaktadır: olağan bilim, ne olgu ne de kuram düzeyinde yenilik bulma peşinde değildir ve zaten başarılı olması da yenilik bulmamasına bağlıdır.” (Kuhn, 1995: 86)

Bu çerçevede Kuhn, bilimsel doğruların rölativistliğine dikkat çekerek ve Popper’in altını çizdiği “sonra gelen” teorilerin doğruya daha yakın olduğu düşüncesine katılmaz. Einstein’in genel rölativite teorisinin bazı açılardan Newton fiziğinden çok Aristoteles fiziğine daha yakın olduğunu söyleyerek bu iddiasını

gerekçelendirir (Kuhn, 1992: 325). Bu da, Kuhn'un teorisi düşünüldüğünde, değişmeyen özün bulunmadığını ve bulunamayacağını anlatır.

“Değişmeyi bulma” iddiası ile T. Kuhn'un kullandığı anlamda “olağan bilim” arasında da bir paralellik kurulabilir. Olağan bilim (K. Popper açısından bu durum ancak geçici kesinlik olarak adlandırılabilir) adeta değişimi anlamsızlaştırır. Onun için Kuhn, bilimsel devrimlerle mevcut bilimin son bulacağını düşünür. Dolayısıyla olağan bilimin sosyal yaşam açısından anlamı ve sosyal yaşama yansımaları, pozitivist bilimin anlamına ve yansımalarına paralellik gösterir. Zira ulaşılan gerçeği yansıtan, mevcudu koruma isteği, mevcut iktidarı meşrulaştırma ve bu meşruiyetin sürdürülmesi için gerekli mekanizmaları üretme sonucu ile birlikte düşünülmelidir. Bu noktada, ulaşılan gerçek “değişmeyen öz”e de tekabül edebileceğinden “değişmeyen öz”le aykırılık barındıran ya da en azından farklı “değişmeyen özlere” meşru bir zemin hazırlayan günümüz demokrasilerinin “çoğulculuk” ilkesi, gerçeği/doğruyu sulandıracağından yadsınır.

Oysaki değişim kaçınılmazsa, bilim de değişimden payını her an alacaktır. Aslında hem Kuhn hem de Popper değişimi kabul ederler fakat değişimin niteliğinde anlaşamazlar. Bilimsel değişimin ancak devrimle mümkün olacağını savunan Kuhn'a karşın evrimsel değişimi savunan Popper'in bu düşünceleri¹⁰, (Popper bazılarınca neo-pozitivist olarak görülse de¹¹) pozitivist eleştirilerine de katkı sunarlar.

Bu katkıyı politik arenaya taşıdığımızda çoğulcu demokrasi için de çok anlamlı olduğu görülecektir. Zira Kuhn'da her an iktidara gelebilecek olan bir farklılık yedekte beklerken (paradigma değişimi), Popper'de de diğerlerini ikna ederek oluşacak bir alternatif (geçici kesinlikler) her zaman hoş karşılanacaktır. Her iki durumda da farklılıklar yadsınmamakta hatta farklılıklar için meşru bir zemin oluşturulmaktadır.

VI. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Eğer bilimsel faaliyetlerde nesnellik mümkün değil ve bilim bir “değişmeyen öz” vermiyorsa, o zaman demokrasiyi bunlar üzerine bina etmek mümkün olmayacaktır. Öyle anlaşılıyor ki demokrasi ile bilim arasında bir ilişki kurulacak ve bu ilişki sonucunda demokrasi üretilecekse önemli oranda işe yarayacak iki yol görülmektedir. Bunlardan ilki; madem nesnellik mümkün değil o zaman demokrasiden yana bir “bilinçli tarafsızlık” tercih edilmeli ve demokrasi ile bilim arasındaki ilişki bu çerçevede düşünülmelidir. İkincisi ise “mutlak doğruyu” bilemeyeceğimiz savından hareketle “bilimsel bilginin göreliliği”nin kabul edilmesi ile hayata geçirilebilir.

Bu iki yolun potansiyel gücü, demokrasinin iki düşmanı olan ve modern dönemlerde çoğu zaman bilimden beslenen teknokrazi ile totalitarizmi nasıl sınırlandırabileceklerinde saklıdır. Zira modern dönemlerde en önemli iktidar araçlarından biri haline dönüşen bilimsel bilginin desteklemeyeceği “mutlak doğru” ve “nesnellik” ilkeleri, demokrasinin yaşamasında önemli engeller teşkil eden teknokrasinin ve totalitarizmin güçlenememesi anlamlarını da taşımaktadır. Yukarıda ortaya konmaya çalışılan Nazi totalitarizminin bilime bakışı ve kendisini bilim üzerinden üretmesi zaten konuyu ortaya koymaktadır. Ancak modern totaliter yönetimlere içkin olan, günümüz demokrasileri için de adeta sinsi bir düşman olabilen, çoğu zaman kendisini yaşanan sorunların tek çözümü olarak sunan ve demokrasi ile ilişkisi tartışılmadan sanki sorunların çözümünde sadece “teknik” bir yaklaşımış gibi kabul edilen *teknokrazi* konusunda çok daha dikkatli olmak gerekir.

Gerçekten de teknokrazi, uzmanlaşmayı ve bilimsel rasyonaliteyi öne çıkarır. Onun için teknokratlar insanların ne düşündüklerine aldırmadan karar verme eğiliminde olurlar (Öztürk, 1997: 45). Bu gerçeği değerlendiren birçok düşünür, demokrasi açısından ciddi bir tehlikeye işaret eder¹². Teknokrazi, tıpkı yukarıda anlatılanlardan da çıkabileceği gibi, totalitarizmin en önemli uygulamalarından biri olan Faşizme oldukça paralel bir biçimde “bilimsel bilgi” vurgusu yapar. Dolayısıyla demokrasi ile bilim ilişkisinin birbirini doğrudan beslemeyebileceği teknokrazi incelemelerinden de çıkarsanabilir.

Demek ki, yukarıda da değinildiği gibi, bilimsel bilgi kendi başına demokrasiyi üretmemektedir. O zaman bilgi üretim sürecinde nesnellüğün mümkün olması ayrıca demokrasi için de bir alan doğurur. Zira Z. Bauman’ın anlattığı gibi, Nazi Almanyası’nda siyasal ve ahlaksal olarak “tarafsız” olduklarını iddia eden ve dünyanın diğer bilim adamlarınca bu iddiaları kabul edilen, üstelik oldukça saygıdeğer görülen Alman bilim adamlarının, rasyonalitenin ve bilimin gerektirdiği tüm nesnellikleriyle ürettiği bilimsel bilgiler, faşizmi açıkça besliyordu (Bauman, 2003: 59vd.).

Bu saptamayı destekleyebilecek görüşler dile getirenler bilimsel çalışmalarda ve bilimsel bilgi üretim aşamalarında, nesnellüğün mümkün olmamasının bilinçli bir taraf tutma (Punch, 2005: 49) gerekçesi olacağını altını çizmektedirler. Sorun, feministlerin egemen bilim anlayışının yöntemine yaptıkları itirazdan da anlaşılabilir gibi, değerlerden arındırılmış bir araştırmanın olamayacağına düğümleniyor. Her araştırma kaçınılmaz olarak ideolojik ve kültürel öğeler taşır ayrıca iktidar ve güç ilişkileri çerçevesinde şekillenir (Serdaroğlu, 1997: 35-36; Uçar, 2002: 85-86). O zaman nesnel olmanın mümkün

olmamasından kaynaklanan bu bilinçli tarafgirliğin, demokrasiyi beslemesi gerekecektir.

Her türlü bilgi bir nevi iktidar kurmaya yarıyor, birilerine bu iktidarı sürdürürebilmek için meşru bir zemin hazırlıyorsa, demokrasinin de kendi alanını geliştirecek bir bilgiye ihtiyacı olabilir. İşte bu bilgi mutlak bir gerçeğe tek bir doğruya işaret ediyorsa orada demokrasiden söz etmek (demokrasinin asgari koşulları düşünülduğünde bile) zorlaşacaktır. Bundandır ki “bilimsel bilginin nesnellüğünün sorgulanması” ve “değişmeyen öz”e ilişkin kesin bir sonuca gidilmemesi demokrasi için de bir yol açacaktır.

KAYNAKÇA

- BAUDOUIN, Jean. (1993), *Karl Popper*, (çev. Bülent Gözkan), İletişim Yayınevi, İstanbul.
- BAUMAN, Zygmunt. (2003), *Modernlik ve Müphemlik*, (çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BELGE, Murat. (2004), “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C. II: Kemalizm*, (Ed.) Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 29-43.
- BOTTOMORE, Tom. (1997), *Frankfurt Okulu*, (çev. Ahmet Çiğdem), Vadi Yayınları, Ankara.
- BRYMAN, Alan. (1988), *Quantity and Quality in Social Research*, Unwin Hyman, Londra.
- COMTE, Auguste. (2010), “Pozitif Felsefe”, (çev. Erkan Ataçay), *Batıya Yön Veren Metinler III*, (Ed.) Alev Alatlı, İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, İstanbul, ss. 1319-1328.
- DEMİR, Ömer. (1996a), “Feminizm ve İktisat”, *İktisatta Yöntem Tartışmaları*, (Ed.) Ömer Demir, Vadi Yayınları, Ankara, ss. 51-73.
- DEMİR, Ömer. (1996b), “Stratejik Bir Bilgi Alanı: İktisat Metodolojisi”, *İktisatta Yöntem Tartışmaları*, (Ed.) Ömer Demir, Vadi Yayınları, Ankara, ss. 13-36.
- FOUCAULT, Michel. (2001), *Toplumun Savunmak Gerekir*, (çev. Şehsuvar Aktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- FOUCAULT, Michel. (2003), *İktidarın Gözü: Seçme Yazılar 4*, (çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- HAKYEMEZ, Yusuf Şevki. (2003), “Çoğunlukçu Demokrasi, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, S.4, ss. 69-92.
- KARAKAŞ, Mehmet. (2009), “Sosyoloji ve İktidar”, *Sosyal Bilim, Etik ve Yöntem*, (Ed.) Osman Konuk ve Ahmet Kemal Bayram, Adres Yayınları, Ankara, ss. 177-198.
- KUHN, Thomas S.. (1995), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (çev. Nilüfer Kuyaş), Alan Yayınları, İstanbul.
- KUHN, Thomas S.. (1992), “Eleştirmenlerime Cevaplar”, *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, (Ed.) Imre Lakatos ve Alan Musgrave, (çev.

- Hüsamettin Arslan), Paradigma Yayınevi, İstanbul, ss. 284-342.
- MAGEE, Bryan. (1990), *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, (çev. Mete Tunçay), Remzi Yayınevi, İstanbul.
- ÖZLEM, Doğan. (1998), *Bilim, Tarih ve Yorum*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- ÖZLEM, Doğan. (1999), "Felsefi Hermeneutiğe Geçiş Yolu Olarak Tarihselcilik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 40, S. 1, ss. 127-145.
- ÖZTÜRK, Namık Kemal. (1997), "Teknokrasinin Potansiyel Tehlikeleri ve Demokrasi." *Amme İdaresi Dergisi*, C. 30, S. 2, ss. 45-58.
- POPPER, Karl. (1992), "Olağan Bilim ve Teknikleri", *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, (Ed.) Imre Lakatos ve Alan Musgrave, (çev. Hüsamettin Arslan), Paradigma Yayınevi, İstanbul, ss. 60-69.
- PUNCH, Keith F.. (2005), *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, (çev. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- SERDAROĞLU, Ufuk. (1997), *Feminist İktisad'ın Bakışı (Postmodernist mi?)*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- SPANGENBURG, Ray. MOSER Diane Kit. (2008), *Wernher Von Braun: Rocket Visionary*, Chelsea House, New York.
- UÇAR, Metin. (2002), *Değişen Bilim Anlayışında Yöntem (Hermeneutik) ve Toplumsal Kimlik Sorunu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- UÇAR, Metin. (2014), "Sosyoloji'de Yöntem Tartışmaları", *Sosyoloji'de Kuram-Yöntem-Güncel Yaklaşımlar*, (Ed.) Baran Dural, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul, ss.1-26.
- WALKER, Mark. (1995), *Nazi Science: Myth, Truth, and The German Atomic Bomb*, Perseus Publishing, Cambridge- Massachusetts.
- WALLERSTEIN, Immanuel. (2003), *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, (çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.
- WILLIAMS, Robin. (t.y.), "Wernher von Braun", Earth Observatory, Kaynak: <http://earthobservatory.nasa.gov/Features/vonBraun/>, (Erişim tarihi: 01 Kasım 2014)
- YAVUZ, Bülent. (2009), "Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1-2, ss. 283-302.

Endnotes

1-Bu çalışma, Adıyaman Üniversitesi tarafından 26-27 Mayıs 2011 tarihleri arasında düzenlenen KAYSEM VI: Demokratikleşme ve Kamu Yönetimi Sempozyumu'nda ve 13-14 Mart 2014 tarihleri arasında Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından düzenlenen Bilimsel Yöntem Tartışmaları III etkinliğinde sunulmuş olan metinlerin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur.

2-Sosyolojinin Türkiye'ye girişinde de aynı düşüncelerin rol oynadığı söylenebilir. Bu konuda kısa bir değerlendirme için bkz. (Karakaş, 2009: 191-195).

3-Burada kastedilen bilim dilidir. Bilim dili bazen halkın günlük konuşma dilinin dışındaki yabancı bir dil iken (örneğin ortaçağ Avrupa'sındaki Latince), bazen de günlük konuşma ile örtüşmeyen uzmanlık/cemaat dilidir (örneğin tıpçı cemaatin kullandığı dil).

4-Sadece belli insanların bilme ayrıcalığına sahip olduğu alfabeler bunun için örnek gösterilebilir.

5-"Başka özneler" tam da Foucault'un iktidarın sadece devletle sınırlı olmadığını belirtmesi düşüncesi ile paraleldir. Foucault bu düşüncelerini şu şekilde dile getirir.

"İktidar ilişkileri bir kadınla bir erkek arasında, bilenle bilmeyen arasında, ana babayla çocuklar arasında, ailede vardır. Toplumda binlerce, binlerce iktidar ilişkisi ve sonuç olarak güç ilişkileri, dolayısıyla küçük çatışmalar, bir anlamda mikro-mücadeleler vardır. Bu küçük iktidar ilişkilerinin genellikle büyük devlet iktidarı tarafından ya da büyük sınıf tahakkümleri tarafından yukarıdan yönetildikleri, teşvik edildikleri doğru olsa da, ters yönde, bir sınıf tahakkümünün ya da bir devlet yapısının ancak tabanda bu küçük iktidar ilişkileri varsa iyi işleyebileceğini söylemek gerekir..." (Foucault, 2003: 175-176).

6- Ziya Gökalp ve Atatürk ilişkisi için daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Belge, 2004: 32vd.)

7-Çoğunlukçu demokrasinin kısa bir değerlendirmesi için bkz. (Hakyemez, 2003: 69-92).

8-Çoğulcu demokrasinin kısa bir değerlendirmesi için bkz. (Yavuz, 2009: 283-302).

9-Kuhn'un olağan bilim tanımı için bkz. (Kuhn, 1995: 53).

10-Popper'in düşünceleri için bkz. (Baudouin, 1993; Magee, 1990; Uçar, 2002: 56).

11-Popper, hiçbir zaman pozitivist olmadığını söylemiştir. Bkz. (Bottomore, 1997: 33; Uçar, 2002: 56).

12-Konu hakkında bkz. (Öztürk, 1997).

AHLAKIN EPİSTEMOLOJİSİ

Mustafa ÜNVERDİ*

Atıf/©: Ünverdi, Mustafa (2014). "Ahlakın Epistemolojisi", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 327-349.

Özet: Kur'an'a göre insandaki ahlak fitrîdir. Bu yüzden Kur'an, ahlaka konu olan davranışların mahiyetini açıklama ya da sistematize etme çabasına girmez. Allah'ın isim ve sıfatlarında tebellür eden ilahî ahlak, inananların ve kâfirlerin özellikleri bağlamında insan ahlakı ve kamusal ahlak Kur'an'ın konu edindiği üç ahlak kategorisidir. Kur'an'da iyilik ve kötülük kapsamına giren davranışlar, uyarı ya da teşvik diliyle/muhtevasıyla yer alır. Nitekim ne İslam öncesi Arap toplumu ne de günümüzde gayri müslimler ahlaktan yoksundur. Çünkü akıl ve fitrat, tüm insanlarda ahlakın temelidir. Vahiy, insanın fitratında var olan ahlakiliği destekler. İman taklit, ilham, rüya gibi sağlıklı olmayan unsurlara değil, sahih bilgi kaynaklarına dayanırsa güzel ahlak üretir. İman etmemiş olanlar ise, aklın, fitratın ve tarihi tecrübenin kendilerine yüklediği sorumlulukla ahlakı işletirler.

Anahtar Kelimeler: Vahiy, Ahlak, Bilgi, Akıl, Sorumluluk.

Moral Epistemology

Citation/©: Ünverdi, Mustafa, (2014). "Moral Epistemology", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 327-349.

Abstract: According to the Quran morality is given to human. So it doesn't try to define and systematize behaviors with subject to ethic. We can classify morality in the Quran as God's names and attributes, believers and heresies' special features and the public morality. Behaviors within the context of good and evil are located in the Quran by warnings or promoting language. Thus, neither pre-Islamic Arabic community nor non-Muslim societies are all devoid of morality, because the mind and creation are origins of morality. The third source of morality for the believers of God is the Quran. The Quran supports existing human morality in human nature and puts some worship for it. Faith creates morality if it is based on accurate information not heretical thoughts. Those who have no faith can behave ethically by mind, creation and historical experience.

Keywords: Faith, Moral, Information, Mind, Responsibility.

Makale Geliş Tarihi: 28.11.2014/ Makale Kabul Tarihi: 29. 12. 2014

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri (Kelam) ABD, Gaziantep, e-posta: mustafauverdi@yahoo.com.

I. GİRİŞ

Epistemoloji, bilgiyi genel olarak ele alan, bilgiyle ilgili problemleri araştıran ve bilginin kaynağını, doğruluğunu, sınırlarını inceleyen bilim dalıdır. Kavramın kökeni, Yunanca “bilgi” anlamına gelen “episteme” ve bilim, açıklama anlamlarına gelen “logos” sözcüklerine dayanır (Cevizci, 2002: 364).

Ahlak, “el-halk” ya da “el-hulk” kelimesinin çoğuludur. Genellikle insanın fiziki yapısı için “halk”, manevi yönü için “hulk” kelimesi kullanılır. El-hulk, tüm parçalarıyla, şekilleriyle, görünen ya da görünmeyen özellikleriyle insanın özgün yönünü/karakterini belirtir. “*Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin*” (Kalem, 68/4) ayetindeki ahlak kelimesi bu anlamdadır. Bu yüzden ahlak kavramı, Arapça menşeli “seciye”, “tabiat”, “din” ve “mürüvvet” gibi kelimelerle karşılanmıştır (el-İsfehânî, 2010: 164; el-Firuzabadi, trs: III/258). Ahlak, “insanın hür iradesiyle, zorlama olmaksızın, niyete bağlı ve sürekli olarak ortaya koyduğu değer içerikli eylem, tutum ve davranışlar” olarak tarif edilebilir (Özsoy-Güler, 2003: 373). Gazalî, insanın düşünüp taşınmadan ortaya koyduğu davranış biçimi onun ahlakıdır, der (el-Gazalî, trs: III/125).

“Ahlak epistemolojisi” bir epistemoloji türünü ifade eder. Buna göre herkes için geçerliliği olan nesnel ahlakî doğruların olup olmadığı, ahlakî sonuçların hangi ölçülere göre “doğru” kabul edileceği, ahlakî prensiplerin nasıl ve hangi ilkelere göre bilinebileceği, ahlakî akıl yürütmelerin nasıl haklı bulunabileceği gibi soruların cevaplarını araştırma ve inceleme, ahlak epistemolojisinin konusudur (Cevizci, 2002: 24). Ahlakın epistemolojisi ise temelde ahlak-bilgi ilişkisini ilgilendirir.

Makalemiz, İslam kelimasında düşünce ekollerine göre iyi ve kötünün bilgisinin kaynağı, Kur’an’ın ahlak kavramını ele alma biçimi ve epistemolojik açıdan inancın ahlaka etkisini incelemeye yöneliktir. Böylece ahlakın vahye bağlılık boyutunu tespit etmeyi ve bu kavramın sadece müminlerle sınırlı olmadığını ortaya koymaya gayret edeceğiz.

II. AHLAKIN TEMEL ÖĞELERİ

Ahlak, bazı unsurları ihtiva etmektedir. Bunlar davranış ve tutumların ahlakiliğini belirleyen ölçütler olarak kabul edilebilir. Söz konusu öğeleri şöyle sıralayabiliriz:

a. Alternatiflerle karşı karşıya kaldığımız gerçeği: Doğru ya da yalan söyleme ihtimali kendisini bize, davranışımızda yöneleceğimiz seçenekler olarak sunar. Biz, kendi kontrolümüzde iki ihtimalin olduğunu bilir ve bunlardan birisini seçeriz. Oysa cansız bir varlığın, alternatifli bir durumla karşı karşıya

kalma ve o ikisi arasında tercih yapma imkanı yoktur. İnsan ise başka bir ihtimalin varlığını bilir ve seçimini yaparak eylemini kendisi başlatır.

b. Niyet, ölçme ve değerlendirme: İnsan, davranışını gerçekleştireceği ya da iki ihtimalden birisini tercih edeceği zaman filini ölçüp biçer ve öylece harekete geçer. Bu, şüphesiz belli bir bilgi düzeyi ister. Cansız varlık ise bir komutla göre hareket eder ve ne yapacağını değerlendirmeden eylemi başlatır. Ama insan bilgi, görgü, his, inanç gibi unsurları dikkate alarak, kendisine “ne yapmalıyım” sorusunu sorar ve filini öylece gerçekleştirir. Davranış, niyetin şekline göre anlam kazanır: “*Ameller niyetlere göredir.*” (el-Buhari, Bed’ü'l-Vahy: 1).

c. İrade özgürlüğü: Fiile konu olan şeyin alternatifli olmasının yanı sıra öznenin ihtimaller arasında seçim yapabilme özgürlüğüne sahip olması gerekir. İrade hürriyetinin olmadığı yerde ahlaktan bahsedilemez. Mutezile'nin “adalet” prensibi bu meseleye ilişkindir (Ünverdi, 2012: 134-6). İnsan, iyi ve kötü karşısında kendi inanç ve ideallerine göre karar verir ve buna göre davranışı ahlakî nitelik kazanır.

d. Sorumluluk: Kişinin, yapıp ettiği şeyleri üstlenebilmesidir. Ahlakî yükümlülük, seçim ögesini, irade özgürlüğünü varsayar. Her ikisi de belirli bir bilinç düzeyi ister (Cevizci: 22-3). Sorumlu olmak bir şeye cevap vermek, herhangi bir konuda birine hesap vermek zorunda olmak demektir (Draz, 2009: 105). Fransız düşünür Jean-Marie Guay'u'nun ifadesiyle ahlakî mükellefiyet, “mümkün, fakat zorunlu olmayan bir hareket” fiiliyle başlar (Topçu, 1998: 93). Davranışlarına bilinçli olarak ve özgürce karar veremeyen bir kimse, onların gerçek sahibi ve sorumlusu değildir. Bu yüzden, iradesi elinden alınmış kimseler ile çocukların ve akıl hastalarının sorumluluğundan bahsedilemez.

e. Müeyyide: Sorumluluk kavramı, müeyyideyi beraberinde getirir. Bunu da ahlakî, kanunî ve ilahî müeyyide olarak üç grupta özetleyebiliriz. Davranışların insan psikolojisine etkisi, insan nefsinde, vicdanında karşılık bulması ahlakî müeyyide iledir. Hiçbir ahlak kanununa tabi olmayanlarda bu müeyyide vicdandır (Draz, 2009: 180). Vicdan azabı bu müeyyidenin ifadesidir. Kanunî müeyyide, davranış ve tutumların kanun düzeyinde karşılık bulmasıdır. İslam hukukunda “Hudüd” denilen düzenlemeler buna ilişkin uygulamalardır. Kanunî müeyyide, insanların tâbi oldukları inanç ve hukuk düzenine göre değişir. İlahî müeyyide ise, Allah'ın insanlara bu dünyada huzur ve refah, öte dünyada ödül ve ceza vaat etmesidir.

Öte yandan herhangi bir eylemin ahlakılığı o davranışın sonuçlarına göre de belirlenebilir. Bir eylemi yapan kimse, o fiilin kendisini nasıl etkileyeceğini dikkate alır. Burada iki unsur öne çıkar ki, bunların ilki mümin, ikincisi ise herkes için geçerlidir:

a. Tanrı: Davranışların Tanrı'nın emirlerine ve yasaklarına uygunluğu, -teolojik açıdan- onları ahlakî kılan temel unsurlardandır. Herhangi bir fiil, sadece Tanrının emri doğrultusunda gerçekleşiyorsa bile, bu onun için ahlakî olmaya yeterdir. Ancak burada farklı inanç gruplarını dikkate aldığımızda, çeşitli imanların ve ideoloji/inançların bazı farklı davranışları gerektirdiğini, dolayısıyla dini ya da ideal olarak addedilen bu tarz fiillerin görece ahlakî olduğunu kabul etmek gerekir. Mesela Allah'a inanan bir Müslüman için Kurban bayramı günlerinde -belirlenen- hayvanlardan birisini boğazlamak "iyi" iken, kendisini hayvan haklarına adanmış bir gönüllü için, her ne sebeple olursa olsun hayvanın canına kıymak kötüdür. Dolayısıyla bütün teist dinlerde Tanrının buyruklarına uygun fiiller "iyi" kategorisinde olmasına karşın, bunun tanımı ve mahiyetinde farklılıklar vardır (Özlem, 2010: 31).

b. Çevre: Ahlakın temellerinden birisi de çevreyi ve başka insanları hesaba katma zorunluluğudur. Buna göre davranışlarımızın çevreyi nasıl etkilediği önemlidir. Başkaları üzerinde iyi-kötü, yararlı-zararlı sonuçlar doğurması, tutum ve davranışlarımızı etkiler. İnsan, her zaman bir çevre ile muhataptır. İssız bir adada yalnız başına yaşayan insan için çevre mefhumu tabii denge ve hayvanlarla sınırlıyken, sanal ortamda çevre, iletişim kurulan insanlarla ilgilidir. Şehirde ya da kırsal hayatta ise çevre, insan ve doğadan müteşekkildir.

Ahlak kavramının mahiyetine ve unsurlarına ilişkin bu girizgâhtan sonra, meseleye Kur'an'ın bakışını ve bu konuda Kur'an bilgisinin epistemolojik değerini tartışmaya çalışacağız.

III. KUR'AN'DA "AHLAKÎ" BAĞLAM

Kur'an'da merkezi kavramlar iman ve küfürdür. İmanın nihai ölçütü, belli bir kişinin ya da eylemin iyi/doğru ya da kötü/yanlış oluşunun belirleyicisidir (Izutsu, 2010: 182). İmanın öncelenmesi, vahyin indiği dönemde Araplar için dikkate değer bir gelişmedir. Zira bu, ahlaka bir standart getirmek ve onu belli bir ilkeye odaklamak anlamındadır. Her ne kadar İslam öncesi Arap toplumunun büsbütün ahlaktan yoksun olduğunu söylemek mümkün değilse de, onların ahlakî kavramları farklı anlamlandırdıklarını ifade edebiliriz. Cahiliyede ahlak teriminin karşılığı olarak kullanılan "mürûe" (mürüvvet) kelimesi "koyu benlik" anlamı taşıyordu (Çağrı, 2001: XXIII/12-3). G. Hourani, zulüm, adalet, hayır, birr, masiyet gibi kavramların geçtiği ayetleri tahlil etti-

ği çalışmasında, Kur'an'daki ahlakî kavramların genel anlamda İslam öncesi Arap toplumunda mevcut olduğunu kaydetmektedir (Hourani, 1985: 23-49). Ignaz Goldziher, dönemin edebiyatından örnekler göstererek, “cahiliye” kelimesinin, zihni anlamda bilgisizliği değil, bir tür bencilliği, hak tanımazlığı, barbarlığı, hoyratlığı ifade ettiğini kaydetmiştir. Hz. Peygamber vahyi insanlara ulaştırma ve tebliğ vazifesine, ilk olarak toplumda eskiden kalma kötü adetleri araştırmakla değil, bir tür “barbarizm” anlamına gelen “cahiliye” ile mücadeleyle başlamıştır (Goldziher, 1967: 202-203). İslam, kan davası, tefecilik gibi kendisine aykırı olan uygulamaları kökten kaldırırken, cömertlik, cesaret, misafirperverlik, onur, vefa gibi mevcut bazı değerlerdeki sapmaları düzeltmiş, onlara ilahi bir ölçü getirerek kavramları yeniden ve olması gerektiği şekilde anlamlandırmıştır (Izutsu, 2010: 61, 99-181). Bu, Kur'anî epistemolojinin ahlaka katkısıdır: *“Allah size bütün bunları açıklamak ve sizi sizden öncekilerin (doğru) hayat tarzlarına yönlendirmek, sizi affetmek istiyor. O bilgi sahibi ve hikmetli olandır”* (Nisa, 4/26)

Öte yandan Kur'an Allah, insan ve toplum ile ilgili üç ahlak kategorisinden bahseder. Allah'ın ahlakiliğini anlatan isim ve sıfatlar, insanın Allah'a karşı tutumunu anlatan kavramlar ve insanın toplumda diğer fertlerle münasebetini konu alan ilke ve kurallara ilişkin kavramlar üç değişik ahlak kategorisini oluşturur. Değer içerikli kavramların muhatapları ise tarihsel olarak Peygamber ve müminler, müşrikler ve Müslüman toplum şeklindedir (el-Cabirî, 2013, II/513-534).

Ahlakî kavramların ilki Allah'ın isim ve sıfatları ile birlikte fiilleridir. “Rahîm”, “Kerîm”, “Âdil”, “Âlim” vs. isimler, Allah'ın sıfatlarını tasvir eder. Filhakika onun vasıflarını ihtiva eden, yansıtan ya da haber veren pek çok ismi vardır (Haşr, 59/24). Bunun dışında Kur'an, bizim erdem ve fazilet olarak kabul ettiğimiz birçok sıfat ve fiili Allah'a izafe etmektedir. Allah'ın adil olanın yanında olması (Nisa, 4/135), iyilere, Müslümanlara yardım etmesi (Al-i İmran, 3/123, 150; Enfâl, 8/17; Tevbe, 9/25; Mü'min, 40/51), sevmesi (Al-i İmran, 3/135; Mâide, 5/13; Hucurât, 49/9) vs. gibi olumlu niteliklerin yanı sıra; olumsuz kabul ettiğimiz bazı hususları nefyetmiş olması da Allah'ın ahlakiliğini gösterir. Örneğin o zulmetmez (Al-i İmran, 3/108; Mü'min, 40/31; Ahkâf, 46/19), kötülerini, zalimleri sevmez (Bakara, 2/190; Al-i İmran, 3/57) vs. İnsanî düzlemde tek tek bireylerin sıfatları farklı olduğu gibi, tek bir ferdin hayatında da inişler-çıkışlar görülebilir. Ama Allah'ın sıfatları ise zatında mükemmel şekilde tecelli eder (Güler, 2007: 47; Izutsu, 1983: IV. Bölüm).

Kur'an'da ikinci grup ahlak kategorisi, insanın Allah'la olan ilişkisiyle alakalıdır. Allah'ın insana ahlakî davranması insanın da ona öyle davranmasını gerektirir. İlahi emir ve yasaklara uygun hareket etmek dinin kendisidir. İman, İslam, takva vs. erdemler ile seyyie, haram gibi kötülüklerden kaçınmak ferdin ahlakını oluşturan kavramlardır (Izutsu, 2010: 62; Fazlurrahman, 1983: 170-185).

Üçüncü grup ise, toplumda fertler arası münasebetlerde gelişen sosyal ahlak düzenidir. İnfak, köle azat etmek, fakiri doyurmak, ahde vefa, hoşgörü ve şûrâ vs. hasletler sosyal ahlakın temel umdeleri olarak zikredilebilir (el-Cabiri, 2013: II/520-9).

Öte yandan Kur'an'da ahlakî terimler, sistematik değildir. Sonraki dönemde İslam fakihlerince geliştirilen vacip, mendûp, caiz, mekruh ve haram kavram-sallaştırmasını ve sistematikliğini Kur'an'da göremeyiz. Şüphesiz bunu, Kur'an'ın tarihi süreçte iniş suretine ve insan fitratı ile vakianın hakikatine uygun oluşuna bağlamak mümkündür. Bizim çok genel biçimde iyi-kötü, olumlu-olumsuz biçimde sınıflandırabileceğimiz kavramlar, sonraki dönemlerde beş hükmüm çerçevesinde şekillenmiş; adalet ve doğruluk "vacip", cömertlik ve hoşgörü "mendûp", gybet ve yalan "haram" olarak hükümlendirilmiştir (Öğüt, 1994: X/452). Kur'an söz konusu hükümleri değil, bu hükümlere esas teşkil eden emirleri, yasakları ve uyarıları ihtiva eder. Kur'an kârîsi, eğitim almadan, kavram analizi ya da usul bilgisi olmadan ahlakî görevini anlayabilir.*

Ahlakî değerlerin rölâtif ya da objektifliği tartışmasında Kur'an'ın tutumu objektivisttir.** Kur'an, ahlakî göreceliği (relativizm) ve bilinemezliği (agnostisizm) reddeder. Çünkü Allah insanı ahlakî doğruyu görebilecek güçte yaratmıştır (Özsoy-Güler, 2003: 373). Vahyin genel anlamda tüm insanlığa şamil olduğunu beyan eden ayetleri bu bağlamda değerlendirebiliriz.*** Yükümlülük

*İbn Haldun "kurrâ" ve "fukahâ" farkını zikrettiği ifadelerinde şunu söyler: "... Sahabenin hepsi, fetva verme ehliyetine sahip değildi. Bunların hepsi aynı derece şer'i hükümlerde sened ve dinde me'haz kabul edilmezdi. Bu husus, sadece hamele-i Kur'an olan, ondaki nâsih-mensuh, müteşabih-muhkem vs. delaletleri, Peygamberden veya onun sözlerinden dinlemiş eden zevata mahsustu. Onun için bu zevata "kurrâ, yani Kur'an okuyan ismi verilirdi. Çünkü Araplar ümmi bir millet idi... İslam'ın başlangıcında durum böyle sürüp gitti. Sonra İslam şehirleri gelişti. Kur'an husussunda alışkanlık kazanan ve istinbât edebilen Arapların ümmiliği zail oldu, fıkıh kemale erdi. Bir sanat ve ilim haline geldi. Bunun üzerine kurrâ ismi, fukahâ ve ulemâ biçiminde değişti." (İbn Haldun, 1991: 1049).

** Ahlakî olanın mahiyetiyle ilgili iki temel yaklaşım vardır: 1-Ahlakî mutlakçılık (objektivizm/universalizm), 2- Ahlakî görelilik (subjektivizm/relativizm). Ahlakî mutlakçılık, dünyanın her yerinde geçerli ahlak kurallarının olduğunu kabul eder. Diğer ise bunu reddederek toplumdaki topluma, insandan insana, çağdan çağa bu kuralların değişebileceğini savunur. Bkz. (Güler, 2007: 31-32).

*** Al-i İmran, 3/138; En'âm, 6/19; A'râf, 7/158; İsrâ, 17/9-10; Kehf, 18/54; Furkan, 25/1; Sâd, 38/87; Kalem, 68/52; Müddessir, 74/54. Ahlakın "Hristiyan ahlakı", "Konfüçyüs ahlakı", "İslam ahlakı", "ödev ahlakı", "köle ahlakı", "iş ahlakı" vs. terkiplerle bir kişinin, toplumun, sınıfın ya da kültür çevresinin inanç, değer, norm ve tasarımlar ağı olarak kavramsallaştığı müsellem bir gerçektir. Dolayısıyla her bir tanımlamanın, adlandırmanın kendine göre dayanakları, temelleri ve sınırları vardır. Bu, ahlakî göreceliği savunuların elini güçlendirmektedir. Buna karşın "etik evrenselciliğin/

belirli şartları taşıyan herkes için (ergenlik, akıl, özgürlük vs.), herkese karşı ve belirli bir standarttır. İnsan ahlakî görevini sadece başkalarına, zayıflara, kadınlara, yoksullara değil; kendisine, kendisinden olana, sevdiğine, güçlüye, zengine de aynı şekilde uygulamalıdır. (Bakara, 2/44; Nisa, 4/135; Maide, 5/8; Mutaffin, 83/1-3)

Ahlakî ilkeler Kur'an'da genelde emir ve öğüt kalıplarıyla gelmiştir. (Durmuş, 2010/1: 1-21). Vasiyet etmek, öğütlemek anlamındaki kullanımlar emir olarak kabul edilmiş ve hüküm buna dayandırılmıştır (el-Firuzâbâdî, trs: IV/454). Ahlakî davranışların zikredildiği ayetler emir, tavsif ve beyan diliyle zikredilir. Emir tarzı olumlu ya da olumsuz içerikli olabilir.* Tavsif, bazen iyi (mümin, salih, muhsin, muttaki vb.) bazen de kötü (kâfir, münafık, müşrik, asi vb.) insanların fiilleri bağlamında belirlemektedir. Bunu özellikle cennet ve cehennemliklerin vasıflarını zikreden ayetlerde açıkça görmek mümkündür.** Beyan dili ise Allah'ın hoşlandığı ya da hoşlanmadığı tutum ve davranışların kimi zaman farz-haram, kimi zaman açıklama, kimi zaman da müjde ya da tehdit sadedindeki anlatımdır.*** Buna ek olarak Kur'an'da, insanlardan beklenen ahlakî tutum ve davranışlar, peygamberler ve hikmet ehli kimseler tarafından muhataplarına öğüt/emir biçiminde konu edinilmiştir.**** Söz konusu ilkelerin geçmiş milletlerde de aynıyla zikredilmesi, bunların zamanı ve mekânı aşan yapısına işaret etmekte, bu da ahlakın evrenselliğini teyit etmektedir. Mutlak ahlakî değerler nesilden nesile aktarılmakta ve bu da insanî tecrübeyi oluşturmaktadır.

Kıssa ve meseller de vahyin imana ve ahlaka sağladığı epistemik katkılardandır.

objektivizmin" savunucularından Sokrates'e göre iyi, kötü, adalet, yalan gibi ahlakî kavramların zâtî özellikleri vardır. Yapılması gereken şey, bunların mutlak tanımlarını yapmak ve herkes için geçerli olan genel geçer ahlakî tesis etmektir. Bunun temeli de doğru bilgiden geçer. (Bkz. Özlem, 2010: 23-27).

* Bkz. Bakara, 2/45, 188, 195, 220, 224, 254, 267, 273, 283 ; Al-i İmran, 3/103-4; Nisa, 4/2, 32, 36, 58, 86, 92, 94; Mâide, 5/8, 33, 38; A'râf, 7/29, 31, 56; Enfâl, 8/47; Hüd, 11/112; İbrahim, 14/31; Nahl, 16/90-1, 94-5, 126; İsrâ, 17/22, 26, 39, 53; Tahâ, 20/81, 131; Hac, 22/30; Nür, 24/4, 22, 27-31, 33, 58, 60-1; Lokman, 31/15, 33; Ahzâb, 33/70, 59; Hucurât, 49/9-10; Mücadele, 58/9; Haşr, 59/19; Münafikûn, 63/9-10; Teğabun, 64/16; İnşirah, 94/5-8.

** Bkz. Al-i İmran, 3/75-6, 113-114, 134, 180; Nisa, 4/37; Mâide, 5/32, 42; Tevbe, 9/71; Ra'd, 13/20-3; Müminûn, 23/1-11, 57-61; Furkan, 25/63-77; Kasas, 28/52-5; Rûm, 30/41; Şûrâ, 42/36-38; Hucurât, 49/13; Zâriyât, 51/15-19; Hadid, 57/23-4; Haşr 59/9; Mümtehine, 60/12; Kalem, 68/10-6; Meâric, 70/22-35; İnsan, 76/7-10; Fecr, 89/17-20.

*** Bkz. Bakara, 2/155-7, 182, 201-2, 215, 219, 225, 245,262-3, 270-2 ; Al-i İmran, 3/110; Nisa, 4/9, 38, 85, 93, 112, 114, 149; Mâide, 5/89-91; En'âm, 6/70-2, 151-153; A'râf, 7/33; Tevbe, 9/24; Yûnus, 10/7-8; Ra'd, 13/25; Hac, 22/60; Nür, 24/4, 19, 23-4; Kasas, 28/60; Ahzâb, 33/35, 58; Fâtır, 35/10; Câsiye, 45/7-9; Hucurât, 49/15; Hadid, 57/7, 18, 25; Mümtehine, 60/8; Saf, 61/2-3; Teğabun, 64/14, 17; Müzzemmil, 73/11-3; Müddessir, 74/11-4; Kiyâme, 75/20-1; Nâziât, 79/37-9; A'lâ, 87/16;-7; Beled, 90/5-18; Leyl, 92/5-11; Asr, 103/1-3; Humeze, 104/1-4; Mâün, 107/4-7; Leheb, 111/1-5.

**** Bkz. Lokman, 31/13, 14, 16-19; A'râf, 7/65, 68-9, 71, 73-4, 80-1; Neml, 27/54-5; Felak, 113/1-5.

Meseller, örneklendirme yoluyla insanlara mesajlar vermektedir.* Kıssalar ise, geçmiş ümmetlerin akıbetleri üzerinden sonrakilere mesaj vermek, uyarılarda bulunmaktır. Kıssaları üçlü tasnife tabi tutmak mümkündür:

a. Açıkça nehiy dili kullanılarak geçmiş milletlerdeki kötü hasletleri ortaya konulduğu kıssalar ki bunlar da iki türdür:

a.a Yasaklanan şey, çevrede kökleşmiş ve toplumda menfi bir adet haline gelmiş işlerden birisi olabilir. Şuayb'ın (as) kavminin ölçü-tartıda hile yapmaları buna bir örnektir (A'râf, 7/85-87).

a.b Yasaklanan işlerden bazıları, herhangi bir duyguyu tatmin etmek ya da bir arzuya cevap vermek üzere yapılan işler olabilir. Yusuf'un (as) kardeşleri tarafından "kıskançlık" duygusuyla kuyuya atılması buna misaldir (Yusuf, 12/16).

b. Kötülüğün büyüklüğü/ciddiyeti duygusunu oluşturmak için "taaccüp" veya olumsuz soru tarzı kullanılan kıssalar. Lût (as) hikayesi buna örnek olarak zikredilebilir (Ankebût, 29/28-9).

c. Kimi toplumların ya da çevrelerin ahlakî düzeyinin (ibretlik olarak) anlatıldığı kıssalar, üçüncü anlatım biçimini teşkil eder. Musa (as) kıssalarında Mısırlıların ahlakî durumları ve ahde vefa göstermemeleri (Bakara, 2/99-101) bu kategoriye dahildir (Halefullah, 2012: 162-166).

IV. AHLAKİ BİLGİNİN KAYNAĞI VE DEĞERİ

Felsefe ve teolojide Tanrı ve ahlak ilişkisi temel tartışma alanlarından birisidir. Ahlakî doğrular Tanrının bildirmesiyle mi yoksa ondan bağımsız olarak mı bilinir? Din Felsefesinde "Euthyphro İkilemi", İslam Kelamında "Hüsün Kubuh Meselesi" olarak bilinen bu problemi "bir şey Allah emrettiği için mi iyidir, yoksa iyi olduğu için mi Allah emretmektedir" biçiminde ortaya koymak mümkündür (Aydın, 1991: 9-12; Reçber, 2003: 135-160). Kelamî ekollerin bu konuya yaklaşımı şöyledir:

A. Mutezile

Genel olarak eşyanın iyi-kötü ve güzel-çirkin gibi vasıflarının zâti olduğunu kabul eden Mutezile, hüsün ve kubuhun akılla bilinmesi gerektiğini iddia etmiştir (Işık, 1967: 77). Akıl, vahiy olmadan da iyiyi seçmenin, kötüden kaçınmanın gerektiğini bilecek yapıdadır. Vahiy, helak olacak ya da ödüllendirilecek kimselere delil mahiyetindedir (Şehristanî, 2005: 58). Kadı Abdulcebbar

* Bkz. Bakara, 2/261, 264; Al-i İmran, 3/117; En'âm, 6/122; İbrahim, 14/18, 24, 32-44; Nahl, 16/75-6, 92; Kasas, 28/61; Hadid, 57/20; Tahrîm, 66/10-2; Kalem, 68/17-33.

(ö. 415) ise, salt akılla elde edilebilecek bilgiyi iki kısma ayırarak, varlığın kadim ya da hâdis olduğu bilgisinin habere müstenit olmadığını, iyi-kötü oluşunun ise haberle kayıtlı olduğunu savunmuştur (Abdulcebbar, trs: 51).

Gazalî, Mutezile'nin, aklın mutlak olarak her şeyi bilebileceğini savunmadığını ifade etmiş ve onların varlığın bilmede aklın gücünü şöyle açıkladıklarını nakletmiştir:

a. “Zaruretü-l’akl” yani akli zaruret ile bilinen filler. Boğulmak üzere olan birini kurtarmanın, nimeti verene şükretmenin ve doğru sözlü olmanın iyi olduğunu her akıl sahibi bilir. Bu zorunlu bilgidir.

a. “Nazaru’l-akl” yani akli inceleme ve araştırma neticesinde idrak edilebilen şeyler vardır. Doğrunun ilk planda zararlı görünmesine karşın iyi olduğu, yalanın ise ilk bakışta yararları olsa bile kötü olduğunu bilmek, aklen tefekkür ve inceleme sonucunda bilinir.

b. Sadece naklin bilgisine dayalı olarak bilinebilen şeyler, sem’iyyât kısmındadır. Namaz, hac ve diğer ibadetlerin gerekliliği, bunların güzel olduğu haberle sabittir ve ancak o yolla bilinir. Her ne kadar ibadetler birtakım yararlar ihtiva etse de, akıl bunları tek başına kavramaktan acizdir (el-Gazalî, 1994: 73-4).

Mutezile'nin iyilik ya da kötülük vasıflarının dinî değil, zâtî olduğunu kabul eden görüşleri “hüsün ve kubuh, vahiyden bağımsız olarak akıl tarafından bilinir” retoriğiyle ete kemiğe bürünmüştür (Kılıç, 2009: 95). Onlara göre Allah'ın emir ya da yasağının ölçütü de budur. Tanrı ancak iyiyi emreder, kötüyü nehy eder (Evkuran, 2013: 249). Örneğin Nahl 16/90'da belirtilen adalet, ihsan, yardımlaşma gibi değerler, ilahi kelama konu edilmeden önce de bilinen ve insanların nazarında hakikati olan özelliklerdir. Dolayısıyla davranışların ahlaki değeri vahye değil, ontolojik yapıya bağlıdır. Bir filin, ahlak açısından rengini belirleyen akli unsur, yarar-zarar durumu ya da övgü-yergi konusu olmasıdır. İnsan, neyin yararlı neyin zararlı olduğunu bildiğine göre, aklen iyi ve kötü olanı ölçüp biçecek gücü de zatında taşır. Vahyin, aklın verdiği hükümlerle çelişmesi düşünülemez (Görgün, 2001: 77). Esasen Allah'ın kendisini iyi olanı emretme ve kötü olanı nehy etmeyle sınırlandıran ahlakı onun uluhiyetinin zorunlu sonucudur (Taftazani, 1991: 243-7). Allah, “iyi” olanı esas almıştır: “... *Rabbiniz kendisine rahmeti ilke edinmiştir...*” (En’âm, 6/54). Onun her şeyi yerli yerinde yaratması, kemal sıfatının tecellisidir: “... *Allah, işi en sağlam ve mükemmel olandır...*” (Neml 27/88). Böylece Allah insanın menfaatine uygun olanı emreder, zararlı olanı yasaklar (es-Sika, trs: 50).

Öte yandan Mutezile, ahlakî hükümleri akli ve vahyî olarak ikiye ayırmıştır. Zorunlu ya da istidlalî olarak bilinen hükümlerin vahye izafe edilmesine gerek yoktur. Ancak vahiy yoluyla bilinenler vahyî hükümlerdir. Mesela bazı hayvanların kurban edilmesi böylesi bir hükümdür.

Mutezileden Kadı Abdulcebbar, iyi ve kötünün bilinmesiyle ilgili görüşlerini, varlığa ilişkin yaptığı özgün taksimle ortaya koymuştur. Ona göre hakikatin dört seviyesi vardır. Akıl/idrak, dil/söz, şeriat/yasa ve örf/gelenek. Akli hakikat, insanın beş duyu organıyla kavrayamadığı ve ancak akıl ile idrak edilebilen şeylerdir. Sözlü hakikat, “insanların üzerinde anlaşarak ürettiği kelimeler ve bunların birbirleriyle ilişkileridir.” Bu ikisi, şer’î hakikatten/ilahi yasadan önce gelir. Şer’î hakikat, ilahi iradenin beyanıdır. Bu alan tamamen sem’iyât alanındadır. Örfî hakikat ise, insanların akıl, dil ve şeriatla oluşmuş kültürlerinde, birbirleriyle teârüften/etkileşimden ortaya çıkan formlardır. Kısaca, insanlar arasında vahiyden önce bazı ilişkiler vardır. Bunlar aynı zamanda bazı neticeler çıkarır. Dil, bunları ifade eden araçtır. Şeriat, akıl ve dil alanında daha önce var olan ya da olmayan şeyler vaz’ ederek, yeni bir hakikat seviyesi oluşturur. Akla, dile ve şeriata dayanan insanların, bu temeller üzerine kurdukları ilişkilerle yeni bir durum ortaya çıkar. Yeni bir bilgi alanı olan bu seviye, örfî seviyedir. O, bu açılımı “emanet” kavramıyla şöyle örneklendirmektedir: Ma’kulât alanı, dil ve hitap öncesidir. Bu alanda beş duyuyla idrak edilenler olduğu gibi sadece akılla kavranamayan başka varlıklarda mevcuttur. Bunlara “ma’kul” denir. İnsan fiilleri bu alana aittir. “Emaneti iade etmek” fiili de bu kabilden olup, insan akli bunun bir vecibe olduğunu bilir. Çünkü bunun zıttı zararlı sonuçlar çıkarır. Lügavî hakikete göre “emanet” olgusuna bu adın verilmesi, artık, “emaneti iade etmek vecibedir” hükmüne lisanda varlık kazandırır. Bu hüküm şeriattan önce insanlar tarafında lügatte yer edinmek suretiyle varlık konumuna geçmiştir. Şer’î hakikat, bu hükmü “emaneti ehline verin” emriyle te’yid eder. Emre aykırı davrananları cezayla tehdit eder. Örf, bu hakikatin, müstakil bir başlık haline gelmesini sağlayan birikimi ifade eder (Görgün, 2001: 91).

Böylece Kadı’ya göre hüsün ve kubuh, esasında ma’kulat alanına dahildir. Çünkü her alanın varlığı, kendi yoluyla bilinir. Akıl alanı, akılla, şer’î alan sem’iyât ile bilinir. İnsan fiilleri ma’kulat alanına dahil olduğuna göre bu da akılla bilinir. Bu ise hitaptan öncedir. Ancak ahlaken iyi ya da kötü olma vasfı, fiillerin aslı sıfatları değil, ilişkilere ve ortaya çıkan durumlara göre değişen zait vasıflarıdır. Bir fiil, insanlar tarafından gerçekleştirildiğinde, ortaya çıkarıldığı yarar ya da zarara göre iyi-kötü olabilir.

Özetle Mutezileye göre varlığın ya da davranışların ahlaki hakikatlerinin ontolojik olduğu görüşü, ahlaki değerın tayinini Allah'ın emir ve yasaklarına değil, varlığın özüne ait kılar. Davranışların ahlaka uygunluğu noktasında vahyin fonksiyonu, fiillerin akılla anlaşılabilircek yönlerini su yüzüne çıkarmak, aklın idrakini aşan durumlarda beyan/açıklama yapmaktır.

B. Eş'ariyye

Eş'arilerin ahlak teorisi, mutlak uluhiyet anlayışının bir devamı niteliğindedir. Onların varlık düşüncesinde Tanrıyı evrendeki mutlak kudret ve özne şeklinde gören tabiat anlayışı, bilgi teorisinde de kendini göstermiştir (Evkuran: 250). Eş'ariler, Mutezile'nin ahlaki değeri varlığın bizatihi kendisine ait kılan görüşünü eleştirmiş ve "iyi, kötü, adalet gibi Allah'ın iradesinden bağımsız ahlaki değerler yoktur" demişlerdir. Buna göre ahlaki kavramları belirleyen Allah'tır. Örneğin yalan kavramı hakkında Eş'ari şunu söyler: "*Yalan sadece Allah kötü kıldığı için öyledir. Allah yalanı iyi kılıyaydı, şüphesiz iyi olurdu. Eğer yalan konuşmayı emretseydi, O'na hiçbir itiraz olmazdı.*" (Eş'ari, 1975: 44, 99). Hayır ya da şer, ancak Allah'ın nitelemesiyle gerçeklik kazanır. Dolayısıyla O'nun iradesinden başka varlığa hayır veya şer hükmünü koyacak yoktur (el-Eş'ari, 1981: 19). Fiiller, özünde kötülükle nitelenemez. Aklın fonksiyonu ise ahlaki değerlerle ilgili vahyin hükümlerini kavramaktan ibarettir. Akıl tek başına bir şeyin iyi ya da kötü oluşunu belirleyemez. İyilik, onu yapan kimsenin övüldüğü şey ya da davranıştır. Kötülük ise, şeriatın kınadığıdır. Bazen özellikleri itibariyle kötü olan şey, şer'i bakımdan iyi olabilir (el-Cüveyni, 2012: 216-7).

Gazali'ye göre şer'in vürudundan önce fiillerin hükmü yoktur. Aklen bunun sabit olmayacağına dair ilk delil estetik sübjektiftir. Zira güzellik veya çirkinlik yargısı estetik açıdan özneldir. Birinin bir şeye güzel dediğini başkası çirkin diyebilir. Bazı insanların suret veya sesi birine güzel, bir başkasına çirkin görünebilir. Bu yüzden eşyanın güzel-çirkinliği estetik açıdan görecelidir. İkincisi, amaçlılık açısından davranışlar sübjektiftir. Bir davranış, herhangi bir kimsenin gayesine uygun ve amacına matuf olarak "iyi" olabilir. Ama bu amaç, bir başkasının hedefleriyle çatıştığında iyilik yargısının izafi olduğu ortaya çıkar. Mesela bir hükümdarın öldürülmesi katil için güzel, hükümdar yanlıları içinse kötüdür. Dolayısıyla ancak, şer'in failini övdüğü davranışlar iyi; yerdığı fiiller kötüdür, denilirse bu objektif bir hüküm olur ve herkes için her yerde geçerli olur (el-Gazali, 1994: 74-5).

Gazali, ahlaki değerin zâti bir vasıf olmadığını savunurken şu sözlere yer vermiştir: "*Çirkinliğin zâti bir vasıf olduğu iddiası, makul olmayan bir gerekçeyle verilmiş, keyfi hükümdür. Nitekim onlara göre öldürme, öncesinde bir cinayet*

bulunmaması ve arkasından bir bedel gelmemesi şartıyla, bizatihi kötüdür.* Zaten hayvanların kesilmesi ve avlanması da faydalanma gerekçesiyle caiz olmaktadır. Allah'ın buna izin vermiş olması Allah açısından çirkin değildir. Çünkü Allah onları buna karşı ödüllendirecektir. Hâlbuki öldürmenin bir hakikati olup, bu hakikat, öncesinde bir cinayet bulunmasına veya arkasından bir yarar gelmesine göre değil, ancak faydalara ve amaçlara nispetle değişebilir. Aynı şekilde yalan da bizatihi kötü olmaz. Şayet yalan, -yerini onu öldürmek isteyen bir zalimden gizlemek suretiyle- bir peygamberin hayatını kurtarma amacına yönelik ise, güzel, hatta vacip olur ve terk eden günahkar olur. Zâtî vasıf, durumlarına göre nasıl değişebilir!” (el-Gazalî, 1994: 75-6). Ahlakî değerın vahye mi yoksa akla mı nispet edilmesi gerektiğine dair tartışmanın bile, iyi ve kötünün zâtî değil, şer'î olduğunun delilidir, der, Gazalî (el-Gazalî, 1994: 75-6).

Kısaca Eş'arî ahlak teorisini Batı'da ahlakî değerlerin kaynağını Tanrı'nın iradesine odaklayan “ilahi buyruk teorisi (divine command theory)” (Kılıç, 2009:106-7) ile özdeş görmek mümkündür. Bunun modern terminolojide teistik sübjektivizme denk olduğunu söyleyebiliriz (Aydın, 1991: 10).

C. Maturidiyye

Maturidî dini bilgiyi amelî ve itikadî olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Nakil amelî bilginin, akıl ise itikadî bilginin kaynağıdır. İtikadî bilgi aklın, naklin yardımı olmadan Allah'ı bilebileceği bir alandır (Maturidî, 2005: 5). Duyu ve gözlem geçerli bir bilgi kaynağıdır (el-Maturidî, 2005: 159-160). Bunu gerçekleştirecek ve verileri test edecek olan akıldır. Nitekim iman ancak akıl sahiplerine yönelik bir hitaptır. İmanı anlamak ve ondan sorumlu olmak için akıl sahibi olmalıdır (el-Maturidî, 2005: 608). Tevhid ve küfür gibi iman konularının fitrî yanı vardır. Bunlar insanlar nezdinde “maruf” statüsündedir (el-Maturidî, 2006: VI/81).** İnsan aklının bu konulardaki yetkinliği, insanın fitrî sorumluluğunun temelidir. Nitekim insan, vahiy bilgisi olmadığında da iman etme potansiyeline sahiptir. Nisa, 4/83. ayette geçen “fazl” kelimesini peygamber, “rahmet” kelimesini ise Kur'an olarak tevil eden Maturidî, ayetin devamında “az bir kısmınız hariç şeytana uyardınız” şeklindeki ifadeden, az sayıda da olsa birtakım insanların akıllarıyla iman etmiş olacakları anlamını çıkarır (el-Maturidî, 2006: III/356). İnsan, akılı sayesinde güzellikleri ve çirkinlikleri tanımaktadır. Varlığın yönetimi de akıl sayesinde (el-Maturidî,

* Burada Gazalî, “cinayet sözüyle, hac mevsiminde, kurban kesilmesini gerektirecek, yasak işlerden birini işlemiş olmayı; “arkasından bir bedel gelmesi” sözüyle de, hayvanların öldürülmesinin meşru bir zevke müstenid olmasını kastediyor olsa gerektir. (el-Gazalî, 1994: 75, çev. dipnotu).

** Cürcanî (v. 816), maruf kelimesini “akıl ve fitratın onayıyla insanların nezdinde kabul gören şeyler maruftur. Bu nitelikteki adetler meşruiyet kaynağıdır ve övgüye mazhurdır” şeklindeki açıklamıştır. (el-Cürcanî, 2013: 152)

2005: 207; en-Nesefî, 1993: I/29). İnsanın fitratındaki iyi-kötü bilgisi, onun temelde ahlakî duyguya sahip olduğunu gösterir. Böylece ahlakî değerler akli zorunluluk çerçevesindedir.

Hukukî ve amelî bilgi ise ancak peygamberlerin öğretmesiyle bilinebilir. Emir/farz, yasak/haram, özendirme/müstehap ve sakındırma/mekruh türünden şeyler bunun örnekleridir (el-Maturidî, 2005: 282). Vahyin fonksiyonu sadece amelî konuları bildirmek değil, aklın yetersiz kaldığı durumları dikkate alarak ona yol göstermektir. Vahiy, hakikati teyit ve davranışların sonucunu beyan eder. Emir ve nehiy, varlığın iyi-kötü olmasıyla orantılıdır. İnsan aklını ve kabiliyetini aşan şeyler ilahi emrin dışında kalır (el-Maturidî, 2005: 209). Aklın ahlakî değerleri bilme gücüne ek olarak vahyin bu işlevi insanoğlunu kemal noktasına ulaştırır. Vahiyle birlikte dini-ahlakî sorumluluk akli zorunluluktan ilahi zorunluluğa evrilmiş olur (el-Maturidî, 2005: 274).

Allah varlıkları zararlı ve faydalı olmak üzere iki statüde yaratmış, her nesneyi elem ve hazza uygun olarak insanın hizmetine sunmuştur. İnsanoğlu, -herhangi bir dine inansın inanmasın, tabiatı gereği- bitki ve hayvanlar arasında sadece lezzetli ve sağlığına uygun olanları tüketir. Bu yüzden aklın ve fitratın, varlığın mahiyeti hakkında karar verme kabiliyeti inkar edilemez. Aynı şekilde madde de “anlaşılmaya” müsaittir. Varlık özü itibarıyla iyi-kötü, güzel-çirkin, lezzetli-tatsız, acı-tatlı gibi özellikleri taşır. Ve bu hususiyetler aklın idrakine ve duyuların müşahedesine açıktır (el-Maturidî, 2006: VI/81). Aklıyla varlık hakkında hüküm verebilen insanın, güzel-çirkin, iyi-kötü gibi kavramları külli olarak bildiği kabul edilir. İki bilgi kaynağı olan akıl ve duyular, bir meleke halinde insanın özüne yerleştirilmiştir. İnsanın âlemden ibret alması ve yaratıcıyı bulması bunlardır (el-Maturidî, 2005: 254). Bu, insanla varlık arasındaki tekabüliyettir (birbirine uygunluk). İnsanın imtihana muhatap olması bu durumun gerçekleşmesine bağlıdır. Böylece mükellefiyetin temeline üç unsur yerleşmiştir: Varlığın (yaratıcısına delalet eden özelliğiyle) insan zihnine açık karakterde olması, insanın (akıl ve duyuşsal özelliği) fitratıyla bunu anlayabilme gücü ve vahyin epistemolojik katkısı (el-Maturidî, 2005: 266-8).

Maturidî'nin insan aklına yüklemiş olduğu bu yetkinliğe karşın, onu vahiyden müstağni kabul etmediğini görüyoruz. O, tam bir akılcılık yerine vahiy-akıl dengesini gözetir. Zira ona göre akıl, ahlakî değerlerin ilk kaynağı ve ölçütü olmasına karşın, yine de vahye ihtiyaç duyar. Her ne kadar insan bizatihi kendi aklıyla iyi-kötü ve yararlı-zararlı olan şeyleri ayırt etmeye kabiliyetli ise de, çevresel şartlar, olumsuz tecrübeler vs. etkenlerden dolayı akıl sağlığında problemler yaşayabilir. Ayrıca insanın yapısındaki şehvet, istek ve arzular da

aklın objektif ve doğru bir şekilde karar vermesini etkiler (el-Maturidi, 2005: 280). Bu problem, insanı, kendisine birtakım uyarılarda bulunacak bir peygambere zorunlu olarak muhtaç kılar. İnsanın yetkin bir biçimde eğitilmesi ancak vahiyle mümkündür. Bu nedenlerle insanlar peygamberlere ihtiyaç duyarlar (el-Maturidi, 2005: 275). Böylece resulün haberi, Kalam alimleri için üçüncü bir bilgi kaynağını teşkil eder. (Keskin, 1997: 80-83). Nebinin fonksiyonu, insandaki ahlakiliğe yatkın fitratı ve doğal sezgiyi pekiştirmektir. Ceza ve ödül vaadi, emir ve nehyin gücünü artırmak için vardır (el-Maturidi, 2005: 267, 274). Vahiy, iyi ve kötünün bilindiği öncülünden hareketle, iyiyi emretme ve kötüyü nehyetme yoluyla dünyevi imtihanı haber verir. Peygamber, insanın bildiği iyi ve kötü değerleri imtihan adına hatırlatmak, kötüye karşı uyararak ve iyiye doğru teşvik etmek istemektedir. Böylece vahyin amacı iyi ve kötüyü ilk kez bildirmek ve tanımlamak değildir (Özcan, 1998: 211).

İslam düşüncesinde ahlaki bilginin kaynağına ilişkin bu görüşlerden sonra şunları söyleyebiliriz: Esasen Kutsal kitaplara göre Tanrı, ahlakın kaynağı ve bir ölçüde yürütücüsüdür (Evkuran, 2013: 241). Ahlakî doğruların kaynağı konusunda İslam düşüncesinde Eş'ari kelamcıları "bir şey Allah emrettiği için iyidir" görüşüyle Tanrıyı; Mutezile kelamcıları "bir şey aklen iyi olduğu için Allah onu emretmiştir" diyerek aklı esas almış; Maturidi kelamcıları ise "aklın yetersizliği onu vahyin desteğine muhtaç kılar" teziyle hem vahiy hem de akla dayalı bir ahlaki epistemoloji savunmuştur.

Esasen, Eş'ari ya da Mutezili yaklaşım biçiminin sorunlu olduğu, Maturidi teorisinin ve bir Mutezili olan Kadı Abdulcebbâr'ın düşüncesinin daha makul ve tutarlı olduğu kanaatindeyiz. İtikad ve amel ayırımı bağlamında, imanı akıl ve vahye dayandırmak, amelî bilgiyi ise şerî nassa bağlamak Kur'an açısından da geçerli görünmektedir.

İnsanın her konuda olduğu gibi din konusunda da aklıyla önemli olduğu ve aklını kullandığı kadar insan olma vasfını işlevselleştirdiği açık bir gerçektir. Nitekim aklın otoritesi, insanın özerkliğinin başlangıcıdır. Özellikle ta'akkul, *tefekür, **tedebbür, ***tezekür, ****tefakkuh, *****şuur, *****furkan*****venazar***** gibi

* Bkz. Mülk, 67/10; Bakara, 2/164, 170,171; Maide, 5/58; Enfal, 8/22; Yunus, 10/6; Ra'd, 13/4; Nahl, 16/12; Hac, 22/46; Furkan, 25/44; Ankebut, 29/35, 63; Rum, 30/24; Yasin, 36/68; Zümer, 39/43; Casiye, 45/5; hucurat, 49/4; Haşr, 59/14.

** Bkz. Bakara, 2/219, 266; Al-i İmran, 3/191; Enam, 6/50; Araf, 7/176, 184; Yunus, 10/24; Ra'd, 13/3; Nahl, 16/11; Rum, 30/8; Sebe', 34/46; Zümer, 39/42; Casiye, 45/13; Haşr, 59/21.

*** Bkz. Nisa, 4/82; Müminün, 23/68; Sad, 38/29; Muhammed, 47/24.

**** Bkz. Mümin, 40/53-54; Hâkka, 69/48; Kaf, 50/5-8.

***** Bkz. Nisa, 4/78; Enam, 6/25; Münafikun, 63/2-3; Araf, 7/179.

***** Bkz. Bakara, 2/9; Nahl; 16/26; Şuara, 26/113.

***** Bkz. Enfal, 8/29.

***** Bkz. Al-i İmran, 3/137; Enam, 6/11; Araf, 7/84; Yunus, 10/39, 73, 101; Yusuf, 12/109; Nahl,

akletme yeteneğine dair Kur'an'daki bütün bu kavramlar insanın epistemik yeteneğine işaret eder (Düzgün, 2005: 21). Bu yüzden akıl, insanın mükellef tutulmasının temel şartı kabul edilmiş ve sorumluluğun akla râci olduğu konusunda ittifak edilmiştir (Bolay-Yavuz, 2008: 196).

Ancak bu kavramlar arasındaki farklar ve ilişkiler dikkate alınmadan, akli sadece rasyonalistlerin yaptığı gibi zihne, ampiristlerin yaptığı gibi deneye veya sufilerin yaptığı gibi işrağa indirgemek hatalı olur. Çünkü insanın maddi dünyası olduğu kadar duygu yüklü dünyası da vardır. Kur'an, insanı negatif olabilecek her türlü normatif değerden arınmış ahlakî akıl anlamında "ulu'l-el-bâb" kavramıyla vicdan sahibi olmaya davet eder. Bunun en çarpıcı örneğini Hz. İbrahim kıssasında görmek mümkündür. Kavmi, (Hz. İbrahim tarafından) putları parçalandığında gerçeğe yüzleşmişler, ancak içlerindeki hakikat uyarısına rağmen* eski inançlarına dönmüşlerdi. Böylece onlar Hz. İbrahim'in, vicdanlarına yaptığı çağrıya rağmen onu duymazdan gelerek küfürde ısrarcı olmuşlardır (Enbiya, 21/62-67).

Kadı Abdulcebbar'ın varlıklara ilişkin ma'kulat ve sem'îyyât şeklindeki tasnifi de Kur'an açısından geçerli düşünülebilir. Nitekim Kur'an akla yaptığı vurgu kadar, ibadet ve beşeri ilişkilerde ayrıntılı bir bilgi sunmayı ihmal etmez. Miras, aile hukuku, ceza hukuku gibi muamelât meseleleri ile namaz, abdest, oruç vs. ibadetlere ilişkin ayetleri bu bağlamda düşünmek mümkündür.

Eş'ari düşüncesinin makulatın alanını daraltarak varlıklar ya da fiillerin ahlakiliğinin yegane belirleyicisi Allah olduğu tezini öne sürmeleri eleştiriye açıktır. Buna yöneltilecek ilk tenkit, "eğer iyi-kötü kavramının ontolojik ve objektif temeli yoksa dini bilgiyi kabul etmeyenlerin ahlakî davranışlarının nereden beslendiği ve nasıl oluştuğu" sorusudur. Bilinen bir gerçektir ki, ateist ya da batıl bir dine mensup olmasına karşın pek çok insan son derece adil, dürüst ve iyi olabilmektedir. Bunlar, ahlakî davranış bilgisini (sahih bir biçimde) Tanrıdan almadıklarına göre, nasıl ahlakî olabilmektedirler? Onlara göre bu sorunun temelinde, dönemin "Berahime" olarak bilinen ve epistemolojik olarak vahyi inkar eden inanç mensuplarının ahlakî fiillerini savunma gayesi vardır. Halbuki Berahime "hayvanları kesmek, onlara iş yaptırmak" gibi muameleleri kötü görmüştür. Bu inanç ise bilgiye değil, cehalet eseri taklide dayanmaktadır (el-Cüveyni, 2012: 219). Ayrıca iyilik ve kötülüğü, şeri emir ya da nehye odaklamak ve bunun dışında mutlak olarak bilgi kaynağını reddetmek vakıya mutabık görünmemektedir. Aslında bu soru, günümüzde (onların iddia

16/36; Neml, 27/14, 51, 69; Kasas, 28/40; Ankebut, 29/2; Rum, 30/9; Fatır, 35/44; Saffat, 37/73; Gafir, 40/21, 82; Zuhruf, 43/25; Muhammed, 47/10.

* "Bunun üzerine kendi vicdanlarına dönüp 'zalimler sizlersiniz' dediler." Enbiya, 21/64.

ettiği gibi sadece Brahmanlara yönelik değil), tüm insanlık nazarında gözlemlenen bir hakikati esas almakta ve iyiliğin sadece müminlerle sınırlı olmadığı gerçeğinden hareket etmektedir.

İkincisi, varlığa objektif değer atfetmemek ve değer yargısını sadece Tanrı'nın iradesine hasretmek, ahlak felsefesine dair onca düşüncüyü ve tarihi tecrübeyi göz ardı etmek demektir. Her ne kadar bunların bazılarını İslam ahlak yasasına aykırı görsek de, gerek Hindu gerek Budist gerekse diğer din ve geleneklerde hatırı sayılır bir ahlak anlayışı vardır (Köylü: 2012). Filhakika Eski Mısırlılardan, antik çağ Yunan düşüncesine kadar ahlak, insanların en çok ilgilendiği alanlar arasındadır. Bunların tümünün Tanrıdan gelen emirlerle yönetilmiş olduğunu iddia edemeyeceğimize göre, -bir kısmı vahye müstenit olsa da- insanlığın tarihi tecrübesinin ahlaka katkı yaptığını ve eşyanın özsel niteliğinin keşfedilmeye uygun olduğunu kabul etmeliyiz.

Üçüncü olarak, adaleti kötü, yalanı iyi kabul edebilecek bir Tanrı tasavvuru, yeryüzündeki iyilik ve kötülükleri sonuçta metafiziğe bağlı kılmak anlamına gelir. Bu ise iyiliği yaymanın yollarını ve kötülüğün nedenleri ve bunları ortadan kaldırmaya ilişkin araştırmaları anlamsızlaştırır (Evkuran, 2013: 250).

Mutezilenin savunduğu düşünce ise uluhiyeti sınırlandırmakla eleştirilebilir. Zira Kur'an sürekli iradesi ve kudreti mutlak bir Allah inancı ortaya koyarken, yaratıcının emir ve yasaklarını salt varlığın öz yapısına indirgemek teorik ve tarihi tecrübe açısından sorunlu görünmektedir. Allah'ın zulüm ve taşkınlık nedeniyle ya da imkânları doğrultusunda bazı milletlere helal kıldığı birtakım şeyleri kimisine haram kılmış olması ve ümmetleri farklı seviyelerde ibadetlerden sorumlu tutmuş olması buna örnek olarak gösterilebilir.* “Allah herkese (millete) gücü yettiği kadar mükellefiyet yükler” (Bakara, 2/286). Ayrıca “Bana, benden evvel kimseye verilmeyen beş şey verildi...” (el-Buharî, es-Sahih, Te-yemmüm 1; el-Müslim, es-Sahih, Mesâcid 3; en-Nesai, es-Sünen, Gusül 6) hadisi de, önceki milletlerden farklı olarak Allah'ın Hz. Muhammed'e (sav) bazı şeyleri meşru ve helal kıldığını göstermektedir. Dolayısıyla eşyaya ait hükümlerin tamamen aklın sınırları dahilinde olmadığı ve Allah'ın bazı durumlarda farklı hükümler vaz' edebildiği görülmektedir. Kur'an'a göre, ahlak kanununa uymak için akıl ve nakil yan yanadır (Mülk, 67/10; Kaf, 50/37). Hakikati gör-

* Bkz. Nisa, 4/160-161; En'am, 6/146. Allah bazen insana daha hoş gelmesine karşın farklı alternatifleri “iyi” olarak bildirmiştir: “İman etmedikçe putperest kadınlarla evlenmeyin. Beğenseniz bile, putperest bir kadından, imanlı bir cariye kesinlikle daha iyidir. İman etmedikçe putperest erkekleri de (kızlarınızla) evlendirmeyin. Beğenseniz bile, putperest bir kişiden inanmış bir köle kesinlikle daha iyidir. Onlar (müşrikler) cehenneme çağırır. Allah ise, izni (ve yardımı) ile cennete ve mağfirete çağırır. Allah, düşünüp anlasunlar diye ayetlerini insanlara açıklar.” (Bakara, 2/221). Ayrıca bkz. Bakara, 2/216.

mesine engel unsurlardan arınmış (saf) akıl ve nakil, insanın aydınlanmasını sağlayabilir (Draz, 2009: 39).

Son olarak şunu da belirtmeliyiz ki, insanda ahlaka ilişkin potansiyel güç vicdandır. Vicdan, insanın ahlakî yetkinliğidir. Merhamet, adalet, infak gibi fedakârlığa dayanan ama kişisel ve toplumsal hukuk açısından vazgeçilmez olan duyguların akılla mezcedilmiş hali olan vicdan, mecazen “insandaki Tanrı parçacığı”dır.* Ancak vicdan aile, çevre, yetişme tarzı, politik kaygılar gibi etkenlerle saflığını yitirdiğinde artık “şeytan parçacığı”na dönüşür. Vicdan, şükür duygusu, merhamet ve insafın temsilcisiyken, tarihin, toplumun, taassubun ve dogmanın hegemonyasında anlam kaymasına uğrayabilir (Güler, 2013: 28). Dolayısıyla vicdanı dinin ve ahlakın merkezi kabul eden, buna karşın zahirin ve salih amellerin değerini azaltan düşünce biçiminin mutlak geçerli olamayacağını ve vicdanın ahlakın yegâne belirleyicisi kabul edilemeyeceğini belirtmek isteriz.

V. İNANCIN AHLAK İÇİN EPİSTEMOLOJİK DEĞERİ

Bu başlık altında inancın ahlaka epistemolojik katkı yapıp yapmadığını ve bu konuda inancın (taklit-tahkik bağlamında) yapısal özelliğinin önemi üzerinde duracağız.

Esasen inanç, her ne şekilde ve hangi özneye odaklı olursa olsun, inanımı etkiler ve davranışsal sonuçlar doğurur. Her ne kadar öznel bir hakikat ise de inanç, kanaatlerimizi oluşturan en önemli kaynaklardan birisidir. İnançın pratik konulardaki bilgilendiriciliği değerli ve yaratıcıdır (Türer, 2005: 174). O, hayatın karmaşık meselelerinde tercih sebebi, şahsî sorumluluğu kabullenme gerekçesi/dayanağı ve “iyi” olanı arzulamada en güçlü saiklerden birisidir. Basit olarak inanç, ahlak için pragmatik bilgi kaynağıdır.

İnsan, zamanın ve mekanın bazı kesitlerinde ahlaka sevk edecek kesin bilgi ve tatminkar duygunun yokluğunda ahlak meselesinde kararsızlık ya da başarısızlık yaşayabilir. Zihnin teorik ve pratik değeri olan ahlaki konulardaki yetersizlik duygusu, imanı alternatifsiz olarak değerli kılar. Başka bir ifadeyle inanma, düşünce ve eylemin harekete geçmesini sağlayacak içsel bir motivasyon olmadığında devreye girer. İnanç sayesinde insan harekete geçmeyi ve sorumluluk üstlenmeyi göze alabilir. Nitekim başkaları tarafından tuhaf addedilen ve çılgınca kabul edilen birçok davranış, hareket ve iş, inananları tarafından (imana dayanan) yüksek bir istek ve azimle gerçekleştirilebilmektedir. Öyleyse inanç, davranışın yönünü belirleyen etkenlerdendir. Sözgelimi

* “Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın”
Hicr, 15/29.

bize kötü davranan birisine karşı iyilikle karşılık vermek bazen dini saiklerle olabileceği gibi bazen de “ona iyi davranırsam, bana iyi davranır” şeklindeki inançla olur. Sonuçta her ikisi de bir inançtır ve davranış biçimini belirleyen faktördür (Türer, 2005: 176). Bu örnekte olduğu gibi inanç, hangi dine, inancı, ideolojiye bağlı olarak gelişirse gelişsin, aktüel ve de potansiyel olarak ahlaki değişimi beraberinde getiren önemli bir faktördür.

Öte yandan bir dindar için Tanrı'nın buyrukları, hayatı biçimlendiren emirlerdir. Bir mümin, “hayatımı Tanrı'nın emirleri doğrultusunda yaşayacağım” demeyi göze alan ve bu hakikati yürekten onaylayandır. İlahî emirler, sadece ibadet ve muamelât anlamında değil, ahlaki değer anlamında da beşerî ve toplumsal işleve sahiptir. Müminin ilahi emirleri çiğnemesi, sadece kendisine, topluma ya da Tanrı'ya karşı başkaldırma değil, aynı zamanda bir ahlaki sapma niteliğindedir (Nasr, 2002: 78).^{*} İnsan, ahlaka ilişkin yükümlülüğünü, iman-küfür zıtlığında imanını seçerek onaylamış ve sorumluluğunu yerine getirmede ilahî müeyyideyi kabul etmiştir. Bu, Allah açısından insanın bir nevi “deli cesareti”dir.^{**} Dolayısıyla iman ederek verdiği söze sadık kaldığını ilan etmiş mümin, ahlaka aykırı davranamaz. İmanla ahlak o kadar iç içedir ki, imandan sonra insan artık ahlakilik tarafında yer aldığını kabul ve ilan eder.

İmanın olumlu bir davranış karakteri oluşturmasının önünde duygu eksikliği ve bilgisizlik gibi bazı engeller vardır. İnanılan objeye karşı duygu yoğunluğunun olmayışı tabii olarak davranışlara yansır. Davranışlar samimiyetle yapıldığı takdirde anlam kazanır (el-Maturidi, 2006: V/386). Aksi takdirde emirler çiğnenir, yasaklar işlenir. Bununla birlikte sadece duygusal derinlik her zaman dini açıdan istenen fiillerin ve karakterin ortaya çıkmasına yeterli olmayabilir. Bilgi, sağlıklı davranışların ortaya çıkmasına kesinkes yardım eder. Maturidi'ye göre insanı sorumlu kılan şey bilgidir. Örneğin bir kölenin efendisine “seni öfkelendireceğini bilseydim yapmazdım” demesi geçerli bir mazeret olabilir. Fakat kul mükellef olduğu şeylerde bilgilendirilmiş, niha-

^{*} Nurettin Topçu'ya göre bu, insanın iç kuvvetlerine yenik düşmesidir. Tanrının insanın iradesine hükmetmesi, insanın egosuna yönelik, onun iç âleminde kurulan bir ilahi otorite ve iç kuvvetlerin zorbalığına isyandır. Böyle bir tabiat artık, benlik duygularından arınmış ve evrensel misyonuna yönelmiş hür bir karakterdir (Topçu: 1998: 171-172).

^{**} “Biz emaneti İrade ve mükellefiyet[i] göklere, yere ve dağlara teklif ettik. Fakat onlar bu teklifin ağır sorumluluğunu üstlenmekten ve hakkını verememekten korkup kaçındılar. Bu ağır sorumluluğu insanoğlu yükledi. Hiç şüphe yok ki [kâfirlik, müşriklik ve münafıklığı tercih eden] insan gerçekten çok zalim, çok cahildir.” Ahzâb, 33/72. Ayetin sonundaki “zalim” ve “cahil” ifadesi genellikle, “insanoğlu çok zalim, çok cahildir” şeklinde çevrilmektedir. Hâlbuki zalimlik ve cahillik sıfati bütün insanogluına değil, bir sonraki ayetin de işaret ettiği gibi, kâfirlik, müşriklik ve münafıklığı tercih eden ve dolayısıyla üstlendiği sorumluluğun gereklerini yerine getirmeyen insanlara aittir. Aksi takdirde, Allah'ın bir taraftan “Biz insanoğlunu mükerrem bir varlık kıldık” deyip, diğer taraftan da “İnsanoğlu son derece zalim ve cahildir” diye nitelendirmesini izah etmek pek mümkün değildir. Kaldı ki insana zalim ve cahil olma istidadını veren de Allah'tır. O halde, bu ayette kastedilen insan, Tabersî'nin izah ettiği gibi, kâfir/nankör insandır. (Tabersî, 1997: VIII/ 143; Öztürk, 2008: 33/72. ayet mealii).

yetinde akıl gibi bir cevherle donatılmıştır. Dolayısıyla insanın Allah’a karşı “bilseydim yapmazdım” deme hakkı yoktur (el-Maturidî, 2005: 210). Böylece Maturidî’ye göre bilgi kaynaklarına sahip olmayan kimse mükellef değildir. Maturidî’nin bu görüşleri, Ebu Hanife’nin şu sözünü tasdik anlamı taşır: “*Organların göze tabi oldukları gibi, amel de ilme tabidir. Az amelle ilim, çok amelle birlikte cehaletten hayırlıdır*” (Ebu Hanife, 1981: 12). Ancak bilgi eksikliği ya da hatalı bilgi, olumsuz davranışların ortaya çıkmasına veya olumlu işlerin (ibadetlerin) yanlış mecraya sürüklenmesine (bidat, hurafe, riya vs.) neden olabilir. Taklit odaklı bir iman ve davranış da böyledir. İbadet bazen taklide dayalı olarak gerçekleşebilir. Ama bu, taklit yoluyla yapılan her ibadetin her zaman aslına ve amacına uygun olacağını teminat altına almaz. Mesela dua etmek böyledir. Hiç Arapça bilmeyen birinin, sırf Arapça olsun diyerek taklit üzere –muhtemelen yanlış kelimeler ya da telaffuzlarla- yaptığı dua, pek de hayırlı değildir. Ki bu vakıa, çokça karşılaşılan bir durumdur. Halbuki her ibadet gibi dua, bilinçli bir iştir. Bu yüzden “*dua, ibadetin başıdır*” denilmiştir (et-Tirmizî, *es-Sünen*, Deavât, 22).

Bilgiye dayalı sahih inancın egemen olmadığı toplumda, sadece ahlak yara almaz, aynı zamanda bidat ve hurafe yoluyla batıl inançlar gelişir. Batıl inançların geçerli olduğu toplumlarda ise ahlakın otonomisinden, objektif ve derinlikli oluşundan bahsedilemez. Esasen, inancın insana sağladığı sağlam ve sahih bilginin yerini rüya, hayal, efsane, hikâye, menkıbe vs. aldığı zaman ahlakın epistemolojik dayanağı zihnin ürettiği ve kesin olmayan, hatta yanlış veya yalan olma ihtimali yüksek olan bir zemine kaymış demektir. Bu, batıl inançların temerküz ettiği bir iman biçimidir. İşte sahih dini, mitoloji ve efsaneden ayıran temel nokta bu epistemolojik farktır. Kadim milletlerin mitik-politeist dinlerinin yerini kognitif-monoteist ilahi dinlerin alması hayal ve rüyadan gerçek ve zahir olana, taklitten tahkike, akıl dışılıktan akılçılığa ve batıldan hakka evrilmedir.

VI. SONUÇ YERİNE

İyi ve kötü değerlerden müteşekkil olan ahlak sadece Müslümanlara özgü bir kavram ve olgu değildir. Ahlak, İslam öncesi ve sonrası tüm toplumları ilgilendiren şemsiye kavramlardan birisi olup, insanda verili bir değer olarak mevcuttur. İyilik Müslümanlarla sınırlı olmadığı gibi, kötülük de kafirlere has değildir. Akıl, fitrat ve tarihi tecrübe ahlakın zeminini oluşturur. Mutezile, iman ve ahlak bilgisi için akli yeterli görürken, Maturidiler akıl-vahiy birlikteliğini; Eş’ariler ise Allah’ın iradesini (beyan etmesini) temel almışlardır.

Vahyin epistemik değeri, insanda verili durumun safiyetini korumak ve onu ahlakî olana yöneltmektir, denilebilir. Vahiy, şer'î konularda yeni hükümler getirirken, (tıpkı iman gibi) ahlak konularında yeni bir bilgi üretmez, değer ifade eden kavramlarda sapmalara müdahale eder, doğruları ise teyit eder. İnsanın tabiatına işlenmiş olduğunu kabul ettiği ama bir şekilde unutulmuş olan ahlak kanununu insanlara hatırlatır ve onları birtakım uyarı/müjdelerle iyiye sevk etmek ister. Onun iman ve salih amellere daveti, zımnen ahlaka çağrısıdır. Bu, bir tanımlama ve çerçeve ortaya koymaktan çok, teşvik ve tehdit sadedindedir. Ayrıca Allah, ahiret ve nübüvvet ile ilgili bilgiler, sadece imanın değil, iman sonucunda açığa çıkması beklenen/istenen ahlakın da bilgisidir. Bu açıdan tahkikî iman, ahlaka vahyin epistemolojisiyle bakmak, fitratı ve akli marifet derecesine yükseltmektir.

Kur'an'da sunulan ahlak fenomeni teosantrik (Allah-merkezli) bir biçimdedir. Allah ilim, irade ve kudretiyle hayatın bütününe nüfuz etmiştir. Hiçbir kavram ondan bağımsız düşünülemez. İnanan biri için bu son derece önemlidir. Ahlak, Allah'ın isim ve sıfatlarında olduğu gibi, insanda ve toplumsal ilişkilerde de tecelli eder. Kur'an ahlakî kavramları sistematik düzeyde işlememiştir. Bunu, Kur'an'ın tarihî süreçte nüzulüne ve insan fitratı ile vakıanın hakikatine uygun oluşuna bağlamak mümkündür. Kur'an'ı okuyan kimse, ahlakî görevlerini anlar. Bunun için eğitim almasına, kavram analizi ya da usul bilgisine ihtiyacı yoktur. Bizce burada altı çizilmesi gereken nokta, Kur'an'ın beyan ettiği şekliyle ahlakî kavramların -objektif bir biçimde her nefiste mevcut olduğundan- tüm insanlara hitap etmesi, ancak İslam literatüründe vacip, mendup, caiz, mekruh gibi kavram düzeyinin sadece müminlere şamil olmasıdır.

Kur'an'a göre ahlakî değerler objektif ve genel geçer/evrenseldir. Yükümlülük, belirli şartları taşıyan herkes için (ergenlik, akıl, özgürlük vs.), herkese karşı ve belirli bir standarttır.

İman etmemiş olanlar aklın, fitratın ve tarihi tecrübenin kendilerini yüklediği sorumlulukla ahlakî işletirler. Onların, imana dayanmayan ahlakî davranışlarının karşılığının ne olacağı ise, bir başka araştırmanın konusudur. Ancak biz, eksik ya da yanlış bilgiye dayanan inançların hurafe ve batıl davranışlar ürettiğini, ideal ahlakın ise, saf akıl, fitrat, vicdan ve tarihî tecrübeye ek olarak sahîh nakil bilgisine dayandığını ifade etmek istiyoruz

KAYNAKÇA

- AYDIN, Mehmet S. (1991), Tanrı-Ahlak İlişkisi, DİB yay., Ankara.
- BOLAY-YAVUZ, S. Hayri-Y. Şevki. (1989), "Akıl" mad., DİA İslam Ans., İstanbul.
- CEVİZCİ, Ahmet. (2002), Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yay. İstanbul.
- ÇAĞRICI, Mustafa. (2001), "İslam" mad., DİA İslam Ans., İstanbul.
- DRAZ, M. Abdullah. (2009), Kur'an Ahlakı, çev.: Emrullah Yüksel-Ünver Günay, İz Yay., İstanbul, 4. Baskı.
- DURMUŞ, Zülfikar. (2010/1), "Kur'an-ı Kerim'de İbaha İfade Eden Emir Sıygalarının Çeviri Problemi" İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Güz (2), ss. 1-21
- DÜZGÜN, Şaban Ali. (2005), "İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı", A.Ü.İ.F.D., c. XLVI, sayı: 2, Ankara.
- (2008), Varlık ve Bilgi, Beyaz Kule Yay., Ankara.
- EBU HANİFE, Numan b. Sabit. (1981), el-Alim ve'l-Müteallim, çev.: Mustafa Öz, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, içinde), Kalem Yay., İstanbul.
- el- GAZALÎ, Ebu Hamid. (1994), el-Mustasfa, çev.: Yunus Apaydın, Rey Yay., Kayseri.
- (trs) İhya-u Ulûmi'd-Din (I-IV), çev.: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul.
- el-CÂBİRÎ, Muhammed Âbid. (2013), Fehmü'l-Kur'an (I-III), çev.: Muhammed Coşkun, Mana Yay., İstanbul.
- el-CÜRCANÎ, Seyyid Şerif. (2013), Tarifat, tahk. Muhammed Basel Uyun es-Sûd, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-CÜVEYNÎ, İmamü'l-Harameyn. (2012), Kitabu'l-İrşad, çev.: A. Bülent Baloğlu vd., TDV yay., Ankara.
- el-EŞ'ARÎ, Ebu Hasan. (1975), Kitabu'l-Lum'a er-Red alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bid'a, tash. Hammude Garabe, Mecmau'l Buhûs ve'l-İslamiyye, Kahire.
- (1981), el-İbâne an Usûli'd-Diyane, tahk. Abdulkadir el-Arnaut, Mektebetü Dari'l-Beyan, Dımeşk-Beyrut.
- el-ISFEHANÎ, Ragib. (2010), el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an, tahk. Muhammed Halil Aytânî, Daru'l-Marife, Beyrut.
- el-MATURÎDÎ, Ebu Mansur. (2005), Kitabu't-Tevhid, tahk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, İSAM Yay., Ankara.
- (2006), Te'vilatü'l-Kur'an, haz. Ertuğrul Boynukalın-Bekir Topaloğlu, Mizan Yay., İstanbul.
- en-NESEFÎ, Ebu Muin. (1993), Tabsiratu'l-Edille, tahk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, DİB Yay., Ankara.
- es-ŞİKA, Ahmet Hicazî. (trs.), Mutezile, y.y.
- eş-ŞEHRİSTANÎ, M. Abdülkerim. (2005), el-Milel ve'n-Nihal, çev.: Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- et-TABERSÎ, Ebu Ali. (1997), Mecmau'l-Beyân (I-X), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

- et-TAFTAZANİ, Saduddin. (1991), Şerhu'l-Akaid çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul.
- EVKURAN, Mehmet. (2013), Ahlak, Hakikat ve Kimlik, Araştırma Yay., Ankara.
- FAZLURRAHMAN, Malik. (Fall, 1983), "Some Key Ethical Concepts of the Qur'an", The Journal of Religious Ethics, Vol. 11, No. 2 pp. 170-185. <http://www.jstor.org/discover/10.2307/40017704?uid=24682&uid=3739192&uid=2129&uid=2134&uid=5909400&uid=2&uid=70&uid=3&uid=67&uid=24680&uid=62&sid=21105282692903> (erişim: 18.09.2014)
- FİRUZABADİ, Muhammed. (trs), Kamusu'l-Muhit (I-IV), c. III, tah. Mecid Fethi Seyyit, Mektebetü't-Tevfikiyeye, Kahire trs.
- GOLDZİHER, Ignaz, (1967), Muslim Studies, Edit by S. M. Stern, trans. C. R. Barber and S. M. Stern, Aldine Publishing Company Chicago, s. 202-203. <http://books.google.com.tr/books?hl=tr&id=dDwilPs4Ik4C&q=202#v=snippet&q=202&f=false> (26.10.2014)
- GÖLCÜK, Şerafettin. (2011), Kur'an ve Mekke, İz Yay. İstanbul.
- GÖRGÜN, Tahsin. (2001), "Hüsün Kubuh Meselesi Kadı Abdülcebbar'ın Yaklaşım Şeklinin Tahlili bir Tasviri veya Toplumsal Varlığı Sürdürmenin Ma'kul Yolları Üzerine", İslam Araştırmaları Dergisi, sayı 5, İstanbul, ss. 59-108.
- GÜLER, İlhami. (2007), Allah'ın Ahlakiliği Sorunu, Ankara Okulu Yay., Ankara, 4. Basım.
- (2103), Kur'an'ın Ahlak Metafiziği, Ankara Okulu Yay., Ankara
- HALEFULLAH, Muhammed Ahmed. (2012), Kur'an'da Anlatım Sanatı, çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- HOURANİ, George E., (1985), "Ethical Presuppositions of The Quran", Reason and Tradition in Islamic Ethics içinde, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 23-49. http://books.google.com.tr/books?id=J5QKXdAMHvcC&pg=PA178&lp-g=PA178&dq=George+E.+Hourani,+Reason+and+Tradition+in+Islamic+Ethics,+Cambridge&source=bl&ots=Pg0WlcBAMH&sig=CSUaG5nk4N_KV1B2g8saVGG-NPlk&hl=tr&sa=X&ei=IhpzVMuEMcu7ygOXyoHwCg&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (erişim: 16.09.2014)
- IŞIK, Kemal. (1967), Mutezile'nin Doğuşu ve Kelamî Görüşleri, AÜİF Yay. LXXVI, Ankara.
- IZUTSU Toshihiko. (1983), Kur'an'da Allah ve İnsan, Çev.: Süleyman Ateş, Ankara.
- (2010), Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul, 5. Basım.
- İBN HALDUN, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed. (1991), Mukaddime (I-II), haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul.
- KADI ABDULCEBBAR, Ahmed b. Halil el Hemedâni. (trs), Şerhu Usûli'l-Hamse, tahk. Dr. Abdulkерim Osman, Mektebetü Vehbe.

- KESKİN, Halife. (1997), İslam Düşüncesinde Bilgi Teorisi, Beyan Yay., İstanbul.
- KILIÇ, Recep. (2009), Ahlakın Dini Temeli, TDV Yay., Ankara, 6. Baskı.
- NASR, Seyyid Hüseyin. (2002), İslam'ın Kalbi, Gelenek Yay. İstanbul.
- ÖĞÜT, Salim. (1994), "ef'âl-i mükellefin" mad. DİA İslam Ans., İstanbul.
- ÖZCAN, Hanifi (1998), Maturidi'de Bilgi Problemi, MÜİF Vakfı Yay., İstanbul.
- ÖZLEM, Doğan. (2010), Etik Ahlak Felsefesi, Say Yay., İstanbul, 2. Baskı.
- ÖZSOY-GÜLER, Ömer-İlhami. (2003), Konularına Göre Kur'an, Fecr yay., Ankara.
- ÖZTÜRK, Mustafa (2008), Kur'an Meali, Otto Yay., Ankara.
- REÇBER, M. Sait. (2003), "Tanrı ve Ahlâki Doğruların Zorunluluğu" AÜİFD, c. XLIV Sayı I, ss. 135-160.
- TOPÇU, Nurettin. (1998), İsyah Ahlakı, çev.: Mustafa Kök-Musa Doğan, Dergah Yay., İstanbul, 2. Basım.
- TÜRER, Celal. (2005), William James'in Ahlak Anlayışı, Elis yay., Ankara
- ULUTÜRK, Muammer. (2012), "Tarihi, Dini, kültürel Bağlamda Mitoloji ve Modern Kültür Ürünlerinin Mitolojiye Dönüşmesi" Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, c. I, s. 1, Batman. <http://www.yasambilimleridergisi.com/makale/pdf/1356289809.pdf> (erişim: 02.10.2014).
- ÜNVERDİ, Veysi, (2012) Kadı Abdulcebbar'da İrade, Ankara Üniversitesi Sosyal ilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN TARIM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: BU ETKİLERİ GİDERMEYE YÖNELİK UYUM VE AZALTIM STRATEJİLERİ

Mehmet AKALIN*

Atf/©: Akalın, Mehmet, (2014). "İklim Değişikliğinin Tarım Üzerindeki Etkileri: Bu Etkileri Gidermeye Yönelik Uyum ve Azaltım Stratejileri", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 351-377.

Özet: İklim değişikliği, doğal iç süreçlerin yanı sıra antropojen kaynaklı süreçler nedeniyle günümüzde etkisini giderek arttırmaktadır. İklim değişikliğinin yaratacağı bu etkilerin ise küresel ve bölgesel ölçeklerde ortaya çıkması beklenmektedir. Nitekim iklim değişikliği; tarım, orman ve bitki örtüsü, temiz su kaynakları, deniz seviyesi, enerji, insan sağlığı ve biyolojik çeşitliliği doğrudan veya dolaylı olarak çeşitli şekillerde etkileyebilmektedir. Tüm bunların yanında, iklim değişikliği sosyal ve ekonomik sorunsallara neden olarak tarım üzerinde baskı oluşturabilmektedir. İklim değişikliği nedeniyle toprak ve su rejimleri değişime uğramakta, tarımsal üretim azalmakta ve gıda güvenliği tehlikeye girmektedir. İklim değişikliğinin uzun dönemde; su ve diğer kaynaklar üzerinde stres oluşturması, toprakları verimsizleştirmesi, tarım alanlarının durumlarını kötüleştirilmesi, geniş çapta çölleşmelere neden olması, tarım mahsullerinde zararlı ve hastalıkların çoğalmasına sebep olması ve deniz seviyesini yükselterek kıyı ekosistemlerini tahrip etmesi beklenmektedir. Günümüzde iklim değişikliğine bağlı bu olumsuzlukların giderilebilmesi için öncelikle iklim değişikliği senaryoları ile durumun tespit edilmesi gerekmektedir. Sonrasında ise, uyum ve azaltım stratejileri etkin bir şekilde uygulanarak bu etkiler asgari düzeye indirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Tarımsal Üretim, İklim Senaryoları, Uyum, Azaltım.

Makale Geliş Tarihi: 19.03.2014/ Makale Kabul Tarihi: 17. 09. 2014

* Dr., Sosyal Güvenlik Kurumu, Sigorta Primleri Genel Müdürlüğü. E-posta: makalin@sgk.gov.tr

The Climate Change Impacts on Agriculture: Adaptation and Mitigation Strategies for these Impacts

Citation/©: Akalın, Mehmet (2014). "The Climate Change Impacts on Agriculture: Adaptation and Mitigation Strategies for these Impacts", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 351-377.

Abstract: Climate change is gradually increasing, due to natural internal processes and anthropogenic origin processes. These effects in climate change would occur on a global and regional scale. Indeed, climate change may directly or indirectly affect agriculture, forests, vegetation, fresh water resources, sea levels, energy, human health and biodiversity in several ways. Besides, climate change it may create pressure on the agricultural sector causing social and economic problems. Due to climate change, soil and water regimes are subject to change by declining agricultural production and food security is compromised. In long term climate change it is expected to cause stress on water and other resources, badlands, desertification, proliferation of pests, diseases in agricultural crops, and the destruction of coastal ecosystems by sea levels rising. In order to eliminate these disadvantages; the disadvantages must be determined by climate change scenarios. Later adaptation and mitigation strategies should be implemented in an effective manner.

Keywords: Climate Change, Agricultural Production, Climate Scenarios, Adaptation, Mitigation.

I. GİRİŞ

Son 100 yıl içerisinde küresel iklim, antropojenik faaliyetlerden kaynaklanan sera gazı emisyonları nedeniyle yaklaşık 0,5°C ısınmıştır. Bu ısınma süreci, günümüzün yoğun ekonomik faaliyetleri ve atmosfere salınan sera gazlarındaki artışlar nedeniyle devam etmektedir. İngiliz bilim adamı Stern'in araştırması, bugünden itibaren atmosfere herhangi bir sera gazı emisyonu salınmasa dahi küresel sıcaklığın, gelecek on yıllar içerisinde 0,5°C ila 1°C arasında artmaya devam edeceğini söylemiştir (Stern, 2007). Stern raporu olarak bilinen bu raporda yer alan iklim modelleri; sera gazı emisyonlarının önemli ölçüde azaltılması için önlem alınmadığı takdirde dünyanın gelecek yüzyılda 1,4°C ila 5,8°C daha ısınacağını öngörmektedir.

İklimdeki bu değişikliklerin, ilk bakışta yerküredeki hidrolojik döngüde dalgalanmalara yol açarak, yağışlar ve su akışlarında daha fazla değişkenliğe neden olması beklenebilir. Hidrolojik döngüde meydana gelen bu dalgalanmalar ise ekstrem hidrolojik olayların şiddetini ve meydana gelme sıklığını arttırmaktadır.

İklim değişikliğinin, küresel ve bölgesel anlamda bir takım etkilerinin olması kaçınılmazdır. Nitekim küresel iklim değişikliğinin tarım, orman ve bitki örtüsü, temiz su kaynakları, deniz seviyesi, enerji, insan sağlığı ve biyolojik çeşitlilik üzerinde etkilerinin ortaya çıkması beklenmektedir.

Yukarıda sayılanlarla birlikte, küresel iklim değişikliğinin sosyal ve ekonomik yaşamda bir takım zincirleme etkilerinin görülmesi de söz konusudur (Doğan ve Tüzer, 2011: 25). Dünya nüfustaki artış ve insan refahının yükselmesi neticesinde, iklim değişikliği tarımsal üretimi ve gıda güvenliğini tehdit eder duruma getirmiştir. Nitekim, 2005 yılında gelişmekte olan ülkelerdeki 2,5 milyar insanın (dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturmaktadırlar) hayatlarını tarımdan kazandıkları düşünüldüğünde iklim değişikliğinin insan refahına ne derece etki edebileceği de gözler önüne serilmiş olacaktır. Ayrıca bugün dünya yoksul nüfusunun %75'i kırsal alanda yaşamaktadır (IFPRI, 2009). Bu nedenle tarımsal üretim ve gıda güvenliği iklim değişikliği ile önem derecesini arttırarak daha da ön plana çıkmaktadır.

Sayılan tüm bu olumsuzluklar, öncelikle geçimini topraktan sürdüren insanların yaşam koşullarını daha da zorlaştırırken, sonrasında gıda güvenliğini riske sokarak tüm insanların sağlığını tehdit edebilmektedir. Gıda güvenliği Dünya Tarım Örgütü tarafından tüm insanların aktif ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için, sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik olarak erişimi olarak tanımlanmaktadır. Yaşanacak olası bir gıda krizi ve gıda güvenliğinin tehlikeye girmesi ise küresel ölçekte ekonomik, sosyal ve siyasal alanda daha büyük sorunlara yol açacaktır. Bu durumlarla başa çıkabilmek, iklim değişikliğinin tarım üzerindeki olumsuz etkilerini azaltma ve bu olumsuz durumlara uyum sağlayabilmekle mümkün olacaktır (Kurukulasuriya ve Rosenthal, 2003).

İklim değişikliğinin tarım ve gıda güvenliği üzerindeki etkilerinin neler olabileceğini kestirebilmek iklim değişikliği senaryolarından üretilen veriler ve varsayımlar yardımıyla mümkün olabilmektedir. Bu çalışmada Amerika ve Avustralya eksenli iklim senaryoları çerçevesinde iklim değişikliğinin tarım üzerindeki olumsuz etkileri ve bu olumsuz etkilerle başa çıkma yöntemleri açıklanmaya çalışılmıştır.

II. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE TARIM ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bilim çevreleri, günümüzde iklim değişikliğinin yaşandığı ve gelecekte etkilerini arttırarak yaşanmaya devam edeceği konusunda büyük oranda fikir birliğine sahiptirler. İklimde süregelen bu değişikliklerin olumsuz etkileri, yaşadıkları bölge ve yaşam koşulları nedeniyle zaten dezavantajlı konumda olan halkları daha çok etkileyebilmektedir. Özellikle tarımla uğraşan ve kırsal

bölgelerde yaşayan yoksul halk, iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerini çok daha fazla hissetmektedirler.

İklim değişikliğinin temiz suya erişimi zorlaştırarak yoksul halkın sağlığını tehdit etmesi beklenmektedir. Başta az gelişmiş ve gelişmekte olan Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerinin tarımsal üretimi ve gıda güvenliği iklim değişikliğinin yıkıcı etkileri nedeniyle tehlikeye girmektedir. Dünyada bir milyardan fazla insanın temel besin kaynaklarına kolay ve istikrarlı bir şekilde ulaşamaktan dolayı yetersiz beslendikleri (FAO, 2009) düşünülduğünde, iklim değişikliğinin ilerleyen yıllarda tarım üzerinde daha da etkili olması sürpriz olmayacaktır.

Tarımsal faaliyetler, dünya üzerinde artan sera gazlarının yaklaşık %20'sinden sorumludur (Pathak ve Wassmann, 2007: 807-825). Tarımsal faaliyetler sonucu (enerji tüketimi, üretim, hayvan yetiştirme, gübreleme, ilaç vb) CO₂, CH₄ ve N₂O gibi sera gazları açığa çıktığından, tarımsal üretim iklim değişikliğinin sebepleri arasında sayılmaktadır (Houghton, 2003:500-509). Ancak her ne kadar tarımsal üretim ve uygulamalarının, sera gazı emisyonu üzerinde olumsuz etkileri olsa da, bu faaliyetlerin dünya nüfusunun sağlıklı bir biçimde yaşamını sürdürebilmesi için de son derece önemli olduğu da unutulmamalıdır.

Tarımsal üretim büyük oranda spesifik iklim koşullarından etkilenmektedir. İklim değişikliği sonucu ortaya çıkan sıcaklık artışları ve artan karbondioksit miktarı bazı bölgelerde tarım ürünlerinin miktarına kısa vadede pozitif bir etki yapıyor gibi görülse de uzun vadede bu bileşenler, ürün kalitesinde ve üretim miktarında azalmalara sebep olabilmektedir. Tarımsal üretimin yükseltilmesi için sıcaklıkların ve karbondioksit miktarının artması tek başına yeterli olamamaktadır. Artan sıcaklık ve karbondioksit miktarının tarımsal üretim üzerinde pozitif etki yapabilmesi için toprak yapısının ve kalitesinin tarım yapmaya elverişli olması gerekmektedir. Ayrıca toprak neminin ideal ve tarım yapılacak alanın suya erişebilir olması ve bu şartların bir araya gelerek tarım yapmaya uygun ortamı oluşturması şarttır.

Yukarıda sayılan tüm şartlar bir araya gelse bile, uzun vadede iklim değişikliğinin ortalama etkisinin negatif yönde olması beklenmektedir (IFPRI, 2009). Nitekim iklim değişikliğinin sebep olduğu kuraklık ve seller gibi ekstrem iklim olayların sık ve şiddetli şekilde yaşanmaya başlaması tarımsal üretimini olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer taraftan iklim değişikliğinin tarımsal üretimi azaltıcı etkilerine rağmen, üretimi en azından eski seviyesinde tutabilmek ve üretimin azalmasını önleyebilmek için gelişen tarım pratiklerinin ileri seviyelere yükseltilmesi ve yeni tarım teknolojilerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

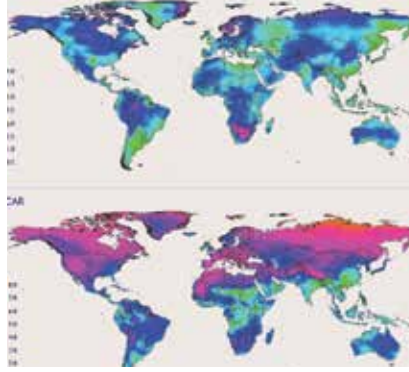

A. İklim değişikliği senaryoları

İklim sistemleri değişken ve karmaşık yapıya sahip olduğu için bu konuda ileriye yönelik doğru tahminlerde bulunmak oldukça zordur. Kendi içerisinde barındırdığı zorluklara rağmen iklim projeksiyonları iklim değişikliği simülasyonlarından yararlanılarak yapılmaktadır. Ancak günümüzde yapılan simülasyon çalışmaları toprak özellikleri ve toprak yönetimi uygulamalarına ilişkin güvenilir veri eksikliği nedeni ile yetersiz kalabilmektedir (Wallach ve diğ. 2006: 462). Yapılan küresel ölçekli istatistiksel analizler, dünyanın bir bölgesinde geçmişte elde edilen tarımsal verilerin yetersizliği ve bu verilerin güvenilir olmayışı nedeniyle sağlıklı olamamaktadır. Buna karşın Dünyanın başka bir bölgesinden elde edilen ve nispeten daha güvenilir olan verilere göre yapılan analizler küresel simülasyonların oluşturulmasında tek başına yeterli olamamaktadır (Lobell, 2008: 319).

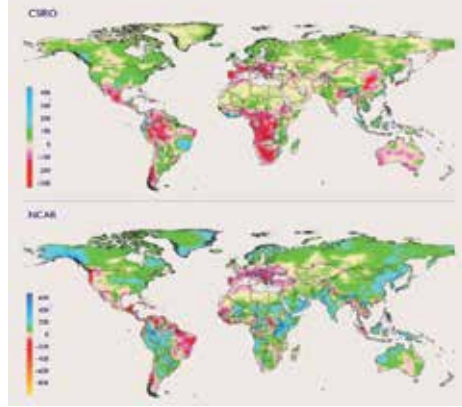
Tüm bu sınırlılıklara rağmen Uluslararası İklim Değişikliği Panelinin (IPCC) 4 üncü değerlendirme raporunda iklim değişikliği simülasyonları, A2 senaryoları olarak kabul görmüştür. Bu simülasyonlar ABD'deki Atmosferik Araştırmalar Ulusal Merkezi (NCAR) ve Avustralya'daki Commonwealth Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Organizasyonu (CSIRO) iklim değişikliği modellerinden oluşmaktadır (www.ifpri.org/sites/default/files/publications/pr21app1.pdf). Bu çalışmada her iki iklim değişikliği senaryosuna da yer verilerek iklim değişikliğinin tarım üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Her iki iklim değişikliği senaryosunda da 2050 yılına kadar sıcaklıkların yükselmesi, bunun şiddetli buharlaşmalara sebep olması, buharlaşarak genişleyen havanın da yeryüzüne şiddetli yağışlar olarak dönmesi beklenmektedir (IFPRI, 2009). “Nemli” NCAR senaryosuna göre ortalama yağışların 2050 yılında 2000 yılına göre %10 oranında artması tahmin edilirken “Kurak” CSIRO senaryosuna göre yeryüzüne düşen ortalama yağış miktarının 2050 yılında 2000 yılına göre %2 oranında artması beklenmektedir.

Şekil 1. CIRO ve NCAR İklim Değişikliği Senaryolarına Göre Ortalama Maksimum Sıcaklıklardaki Değişim (°C) (2000-2050)

Kaynak: IFPRI(International Food Policy Research Institute). (2009), *Impact on Agriculture and Costs of Adaptation*, Food Policy Report, s.2

Şekil 2. CIRO ve NCAR İklim Değişikliği Senaryolarına Göre Yağış Miktarındaki Değişim (mm) (2000-2050)

Kaynak: IFPRI(International Food Policy Research Institute). (2009), *Impact on Agriculture and Costs of Adaptation*, Food Policy Report, s.3

Yukarıdaki her iki şekilden de anlaşılacağı üzere iklim değişikliği senaryoları tarafından üretilen rakamlar birbirinden farklı olabilmektedir. Bu da iklimle ilgili tahminler yapılırken iklimlerin karmaşık yapıları nedeniyle iklim değişikliğinin etkilerini kestirmenin ne kadar zor olabileceğini ve bu konuda kesin bir yargıya varılmayacağını ortaya koymaktadır. Nitekim, şekil 1 de “CSIRO” ve “NCAR” iklim senaryolarına göre, 2000 ve 2050 yıllarında ortalama maksimum sıcaklıktaki değişimler, Şekil 2 de ise yine “CSIRO” ve “NCAR” iklim senaryolarına göre 2000 ve 2050 yıllarında ortalama yağış miktarları arasındaki değişimler gösterilmektedir. Haritalara bakıldığında iki senaryo arasındaki önemli farklar göze çarpmaktadır. Örneğin “NCAR” senaryosunda

“CSIRO” senaryosuna göre ortalama en yüksek sıcaklık değerlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Yine, “CSIRO” senaryosunda batı amazon bölgesinde yağış miktarının önemli ölçüde azalması beklenirken “NCAR” iklim değişikliği senaryosunda doğu amazon bölgelerinde yağış miktarının azalması beklenmektedir.

Diğer taraftan “NCAR” iklim senaryosu “CSIRO” senaryosuna göre Sahra Altı Afrika’sına daha fazla yağışın düşeceğini öngörmektedir. Kuzey Çin bölgesinde ise “NCAR” iklim değişikliği senaryosu, “CSIRO” senaryosuna göre hem daha fazla yağışın olmasını hem de sıcaklıkların daha fazla artmasını beklemektedir (IFPRI, 2009).

B. İklim Değişikliğinin Tarım Üzerindeki Etkileri

İlerleyen sulama teknikleri ve gelişmiş gıda teknolojilerine rağmen iklim ve yağış-sıcaklık değerleri tarımsal üretim açısından önemli faktörler olmaya devam etmektedir. Bitki fizyolojisinin; ısı, yağış ve toprak nemindeki değişimlerden ne şekilde etkilendiği bilinmekle birlikte tarım zararlılarının ve patojenlerin etki düzeylerinin tarımsal üretimi ne kadar etkileyeceği konusunda net tahminler yapılamamaktadır.

İklim dışında tarımsal üretimi şekillendiren birçok etken vardır:

- Piyasadaki dalgalanmalar,
- Sübvansiyonların kapsamı ve büyüklüğü,
- Teşvikler,
- Vergi ve gümrük tarifeleri,
- Tarım sigortası ve kredi olanakları gibi ulusal ve uluslararası tarım politikalarındaki değişimler,
- Yönetim uygulamaları,
- Ticaret sınırlılıkları,
- Teknoloji olanakları,
- Arazi kullanım düzenlemeleri,
- Su kaynaklarına ulaşım, toprak verimliliği ve kalitesi,
- Taşıma kapasitesi ve
- Zararlılar ve hastalıklar tarımsal üretimi etkileyen başlıca unsurlardır (Kurukulasuriya ve Rosenthal, 2003: 3).

Tüm bu sayılan faktörlerin dışında günümüzde sıkça yaşanmaya başlayan seller, fırtınalar, kuraklıklar, don olayları ve sezonluk değişen yağış miktarları; ürün kalitesini ve ürün miktarını büyük ölçüde belirlemektedir. Ayrıca sıcaklıklardaki değişiklikler, yağışlar ve toprakların nem miktarındaki değişim; bitkilerin fizyolojisini değiştirdiğinden, tarım zararlılarının ve patojenlerin çoğalmalarına ve daha uzun süre hayatta kalmalarına sebep olarak gıda kaynaklı hastalıklarda artışların yaşanmasına yol açmaktadır.

İklim değişikliği tarımsal üretim şekillerini değişime uğratmaktadır. Bu da tarım ürünlerindeki verimliliği düşürerek dünya gıda arz miktarı üzerinde stres oluşturmaktadır (McMicmael ve Githeko, 2007: 473). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) 1990'lı yılların son dönemlerinde, gelişmekte olan ülkelerde yaşayan 790 milyon insanın yeterli düzeyde yiyeceğinin olmadığını söylemişti. Günümüzde ise bu rakam tüm ilerlemiş gıda teknolojilerine rağmen bir milyar insanı geçmiş durumdadır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gıda güvenliği hakkındaki raporunda ise, risk altındaki ülkeleri bölgeleri ve grupları belirlemiş, Orta, Güney ve Doğu Afrika ülkelerinde yaşayan nüfusun yarısından çoğunun yetersiz ve kötü beslendiğini söylenmiştir.

Doğal faktörler içerisinde sayılan çevresel faktörler ile insan aktiviteleri de tarımsal üretim miktarındaki azalmanın sebepleri arasında sayılmıştır. Yanlış arazi kullanımı, kuraklık, çorak topraklar, ekstrem kuraklıklar, soğuk havalar, toprak kaymaları ve ekstrem yağışlar dünya gıda arzında düşüşlerin başlıca sebeplerini oluşturmaktadır. Gıda arzındaki bu düşüşler az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşayan halkın sağlıklı bir gelişim göstermesini de zorlaştırmaktadır. Özellikle çocukların zihinsel ve bedensel gelişimi bu durumdan olumsuz yönde etkilenmektedir (FAO,1999: 32).

Tarımsal üretim konusunda yapılan küresel projeksiyonlarda, sıcaklık artışlarından gelişmekte olan ülkeler olumsuz şekilde etkilenirken Avrupa Birliği ülkeleri ve ABD'nin, 2° C düzeyine kadar olan sıcaklık artışından olumlu bir şekilde etkileneceği öngörülmektedir. Ancak, 2°C düzeyini aşan ortalama sıcaklık artışlarının Avrupa Birliği ülkeleri açısından da olumsuz sonuçlarının olacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca, 2080 yılına kadar 2.5°C düzeyinde bir sıcaklık artışının, 50 milyona yakın insan için açlık riskine sebep olması beklenmektedir (EC-DGE, 2005, 9).

Sıcaklıkların artmasıyla birlikte bazı tarımsal ürünlerin yetiştiği alanların, kuzeye ve daha yüksek bölgelere doğru genişlemesi beklenmektedir. Kanada ve Rusya gibi kuzey enlemlerde yer alan ülkeler, küresel ısınma nedeniyle daha geniş alanlarda tarımsal faaliyette bulunma imkânına sahip olabileceklerdir. Ancak, bu ülkelerde ısınan havanın etkisi ile iklim şartları iyileşse bile, toprak

koşullarının yoğun tarım için uygun olup olmayacağı konusunda bazı kuşku- lar dile getirilmektedir (UNEP, 2006:62,63). Nitekim küresel ısınma toprak ve tohumların kalitesini düşürüp, tarım zararlılarının çoğalmasına imkân ve- rerek tarımsal üretimin azalmasına sebep olabilmektedir (WMO, 1999: 892).

Diğer taraftan, ısınan havalarla birlikte kuzey ülkelerinde oluşan uygun iklim şartları ve artan tarımsal üretim, tropik bölgelerde yer alan gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini olumsuz yönde etkileyecektir. Tropik bölgelerde yer alan ve gelirlerinin büyük bir kısmını tarım ürünlerinin ihracatından kazanan Afrika ve Orta Amerika ülkeleri, küresel ısınmadan olumsuz yönde etkilene- ceklerdir. Bununla birlikte artan sıcaklıkların yerel tarımsal üretimi sekteye uğratabileceği de gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur. Nitekim Fili- pinler'deki pirinç üretiminin sıcaklık artışından olumsuz etkileneceği öngö- rülmektedir. Sıcaklık artışının 1°C olduğu bir durumda, Filipinler'de pirinç üretiminin %10 azalması beklenmektedir (Doğan ve Tüzer, 2011: 30).

İklim değişikliği nedeniyle yağışlarda yaşanacak değişimlerin, tarım üzerinde etkilerinin olacağı muhakkaktır. Yağış rejimlerindeki düzensizliklerden dola- yı, gelişmekte olan ülkelerin bulunduğu güney enlemlerinin, kuzey enlemlerine göre daha dezavantajlı konumda olması beklenebilir. Atmosferde biriken karbondioksit konsantrasyonunun ise, belli tarım ürünlerinin yetişmesinde olumlu yönde katkısının olması umulmaktadır. İçinde pirinç ve buğdayın bulunduğu C₃ sınıfı olarak nitelenen bitkiler (yüksek karbondioksit konsant- rasyonuna ve düşük sıcaklığa ihtiyaç duyan, ışık şiddetini kullanma yeteneği düşük, ılıman bölge bitkileri), artan karbondioksit miktarından olumlu etki- leneceklerdir. Bunun yanı sıra, büyük ölçüde Afrika ve Latin Amerika ülke- lerinde yetişen mısır, şeker kamışı gibi C₄ sınıfı bitkiler (düşük karbondioksit konsantrasyonuna, yüksek sıcaklığa ve daha düşük oranda suya ihtiyaç du- yan, mevsimsel kuraklığa dayanıklı, başlangıçta 4 karbon atomu içeren orga- nik molekülleri bağlayan, ışık şiddetini kullanma yetenekleri yüksek bitkiler), artan karbondioksit miktarından olumsuz yönde etkileneceklerdir (Doğan ve Tüzer, 2011:30).

Literatürde yaygın olan görüşe göre bölgesel etkileri görülen tarımsal üretim krizleri, iklim değişikliğine karşı yeterli uyum stratejilerinin geliştirilememesi nedeniyle gelecekte daha sık ve geniş çapta yaşanacaktır. Bunda iklim de- ğişikliğinin tarım üzerindeki etkilerinin çok yavaş gerçekleşmesinden dolayı değişikliklere cevap verme noktasında yetersiz kalan yerel üreticiler ve yöneti- cilerin payı da vardır (Kurukulasuriya ve Rosenthal, 2003: 3).

İklim değişikliği gıda güvenliğini dört şekilde etkilemektedir.

- 1- Gıdaların tedariki,
- 2- Gıdalara erişilebilirlik,
- 3- Gıdaların etkin kullanımı ve
- 4- Gıda sistemlerinin stabilizasyonu.

Bu etkiler kısa dönemde, ekstrem iklim olayları nedeniyle ortaya çıkabilirken, uzun dönemde sıcaklıklardaki ve yağış rejimlerindeki değişmelerle gıda güvenliğini risk altına sokmaktadır (FAO, 2009).

İklim değişikliğinin tarımsal üretimi olumsuz yönde etkilemesinin sebeplerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür; uzun süren kuraklıklar, ekstrem yağışlar ve seller, verim artışı ve zararlılarla mücadele için kullanılan herbisit ve pertisit gibi kimyasal ilaçlar, çiftlik hayvanlarının telef olması, balıkçılık yapılan kıyıların elden çıkması, tarım zararlılarının ve hastalıkların çoğalması (FAO, 2009).

Yukarıda sayılan olumsuz durumların en çok hassas bölge ve hassas ekosistemlerin tarımsal üretimini kayba uğratması beklenmektedir (Rosenzweig vd., 2002: 197-202). Hassas bölgelerdeki küçük toprak sahiplerinin marjinal toprak kullanımları tarımsal üretim kayıplarını daha da arttırmaları söz konusu olmaktadır. Bunu tersine iklim değişikliğinin tarımsal üretim üzerinde olumlu etkilerinin bazı bölgeler için geçerli olabileceğini söyleyen araştırmacılar (Mendelsohn, 2009) için ise küresel ısınma, yetişme ve hasat mevsimini uzatarak ve CO₂ fertilizasyon etkisi yaratarak, Kuzey Çin, Kuzey Amerika ve Avrupa'nın bazı bölgelerinde tarımsal üretimi arttıracaktır. Yüksek enlemlerde ısınan hava ile birlikte tarımsal üretimin artması veya daha önce tarıma elverişli olmayan alanların tarıma açılması gibi bu olumlu etkinin sürmesine yardımcı olacaktır.

İklim değişikliğinin tarım üzerindeki biofiziksel etkileri üretim ve ürün fiyatlarına da yansımaktadır. Bu durum ekonomik sistem içerisindeki ister çiftçi ister diğer ekonomik aktörler olsun değişen ürün maliyetlerini, ürün girdilerini, talep miktarını, ürünün tüketimini ve ticaretini etkilemektedir (IFPRI, 2009: 4)

Sonuç olarak, muhtemel bir iklim değişikliğinin tarımsal üretimi strese sokarak gelecekte küresel gıda arzını azaltması beklenmektedir (Bindi ve Olesen, 2000: 2). Küresel tahminler CO₂ fertilize etkisi hariç tutulduğunda gelecekte tahıl üretiminin %20 ila %30 oranları arasında azalacağı yönündedir (Darwin, 1995). Bu da yukarıdaki görüşü desteklemektedir.

İklim değişikliğinin tarım ve insanların refahı üzerindeki etkilerini; tarımsal ürünler üzerindeki biyolojik etkiler, tarımsal ürünlerin fiyat üretim ve tüketim üzerindeki etkileri, kişi başına tüketilen kalori miktarı ve çocukların yetersiz/kötü beslenmeleri olarak sıralayabiliriz.

1. İklim Değişikliğinin Tarım Ürünleri Üzerindeki Biyolojik Etkileri

İklim değişikliğinin tarım ürünleri üzerindeki biyolojik etkileri doğrudan ve dolaylı etkiler olarak ortaya çıkmaktadır.

a) Doğrudan etkiler

Yükselen sıcaklıklar ve yağış rejimlerinin değişmesi; tarımsal ürünler üzerinde doğrudan etkiler gösterebildiği gibi, tarımsal alanların sulanması için kullanılan sulara erişimi de etkileyebilmektedir. İklim değişikliğinin tarım ürünleri üzerindeki doğrudan etkileri, yağmur suyuna bağımlı ve sulama sistemleri ile yapılan tarım ürünlerinin miktar ve kalitesinin düşmesiyle kendini göstermektedir.

Tablo 1. 2000-2050 yılları arasında İklim Değişikliğinin Tarım Ürünleri Üzerindeki Etkilerinin % Olarak Gösterimi

Region	CSIRO No CF	NCAR No CF	CSIRO CF	NCAR CF
Maize, irrigated				
Developing countries	-2.0	-2.8	-1.4	-2.1
Developed countries	-1.2	-8.7	-1.2	-8.6
Maize, rainfed				
Developing countries	0.2	-2.9	2.6	-0.8
Developed countries	0.6	-5.7	9.5	2.5
Rice, irrigated				
Developing countries	-14.4	-18.5	2.4	-0.5
Developed countries	-3.5	-5.5	10.5	9.0
Rice, rainfed				
Developing countries	-1.3	-1.4	6.5	6.4
Developed countries	17.3	10.3	23.4	17.8
Wheat, irrigated				
Developing countries	-28.3	-34.3	-20.8	-27.2
Developed countries	-5.7	-4.9	-1.3	-0.1
Wheat, rainfed				
Developing countries	-1.4	-1.1	9.3	8.5
Developed countries	3.1	2.4	9.7	9.5

Not: Tabloda her iki iklim senaryosuna göre(CSIRO ve NCAR) her bir ürün grubundaki değişimler 2000 yılı baz alınarak 2050 yılına projekte edilmiştir. Bunun için de her bir ürün grubu üzerindeki etkiler, CO₂ fertilizier etkisinin olup olmadığı ve ülkelerin gelişmişlik düzeyleri göz önünde bulundurularak gösterilmiştir.

Kaynak: IFPRI(International Food Policy Research Institute). (2009), *Impact on Agriculture and Costs of Adaptation*, Food Policy Report, s.5

Tablo 1 de iklim değişikliğinin tarım ürünleri üzerindeki biyolojik etkileri iki iklim senaryosu baz alınarak gösterilmiştir. Tabloda sulama sistemleri ve yağmur suyuna bağımlı olarak CO₂ fertilizier etkili ve CO₂ fertilizier etkisiz üretilen tarım ürünlerinin 2000-2050 dönemlerindeki değişimler yer almaktadır.

Tablodaki veriler gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımı yapılarak verilmiştir. Tablo oluşturulurken herhangi bir ekonomik tedbirin alınmadığı ya da ekonomik bir düzenleme yapılmadığı varsayılmıştır. Tabloda, yağmur suyuna bağımlı olarak üretilen tarım ürünleri hem yağışa hem de sıcaklıktaki değişimlere duyarlı iken, sulama sistemleri ile üretilen tarım ürünlerinin sadece sıcaklıktaki değişimlerden etkilendiği görülmüştür (IFPRI, 2009: 4).

Gelişmekte olan ülkelerde, CO₂ fertilizer etkisinin olmadığı varsayıldığında, 2050 yılında 2000 yılına göre tarım ürünlerinde azalma görülmektedir. Bu ülkelerde en fazla ürün kaybının sulama sistemleri ile yetiştirilen pirinç ve buğdayda olması beklenmektedir. Gelişmiş ülkelerin ise gelişmekte olan ülkelere nazaran ortalama olarak iklim değişikliğinin bu etkilerinden daha az etkilendikleri, hatta iklim değişikliğinin gelişmiş ülkelerde bazı tarım ürünlerinin miktarına pozitif etki yaptığı görülmüştür (IFPRI, 2009:4).

Tablo 2. Dünya Hububat Üretim Miktarı(Milyon Ton)

HUBUBAT	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Buğday	658	621	597	607	685	678	656	696
Mısır	713	698	710	797	800	820	828	863
Arpa	154	138	138	133	155	150	124	135
Yulaf	26	24	23	26	26	24	20	23
Çavdar	18	16	13	15	18	19	13	14
Diğer	108	110	107	120	117	109	116	110
DÜNYA TOPLAMI	1.647	1.606	1.588	1.699	1.802	1.799	1.753	1.841

Not: Diğer Hububatlar sorgum, darı, tritikale ve karma hububattan oluşmaktadır.

Kaynak: www.tmo.gov.tr/Upload/Document/raporlar/HububatSektorRaporu.pdf (18/7/2014)

İklim değişikliği senaryolarına bağlı olarak bu projeksiyonlar yapılırken Çin'in de içinde bulunduğu Orta ve Uzak Doğu Asya ülkelerinin durumları göz önünde bulundurulmuş, tropik ılıman iklime sahip ülkeler de değerlendirilmiştir. Buna göre Endonezya, Filipinler, Singapur, Vietnam, Kamboçya ve Tayland gibi Güney Doğu Asya ülkelerinin iklim değişikliği nedeniyle tarım ürünü kayıplarını şiddetli şekilde hissetmesi, bu ülkelerde tüm ürün gruplarının verimliliğinde ve ürün kalitesinde düşüşlerin olması beklenmektedir (IFPRI, 2009:4).

Diğer taraftan CO₂ fertilizer etkisi bazı bölgelerde ürün azalışlarını yavaşlatırken bazı ürünlerde 2000 yılına göre ürün miktarını arttırmaktadır. Yine de yağmur suyuna bağlı olarak yetişen mısır ve sulama sistemi/yağmur suyu ile yetişen buğdayın üretim miktarında azalmalar görülebilmektedir. Sahra-Altı Afrika'sında ise durum daha karmaşıktır. Nitekim yağmurla yetişen mısırın üretiminde az miktarda iniş ve çıkışlar olabilirken; en olumsuz etki yağmurla yetişen buğday miktarında görülmektedir. Son olarak Latin Amerika ve Karayip bölgelerinde iklim değişikliğinin etkileri bazı ürünlerde az da olsa ürün artışına bazı bölgelerde ise ürün miktarının azalmasına sebep olmaktadır (IFPRI, 2009:4).

b) Dolaylı etkiler

Ülkelerin su havzalarının doluluk oranı yağış miktarına bağlı olduğu için, iklim değişikliğinin su havzaları ve akiferler üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olması beklenmektedir. Nitekim her iki iklim senaryosunda da (NCAR ve CSIRO) iklim değişikliğinin yeryüzüne düşen yağış miktarını azaltacağı sonucuna ulaşmışlardır. Yağış miktarındaki değişiklikler, iklim değişikliği nedeniyle artan sıcaklıkların etkisiyle tarım ürünlerinin suya olan ihtiyacını arttırabilecektir. Su tüketim oranındaki küçük bir artışın, sulama tarımının yapıldığı ürünler üzerinde büyük stresler oluşturması beklenmektedir (IFPRI, 2009:4).

2. İklim Değişikliğinin Ürün Fiyatları, Üretim ve Tüketim Üzerindeki Etkileri

İklim değişikliğinin tarım ürünleri üzerindeki biyolojik etkileri doğrudan ve dolaylı etkiler olarak ortaya çıkarken, gıda güvenliği ve sağlık bakımından ürün fiyatları, üretim ve tüketim üzerindeki etkileri göz ardı edilmemelidir.

a) Fiyatlar

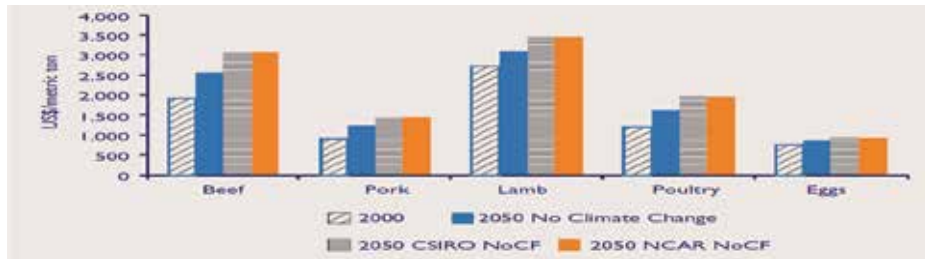
İklim değişikliğinin tarım üzerindeki etkilerinin açıklanabilmesi için ulusal ve uluslararası piyasalardaki tarım ürünlerinin fiyatları önemli bir göstergedir. Tablo 3'de; iklim değişikliği senaryolarına göre dünya gıda fiyatlarının seyri gösterilmektedir. Bu tabloda CO₂ fertilizer etkisinin ürünler üzerindeki yansımaları da göz önünde bulundurularak CO₂ fertilizer etkili ve CO₂ fertilizer etkisiz tarım ürünlerinin fiyatlarına yer verilmiştir. Ayrıca iklim değişikliği senaryolardan bağımsız olarak iklim değişikliğinin olmadığı durumdaki gıda fiyatları da tabloda gösterilmiştir (IFPRI, 2009:6).

Tablo 3. Tüm Dünyada Bazı Tahıl ve Hayvansal Ürün Fiyatlarındaki Değişim (2000-2050)

Agricultural product	2000	2050				
		No climate change	NCAR no CF	CSIRO no CF	NCAR CF effect (% change from no CF)	CSIRO CF effect (% change from no CF)
Rice (US\$/mt)	190	307	421	406	-17.0	-15.1
% change from 2000		61.6	121.2	113.4		
% change from 2050, no climate change			36.8	32.0		
Wheat (US\$/mt)	113	158	334	307	-11.4	-12.5
% change from 2000		39.3	194.4	170.6		
% change from 2050, no climate change			111.3	94.2		
Maize (US\$/mt)	95	155	235	240	-11.2	-12.6
% change from 2000		63.3	148.0	153.3		
% change from 2050, no climate change			51.9	55.1		
Soybeans (US\$/mt)	206	354	394	404	-60.6	-62.2
% change from 2000		72.1	91.6	96.4		
% change from 2050, no climate change			11.4	14.2		
Beef (US\$/mt)	1,925	2,556	3,078	3,073	-1.3	-1.5
% change from 2000		32.8	59.8	59.6		
% change from 2050, no climate change			20.4	20.2		
Pork (US\$/mt)	911	1,240	1,457	1,458	-1.3	-1.5
% change from 2000		36.1	60.0	60.1		
% change from 2050, no climate change			17.5	17.6		
Lamb (US\$/mt)	2,713	3,102	3,462	3,461	-0.7	-0.8
% change from 2000		14.4	27.6	27.6		
% change from 2050, no climate change			11.6	11.6		
Poultry (US\$/mt)	1,203	1,621	1,968	1,969	-1.9	-2.1
% change from 2000		34.7	63.6	63.6		
% change from 2050, no climate change			21.4	21.5		

Kaynak: IFPRI(International Food Policy Research Institute). (2009), *Impact on Agriculture and Costs of Adaptation*, Food Policy Report, s.7

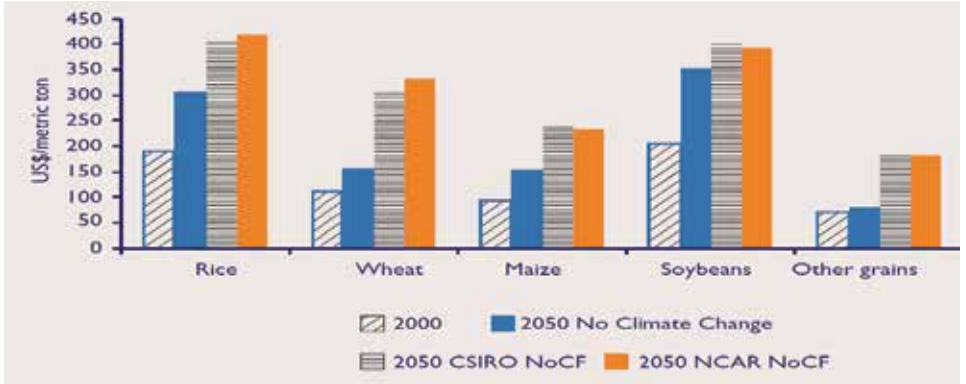
Şekil 3' de, iklim değişikliği senaryolarına göre ve iklim değişikliğinin olmadığı varsayımlarından hareketle uluslararası hayvancılık ürün fiyatlarına yer verilmiştir. Ayrıca CO₂ fertilizer etkisinin olduğu ve bu etkinin olmadığı durumlardaki uluslararası hayvancılık ürün fiyatları da aynı şekilde yer almıştır.

Şekil 3. Tüm Dünyadaki Çiftlik Hayvanı Üretimi ve Bu Ürünlerin Fiyatlarının Değişimi (2000-2050)

Kaynak: IFPRI(International Food Policy Research Institute). (2009), *Impact on Agriculture and Costs of Adaptation*, Food Policy Report, s.8

Gıda Politikaları Araştırma Enstitüsü (IFPRI) tarafından oluşturulan ve uluslararası gıda arz/talep ve güvenliğinin 2020 ve ötesine projeksiyonlandığı IMPACT 2009 modeline göre, hayvancılığın iklim değişikliğinden doğrudan olarak etkilenmesi beklenmemektedir. Ancak iklim değişikliği nedeniyle yem fiyatlarının artacak olması hayvancılık maliyetlerini yükselteceğinden hayvancılık ürünlerinin de fiyatlarının artmasına sebep olacaktır. Örneğin, sığır eti fiyatlarının iklim değişikliğinin olmadığı durumda 2050 yılında 2000 yılı fiyatlarına göre %33, iklim değişikliğinin olduğu durumda ise %60 oranında artması beklenmektedir. Bu oranlara CO₂ fertilizier etkisinin olmadığı varsayılarak ulaşılmıştır. CO₂ fertilizier etkisi dikkate alındığında ise tahıl ürünü fiyatlarının daha az yükselmesi ve sığır eti fiyatlarının önceki fiyat artışına göre %1.5 oranında daha az artış göstermesi beklenmektedir (IFPRI, 2009:6).

Şekil 4'de ise; iklim değişikliğinin, başlıca tahıl ürünü fiyatlarını ne şekilde etkileyeceği yine iklim değişikliği senaryolarına göre ve iklim değişikliğinin olup olmayacağı varsayımlarından hareketle gösterilmiştir. Ayrıca CO₂ fertilizier etkisinin olduğu ve bu etkinin olmadığı durumlardaki başlıca tahıl ürünlerinin fiyatlarına yer verilmiştir (IFPRI, 2009:6).

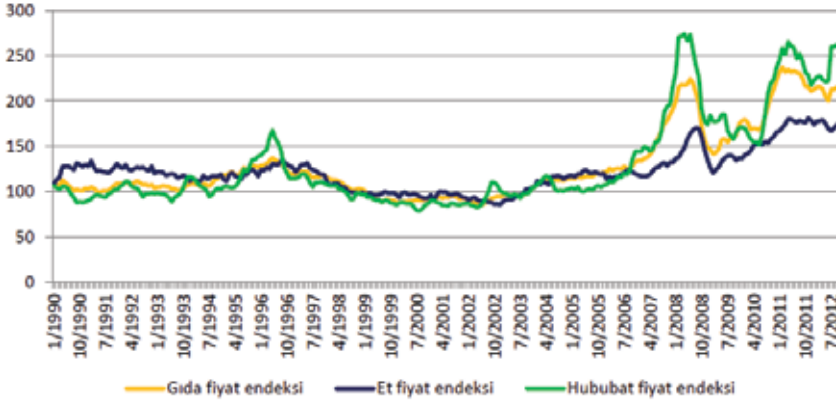

Şekil 4. Tüm Dünyadaki Çiftlik Hayvanı Üretimi ve Bu Ürünlerin Fiyatlarının Değişimi (2000-2050)

Kaynak: IFPRI(International Food Policy Research Institute). (2009), *Impact on Agriculture and Costs of Adaptation*, Food Policy Report, s.8

2050 yılı itibari ile iklim değişikliğinin yaşanmayacağı varsayıldığında bile nüfus artışları, kişi başına düşen ortalama gelirin yükselmesi ve artan biyo-yakıt talebinden dolayı pirinç, buğday ve mısır ve soya fasulyesi gibi başlıca tarım ürünlerinin fiyatlarının 2000 yılına göre yükselmesi beklenmektedir. İklim değişikliği olmadığı bir gelecekte 2000 yılına göre, pirinç fiyatlarının %62, mısır

sır fiyatlarını %63, soyanın fiyatının %72 ve tahıl fiyatlarının %39 oranında yükselebileceği öngörülmüştür. Bu artışlara iklim değişikliğinin sebep olduğu artışlar da eklenince hali hazırdaki fiyatlara, pirinçte %32-%37 arasında, mısırdaki %52-%55, buğdayda %94-%111, soya fasülyesinde ise %11 -%14 arasında ek bir artışın olması beklenmektedir. CO₂ fertilizer etkisinin üretim üzerindeki pozitif etkisi göz önüne alındığında ise, 2050 yılında beklenen fiyatların %10 oranında azalacağı öngörülmektedir (IFPRI, 2009:6).

Şekil 5. Dünya gıda, hububat ve et fiyatları aylık endeksleri (1990-2012)

Kaynak: FAO World Food Situation

Şekil 5'de görüleceği üzere son yıllarda dünya gıda, hububat ve et fiyatlarında hızlı fiyat artışlarının olduğu görülmüştür. Küresel iklim değişikliğinin etkilerinin dışında Çin ve Hindistan gibi yüksek nüfuslu ülkelerdeki yüksek büyüme oranlarının bu ürünlere talebi arttırıcı etkisinin olduğu düşünülmektedir (Özen, 2012: 2). Biyoyakıt üretimindeki artış da özellikle hububata olan talebi arttırarak fiyatların yükselmesinde rol oynamıştır. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) ise ürün fiyatlarının oluşumu hakkında hazırladığı raporda, son yıllarda yaşanan bu fiyat artışında ürün piyasalarının finansallaşmasının büyük rolü olduğundan bahsetmektedir. (Özen, 2012: 2)

b) Üretim

İklim değişikliğinin tarımsal üretim üzerindeki olumsuz etkileri özellikle Sahra-Altı Afrika'sında ve Güney Asya 'da kendini göstermektedir. Güney Asya'da iklim değişikliğinin olduğu varsayılarak oluşturulan senaryolarda, iklim değişikliğinin olmadığından hareketle oluşturulan senaryolara göre pirinç üretiminin %14 daha fazla azalması beklenmektedir. Yine buğday üretiminin

iklim değişikliği olduğu varsayılarak oluşturulan senaryolarda %49, iklim değişikliğinin olmadığından hareketle oluşturulan senaryolarda %44 azalması, mısır üretiminin ise iklim değişikliği olduğu varsayılarak oluşturulan senaryolarda %19, iklim değişikliğinin olmadığından hareketle oluşturulan senaryolarda %9 azalması beklenmektedir (IFPRI, 2009: 6).

Sahra-altı Afrika'sında iklim değişikliğinin etkisiyle pirinç üretiminin %15, buğday üretiminin %34, mısır üretiminin ise %10 oranında azalması beklenmektedir. Uzak Doğu ve Pasifik bölgelerindeki tarımsal üretim iklim değişikliği senaryolarına göre değerlendirildiğinde, pirinç üretiminin bu bölgelerde %10 azalacağı buğday üretiminin az da olsa artacağı, mısır üretiminin ise "kurak" CSIRO iklim değişikliği senaryosuna göre azalacağı, "nemli" NCAR iklim değişikliği senaryosuna göre ise artacağı öngörülmektedir. Ortalama üretim miktarları karşılaştırıldığında iklim senaryolarına göre gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere göre durumlarının kötüleşmesi beklenmektedir (IFPRI, 2009: 6).

c) Gıda tüketimi

İnsanların gıda tüketim miktarlarını; ürünün arz ve talebi arasındaki ilişki sonucu ortaya çıkan fiyatlar, kişisel öncelikler ve gelir düzeyleri belirlemektedir. Tablo 4; tahıl ve et ürünlerinin kişi başına ortalama tüketim miktarlarını, CISRO ve NCAR İklim değişikliği modellerine, CO2 fertilizer etkisinin olup olmadığına ve iklim değişikliğinin olup olmayacağı durumlarına göre göstermiştir. Her iki iklim değişikliği senaryosunda da benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır (IFPRI, 2009:6).

Tablo 4. Tahıl ve Et Ürünlerinin Tüketiminin% Olarak Gösterimi (2000-2050)

Region	2000	2050				CSIRO CF effect (% change relative to CSIRO no CF in 2050)	NCAR CF effect (% change relative to NCAR no CF in 2050)
		No climate change	CSIRO no CF	NCAR no CF			
Meat							
South Asia	6	16	14	14	0.9	0.8	
East Asia and the Pacific	40	71	66	66	0.7	0.6	
Europe and Central Asia	42	56	51	51	0.8	0.7	
Latin America and the Caribbean	57	71	64	64	1.0	0.9	
Middle East and North Africa	23	39	36	36	0.7	0.6	
Sub-Saharan Africa	11	18	16	16	1.0	0.8	
Developed countries	88	100	92	92	0.8	0.7	
Developing countries	28	41	37	37	0.8	0.7	
Cereals							
South Asia	164	157	124	121	7.0	7.1	
East Asia and the Pacific	184	158	124	120	8.1	8.3	
Europe and Central Asia	162	169	132	128	5.3	4.9	
Latin America and the Caribbean	123	109	89	87	6.1	5.9	
Middle East and North Africa	216	217	172	167	5.5	5.1	
Sub-Saharan Africa	117	115	89	89	7.4	7.1	
Developed countries	118	130	97	94	6.8	6.3	
Developing countries	164	148	116	114	7.1	7.1	

Kaynak: IFPRI(International Food Policy Research Institute). (2009), *Impact on Agriculture and Costs of Adaptation*, Food Policy Report, s.10

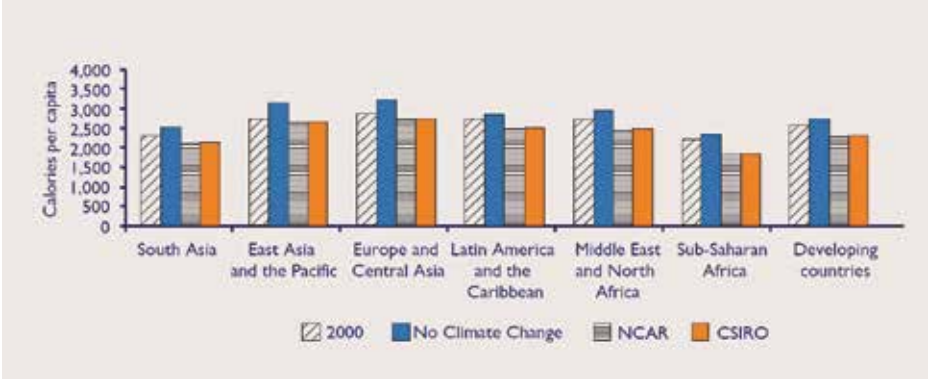
İklim değişikliğinin olmadığı varsayıldığında gelişmekte olan ülkelerde ortalama gelirin artışıyla birlikte kişi başına düşen tahıl tüketim miktarının azalacağı, buna karşın kişi başına düşen et tüketiminin artacağı öngörülmektedir. Ayrıca et tüketiminde görülen artışın tahıl tüketiminde görülen azalıştan daha fazla olması beklenmektedir. Tüm dünyada 2050 yılında 2000 yılına göre et tüketimindeki artış az da olsa azalma eğilimine girerken tahıl tüketiminde esaslı azalmaların yaşanması beklenmektedir. Et tüketimi azalarak da olsa artış gösterirken, tahıl tüketiminin esaslı şekilde düşmesi, iklim değişikliğinin sebep olduğu negatif refah etkisinin göstergesi olarak kabul edilmektedir (IFPRI, 2009:6).

3. İklim Değişikliğinin Kalori Tüketim Miktarına Etkisi

İklim değişikliğinin insan refahı üzerindeki etkilerinin başlıca göstergelerinden bir diğeri de kişi başına kalori tüketim miktarıdır. Dünya Tarım Örgütü 2010 yılında 925 milyon insanın yetersiz beslendiğini açıklamıştır. Bu sayı 2009 yılına göre 98 milyon kişi daha azalmasına rağmen dünya genelinde yetersiz beslenen oldukça fazla kişi vardır (WHO, 2012: 1).

Sahra-Altı Afrika dünyada yetersiz ve kötü beslenme oranının en yüksek olduğu bölgelerden birisidir. Bu bölgede her üç kişiden birisi kronik açlık riskiyle karşı karşıyadır (FAO, 2008: 59). Bu bölgedeki halkın ekonomik faaliyetleri büyük oranda tarıma dayalı olduğu için de refah düzeyleri tarımsal üretim ve verimlilikle doğru orantılı olarak değişmektedir. 2005 yılında Sahra-Altı Afrika'nda gayri safi yurt içi hasılanın yaklaşık %17'si (WB, 2007) tarım sektöründen oluştuğu düşünöldüğünde, iklim değişikliği nedeniyle üretimde ve verimlilik düzeyindeki azalmalar, açlık ve yetersiz beslenme riskini de o derece arttıracaktır. Tarımsal üretimin iklim koşullarına bağlı olması ve iklimin ise günümüzde istikrarsızlaşması (Christensen, 2007), ekonomisi büyük oranda tarıma dayalı olan diğere ülkelerde de refah düzeyinin kötüleşmesine sebep olacaktır.

CISRO ve NCAR İklim değişikliği senaryolarında göre 2050 yılında 2000 yılına göre tarımsal üretim miktarının azalmasından kaynaklı olarak toplam tahıl tüketiminde bir azalmanın yaşanacağı ve bunun sonucunda da kalori ihtiyacının karşılanmasında yetersizliklere sebep olacağı belirtilmiştir (Şekil 6 ve Tablo 5).

Şekil 6. Günlük Kişi Başına Düşen Kalori Miktarı (2000-2050)

Kaynak: IFPRI(International Food Policy Research Institute). (2009), *Impact on Agriculture and Costs of Adaptation*, Food Policy Report, s.11

Tablo 5. Günlük Kişi Başına Düşen Kalori Miktarı (2000-2050)

Region	2050					
	2000	No climate change kcal/day	NCAR no CF kcal/day	CSIRO no CF kcal/day	NCAR CF effects (% change relative to NCAR no CF in 2050)	CSIRO CF effects (% change relative to CSIRO no CF in 2050)
South Asia	2,424	2,660	2,226	2,255	4.3	4.3
East Asia and the Pacific	2,879	3,277	2,789	2,814	4.3	4.3
Europe and Central Asia	3,017	3,382	2,852	2,885	2.7	2.9
Latin America and the Caribbean	2,879	2,985	2,615	2,628	2.7	2.8
Middle East and North Africa	2,846	3,119	2,561	2,596	3.6	3.7
Sub-Saharan Africa	2,316	2,452	1,924	1,931	6.5	6.9
Developed countries	3,450	3,645	3,190	3,215	2.3	2.5
Developing countries	2,696	2,886	2,410	2,432	4.4	4.4

Kaynak: IFPRI(International Food Policy Research Institute). (2009), *Impact on Agriculture and Costs of Adaptation*, Food Policy Report, s.11

Her iki iklim değişikliği senaryosuna göre yaşanacak kişi başı tüketilen kalori miktarının azalma oranları birbirine yakındır. Gelişmekte olan bir ülkedeki ortalama bir tüketicinin kalori tüketim miktarının %10 azalması beklenmektedir. CO₂ fertilizet etkisi göz önüne alındığında ise üretimdeki azalmanın hızı yavaşlayacağından bir tüketicinin kalori tüketim miktarındaki azalmanın 2000 yılına göre %3 ila %7 arasında daha az gerçekleşmesi beklenmektedir (IFPRI, 2009: 10).

İklim değişikliğinin olmayacağı varsayımıyla yapılan projeksiyonlarda ise, ihtiyaç duyulan kalori ihtiyacının karşılanması için gerekli tahıl miktarının gıda

teknolojisindeki ilerlemelerle birlikte dünya genelinde artış göstermesi beklenmektedir. Nitekim iklim değişikliğinin olmayacağı varsayıldığında Doğu Asya ve Pasifikte kişi başına tüketilen kalori miktarının %13.8 oranında artması beklenmektedir. Diğer taraftan kişi başına kalori tüketim miktarının Latin Amerika'da %3,7; Sahra-Altı Afrika'sında %5.9; Güney Asya'da ise 9.7 oranında artması öngörülmektedir (IFPRI, 2009: 10).

IV. UYUM VE AZALTIM POLİTİKALARI

İklim değişikliği tarımsal üretim ve gıda güvenliği arasındaki ilişki yeni bir sorun olmamakla birlikte bu ilişkiler 1974 de Roma'da FAO gözetiminde Birleşmiş Milletler tarafından toplanan Dünya Gıda Konferansında gündeme getirilmiştir. Bu konferansta Birleşmiş Milletlere üye ülkelerden iklim değişikliği nedeniyle stres altına giren tarımsal üretim ve gıda güvenliği konularına dikkat etmeleri ve acil önlemler almaları konusunda telkinlerde bulunulmuştur. Dünya gıda konferansından 13 yıl sonra, 1987 de, bu sefer Uluslararası Pirinç Araştırma Enstitüsü (IRRI) ve Amerikan Bilimde İlerleme Derneği (American Association for the Advancement of Science) (AAAS) tarafından iklim değişikliğinin tarım üzerindeki etkilerine dikkat çekmek üzere uluslararası bir sempozyum düzenlenmiştir.

Bugün de bu sorunlar kanun yapımcıların gündeminde yer almaya devam etmektedir (FAO, 2009: 1). 1996 yılında ise Dünya Gıda Zirvesinde (WFS) gıda, tarım, balıkçılık ve ormancılık faaliyetlerinin; iklim değişikliği, çölleşme, ormansızlaşma, aşırı avlanma, biyolojik çeşitliliğin yok olması ve suyun verimli kullanılmaması nedeniyle stress altında olduğunu söylenerek (FAO, 2009:2) önlemler alınması gerektiği belirtilmiştir.

Belirsizlik iklimin temel bir bileşeni olduğundan eylemsizlik için bir bahane olarak kullanılmaması gerekmektedir. Nitekim, iklim değişikliğinin etkilerinin ve gelecekte başta tarım sektörü olmak üzere birçok alanda zararlarının neler olacağını tam olarak öngörülmemesi, Politika yapımcıların somut ve acil önlemler almalarını engellemelidir (FAO, 2009:3).

İklim değişikliğine ve iklim değişikliğinin tarım üzerindeki etkilerine karşı mücadelede uluslararası iklim çevrelerce birbiri ile bağlantılı iki yol izlenmektedir. Bunlardan birincisi, iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarını hafifletilmesi anlamına gelen azaltım politikalarıdır. Azaltım politikaları günümüzde genellikle sera gazı emisyonlarının azaltılması ile aynı anlamda da kullanılmaktadır.

İklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle mücadelede benimsenen bir diğer yöntem de uyum politikalarıdır. Uyum yani adaptation, doğal ya da yapay sistemlerin iklimsel değişikliklere ve bunun etkilerine karşı cevap verebilme veya bu etkileri yumuşatabilme yeteneğidir (IPCC, 2001). Dar anlamı ile uyum,

iklim değişikliğinin etkilerine karşı; yeni veya değişen ortama göre uyum sağlamayı ifade etmektedir. Geniş anlamda ise uyum, doğal veya insan sistemlerinde öngörülen iklim değişikliğinden etkilenebilirlik düzeyinin indirilmesini ifade etmektedir (IPCC, 2001).

Azaltım politikaları etkin bir şekilde uygulanarak sera gazı emisyonlarını sınırlandırmayı ve bu emisyonları giderek azaltmayı başarsa bile dünyanın şu anda atmosferde bulunan sera gazlarından kurtulmasının zaman alacağı bilinmektedir. Nitekim küresel sera gazı emisyonlarının azaltılması çabaları başarılı sonuçlar verse bile, iklim değişikliğinin etkilerine mutlaka uyum sağlamak gerekmektedir.

Sera gazı emisyonlarının azaltılarak iklim değişikliğinin etkilerini gidermek, her biri karbon yakalama ve depolama yeteneği bulunan ormanların, sulak alanların, deniz ve kıyı ekosistemlerinin, çayırların, tarımsal alanların ve turbalıkların mevcut durumlarının korunması ve iyileştirilmesi ile mümkün olabilmektedir (Dudley vd., 2010).

Karbon yutakları içerisinde ormanlar yeryüzünün en geniş karasal karbon deposu konumundadır. Ormanlar yaşlansalar bile atmosferdeki karbonu tutmaya ve depolamaya devam edebilmektedirler. Ancak ormansızlaşma, tarım için arazi açma faaliyetleri, bozulma ve iklim değişikliklerinin uzun vadeli etkileri yüzünden ormanlar bu özelliğini kaybetme riskiyle karşı kalmaktadırlar.

Sulak alanlar ve özellikle turbalıklar büyük miktarda karbon tutma ve depolama kapasiteleri nedeniyle önemli koruma alanlarından bir diğeridir ve atmosferdeki sera gazını azaltmak için önemli bir görev üstlenirler. Ama unutulmamalıdır ki turbalıklar mevcut koşullara ve yönetim tedbirlerine bağlı olarak hem karbon kaynağı hem karbon yutağı olabilirler.

İklim değişikliği ile birlikte sulak alanlarda ve turbalıklarda depolanmış karbonun çoğu açığa çıkmaktadır. Tropikler bölgelerdeki sulak alanların net karbon dengesi hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmadığımız için iklim değişikliği nedeniyle bu alanlardan açığa çıkan karbonun miktarını belirleyebilmek oldukça zordur. Sulak alanlar ve turbalıklar hem karbon depolamaları ve hem de yanlış yönetilmeleri sonucu kayıp karbon potansiyeli nedeniyle azaltım politikalarının merkezinde yer alması gerekmektedir.

Yine denizler ve kıyı ekosistemleri büyük miktarda karbon depolama kapasitesine sahiptir. Tuzcul bataklıkların, mangrovların ve deniz çayırı yataklarının her biri önemli karbon tutma alanlarıdır. Tüm bu sistemler günümüzde baskı altındadır. Koruma alanlarının sayısı artırılarak bu alanların iyi yönetilmesi durumunda karbon tutma görevleri başarıya ulaşmış olacaktır. Aksi taktirde

bu alanlar yutak olmaktan çıkıp emisyon kaynağına dönüşebilirler. Bu nedenle hem yeni korunan alanların kurulması, hem de var olan korunan alanların daha iyi uygulanması ve yönetimine acil ihtiyaç vardır.

Yeryüzündeki doğal çayırlar da karbon emisyonununun absorbe edilmesi için kullanışlı alanlardır. Ancak günümüzde doğal çayırların bozulması ve bu alanların tarım arazilerine dönüşmesi büyük miktarlarda karbonun atmosfere salınmasına sebep olmaktadır. Doğal çayırların arazi dönüşümü ve yanlış yönetime karşı korunması politikaları ve bazı yönetim değişiklikleri, karbon yakalama ve tutuma kapasitelerini artırabilmektedir.

Tahminler büyük ölçüde farklılık gösterse de (Metz ve diğ., 2007), toprakların karasal karbon döngüsündeki en büyük karbon deposu olduğu, atmosfer ve bitki örtüsü toplamından daha fazla karbon tuttuğu düşünülmektedir (Lal, 2004: 1623-1627). Toprak-karbon akışındaki görece küçük değişiklikler, küresel ölçekte ciddi etkiler yaratabilmektedir. Yine de hükümetlerarası iklim değişikliği girişimlerinde, toprak karbonu bir azaltım stratejisi olarak çoğunlukla göz ardı edilmiştir (Scherr ve Sthapit, 2009: 1623-1627).

Toprak da diğer ekosistemler gibi yönetime bağlı olarak sera gazları kaynağı ya da yutağı olabilmektedir. Karbon toprağa, tarımsal bitki artıkları ve diğer organik katı maddeler yoluyla CO₂'yi atmosferden transfer ederek, çabuk yayılmayan bir formda tutunur. Toprağın karbon tutma kapasitesi; toprağa biyokütle ekleyen, toprağın bozulmasını azaltan, toprak ve suyu muhafaza eden, toprağın yapısını geliştiren ve toprak faunası etkinliğini geliştiren yönetim sistemleriyle artırılabilir. Diğer taraftan, iklim değişikliği, yanlış arazi kullanımı ve ekstrem iklim olaylarının sık yaşanması nedeniyle toprakta muhafaza edilen karbonlar kayba karşı hassas hale gelebilir. Örneğin 2003'te Avrupa'daki sıcak hava dalgasının bu bölgede ciddi toprak karbonu kayıplarına yol açtığı görülmüştür (Easterling ve diğ. 2007: 273-313).

Küresel iklim değişikliği nedeniyle tarımsal faaliyetlerin yapıldığı topraklar çoğu zaman, sera gazı emisyonları için bir yutak vazifesi görmekten ziyade bir karbon kaynağı haline gelmiştir. Tarımsal faaliyetler nedeniyle atmosfere ortalama yüzde 10-12 civarında antropojenik sera gazı salınmaktadır. Bu nedenle tarımsal faaliyetler, küresel ölçekte doğal habitata yönelik en büyük değişim etkenlerinden birisi haline gelmiştir. Nitekim tarımsal emisyonların çoğu toprak tarımından kaynaklanarak atmosfere salınmamaktadır (Smith ve diğ. 2007).

Karbon tutumunu artırmak için bir azaltım politikası olarak tarımsal uygulamalarda potansiyel değişiklikler yapılması gerekebilmektedir. Nitekim tarım, karbon depolarını koruyup yeniden oluşturmak için tasarlanan yönetim de-

ğişiklikleri yoluyla karbonu azaltma potansiyeline sahiptir. IPCC günümüzde tarım için mevcut olan azaltım uygulamalarını şu şekilde saymıştır (IPCC (2007);

- Toprak karbonu depolanmasını artırmak için geliştirilmiş tarlaların ve otlakların yönetiminin sağlanması,
- Tarıma açılmış turbalı toprakların ve bozulmuş arazilerin restorasyonu,
- CH₄ emisyonlarını düşürmek için geliştirilmiş pirinç tarımı teknikleri
- Besi hayvanı ve gübre yönetimi
- N₂O emisyonlarını düşürmek için geliştirilmiş azotlu gübre uygulama teknikleri
- Sığ toprak işlemeli tarım uygulamaları.

Yukarıda sayılan tüm uygulamalar toprak erozyonunu ve fosil yakıtların kullanımını azaltırken toprak karbonu depolama kapasitesini arttırmaktadır (Barker ve diğ. 2007) Ayrıca, bu uygulamalar topraktaki organik maddelerin birikmesine yol açarak ürün verimliliğinin de artmasını sağlamaktadır (Lal, 2004: 1623-1627). Ancak azaltım uygulamalarından elde edilecek sonuçlar toprak türü ve koşullarına göre değişkenlik gösterdiği için net faydaların geniş ölçekli hesaplanması zorlaşmaktadır(Lal, 2004a: 1-22).

V. SONUÇ VE ÖNERİLER

İklim değişikliğinin tarımsal üretim ve gıda güvenliği üzerindeki olumsuz etkilerinin iklim değişikliği senaryoları açısından incelendiği ve bu olumsuz durumlara karşı uygulanabilecek uyum ve azaltım stratejilerinin sunulduğu çalışma iki aşamalı olarak tamamlanmıştır.

Çalışmanın birinci aşamasında Dünya Tarım Örgütü'nün (FAO) iklim değişikliği senaryolarından hareketle iklim değişikliğinin;

- Tarımsal ürünler üzerindeki biyolojik etkileri,
- Tarımsal ürünlerin fiyatı, üretimi ve tüketimi üzerindeki etkileri ve
- Kişi başına tüketilen kalori miktarı üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Çalışmadan elde edilen veriler ve ulaşılan sonuçlar ışığında yukarıda sayılan iklim değişikliğinin tarım ve gıda güvenliği üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmeye yönelik olarak sunulan uyum ve azaltım politikalarını ise;

- İklim değişikliğine sebep olan antropojenik sera gazı salınımının azaltılması,
- İklim değişikliğine sebep olan sera gazlarını azaltmak için tüketim kalıpla-

rının gözden geçirilmesi, sınırlı kaynakların ihtiyacı karşılayabilecek düzeyde kullanılması,

- Karbon yutak alanlarının sayısının ve kalitesinin artırılması,
- Karbon emisyonunu tutma ve depolayarak kapasitesi yüksek koruma alanlarının birbirine bağlanması ve daha etkin şekilde sera gazı emisyonunun giderilmesi,
- İklim değişikliğinin tarım sektöründeki sosyo-ekonomik etkilerinin belirlenmesi,
- Tarım alanlarının sürdürülebilir kullanımının sağlanması
- İklim değişikliğinin tarım üzerindeki tahrip edici etkilerini kalkınma, gıda güvenliği, çevre, biyolojik çeşitlilik ve ekosistem hizmetlerinin sürdürülebilirliği ile bir arada değerlendirerek önlemler alınması,
- İklim değişikliğine uyum stratejilerin; Ekosistem hizmetleri, biyolojik çeşitlilik ve ormancılık stratejilerine entegre edilmesi,
- Ekstrem iklim olayları nedeni ile meydana gelen doğal afetler öncesinde, erken uyarı sistemlerini etkin bir şekilde devreye sokulması.
- Tarımsal kuraklıklar için afet analizlerinin daha güvenilir veriler elde edilebilecek şekilde yapılması,
- Toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik verimliliğinin iklim değişikliğinin etkilerine karşı korunması,
- Tarımda kullanılacak olan su kaynaklarının sürdürülebilir bir şekilde planlanması,
- Tarımda su yönetiminin etkinleştirilerek verimli sulama teknolojilerinin geliştirilmesi,
- Kuraklığa dayanıklı tohum çeşitlerinin geliştirilmesi ve sayılarının artırılması
- Tarımsal verimliliğin artırılması amacıyla küçük ölçekli tarım arazilerini birleştirilmesinin sağlanması,
- Organik tarım ve iyi tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması,
- Tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan çevre kirliliğinin izlenmesi
- Niteliği bozulmuş olmakla birlikte yeniden kazanılabilecek tarım ve mera arazilerini geliştirilerek yeniden kullanıma sunulması şeklinde sıralayabiliriz.

KAYNAKÇA

- BARKER, T., BASHMAKOV, I., ALHARTHİ, A., AMANN, M., CİFUENTES, L., DREXHAGE, J., DUAN, M., EDENHOFER, O., FLANNERY, B., GRUBB, M., HOOGWİJK, M., IBİTOYE, F. I., JEPMA, C. J., PİZER, W.A., YAMAJİ K. (2007), "Mitigation From A Cross-Sectoral Perspective" in *Climate Change 2007: Mitigation. Contribution of Working Group III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, (Ed.) B. Metz, O.R. Davidson, P.R. Bosch, R. Dave, L.A. Meyer, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA.
- BİNDİ, M. and OLESEN J. E. (2000) "Agriculture", *Assessment of Potential Effects and Adaptations for Climate Change in Europe: The Europe ACACIA Project* (Ed).M. L. Parry. Norwich, United Kingdom: Jackson Environment Institute, University of East Anglia.
- CHRISTENSEN, J.H. (2007) *Regional Climate Projections Climate Change 2007: The Physical Science Basis (Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change)* (Ed) Solomon S, Qin D, Manning M, Chen Z, Marquis M, Averyt K B, Tignor M and Miller H L, Cambridge: Cambridge University Press.
- DOĞAN S. ve TÜZER M. (2011), "Küresel İklim Değişikliği ve Potansiyel Etkileri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 12, S.1, ss: 25.
- DUDLEY, N., STOLTON S., BELOKUROV A., KRUEGER L., LOPOUKHİNE N., MacKİNON K., SANDWİTH T. and SEKHRAN N. (2010), *Natural Solutions: Protected Areas Helping People Cope With Climate Change*, Gland, Switzerland, Washington DC and New York, USA.
- EC-DGE. (2005), *The Impacts and Costs of Climate Change*, Watkiss, Paul; Tom Downing; Claire Handley and Ruth Butterfield, AEA Technology Environment Stockholm Environment Institute, Oxford, Final Report, pp. 9.
- DARWİN, R., TSİGAS M., LEWANDROWSKİ, J., and RANESES, A.. (1995). *World Agriculture and Climate Change: Economic Adaptations. Agricultural Economic Report 703*, U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service, Washington, D.C.
- EASTERLİNG, W. E., AGGARWAL P. K., BATİMA, P. BRANDER, K. M. L., S. ERDA, M. HOWDEN, A. KİRİLENKO, J. MORTON, J.-F. SOUSSANA SCHMİDHUBER, J. and TUBİELLO, F. N.. (2007), Food, fibre and forest products, *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Parry, M. L., Canziani, O. F., Palutikof, J. P., VAN DER LİNDEN P. J. and Hanson, C. E. [Eds.], Cambridge University Press, Cambridge, UK.

- FAO. (2009), *Coping with a changing climate: considerations for adaptation and mitigation in Agriculture Environment And Natural Resources*, Management Series 15.
- FAO. (2008), *The State of Food Insecurity in the World 2008*, FAO, Rome, Italy.
- FAO. (1999), *The State Of Food İnsecurity İn The World 1999*, Food and Agriculture Organization, Rome, p.32.
- HOUGHTON, R.A.(2003), “Why Are Estimates of The Terrestrial Carbon Balance So Different?”, *Global Change Biology*, Vol.9, pp.500-509.
- IFPRI(International Food Policy Research Institute). (2009), *Impact on Agriculture and Costs of Adaptation*, Food Policy Report.
- IPCC. (2001), *Mitigation, Adaptation and Climate Change Impacts*, Cambridge Universty Press, Cambridge.
- KURUKULASURİYA Pradeep and SHANE Rosenthal.(2003), *Climate Change and Agriculture A Review of Impacts and Adaptations*, The World Bank Environment Department June.
- LAL, R. (2004a), “Soil Carbon Sequestration İmpacts On Global Climate Change And Food Security”, *Science Vol.304*, pp.1623-1627.
- LAL, R. (2004b), “Soil Sequestration to Mitigate Climate Change”, *Geoderma*, Vol. 123, pp.1-22.
- LOBELL, D. B. (2008), “Prioritizing Climate Change Adaptationneeds For Food Security in 2030”, *Science Vol.319*, pp.607-10.
- McMÍCMAEL A. and GÍTHEKO A.. *Human Health, Executive Summary, Working Group II: Impacts, Adaptation and Vulnerability*, IPCC, 2007, pp.473.
- MENDELSON, Robert. (1999). “Measuring The Effect Of Climate Change On Developing Country Agriculture”, *FAO Economic and Social Development Paper*, Vol.145 pp.1-31.
- METZ, B., DAVIDSON, O. R., BOSCH, P. R., DAVE R., MEYER L. A. (2007), *Climate Change 2007: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Fourth Assessment Report of the IPCC*, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA.
- ÖZEN, NAZ EFŞAN (2012), “Ürün Ticaretinin Finansallaşmasının *Tarım*sal Ürün ve Gıda Fiyatlarına Etkileri” TEPAV Gıda ve Tarım Politikaları Araştırma Enstitüsü, ss: 2)
- PATHAK, H. and WASSMANN, R. (2007). “Introducing Greenhouse Gas Mitigation as A Development Objective in Rice-Based Agriculture: I. Generation of Technical Coefficients”, *Agricultural Systems*, Vol.94, pp.807-825.
- ROSENZWEİG, C., F. N. TUBİELLO, R. GOLDBERG, E. MİLLS, and J. BLOOMFIELD. (2002). “Increased Crop Damage in the U.S. from Excess Precipitation under Climate Change.” *Global Environmental Change: Human Dimensions and Policy*, Vol. 12(3), pp.197-202.

- SCHERR, S. J. and STHAPÍT, S. (2009), *Mitigating Climate Change Through Food and Land Use*, World Watch Report 179, World Watch Institute, USA.
- SMÍTH, P., MARTÍNO, D. CAÍ, Z., GWARY, D., JANZEN, H., KUMAR, P., Mccarl, B., OGLE, S., O'MARA, F., RÍCE, C., SCHOLES B. and SİROTENKO, O. (2007) "Agriculture", In *Climate Change 2007: Mitigation. Contribution of Working Group III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, (Ed.) B. Metz, O.R. Davidson, P.R. Bosch, R. Dave, L.A. Meyer, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA.
- STERN, Nicholas. (2007), *The Economics of Climate Change, The Stern Review*, Cambridge.
- UNEP. (2006), *Global Environment Outlook 2006*, United Nations Environment Programme Year Book, 2006.
- WB. (2007), *World Development Indicators*, Washington, DC.
- WALLACH, D., MAKOWSKİ, D. and JONES, J. (2006), *Working with Dynamic Crop Models—Evaluation, Analysis, Parameterization, and Applications* (Amsterdam: Elsevier) pp.462.
- WMO. (2012), *Climate Exchange*, (Ed.) Ramasamy Selvaraju, Climate information services for food and agriculture *Climate*, Energy and Tenure Division, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, pp.1.
- WMO. (1996), *Weather, Climate, and Health*, World Meteorological Organization, Geneva, Switzerland, WMONO, pp.892.
- www.ifpri.org/sites/default/files/publications/pr21app1.pdf
- www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg3/ar4-wg3-annex1.pdf, (erişim 2/1/2014)
- www.tmo.gov.tr/Upload/Document/raporlar/HububatSektorRaporu.pdf (18/7/2014)

TEPECİK-ÇİFTLİK NEOLİTİK İNSANLARINDA GENEL VE CİNSİYET YÖNELİMLİ ÇOCUK SAĞLIĞI

Ali Metin BÜYÜKKARAKAYA*

Atf/©: Büyükkarakaya, Ali Metin, (2014). "Tepecik-Çiftlik Neolitik İnsanlarında Genel ve Cinsiyet Yönelimli Çocuk Sağlığı", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 379-402.

Özet: Bu çalışmada Orta Anadolu'da yer alan Tepecik-Çiftlik arkeolojik yerleşmesinden gün ışığına çıkarılmış insan iskelet kalıntıları genel çocuk sağlığı ve cinsiyetin çocuk sağlığına etkisi bakımından incelenmektedir. Çalışmada incelenen materyal Tepecik-Çiftlik yerleşmesinin M.Ö. 7. bine tarihlenen Neolitik Dönem'e ait tabakalarından ele geçirilmiştir. İncelenen materyal 696 sürekli dişten oluşmaktadır. Sürekli dişler, çocukluk döneminde karşılaşılan kötü beslenme ve kötü sağlık koşullarının bir göstergesi olan lineer mine hipoplazileri açısından incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda Tepecik-Çiftlik insanlarına ait dişlerin % 32'sinde mine hipoplazisi saptanmıştır. Bu değer Tepecik-Çiftlik'te çocukluk çağında bireylerin kötü beslenme ve hastalık durumları gibi fizyolojik streslerle önemli miktarda karşı karşıya kaldıklarına işaret etmiştir. Ayrıca, toplulukta mine hipoplazilerinin cinsiyetlere göre dağılımı açısından da ciddi bir farklılık tespit edilmiştir. Kadınlarda (% 47,1) erkeklerin (% 25,6) neredeyse iki katı daha fazla mine hipoplazisi belirlenmiştir. Cinsiyetler arasında gözlemlenen bu farkın kız çocuklarının beslenme ve çocuk bakımı açısından erkek çocuklarına göre dezavantajlı durumlarıyla ilişkili olabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Biyoarkeoloji, Ebeveyn yatırımı, Toplumsal cinsiyet, Mine hipoplazisi.

Makale Geliş Tarihi: 30.10.2014/ Makale Kabul Tarihi: 12.12.2014

* Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat fakültesi Antropoloji Bölümü.e-posta: alimetin@hacettepe.edu.tr

General and Sex-Biased Child Health Among Tepecik-Çiftlik Neolithic People

Citation/©: Büyükkarakaya, Ali Metin, (2014). "General and sex-biased child health among Tepecik-Çiftlik Neolithic people", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 379-402.

Abstract: In this study, human skeletal remains recovered from the Tepecik-Çiftlik archaeological settlement located in Central Anatolia were examined regarding general child health and the effect with regard to sex. The material examined in this study was dated 7th millennium cal BC (Neolithic Period) and consisted of 696 permanent teeth. Linear enamel hypoplasias (LEHs) were used as a proxy for malnutrition and poor health conditions in the childhood period. The frequency of LEH was detected in 32.0% of the teeth belonging to Tepecik-Çiftlik Neolithic people. This indicates that individuals who lived at the site were faced with physiological stresses marked in their childhood period. Additionally, it was determined that the frequency of LEH had varied significantly in sex subgroups of the population. Nearly two times more LEH was detected in females (47.1 %) as compared to males (25.6%). It's concluded that the discrepancy observed between the sexes might be related, and a disadvantaged status of the girls in comparison with the boys in terms of nutrition and childcare.

Keywords: Anatolia, Bioarchaeology, Parental investment, Gender, Enamel hypoplasia.

I. GİRİŞ

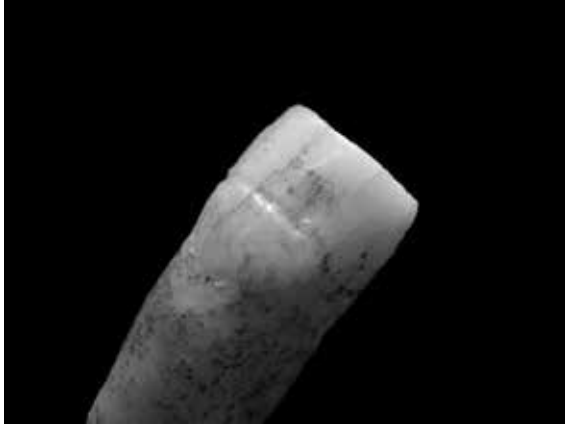
Neolitik Dönem, insan topluluklarının avcı toplayıcı yaşam biçiminden yerleşik yaşama geçişi, ilk köylerin ve arkeolojik olarak gözlemlenebilir ritüel alanların ortaya çıkışı, insanların birçok bitki ve hayvan türünü evcilleştirmeleri gibi sosyal ve kültürel yaşamında sayısız değişimle bir önceki dönemden ayrılmaktadır (Cauvin, 2000; Kuijt, 2000; Özdoğan ve Başgelen, 2007). Bu önemli arkeolojik dönem kısa bir zaman diliminden ziyade, Anadolu Yarımadası'ndaki ve genel olarak Yakındoğu'daki gelişiminden de izlenebileceği gibi binlerce yılı alan geniş bir zaman aralığını kapsamaktadır (Kuijt, 2000; Özdoğan ve Başgelen, 2007; Sagona ve Zimansky, 2009). Bu zaman zarfında değişen sosyo-ekonomik koşullar ve insan gruplarının hareketliliği hem topluluklar arasında yeni ilişkilerin (örneğin ticaret ve akrabalıklar) ortaya çıkmasına hem de topluluk içindeki iş ve görev paylaşımında yaş ve cinsiyet grupları için yeni ilişkilerin ortaya çıkışına yol açmıştır (Asouti, 2006; Gebel, 2010; Herskovitz ve Gopher, 2008; Hodder, 2005; Peterson, 2010). Yapılan arkeolojik kazılar

yoluyla ele geçen buluntular Neolitik Dönem'deki bu tür önemli değişimlerin belgelenmesini ve incelenmesini sağlamıştır (Özdoğan ve Başgelen, 2007). Ancak, dönemin insan toplulukları üzerindeki etkisinin sosyo-kültürel boyutla sınırlı olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Gerçekten de, insan topluluklarının bu yeni yaşam biçimiyle birlikte geçirdiği dönüşüm sadece onların sosyo-kültürel yaşamlarını değil aynı zamanda biyolojilerini de yeni çevrelere uyarlanma anlamında etkilemiştir. Örneğin, yerleşik yaşamla birlikte toplumların demografik yapısında ciddi bir değişim yaşanmış, zaman içinde insan gruplarının nüfusu hızla artmıştır (Bocquet-Appel ve Bar-Yosef, 2008a). Bu nüfus artışı aynı zamanda özellikle bebek ve çocuk ölümlülüğünün de artışıyla birlikte gerçekleşmiştir (Bocquet-Appel ve Bar-Yosef, 2008b: 4). Bu durumun ortaya çıkışında nüfustaki artışla birlikte yaygınlaşan enfeksiyonel hastalıklar, beslenme kalitesindeki olumsuz değişim, hayvan evcilleştirmeleri ve hayvanların köylerde tutulmaya başlanmasıyla beliren zoonozlar önemli bir paya sahiptir (Cohen, 2008; Erdal, 2000; Larsen, 2004: 86; Lewis, 2007:148).

Neolitik Dönem'de yaşamış insan topluluklarındaki biyokültürel dönüşümden en fazla bebek ve çocuklar etkilenmiştir. Bağışıklık sisteminin henüz gelişmeye başladığı dönemde yetersiz beslenme ve hastalıklar nedeniyle bebek ve çocuklarda ortaya çıkan problemler çeşitli büyüme bozukluklarına, daha ciddi durumlarda ise ölümlere yol açmıştır (Büyükkarakaya, 2004; Büyükkarakaya ve Erdal, 2006; Özbek ve Erdal, 2006). Günümüzde yaşayan insanlarda yüksek bebek ve çocuk ölümlülüğü, kötü sağlık yapısı ve büyüme bozuklukları özellikle düşük sosyo-ekonomik topluluklarda ve gelişmekte olan ülkelerde hala önemli bir sağlık problemi olarak gösterilmektedir (Erdal, 2000; WHO, 2014). Bu yaklaşıma paralel olarak arkeolojik topluluklarda da çeşitli göstergeler aracılığı ile topluluklardaki bireylerin karşılaşmış oldukları beslenme sorunları ve sağlık problemleri incelenmektedir. Arkeolojik topluluklar özelinde bakıldığında, gerek bireylere ait kemiklerde gerekse dişlerde gözlemlenen ve stres göstergeleri adı altında incelenen çeşitli lezyonlar toplumların genel sağlık yapılarının oluşturulmasında önemli bir yer tutar (Büyükkarakaya, 2011; Goodman vd. 1988; Lewis ve Roberts, 1997). Bu çalışmada incelenen diş minesinde gözlemlenen mine hipoplazileri de stres göstergeleri arasında yer almaktadır (Goodman ve Rose, 1990).

Dişler kemiğe göre daha sert olan dokuları nedeniyle arkeolojik insan iskelet kalıntıları arasında sıklıkla ele geçer. Diş minesindeki kusurlar, minör ve majör aşınmalar nedeniyle taç kayıpları olmadığı sürece (King vd. 2005: 558; Büyükkarakaya, 2012: 2), diş tacının oluşum sürecinde yaşanmış streslerin kronolojik bir kaydını sağlar. Bu özelliğinden dolayı mine hipoplazileri eski

insan topluluklarının sağlık yapılarının incelenmesinde sıklıkla başvuru kaynağı olmuştur (Goodman ve Rose, 1990; Clark vd. 2014; Dabb, 2011; Klaus ve Tam, 2009; Slaus, 2008; Temple vd. 2013). Diş minesini üzerinde gözlenen gelişimsel kusurlardan birisi olan mine hipoplazileri, diş minesinin oluştuğu amelogenesis sürecinde çeşitli nedenlerden kaynaklanabilen aksamalar nedeniyle mine kalınlığında gözlemlenen eksiklik ve yetersizlikler olarak tanımlanabilir (Fotoğraf 1) (Goodman ve Rose, 1991; FDI, 1982; Hillson, 1996; El-Najjar vd. 1978; Larsen, 2004).

Fotoğraf 1. TP'07 sk 58 sol alt köpekdişinde lineer mine hipoplazisi

Lineer mine hipoplazilerinin oluşumuyla ilişkilendirilmiş hastalıklar arasında kızamık, suçiçeği, difteri gibi enfeksiyonel hastalıklar, anemi, A, C, D vitamini eksiklikleri gibi beslenme yetersizlikleri ve çeşitli parazitik hastalıklar bulunmaktadır (Goodman ve Rose 1991; Hillson, 2008; Larsen, 2004; Pindborg, 1982; Sarnat ve Schour, 1941). Mine hipoplazilerinin hafif ve orta dereceli protein-enerji malnütrisyonu durumuyla ilişkili olduğu ve çeşitli derecelerde kötü beslenmeye sahip arkeolojik topluluklarda yüksek sıklıklarda saptandığı bilinmektedir (Goodman vd. 1991: 773; Cohen ve Armelagos, 1984). Yaşayan topluluklar üzerine yapılan epidemiyolojik incelemelerde sanayileşmiş topluluklarda mine hipoplazisi oranlarının %10'un altında olduğu, gelişmemiş ülkelerde ise mine hipoplazilerinin çok yüksek miktarda olduğuna dikkat çekilmekte, özellikle düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip yüksek hastalık düzeyinin ve kötü beslenmenin mevcut olduğu topluluklarda mine hipoplazilerinin yaygınlığının fazla olduğuna işaret edilmektedir (Goodman ve Rose, 1990; Maunders vd. 1992; Lanphear, 1990; Blakey vd. 1994; Sawyer ve Nwoku, 1985). Konuyla ilgili birçok deneysel, klinik, epidemiyolojik araştırmanın sonucuna göre, mine hipoplazileri duyarlı ve spesifik bir nedene dayanmayan

stres göstergeleri olarak kabul edilir (Goodman ve Rose, 1990; Goodman vd. 1991: 773).

Mine hipoplazileri gerek yaşayan topluluklarda gerekse arkeolojik topluluklarda sadece genel sağlık yapısının incelenmesinde değil aynı zamanda topluluk içi çeşitli alt grupların (farklı sosyo-ekonomik gruplar, cinsiyet grupları) sağlık profillerinin incelenmesinde de sıklıkla araştırma konusu olmuştur (Uysal, 2012). Yapılan bir kısım araştırmada kadın ve erkek arasında mine hipoplazisi yönünden bir farklılık saptanmazken (Lanphear, 1990; Lovell ve Whyte, 1999; King, 1989), bazılarında cinsiyetler arası farklılık olduğu tespit edilmiştir (Goodman vd. 1987: 11; Goodman vd. 1991; Saunders ve Keenleyside, 1999; Slaus, 2000; Erdal 1996; Uysal, 2012: 279).

Bu çalışmada Tepecik-Çiftlik neolitik insanların erken ve geç çocukluk dönemlerindeki beslenme yetersizlikleri ve hastalıkların göstergesi olarak bireylerin karşılaşmış oldukları sistemik fizyolojik streslerin bir işareti olan lineer mine hipoplazileri incelenmektedir. Çalışmanın amaçlarından ilki Tepecik-Çiftlik neolitik topluluğunda çocukluk dönemindeki genel sağlık yapısını lineer mine hipoplazilerinin incelenmesi yoluyla sorgulanması ve bunun topluluğun yaşam biçimi ve çevreye uyulanması açısından araştırılmasıdır. Çalışmanın bir diğer amacı ise bireylerde karşılaşılan sağlık sorunlarının cinsiyetler açısından ele alınması, bir farklılığın olup olmadığının tespiti ve eğer var ise bu farklılıkların olası nedenlerinin irdelenmesidir.

II. ALAN, ÖRNEKLEM VE YÖNTEM

Tepecik-Çiftlik Neolitik Dönem yerleşmesi Niğde İli Çiftlik İlçesi sınırları içinde yer almaktadır (Fotoğraf 2)(Bıçakçı, 2001: 26; Bıçakçı vd. 2012: 89). Orta Anadolu'da Volkanik Kapadokya bölgesinde yer alan yerleşmede kazı çalışmaları Doç. Dr. Erhan Bıçakçı tarafından yürütülmektedir. Kazılar sonucunda Neolitik Dönem, Kalkolitik Dönem ve Geç Roma-Erken Bizans Dönemleri'ne ait çeşitli arkeolojik tabakalar tespit edilmiştir (Bıçakçı vd. 2007; Bıçakçı vd. 2012: 90). Bu çalışmada Neolitik Dönem'e tarihlendirilen (M.Ö. 7. Bin) tabakalardan (5., 4., ve 3. tabakalar) ele geçen insan iskelet materyali çalışılmıştır (Çakan, 2013).

Tepecik-Çiftlik yerleşmesi tarihöncesi dönemde yoğun olarak kullanılan obsidyen kaynaklarının yanı başında yer almaktadır. Özellikle Göllüdağ ve çevresindeki obsidyen kaynaklarının Kıbrıs ve Levant gibi uzak coğrafyalara ulaştığının bilinmesi ve Orta Anadolu'nun neolitikleşme süreci içinde Doğu ve Batı Anadolu arasında yer almasından dolayı yerleşme Neolitik Dönem toplulukları arasındaki etkileşimin anlaşılması bağlamında önemli bir nokta-

da yer almaktadır (Bıçakçı vd. 2012). Ek olarak, Tepecik-Çiftlik Neolitik Dönem topluluğunda ölüye müdahale biçimleri açısından kafatası alma, ikincil gömü, kolektif gömü gibi çeşitli uygulamaların olması (Büyükkarakaya vd. 2009: 128; Büyükkarakaya vd. 2012), hem diğer Neolitik Dönem toplulukları ile ilişkilerin anlaşılması hem de bu insanların inanış sistemlerinin ve sosyal ilişkilerinin anlaşılmasında önemli bilgiler sunmaktadır (Büyükkarakaya vd. 2012; 2014).

Fotoğraf 2. Tepecik-Çiftlik yerleşmesi (Tepecik-Çiftlik kazı arşivi)

Şimdiye kadar yapılmış olan çalışmalardan elde edilen arkeolojik verilerden hareketle Neolitik Dönem sonlarında Orta Anadolu'da insan yaşamı için uygun iklim koşullarının olduğu belirtilmektedir (Bıçakçı vd. 2007: 246). Yerleşmeden ele geçen zooarkeolojik ve arkeobotanik kalıntılar ve diğer buluntular geçim ekonomisi ve yaşam biçimi hakkında çeşitli ön bilgiler sağlamıştır. Hayvan kemikleri üzerine yapılan ilk incelemelere göre Tepecik-Çiftlik'te gerek evcil gerekse yabani hayvan tüketiminin gerçekleştirildiği, av hayvanlarının sayısının Neolitik Dönem sonlarına doğru artmış olduğu belirlenmiştir (Bıçakçı vd. 2007: 246). Yerleşmeden en fazla ele geçmiş hayvanların koyun/keçi, sığır, atgiller ve kızıl geyik olduğu tespit edilmiştir, bunların dışında, domuz, ayı, kemirgenler, tavşan ve birkaç kuş türünün de saptandığı ifade edilmiştir (Bıçakçı vd. 2007). Hayvansal besinlere ek olarak, uygun iklimsel ve çevresel yapı bitkisel besin kaynakları açısından da kaynakların fakir olmadığına işaret etmektedir. Birincil ve ikincil kullanım örneği olarak ele geçen öğütme taşları, bitki depolama birimleri ve bunlara ek olarak tespit edilmiş

bitki tohumları bitkisel kaynakların da beslenmede önemli bir yer kapladığını göstermektedir (Bıçakçı vd. 2007: 247). Arkeobotanik kalıntılar üzerine yapılan ilk gözlemlerden hareketle önemli sayıda bitkinin yetiştirildiği, bunlar arasında emmer buğdayının (*Triticum turgidum dicocum*), arpanın (*Hordeum vulgare*), nohutun (*Cicer arietinum*), kara burçağın (*Vicia ervilia*), mercimeğin (*Lens culinaris*) yer aldığı söylenebilir (C. Çilingir İpek ile kişisel görüşme, 27 Mayıs 2014).

Bu çalışmada Tepecik-Çiftlik topluluğundaki tüm sürekli dişler mine hipoplazileri açısından değerlendirilmiştir. Diş minesinin gelişimsel kusurlarının standardizasyonu için bir öneri diş hekimliği çalışma grubu olan FDI tarafından sunulmuştur (FDI, 1982). FDI sınıflandırması çoğu çalışmada tercih edildiğinden inceleme yapılırken mine hipoplazileri FDI'nın geliştirdiği mine gelişimsel kusur indeksine (DDE indeks) göre kaydedilmiştir. Mine hipoplazileri lokal travmalar ve genetik nedenlerden kaynaklanabilmektedir (Goodman ve Rose, 1990). Bununla beraber, özellikle lineer mine hipoplazileri (bant biçimli mine hipoplazileri) birçok hastalık veya beslenme yetersizliği ile ilişkili olarak ortaya çıkan tipini oluşturmaktadır ve sistemik fizyolojik streslerle ilişkilidir (Larsen, 2004: 45-6). Bu nedenle çalışma konusunu FDI tip 4 yatay oluklar (lineer mine hipoplazileri) oluşturmaktadır (FDI, 1982: 161). İncelemede genel olarak tüm dişler ele alınmış, ileri derecede aşınmış dişler (5. aşınma derecesinin üzerindeki dişler) (Bouville vd. 1983) ve fiziksel baskılar nedeniyle yapıları bozulmuş olan dişler hipoplazileri tam olarak tespit edilemeyeceğinden dolayı araştırmaya dahil edilmemiştir. Mine hipoplazilerinin diş üzerindeki varlığı gün ışığında, çıplak gözle ve oblik açıyla, zorunlu hallerde ışık kaynağı ve 10 kat büyütebilen el merceği kullanılarak incelenmiştir. İncelenen materyal üst çenede 292, alt çenede 404, toplam 696 sürekli diştten oluşmaktadır. Cinsiyetler açısından yapılan analizde ise çocuklara ve cinsiyeti belirlenememiş erişkin bireylere ait sürekli dişler gözlem dışı bırakılmıştır. Kadınlara ait 140, erkeklere ait 117 sürekli diş lineer mine hipoplazileri açısından incelenmiştir.

Toplulukta incelenen bireylerin yaş ve cinsiyetleri belirlenirken çeşitli karakterlerden yararlanılmıştır. Yaş tahmini yapılırken çocuklarda dişlerin kalsifikasyon derecelerinin dikkate alınmasına özen gösterilmiştir (Ubelaker, 1989; Buikstra ve Ubelaker, 1994). Erişkinlerin yaşları belirlenirken de leğen kemiğindeki, kaburga uçlarındaki yaşa bağlı değişimlerden ve kafatasındaki suturların kapanma derecelerinden faydalanılmıştır (Buikstra ve Ubelaker, 1994; Loth ve İşcan, 1989; Lovejoy vd.1985; Meindl vd., 1985; Meindl ve Lovejoy, 1985). Bireylerin cinsiyet tahmini yapılırken pelvis kemikleri ve kafatası kemiklerindeki cinsiyet karakterlerinden yararlanılmıştır (Buikstra ve Ubelaker,

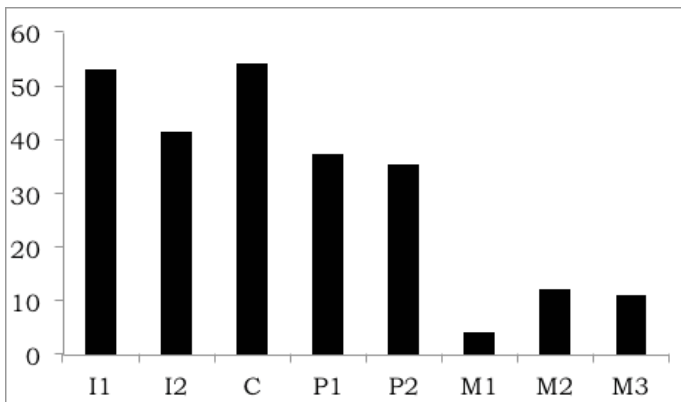
1994; Krogman ve İşcan, 1986; WEA, 1980). Dişlere ait toplanan tüm veriler SPSS 15.0 istatistik programına yüklenmiş ve bu programda analiz edilmiştir.

III. BULGULAR

Tepecik-Çiftlik'te mine hipoplazilerinin diş gruplarına göre dağılımına bakıldığında hem üst hem de alt çenede polar dişler olarak tabir edilen ön dişlerin (kesiciler (I1, I2) ve köpekdişleri (C)) arka dişlere (küçük azılar (P1, P2) ve büyük azılar (M1, M2, M3)) göre daha fazla mine hipoplazisine sahip oldukları tespit edilmiştir (Tablo 1). Üst çenede birinci kesici dişler, alt çenede ise köpekdişleri kusurları en fazla sergileyen dişler olarak belirlenmiştir.

Genel olarak ise yine en fazla ön dişlerde mine hipoplazisi tespit edilmiş, köpekdişlerinin ise diğer diş grupları arasında mine hipoplazisine en çok sahip diş grubunu oluşturduğu saptanmıştır (Grafik 1). 696 sürekli diş üzerinde yapılan incelemede topluluğa ait mine hipoplazisi sıklığı ise % 32,0 olarak belirlenmiştir (Tablo1).

Tepecik-Çiftlik erişkin bireylerinde tespit edilen mine hipoplazilerinin cinsiyetler açısından dağılımında ise her iki cinsiyette de ön dişlerde mine hipoplazisinin daha fazla saptanması genel bulgular ile paralellik göstermektedir (Tablo 2; Grafik 2). Bununla birlikte kusurların cinsiyetlere göre dağılımında ciddi bir farklılık saptanmıştır. Mine hipoplazileri Tepecik-Çiftlik kadınlarında (% 47,1) erkeklerin (% 25,64) neredeyse iki katı daha fazla tespit edilmiştir. Cinsiyetler arasındaki bu farklılığın istatistiksel açıdan da anlamlı olduğu belirlenmiştir (Tablo 2, $P < 0,05$).

Grafik 1. Tepecik-Çiftlik'te mine hipoplazilerinin diş gruplarına göre dağılımı

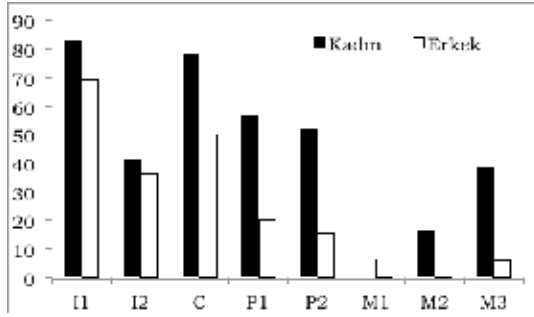
Tablo 1. Tepecik-Çiftlik'te mine hipoplazilerinin diş gruplarına göre ve genel dağılımı

Dişler	Üst çene			Alt çene			Genel		
	N	n	%	N	n	%	N	n	%
I1	54	34	63,0	42	17	40,5	96	51	53,1
I2	40	16	40,0	54	23	42,6	94	39	41,5
C	32	19	59,4	62	32	51,6	94	51	54,3
P1	33	14	42,4	53	18	34,0	86	32	37,2
P2	26	12	46,2	56	17	30,4	82	29	35,4
M1	44	2	4,5	55	2	3,6	99	4	4,0
M2	39	6	15,4	51	5	9,8	90	11	12,2
M3	24	4	16,7	31	2	6,5	55	6	10,9
Toplam	292	107	36,6	404	116	28,7	696	223	32,0

Tablo 2. Tepecik-Çiftlik'te mine hipoplazilerinin cinsiyetlere göre dağılımı

Dişler	Kadın			Erkek			Ki-Kare	Genel		
	N	n	%	N	n	%		N	n	%
I1	12	10	83,3	13	9	69,2	,680	25	19	76,0
I2	17	7	41,2	11	4	36,4	,065	28	11	39,3
C	23	18	78,3	16	8	50,0	3,391	39	26	66,7
P1	21	12	57,1	15	3	20,0	4,967*	36	15	41,6
P2	21	11	52,4	13	2	15,4	4,654	34	13	38,2
M1	15	0	0,0	15	1	6,7	1,034	30	1	3,3
M2	18	3	16,7	18	2	11,1	,232	36	5	13,9
M3	13	5	38,5	16	1	6,3	4,535	29	6	20,7
Toplam	140	66	47,1	117	30	25,64	12,592*	257	106	41,2

*P < 0,05

Grafik 2. Tepecik-Çiftlik'te mine hipoplazilerinin cinsiyetlere göre dağılımı

IV. TARTIŞMA

Tepecik-Çiftlik'te karşılaşılan lineer mine hipoplazi oranı (% 32,0), özellikle ön dişlerdeki yüksek değerler ve ön dişlerin minelerinin kalsifiye olduğu yaş aralıkları (yaklaşık 0 - 6 yaş) hesaba katıldığında, topluluktaki bebek ve çocukların erken yaşlarda önemli miktarlarda fizyolojik streslere maruz kaldığını göstermektedir. Daha önce de değinildiği gibi, mine hipoplazileri kötü beslenme yapısı ve kötü sağlık koşulları ile ilişkilidir. Bu bakımdan Tepecik-Çiftlik insanlarında tespit edilen lineer mine hipoplazilerinin değerlendirilebilmesi için topluluğunun beslenme ve sağlık yapısıyla ilgili şimdiye kadar elde edilmiş bilgilere bakmak faydalı olacaktır. Yerleşmeden ele geçen hayvan kalıntıları üzerine yapılan incelemeler toplulukta gerek yabancı gerekse evcil hayvan tüketiminin mevcut olduğunu işaret etmektedir. Beslenme içinde hayvansal kaynakların olmasının beslenme niteliğini artıran bir yönü olduğu kabul edilebilir (Özdemir ve Erdal, 2012). Ancak, özellikle tahıllar üzere ele geçmiş bitki tohumları, topluluğun geçiminde ve beslenmesinde başta tahıllar olmak üzere bitkisel kaynakların da tüketimin yoğun olduğunu işaret etmektedir. Yoğun olarak kullanılmış öğütme taşları, bitki depolama birimleri gibi diğer arkeolojik buluntular da bu tüketimin yoğunluğunu ve sadece sezonluk olmadığını göstermektedir. Topluluğun beslenme yapısı ve diş sağlığı üzerine yapılan bir araştırma da tahıl tüketiminin yüksek derecelerine işaret etmiştir. Büyükkarakaya ve Erdal'ın (2014) çalışmasında, topluluktaki diş çürüğü sıklığı % 9,3 (oransal düzeltme faktörü ile % 18,2) olarak tespit edilmiştir. Bilindiği gibi diş çürüğü sıklığı avcı toplayıcı topluluklarda son derece azken tarıma dayalı beslenmenin yoğun olduğu topluluklarda ve/veya tahılların yüksek miktarlarda tüketildiği topluluklarda ortalama % 10 oranında saptanmıştır (Özbek, 2007; Turner II, 1979). Buradan hareketle Tepecik-Çiftlik topluluğunun beslenme modelinde tahılların önemli olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, her ne kadar

hayvansal tüketimin önemli miktarlarda olduğuna dair buluntular mevcutsa da tahıl tüketiminin azımsanmayacak miktarının genel beslenme kalitesini düşürdüğü, bunun da erken ve geç çocukluk dönemindeki bireylerin sağlığını olumsuz etkilediği düşünülmektedir.

Tepecik-Çiftlik topluluğunun sağlık yapısıyla ilişkili diğer verilere bakıldığında durum daha da netlik kazanmaktadır. Toplulukla ilgili yapılmış önceki bir çalışmada bebeklerde tespit edilmiş spesifik olmayan enfeksiyonların yüksek sıklığına (% 37,5) dikkat çekilmiştir (Büyükkarakaya vd. 2009: 134). Lineer mine hipoplazilerinin etiolojisinde birçok enfeksiyonel hastalığın yer aldığı hatırlandığında bu anlam kazanmaktadır. Spesifik olmayan enfeksiyonlar bire bir şekilde belli hastalıklar ile ilişkilendirilemeye de bebeklerin sağlık koşulları hakkında önemli bir bilgi kaynağını oluşturmaktadır. Ayrıca, topluluktaki bebek ve çocukların yüksek ölümlülük değerine (% 52,7) sahip olduğu ifade edilmiştir ki (Büyükkarakaya vd. 2009: 122), bu bulgu da toplulukta hem beslenme hem de sağlık koşullarının bebek ve çocuklar için kötü olduğunu teyit etmektedir. Tepecik-Çiftlik'te süt köpekdişleri üzerine yapılmış bir başka çalışmanın sonuçları da bu durumu destekler niteliktedir. Süt köpekdişlerinde bulunan, kötü maternal ve erken bebek sağlığı ile ilişkilendirilen (Halcrow ve Tayles, 2008; Lukacs vd. 2001; Skinner ve Hung, 1989) lokalize mine kusurları toplulukta % 54,5 gibi yüksek bir oranda saptanmıştır (yayıma hazırlanmaktadır). Tüm bu veriler şimdiki çalışmanın bulguları ile birlikte değerlendirildiğinde Tepecik-Çiftlik'te bebek ve çocukların iyi olmayan sağlık durumlarının doğum öncesi dönemden başlayıp çocukluğun geç aşamalarına kadar devam ettiği söylenebilmektedir. Özetle, Tepecik-Çiftlik Neolitik topluluğuna ait lineer mine hipoplazilerinden elde edilen verilerin gerek arkeolojik verilerle gerekse biyoarkeolojik verilerle tutarlı olduğu ve toplulukta bebeklik ve çocukluk dönemindeki kötü beslenme ve kötü sağlık koşullarına işaret ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Yapılan benzeri çalışmalar da yerleşik yaşama geçiş, tahıl gibi daha fazla karbonhidrat içerikli besinlerin yoğun tüketimi, tarıma dayalı geçimle birlikte toplulukların beslenme ve sağlık yapılarının bozulduğunu göstermektedir (Sciulli 1978; Lukacs ve Mısra, 1995; Larsen, 1984; Martin vd. 1984). Örneğin, Sciulli (1978), farklı dönemlere ait 6 toplulukta 389 bireyin sürekli dişi incelemiştir. Bu altı grup geçim kaynaklarına göre Late Diffuse (Late Focal sonrası tarım ekonomisinin azaldığı bir dönem, avcı toplayıcı ağırlıklı) ve Late Focal olmak üzere iki gruba bölünmüştür. Çalışma sonucunda, lineer mine hipoplazinin Late Diffuse'da daha düşük saptanmasının, onların Late Focal'e göre büyüme ve gelişmelerinde daha avantajlı zamanlar geçirdiklerini göster-

diği, çeşitli alanlarda tarımın gelişimiyle birlikte kronik stres ve endemik hastalıkların artmasının Late Focal grupta şiddetli lineer mine hipoplazisinin frekansının daha yüksek çıkmasına neden olduğu ifade edilmiştir (Sciulli 1978).

Anadolu'daki diğer Neolitik Dönem topluluklarında mine hipoplazileri üzerine çalışmalar çok fazla olmasa da eldeki verilerle karşılaştırılabilir. Yapılan çalışmalarda Çayönü ve Aşıklı Çanak-Çömleksiz Neolitik topluluklarında mine hipoplazileri sırasıyla % 45,9 ve % 8,0 iken Çanak-Çömlekli Neolitik topluluklarından Bademağacı'nda % 42,1 ve Çatalhöyük'te % 12,8 olarak tespit edilmiştir (Büyükkarakaya ve Erdal, 2006; Erdal, 2009; Boz, 2005). Bu verilere bakıldığında Tepecik-Çiftlik topluluğu mine hipoplazi sıklığı Çayönü ve Bademağacı topluluklarına yakın görünmektedir. Bademağacı topluluğunda da Tepecik-Çiftlik'e benzer olarak mine hipoplazileri en fazla köpekdişlerinde saptanmıştır (Erdal, 2009: 101) ve toplulukta tespit edilen yüksek mine hipoplazisi sıklığının beslenme yapısıyla ilişkisine dikkat çekilmiştir (Erdal, 2009: 102). Bu anlamda bakıldığında, Bademağacı topluluğu beslenme yapısı, Tepecik-Çiftlik topluluğuna benzer ve tahıl tüketiminin yoğunluğuna işaret eden diş çürüğü sıklığı (% 11,6) ve yine Tepecik-Çiftlik yerleşmesinden de ele geçen besin depolama birimleri gibi arkeolojik unsurlarıyla tarımsal bir geçim biçiminin sürdürüldüğünü göstermesi açısından anlamlıdır (Erdal, 2009: 102-103). Çayönü topluluğunda tespit edilmiş olan yüksek mine hipoplazisi sıklığı ise araştırmacılar tarafından genel olarak ekolojik koşullardan kaynaklanan hastalıklar, beslenme yapısı ve cinsiyetler arasındaki olası tabakalaşma ile ilişkilendirilmiştir (Büyükkarakaya ve Erdal, 2006: 70).

Tepecik-Çiftlik Neolitik insanların saptanan lineer mine hipoplazisi değerleri toplulukta cinsiyetler arasında belirgin bir farklılığa işaret etmesi açısından da dikkat çekicidir (Tablo 2). Kadınlarda (% 47,1) erkeklere (% 25,6) göre çok daha fazla gözlenen mine hipoplazi değeri neredeyse tüm dişler için (birinci büyükazılar hariç) geçerlidir (Grafik 2). Mine hipoplazilerinin tespit edildiği taç kısımlarının oluştuğu yaşlar (bu durum doğum öncesi dönemden yaklaşık 15 yaşına kadar sürmektedir) (Hillson, 2008) ve lineer mine hipoplazilerinin etiyojisi (Goodman ve Rose, 1990) dikkate alındığında eldeki verilerin Tepecik-Çiftlik'te kız çocuklarının erkek çocuklarına göre fizyolojik streslerle daha fazla karşı karşıya kaldıklarını gösterdiği söylenebilmektedir. Tepecik-Çiftlik Neolitik topluluğunda fizyolojik streslere neden olan çeşitli beslenme yetersizlikleri veya hastalıklara karşı topluluktaki kız çocuklarının bu hassasiyeti, topluluk içinde cinsiyetler arasında besin kaynaklarına erişimde farklılık olması ve çocuk bakımı/ebeveyn yatırımı konusunda erkek çocukların ayrıcalıklı bir konumu olup olmadığı hakkında bir takım olasılıkları gündeme getirmektedir.

Erkeklerin ve kadınların çevrelerindeki stres koşullarına verdikleri tepkilerin farklılığı ve bunun nedenleri şimdiye kadar birçok araştırmanın konusu olmuştur (Guatelli-Steinberg ve Lukacs,1999; Stinson, 1985; Stinson, 1994: 188). Genel olarak enfeksiyonlara karşı verilen tepkide cinsiyet farklılıklarının olduğu, erkeklerin çevresel streslere karşı daha hassas oldukları, kadınların ise hamilelik, çocuk bakımı gibi nedenlerden dolayı evrimsel açıdan bu tip streslere karşı daha toleranslı olduğuna işaret edilmiştir (Guatelli-Steinberg ve Lukacs,1999: 80; Stinson, 1985: 123). Erkeklerin çevresel koşullara karşı kadınlara göre daha hassas olduğunu destekleyen birçok farklı çalışma olmakla birlikte insan topluluklarındaki çeşitli kültürel uygulamalar, kadınların çevresel streslere karşı olan bu avantajlı durumunu değiştirebilmektedir (Stinson, 1985: 124). Buna örnek, insan toplumlarının önemli bir kısmında erkek çocuklara daha iyi bakım ve beslenme yoluyla ayrıcalıklı konum sağlayan ebeveyn yatırımdır (Guatelli-Steinberg ve Lukacs,1999: 88). Mine hipoplazileri ve cinsiyet ilişkisi üzerinde durulmuş çalışmalar açısından bakıldığında, arkeolojik topluluklar ve yaşayan insan topluluklarında yürütülen çalışmalarda cinsiyet ve hipoplaziler arasındaki ilişkinin karmaşık bir yapısı olduğu ifade edilmektedir (Guatelli-Steinberg ve Lukacs,1999). Gerçekten de, Guatelli-Steinberg ve Lukacs (1999: 105) genel değerlendirme çalışmalarında stres seviyeleri bilinmeyen iskelet serilerinin % 78,4'ünde cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını, % 13,5'inde erkeklerde, % 8,1'inde ise kadınlarda daha fazla mine hipoplazisi mevcut olduğunu, benzer bir örüntünün stres seviyeleri yüksek insan gruplarında da (örneğin kölelere ait iskelet serileri veya düşük sosyo-ekonomik topluluklar) gözlemlendiğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine, Guatelli-Steinberg ve Lukacs (1999: 117-118) elde edilen sonuçların mine hipoplazilerinde erkeklerin daha fazla hassasiyet sergilediklerine dair zayıf bir eğilim olarak yorumlanabileceğini ve cinsiyet yönelimli ebeveyn yatırıma dair kültürel uygulamaların hipoplazi sıklıklarının cinsiyetler açısından farklılaşmasında çok güçlü bir etkisi olduğunu ifade etmiştir. Araştırmacılar buradan hareketle kız çocuklarında gözlemlenen daha yüksek mine hipoplazisi sıklıklarının da erkek çocuklarına ayrıcalıklı konum tanıyan ebeveyn yatırımının önemli bir biyolojik göstergesi olarak ele alınabileceğini söylemişlerdir (Guatelli-Steinberg ve Lukacs, 1999: 188). Nitekim yaşayan topluluklar üzerine yapılmış çalışmalar bu yönde bir yoruma destek sağlamaktadır. Örneğin, Goodman vd. (1987: 18); Meksika'nın kırsal alanında tarımcı faaliyet gösteren topluluklarda yaşları 5-15 arasında değişen 300 çocuk üzerinde yaptıkları çalışmada incelenilen ön dişlerin neredeyse tamamında kız çocuklarında erkek çocuklarına göre daha fazla hipoplastik kusur saptamışlar ve bu durumun cinsiyetler arasında temel kaynaklara erişimde

farklılıklarla ilişkili olabileceğini önermişlerdir. Goodman vd. (1991) Tezontepan'da (Meksika) yapmış oldukları bir başka incelemede yukarıdaki çalışmaya benzer sonuçlar elde etmişlerdir. Çalışmada kız çocuklarında erkeklere göre daha fazla sıklıkta lineer mine hipoplazisi tespit etmiş araştırmacılar bunun daha önceden yapılmış antropometrik çalışmanın, kız çocuklarında erkeklere göre ikinci ve üçüncü dereceli malnütrisyona daha yüksek yaygınlıkta sahip olma bulgusuyla anlamlı bir tutarlılık sergilediğini ifade etmişlerdir (Goodman vd. 1991: 777). Bir başka çalışmada May vd. (1993), Guatemala'lı çocuklarda besin desteklemesinin kemik ve dişlerdeki etkisini incelemişler, kız çocuklarında erkek çocuklarından daha fazla lineer mine hipoplazisi tespit etmişlerdir. Araştırmacılar bunun hasta olan erkek çocuklara hasta olan kız çocuklarına göre daha iyi bir bakım uygulanmasıyla açıklamışlardır. Ek olarak, kız çocuklarında artan besin desteklemesi ile azalan mine hipoplazilerinin ilişkili olduğunu belirtmişlerdir (May vd. 1993: 47).

Gerçekten de, insan topluluklarında erkekler ve kadınlar arasında çevresel streslere gösterilen tepki anlamında erkekler aleyhine bir farklılık olduğu ve ebeveyn yatırımı anlamında davranışsal/kültürel bir farklılık olmadığı düşünüldüğünde, sıradan bir toplulukta bu tip fizyolojik stres göstergesinin erkeklerde daha fazla olması beklenebilirdi. Ancak Tepecik-Çiftlik mine hipoplazisi değerleri böyle bir durumu yansıtmamaktadır. Erkek ve kadınlar arasında çevresel streslere gösterilen tepkide ve toplulukta ebeveyn yatırımı anlamında da cinsiyetler arasında bir farklılık olmadığı düşünülse dahi benzer seviyelerde karşılaşılan fizyolojik stresler durumunda her iki cinsiyete ait değerlerin benzer olması beklenirdi. Zıt olarak, Tepecik-Çiftlik'le ilgili eldeki bulgular cinsiyetler arasında farklılaşmış stres seviyelerine işaret etmektedir. Buradan hareketle, Tepecik-Çiftlik erkek ve kız çocuklarının yaşamlarında karşılaşılmış oldukları fizyolojik stres miktarını gösteren mine hipoplazisi verilerinin, bu toplulukta kız çocuklarının fizyolojik strese daha fazla maruz kalmalarına yol açan erkek çocuklar lehine bir ebeveyn yatırımıyla ilgili olduğu iddia edilebilmektedir. Özetle, yukarıdaki farklı örnek ve değerlendirmelerle birlikte ele alındığında Tepecik-Çiftlik topluluğundaki cinsiyetler arasında gözlemlenen fizyolojik stres farklılığının da kız çocukları aleyhine olan bir ayrımcılıkla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Tepecik-Çiftlik Neolitik insanları üzerine yürütülen bir kısım biyoarkeolojik incelemenin ilk sonuçları da toplulukta cinsiyetler arasında beslenme açısından farklılık olduğuna işaret etmektedir. Topluluktaki bireylerin diş sağlığı ve beslenme yapısının incelenmesi için yapılmakta olan çalışmanın ilk bulguları kadınlarda erkeklere göre yaklaşık dört kat daha fazla çürük sıklığı olduğu-

nu göstermiştir (Büyükkarakaya ve Erdal, 2014). Çürüklerin tüketilen tahıl miktarı / daha fazla karbonhidrat içerikli besinlerle ilişkisi hatırlandığında (Larsen, 2004: 68) bu bulgunun en azından erişkinlerde cinsiyetler arasında beslenme modelinde bir farklılık olduğu şeklinde yorumlanabileceği söylenebilir (Larsen,2004, s.72-6). Ek olarak, Tepecik-Çiftlik'teki kadınların (29,25 yıl) erkeklere (31,66 yıl) göre daha düşük bir ölüm yaşı ortalaması da cinsiyetler arasında sağlık profili açısından bir farklılığa işaret etmesi açısından anlamlıdır (Büyükkarakaya vd. 2009: 124). Bu iki biyoarkeolojik veri cinsiyetler açısından beslenme ve sağlık durumunda ilerleyen yaşlarda da farklılık olduğunu göstermektedir ve kadın cinsiyeti ile ilgili diğer olumsuz koşullara işaret etmesi açısından anlamlıdır.

Anadolu Neolitik Dönem toplulukları üzerine yapılmış ve mine hipoplazileri hakkında bilgi veren çalışmalarda ne yazık ki cinsiyetler bağlamında incelemeler sınırlıdır. Şimdiye kadar Aşıklı ve Çayönü toplulukları üzerine yapılmış bir çalışmada cinsiyet ve mine hipoplazisi ilişkisi incelenmiştir (Büyükkarakaya ve Erdal, 2006). Araştırmacılar bu çalışmada Aşıklı kadınlarında % 7,2, erkeklerinde % 9,0; Çayönü kadınlarında % 44,7 ve erkeklerinde % 20,5 oranında mine hipoplazisi saptamıştır (Büyükkarakaya ve Erdal, 2006: 66). Çayönü topluluğunda dejeneratif eklem hastalıklarında da cinsiyetler arasında bir farklılık gözlenirken Aşıklı topluluğunda böyle bir farklılık olmaması (Erdal, 2004), Aşıklı'dan farklı olarak Çayönü topluluğunda iş bölümü açısından cinsiyete bağlı farklılaşmanın belirgin olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Çayönü topluluğunda gerek işbölümü gerekse mine hipoplazileri (beslenme ve sağlık profili) açısından gözlenen bu farklılıkların da cinsiyetler arasında bir tabakalaşma ile ilgili olabileceği üzerinde durulmuştur (Büyükkarakaya ve Erdal, 2006: 69). Bu örnek, topluluklarda cinsiyetler açısından gelişmiş bir takım iş bölümü veya statü farklılıklarının hem çocuklukta hem de erişkinlikte belli bir sistem içinde tutarlılık sergileyebileceğini göstermesi açısından önemlidir. Diğer Anadolu topluluklarındaki mine hipoplazi bulguları içinde Tepecik-Çiftlik'in Çayönü topluluğuna yakın bir değere sahip olması, her iki topluluk için de kadınlardaki mine hipoplazi miktarının genel hipoplazi değerlerini yükseltici etkisi düşünüldüğünde anlamlıdır. İncelenen az sayıda topluluk içinde iki toplulukta kadınların erkeklere göre fizyolojik stresler açısından dezavantajlı durumlarının tespit edilmesi, Anadolu Neolitik Dönem topluluklarında bu dönem içinde kadın ve erkek cinsiyetleri arasında beslenme ve sağlık durumları açısından farklılıkların erken yaşlarda başlamış olabileceğine dair önemli bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

Tepecik-Çiftlik topluluğu özelinde düşünüldüğünde gerek mine hipoplazilerinin ve diş çürüğü değerlerinin gerekse cinsiyetler arasındaki ölüm yaşı ortalamasının kadınlar aleyhine görünen sonuçlarının Neolitik Dönem topluluklarındaki toplumsal yaşamla ilgili ilginç bir duruma işaret ettiği görülebilmektedir. Bu durum belirginleşmiş cinsiyet rolleri, farklılaşmış cinsiyet statüleri ve toplumsal cinsiyetin biyolojiye etkisidir. Kuşkusuz, Neolitik Dönem'in kendi demografik özellikleri ile ilgili olan (örneğin doğurganlığın artması ve bunlarla ilgili ölümle sonuçlanabilen durumlar) bir takım zor koşulların kadınların ortalama ömür uzunluğunu etkilediği söylenebilir. Aynı şekilde, kadınların besin hazırlama etkinliğinde erkeklere göre daha faal olmaları da daha sıklıkla beslenmeleri ve dolayısıyla fazla diş çürüğüne sahip olmaları anlaşılabilir. Bununla birlikte, bu tür ön kabullerin arkeolojik toplulukta gerçekten mevcut olan cinsiyet farklılıklarının sosyal tarafını / cinsiyet hiyerarşisini maskeleyen ihtimali de yüksektir. Nitekim, bireylerin özellikle erken çocukluk döneminde karşılaşmış olmaları fizyolojik streslerin cinsiyet açısından farklılaşması erkek ve kız çocuklarının sağlık profillerinin farklılığına işaret etmektedir ve bu dönem çocuklarının sağlık profillerinin oluşumunun da doğrudan çocuk bakımıyla ilişkili ebeveyn davranışından kaynaklandığı kabul edilebilir. Daha önceden de ifade edildiği gibi Neolitik Dönem'de insan toplulukları yerleşik hayata geçiş, nüfusun artışı ve yeni ekonomik ilişkilerin belirmesi anlamında önceki arkeolojik dönemdeki baskın avcı-toplayıcı yaşam biçiminden farklılaşmıştır. Bu farklılaşmanın topluluklar içinde yeni toplumsal düzenlemeleri de doğurduğunu tahmin etmek zor değildir. Bu düzenlemelerin/değişimlerin başında toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden değerlendirilmesi ve düzenlenmesi yer almaktadır. Yerleşik hayatla birlikte cinsiyetler arasındaki işbölümünün belirginleşmesi, erkeklerin kamusal ve "değerli" görülen alanda etkin olmasının cinsiyetler arasındaki farklılaşmayı hızlandırdığı gözlemlenmiştir (Draper, 2014). Bu farklılaşmanın özellikle yerleşiklik ve tarımla birlikte belirginleştiği ifade edilmektedir. Biyolojik cinsiyete göre çok daha esnek bir yapıya sahip olan toplumsal cinsiyet, topluluklarda cinsiyetlerin birbirinden farklı statülerde algılanmasına ve hem somut hem de soyut olan değerli kaynaklara erişimde farklılaşmalar yaşanmasına yol açabilmektedir (Kottak, 2001: 443). Bu durum ise topluluklarda daha erken yaşlarda beslenme, çocuk bakımı gibi konularda cinsiyetlere farklı muameleler şeklinde somutlaşabilir.

Tepecik-Çiftlik yerleşmesinin birkaç kilometre yakınında bulunan obsidyen kaynaklarının en azından Çanak-Çömleksiz Dönem'den beri kullanılageldiği ve Doğu Akdeniz ve Kıbrıs gibi çok uzak bölgelere ulaştırıldığı bilinmektedir. Bu nedenle bölgenin birçok topluluğun etkileşimine açık olduğu, günlük iş-

lerden farklı olarak alet üretimi ve “değiş-tokuş” ilişkilerinin gerçekleştirildiği kamusal alanlar yarattığı düşünülebilir. Tarım, hayvancılık ve avcılık ise toplulukta cinsiyet rollerinin farklılaşmasına yol açabilecek diğer etkinliklerdir. Dolayısıyla, gerek tarımsal faaliyetin ve avcılığın sürdürülmesi gerekse obsid-yen alet üretimi ve olası “değiş-tokuş” ilişkilerinden hareketle erkeklerin ekonomik anlamda kadınlara göre daha etkin oldukları ve dış dünya ile (kamusal alandaki) ilişkilerinin daha fazla olduğu varsayılabilir görünmektedir. Bu nedenle, Tepecik-Çiftlik insanların toplumsal cinsiyet rolleri açısından bir farklılaşma ve buna bağlı bir cinsiyet hiyerarşisinin gelişmiş olma ihtimalinin olduğu düşünülmektedir.

V. SONUÇ

Tepecik-Çiftlik Neolitik insanların tespit edilen lineer mine hipoplazisi verileri, erken ve geç çocukluk dönemlerinde topluluktaki bireylerin azımsanmayacak ölçüde beslenme yetersizliği ve hastalıklardan kaynaklanan fizyolojik streslere maruz kaldıklarını göstermiştir. Bu fizyolojik stresler, özellikle tahılların daha fazla tüketilmesiyle, yenilen besinlerin çeşitliliğinde bir azalma ile beslenme niteliğinde bir düşmeyle ilişkili görünmektedir. Aynı zamanda, yerleşik yaşam koşulları ve artan nüfustan kaynaklanabilecek enfeksiyonel hastalıklar gibi hem genel sağlık hem de beslenme yapısını bozabilme ihtimali yüksek kötü sağlık koşullarının bunda etkisi olduğu söylenebilir.

Topluluk bireylerinin karşı karşıya kaldıkları bu fizyolojik stresler cinsiyetler anlamında farklılık sergilemektedir. Kız çocukları erkek çocuklarına göre beslenme yetersizlikleri ve hastalıklarla daha fazla karşı karşıya kalmıştır. Bir başka deyişle, erkek çocuklarının kız çocuklarına göre daha nitelikli beslendikleri, daha az hastalık yaşadıkları veya hastalandıklarında daha iyi bakıldıkları düşünülmektedir. Bu durum ise çocuk bakımı/ebeveyn yatırımının cinsiyetlere göre farklılaşmış olmasıyla ilişkili olarak yorumlanmıştır. İnsan topluluklarında kadın ve erkek cinsiyetleri arasındaki böylesi bir farklılık onların atfedilmiş toplumsal statüleri ile birlikte değerlendirilebilir. Bu nedenle toplulukta beslenme ve sağlık profillerindeki cinsiyete bağlı farklılığın cinsiyete bağlı işbölümü, toplumsal cinsiyet tabakalaşmasıyla veya artmış toplumsal karmaşıklıkla bağlantısı önemli bir çalışma alanı olarak belirmektedir.

Teşekkür

Çalışmanın yürütülmesindeki yardım ve desteğinden dolayı Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal'a, kazı sırasında ve sonraki aşamalarda verdikleri destek ve yardımlar için Doç. Dr. Erhan Bıçakçı ve Yasin Gökhan Çakan'a, yazım sürecindeki eleştirilerinden dolayı Yard. Doç. Dr. Kameray Özdemir'e teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- ASOUTI, E. (2000). Beyond the Pre-Pottery Neolithic B interaction sphere. *Journal of World Prehistory* Vol. 20 No: 2/4: 87-126.
- BIÇAKÇI, E. (2001). Tepecik/Çiftlik Höyüğü (Niğde) ışığında Orta Anadolu Tarihöncesi kültürleri ile ilgili yeni bir değerlendirme. *Tüba-Ar*, 4, 25 - 41.
- BIÇAKÇI, E., ALTINBİLEK ALGÜL, Ç., BALCI, S. & GODON, M. (2007). Tepecik-Çiftlik. M. Özdoğan & N. Başgelen (Ed.), *Türkiye’de Neolitik Dönem* içinde (s.237-253), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- BIÇAKÇI, E., GODON, M. & ÇAKAN, Y.G. (2012). Tepecik-Çiftlik. In M. Özdoğan, N. Başgelen & P. Kuniholm (Eds.) *The Neolithic in Turkey* (Vol 3). İstanbul: Archaeology and Art Publications. ss. 89-134.
- BLAKEY, M.L., LESLIE, T.E. & REIDY, J.P. (1994). Frequency and chronological distribution of dental enamel hypoplasia in enslaved African Americans: A test of the weaning hypothesis. *American Journal of Physical Anthropology*, 95: 371-383.
- BOCQUET-APPEL, JP & BAR-YOSEF, O. (2008a). *Neolithic Demographic Transition and its Consequences*. Springer.
- BOCQUET-APPEL, JP & BAR-YOSEF, O. (2008b). Prehistoric demography in a time of globalization. In *Neolithic Demographic Transition and its Consequences*. JP Bocquet-Appel and O. Bar-Yosef (Eds). Springer, ss. 1-10.
- BOUVILLE, C., CONSTANDSE-WESTERMANN, T.S., & NEWELL, R.R. (1983). Les restes humains mesolithiques de l’Abri Corbille, Istres (Bouches-du-Rhone). *Bull. Et Mem. de la Soc. d’anthrop. de Paris*. 13: 89-110.
- BOZ, B. (2005). The oral health of Çatalhöyük neolithic people. *Inhabiting Çatalhöyük: reports from the 1995-1999 seasons*.Ed. I. Hodder. The Çatalhöyük Research Project Volume 4, Chapter 24. McDonald Institute monographs/The British Institute of Archaeology at Ankara. Cambridge, ss.587-591.
- BUIKSTRA, J.E. & UBELAKER, D.H. (1994). *Standards for data collection from human skeletal remains*. Arkansas: Arkansas Archeological Survey Research Series No. 44.
- BÜYÜKKARAKAYA, A.M. (2004). Anadolu Erken Neolitik Toplumlarında Mine Hipoplazilerinin Epidemiyolojik Açından İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- BÜYÜKKARAKAYA, A.M. (2011). Eski İnsan Topluluklarında Stres Göstergelerinin İncelenmesi: İkiztepe ve Tasmator Örnekleri. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- BÜYÜKKARAKAYA, A.M. (2012). Tasmator ve İkiztepe arkeolojik topluluklarında mine hipoplazilerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi* Cilt 52 Sayı 2. DOI: 10.1501/Dtcfder_0000001308.

- BÜYÜKKARAKAYA, A.M. & ERDAL, Y.S. (2006). Çayönü ve Aşıklı Toplumlarında Büyüme Bozuklukları. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 20: 63-72.
- BÜYÜKKARAKAYA, A.M., ERDAL, Y.S. & ÖZBEK, M. (2009). Tepecik/Çiftlik İnsanlarının Antropolojik Açından Değerlendirilmesi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 24: 119-138.
- BÜYÜKKARAKAYA, A.M., ERDAL, Y.S. & ÖZBEK, M. (2012). "Tepecik/Çiftlik Höyük'te Bulunan Neolitik Dönem Kolektif Gömünün Paleoantropolojik Analizi" 34. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, 28 Mayıs – 01 Haziran, Çorum.
- BÜYÜKKARAKAYA, A.M. & ERDAL, Y.S. (2014). "New Data on Mortuary Practices from the Early Pottery Neolithic Site of Tepecik-Çiftlik, Central Anatolia". *European Association of Archaeologists 20th Annual Meeting*, September, 10-14, İstanbul, Turkey.
- CAUVIN, J. (2000). The birth of the gods and the origins of agriculture. Çev. T. Watkins. Cambridge University Press, Cambridge.
- CLARK, A.L., TAYLES, N. & HALCROW S.E. (2014). Aspects of health in prehistoric mainland Southeast Asia: Indicators of stress in response to the intensification of rice agriculture. *American Journal of Physical Anthropology* 153: 484-495.
- COHEN, M.N. (2008). Implications of the NDT for world wide health and mortality in Prehistory. In *Neolithic Demographic Transition and its Consequences*. JP Bocquet-Appel and O. Bar-Yosef (Eds). Springer, ss. 481-500.
- COHEN, M.N. & ARMELAGOS, G.J. (1984). "Paleopathology at the Origins of Agriculture: Editors' Summation". *Paleopathology at the Origins of Agriculture* (Ed.M.N. Cohen ve G.J. Armelagos) içinde (585-601). Orlando: Academic Press.
- ÇAKAN, Y.G. (2013). Tepecik-Çiftlik Son Neolitik Dönem Mimarisi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- DABBS, G.R. (2011). Health status among prehistoric Eskimos from Point Hope, Alaska. *American Journal of Physical Anthropology* 146: 94-103.
- DRAPER, P. (2014). !Kung kadınları: Avcı-toplayıcı ve yerleşik bağlamlarda cinsel eşitlikçilik farkları. *Kadın Antropolojisi* (Çev. Bürge Abiral), Ed. R.R. Reiter. Dipnot Yayınları: Ankara, s.s.83-118.
- EL-NAJJAR, M.Y., M.V. DESANTI, & L. OZEBEK, L. (1978). Prevalence and Possible Etiology of Dental Enamel Hypoplasia. *American Journal of Physical Anthropology* 48: 185-192.
- ERDAL, Ö.D. (2004). Eklem Hastalıklarının yaşam biçimiyle ilişkisi: Eski Anadolu toplulukları örneği. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

- ERDAL, Y.S. (1996). İznik Geç Bizans Dönemi İnsanlarının Çene ve Dişlerinin Antropolojik Açıdan İncelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ERDAL, Y.S. (2000). Eski Anadolu toplumlarında çocuk sağlığı ve hastalıkları. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 43: 5-19.
- ERDAL, Y.S. (2009). Bademağacı Erken Neolitik İnsanları. *24. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 97-117.
- FEDERATION DENTAIRE INTERNATIONAL. (FDI) (1982). An Epidemiological Index of Developmental Defects of Dental Enamel (DDE Index). *International Dental Journal* 32:159-167.
- GEBEL, H.G.K. (2010). Commodification and the formation of Early Nolithic social identity. The issues as seen from the southern Jordanian Highlands. In Ed. M. Benz. *The principle of sharing, segregation and construction of social identities at the transtion from foraging to farming*. Studies in Early Near Eastern production, subsistence, and environment 14. Berlin, Ex Oriente: 35-80.
- GOODMAN, A.H. & ROSE, J.C. (1990). "Assessment of Systemic Physiological Perturbations From Dental Enamel Hypoplasias and Associated Histological Structures". *Yearbook of physical Anthropology* 33: 59-110.
- GOODMAN, A.H. & ROSE, J.C. (1991). "Dental enamel hypoplasias as indicators of nutritional status". (Ed.M.A. Kelley, ve C.S. Larsen). *Advances in Dental Anthropology* içinde (279-293).New York: Wiley-Liss, Inc.
- GOODMAN, A.H., MARTINEZ, C. & CHAVEZ, A. (1991). "Nutritional supplementation and the developmental of linear enamel hypoplasias in children from Tezonteopan, Mexico". *American Journal of Clinical Nutrition* 53: 773-81.
- GOODMAN, A.H., ALLEN, L.H., HERNANDEZ, G.P., AMADOR, A., ARRIOLA, L.V., CHAVEZ A., & PELTO, G.H. (1987). Prevalence and age at development of enamel hypoplasias in Mexican children. *American Journal of Physical Anthropology* 72: 7-19.
- GOODMAN, A.H., THOMAS, R.B., SWEDLUND, A.C. & G.J. ARMELAGOS, G.J. (1988). Biocultural Perspectives on Stres in Prehistoric, Historic, and Contemporary Population Research. *Yearbook of Physical Anthropology* 31: 169-202.
- GUATELLI-STEINBERG, D. & LUKACS, J.R. (1999). Interpreting sex differences in enamel hypoplasia in human and non-human primates: developmental, environmental, and cultural considerations. *Yearbook of physical Anthropology*, 42,73-126. DOI: 10.1002/(SICI)1096-8644(1999)110:29+<73::AID-AJPA4>3.0.CO;2-K
- HALCROW, S.E. & TAYLES, N. (2008). Stress near the start of life? Localized enamel hypoplasia of primary canine in late prehistoric mainland Southeast Asia. *Journal of Archeological Science*, 35,2215-2222. DOI: 10.1016/j.jas.2008.02.002.

- HERSKOVITZ, I. & GOPHER, A. (2008). Demographic, biological and cultural aspects of the neolithic revolution: A view from the Southern Levant. In *Neolithic Demographic Transition and its Consequences*. JP Bocquet-Appel and O. Bar-Yosef (Eds). Springer, ss. 441- 479.
- HILLSON, S. (1996). *Dental Anthropology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- HILLSON, S. (2008). Dental Pathology. In *Biological Anthropology of the Human Skeleton* (2nd ed.). Eds by M.A. Katzenberg ve S.R. Saunders. Wiley-Liss, New Jersey.ss.301-340.
- HODDER, I. (2005). Peopling Çatalhöyük and its Landscape. In *Inhabiting Çatalhöyük, reports from the 1995-1999 seasons*. I. Hodder (Ed). Çatalhöyük Research Project Volume 4. McDonald Institute Monographs, BIAA Monograph No.38. Cambridge, 1-30.
- KING, N.M. (1989). Developmental defects of enamel in Chinese girls and boys in Hong Kong. *Advances in Dental Research* 3: 120-125.
- KING, T., HUMPREY, LT & HILLSON, S. (2005). Linear enamel hypoplasias as indicators of systematic physiological stress: Evidence from two known age-at-death and sex populations from Postmedieval London. *American Journal of Physical Anthropology* 128: 547-559.
- KLAUS, H.D. & TAM, M.E. (2009). Contact in the Andes: Bioarchaeology of systemic stress in Colonial Morrope, Peru. *American Journal of Physical Anthropology* 138: 356-368.
- KOTTAK, C.P. (2001). Antropoloji, İnsan çeşitliliğine bir bakış. Ütopya Yayınevi: Ankara.
- KROGMAN, W.M. & İŞCAN, M.Y. (1986). *The Human Skeleton in Forensic Medicine*. Illionis, Charles C. Thomas.
- KUIJT, I. (2000). Life in Neolithic Farming Communities, Social organization, Identity and differentiation. Kluwer Academic / Plenum Publishers, New York.
- LANPHEAR, K.M. (1990). Frequency and distribution of enamel hypoplasias in a historic skeletal sample. *American Journal of Physical Anthropology*, 81: 35-43.
- LARSEN, C.S. (1984). Health and Disease in Prehistoric Georgia: The Transition to Agriculture. (Ed.M.N. Cohen ve G.J.Armelagos). *Paleopathology at the Origins of Agriculture içinde* (367-389). Orlando: Academic Press.
- LARSEN, C.S. (2004). *Bioarchaeology, interpreting behavior from the human skeleton*. Cambridge University Press, Cambridge.
- LEWIS, M.E. (2007). *Bioarchaeology of Children, perspectives from biological and forensic anthropology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- LEWIS, M. & ROBERTS, C. (1997). Growing Pains: the interpretation of stress indicators. *International Journal of Osteoarchaeology*, vol.7: 581-586.

- LOTH, S.R. & İŞCAN, M.Y. (1989). Morphological assesment of age in the adult: The thoracic region. *Age Markers in the Human Skeleton.*, M.Y. İşcan (Ed.). Illionis. Charles C. Thomas Publisher, ss. 105-135.
- LOVEJOY, C.O., MEINDL, R.S., PRYZBECK, T.R. & MEINSFORTH, R.P. (1985). Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: a new method for the determination of adult skeletal age at death. *American Journal of Physical Anthropology* 68: 15-28.
- LOVELL, N.C. & WHYTE, I. (1999). Patterns of dental enamel defects at Mendes, Egypt. *American Journal of Physical Anthropology* 110: 69-80.
- LUKACS, J.R. & MISRA, V.D. (1995). The People of Lekhahia: A Biocultural Portrait of Late Mesolithic Foragers of North India. *South Asian Archaeology*, Vol.2 içinde (873-889). Allchin, R. ve Allchin, B (Ed.). New Delhi: Oxford-IBH Publishers.
- LUKACS, J.R., NELSON, G.C. & WALIMBE, S.R. (2001). Enamel hypoplasia and childhood stress in prehistory: New data from India and Southwest Asia. *Journal of Archeological Science*, 28, 1159-1169. DOI: 10.1006/jasc.1999.0632.
- MAY,R.R., GOODMAN, A.H. & MEINDL, R.S. (1993). "Response of Bone and Enamel Formation to Nutritional Supplematation and Morbidity among Malnourished Guatemalan Children". *American Journal of Physical Anthropology*, 92: 37-51.
- MARTIN, D.L., ARMELAGOS, G.J., GOODMAN, A.H. & VAN GERVEN, D.P. (1984). The Effects of Socioeconomic Change in Prehistoric Africa: Sudanese Nubia as a Case Study.(Ed. M.N. Cohen ve G.J. Armelagos). *Paleopathology at the Origins of Agriculture* içinde (193-213). Orlando: Academic Press.
- MAUNDERS, J., GOODMAN, A.H. & FROMENT, A. (1992). "The Ecology of Dental Enamel Hypoplasias Among Seven Cameroonian Groups". *Journal of Human Ecology*, Special issue 2: 109-116.
- MEINDL, R.S. & LOVEJOY, C.O. (1985). Ectocranial Suture Closure: a revised method for the determination of skeletal age at the death based on the lateral-anteior sutures. *American Journal of Physical Anthropology* 68: 57-66.
- MEINDL, R.S., LOVEJOY, C.O., MENSFORTH, R.P. & WALKER, R.A. (1985). A revised method of age determination using the os pubis, with a review and tests of accuracy of other current methods of pubic symphyseal aging. *American Journal of Physical Anthropology* 68: 29-45.
- ÖZBEK, M. (2007). *Dünden Bugüne İnsan*. İmge Kitabevi Yayınları: Ankara.
- ÖZBEK, M. & ERDAL, Ö.D. (2006). Anadolu'nun bazı Neolitik ve Kalkolitik topluluklarında bebek ölümleri ve olası nedenleri. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 6: 41-52.
- ÖZDEMİR, K. & ERDAL, Y.S. (2012). Element analizleri ile Erken Tunç Çağı İkiztepe toplumunun yaşadığı ekolojik ortam ve besin kaynaklarının belirlenmesi üzerine bir deneme. *Türkiye'de Arkeometrinin Ulu Çınarları*, Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci'ye Armağan içinde. Editörler: Ali Akın Akyol ve Kameray Özdemir. Homer Kitabevi: İstanbul, ss. 281-293.

- ÖZDOĞAN, M & BAŞGELEN N. (2007). Türkiye’de Neolitik Dönem. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- PINDBORG, J.J. (1982). Aetiology of developmental enamel defects not related to fluorosis. *International Dental Journal* 32-2: 123-135.
- SAGONA, A & ZIMANSKY, P. (2009). Ancient Turkey. Routledge, New York.
- SARNAT, B.G. & SCHOUR, I. (1941). Enamel Hypoplasia (Chronic Enamel Aplasia) in Relation to Systemic Disease: A Chronologic, Morphologic and Etiologic Classification. *Jour. A.D.A.*, Vol.28, December s. 1999- 2000.
- SAUNDERS, S.R. & KEENLEYSIDE, A. (1999). Enamel Hypoplasia in a Canadian Historic Sample. *American Journal of Human Biology* 11. s.513-524.
- SAWYER, D.R. & NWOKU, A.L. (1985). Malnutrition and the oral health of children in Ogbomosh, Nigeria. *Journal of Dentistry for Children* 52 / 2:141-145.
- SCIULLI, P.W. (1978). Developmental abnormalities of the permanent dentition in Prehistoric Ohio Valley Amerindians. *American Journal of physical Anthropology* 48: 193-198.
- SLAUS, M. (2000). Biocultural analysis of sex differences in mortality profiles and stress levels in the Late Medieval population from Nova Raca, Croatia. *American Journal of Physical Anthropology* 111: 193-209.
- SLAUS, M. (2008). Osteological and dental markers of health in the transition from the Late Antique to the Early Medieval Period in Croatia. *American Journal of Physical Anthropology* 136:455-469.
- SKINNER, M.F. & HUNG, J.T.W. (1989). Social and biological correlates of localized enamel hypoplasia of the human deciduous canine tooth. *American Journal of Physical Anthropology*, 79,159-175.
- STINSON, S. (1985). Sex differences in environmental sensitivity during growth and development. *Yearbook of Physical Anthropology* 28:123-147.
- STINSON, S. (1994). Are females more buffered than males during postnatal growth? *American Journal of Physical Anthropology Supplement* 18:188.
- TEMPLE, D.H., MCGROARTY, JN., GUATELLI-STEINBERG, D., NAKATSUKASA, & MATSUMARA, H. (2013). A comparative study of stress episode prevalence and duration among Jomon period foragers from Hokkaido. *American Journal of Physical Anthropology* 152: 230-238.
- TURNER II, C.G. (1979). Dental anthropological indications of agriculture among Jomon people of Central Japan. *American Journal of Physical Anthropology* 51: 619-636.
- UBELAKER, D.H. (1989). *Human skeletal remains* (2nd ed.). Smithsonian Institution: Washington.
- UYSAL, G. (2012). “Ankara popülasyonunda” mine hipoplazisi ve boyuna büyüme arasındaki ilişki. *Edebiyat Fakültesi Dergisi* Cilt 29 Sayı 1:273-292.

- WEA (Workshop of European Anthropologists). (1980). Recommendation for age and sex diagnosis of skeletons. *Journal of Human Evolution* 9:517-549.
- WHO (World Health Organisation). (2014). World health statistics. (erişim adresi: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/112738/1/9789240692671_eng.pdf?ua=1), (erişim tarihi: 25 Ekim 2014).

MADENCİLİK PROJELERİNİN ÇEVRESEL DIŞSALLIKLAR GÖZ ÖNÜNDE BULUNDURULARAK EKONOMİK DEĞERLENDİRMESİ

Alper DEMİRBUGAN*

Atf/©: Demirbugan, Alper, (2014). “Madencilik Projelerinin Çevresel Dışsallıklar Göz Önünde Bulundurularak Ekonomik Değerlendirilmesi”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 403-422.

Özet: Madencilik faaliyetleri ülkelerin ekonomik büyümesine önemli katkı sağlamakla birlikte çevresel kaynaklar üzerinde olumsuz dışsal etkiler yaratırlar. ‘Ekonomik değerlendirme yaklaşımında’ projeler sınırlı toplumsal kaynakların etkin kullanılabilirliği açısından değerlendirilir. Bu çalışmada ‘ekonomik değerlendirme yaklaşımı’, ‘proje karlılık analizi’ ve ‘ekonomik karlılık analizi’ olmak üzere iki boyutta incelenmektedir. ‘Proje karlılık analizinde’ ‘proje girdi ve çıktıları piyasa fiyatlarıyla değerlendirilirken’ ‘Ekonomik karlılık analizinde’ kaynakların kıtlığını yansıtan ‘gölge fiyatlar’ uygulanır. Dolayısıyla madencilik projelerinin dışsallıklarda göz önünde bulundurularak ‘ekonomik değerlendirmesi’ kaynak dağılımında etkinlik açısından önem taşımaktadır. Büyük ölçekli kömür madenlerinde önemli dışsallıklardan birini metan gazının açığa çıkmasından kaynaklanan sera gazı salınımı(SGS) oluşturmaktadır. Karbon kredisi ticareti son yıllarda söz konusu dışsallığın içselleştirilmesinde giderek artan ölçüde kullanılmaktadır. Bu çalışmada ‘ekonomik değerlendirme’ yaklaşımı incelenmekte ve konu Edirköy kömür madeni projesine uygulanarak örneklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Analiz, Gölge Fiyat, Karbon Ticareti, Kömür Madenciliği

Makale Geliş Tarihi: 26.10.2014/ Makale Kabul Tarihi: 11. 12. 2014

* Dr., MTA.Genel Müdürlüğü,Ankara. e-posta: ademirbugan@yahoo.com.

Economic Appraisal of Mining Projects Taking Account Environmental Externalities

Citation/©: Demirbugan, Alper, (2014). "Economic Appraisal Mining Projects Taking Account Environmental Externalities", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 403-422.

Abstract: Mining activities enhance the economic well-being of nations while having negative externalities on environmental assets. In 'economic evaluation approach' projects are appraised from the point of efficiency allocation of scarce resources. In this study 'economic evaluation approach' is examined in two dimensions as 'project profitability analysis' and 'economic profitability analyses'. Project profitability analysis is based upon the market prices that a project entity pays for inputs and receives for outputs, whereas the latter is based on the 'shadow prices' which reflects the scarcity of resources. Therefore, economic evaluation of mining projects taking in to account the externalities have great importance from the point of efficient allocation of resources. In large scale coal mines, one of the important externalities is emissions of green house gases (GHG) sourced from methane in coal deposits. In recent years the trade of carbon credits has been used for internalising of the externality mentioned. In this study, 'economic evaluation approach' is investigated with application to the Edirköy coal mine.

Keywords: Economic Analysis, Shadow Price, Carbon Trade, Coal Mining

I. GİRİŞ

Madencilik faaliyetleri milli gelir, istihdamda artış ve ihracat geliri sağlayarak kalkınma sürecinde önemli katkı sağlar. Buna karşın önemli ölçüde çevresel dışsallık yaratırlar. Dışsallıklar genel olarak hava, su ve toprak kalitesinde bozulma, sera gazı salınımı(SGS), insan sağlığı, ekosistem ve estetik görünümde bozulmaya ilişkindir. Dolayısıyla madencilik projelerinin toplumsal refah açısından çevresel dışsallıklarda göz önünde bulundurulurarak 'ekonomik değerlendirme' önem taşımaktadır. Bu çalışmada 'ekonomik değerlendirme yaklaşımı' birbiriyle ilişkili olarak 'proje karlılık analizi' ve 'ekonomik etkinlik analizi' olarak da adlandırılan 'ekonomik karlılık analizi' olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır. 'Proje karlılık analizi' piyasa fiyatıyla gerçekleştirilirken, 'ekonomik karlılık analizinde' projenin toplumsal refah düzeyi üzerindeki etkisi gölge fiyatlarla araştırılır. Gölge fiyatlar projeye konu olan girdi ve çıktılarının 'fırsat maliyetlerini' temsil eder. Genel anlamda fırsat maliyeti, projeye tahsis edilen kaynakların en iyi alternatif kullanım biçiminde sağlayabilecekleri de-

ğer olarak tanımlanabilir (Boardman vd.,2001: Bl.3). Dışsallık kavramı ise bir karar biriminin başka bir karar birimine sağladığı fiyatlandırılmayan yarar veya yüklediği maliyet biçiminde tanımlanmaktadır. Üretim ya da tüketimin bir yan ürünü olup bu ürün için bir piyasa bulunmamaktadır. Hatta dışsallıklar zaman zaman 'kayıp piyasalar problemi' olarak ele alınmaktadır (Boardman vd, 2001: 79). Ağırlıklı olarak metan gazı ile ilişkili biçimde ortaya çıkan Sera Gazı Salınımı(SGS) büyük ölçekli kömür işletmelerindeki önemli dışsallıklardan birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla 'Karbon kredisi ticaretine' konu olan 'karbon piyasası' ve 'kota ticareti', madencilikten kaynaklanan sera gazı salınıminin içselleştirilmesi ve minimize edilmesinde giderek artan biçimde uygulanmaktadır. (Dasgupta, 2000) son elli yılda 'projelerin ekonomiklik değerlendirilmesi' alanında oluşan teorinin toplumsal refaha ilişkin bütün amaçları karşılayabilecek biçimde geliştiğini vurgulamaktadır.

Bu çalışmanın amacını çevresel dışsallıklar göz önünde bulundurularak madencilik projelerinin ekonomiklik değerlendirmesinin bir madencilik projesi örneğine dayalı olarak incelenmesi oluşturmaktadır. Önce 'ekonomik değerlendirme' yaklaşımı ve 'dışsallık' kavramları kuramsal olarak ele alınmakta daha sonra konu Edirköy kömür madeni projesine uygulamaktadır.

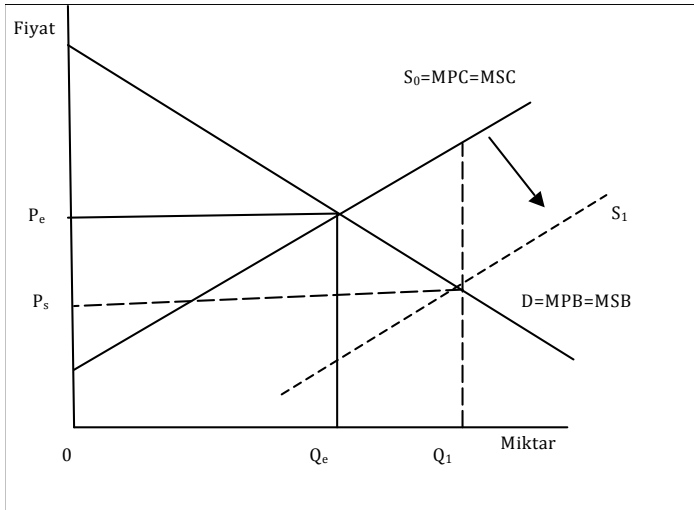
II. EKONOMİK ETKİNLİK VE GÖLGE FİYATLAMA

'Ekonomik etkinlik' ya da 'ekonomik karlılık analizinde' proje, ekonomik refah düzeyi üzerindeki etkileri açısından değerlendirilir. Ekonomik karlılık analizinde projenin girdi ve çıktıları fırsat maliyeti ya da başka bir ifadeyle 'gölge fiyatlarla' değerlendirilir. Tam rekabet piyasasında oluşan fiyatların fırsat maliyetini yansıttığı dolayısıyla kaynak dağılımında etkinliğin sağlandığı varsayılır. Ancak madencilik faaliyetinden kaynaklanan atıklar için piyasa söz konusu değildir. Müdahalelerin söz konusu olduğu piyasalardaki fiyatlar marjinal fayda ve marjinal maliyeti yansıtmamaktadır. Ekonomik karlılık analizinde girdi ve çıktılara ilişkin piyasa fiyatları gölge marjinal fayda ve marjinal maliyetleri temsil eden gölge fiyatlarla değiştirilir. Kaynak dağılımında etkinlik ve gölge fiyatlandırma Şekil 1 yardımıyla incelenebilir. Şekil 1' de arz eğrisi S_0 iken piyasa denge fiyatı P_e ' dir. Tüketiciler açısından bu fiyat denge çıktı düzeyinde (Q_e) marjinal özel faydayı (MPB) ölçer. Üreticilerin bakış açısından ise (P_e) fiyatı denge üretim düzeyinde son birim malın sunulması için razı olunan minimum fiyatı temsil eder. Marjinal üreticilerin normal kar sağladıkları tam rekabet piyasasında bu fiyat marjinal özel maliyeti (MPC) ölçer. Mülkiyet hakkının açıklıkla belirli olduğu tam rekabet piyasalarının diğer bir özelliği ise özel ve sosyal fayda ve maliyetler arasında fark bulunmamasıdır. Denge fiyatı

marjinal sosyal fayda (MSB) ve marjinal sosyal maliyetinde (MSC) ölçüsüdür (Hussen, 2004). Dolayısıyla;

$$P_c = MPB = MSB = MPC = MSC' \text{ dir.}$$

Tam rekabet piyasasında piyasa fiyatı emek ya da sermaye gibi söz konusu bir kaynağın kıtlığını duyarlı biçimde yansıtmaktadır. Başka bir ifadeyle uzun dönemde piyasa fiyatı denge üretim düzeyinde son birim üretim için kullanılan kaynakların sosyal maliyetini yansıtır. Fiyat müdahale sonucunda yapay olarak piyasa denge fiyatının (P_c) altında ya da üstünde belirlendiğinde sosyal maliyeti yansıtmayacak ve kaynak dağılımında etkinsizliğe neden olacaktır. Piyasa fiyatının P_c ' den P_s 'ye düşürüldüğünde arz eğrisi S_0 ' dan S_1 'e kaymaktadır (Şekil 1). Bu durumun vergi indirimi, nakit yardımı gibi hükümet sübvansiyonları biçiminde piyasaya müdahalesi ile oluştuğunu var sayalım. Yapay olarak belirlenen yeni denge fiyatında (P_s), piyasayı temizleyen çıktı düzeyi sosyal optimum düzeyinden (Q_e) Q_1 düzeyine yükselecektir. Yeni üretim miktarını karşılamak için daha çok toplumsal kaynak tahsis edilecektir. Q_e düzeyinin üzerindeki bütün üretim miktarlarında, S_0 arz eğrisi boyunca bu kaynakların kullanılmasıyla oluşan marjinal sosyal maliyet değerleri yani arz fiyatları piyasa fiyatını (P_s) aşmaktadır. Bu durum kaynakların toplumun en çok fayda sağlayacağı biçimde kullanılamaması yani etkinsiz ya da yanlış kullanımı anlamına gelmektedir (Hussen, 2004).

Şekil 1: Piyasa fiyatı ve kaynak dağılımında etkinlik (Hussen,2004).

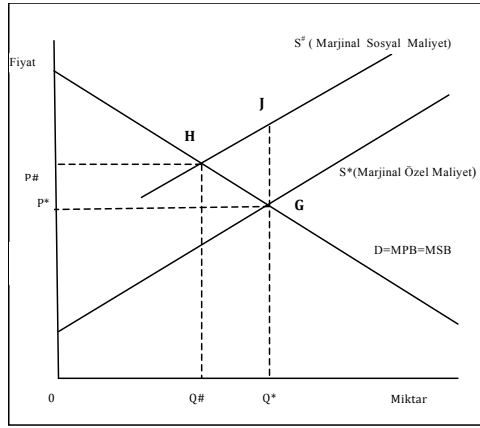
“Gölge fiyatlandırmada” müdahalelere bağlı olarak piyasada yapay biçimde oluşan fiyatlar marjinal maliyet ve marjinal faydayı yansıtan gölge fiyatlarla

değiştirilir. Gölge fiyatlar, “ekonomik fiyatlar” ya da “muhasabe fiyatları” olarak da adlandırılır. Gölge fiyatlar vergi, sübvansiyon, tarife gibi uygulamalar, tekellerin ve işgücü piyasasında eksikliğin varlığı gibi piyasa işleyişini bozucu durumlarda çeşitli biçimlerde uygulanır.

Proje değerlendirmede projenin karlılık düzeyini miktarsal olarak yansıtan karlılık ölçütü Net Bugünkü Değer (NBD)’ dir. NBD, projenin yaşam döngüsü boyunca ortaya çıkan net nakit akımlarının belirli bir iskonto oranı üzerinden indirgenmiş toplam değeridir.

III. DIŞSALLIK

Dışsallık en genel anlamda malın üretim ya da tüketiminin bu süreçte yer almayan kişi veya ekonomik birimler üzerindeki etkisi olarak tanımlanabilir (Broadman vd, 2001: 79). Tam rekabetçi dengenin kaynak dağılımında etkinliği sağlaması durumu, piyasa arz ve talep eğrilerinin her malın üretiminden ve tüketiminden doğan tüm yararları ve maliyetleri yansıttığı varsayımı yatar. Bir malın üretimi ve tüketimi üçüncü kişilere karşılığı ödenmeyen bir maliyet yüklediğinde olumsuz dışsallık ortaya çıkmaktadır. Madencilik faaliyetleri ağırlıklı olarak olumsuz dışsallıklara neden olur. Madende oluşan Asit Kaya Drenajı nedeniyle komşu su kaynaklarının bozulması ve tarımsal verimlilikte düşüş ve sera gazı salınımı bu duruma örnek olarak verilebilir. Olumsuz dışsallık şekil 2 yardımıyla incelenebilir. S^* arz eğrisi söz konusu malı sağlayanların katlandığı özel marjinal maliyeti $S^{\#}$ eğrisi ise özel marjinal maliyetle birlikte topluma yüklenen dışsallığı da kapsayan toplam maliyeti yansıtmaktadır. Şekil 2’de bu iki eğri paralel kabul edilmiştir. Her bir üretim düzeyi için bu eğriler arasındaki dikey uzaklık topluma yüklenen dışsallığı temsil eder. Olumsuz dışsallıklar kaynak dağılımındaki etkinliği bozucu etki yaratırlar. Şekil 2’de tam rekabetçi ortamda piyasa dengesi marjinal faydayı da temsil eden talep eğrisi ($D = MPB$) ile özel marjinal maliyeti temsil eden arz eğrisi ($S^* = MPC$)’ nin kesiştikleri, dolayısıyla toplam fazlanın maksimum olduğu $G (P^*, Q^*)$ noktasında gerçekleşir. Olumsuz dışsallığın olduğu durumda ise optimal üretim noktası $H (P^{\#}, Q^{\#})$ ’ dır. P^* fiyat düzeyi $P^{\#}$ fiyatından daha düşüktür. Bu durum piyasa mekanizmasının olumsuz dışsallıkların varlığında malın üretim maliyetinin olduğundan az değerlendirilerek arzulanandan ($Q^* - Q^{\#}$) kadar fazla üretilmesine yol açması ve dolayısıyla etkinliğin sağlanamaması anlamına gelmektedir. Etkinsizliğin sosyal maliyeti ($Q^* - Q^{\#}$) kadar üretilen malın marjinal sosyal maliyeti ile marjinal sosyal yararı arasındaki farka eşit olup Şekil 2’ de GHJ üçgeninin alanına karşı gelmektedir (Broadman, 2001: 80).

Şekil 2: Olumsuz Dışsallık

Madencilik faaliyetlerinden kaynaklanan çevresel dışsallıklar iklim değişikliği, insan sağlığı, hava ve su kalitesi ve ekosistem üzerindeki olumsuz etkilerle ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. İklim değişikliği etkisi özellikle büyük ölçekli kömür madenciliğinde kömür damarının doğal olarak içerdiği metan gazının da (CH_4) açığa çıkması nedeniyle önem kazanmaktadır.

Dışsallıkların giderilmesi ya da içselleştirilmesine yönelik kamusal çözümler vergilendirme, sübvansiyonlar, yasaklama, regülasyon ve kota ticaretidir. Giderek yaygınlaşan kota ticareti ile hükümetler temiz hava için bir piyasa yaratırlar. Kirletme izni karşılığında ödenen fiyat kirlenme için verilen değeri ölçer.

IV. SERA GAZI EMİSYONUNUN SOSYAL MALİYETİ

Yakıtların kullanımı büyük ölçüde karbon dioksit (CO_2), daha küçük miktarlarda metan (CH_4) ve nitrius Oksit (N_2O) gibi sera gazlarının salınımına (SGS) neden olur. Bu gazların “küresel ısınma potansiyeli” olarak da adlandırılan “sera gazı etkileri”, CO_2 eşdeğeri miktarlarının hesaplanmasıyla belirlenebilir (COe-ton, COe – kg gibi). Seragazi emisyon faktörleri tüketilen bir birim yakıtın CO_2 eşdeğeri cinsinden etkisini yansıtır. CO_2 eşdeğeri olarak miktarları hesaplanan sera gazı salınımlarının ekonomik değerlemesinin gerçekleştirilebilmesi için bu gazların ‘sosyal maliyetini’ yansıtan ‘karbon dioksitin gölge fiyatının’ belirlenmesi gerekir. Karbonun sosyal maliyeti karbon emisyonundaki bir birim artışın bugün ve gelecekte yaratacağı ekonomik tahribatın bugünkü değeridir (Carbon Trust, 2013). Çevresel tahribatın tahmini, CO_2 e salınım miktarındaki artışın iklim değişikliği ve dolayısıyla insan faaliyetleri ve sağlığı üzerindeki etkilerinin mekânsal boyutu da kapsayacak biçimde

yansıtan etki-tepki (dose-response) fonksiyonunun belirlenmesini gerektirir. Ancak bu fiziksel bağlantı belirlendikten sonra fiziksel değişikliklerin piyasa ve piyasa dışı yöntemler kullanılarak ekonomik değerlemesi mümkün olabilir. Belirsiz bir gelecekte iklim değişikliklerinden kaynaklanacak belirsiz maliyetlerin hesaplanmasının hüner gerektiren bir iş olarak kabul edilmektedir. Yeterli bilgi olduğunda gelecekteki her emisyon düzeyinde bir marjinal kirlilik azaltma maliyeti (emisyon azaltımı için arz) karbonun sosyal maliyeti (emisyon azaltımı için talep) ile karşılaştırılarak optimum kirlilik ya da emisyon düzeyi belirlenebilir. Karbonun sosyal maliyeti yaygın olarak emisyon azaltıcı politikaların faydalarının hesaplanmasında kullanılmaktadır. Çeşitli iklim ve ekonomi modelleri geliştirilmiş olmasına karşın ek sera gazı salınımının yarattığı çevresel tahribata ilişkin tahminler büyük farklılık gösterebilmektedir (Synapse, 2013: 6).

Karbondioksitin tahribat (sosyal) maliyeti için alternatif yaklaşım 'karbon kredisi fiyatlaması'dır. Bu yaklaşımın temelini CO₂ salınımı yaparak iklim üzerinde olumsuz değişime neden olanların karbon kredisi satın alarak bu etkiyi dengelemeleri düşüncesi oluşturmaktadır. Böylece dışsallığın maliyeti karbon kredisi fiyatında içselleştirilmiş olmaktadır. Karbon kredisi fiyatı sera gazlarının ekonomik maliyetine alternatif oluşturmaktadır. "Karbon sertifikası" olarak da adlandırılan "karbon kredisi fiyatlaması" "sınırla ve ticaretini yap (cap and trade)" yaklaşımı kapsamında yaygın olarak uygulanmaktadır. Bu politika sertifika sahiplerine sertifika karşılığı belirli bir birim sera gazı salınımı hakkı vermektedir. Hükümet tarafından sınırlı sayıda sertifika piyasaya sunulur. Bu uygulamada karbon kredileri ikincil bir piyasada alınıp satılmaktadır. Firmaların karbon kredisi satın almaları işletme maliyetlerini artırır. Dolayısıyla çevreyi daha az kirleterek üretim yapan firmalara avantaj sağlar. Karbon kredisi fiyatından daha düşük fiyata karşı gelen miktarda emisyon yapılması yoluyla emisyon düzeyinde düşüşü teşvik eder. "Sınırla ve Ticaretini yap" sisteminde sertifika miktarı, "sınırlamayı" yani toplumun tümü için salınım azaltma hedefini temsil eder. Yüksek miktarda salınım azaltımı hedeflendiğinde "sınırlama" daraltılırken karbon kredisi fiyatı yükselir. Karbon salınımının fiyatlandırılması dışsallığın içselleştirilmesi anlamına gelmektedir.

V. ÖRNEK UYGULAMA

Yukarıda kuramsal çerçevede ele alınan projelerin ekonomik değerlendirilmesi ve çevresel dışsallık konusu Edirköy linyit madeni projesine uygulanarak örneklenabilir.

Edirköy linyit yatağı Tekirdağ ili Saray ilçesi sınırları içinde yer almaktadır. Sahadaki ortalama 2000 kcal/kg ısı değerindeki 11 000 000 ton kömür rezervinin yılda 1 100 000 ton üretimle 10 yılda tüketilmesi planlanmaktadır. Sahada yeraltı işletmesi yapılacaktır. Üretim yöntemi olarak ‘tam mekanize uzun ayak yöntemi’ seçilmiştir (MTA,1979).

‘Proje karlılık analizi’ olarak da adlandırılan piyasa fiyatlarıyla, yani piyasa bakış açısıyla Edirköy projesi karlılık analizi aşağıdaki gibidir.

Yatırım tutarı 2014 yılı fiyatlarıyla proje verileri, ilgili çalışmalar ve benzer teknik koşullardaki işletme parametreleri göz önünde bulundurularak 175 milyon \$ olarak belirlenmiştir. Yatırım dönemi yatırımlarının ilk yıl tamamlanması ön görülmektedir. Döviz kuru 1\$=2 TL kabul edildiğinde 350 milyon TL.’dir (MTA, 1979; Köse vd., 2010). Makina ve teçhizat için gümrük tarifesi 0,25 alındığında piyasa değeri 387,5 milyon TL.’dir (T.C.Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2014). Yatırım tutarının bileşenlerine göre dağılımı Tablo 1’deki gibidir.

Tablo 1: Yatırım Tutarı bileşenleri

	Dış Para (*milyon \$)	İç Para (*milyon TL)	Tarife	Piyasa Fiyatı (Milyon TL)
Yeraltı Makina Teçhizat	50	100	0,25	125
Yeraltı Hazırlık	25	50		50
Yerüstü Tesis	25	50	0,25	62,5
Diğer	75	150		150
Toplam	175	350		387,5

Yıllık İşletme giderleri 2014 yılı fiyatlarıyla ve ilgili proje verileri de göz önünde bulundurularak Tablo 2 ‘deki gibi belirlenmiştir.

Tablo 2: Piyasa Fiyatlarıyla İşletme Giderleri

	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Yıllık Gider (milyon TL)
Toplam İşçilik			14.10
Vasıfsız ¹	212 kişi/yıl	13608 TL/kişi.yıl	2.88
Vasıflı ²	171 kişi/yıl	65652 TL/kişi.yıl	11.22
Enerji ³	40125000 kwh/yıl	18.17 krş/kwh	7.29
Akaryakıt ⁴	278 100 lt/yıl	4,5 TL/lt.	1,25
Bakım Onarım ⁵			10
Diğer			5
Toplam			37.64

1. Vasıfsız işçilik için aylık ücret 1134 TL/ay' dır (Çalışma Genel Müdürlüğü, 2014).

2. Vasıflı işçilik için aylık ücret 5471 TL/ay' dır (TÜİK, 2014).

3. Fosuz tarife değeri (EPDK, 2014).

4. Motorin fiyatı (TP, 2014).

5. İç para cinsinden yeraltı makine ve teçhizat bedelinin %10' u alınmıştır.

Edirköy sahasından üretilecek kömür termik santrale ve ısınma amaçlı olarak piyasaya verilecektir. TKİ 2014 yılı verileriyle benzer kalitede parça kömür fiyatları 70 TL/ton - 140 TL/ton aralığında değişmektedir(TKİ, 2014). Edirköy projesi için kömür satış fiyatı 110 TL/ton seçilmiştir. Yıllık gelir;

1 1000 000 ton/yıl * 110 TL/ton = 121 Milyon TL' dir.

Yıllık nakit akımı ise;

121 milyon TL - 37.64 milyon TL = 83,36 milyon TL' dir.

Dönem sonu oluşan proje nakit akımlarının 0.05 indirim oranı üzerinden yatırım dönemi sonuna indirilmesiyle Proje Net Bugünkü Değeri (NBDp), 256, 07 Milyon TL. olarak belirlenmiştir. Proje 0,10 ve 0,15 indirim oranlarında da pozitif değerler almaktadır (Tablo 3). Projenin önerilen indirim oranlarında pozitif NBD' ler sağlıyor olması piyasa bakış açısıyla etkinlik anlamına gelmektedir.

Tablo 3: Piyasa Fiyatlarıyla Proje Karlılık Analizi

İndirim Oranı	0,05	0,10	0,15
NBDp(*Milyon TL.)	256,07	124,62	30,79

Proje NBD' in indirim oranı ve satış fiyatına bağlı olarak değişimi incelendiğinde, 88 TL/ton fiyat ve 0,10 indirim oranında negatif değer aldığı görülmektedir(Tablo 4).

Tablo 4: Proje NBD' nin Değişimi

İndirim Oranı	0,05	0,10	0,15
Fiyat(TL/ton)			
70	-80279583	-143029491	-187821015
88	69213205	-24070671	-90657654
110	256079190	124627852	30796545
132	442945175	273326375	152250746
158	667184358	451764604	297995787

'Etkinlik analizi' olarak da adlandırılan 'Ekonomik karlılık analizinde' projenin tüm toplumun refah düzeyi üzerindeki etkisi 'fırsat maliyeti' ya da 'gölge fiyatlarla' çevresel dışsallıklarda göz önünde bulundurularak değerlendirilir. Edirköy projesinde proje girdilerinin büyük bir bölümü dolaylı vergi ve tarifelerden etkilenmektedir. Bölgede tarımsal alanda ikame eden kişiler arasından temin edilecek vasıfsız işçiliğin fırsat maliyeti asgari ücretin 0,50' si düzeyindedir (Cengiz ve Baydur, 2010). Edirköy projesinden kaynaklanan başlıca çevresel dışsal etkiyi 'sera gazı salınımı' oluşturmaktadır. Sera gazı etkisi ağırlıklı

olarak kömür üretimi sırasında açığa çıkan metan gazından (CH₄) kaynaklanmaktadır. Edirköy projesi için ‘ekonomik karlılık’ analizi piyasa fiyatlarıyla proje karlılığının fırsat maliyetleri kullanılarak yeniden belirlenmesi ve sera etkisinin değerlendirilmesi olmak üzere iki aşamada uygulanmakta daha sonra bütünsel olarak değerlendirilmektedir.

Edirköy projesi için ‘ekonomik karlılık’ analizinde gümrük tarife bedelleri devlete transfer niteliğinde olduğundan dikkate alınmayarak toplam yatırım tutarı 350 milyon TL. olarak seçilmiştir. İşletme giderleri vergi ve fırsat maliyeti dönüşümleri uygulanarak gölge fiyatlarla Tablo 5 deki gibi yeniden belirlenmiştir.

Tablo 5: Gölge Fiyatlarla İşletme Giderleri

	Miktar	Piyasa Birim Fiyat	Vergi-Fırsat Maliyeti	Gölge Birim Fiyat	Toplam Yıllık Gider (milyon TL)
Toplam İşçilik					10,72
Vasıfsız ¹	212 kişi/yıl	13608 TL/kişi.yıl	0,7	4082 TL/kişi.yıl	0.85
Vasıflı ²	171 kişi/yıl	65652 TL/kişi.yıl	0,18	57774 TL/kişi.yıl	9,87
Enerji ³	40125000 kwh/yıl	18.17 krş/kwh	0,55	8.17krş/kwh	3,28
Akaryakıt ⁴	278 100 lt/yıl	4,5 TL/lt.	0,5	2.25 TL/lt.	0,62
Bakım Onarım ⁵					10
Diğer					5
Toplam					29,62

1. Vasıfsız işçilik için fırsat maliyeti aylık ücretin %50’ si, vergi oranı ise %20’ dir (Çalışma Genel Müdürlüğü, 2014).

2. Vasıflı işçilik için vergi oranı %18’ dir (TÜİK, 2014).

3. Vergi ve diğer kesintilerin oranı %55’ dir (EPDK, 2014).

4. KDV ve Özel Tüketim Vergisi oranı %50' dir (TP, 2014).

5. İç para cinsinden yeraltı makine ve teçhizat değerinin %10' u alınmıştır.

Satış fiyatı 110 TL/ton seçildiğinde gölge fiyatlarla yıllık net nakit akımı;

121.00 Milyon TL. - 29,62 Milyon TL = 91.38 Milyon TL' dir.

Projenin yaşam devri boyunca ortaya çıkan Net nakit akımlarına 0,05 reel indirgeme oranı uygulanmasıyla ekonomik Net Bugünkü Değer (NBD_{e1}) 360,48 milyon TL olarak belirlenmiştir. 0,10 ve 0.15 indirgeme oranları için de NBD_{e1} pozitif değerler almaktadır (Tablo 6). Bu durum proje ile kıt kaynakların dağılımı açısından etkinliğin sağlanması anlamına gelmektedir. Edirköy projesi ile projeden etkilenenlerin net refah düzeyi proje öncesine göre artmaktadır. Proje kaynak dağılımındaki etkinlik açısından piyasa bakış açısına oranla daha caziptir. Bu durum proje gelirleri sabitken gölge fiyatlamasının proje maliyetlerini düşürücü etki yapmasından kaynaklanmaktadır. Ekonomik analiz sürecinde yatırım malları üzerindeki tarifeler ile akaryakıt ve enerji giderleri üzerindeki vergilerin göz önünde bulundurulmaması ve vasıfsız işçiliğin fırsat maliyeti ile değerlendirilmesi toplam maliyeti düşürücü etki yaratmaktadır (Tablo 6).

Tablo 6: Gölge Fiyatlarla Proje karlılık Analizi

İndirgeme Oranı	0,05	0,10	0,15
NBD_{e1} (*Milyon TL)	360.48	215.36	111,38

Farklı satış fiyatları için NBD_{e1} 'nin değişimi incelendiğinde 0.05 indirgeme oranında 56 TL/ton satış fiyatında düzeyinde NBD_{e1} negatif değer almaktadır (Tablo 7).

Tablo 7: Ekonomik NBD' nin Değişimi

İndirgeme Oranı	0,05	0,10	0,15
Fiyat(TL/ton)			
56	-95468176	-147456415	-184566150
70	24126054	-52289360	-10683542
88	173618842	66669459	-9672101
110	360484827	215367983	111782098
132	547350813	364066506	233236299
158	771589995	542504735	378981340

Edirköy yeraltı linyit işletme projesinde başlıca dışsal etkiyi Sera Gazı Salınımı (SGS) oluşturmaktadır. SGS'nin büyük bir bölümünü kömür üretimi sırasında açığa çıkan Metan gazı (CH₄) oluşturmaktadır. SGS'nin küçük miktarlardaki öteki bileşenlerini ise bant konveyör, tahkimat, yeraltı ve yer üstü ekipmanları için akaryakıt ve elektrik enerjisi kullanımından kaynaklanan karbondioksit gazı (CO₂) intişarı oluşturmaktadır. Kömür yataklarının jeolojik oluşum sürecinde metan gazı üretilir. Biriken gaz kömür ve yan kayacın üretimi sırasında açığa çıkar. Yeraltı ocaklarında havalandırma sırasında CH₄ toplanarak vantilatörler aracılığı ile atmosfere verilir.

Edirköy projesi için sera gazı salınımının karbondioksit eş değeri cinsinden miktarı (CO₂e -ton) aşağıdaki gibi hesaplanabilir.

IPPC (IPPC, 2006)'ce yeraltı madenlerinde Metan emisyonunun CO₂ e -ton miktarı için aşağıdaki bağıntı önerilmektedir.

$$E = Q * EF$$

Burada,

E = Kömür üretiminden kaynaklanan Co₂e -ton cinsinden toplam SGS miktarı.

EF = Emisyon Faktörü. Bir ton kömür üretimi sırasında açığa çıkan CH₄' ün Co₂ e -ton cinsinden değeri.

$$Q = \text{Yıllık Kömür üretimi(ton/yıl)}.$$

EF aşağıdaki bağıntı yardımıyla hesaplanabilir.

$$EF = EF_{CH_4} * CF_d * GWP_{CH_4}$$

Burada;

EF_{CH_4} = Metan emison faktörü. Bir ton kömür üretimi sırasında açığa çıkan metan miktarı (m^3/ton)

CF_d = Metan için yoğunluk dönüşüm faktörü(ton/m^3)

GWP_{CH_4} = Küresel Isınma Potansiyeli

Metan emisyon faktörü kömür damarı derinliği arttıkça yükselmektedir. 200 m' den düşük, 200-400 m aralığı ve 400 m' den yüksek derinlikler için sırasıyla 10 m^3/ton , 18 m^3/ton ve 25 m^3/ton değerlerini almaktadır(ICCP, 2006: 4.12). Ortalama 300 m yataklanma derinliğindeki Edirköy sahası için bu değer 18 m^3/ton alınmıştır. Yoğunluk dönüşüm faktörü 0,00067 ton/m^3 , metan için küresel ısınma faktörü ise 21' dir (EPA, 2005).

$EF = 18(m^3/ton) * 0,00067(ton/m^3) * 21 = 0,254 CO_2 e- ton'$ dur.

Metan gazından kaynaklanan yıllık SGS miktarı;

$E_{CH_4} = 1\ 1000\ 000\ ton/yıl * 0,254 = 279\ 400\ CO_2 e -ton/ yıl'$ dir.

Motorin için emisyon faktörü European Investment Bank(EIB, 2013:) verileriyle 0,0023 $CO_2 e- ton/Lt'$ dir. Akaryakıt kullanımından kaynaklanan yıllık SGS miktarı;

$E_A = 278\ 100\ Lt/yıl * 0,0023 = 639\ CO_2 e - ton/ yıl'$ dir.

Elektrik enerjisi kullanımı için emisyon faktörü 0,0005 $CO_2 e-ton'$ dur(EIB, 2013).

Elektrik sarfiyatından kaynaklanan yıllık SGS miktarı;

$E_E = 40\ 125\ 000\ kw.h/yıl * 0,0005 = 20\ 062\ CO_2 e - ton/ yıl'$ dir.

Edirköy Projesinden kaynaklanan yıllık toplam SGS miktarı;

$$E = E_{CH_4} + E_A + E_E$$

$E = 279\ 400 + 639 + 20\ 062 = 300\ 101\ CO_2 e-ton'$ dur.

Toplam Sera Gazı Salınımının %93 gibi çok büyük bölümünü metan gazı emisyonu oluşturmaktadır. SGE 'nin sosyal maliyetinin belirlenebilmesi için $CO_2 e-ton$ cinsinden salınım miktarının gölge fiyatla değerlendirilmesi gerekmektedir. Kışlaköy projesinde gölge fiyatı olarak 'karbon kredisi fiyatı' uygulanmaktadır. Uluslararası karbon piyasalarında karbon fiyatı dalgalanma göstermektedir. 2008 -2013 döneminde Kaliforniya Sınırlama ve Ticaret Piyasasında karbon fiyatları 3\$/ton ile 60\$ /ton aralığında değerler almıştır(California

Carbon: INFO, 2014). Aynı dönemde Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sisteminde ise karbon fiyatları 7 Avro ile 25 Avro arasında değişmektedir (European Commission, 2014a). Synapse, ABD hükümet politikaları ve ilgili düzenlemeleri göz önünde bulundurarak 2040 yılına kadarki dönem için ortalama karbon fiyatını 34 \$ olarak tahmin etmiştir (Synapse, 2013). EREC, Avrupa Komisyonunun 2030 yılı İklim ve Enerji Çerçeve planı kapsamındaki yaklaşımlarını değerlendirerek SGS' da %40' lık azalmayı öngören ve yenilenebilir enerji için herhangi bir hedef içermeyen senaryo için 2015-2050 döneminde ortalama karbon fiyatını 25 Avro olarak hesaplamıştır (European Renewable Council, 2014; European Commission, 2014b). Edirköy projesi için Karbon fiyatı 30 \$/ton (60 TL/ton) olarak seçilmiştir. Bu durumda yıllık SGS' nin sosyal maliyeti; $301101 \text{ CO}_2\text{e-ton/yıl} * 60 \text{ TL/ton} = 18\ 066\ 060 \text{ TL/yıl}$ 'dır.

Proje ömrü boyunca oluşacak yıllık SGS maliyetinin %5 indirgeme oranı üzerinden yatırım döneminin sonuna indirgenmesiyle Sera Gazı Salınımının 'net bugünkü değeri(NBD_{CO2}) 138.66 milyon TL. olarak hesaplanmıştır. Farklı karbon fiyatı ve indirgeme oranları için NBDCO2' nin değişimi Tablo 8 'de ki gibidir. Karbon fiyatı arttıkça katlanılan SGS maliyeti artmaktadır.

Tablo 8: Sera Gazı Salınımı Maliyetinin Net Bugünkü Değeri (NBD_{CO2})

İndirgeme Oranı	0,05	0,10	0,15
Fiyat(TL/ton)			
45	103996062	82754819	67592604
60	138661416	110339760	90123472
75	161771652	128729720	105144051

Edirköy projesinde Sera Gazı Salınımı kaynak dağılımı etkinliğini bozucu etki yaratmaktadır. CO₂e sera gazı salınımının maliyeti göz önünde bulundurulduğunda %5 indirgeme oranında projenin ekonomik Net Bugünkü Değeri(NBD_{e1}) 360.48 milyon TL.' den 221.82 milyon TL.' ye(NBDe) düşmektedir. Bu düşüş %38 oranındadır.

$$NBD_e = NBD_{e1} - NBD_{co2}$$

$$221,82 = 360,48 - 138,66$$

60 TL/ton karbon fiyatı geçerliiyken farklı kömür satış fiyatı ve indirim oranlarında Ekonomik NBD_e'nin değişimi Tablo 9 'da ki gibidir. %5 indirim oranında SGS içerilmediğinde Net Bugünkü Değer 56 TL/ton düzeyinde negatif değer alırken SGS göz önünde bulundurulduğunda 70 TL/ton düzeyinde negatif değer almaktadır.

Tablo 9: SGS Maliyetini İçeren Ekonomik NBD' nin Değişimi

İndirim Oranı	0,05	0,10	0,15
Satış Fiyatı(TL/ton)			
45	-329804977,2	-333929819,7	-336874174,3
56	-234129592,7	-257796175,4	-274689623,5
70	-114535362,2	-162629120,1	-196958935
88	34957426,07	-43670300,91	-99795574,44
110	221823411,4	105028223,1	21658626,3
132	408689396,6	253726747	143112827
158	632928579	432164975,8	288857867,9

Edirköy projesinde karlılık ölçütünün piyasa ve kaynak dağılımındaki etkinlik bakış açılarından değişimi Tablo 10 'da izlenebilir. Tabloda %5 indirim oranında piyasa fiyatları ve sera gazı emisyon maliyetini de içerecek biçimde gölge fiyatlarla NBD düzeyindeki değişim girdi ve çıktı bileşenleriyle ilişkili olarak yer almaktadır. Karlılık ölçütü gölge fiyatlarla piyasa fiyatlarına oranla daha yüksek değerler almakta, SGS maliyeti ise ekonomik karlılık düzeyini düşürücü etki göstermektedir.

Tablo 10: NBD' nin Proje ve Ekonomik Karlılık bileşenlerine Göre Değişimi(TL)

<u>Yatırım Tutarı</u>	Proje Karlılık	Ekonomik Karlılık
Yer altı Makine Teçhizat.	125000000	100000000
Yer altı Hazırlık.	50000000	50000000
Yerüst Geliştirme.	62500000	50000000
Diğer	150000000	150000000
Toplam YT	387500000	350000000
<u>İşletme Maliyetleri</u>		
İşçilik	108 964 397	77 853 765
Vasıfsız	22 276 402	6 682 920
Vasıflı	86 687 995	71 170 845
Enerji	56 296 949	25 333 627
Akaryakıt	9 663 365	4 831 683
Bakım-Onarım	77 217349	77 217 349
Diğer	38 608 674	38 608 674
Toplam	290 750 736	223 845 098
<u>YıllıkGelir</u>	934 329 926	934 329 926
<u>NBDe1</u>	256 079 190	360 484 828
NBDcoe		138 661 416
NBDe		221 823 411

SONUÇLAR

Bu çalışmada madencilik projelerinin çevresel dışsallıklar göz önünde bulundurularak 'ekonomik değerlendirmesinin' bir madencilik projesiyle örneklenecek incelenmesi amaçlanmaktadır.

'Ekonomik değerlendirme', birbiriyle ilişkili olarak 'proje karlılık analizi' ve 'ekonomik karlılık analizi' olmak üzere iki boyutta ele alınmıştır. 'Proje karlılık analizinde' projenin kaynak dağılımı üzerinden etkisi piyasa fiyatlarıyla ve piyasa bakış açısıyla ele alınmaktadır. 'Ekonomik karlılık analizinde' ise kaynak dağılımı üzerindeki etki tüm toplumun bakış açısıyla değerlendirilir. Projeye ilişkin piyasa fiyatları 'fırsat maliyetleri' yani 'gölge fiyatlarla' yeniden uygulanır. Çevresel dışsallıklarda uygun biçimde fiyatlandırılarak 'içselleştirilir'. 'Ekonomik etkinlik analizinde' net faydanın ortaya çıkması toplumsal refah düzeyinde artış anlamına gelmektedir.

Büyük ölçekli kömür üretiminden kaynaklanan önemli çevresel dışsallıklardan birisini sera gazı salınımı oluşturur. SGS büyük ölçüde kömür damarının içerdiği metan gazının açığa çıkmasından kaynaklanmaktadır. 'Karbon kredisi ticareti' biçiminde uygulanan 'kota ticareti' madencilikten kaynaklanan sera gazı salınımı biçimindeki dışsallığın içselleştirilmesinde giderek artan biçimde uygulanmaktadır.

'Ekonomik değerlendirme' yaklaşımı dışsal etkiyi de kapsayacak biçimde Edirköy kömür yatağı işletme projesi için uygulanmıştır. Karlılık ölçütü(NBD), 'proje karlılık analizi' ve 'ekonomik karlılık analizi' için sırasıyla, $NBD_p = 256$ milyon TL. ve $NBD_e = 360$ milyon TL.' dir. Bu durum projenin piyasa ve toplumsal bakış açısından kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. NBD_e ' nin pozitif değer alması toplumsal açıdan kıt kaynakların verimli kullanıldığını göstermektedir. Projeden kaynaklanan faydanın maliyeti aşır olması, projeden olumsuz etkilenenlerin durumunun telafi edilmesi ve net refah düzeyinin artması anlamına gelmektedir. Edirköy projesine ilişkin başlıca dışsallık sera gazı salınımına ilişkindir. Co_2 - ton cinsinden sera gazı salınımı karbon kredisi fiyatı kullanılarak değerlendirilmiş, başka bir ifadeyle içselleştirilmiştir. SGS' nin toplumsal maliyeti, $NBD_{Co_2} = 139$ milyon TL. olarak hesaplanmıştır. SGS' nin kaynak dağılımı üzerindeki işlevi etkinliği bozucu yöndedir. SGS göz önünde bulundurulduğunda toplumsal net fayda %38 oranında azalmaktadır (139 milyon TL./ 360 milyon TL.= $0,38$).

Madencilik projeleri toplumsal refah düzeyinin artmasına katkıda bulunmakla birlikte önemli çevresel dışsallıkları içerirler. Dolayısıyla proje seçim sürecinde madencilik projelerinin 'Ekonomik değerlendirme yaklaşımıyla' belirlenmesi toplumsal kaynakların optimum kullanımı açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- BOARDMAN, A.E.; GREENBERG, D.A; AIDEN.R.V.ve D.L WEIMER. (2001). *Cost – Benefit Analysis : Concepts and Practice* , Second Ed., Prentice Hall Inc, New Jersey, U.K.
- CARBON TRUST. (2013). *Conversion Factors: Energy and Carbon Conversions 2013 Update*, [http:// www.carbontrust.com](http://www.carbontrust.com).
- CALIFORNIA CARBON:INFO. (2014). *GHG Emissions Data*, <http://californiacarbon.info/lists/#ghg-2012>
- CENGİZ, S. ve .C.M. BAYDUR. (2010). Kırdan Kente Göç ve Tarımsal Verimlilik: Türkiye Örneği, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(2),85-98
- ÇALIŞMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2014). *Asgari Ücretin Net Hesabı ve İşverene Maliyeti* , <http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/cgm/asgariucret/2014ikinciay>
- DASGUPTA, P. (2000). Valuing Biodiversity. In: S, Levin (Ed). *Encyclopedia of Biodiversity*, Academic Press, New York.
- ENERJİ PİYASASI DÜZENLEME KURULU(EPDK). (2014). *Elektrik Piyasası 2011-2015 Dönemi Ulusal Tarifeler*. <http://www.epdk.org.tr/index.php/elektrik-piyasasi/tarifeler?id=133>
- EUROPEAN INVESTMENT BANK(EIB). (2014). *Methodologies for the Assessment of Project GHG Emissions and Emissions Variations*.
- EUROPEAN COMMISSIONS(EC). (2014a). *The EU Emissions Trading System(EU-ETS)*. <http://ec.europa.eu/clima/Policies/ets/index.en.htm>
- EUROPEAN COMMISSIONS(EC). (2014b). *2030 Framework for Climate and Energy Policies*. <http://ec.europa.eu/clima/Policies/2030/index.en.htm>
- EUROPEAN RENEWABLE ENERGY COUNCIL.(2014). *Understanding the 2030 Climate and Energy Framework Analysis of Impact Assessment*, Brussels, Belgium.
- HUSSEN, M. (2004). *Principles of Environmental Economics*, Routledge, New York.
- INTERGOVERNMENTAL PANEL ON CLIMATE CHANGE(IPPC). (2006). *Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories*, Geneva2,Switzerland.
- KÖSE, H.,PAMUKÇU.C. ve E. YALÇIN. (2010). *Project Design of an Open Pit Colliery in Tekirdağ, Turkey*. 'Acta Montanostica Slovaca', 15(2), 109-120.
- MADEN TETKİK ARAMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ(MTA). (1979). *Tekirdağ-Saray-Linyit Kömürü Fizibilite Etüdü, İşletme.I,MTA, Ankara*.
- SYNAPSE ENERGY ECONOMICS INC. (2013). *Carbon Dioxide Price Forecast* , Massachussets, USA.
- T.C. GÜMRÜK VE TİCARET BAKANLIĞI. (2014). *2014 Yılı Gümrük Tarife Cetveli*, [http:// gtb.gov.tr/duyurular/2014-yili-gumruk-tarife-cetveli-aciklandi](http://gtb.gov.tr/duyurular/2014-yili-gumruk-tarife-cetveli-aciklandi)
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU(TÜİK).(2014). *İşgücü Maliyeti ve Kazanç İstatistikleri, Toplu İş Sözleşmesi Kapsamında Olan İş Yerleri Aylık Ortalama İşgücü Maliyetleri ve Bileşenleri*, <http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt id=1008>

TÜRKİYE KÖMÜR İŞLETMELERİ(TKİ).(2014). *TKİ Kurumunca Üretilip Satılan Kömürlerin KDV hariç FOB Satış Fiyatları ve Ortalama Analiz Değerleri*, [http://www.tki.gov.tc./Dosyalar/Dosya/kömürfiyat.pdf](http://www.tki.gov.tc/Dosyalar/Dosya/kömürfiyat.pdf).

TÜRKİYE PETROLLERİ PETROL DAĞITIM A.Ş. (2014). *Güncel Fiyatlar*, <http://www.tpd.com.tr/Sayfalar/Fiyatlar.aspx>

UNITED STATES ENVIRONMENTAL PROTECTION AGENCY(EPA). (2005). *Emission Facts, Office of Transportation and Air Quality*, Washington DC.

II EYLÜL VE SONRASI: TERÖRİZM, PETROL VE NÜKLEER TEHDİT EKSENİNDE ORTADOĞU

Ramazan İZOL*
Samet ZENGİNOĞLU**

Atf/©: İzol, Ramazan; Zenginoğlu, Samet, (2014). "11 Eylül ve Sonrası Terörizm, Petrol ve Nükleer Tehdit Ekseninde Ortadoğu", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 423-439.

Özet: 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırıların ardından üç husus dikkat çekmiştir. İlk olarak; gerçekleştirilen bu saldırı, terörizm olgusunun Soğuk Savaş dönemine kıyasla farklı yöntem ve içerikle değerlendirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. İkinci olarak; bu saldırılar sonrası ABD'nin 2001 Afganistan ve akabinde 2003 Irak müdahaleleri ile esas amacının petrol kaynak ve güzergâhlarının kontrolü olduğu tartışmaları gündeme taşınmıştır. Son olarak ise, müdahale süreci ve sonrasında İsrail-İran hattı başta olmak üzere Ortadoğu bölgesinde nükleer tehdit konusu gündeme gelmiştir. Bu genel çerçevede dâhilinde bu çalışmanın amacı; 11 Eylül ve sonrasında bu üç husus ekseninde Ortadoğu bölgesine yönelik görüş ve tartışmaların farklı perspektifler dâhilinde ortaya konmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Terörizm, Petrol, Nükleer Tehdit.

Makale Geliş Tarihi: 16.07.2014/ Makale Kabul Tarihi: 11. 12. 2014

* Dr., Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi. e-posta: ramazanizol@akdeniz.edu.tr

** Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi. e-posta : sametzinginoglu@gmail.com

9/11 and Its Aftermath: Middle East on the Axis of Terrorism, Oil and Nuclear Threat

Citation/©: İzol, Ramazan; Zenginoğlu, Samet, (2014). "9/11 and Its Aftermath: Middle East on the Axis of Terrorism, Oil and Nuclear Threat", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 423-439.

Abstract: *Following the attacks on the World Trade Center in the US on September 11th 2001, three points draw attention. Firstly, these attacks revealed the obligation of evaluating the phenomenon of terrorism with a distinctive method and content when compared with the Cold War period. Secondly, the debates that the essential goal for US was the intervening with Afghanistan and Iraq in 2001 and 2003 respectively was to control the resources and routes for oil, and these attacks were used as the means of legitimacy are often brought to the agenda. And lastly, during and after the intervention, the issue of nuclear threat came under fire in the Middle East, especially on the Israel–Iran line. Within this general framework, the main goal of this study is to introduce the different perspectives, views, and debates on the Middle East on the axis of three factors about 9/11 and its aftermath.*

Keywords: *Middle East, Terrorism, Oil, Nuclear Threat.*

I. GİRİŞ

Ortadoğu coğrafyasının asırlardır dünyanın kalp merkezi ve ana eklem noktalarından biri olduğu bilinmektedir. Bu coğrafya, teo–stratejik açıdan tek tanrılı üç büyük dinin doğduğu yer olması bakımından; jeo–stratejik açıdan ise, sahip olduğu yer altı kaynakları bakımından büyük öneme sahip olmuştur.

Ortadoğu, sahip olduğu bu stratejik konumdan ötürü Soğuk Savaş dönemi boyunca iki süper gücün (Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) öncelikli coğrafyalarının başında gelmiştir. Dâhili aktörler açısından ise, özellikle Arap milliyetçiliğinin yayılması, İsrail ile Arap Devletleri arasındaki karşılıklı birbirlerini tanımamaya dayalı çatışmaların hiç durmadan devam etmesi, Soğuk Savaş süresince bölgede tansiyonun yüksek olmasına neden olmuştur. Ayrıca, İsrail-Filistin çatışmasına bağımlı olarak yükselen terörizm tehdidi bölgenin istikrarsızlaşmasına yol açtığı gibi, problemlerin içinden çıkılmaz bir karaktere dönüşmesinde de etkili olmuştur (Nayon, 2007: 69-78).

Bölgedeki gelişmeler, çoğu kez bizatihi başta Batılı ülkeler olmak üzere harici aktörleri de etkilemiştir. Özellikle 1973 yılındaki Yom Kippur savaşı, bölgedeki

çatışmaların ve gerilimlerin sadece bölge için sonuç(lar) doğurmadığını, bu etkilerin bölge dışına da yansıdığını göstermiştir. Öyle ki, bu savaş sırasında Arap Devletlerinin uyguladıkları petrol ambargosuyla birlikte Batılı devletler, ekonomilerinin enerjiye bağımlı olduğu gerçeğinin farkına varmışlardır (Mitchell, 2006: 255-269).

11 Eylül 2001'den sonra Bush'un terörizme savaş açmasından sonra (Murphy, 2003: 607-632) Ortadoğu'nun genel siyasi, toplumsal ve sosyal durumu temel endişelerin ve potansiyel tehditlerin kaynağı haline dönüşmüştür. Bugüne kadar, sadece kendi ekonomisi açısından büyük öneme sahip petrol kaynaklarının güvenliğini sağlamayı öncelikli hedeflerine koyan ABD dış politikasında, bu trajik olaylardan sonra radikal değişiklikler meydana gelmiştir (Bacevich, 2006: 65-81). Kendi topraklarından çok uzaklarda cereyan eden çatışmalar ve problemler ilk defa bu olayla, Amerikan topraklarına sıçramış ve kendi vatandaşlarının güvenliğini yakından tehdit etmiştir. Bu yüzden, mevcut problemlerin kökünden halledilmesi ve Ortadoğu'ya demokrasinin götürülmesi Bush'un yeni önceliklerinden birisi olmuştur.

11 Eylül saldırıları haricinde, 11 Mart 2004 tarihinde Madrid'de dört trene düzenlenen bombalı saldırılar ve 7 Temmuz 2005 tarihinde Londra'da 6 metro istasyonuna eş zamanlı olarak gerçekleştirilen terör eylemleri bölgeye yönelik olumsuz algının yükselişe geçmesine neden olmuştur. Zira bölge, terörün doğduğu, beslendiği ve geliştiği alan olarak görülmüştür. Bunun bir sonucu olarak da bölgeye müdahale etme amaçları gündeme gelmiştir.

ABD'nin önce Afganistan'a (2001), ardından Irak'a (2003) müdahalesi bölgedeki kırılğan yapının derinleşmesine yol açmıştır. Bu askeri müdahalelerde bölgenin "terörizm" ile ilişkisi ön planda olsa da, dikkate değer bir diğer husus İran'ın bölgedeki gücünün ABD lehine dengelenmesi ile ilgili olmuştur. Zira İran'ın nükleer program konusunda ısrar etmesi, bölgedeki tansiyonu artırıcı önemli sebeplerden bir diğerini teşkil etmiştir (Lind, 2007: 105-112).

11 Eylül saldırılarına kadar Ortadoğu'da sadece kendi çıkarlarının korunmasını hedefleyen bir politika yürüten ABD'nin radikal bir dış politika değişikliğine gitmesi kaçınılmaz olmuştur. Zira Washington yönetimi 11 Eylül saldırılarından sonra doğrudan saldırı tehdidi altında bulunduğu gerçeğinin farkına varmıştır. Bu bakımdan, Ortadoğu'nun demokratikleştirilmesi ve liberalleştirilmesi kendi perspektifinden tercih edilen seçeneklerden birisi olmuştur. Bununla birlikte, bu konuda somut adımlar atılması noktasında, ABD yönetiminin esas olarak gerçekleştirmeye çalıştığı hedef kendi güvenliğini sağlamaktan

ve çıkarlarını güvence altına almaktan başka bir şey olmamıştır (Bauchard, 2007, 397-410). Fakat ifade edilen müdahalelerin ardından bu hedeflerin aksi yönünde bir durum ortaya çıkmıştır. Öyle ki, Afganistan ve Irak'a yapılan müdahaleler sonrasında (Pfiffner, 2006: 35-52) bölgede tam olarak temin edilemeyen istikrar ve güven ortamının eksikliği terörist faaliyetlerin rahatça yayılmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Hassas dengeler üzerine kurulu Ortadoğu'daki düzenin temelden sarsılmasıyla, bölgedeki güç dengelerinin (özellikle İran-Amerika-İsrail ekseninde) yeniden oluşturulması zorunluluğu istikrar bozucu etki yaratmıştır.

Genel hatları ile Irak ve Afganistan'a yapılan Amerikan müdahaleleri, Ortadoğu'daki siyasi ortam açısından iki zıt bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bir yandan, Irak'taki seçimler ve sivil bir hükümetin yönetime (iktidara) gelmesi ve Ortadoğu'daki diğer bazı ülkelerde görülmeye başlanan bazı küçük demokratik açılımlar umut verici olmuştur. Fakat diğer taraftan, bu müdahaleler bölgenin geleceği konusundaki belirsizlik ve istikrarsızlık noktalarındaki fay hatlarını derinleştirmiştir.

Bu çalışma, zikredilen kapsam çerçevesinde üç önemli başlık üzerinden 11 Eylül sonrası Ortadoğu coğrafyasını analiz etmeyi hedeflemektedir. Başlıklardan ilkinin, terörizm tehlikesi oluşturmaktadır. İkinci önemli başlık, petrolün stratejik önemi ve geleceği ile ilgilidir. Soğuk Savaş döneminin vazgeçilmez unsurlarından olan "nükleer" güç olgusunun, bölge ve dünya açısından 21. yüzyılda bir "tehdit" unsuru/söylemi haline gelmesi ise çalışmanın üçüncü ve son başlığını oluşturmaktadır.

II. 21. YÜZYILDA TERÖRİZM TEHLİKESİ: BİR "KORKU" YÜZYILI MI?

Berlin duvarının yıkılmasının üzerinden on yıl geçtikten sonra, 11 Eylül 2001 saldırıları meydana gelmiştir. Yapısı ve yöntemi itibarıyla Soğuk Savaş dönemi tehditlerinden farklı olan bu saldırı ile "terörizm" olgusu uluslararası gündemin temel tartışma alanlarından birisini teşkil etmiştir.

"Belirli bir siyasal hedefe ulaşmak veya siyasal bir davayı yüceltmek amacıyla ve genelde kurulu düzeni değiştirmeye veya söz konusu siyasal davaya boyun eğmeye mecbur etmek için başvuru 'zorlayıcı ve şiddet içeren' davranışlar" (Ersoy, 2002: 16; Dyson, 2010: 4) olarak tanımlanan terörizm, "son derece somut ve dünyevi gerçeklere dayanan politikaların genel amaçlarına bütünlük sağlanan bir strateji(dir) (Altuntaş, 2009: 21)." Terörizmin amacı, korku salmak ve hedef seçtiği kitlede yığınlık oluşturmaktır. 21. yüzyılda küreselleşmenin de etkisi ile terörizm, uluslararası bir boyut kazanmış, medya araç-

ları vasıtası ile saldırıların daha fazla kişi tarafından duyulması ve görülmesi sağlanmıştır. Böylece, saldırıların toplumsal ve siyasi tahrik etkisi tahrip etkisinden daha fazla olmuştur.

11 Eylül saldırılarının köktendinci El-Kaide (Burke, 2004) örgütü tarafından üstlenilmesinin ardından, terörizm olgusu İslam ile ilişkilendirilmiş ve terörün kaynağı olarak Ortadoğu bölgesine odaklanılmıştır. Batı düşmanlığı ve kini üzerinden beslenen ve dini temellere dayalı bir yönetimi hayata geçirmeyi hedefleyen bu tür köktendinci hareketler İsrail'in ve ABD'nin Ortadoğu'dan çıkarılmasını, ulaşılması gereken temel hedef olarak belirlemişlerdir. El-Kaide ve diğer terörist gruplar Amerikan karşıtlığı ve düşmanlığı temelinde, Dünya'daki bütün Amerikan çıkarlarını ve varlığını hedef seçerek ABD'ye karşı amansız bir savaş açmışlardır (Filiu, 2007: 65-80).

Ortadoğu'daki siyasi güç dengeleri bağlamında, radikal dinci örgütlerin etkisini göz ardı etmemek gerekmektedir. Doğrudan, bazı devletlerce desteklenen bu yasadışı hareketlerin bölgedeki istikrarı ve düzeni kökünden sarstığı şüphe götürmez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. 11 Eylül'ün ardından terörizmle mücadele kapsamında bölgeye odaklanması neticesinde, bölgede uzun yıllardan beridir varolan bu problemin üzerine gidilmeye başlanmış ve bu tehdidin yok edilmesi amacıyla somut kararlar alınması noktasında Batı Devletleri arasında konsensüs oluşmuştur. "Avrupa ve ABD, özellikle radikal İslamist terörizmin 'Batı' için tehdit olduğu konusunda bir tereddüt yaşamamış ve bu hareketin sorumlusu olan kuruluş, örgüt ve rejimler konusunda da ciddi bir yol ayrımı yaşanmamıştır. (Dedeoğlu, 2006: 23)" Her ne kadar, terörizme karşı uygulanacak yöntemlerde ABD ve Avrupa Birliği arasında bazı farklılıklar olsa da temel sorun konusunda bir uzlaşa sağlanabilmiştir (Bruton, 2007: 15-24). Eklemek gerekir ki, bahsedilen yaklaşım farklılığı, Avrupalıların, Amerikalı yetkililerin aksine, "teröre karşı savaş" (*war on terror*) yerine, "terörizmle mücadele" (*fight against terrorism*) ifadesini tercih etmelerinden doğmaktadır (Tangör ve Sayın, 2012: 88).

ABD, bu yeni tehlike karşısında güvenliğini sağlamak için bir dizi tedbir alma zorunluluğu hissetmiştir. Lakin karşı karşıya kalınan tehdidinin tespit edilmesi ve sonrasında etkisiz kılınması konusunda engellerle karşılaşmıştır. Zira uluslararası/aşırı nitelik kazanan bu yeni tehdit, kontrol edilmesi güç iki temel dayanaktan oluşmaktadır. Bunlar; saldırganların, yok etme gücü sınırsız olan nükleer, kimyasal ve biyolojik kitle imha silahlarını kullanabilme kapasitesine ve bağlantılı olarak, etkileri çok büyük ve derin olabilen fiziki ve psikolojik zararlar verebilecek hareket imkan ve kabiliyetine sahip olmalarıdır.

Problemin boyutunun ve kapsamının karmaşık ve girift olması sebebiyle (olası) çözüm yolları konusunda takınılacak tutumun da belirlenmesi kolay olmamıştır. Sadece sonuçlarla ve sonuçların tezahürleri ile uğraşmak, çözüm üretilmesini engellediği gibi, yüzleşmek zorunda kalınan problemin muğlaklaşmasına da neden olmuştur. Öyle ki, terörizmle mücadele etme hedefi doğrultusunda; temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, belli topluluklar (özellikle Müslümanlar) hakkında önyargıların ve ötekileştirici söylemlerin oluşmasına ve toplumlarda yapay korkuların yaratılması gibi sosyal olgular, yeni ve farklı problemlerle karşı karşıya kalınmasına yol açmıştır.

Batı kamuoyunun gözünde bu tehlike, karmaşık haliyle, iyi tespit edilememesi yüzünden her geçen gün artarak endişe verici bir hal almıştır. Şurası bir gerçektir ki, 11 Eylül saldırılarından sonra tehlikeli bir şekilde, bir kavram karmaşası ortaya çıkmıştır. “Terörizm”, “İslam”, “Terörizm ve Müslümanlar” ve “İslamcı hareketler” arasında oluşmaya başlayan bu karmaşa ile bütün Müslümanlar tek bir kategoriye konarak, radikal İslam uğruna mücadele veren teröristler olarak nitelenmeye başlanmıştır. Batı kamuoyundaki terörizm algısı bu çerçevede şekillendirilmiştir. Diğer açıdan, ayrımcılığa tabi olma hissi ve potansiyel suçlu muamelesi olarak görülme düşüncesi, Müslümanların içinde yaşadıkları toplumlara entegre olmalarını zorlaştıran bir diğer faktör olmuştur. Dolayısıyla, bir bakıma sorunun çözümüne giden yollardan birisi terörizmi önlemek hedefiyle paradoksal bir şekilde daha en baştan bizatihi Batılı devletler tarafından tıkanmış ve topluma tam manası ile entegre olamamış Müslüman toplulukların terörist yapılanmaların kucağına itilmesi tehlikesini ortaya çıkarmıştır.

Medeniyetlerarası çatışmalara kadar ulaşacağı varsayılan terörizm probleminin daha geniş perspektiften analiz edilmesi, Ortadoğu bölgesini ilgilendirdiği kadar Batı Dünyasını da çok yakından ilgilendirmektedir. Her sosyolojik sorun gibi terörizm olgusu da içinden çıktığı toplumdan bağımsız olarak doğru bir şekilde değerlendirilemez. Bugüne kadar ABD'nin ve diğer Batılı devletlerin Ortadoğu'ya ilişkin uyguladıkları ayrımcı ve dışlayıcı politikaların sonucu olarak terörizm gibi büyük bir tehdidin ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira bu politikaların bir sonucu olarak bölgedeki toplumların tepkileri ile karşılaşmışlardır ve bu tepkiler de bölgede belli gruplara destek kazandırmıştır. Bütün dünyayı tehdit eden terörist hareketlerin gün yüzüne çıkmasında, Batılı devletlerin yalnız kendi ulusal çıkarlarını ve ekonomik menfaatlerini gözeterek, bölgedeki diktatörlükleri, anti-demokratik yönetimleri desteklemeleri gibi oportünist politikaların etkisi göz ardı edilemez boyutta

olmuştur. Örneğin, İran–Irak savaşı süresince İran İslam Devrimi'nin etkilerinin yayılmasının önlenmesi ve Ortadoğu'daki ABD çıkarlarının savunulması için Saddam gibi bir diktatörün desteklenmesi ve ülkesinde uyguladığı anti-demokratik uygulamalara göz yumulması, anti–Amerikancı ve anti–Batıcı radikal hareketlerin yeşermesinde temel faktörlerden birini teşkil etmiştir.

11 Eylül saldırıları ile birlikte ilk defa kendi topraklarının hedef alınmasının ardından ABD, karşı karşıya kalınan sorunun öneminin farkına varmış ve Ortadoğu'ya ilişkin politikalarını yeniden gözden geçirme yoluna gitmiştir. Amerikan yöneticileri, terörü besleyen kaynakların kökü kurutulmadan varolan sorunun üstesinden gelmenin imkansız olduğunun farkına varmışlardır. Bu yeni konjonktürde, Büyük Ortadoğu Projesi'nden (BOP) ve Ortadoğu'da demokratik yönetimlerin özendirilmesi ve desteklenmesi, eğitim, sağlık ve ekonomik alanlarda iyileştirilmelerin yapılabilmesi için destekte bulunmak ve bölgenin büyük bir kısmında hüküm süren diktatörlük rejimleri üzerinde baskı kurarak siyasi alanda demokratikleşmenin sağlanmasını özendirmek gibi tedbirlerin gerekliliğinden söz edilmeye başlanmıştır. “BOP'un çıkış noktası, 11 Eylül saldırılarıdır. Bu saldırı, küresel terörizmin hangi boyutlara ulaştığını bütün dünyaya göstermesi bakımından da önemlidir. Bir başka önemi de, o güne kadar klasik yöntemlerle yürütülen küresel terörle mücadelenin bir işe yaramadığının anlaşılmasını sağlamasıdır. Çok bilinen bir uyarıdır: ‘sıtmadan kurtulmak için sivrisinekleri öldürmek yetmez; esas olan bataklığı kurutmaktır.’ Amerika geç de olsa bunu algılamış ve ‘terör üreten bataklıklar nasıl kurutulur’ arayışları BOP'un temelini oluşturmuştur (Günel, 2004: 157).” Bu temelde, sadece askeri tedbirlerle sorunun halledilmesinin ve üstesinden gelinmesinin zorluğu görülmüştür. Irak'a askeri müdahalede bulunularak Saddam rejiminin sona erdirilmesi ve demokratik seçimlerin yapılmasıyla beraber sivil bir yönetimin ülkeyi yönetmesi gibi tedbirlerin alınmasında bu değerlendirme farklılığının etkisi büyük olmuştur. Her ne kadar, ifade edilen kapsamda BOP'un bölge lehine bir inisiyatif olduğu düşünülse de, projenin bölge aleyhine, sadece İsrail lehine olduğu yönünde değerlendirildiğini ve eleştirildiğini eklemek gerekmektedir (Yütsever, 2004). Yine, “ABD tarafından başlatılan BOP, hedefleri bakımından bölgede barış ve istikrarın yakalanmasına hizmet edecek mahiyette görünse de, kurgulanma biçimi ve bunun ilk aşamasının Irak'ta ortaya çıkardığı sonuçları itibariyle başarı şansının düşük olduğu” (Dağcı, 2006: 186) şeklinde değerlendirilmiştir ve projenin, ABD'nin bölgedeki enerji kaynaklarını kontrol etme amacına yönelik sosyo-ekonomik ekseninde bir meşruiyet oluşturma girişimi olduğu müşahade edilen bir diğer gelişme olmuştur.

Terörizm ekseninde son olarak; ABD'nin Ortadoğu'ya ilişkin politikasının belirlenmesinde kayda değer hususlardan birisi de Arap-İsrail çatışması ve bu konuda ABD'nin takındığı tutumdur. Amerikan dış politikasının belirlenmesinde ve şekillenmesinde Arap-İsrail çatışmasının iyi analiz edilmesi gerekmektedir (Hassan-Yari, 2010: 157-169). Yukarıda da ifade edildiği üzere ABD, 11 Eylül sonrasında Müslüman ülkelerde, ılımlı hükümetlerin desteklenmesiyle terörizmin gayri meşru kılınmasını ve radikal ideolojilerin yayılmasının engellenmesi için yeni girişimlerde bulunulmasını, diplomasi alanında, kamunun bilgilendirilmesi alanında ve eğitim faaliyetleri alanında yatırım harcamalarının artırılmasını hedeflemiştir. Lakin ABD'nin Müslüman ülkelerde sahip olduğu olumsuz/kötü imajını düzeltmek için yaptığı yatırımların ve bilgilendirme amaçlı faaliyetlerinin bir çoğu etkisiz kalmıştır. Şüphesiz, bölgedeki Amerikan imajının düzeltilmemesinin temelinde Filistin-İsrail sorununda ABD'nin takındığı İsrail yanlısı tutumunun belirleyici olduğu gerçeği ile karşılaşmıştır. Dolayısıyla bölge halklarının fikirlerini olumlu yönde etkileyebilmek için Filistin-İsrail çatışmasının barışçıl yollardan halledilmeye çalışılması yönünde ABD'nin geliştireceği inisiyatifin belirleyici bir unsur olacağı görülmektedir.

III. PETROLÜN STRATEJİK ÖNEMİ VE GELECEĞİ

Özellikle 20. yüzyılla birlikte, temel enerji kaynağı olarak endüstrileşme (sanayileşme) ve kentleşme bağlamında ekonomik kalkınmada kömürün yerini alan petrole yönelik talebin yükselişi hızlı olmuştur. Güç odaklarının kontrolünü ele geçirmek için çabaladıkları petrolün büyük bir çoğunlukla Ortadoğu'da bulunması da bütün dikkatlerin bölgeye yoğunlaşması sonucunu doğurmuştur. Enerji hammadde olarak dünya ekonomileri açısından vazgeçilmez olan petrol kaynaklarının güvence altına alınması, bu bölgenin önemini artıran temel faktörlerden birisini oluşturmaktadır (Lorot, 2007: 35-44).

21. yüzyılda da başta nükleer enerji olmak üzere diğer enerji kaynaklarının petrolün tacını elinden alamadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu stratejik ehemmiyetinden ötürü petrol, kısa süre zarfında büyük güçlerin uluslararası diplomasiyi belirlemede temel stratejik bir konusu haline dönüşmüştür (Beltan, 2007: 8-19). Bu stratejik önemle birlikte Ortadoğu, özellikle 20. yüzyılın başından bu yana sahip olunan zengin petrol rezervlerinden ötürü çatışmanın, savaşın ve yüksek tansiyonun hakim olduğu bir alan olmuştur. Zira uluslararası politikada söz sahibi olmakla Ortadoğu'da etkili olmak arasında sıkı bir bağ mevcuttur. Bu bağ nedeniyle bölgesel bazda olduğu kadar küresel bazda da aktörler arasında çatışmalar kaçınılmaz olmuştur/olmaktadır. Ör-

neğin, tarihsel perpspektifte 11 Eylül'ün ardından ABD'nin Irak müdahalesi başta olmak üzere, Rusya ile Avrupa arasında doğalgaz yüzünden yaşanan gerginlik, Latin Amerika'da petrol kuyularının millileştirilmesi girişimleri, Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) petrol ikmal yollarının garanti edilmesi nedeniyle saldırgan petrol diplomasisi izlemesi (L'Huillier, 2007: 37-49) gibi gelişmeler bu bağı ve ifade edilen görüşü destekler mahiyettedir. Bu durum, daha sonraki dönemlerde de geçerli olmuştur ve enerjiye olan talep artışı da göstermektedir ki, kıt petrol kaynakları konusundaki çatışmalar artarak devam edecektir.

Doğrudan petrol enerjisine bağımlı olan gelişmiş devletler açısından ikmal yollarının güvenliği ve petrol zengini devletlerdeki istikrar, birincil önceliği oluşturmaktadır. Kötümser tahminlere göre dünyadaki petrol rezervlerinin tükenmesine doğru gidilmekte (Çulhazabcı, 2005: 229) ve bu yüzden petrol savaşlarının çıkacağından söz edilmektedir. Zira hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkeler bakımından Ortadoğu'dan gelen hidrokarbonun kesilmesi büyük bir risk arz etmektedir. Dolayısıyla dünya ekonomilerinin istikrarı ve güven ortamının tesis edilmesi bakımından Ortadoğu petrol kaynaklarının kesintiye uğramadan dünya piyasalarına sunulmasının garanti edilmesi, ABD gibi diğer ülkelerin de üzerinde önemle durduğu konulardan birisidir.

Bugün itibariyle dünya petrol üretiminin üçte birinin, kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin ise üçte ikisinin bulunduğu Ortadoğu gerçeğini göz önünde bulundurursak, bu endişenin boyutlarının anlaşılması daha da kolaylaşmaktadır. Yapılan en son araştırmalarda gelecek otuz yıllık süre zarfında petrol hammaddesine olan ihtiyacın artarak devam edeceğinin altı çizilmekte ve mevcut kaynakların bu talebi karşılamaktan çok uzak olduğu tespiti yapılmaktadır. Eğer yapılan tahminler gerçeği yansıtıyorsa bu konuda endişelenmenin yerindeligi daha kolay anlaşılmaktadır. Batılı devletlerin yanı sıra, siyasi ve ekonomik güç bakımından yükselişe geçen Çin Halk Cumhuriyeti'nin son zamanlardaki artan enerji talebi, hidrokarbona ilişkin yapılan bu tahminin gerçekleri yansıttığını göstermektedir (Kellner, 2006: 425-470) .

Ortadoğu'daki mevcut petrol rezervleri ve kuyuları çok küçük bir alan içerisinde bulunmaktadır. Irak'ın güney bölgesi, İran, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn arasındaki çok dar bir koridorla sınırlı olan bu stratejik kaynağın dünya pazarlarına sunulması büyük oranda Hürmüz boğazı üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu denli stratejik bir kaynağın küçük bir alan içinde yer alması ve çok rahat kontrol edilebilen bir yerden dünya pazarına sunulması petrole ilişkin kaygıların artmasına yol açan nedenlerden bir diğeridir.

Ortadoğu bölgesinde tesis edilecek istikrar ve güven veya kargaşa ve çatışma hali dolaylı olarak dünya piyasalarını da yakından etkileyecektir. Zira Körfez bölgesindeki Arap ülkeleri ile İran'ın hidrokarbonun piyasa fiyatının belirlenmesindeki ağırlığı bilinmektedir. Petrol üreticisi bu devletlerin üretim kapasitesini azaltma veya artırma kararları piyasadaki petrol fiyatlarını belirlemedeki etkin bir faktördür. Lakin bu faktörün tek belirleyici olmadığı altı çizilmelidir. Petrolün uluslararası ekonomideki konumunda asıl belirleyici olan, arzdaki gelişmelerle piyasadaki talep arasındaki ilişkinin varlığıdır.

Bu çerçevede, dünyadaki büyük aktörler bu kadar hassas bir bölgede bu kadar stratejik bir kaynağın bulunması dolayısıyla hayata geçirmek zorunda oldukları bazı önleyici tedbirlere başvurmaktan çekinmemektedirler. Uluslararası güç odakları kendi güvenlikleri açısından hayati buldukları bazı tedbirlerin alınmasını ihmal etmemişlerdir. Petrol ikmal bölgelerinin çeşitlendirilmesi, mevcut petrol kuyularının üretim kapasitelerinin artırılması için yatırımların teşvik edilmesi ve petrol kaynakları bakımından zengin devletlerde kendilerine bağımlı yönetimlerin iktidara getirilmesine dikkat edilmesi gibi tedbirler bunlardan sadece bazılarını oluşturmaktadır. Petrolün rahat taşınması ve üretilmesi amacıyla Batı ülkelerinin kontrolünde güvenli bir coğrafyanın yaratılması hedefi bu güçlü aktörlerin ortaya koydukları dış politikalarında sürekli önemli bir yere sahip olmuştur (Müller, 2006: 163-176). İfade edilen dahilde, ABD'nin 2003 Irak müdahalesini de bu kapsam ve hedefler göz ardı edilmeden değerlendirmek daha sağlıklı analizlere ulaşılmasını sağlayacaktır.

Bugün itibariyle, güç dengelerinin yeniden belirlendiği Ortadoğu'da kısa vadede geleceği öngörmek zor gözükmektedir. Bir taraftan fosil enerji kaynaklarının aşırı derecede ve kontrolsüz kullanılması küresel ısınmaya yol açmakta ve Dünya'nın geleceğini tehdit etmektedir. Diğer taraftan Dünya petrol üretiminin üçte birini oluşturan Ortadoğu bölgesinin savaşlarla ve bölgesel istikrarsızlıkla çalkalanması, geleceğe güvenle bakılmasını güçleştirmektedir. Petrolün temel enerji kaynağı olarak dünya ekonomilerinin vazgeçilmezi olmasından itibaren, petrol zengini Ortadoğu'da siyasi istikrar sürekli tehdit altında bulunmaktadır. Bu bakımdan, uluslararası güç odaklarının hakimiyet kurmak için yarıştığı stratejik öneme sahip bu bölgenin daha uzun süre tehditlerin ve istikrarsızlıkların beslendiği bir coğrafya olması kaçınılmaz gibi gözükmektedir (Ayoup, 2006: 39-47).

IV. NÜKLEER TEHDİT VE YENİDEN İNŞA EDİLEN GÜÇ DENGESİ

Soğuk Savaş döneminden 21. yüzyıla, barışçıl ya da askeri amaçla, kapsamlı ve etkili kullanıldığı takdirde nükleer kapasite, hemen her anlamda en temel “güç” kaynaklarından birisini teşkil etmekte, bu nedenle de birçok ülke “nükleer güç” sahibi olmak istemektedir (Kibaroğlu, 2013: 11). Hem dış müdahalelerin yaşandığı ve yaşanması riskinin yüksek olduğu, hem de bölge-içi dengelerin önem arz ettiği Ortadoğu’da da nükleer silah gibi caydırıcılığı yüksek bir güçle donanmak ulaşılmak istenen hedeflerdendir. Bu hedef, yeni riskleri beraberinde getirmektedir. Zira bölgenin girift ve kırılabilir yapısı sebebiyle hassas dengeler üzerine kurulu güç dengelerinin herhangi bir devletin lehine bozulması çok ciddi karışıklık ve çatışmalara neden olabilecektir (Leday, 2007: 93-106). Bu noktada, nükleer atıklar başta olmak üzere, ifade edilen tehdidin çevresel boyutu da göz ardı edilmemelidir (Kum, 2009: 209).

Nükleer güç olgusunun paradoksal bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bir yandan bu güç, stratejik avantaj sağlasa da; diğer yandan güç dengelerinin yeniden inşası noktasında riskleri de beraberinde getirmektedir. Bölge açısından, nükleer silaha sahip (bilinen) tek devlet olan İsrail bir taraftan nükleer silahların yayılmasını engelleyen anlaşmaya imza koymakta direnmekte, diğer taraftan nükleer silahların bölgede, özellikle İran ekseninde yayılmasının istikrar ve güvenlik açısından büyük bir tehdit oluşturduğu görüşünü dile getirmektedir. Fakat karşı/t perspektiften İsrail’in, bölgenin denge siyasetinde önemli bir aktör olması İran’ın nükleer silah üretme motivasyonunu canlı tutan bir diğer olguyu teşkil etmektedir (Topak, 2013).

Uranyum zenginleştirme kapasitesi ve nükleer program sayesinde İran’ın nükleer silaha sahip olma konusunda çok büyük mesafeler katettiği ve ciddi potansiyel bir tehlike oluşturduğu iddia edilmektedir. İran’ın nükleer program geçmişi, Şah dönemine kadar uzanmaktadır. İslam devriminden sonra İran’ın nükleer programına son verdiği ve fakat Irak’la yapılan savaş sırasında nükleer programın önemi ve gerekliliği düşüncesinin ortaya çıkması ile sivil amaçlı nükleer araştırmalara yeniden başlandığı ileri sürülmektedir. İran’ın yürüttüğü nükleer programının nihai amacı konusunda iki farklı görüş mevcuttur. İlk görüş, İran’ın deklare ettiği gibi sivil amaçlı nükleer program yürüttüğü konusundaki açıklamasının gerçekleri yansıttığı ile ilgilidir. Karşıt görüşe göre ise İran’ın, Pakistan, Hindistan, İsrail ve Rusya gibi nükleer silahlara sahip ülkelerle çevrili olduğu için hem kendini savunmak hem de bölgesel bir güç olmak bakımından siyasi hedeflerle nükleer silah elde etmek istediği ileri sürülmektedir. Daha gerçekçi ve ihtimal dahilinde gözükken sava göre, İran herhangi bir

seçenek üzerine vurgu yapmaksızın gerçekten nükleer kapasiteyle donanmak istemektedir. Zira birincisi, İran'ın bölgesel bir güç olduğu konusundaki iddiasının gerçek olabilmesinin temel şartlarından birisi nükleer silaha sahip olmaktır. İkincisi, nükleer silah teknolojisine sahip olmak, İran rejiminin baş düşman olarak ilan ettiği İsrail'e karşı güç kazanmasının ve Müslüman dünyada prestij sahibi olmasının da yine temel şartlarından birisidir.

Fransa, İngiltere ve Almanya'nın askeri nükleer programından vazgeçmesi ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun kontrolünü kabul etmesi karşılığında İran'la sivil nükleer alanda teknik bir işbirliği yapmayı, destekleyici ekonomik yardımlarda bulunmayı ve güvenliklerini garanti etmeyi bir paket halinde sunarak Tahran yönetimini ikna etmeye çalışmaları (Djalili, 2007: 32-43) ve Mayıs 2010'daki Nükleer Takas Anlaşması gibi girişimler söz konusu olsa da, İran-İsrail-ABD ekseninde karşılıklı güvensizliğin ortadan kalktığını söylemek mümkün görünmemektedir. Bu noktada şu soru karşımıza çıkmaktadır: Eğer İran bütün baskılara rağmen nükleer programın devamında ısrar ederse, ABD İran'ı müdahale edilmesi gereken yeni bir hedef olarak seçecek midir ve bu ihtimalin gerçekleşmesi ne gibi sonuçlar doğuracaktır? (Dinç, 2010: 21-33) Böylesi bir müdahalenin ne şekilde gerçekleştirileceği de bir diğer tartışma konusudur. Nükleer araştırma mekanlarının havadan yapılan müdahalelerle veya komando indirmesiyle yok edilmesi seçeneğinin bu tür yerleşimlerin çok iyi korunması ve geniş bir coğrafi alana yayılmış olması gerçekleriyle beraber düşünüldüğünde çok da sonuca hizmet etmeyeceği bilinmektedir (Encel, 2007: 49-60). Öte yandan, İran'a karşı uygulanacak olan ekonomik yaptırımların petrol piyasaları üzerinde çok olumsuz etkilerde bulunacağı gerçeği İran'ı güçlü kılan bir etmen olmaktadır. Yönetiminin istikrarsızlaştırılmasıyla nükleer programın askıya alınması seçeneğine gelince, Molla yönetiminin hala ayakta durduğu göz önünde bulundurulursa bu seçeneğin çok gerçekçi olmadığı görülmektedir. Haziran 2013'de önceki dönem(ler)e kıyasla daha ılımlı bir isim olan Hasan Ruhani İran Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Her ne kadar Ruhani'nin yapmış olduğu açıklamalar sonucunda İran'ın nükleer programına dair BM'ye kapılarını açabileceği düşünülse de, bu noktada Batı'nın kabul etmesi gereken "İran gerçeği" bulunmaya devam etmektedir (Berber, 2013).

İsrail, nükleer silahla donanmanın kendi güvenliği ve hatta kendi varlığı açısından vazgeçilmez olduğu gerçeğinin altını çizmektedir. İran ekseninde, kendi açısından nükleer silaha sahip olma girişimi, kendisini çevreleyen "düşman" Arap devletlerinin saldırılarından korunmak için vazgeçilmez bir stratejik güç olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla İsrail, Arap devletleri-

nin olası saldırılarına karşı kendini savunabilmesi ve güvenliğini garanti altına alabilmesi açısından nükleer silaha sahip olmanın çıkarları için vazgeçilmez olduğu konusuna vurgu yapmaktadır.

İfade edilen hususlar ve yaşanan güç müdahalesi çerçevesinde Soğuk Savaş döneminde müşahade edildiği gibi 21. yüzyılda da özellikle Ortadoğu'da nükleer silahlara sahip olma yarışının bütün hızıyla devam edeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Mevcut güç dengelerinin tesis edilmesi ve düşman olarak telakki edilen İsrail'e karşı üstünlük kurmak bakımından İran başta olmak üzere bölgenin diğer aktörlerinin bu yarışa girmeleri kaçınılmaz görünmektedir. Bu ihtimalden ötürü de İsrail'in, haricinde ortaya çıkabilecek nükleer programlar konusundaki hassasiyetinin devam edeceğini söylemek mümkündür. Öyle ki, ABD ile birlikte, bu konuda en küçük bir riske bile yer vermeyeceklerinin altını her fırsatta çizmeleri (Hamel, 2007: 49-58) bu görüşü destekler mahiyettedir.

V. SONUÇ

11 Eylül ve sonrası bağlamında zikredilen bütün belirsizliklere rağmen, Ortadoğu'da daha uzun yıllar karışıklığın, istikrarsızlığın devam edeceğini ve siyasi ortamın zorluklarla dolu olacağını eldeki veriler ışığında ileri sürebiliriz. Arap Baharı olarak adlandırılan süreç de bu savı destekler mahiyettedir. İfade edilen çerçevede, toplumda radikal İslamcı hareketlerinin etkisi devam etmektedir. Amerika ve Avrupa karşıtlığı her geçen gün yükselmekte, batılı değerlere karşı Ortadoğu halklarının bir bölümünün itirazları devam etmektedir.

Bütün dünya için olduğu gibi Ortadoğu için de ivedi ve kesin değerlendirmeler ve gelecekle ilgili yapılmış olan öngörüler gerçekçi sonuçlarla uyuşmamaktadır. Özellikle girift bir siyasi ve toplumsal yapıya sahip olan Ortadoğu bölgesinde geleceği öngörmek gayet zordur. Dolayısıyla bu konuda yapılan her değerlendirmenin ve öngörünün ince elenip sık dokunması ve bölgedeki sosyal ve siyasi yapının derinlemesine tahlil edilmesi önemlidir.

11 Eylül'ün akabinde Ortadoğu'ya ilişkin Batılı devletlerin ve özellikle ABD'nin hayata geçirdiği politikaların, karşı karşıya olunan problemlere ilişkin etkin çözümler sunduğu konusunda bazı tereddütler mevcuttur. Çözüm önerilerinin bölgede karşılaşılan sorunların özünü tam olarak uyuşmaması ve onlara tam manası ile bir cevap verememiş olması terörizme karşı geliştirilen stratejinin yetersiz olduğunu kanıtlamaktadır. Bir problemin çözümü konusunda alınan tedbirlerin içeriği kadar problemin iyi incelenmesi ve analiz edilmesi de önemlidir. Ortadoğu bölgesinde terörizmle mücadele konusunda, kullanılan

imkanların sorunların halledilmesinde etkili olmadığı ve yanlış bir strateji uygulandığı sonucuna bugüne kadar elde edilen yetersiz sonuçlardan ve uygulamadaki mevcut pratiklerden yola çıkarak ulaşmak mümkündür.

Demokrasi, uzun bir öğrenme ve kültür birikiminin sonucunda ancak elde edilebilir. Ama Ortadoğu devletlerinin büyük bir kısmı hala geleneksel yapının etkisi altında bulunmaktadır. Bu yapıların büyük bir kısmında büyük değişimler ve dönüşümler yaşanmaktadır. Bu şartlar altında, Batı modelini olduğu gibi tesis etme denemesi büyük riskler taşımaktadır. Suudi Arabistan'la Mısır'ı, Almanya ve İngiltere ile bir tutmak ve onların siyasi ve ekonomik modelini tarihsel gerçeklerden ve toplumsal yapıdan bağımsız düşünerek empoze etmek, daha başlangıçtan itibaren yenilgiyi kabullenmekle eş anlamlıdır. Batılı anlamda demokrasi, yani hükümeti oluşturacak kabinenin seçim yoluyla ve özgürce oluşturulması ve serbestçe kendini ifade etmenin mümkün olduğu sistemlerin bir devlette uygulanma şansının olabilmesi ve kökleşmesi için eş zamanlı olarak sosyal ve kültürel yapılara dayanması ve onlardan güç alması gerekmektedir (Snegur, 2005: 113-123).

Arap Baharı süreci ile birlikte –tartışmaya açık olsa da– gün geçtikçe, Ortadoğu devletlerinde kendi iç dinamiklerinden beslenen gerçek sivil ve demokratik güçler ortaya çıkmaya başlamıştır. Mevcut sistemin günün gerektirdiği ihtiyaçlara cevap vermemesinden dolayı söz konusu bu devletlerde sivil inisiyatiften doğan yeni oluşumlar belirmektedir. Ortadoğu'da demokrasi kültürünün ve siyasi yapılanmasının yerleşmesi ve kalıcı olabilmesinin gerekliliklerinden birisi de bu tür inisiyatiflerden güç alınması ve yönetimlerin “gerçek manada” sivil halka dayanmasıdır. Demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisinin yerleştirilmesi konusunda tepeden inmece ve zora dayalı bir şekilde kaydedilen ilerlemeler ancak kısa ömürlü olabilirler.

ABD'nin Irak'a müdahalesi ve Saddam rejiminin devrilmesinden sonra Irak'ta yapılan seçimler ve neticesinde ortaya çıkan sivil yönetim gelecekle ilgili bazı küçük umutların belirmesine neden olmuştu (Mathonnière, 2007: 59-67) ancak yukarıda da belirtildiği gibi sadece dış dinamiklere dayalı ve sivil güce dayanmayan bir demokratikleşme hareketinin kalıcı olabilmesi ve uzun süreli olması zor gözükmektedir. Şurası bir gerçektir ki, refaha kavuşmuş, barışçıl ve istikrarlı bir Ortadoğu'ya ulaşmak için daha uzun ve sancılı yolların kat edilmesi gerekmektedir.

Nükleer tehdit konusuna gelince, hassas dengeler üzerine kurulu güç ilişkilerinin İran lehine kayması Ortadoğu'yu istikrarsızlığa ve kaosa sürükleyebile-

cektir. Ortadoğu denklemine, Soğuk Savaş dönemine kıyasla nükleer silahın caydırıcı bir güç olması dışında kullanılması riski belirmektedir. Demokratik rejimlere özgü, alınan kararların sorumluluğunu taşıyabilen ve hesabını verebilen yönetimlerin hüküm sürdüğü devletlerde nükleer güce başvurmak gibi kritik bir kararın alınması uzak bir ihtimal olarak kalmaktadır. Lakin Ortadoğu bölgesinde demokratik rejimlerin seyrekliği gerçeği göz önünde bulundurulursa nükleer silahların yarattığı tehlikenin boyutları daha iyi anlaşılabilir.

Uluslararası nükleer silahların sınırlandırılması sözleşmesine bağlı kalınarak, bu çapta öneme sahip bir konunun bazı uluslararası manevralarla sürünce-medede bırakılması dünya istikrarı üzerinde çok ciddi tehditler oluşturmaktadır. İşte bu gerçekler göz önünde bulundurularak, nükleer silahların terörist grupların eline geçmesi riskinin minimize edilmesi ve nükleer silahların yayılmasının engellenmesi konusunda uluslararası ortak bir tavrın geliştirilmesi hayati öneme sahiptir (Delpech, 2007: 181-189).

Bütün bu değerlendirmeler ışığında, 11 Eylül sonrası dönemde yaşananlar ve Arap baharı süreci de dikkate alınarak Ortadoğu bölgesinin orta vadede karışıklığın ve istikrarsızlığın hüküm sürdüğü bir coğrafya olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- ALTUNTAŞ, Ekin Oyan. (2009), *Terörizme Karşı Savaş Stratejisi, Hegemonyası Zayıflayan ABD'nin Yeni Mekân Düzenleme Aracı*, İmge Kitabevi, Ankara.
- AYOUP, Antoine. (2006), "Sécurité des Approvisionnements Pétroliers: Quelles Perspectives?", in *Revue Politique et Parlementaire (Pétrole: Entre Guerre et Coopération)*, No: 1039, Avril-Juin, s. 39-47.
- BACEVICH, Andrew. (2006), "La Véritable Quatrième Guerre Mondiale", in *Politique Américaine, Choiseul*, No: 4 Printemps, s. 65-81.
- BAUCHARD, Denis. (2007), "Un Moyen-Orient En Recomposition", in *Politique étrangère, Ifri*, No: 2, s. 397-410.
- BELTRAN, Alain. (2007), "Du Charbon au Pétrole", in *Questions Internationales (La bataille de l'énergie)*, No: 24, Mars-Avril, s. 8-19.
- BERBER, Seçkin. (2013), "İran Halkının İhtiyatlı ve İyimser Tercihi: Dr. Hasan Ruhani", http://www.bilgesam.org/incele/203/-iran-halkinin-ihiyatli-ve-iyimser-tercihi--dr--hasan-ruhani/#.U4zjn3J_sqM, (Erişim Tarihi: 05.04.2014)
- BRUTON, John. (2006-2007), "La Relation Euro-Américaine en Transition", in *Politique Américaine, Hiver*, No: 6, s. 15-24.
- BURKE, Jason. (2004), *El Kaide Terörün Gölgesi*, (çev. Ebru Kılınç), Everest Yayınları, İstanbul.

- ÇULHAZABCI, Filiz. (2005), “Sömürge Tipi ‘Demokrasi’ ve Genişletilmiş Ortadoğu Projesi”, Mülkiye, Cilt: XXIX, Sayı: 246, s. 227–248.
- DAĞCI, Kenan. (2006), “AB ve ABD’nin Ortadoğu Stratejileri ve Büyük Ortadoğu Projesi”, Büyük Ortadoğu Projesi, Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler, (ed. A. Sandıklı ve K. Dağcı), Tasam Yayınları, İstanbul, s. 175-188.
- DEDEOĞLU, Beril. (2006), “NATO, Terör Odaklı Stratejiler”, Avrupa Birliği’nde Değişen Dinamikler, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı & TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ortak Çalıştay Raporu, s. 23–28.
- DELPECH, Thérèse. (2007), “L’arme Nucléaire au XXIe Siècle”, in *Politique étrangère*, No: 1, Ifri, Armand Colin, s. 181–189.
- DİNÇ, Artum. (2010), “İran’a Olası Bir ABD ve İsrail Saldırısı ve Sonuçları”, 21. Yüzyıl, Haziran Sayı: 18, s. 21–33.
- DJALİLİ, Mohammad-Reza. (2007), “L’Iran sur la Scène Internationale”, in *Questions Internationales*, No: 25, Mai–Juin, s. 32–43.
- DYSON, William E. (2010), *Terrorism, An Investigator’s Handbook*, 3. ed., LexisNexis, NJ.
- ENCEL, Frédéric. (2007), “Des Frappes sur l’Iran ?”, in *Politique Internationale*, No: 116, été, s. 49–60.
- ERSOY, Hamit. (2002), “Ulusal Çıkar Aracı Olarak Uluslararası Politikada Terörizm”, *Polis Bilimleri Dergisi* Cilt. 4 (3–4), s. 15–26.
- FİLİU, Jean-Pierre. (2007), “Al-Qaida: La Bataille du Jihadistan”, in *Politique Internationale*, été, No: 116, s. 65–80.
- GÜNAL, Altuğ. (2004), “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, *Ege Academic Review*, Vol: 4, Issue: 1, s. 156–164.
- HAMEL, Tewfik. (2007), “Le Programme Nucléaire Iranien, Une équation Aux Multiples Inconnues”, in *Défense Nationale et Sécurité Collective*, No: 7, Juillet, s. 49–58.
- HASSAN-Yari, Houshang. (2010), “Politique étrangère des Etats-Unis: Barack Obama et le Moyen-Orient”, in *Géostratégique (Où va l’Amérique de Barack Obama)*, No: 29, 4 Trimestre, s. 157–169.
- KELLNER, Thierry. (2006), “La Politique Pétrolière de la République Populaire de Chine: Stratégies et Conséquences Internationales”, in *Revue Française de Géopolitique Outre-Terre (Puissance Chine?)*, érès éditions, No: 15, s. 425–470.
- KİBAROĞLU, Mustafa. (2013), “Enerji mi? Silah mı? Nükleerin İki Yüzü”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 5, Sayı: 58, s. 10–22.
- KUM, Hakan. (2009), “Yenilenebilir Enerji Kaynakları: Dünya Piyasalarındaki Son Gelişmeler ve Politikalar”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı: 33, s. 207–223.

- L'HUILLIER, Hervé. (2007), "Les Chinois à la Conquête des Hydrocarbures de la Planète. Esquisse d'une Approche Intégrée", in *La Revue Internationale et Stratégique*, No: 65, Printemps, s. 37-49.
- LEDAY, William. (2007), "Equilibres Militaires et Stratégiques au Moyen-Orient", in *Hérodote (Proche-Orient, Géopolitique de la Crise)*, No: 124, 1er trimestre, s. 93-106.
- LIND, Michael. (2007), "Le Monde Après Bush", in *Le Débat Histoire, Politique, Société*, Gallimard, No: 143, Janvier-Février, s. 105-112.
- LOROT, Pascal. (2007), "Géopolitique des Hydrocarbures", in *Questions Internationales (La bataille de l'énergie)*, No: 24, Mars-Avril, s. 35-44.
- MATHONNIÈRE, Julien. (2007), "Ne Condamnons Pas Trop Vite la Guerre en Irak", in *Défense Nationale et Sécurité Collective*, No: 7, Juillet, s. 59-67.
- MITCHELL, John V. (2006), "L'autre Face de la Dépendance énergétique", in *Politique étrangère (Dossier: Le Moyen-Orient de l'énergie: Nouveaux Défis, Nouvelles Options)*, No: 2, Avril-Juin, s. 255-269.
- MURPHY, John M. (2003), "Our Mission and Our Moment: George W. Bush and September 11th", *Rhetoric & Public Affairs*, Volume: 6, Number: 4, Winter, s. 607-632.
- MÜLLER, Friedemann. (2006), "Le Nouveau Grand Jeu", in *Revue Française de Géopolitique Outre-Terre (Asie Antérieure Guerre à l'Iran?)*, No: 16, ères éditions, s. 163-176.
- NAVON, Emmanuel. (2007), "Israël a-t-il un Projet Géopolitique?", in *Hérodote (Proche-Orient, Géopolitique de la Crise)*, No: 124, 1er Trimestre, s. 69-78.
- PFİFFNER, James. (2006), "Les Décisions de Guerre de George W. Bush: l'Afganistan et l'Irak", in *Politique Américaine*, No: 5, Eté-Automne, 35-52.
- SNEGUR, Julia. (2005), "Le Grand Moyen-Orient des Russes", in *Revue Française de Géopolitique, Outre-Terre (Arabes Malheureuses-I)*, No: 13, ères éditions, s. 113-123.
- TANGÖR, Burak ve Sayın, Sevinç. (2012), "Avrupa Birliği'nin Terörizmle Mücadele Stratejisi: Yeni Bir Bütünleşme Alanı mı?", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 11, No: 1, s. 85-118.
- TOPAK, Tayfun. (2013), "Uluslararası Sistemde Nükleer Güç Dengesi: İran'ın Nükleer Programı ve Son Dönem Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye'nin Rolü", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol: 6, Issue: 5, s. 693-717.
- YURTSEVER, Hasan. (2004), *İsrail ve Büyük Ortadoğu Projesi, Böl-Parçala-Yönet, Düşünce Yayınları, İstanbul.*

THE IDEOLOGICAL AND PRACTICAL COMPARISON OF HEZBOLLAH IN LEBANON AND HAMAS**

Ömür KAYA*
Osman ŞEN**

Citation/©: Kaya, Ömür; Şen, Osman, (2014). "The Ideological and Pratical Comparison of Hezbollah in Lebanın and Hamas", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 441-455.

Abstract: Hezbollah in Lebanon and Hamas were evaluated within the ideological basis in order to reveal the differences among them. This study presents the ideological and operational differences between the two Islamic visions which depend on understanding of Islam in view of Salafism and Shi'ism. The aspects of organizations are evaluated in three categories such as military, social services, and political actions by considering the size and characteristic features of their actions.

Keywords: Hezbollah, Hamas, Shia, Salafism, Action

Lübnan Hizbullah'ı ve Hamas'ın İdeolojik ve Pratik Karşılaştırılması

Atf/©: Kaya, Ömür; Şen, Osman, (2014). Lübnan Hizbullah'ı ve Hamas'ın İdeolojik ve Pratik Karşılaştırılması, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, s. 441-455.

Özet: Lübnan'daki Hizbullah ve Hamas örgütleri aralarındaki farklılıkları ortaya çıkarmak için ideolojik temel içersinde değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışma, Selefilik ve Şii'lik perpeftifinden iki İslam anlayışı arasındaki ideolojik ve operasyonel farklılıkları sunulmaya çalışılmıştır. Bu örgütlerin operasyonel yönleri, eylemlerinin boyutu ve karakteristik özellikleri dikkate alınarak askeri, sosyal hizmetler ve siyasi eylemler olarak üç kategoride değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hizbullah, Hamas, Şii, Selefilik, Eylem.

Makale Geliş Tarihi: 06.05.2014/ Makale Kabul Tarihi: 27.10. 2014

*Ph. D, Police Major, Yozgat Vocational Police School.

** Gazi Üniversitesi, International Relations, Ph. D. Student.

I. INTRODUCTION

In the study, after examining the historical background and the improvement stages of Hezbollah in Lebanon and Hamas, which began as the armed resistance groups the Israeli-invasion territories in the Middle East and are now represented by country governments, the ideological and operational differences of these organizations will be deeply evaluated and discussed.

Even though there are many studies which reveal the differences between Hamas and Hezbollah organizations in the literature, there is no research found analysing and describing both ideological and operational differences of them. Archive and interview methods were used in this study as a method for obtaining data. Qualitative techniques have been used to reach the results and to evaluate the data.

Additionally, because this study was planned to be published in a Turkish journal, mainly Turkish sources were studied.

II. THE HISTORY OF HEZBOLLAH AND HAMAS

A. The History of Hezbollah

Hezbollah is an Arabic origin word. The name of Hezbollah is formed from the combination of Hizb and Allah words. The meaning of this word (Hizb) is party, group, and supporter in Turkish. Therefore, Hezbollah can be translated into Turkish as “the supporters of God” or “God’s party”. The name of Hezbollah is based on the following verses of the Holy Quran by the organization’s strategy makers (Boran, 2007: 149).

“Your (real) friends are (no less than) Allah, His prophet Muhammad, and the (fellowship of) believers – those who establish regular prayers and regular charity, and they bow down humbly (in worship).” “As to those who turn (for friendship) to Allah, His prophet Muhammad, and the (fellowship of) believers. - it is the party of Allah that must certainly triumph” Al-Maida verses from 55 to 56 (Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, 1997: 116).

The foundations of Hezbollah movement can be extended until the actions of Muhammad Sayyid Nevab Safavi. He was born in 1930; went to Najaf (a city in Iraq), which is a holy city for Shiah people, in order to take religious education. Safavi became more radicalized when he was in Najaf, he said that “Islam cannot be built on mass movements; on the contrary, Hz. Muhammad was able to conquer the world through a small number of believers alone, now it is the time to get a gun instead of rosary. Rosary calms, weapons make the enemy to silence against their malice intention. We want to take part from

scum into a good side or our side. If not, we have to go the path of destroying evil men". Claiming in that view he opened the madrasa in Nacaf (with five guns). Ahmed Kasravi, who was harshly criticized by Ayatollah Khomeini due to his secular rhetoric and actions, was killed by the organization of Safavi. Following this, Safavi changed the name of organization as "Islam Fedayeen" instead of "God's soldiers". In the 1940s, the organization that was led by Safavi increased the number of members. The organization killed many politicians until 1950 (Bulut-2, 1997: 11).

Like other terrorist organizations, Safavi created concepts by using the religious motifs and ideology in order to ensure the legitimacy of its actions and to avoid any difficulty in obtaining the personnel.

After execution of Muhammad Sayyid Nevab Safavi by Iranian government, in the following process, Imam Musa al-Sadr (successor of Nevab Safavi), who was the founder of the the Hezbollah movement in Lebanon, adoted the similar struggling style. After completing his education in the city of Sand (birthplace of Sadr and the Shia scholar educational center), Sadr went to Beirut, which is the capital of Lebanon.

When he was in Iran, Sadr contacted with a secret organization which was called goons of İslam (religious armed group) using the concepts of İslam religion. Also, Sadr has established a relationship with Khomeini (an Iranian politician, religious authority of the nation and a leader of the 1979 Iranian Revolution) when Khomeini's son and his nephew got married. After increasing his political support and power, as soon as Sadr settled in Lebanon, he began to organize the peasants who were tided to the Shiite sect by getting them under the thumb of him (Bulut-2, 1997: 12-13).

Sadr has a charismatic personality with strong rhetoric thanks to his educational background. He gathered a large Shiite group around his periphery in a short time. Sadr, who acts actively in political and social areas, established "Higher Shiite Islamic Council" in 1967. This council was established as official institution (religious institution) to deal with the Lebanon Shiite sect members (Qassam, 2006: 17). Sadr was the president of the council for a long time and pearched in mosques to increase the political awareness (Erdin, 2002: 10).

This action of al-Sadr was one of the most important factors in maintaining complete control over the Shiites of Lebanon. On behalf of an official organization, Shiites were gathered under one roof. Thus, he increased his effect on

them and managed to organize them more easily. Sadr established “the deprived movement”, which acted in political and social areas, in order to reach wider community and to tighten the organizational bonds.

He and members of his movement from different segments of society continued activities on especially migrated people from rural areas and those living in the slums of Beirut. Then, Sadr geared to massive street actions by asserting the social injustices and began to criticize harshly the management of Lebanon. Due to Israel’s invasion of Lebanon, Sadr established “Lebanese Resistance Divisions” (EMEL) organization as the military wing of Derived of the Shiite in 1974 to organize the resistance against the invasion in 1974. Sadr said “Israel is only evil in the world and dangerous for muslims,” by this way, he invited Lebanese Shiites to struggle against the Israeli invasion (Qassam, 2006: 17). The Israel invasion made easier to reach its aims and he increased gravitational force of organization by means of making negative propaga against Israel.

With the effect of his education, personal features and existing condition in the country, Sadr conducted Lebanese Shiites to obtain political consciousness and to create the military and political structures in a short time. In the 1970s, Sadr contacted with the Popular Front for the Liberation of Palestine and Fatah organizations in Palestine in order to provide training about asymmetric warfare tactics for his organization members (Bulut-2, 1997: 16).

Sadr disappeared in Libya in 1978 during his visit to this country and could not hear from him again. The disappearance of al-Sadr has further increased spiritual influence of him among supporters.

After Sadr’s disappearance, the Islamic Revolution, in 1979, under the leadership of Khomeini in Iran was met with great joy by the Shiites in Lebanon. Khomeini’s ideas and success in revolution resonated widely between radicals in Lebanon (Alagha, 2007: 35).

In 1982, discussions that ended with separation emerged in EMEL movement on what to do after the Israeli invasion. A group from EMEL movement broke and set up the Islamic EMEL movement under the leadership of Sayyed Hossein Mousavi who was the vice president of the EMEL movement at that time.

This separation was mobilized Lebanon’s Shiite ulama, “The Nine” Certificate” referred to as a result of discussions on the text, nine representative from three EMEL movement, including three of them from Bekaa region, and three from the Islamic committees represented this document to the Khomeini who was carrying out the status and authority of Velayat-e Fakihlik at the same time.

Khomeini approved and signed the document so that the text was gained legitimacy in terms of all Shiites.

In the following process, document put an end to the separation between the Shiites of Lebanon. All Shiites organized under a single structure named Hezbollah and abolished their former organization. This document had a positive impact on the Shiite cadres. Cadres, by gaining the dynamism again, re-started the intensive propaganda for the public by means of the clergy. Additionally, the clergy tried to indoctrinate the importance of fighting, especially by having weapon training, against Israel to the public on Velayat-e Faqih's advice.

Upon the increase of Hezbollah's effectiveness, Khomeini, who was following a policy that aimed to export his revolution out of the country, took action. While Khomeini met the Lebanese authorities, on the other hand he has started negotiations with Syria to carry out the fight against Israel. After getting positive outcomes as a result of the negotiations, Khomeini secured the deployment of Iran's Revolutionary Guards into Lebanon from Syria territory and at the same time, he charged the Guards to train Lebanese Shias in the camps he made in Lebanon. Hezbollah cadres have developed their ideological and military capabilities as a result of the training they had in these camps (Qassam, 2006: 22-23).

B. The History of Hamas

Hamas is the abbreviation of Harakat al-Muqawama al-Islamiya and can be translated into Turkish as the Islamic Resistance Movement (İslami Direniş Hareketi) (Bulut-1, 1997:283). Hamas embrace the Palestine conflict and the Muslim Brotherhood organization that has a strong structure in Arab world (Doyran, 2008: 78).

Hassan al-Banna, who was affected by Salafism, founded the Muslim Brotherhood Organization (İhvan-ı Muslimin) in Egypt and this organization became a strong structure in a short time. Hassan al-Banna combined his followers around political objectives and disseminated his thoughts across the Arab geography. Palestinian groups have also been influenced by his Islamic political messages and also political Islam is rooted in Palestine (Burhan, 2008:74).

In fact, Hasan al-Banna sent his brother (Abdurrahman al-Banna) earlier to Palestine in 1935 in order to spread the ideas of the movement. Muslim Brotherhood Organization had a wide mass as of the Great Palestinian Revolt between 1936 and 1939 (Doyran, 2008: 78). His brother's efforts contributed to spread his ideas in Palestine.

The movement of the Muslim Brotherhood organized in Palestine as of 1935 and fought against Israel in Arab-Israeli War which broke out when Israel declared its independence in 1948, thus it increased its base and support.

The rise of the Muslim Brotherhood in Palestine has been hampered in reaction to the prohibition of Gaza Strip in 1954 and prosecution. On the other hand, the Muslim Brotherhood maintained its cadres substantially in the West Bank in comparison to Gaza because of the freedoms given by Jordan. This situation has led the Muslim Brotherhood to follow two different strategies in Palestine. While more secretive and militant tactics were applied in the Gaza Strip, they preferred social and political more in the West Bank (Doyran, 2008: 79).

The Muslim Brotherhood's strategy changed completely with Israel's invasion of Palestine in 1967. The Muslim Brotherhood set up a passive action style from the beginning of the invasion to the uprising. In this process, the Muslim Brotherhood gave importance to expand and train their cadres (Doyran, 2008: 80).

Additionally, another important figure of the Muslim Brotherhood in Palestine is Sheikh Ahmed Ismail Hassan Yassin. Sheikh Yassin established an Islamic Complex association in 1973 to spread the ideas of the Muslim Brotherhood. Sheikh Yassin got license for this complex thanks to Sheikh El-Hashim Kazandar's negotiation with Israel. Israel allowed Sheikh Yassin to open the Islamic Complex because he sided with the peace between Israel and Egypt.

However, the Israeli authorities allowed to built the complex to conduct sports activities. In practice, mosques, schools and clinics were built in the Islamic Complex to increase the effectiveness of the Muslim Brotherhood. While the Israeli authorities recognized their activities and then wanted to restrict this complex, it had already reached a large number of supporters in a short time.

Sheikh Yassin expressed in an interview that they were weak in terms of military training in the 1980s, but in the process, they started piling up arms and come to light with the movement of the Uprising (Chehab, 2009: 34).

The works of the welfare associations that were founded by Sheikh Yassin and the influence of the Muslim Brotherhood's history in Palestine on Palestinian people enabled Hamas to emerge powerfully. The core of Hamas' military wing was established in 1983 by Sheikh Yassin. This structure was called Palestine Mujahedeen when it was established and organized in cell system. Each cell was formed of two or three militants (Chehab, 2009: 47). The name of Izz al

Qassam, who started an armed struggle against the British invasion of Palestine and subsequently killed by British troops in 1935, was used instead of Palestinian Mujahideen to increase the impact of the organization and give it a historical background (Erdin, 2002: 65-66).

The Muslim Brotherhood in Palestine grew both in quantity and quality and gained a mass characteristic under the leadership of Sheikh Yassin. In 1987, a Palestinian worker died due to car crash. Palestinian people poured into the street because this car belonged to Israel Intelligence Service. This case was just fire for accumulated social problems in Palestine. The revolt activity of the Muslim Brotherhood obtained huge support from Palestinians who were under the poverty and Israel pressure. Sheikh Yassin declared the establishment of Hamas by using the uncontrollable revolt on 14 December 1987. During the first uprising, Hamas published the first manifest and announced its roadmap (Bulut-1, 1997: 283).

III. IDEOLOGICAL COMPARISON OF BOTH ORGANIZATIONS

When Hamas' Declaration of Establishment, dated 18 August 1988, was examined (Hamasi'n Kurtuluş Bildirgesi, 2009), it is seen that the organization is a Palestinian Islamic movement and it is a wing of the Muslim Brotherhood, that a complete understanding of the Muslim Brotherhood was adopted into the ideology of Hamas. Hamas chose the Islamic Jihad path against the Zionism as a perceived religious duty. The supporters believe that the root of the movement depends on Shaheed Izzeddin al-Qassam and the fighters of the Muslim Brotherhood in 1939. The expectation of supporters is to want the Islamic life style and to terminate the Zionism.

The ideology of Hamas depends on the Muslim Brotherhood which has an understanding of Islamic-Salafism. The goal of Hamas is to establish an Islamic regime in Palestine after destroying Israel as a result of the armed struggle (Jihad with Israel) (Mohammed, 2001: 140).

The open letter was published on 15 February 1985 by Hezbollah. The analysis of this letter indicates that Hezbollah's ideology was shaped under the leadership of Ayatollah Khomeini and his orders which fought against the U.S., Israel, France and the Phalangists by using Jihad (Qassam, 2006: 307-329): One of the main goals of Hamas is to rescue the Lebanese territory from the Israel invasion and is to establish an Iranian-style Islamic State in Lebanon. Also Hamas see America as the great devil. Additionally, this document revealed the real objective of Hamas, which is not only Lebanon but also the whole region.

When the declarations of Hezbollah are examined, it is seen that the ideology of Hezbollah is clearly based on Shi'ism and Ayatollah Khomeini was accepted as the leader, that Hezbollah preferred jihad as a struggle method (violence path) with the enemies and its ultimate goal is to build an Islamic regime.

When both Hezbollah and Hamas' documents are evaluated, it is concluded that the key point of the differentiation of both organizations is the understandings of Salafism and Shi'ism. Hamas sees Palestine as its activity area in general terms, on the other hands, Hezbollah sees the whole region as its activity area. Hezbollah described its enemies largely and clearly while Hamas used a vague expression such as Israel and the ones that conducive it.

Although these two organizations may seem very similar to each other, the difference in their understandings can be understood clearly by examining the basic differences between Shiism and Salafism.

In Salafism, looking the nass and apparent side is accepted as the basic principle to understand the religion. They accept the religious texts (the Qur'an and the hadith) with their letters only and without mental interpretation (Jurisprudence and te'vil). They also do not accept the interpretation of religious texts based on social sciences, philosophy, history and sociology.

As a fundamental principle of faith in Salafism, faith cannot be reachable with mentally. According to them, the truth of faith is absolute devotion to the orders of Quran and Hadith (nass), performing the orders and avoiding the prohibited things by Quran and Hadith. In more technical terms, faith includes deeds in Salafism. This idea was designated first by Kharijites in Islamic thought and was maintained by salafism. Therefore, if the deeds are not performed by one Muslim, he or she is accepted as takfir (or takfeer) and the takfir's (kafir) life and property can be taken according to this view. According to Ibn Taymiyyah, who is one of the important figures in Salafism, the jihad is an essential part of the faith as a deed.

So the action or actions to oppose blasphemy under all conditions is a task that every believer must fulfill. In the understanding of Salafism, if a person does not obey the religious orders and refrain from bans, he becomes takfir even if he says that I am Muslim. This person has no difference from non Muslim or kafir (unbeliever), so his soul and property becomes halal.

IV. SOME BASIC DIFFERENCES BETWEEN SHIISM AND SALAFISM

1-The determination of the imam in Shiism is with nass and it is acknowledged that the imam comes from the descendants of Ali. On the otherhand, salafism does not accept the selection of the imam with nass.

2-The Shia imam is believed to be innocent and is protected by revelation in Shiism, but Salafism does not accept the innocence of any mankind and it accepts the attribution of innocence to mankind as a major shirk.

3- The sequence of the first four caliphs does not indicate superiority and also indicates the seizure of the caliphate in Shiism. Salafism accepts the traditional hierarchy, in other words, it confirms the superiority of one another in the order of caliphate.

4- Shiism only accepts the authority of companion who is in the line of Ehlibeyt (the family of the Prophet Muhammed). Salafism respects the authority of the companions of the Prophet Muhammad. In this sense, the meaning of respect is to accept the validity of the authentic hadiths from the companions of the Prophet.

5- Shia accepts tev'vil and jurisprudential as a method of understanding the religion. In this sense, Fakih (canonist) institutions were established. Salafism does not accept tev'vil but accept ijthihad and they do not generalize the rule of ijthihad (that is accepting the difference of opinion) upon differences in Aqeedah.

Salafism has engaged into regional conflicts with Shi'ism due to its historical roots. While Salafism and Shi'ism are different from each other because of their basic understandings, the modern Salafism and the Shia movement come closer against the West, which is their common enemy (Demir, 2010).

V. THE DIFFERENCES OF HAMAS AND HEZBOLLAH IN MILITARY ACTIONS

When the two organizations are compared with regards to military actions, it is seen that both have conducted asymmetric warfare against their enemies. Both organizations see suicide bombers or martyr (shaheed in their own words) as necessary. Also, both of them performed hostage-taking acts at different time for prisoner exchange.

The security wing of Hamas got the orders from Sheikh Yassin. Under the direction of his orders, security wing used to publish warnings firstly before taking action. When the warnings were not taken into consideration by the

followers, they were punished for the death penalty after being interrogated with broader questions and with a signed confession and record. They shared the confessions and the cases with public and pasted their posters to the strategic places as Hamas' message in order to obtain deterrent effect on the followers.

Every organization has activities against the collaborators, but Hezbollah did not use the confessions of the collaborators to inform the public. There is no information in open sources about this case (Chehab, 2009: 49).

When we look at the actions of Hamas militants, the following events are listed: killing sheep merchant David Cohen on May 17, 1992, stabbing two bottling citrus workers in Kibbutz Nahal Oz on June 25, 2002, suicide attack to the bus station in Afula and killing eight Israelis and injuring 44 as a result on April 6, 1994 (Chehab, 2009: 74).

When we examine the actions of Hezbollah militants, they can be exemplified as follows: the truck bomb attack to the U.S. Marines on October 23, 1983 when 241 American and 58 French soldiers were killed, 100 people were killed in July 1994, a result of the bombing of Argentine-Israeli Cooperation and Solidarity Association building (Erdin, 2002:36-37).

It is possible to give more examples about the actions of these organizations. When we look at their actions, it can be said that Hamas selects its targets randomly, which is called blind-terror, and does not avoid hitting civilian. Hamas has also no big successful action outside of Palestine. On the other hand, Hezbollah is more selective and its primary targets are military targets. Unlike Hamas, it appears that Hezbollah performed big actions abroad and they are more successful than Hamas.

Qassam rockets are Hezbollah's own manufacture and were used against Israel (Chehab, 2009: 85). Qassam rockets have a 10 kilometers range and they can carry up to twenty kilogram explosive. Nowadays, a large part of the stock of Hezbollah is composed of Katyuşa, 122-millimeter, cannonball-shaped rockets (Boran, 2007: 293). In addition, Hezbollah kept shelling the area to prevent Israel from taking the death bodies of Israeli soldiers who were killed as a result of real promise operation on 12 July 2006 (Chehab, 2009: 87).

In the light of the above mentioned issues, it is seen that Hezbollah uses more professional and heavy weapons than Hamas when their arsenals are compared.

VI. IN TERMS OF SOCIAL SERVICES

HAMAS and Hezbollah acted similarly about the social services such as education and health care that the governments could not bring or failed to satisfy for a long time and both of them gained the sympathy of the people. These infrastructure works provided a basis for finding soldiers for the armed wings and for the political successes that will be explained at the following heading. There is no appreciable difference in terms of social services between two organizations.

VII. DIFFERENCES IN TERMS OF POLITICAL ACTIVITY

There is a big difference between the word “intifada” which can be translated into Turkish as “shaking off, getting up, rebelling” and the protest activities that were carried out by Hezbollah in Lebanon. “Intifada” is total rebellion of a nation against oppression (Kodaman, 2006:186).

Sheikh Yasin evaluated the signing of Oslo agreements as a positive development and he sent a letter from jail in 1993 to call for restraint to members of Hamas. Also, he ordered the members of Hamas to join the election in his letter. Ismail Haniye who is the leader of Hamas, comformed to Sheikh Yassin’s calling and joined the election in 1996. He has been the president of Palestine Self-Government in the elections of 2006 (Chehab, 2009: 130).

Also, Hezbollah got Khamenei’s opinion, whom they see as religion qua Velayat-e Faqih, about the legitimacy of joining the elections. After Khamenei’s positive fatwa about this subject, Hasan Nasrallah, the General Secretary of Hamas, joined elections in 1992 (Qassem, 2006: 204).

When Hezbollah’s election program in 1992 were examined, it is seen that Hezbollah prepared a very comprehensive program under the following headings: bringing opposition, religion and sect based politics to an end, election law, political freedoms and freedom of the press, forced migration, administration, social and educational issues (Alagha, 2007: 271-278).

In the same way, Hezbollah’s 1996 parliamentary election program, 2000 parliamentary election program and 2005 election programs were under seven main headings (Alagha, 2007: 271-278). The number of members of Hezbollah in parliament was 12 of 128 people in 1992 (Alagha, 2007: 301), 11 members in 1996 election (Alagha, 2007: 303) and 12 members in 2000 elections (Qassem, 2006: 206). Hezbollah had 14 representing members in parliament and had two ministers in the cabinet in 2005 (Alagha, 2007: 310).

As a result of pressure from the U.S. and France, Hezbollah could not get the important ministries such as the Ministries of Defense and Foreign Affairs. They achieved to take the Ministry of Energy and the Ministry of Labour (Işıtan, 2008: 85).

Hezbollah stated to fight against Israel as the first article of party program in all elections they had joined. Another important point is that Hezbollah gave place to cooperation with other groups living in Lebanon in the party programs in order to increase the legitimacy of the Hezbollah. Hezbollah succeeded in inserting their representatives to parliament in every election. They choosed their candidates not only fom Shiites but also fom Sunni and Christians in Lebanon and succeeded in bringing them to parliament (Işıtan, 2008: 85).

While there are some perspectives like Hezbollah will be an Islamic party only in discourse in the following process, but in practice it can change the direction towards a semi-secular state as a result of the political conditions (Diane, 2003: 114), their own sources state that politics and resistance support each other.

In 2005, Hamas boycotted the presidential elections in Palestine and the election ended up with the victory of Mahmoud Abbas. Then, Hamas participated in the parliamentary elections in 2006 and won 76 seats in parliament against Al-Fatah (43 seats) (Burhan, 2008: 118). However, a stand-alone Hamas could not establish the government. The friction occurred between them. They established the government together with the mediating efforts of Saudi Arabia. Later Hamas leader Ismail Haniyeh has been Prime Minister of the Government of the Union (Burhan, 2008: 122).

According to Hamas member Dr. Osama Elşagar, Hamas won the election with “Resistance and Reform” slogans. Osama Elşagar (Taşkın, 2007: 216), one of the most important figures, defined Hamas’ new target as fighting against corruption and unemployment (Aksiyon Haber, 2013).

It is clearly seen that the party program of Hezbollah is more comprehensive than Hamas, but Hamas is more successful than Hezbollah in the political arena and has been in the Government since 2007.

While Hamas and Hezbollah have obtained considerable achievements in the political area, they are not successful enough in practising their programs and have trouble due to disarmament. One of the major reasons for this is that the super power United States considers these organizations as terrorist groups and their financial resources are frozen.

Both organizations seem to try to find a solution to this problem by taking Israeli soldiers as hostages. Israel launched a large-scale operation on June 28, 2006 when a group of militants of Izz Al Qassam Brigades, which is the military wing of Hamas, dug a tunnel to Israel took 19 years old Israeli soldier Gilat Shalit as a hostage on June 25. As well as the operation, Israel took politicians, including nine ministers and parliamentarians of Hamas, into custody.

After that, Hezbollah's military wing (the Islamic Resistance in Lebanon) announced that two Israeli soldiers were kidnapped on July 12 and Israel started to attack on Lebanon on July 13 (Boran, 2007: 211-213).⁴⁶

As a result of Israel attacks, both organizations took high proportion of foreign aid, the number of their supporters increased and a public opinion was created for the necessity of being armed.

VIII. CONCLUSION

The main separation point of Hezbollah and Hamas' ideologies is the understanding of Shisim and Salafism. Hamas sees Palestine as a field of activity in general terms. However, Hezbollah sees the scope of its activities as regional. Hezbollah described its enemies clearly, but Hamas used a vague expression for his enemies like Israel and those who help it.

Although the two organizations may seem very similar, their basic understanding differences can be seen clearly when differences between Shiism and Salafism are examined. They have very different understandings about imamate the innocence of the Imam, revelation issue, sequence of the first four caliphs, the authority of companions and fakih institutions. It is clear that these key issues can lead to great differences in the organization of the daily life of the groups. Historical roots of Salafism clashed with Shi'ism about regional conflicts. However, modern Salafism and the Shia movement converged with each other today against the West as a common enemy.

İnterms of military actions of both organizations, it is clearly seen that both of them conduct an asymmetric warfare against their targeted enemies. Either Hamas or Hezbollah consider suicide bombers, or martyr actions in their words, as necessary. They performed hostage-taking actions at different times in order to exchange the prisoners.

Both of them have activities against the collaborators. However, Hamas prefers to inform the public about the confession of the collaborators in order to ensure deterrence among the supporter, but Hezbollah does not use this way and no open source reveals information about this issue.

The actions of Hamas show that it selects targets randomly, which can be called blind terror, it is not precise about not hitting the civilian targets and it has no a great, successful action outside Palestine. On the other hand, Hezbollah appears to be more selective than Hamas and it principally selects military targets. Unlike Hamas, Hezbollah performed great actions abroad, too. It seems that Hezbollah has greater and more successful actions than Hamas.

Hezbollah uses more professional and heavy armors than Hamas.

In terms of social services, there is no significant difference between Hamas and Hezbollah.

There is big differences between the Intifada protests of Hamas and the protest actions that were carried out by Hezbollah in Lebanon. Intifade is total rebellion of a nation against the oppression.

The party programs of Hezbollah are more comprehensive than Hamas, but Hamas has been more successful in the political arena than Hezbollah and it has been in the government since 2007.

Overall, it can be explained that there are operational, ideological, political and military differences between Hamas and Hezbollah.

The development and recruitment of these organizations depend on the condonations of active forces in international community to the violation of human rights and international law by Israel and West. It is clear that radicalization will damage the people all over the world. In this respect, in order to prevent radicalization, it is necessary to conduct the international law equally for all sides and the necessary pressure should be done for Israel by international community to force it act properly with international law.

REFERENCES

- ALAGHA, Joseph Elie. (2007), Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine Hizbullah, Doğan Kitap, İstanbul.
- BORAN, Yıldırım. (2007), Lübnan' daki İran Hizbullah, Siyah Beyaz Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- BULUT (1), Faik. (1997), İslamcı Örgütler-1, Doruk Yayıncılık, Ankara Genişletilmiş 3. Baskı.
- BULUT (2), Faik. (1997), İslamcı Örgütler-2, Doruk Yayıncılık, Ankara Genişletilmiş 3. Baskı.

- BURHAN, Ali. (2008) Filistin-İsrail çatışması ve HAMAS, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- DOYRAN, Ersin. (2008), Bir Direniş Hareketi Olarak: Hamas, Elips Kitap.
- CHEHAB, Zaki. (2009), Hamas, İkarus Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, Hilmi. (2010), An Interview with Assitant Professor Hilmi Demir at Hitit University, in 01.01.2010, Time: Between 14.00 and 14.40.
- ERDİN, Murat. (2002), Hizbullah ve Hamas, Kastaş Yayınevi, İstanbul.
- KODAMAN, Timuçin ve SARAÇ Esmе. (2006), “Hamas”, Akademik Orta Doğu Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, ss. 177-197.
- MOHAMMED, M. Hafez. (2001), “The Ideology of Hamas by Andrea Nusse”, International Journal of Middle East Studies, Vol. 33, No. 1, pp. 139-141, (erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/259493>), (Erişim Tarihi: 20.03.2014).
- QASSAM, Naem. (2006), Hizbullah, Kesit Yayınları, İstanbul.
- TAŞKIN, Hasan. (2007), İsrail, Hamas, Hizbullah Kıskaçında Türkiye, Neden Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- DİANE, Riskedahl. (2003), “Hizbullah: Politics and Religion by Amal Saad-Ghorayeb”, Journal of Palestine Studies (University of California Press on behalf of the Institute for Palestine Studies), Vol.32, No.3, pp.113-114, (erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/3247349>), (erişim tarihi: 22.03.2014).
- TAMIMI, Azzam (2008), “Hamas: a history from within”, Northampton, MA, Olive Branch Press, (erişim adresi: <http://rac.sagepub.com> at Middle East Technical University), (erişim tarihi: November 20, 2009).
- “Hamas’ın Kuruluş Bildirgesi” (Erişim adresi: <http://www.velfecr.net>), (erişim tarihi: 16.12.2009).
- IŞİTAN, Rıza. (2008), Terörizm, İslamcılık ve Hizbullah, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

AFETLERDE KAMU YÖNETİMİNİN ROLÜ VE TOPLUM TEMELLİ AFET YÖNETİMİNE DOĞRU*

Özkan LEBLEBİCİ**

Atf/©: Leblebici, Özkan, (2014). “Afetlerde Kamu Yönetiminin Rolü ve Toplum Temelli Afet Yönetimine Doğru”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 457-477.

Özet: Afetlerin toplumların risk algısı bağlamında yönetilmesi, döngüsel bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Afet yönetimi, afetlerin doğası itibariyle kamu yönetiminin etkin olduğu bir süreç olarak planlanmalıdır. Ancak afetlerde sadece resmi kurumların değil, gönüllü şahısların ve hükümet dışı örgütlerin de çokça faaliyet gösterdiği bilindiğine göre, bu yapılarla ilişkilerin de kamu politikasının bir çalışma alanı oluşturması gerekmektedir. Bu çalışma alanında afet döngüsünün yapısından dolayı disiplinler arası çalışma, bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada afetlerin kamu yönetimi açısından ele alınmasını müteakip, afet kaynaklı krizlerin yönetilmesinde kamu yönetimi ile sivil toplum örgütleri, gönüllüler ve hükümet dışı örgütlerin işbirliği içinde çalışması gerekliliği vurgulanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kamu Yönetimi, Afet Yönetimi, Sivil Toplum, Gönüllüler.

Makale Geliş Tarihi: 25.11. 2014/ Makale Kabul Tarihi: 18. 12. 2014

* Bu çalışma, 10 Ocak 2014 tarihinde ODTÜ “Türkiye’nin Afet Risk Yönetimi On Altıncı Yuvarlak Masa Toplantısı” bünyesinde “Afetlerde Kamu Yönetiminin Rolü” başlığıyla sunulan bildirden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

**Dr., leblebici66@gmail.com.

The Role of Public Administration in Disaster and Community-Based Disaster Management

Citation/©: Leblebici, Özkan (2014). "Role of Public Administration a Disaster and Community-Based Disaster Management", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 457-477.

Abstract: *The management of disasters in the context of risk perception of societies is defined as a continuum. Disaster management should be planned as a process which public administration takes part in effectively, because of the nature in disasters. However volunteers and NGO's (Non Governmental Organization) often undertake some work in disasters, relations with these entities must be a study field for public administration in the public policy process. In this kind of study, an interdisciplinary approach emerges as an imperious way. In this study after we take the disasters in to context of public administration, it well to be emphasized that the necessity of cooperation between the public administration and civil society organizations/ NGO's/ volunteers in crisis caused by disasters.*

Keywords: *Public Administration, Disaster Management, Civil Sicietity, Volunteers.*

I. GİRİŞ

Afetler toplumların yaşantılarında kesintiye neden olan olağandışı durumları tanımlar. Özellikle doğal afet kaynaklı krizler, toplumların ilk anda başa çıkmakta zorlandıkları durumlardır. Krizlerin yönetiminde otoritenin tesisi ve süratli karar alma mekanizmalarının çalıştırılması, önemli adımlardır. Afet kaynaklı kriz durumları, resmi ve sivil örgütlenmeler dışındaki birçok unsurun (gönüllüler, uluslararası örgütler vb.) bir arada faaliyet gösterdiği ve karmaşıklığın yüksek düzeyde olduğu durumlar olması nedeniyle, gayretlerin koordinasyonu önem kazanır. Bu koordinasyonu sağlayacak yapının meşruiyeti, ancak kamu gücünün kullanılması ile sağlanabilir. Bunun yanında afetlere yönelik örgütlenmeler, normal durumlardaki örgütsel yapılardan farklılık göstermek durumundadır.

Ancak afetlerin meydana gelmesini takip eden ilk saatlerden itibaren, ilk olarak afete uğrayan bölgedeki insanlardan hayatta kalanlar, kendi yakınlarını kurtarmak için harekete geçerler. Bu durum kolektif bir reaksiyondur. Belirli bir hazırlık zamanı geçtikten sonra yerel resmi ve resmi olmayan örgütsel yapıların afet sahasına müdahalesi görülür. Gerekli hazırlık ve intikal zamanı geçtikten sonra da merkezi hükümetin unsurları bölgede çalışmalara başlar.

Daha sonra da yurt içinden diğer örgütler, uluslararası örgütler ve gönüllüler yardım çalışmalarına katılır.

Diğer taraftan afetin meydana geldiği ilk 24 saat, kurbanları kurtarabilme ihtimalinin en yüksek olduğu zaman dilimidir. Afetlere ilişkin çalışmalar, bu ilk 24 saatlik süreçte en çok kurtarma işleminin, yukarıda afete müdahale sıralamasının ilk sırasına koyduğumuz yerel vatandaşlar tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. Buradan hareketle afetlerde yerel unsurların eğitim, bilinç ve kabiliyetlerinin afete hazırlık kapsamında dikkate alınması gereken önemli bir bileşen olduğunu söyleyebiliriz.

Bu çalışmada ifade edilmeye çalışılan husus, kamu yönetiminin afetlere müdahale aşamasındaki rolünün, daha çok müdahaleye hazırlık ve müdahale sonrası önem kazandığı, müdahalede yerel unsurların daha fazla ön planda olması gerektiği, kamu yönetiminin ise bu aşamada en önemli işlevinin koordinasyon olduğudur. Bu çerçevede ilk bölümde kamu yönetiminin tanımı üzerinden, kriz durumlarının özellikleri ve krizlerde kamu yönetiminin rolü tartışılacaktır. İkinci bölümde afetlerde kamu yönetiminin rolüne vurgu yapıldıktan sonra son bölümde, afete dirençli toplum oluşturulması aşamasında, yerel unsurlara daha fazla önem verilmesi, bunun dışında sivil toplumun ve gönüllülerin örgütlenmesinin önemi ortaya konmaya çalışılacaktır. Nihai olarak da afetlerle başa çıkmada bütün unsurların işbirliği içinde çalışmasının önemi vurgulanacaktır.

II. KAMU YÖNETİMİ VE KRİZ

Kriz durumları, yönetim süreçlerinin standart süreçlerden daha fazla önem kazandığı ve etkili yönetim ihtiyacının en yüksek olduğu zaman dilimleridir. Bu dönemde, otoritenin en kısa zamanda krizin hızlı değişen doğasına uygun karar alma faaliyetini yerine getirmesi beklenir. Haliyle standartlaşmış kamu hizmeti sunumu gibi kamu yönetimi sorumluluğunda bulunan birçok faaliyet, yeniden ve farklı bir anlayışla kurgulanmak durumundadır. Krizlere kamu yönetiminin göstereceği reaksiyonu ve kamu yönetiminin kriz durumundaki rolünü incelemeden önce, kamu yönetimi ve kamu hizmeti kavramlarını ele almamızda fayda bulunmaktadır.

A. Kamu Yönetimi ve Kamu Hizmeti

Yönetim, “önceden belirlenmiş amaçlara ulaşmak için, gerekli araçlarla ilgili bir etkinlik ya da süreç” (Ergun, 2004: 3) olarak tanımlanabilmektedir. İster sürece ister eyleme bağlı tanım yapılsın, yönetim olgusunun insanlar arasındaki işbölümünün ortaya çıkışından itibaren var olduğu söylenebilir

(Fişek, 2005: 89). Ancak yönetimin kurumsallaşması, insan ilişkilerinin karmaşıklaşması ve örgütsel yapılar içinde bu ilişkilerin yeniden üretimine konu olan örgütlü toplulukların ortaya çıkışıyla gerçekleşmiştir. Bu örgütlü yapıların en büyüklerinden biri devlettir. “Belirli bir toprak parçası üzerinde bağımsız bir teşkilat kurmuş olan insan topluluğu” (Versan, 1990: 7) olarak tanımlanabilen devlet, siyasi bir örgütlenme olarak da ele alınabilir.

Devletli toplumların tarih sahnesinde görünmeye başladığı dönemlerden itibaren, yönetenler ve yönetilenler ayrımı gün geçtikçe daha da belirginleşmiştir. Yönetim olgusunun meşruiyet zemini kimi zaman dinsel, kimi zaman toplumsal olarak bulunsa da, yönetenlere belirli sorumluluklar yüklediği de bir gerçektir. Bu sorumluluklar yönetim olgusunun yönetilenlerden bağımsız olarak var olamayacağını da ortaya koymaktadır. Yönetilenlerin uzlaştığı bir alanda oluşan yönetimin örgütsel yapısı, otoritenin insanlardan ziyade, temsil edilen makamlara verilmesini ve bu makamları dolduranların otoriteyi yine kurumsal olarak belirlenmiş sınırlar içerisinde kullanmasını gerekli kılar. Söz konusu örgütsel yapı, otoritesinin meşruiyetini yönetilenlerden alan kamu yönetimidir. Bu nedenle kamu yönetimi otoriteyi kamu yararına uygun kullanmak zorundadır.

Toplumların karmaşıklığının arttığı bir yapıda, üst seviyede siyasi bir örgütlenme biçimi olan devletin yapısındaki karmaşıklık da doğal olarak artacaktır. Toplumdaki siyasi ilişkilerin nicelik ve niteliklerinde büyük değişikliklerin olması, bu karmaşıklaşmanın sonuçlarından biridir. Bu değişiklikler, yönetilenlerin devlete bakış açılarını ve ondan beklentilerini de etkiler. Bu beklentilerin toplumlar açısından ortak alanı, devletin yerine getirmek zorunda olduğu hizmetleri belirler. Siyasi bir örgütlenme olan devlet, örgütlülüğün gereği olarak başta güvenlik olmak üzere birçok sorumluluk üstlenir. Toplumsal yapının artan karmaşıklığına bağlı olarak, devletin sorumlulukları da artar (Rathod, 2010: 2). Bu artış hem niceliksel, hem niteliksel bir artıştır. Bu artış ayrıca, bir ölçüde devletin bireylere karşı sorumluluğu kaynaklı olsa da, siyasal örgütlenmelerin toplumun kontrolünü sağlayacak biçimde kurgulanmasının da bir sonucu olarak düşünülebilir.

Devletin sorumluluklarını yerine getirmedeki rolü, yönetim olgusunun devlet yapısı içerisindeki karşılığı olan kamu yönetimi tarafından üstlenilmiştir. Kamu yönetimi bir olgu olarak devletli toplumlardan itibaren var olsa da, bir disiplin olarak ortaya çıkışı görece yenidir (Leblebici, 2004: 7). Bir disiplin olarak kamu yönetiminin ortaya çıkışı, siyaset ve yönetim işlevlerinin ayrımı üzerinden yeni bir tartışma alanı yaratmıştır. Ancak kamu yönetimi disiplininin

araştırma nesnesinin bütün devlet sistemi olması gerektiği yönündeki görüş, (Güler, 2003: 543) siyasetin yönetimden görece bağımsızlığını da sorgulamaktadır. Bu sorgulama politika yapım süreçlerinin, sadece uygulayıcı olarak görülen kamu yönetiminin dışlandığı bir anlayışla yürütülmesine karşı da bir duruştur.

Kamu yönetiminin politika yapım süreci açısından ele alınan tanımı ise; “toplumun yerel alt unsurlarının ve vatandaşlarının ortak yararı adına, düzenli ve örgütlü biçimde kamu politikasının uygulanmasının ve etkisinin mesleki formülasyonunun çalışması ve uygulaması” (Marini, 2000: 5) olarak yapılabilmektedir. Politika yapım süreçleri, karar alma faaliyetini de içinde barındırır. Toplumu oluşturan yerel alt unsurların bu süreçte hangi rolde görev alacağı, politika sürecinin formülasyonu ile belirlenir.

Kamu yönetimi, farklı disiplinlerin ve farklı yaklaşımların merkezinde bulunmasından dolayı, “kavşak bilim” (Rathod, 2010: 3) olarak adlandırılabilir. Bu yönüyle kamu yönetimi hem birçok disiplinin bir araya geldiği, hem de işleyişin kontrol edildiği bir merkez olarak algılanabilir. Devletin görev ve sorumluluklarının artışına bağlı olarak ilgi alanının da aynı oranda farklı disiplin ve yaklaşımlardan faydalanmayı gerekli kılacağı açıktır. Bu nedenle kamu yönetimi, doğası gereği disiplinler-arası olan politika yapım süreçlerine (DeLeon & Vogenbeck, 2007: 3), birçok paydaşı ve farklı disiplini sürece dâhil etmek suretiyle uygulanacak politikaların başarı şansını artırmaya çalışmalıdır.

Kamu yönetiminde “*administration*”dan “*management*”a olan değişim süreci, 1970’li yıllarda petrol krizinin ardından süratle yükselen döviz kurları karşısında dış borçları bir anda patlayan gelişmekte olan ülkeleri dış borç yükü altına sokan olaylar dizisi ile başlamıştır. Borç krizine sürüklenen ülkeler, politika belirleme süreçlerinde uluslararası etkilere açık hale gelmişlerdir. 1980 sonrasına denk gelen bu dönem, neo-liberal politikaların hâkim olduğu bir süreçtir. Bu dönem ayrıca, devletin işlevlerinin artışının yanında, farklılaştığı bir dönemdir. Kamu hizmeti sunumunda özel sektörün ağırlığının arttığı, kamunun mal ve hizmet üretiminden, politika belirleyici ve denetleyici bir konuma doğru yöneldiği bir dönem olarak da söyleyebiliriz.

Ancak bazı alanlar vardır ki, kamunun etkin olarak varlığını sürdürmesi gereken bu alanlar işletmelerin kâr elde edeceği bir faaliyet olarak görülemez. Afetler bunlardan biridir. Çünkü afet kaynaklı kriz durumlarında en önemli olan faaliyet, afete uğrayan insanların kurtarılması ve toplumun en kısa sürede

normal yaşantısına dönmesi için kamu hizmetlerinin mümkün olduğunca erişilebilir ölçülerde sunulmasıdır. Türkiye gibi idari rejimin geçerli olduğu ülkelerde afete ilişkin mevzuat, idare hukukunun konusudur. Sunulacak kamu hizmetinin de bu kapsamda ele alınması gerekir.

Devletin görev alanlarının genişlemesi bağlamında kamu hizmeti kavramına açıklık getirmek gerekmektedir. Kamu hizmeti, kamunun afetlerle ilgili örgütlenmesi de dâhil, toplum yararı gözetilerek yapılan bütün faaliyetlerle ilgili bir kavramdır. “Kamu hizmeti; bir kamu tüzel kişisi veya onun denetimi altında bir özel hukuk kişisi tarafından yürütülen, kamu yararı amacına yönelik faaliyetlerdir” (Gözler, 2007: 204). Ancak kamu hizmetini üzerinde anlaşılmış genel bir tanıma oturtmak kolay değildir. Tan (Tan, 1991), kamu hizmetini tanımlamanın tek geçerli ölçütünün onu kuranların iradesi olduğunu belirtmektedir. Yani bir hizmetin kamu hizmeti olmasına o hizmeti kuran irade karar verebilecektir. Bunun yanında tesis edilen hizmetin kamu yararına yönelik olması önemli bir gerekliliktir.

Duguit’in özel girişim tarafından toplumsal yaşam için sürekli ve düzenli şekilde yürütülemeyen hizmetlerin kamu hizmeti olduğu ve idare tarafından üstlenilmesi gerektiği görüşünden hareketle İştin, (İştin, 2007); devletin varlık sebebini oluşturan ve geleneksel olarak yürüttüğü eğitim, sağlık, güvenlik gibi hizmetlerin idari kamu hizmeti olduğunu ve idare hukuku rejimine tabi olduğunu belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle devletin bu hizmet alanlarından tamamen çekilerek sadece politika belirleyici olarak kendini kabul etmesi, idari rejimin doğasına uymamaktadır.

Bir kamu hizmeti, kanunların öngördüğü durumlar dışında kesintisiz olarak verilmek durumundadır. Buna kamu hizmetinin devamlılık ilkesi denir (Gözler, 2007: 206). Devamlılık ilkesinin bozulması, idari nitelikteki kamu hizmetleri söz konusu olduğunda devletin varlık sebebine kadar gidebilecek bir sorgulamaya neden olabilir. Bu nedenle idari nitelikteki kamu hizmetlerinin kriz durumlarında normal zamanda olduğu kadar düzenli olmasa da mutlaka bir şekilde verilmesi gerekmektedir. Bunun yanında, hizmetin sunumu için gerekli ortamı yaratmak da kamu yönetiminin sorumluluklarındandır. Dolayısıyla kamu yönetimi kriz durumlarına hazır olmak ve hizmetlerin kesintisiz olarak sunumunu planlamak zorundadır. Bu aşamada kriz durumlarının özelliklerini ve kamu yönetiminin bu ortamdaki rolünü tartışabiliriz.

B. Kriz ve Kamu Yönetiminin Rolü

Toplumların yapılarında basitten karmaşığa doğru sürekli bir evrimin varlığından söz edebiliriz. Toplumları oluşturan unsurlar arasındaki ilişkilerin ve karşılıklı bağımlılıkların artışına bağlı olarak, toplumsal yapılar da karmaşıklaşmaktadır. Karmaşıklık arttıkça sistemlerin başlangıç durumuna olan hassas bağılıkları da artar. Bu durum sistemin başlangıç durumundaki çok küçük bir değişikliğin sonuçlarda öngörülemez ölçüde büyük etkiler yarattığını vurgulamak için “başlangıç durumuna hassas bağılılık” olarak adlandırılır (Gleick, 2003: 1-29). Kaos teorisinden de beslenen bu yaklaşım, günümüz toplumlarının karmaşık yapılarının, sorunların çözümünde dikkate alınmasını savunan etkili bir bakış açısı sunmaktadır. Ancak kaos ve karmaşıklığın farklı kavramlar olduğunu vurgulamakta fayda vardır (Morel ve Ramanujam, 1999). Karmaşıklığın artışı her zaman kaosu ortaya çıkışını gerektirmez.

Kompleks sistem teorisine göre örgütler karmaşık sistemlerdir ve birbiriyle etkileşimi olan parçalardan oluşan dinamik yapıları vardır (Morel ve Ramanujam, 1999). Sistemlerin karmaşıklıklarının artışı, onları çevredeki ani değişikliklere daha hassas hale getirir. Sistem ani değişikliğe çabuk adapte olamadığında rutin işlemlerde bozulmalar görülmeye başlar. Eğer bu farklılaşma yönetilemezse, kısa sürede kontrolden çıkar ve kriz durumu dediğimiz durum oluşur. Karmaşık sistemlerin (dinamik ve non-lineer yapılarından dolayı) krizlere doğal tepkileri, yeni duruma kendiliğinden örgütlenerek adapte olma eğilimleridir (Morel ve Ramanujam, 1999; Heylighen, 2008). Bu aynı zamanda sistemin entropiye karşı gösterdiği tepkidir. Toplumları karmaşık ve dinamik sistemler olarak değerlendirdiğimizde, kriz durumlarında kolektif davranış gösterebilen toplumlar, kısa sürede yeni duruma uyum sağlayabilecektir. Devletin toplumla olan bağının ise bu süreci kolaylaştırması beklenmelidir. Bu açıdan devletin görev ve sorumluluklarına bakmamızda fayda vardır.

Krizler, kamu hizmetinin kesintisiz olarak verilebilmesi için idari nitelikteki kamu hizmetlerinin sunumunun sürdürülmesinin özellikle planlanması gereken ortamlardır. İster afet kaynaklı, ister ekonomik kaynaklı olsun, kriz durumlarında sosyal hayatın en kısa sürede normale dönmesi için idari kamu hizmetlerinin kesintisiz olarak sunulabilmesi çok önemlidir. Kriz durumlarında bu konularda karar alma gücüne sahip yegâne örgütsel yapı devlettir. Öyleyse kamunun krizdeki rolünü daha iyi ortaya koyabilmek adına kriz ve kriz durumlarının özelliklerine bakmamızda fayda bulunmaktadır.

Her türlü örgütsel yapı, çevresiyle etkileşim içerisindedir. Bu etkileşimi belirleyen en önemli unsur ise çevresel koşullardır. Bu koşullar zaman içerisinde değişir ve yapıları da değişmeye zorlar. Ancak bazen koşulların değişimi o kadar hızlı ve kapsamlı olur ki, örgüt bu değişime ilk anda ayak uyduramaz. Daha da kötüsü örgütün bu değişime yanıt vererek kendi yapısını uyarlaması için yeterli zamanı da yoktur. İşte yönetim açısından kriz durumları böyle durumlardır. Kriz durumunun özellikleri şöyle sıralanabilir;

- a. Durumun çok süratli değişmesi ve planların yetersiz kalması,
- b. Belirsizliğin ve öngörülemezliğin artması, (Rosenthal ve Pijenburg, 1991: 3).
- c. Rutin karar alma mekanizmalarının işlerliğini yitirmesi,
- d. Hem bireylerde hem de örgüt genelinde endişe ve stresin artması
- e. Örgütsel yapı için tehdit ve risklerin artması (Rosenthal ve Pijenburg, 1991: 3).

Afet kaynaklı kriz durumları toplumların normal yaşam seyrini kesintiye uğratan bir ortam yaratır. Bu ortam “kolektif stres durumu” (Quarantelli & Dynes, 1977: 23) olarak da adlandırılmaktadır. Nasıl ki bir insan stres altında doğru kararlar vermekte zorlanırsa, toplumlar da bu kolektif stres durumunda rasyonel karar vermekten uzaklaşır. Bu nedenle de kriz durumlarının karar verme mekanizmalarının normal durumdan farklı olması gerekir (Tortop vd., 2007: 246). Bürokratik yapılar, süratli değişen durumlara karşı tepki vermekte yavaş kalabilir (Tortop vd., 2007: 247). Bu farklılık kamu yönetimini krize özgü bir örgütlenme biçimi ile yeniden tanımlamayı gerekli kılar.

Krize karşı örgütlenmeyi belirlemek amacıyla krizlerde haberleşme alanında geliştirilen yaklaşımlar 1980’ler boyunca taktik tavsiyeler ve kontrol listeleriyle ilgilenmiş; 1990’lar boyunca kriz yönetim uzmanları belirsizlik ve onun muhtemel sonuçlarına odaklanılmış ve stratejik konularla ilgilenmiş; yakın zamana kadar da kriz üzerine çalışanlar, örgüt kültürü ve dönüşüm üzerine odaklanmışlardır (Gilpin ve Murphy, 2008: 18). Bu yaklaşımları kapsayacak şekilde, kriz durumlarına örgüt yönetiminin verebileceği karşılık aşağıdaki şekilde sıralanabilir; (Rosenthal ve Pijenburg, 1991: 3).

- a. Krizin ortaya çıkmasının engellenmesi,
- b. Kriz etkeninin etkilerine karşı daha iyi bir korunma için hazır olmak,

c. Mevcut krize etkili bir karşılık vermenin sağlanması,

d. Kriz sonrasında kurtarma ve iyileştirme için planların ve kaynakların temin edilmesi/sağlanması.

Bu çözümsel tepkilerin verilebilmesi için krizin algısının da değişmesi gerekmektedir. Önceleri başlangıç ve sonu olan bir süreç olarak görülen kriz durumlarının, yukarıda sıralanan tepkilere cevap verebilmesi için döngüsel bir süreç (Gilpin ve Murphy, 2008: 19) olarak algılanması gerekmektedir. Konumuz açısından ele alacak olursak, afetlere karşı örgütlenme, afetleri döngüsel bir süreçte algılamamızı gerektirir. Türkiye’de 5902 Sayılı Kanun da bu yaklaşım üzerine inşa edilmiştir. Günümüzde kriz yönetimi alanındaki çalışmalar, dâhili ve harici paydaşlar arasındaki etkileşime, krizin kültürel belirleyicilerine ve krizin sosyal yapısına vurgu yapmaktadır (Gilpin ve Murphy, 2008: 20).

Kriz durumlarında kamu yönetiminin iki önemli sorumluluğundan söz edebiliriz. Birincisi krizle birlikte kesintiye uğrayan hizmet sunumunun yeniden tesis edilmesidir. İkincisi ise, yaşantının normale dönmesi için gerekli bütün faaliyetlerin ve gayretlerin yönetilmesidir. İkinci sorumluluk, çok farklı yapıdaki birçok örgütün faaliyetlerinin koordinasyonunu gerektirir ki, bu kamu yönetiminin kriz durumlarındaki en önemli görevi olarak kabul edilebilir. Afet kaynaklı kriz ortamlarında kamu yönetiminin rolünü bu çerçevede ele alabiliriz.

III. AFETLERDE KAMU YÖNETİMİNİN ROLÜ

Afetler, toplumların ne kadar hazırlıklı olsalar da başa çıkmakta çoğunlukla yetersiz kaldıkları büyük çaplı olaylardır. Afetlerin doğrudan ve dolaylı sonuçları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde daha fazla maddi kayıp, daha az can kaybı (10’dan az ölüm, 600 milyon dolardan fazla kayıp); az gelişmiş ülkelerde ise daha fazla can kaybı, daha az maddi kayba (afet başına 1000 ölüm, 100 milyon dolardan az kayıp) neden olduğu ifade edilmektedir (Kirschenbaum, 2004: 2).

Afetlerin dolaylı etkileri ise daha uzun süreli olabilmektedir. Hatta Birleşmiş Milletler tarafından, (UNDP, 2004) bu etkilerin ülkelerin kalkınmışlık düzeyi üzerinde olumsuz etkilere yol açtığı belirtilmektedir. Örneğin 1998 yılında Nikaragua’yı vuran Mitch tayfununun, bu ülkenin kalkınmasında 20 yıllık bir duraksamaya neden olduğu hesaplanmaktadır (Kirschenbaum, 2004: 2).

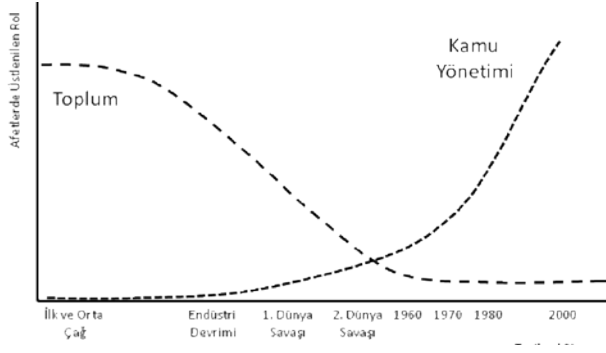
Afetlerde kamu bürokrasisinin katı yapısının afetin yol açtığı kriz ortamında toplumun afete karşı gösterdiği dirence fayda sağlamadığı, bunun yanında toplumsal dayanışmanın geliştirilmesinin, toplumların afetleri karşılama daha güçlü olmalarını sağlayacağı ifade edilmektedir (Kirschenbaum, 2004: 6-8). Bunların sağlanabilmesi için kamu yönetiminin disiplinlerarası doğası (Rathod, 2010), afet kaynakları krizlerin yönetilmesinde ve gerekli müdahalelerin zamanında yapılmasında yöneticilere büyük kolaylıklar sağlar.

Ancak bunun gerçekleştirilebilmesi için kamu yönetiminde disiplinlerarası çalışma kültürünün bulunması gerekir. Türk kamu yönetiminde uzun yıllar afet yönetimi alanı jeoloji ve inşaat mühendisliklerinin çalışma alanı gibi görülmüş, çeşitli kurumlarda afete ilgili çalışma görevleri, bu kurumlarda görev yapan mühendislere verilmiştir. Hatta bu konuda yapılan toplantılar için koordinatör kurum tarafından yapılan çağrıya kurumlar kendi bünyelerindeki mühendis kökenli çalışanları göndermişlerdir. Dolayısıyla disiplinlerarası olması gereken çalışmalar, kurumlar arasına dönüşmüştür. Afet yönetiminde köklü değişiklikler yapılmasıyla birlikte bunun değişmeye başladığını söyleyebiliriz. Afetlerde disiplinlerarası çalışma zorunluluğuna 10'uncu Kalkınma Planı Afet Yönetiminde Etkinlik Özel İhtisas Komisyonu raporunda da vurgulanmıştır.

Her ne kadar kamu bürokrasisinin afetlerde üstlendiği rol, hayatın normalleştirilmesi gibi önemli bir rol olsa da, toplumsal dayanışmanın afetin yarattığı olumsuz koşullara karşı toplumun dayanma gücünü artıracığı beklenebilir. Burada kamu yönetimi açısından zarar azaltma faaliyetleri arasında planlanması gereken bir olgunun varlığından söz edebiliriz. Okul eğitiminden kentsel planlamaya kadar her aşamada toplumsal dayanışmanın artırılması, yöneticiler için bir hedef olarak kabul edilmelidir. Bununla birlikte tarihsel süreçte kamu yönetiminin afet yönetimindeki rolünün arttığı da bir gerçektir.

Kaynak: (Kirschenbaum, 2004: 19)

Şekil 1. Afetlerde Kamu Yönetimi ve Toplum Arasındaki Rol Dağılımının Tarihsel Süreçteki Durumu

Şekil 1’de kamu yönetiminin afetlerde üstlendiği rolün artışına bağlı olarak, toplumun rolünün azaldığı görülmektedir. 20. Yüzyıl boyunca kamu yönetiminin nicelik ve nitelik yönünden bütün dünyada büyük bir genişleme gösterdiği söylenebilir. Dünya ticaretinin artışı, teknolojik ve bilimsel gelişme, sanayileşme, kentleşme gibi birçok nedeni bu genişlemenin sebebi olarak sayabiliriz. Ancak burada sorulması gereken soru, kamu yönetiminin afet yönetiminde üstlendiği rol ile toplumun rolü arasındaki makasın kamu yönetimi lehine bu kadar fazla açılmasının gerekli olup olmadığıdır.

Yönetim bilimi, mevcut kaynakların en verimli kullanımını öğreten bilgi dalı olarak da tanımlanabilmektedir (Tortop vd., 2007: 8). Kamu yönetiminin kaynakları, devlet bütçesinin gelirlerinde belirtilen kalemlerden oluşur. Bütçe ise, devletin bir yıllık gelir gider dengesinin planlanması yanında, yönetsel ve denetsel işlevleri olan bir programdır. Kamu yönetimi kuramının amaçlarından birinin kurumların en etkili nasıl örgütlenmeleri gerektiği sorusuna cevap aramak (Simon vd., 1973: 15) olduğu düşünüldüğünde, kamu yönetiminin yönetim fonksiyonları bağlamında kaynakları etkin ve verimli kullanmasının bir zorunluluk olduğu görülür.

Kaynakların etkili kullanılması afet yönetim örgütlenmesine doğrudan bağlıdır. Yerel düzeyde kaynakların dağıtılmasında hangi seviyede hangi yeteneğin bulunması gerektiği, etkili bir planlamayla belirlendikten sonra, kurum ve kuruluşların rolleri de şekillenmeye başlar. Sadece kamu yönetimi açısından değil, afete müdahale için görev alacak sivil toplum örgütleri ve gönüllüler açısından da rollerin belirlenip, bütün dikkatin bu faaliyetleri

koordine etmeye yönlendirilmesi, kamu yönetiminin en kritik rolü olarak söylenebilir. Bunu birkaç örnek üzerinde daha iyi değerlendirebiliriz.

ABD'de Florida eyaletinde 2004 yılında yaşanan tayfunlara müdahale eden kuruluşların % 65'i (federal ve yerel) kamu örgütleri, özel örgütlerin oranı % 27, kâr amaçlı olmayan örgütlerin oranı % 8 olarak tespit edilmiştir (Kapucu, 2008: 249). Kamu örgütleri koordinasyonu etkin şekilde sağlayarak diğer (gönüllü, sivil toplum) örgütlerin de etkinliğini artırmış oluyordu. Böylece hem daha etkili bir koordinasyon sağlayıp hem de kendi sorumluluklarına odaklanabiliyorlardı.

Japonya'da 1995 yılında gerçekleşen Kobe depremi, kamunun yetersizliklerini ortaya koyması açısından ilginçtir. Afet kaynaklı krizlerin, merkezleşmiş, esnek ve süratli karar alma mekanizmalarına ihtiyaç duyduğu bilinmesine rağmen, kamu yönetimi, koordinasyon ve bilgi akışının ağır kalması yanında entegre bir kriz yönetim sisteminden de uzaktı (Özerdem ve Jacoby, 2006: 40). Sivil savunma kuvvetlerini harekete geçirmek için bile yerel yönetici tarafından sadece yazılı olarak verilebilen bir komuta ihtiyaç vardı. Yerel ve merkezi birimler arasında büyük ölçüde koordinasyon eksikliği ve uyumsuzluk mevcuttu (Özerdem ve Jacoby, 2006). Depremin ardından Japon Hükümeti yavaş ve güvenilmez kalmışken, 1,5 milyon kişi süratle müdahale etti ve yardım faaliyetlerinin büyük çoğunluğunu üzerine aldı ancak gruplar ve ekipler arası koordinasyonda ciddi sıkıntılar vardı. Bir örnek olay koordinasyonsuzluğun bütün boyutlarını gösteriyordu; (Özerdem ve Jacoby, 2006: 44)

Kobe Halk Hastanesi, doktor ve hemşirelerin görevleri dışında su taşınmasıyla uğraşmaması için bu işi yapacak gönüllü talebini belediyeye ilettiler. Belediye yeterli işgücü bulunmadığını belirterek talebi reddettiğinde aynı bina içinde 5000 kişilik kayıtlı görevlendirilmemiş gönüllü listesi mevcuttu. Resmi görevliler, gönüllülerle işbirliğine, kendi düzenli rutinlerinin dışına çıkmamak adına gönülsüz davranıyorlardı. Yeni sivil toplum örgütlerinin kurulması ve var olanların kendilerini olası kriz durumlarına adapte etmelerinde Kobe depreminin Japonya için bir milat olduğunu söyleyebiliriz. Daha da önemlisi, Japon kamu yönetimi geçemeyip bedeller ödediği bir sınavdan sonra, kendini yeni duruma adapte etme yolunu seçmiştir (Özerdem ve Jacoby, 2006: 46).

Bu iki örnekten çıkarılacak sonucun, afetlerde kamu yönetiminin uygulayıcı rolünden daha önemli olan rolünün, koordinasyon ve liderlik olduğu söylenebilir. Bir anda çok fazla sayıda kurumsal yapının ve daha fazla sayıda gönüllünün içine dâhil olduğu bir kriz durumunda koordinasyonun gereği

gibi yapılamaması, liderliğin yerine getirilememesi, var olan sorunları daha da şiddetlendirmekten başka bir işe yaramayacaktır. Altruist bir anlayışla her işi yapmaya çalışmak, mutlaka yapılması gerekenleri aksatabilecektir. Türkiye’de özellikle AFAD konusundaki tartışmaların da bu bağlamda ele alınmasında fayda bulunduğu değerlendirilmektedir.

İdarenin bütünlüğü Anayasa’nın 123’üncü ilkesinde ifade edilen ve merkezi örgütlenmeyle yerel örgütlenmenin bir bütünü parçaları olduğunu vurgulayan bir ilkedir. Kamu yönetiminin afetlerdeki sorumluluğunu incelerken ya da bu konuda politika yapım süreçlerini ele alırken öncelikle göz önünde bulundurulması gereken ilkenin idarenin bütünlüğü olduğunu söyleyebiliriz. Afet yönetim sistemi olarak baktığımızda, merkezi ve yerel kamu kurum ve kuruluşlarının afete müdahale stratejilerinin de bu ilke temelinde oluşturulması ve uygulanması gerekir.

Afetler söz konusu olduğunda büyük oranda bahsedilen olgu, yerel nitelikler taşır. Bütün dünyada afet yönetim sistemlerinin yerel örgütlenmelere ağırlık verdiği görülebilir. ABD’de 1980’lerde yerel inisiyatifi öne çıkaracak şekilde bir acil durum örgütlenmesinin politikası ortaya konurken (Waugh ve Hy, 1990), afetlerin yerel özelliklerine vurgu yapılmıştı. FEMA (*Federal Emergency Management Agency*), entegre afet yönetim sistemi olarak bu temel varsayım üzerinde kurulmuştur (Gündüz, 2009: 62-63) ve sonrasında dünyada bir çok ülkedeki uygulamalara örnek teşkil etmiştir. Türkiye’de AFAD’ın kuruluşu da entegre bir sistem kurma ihtiyacından kaynaklanmıştır.

Afetlerin öncesi, afet anı ve sonrasıyla (zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme) bütün aşamaları bütüncül bir anlayışla yönetebilecek otorite ve güç, sadece kamu yönetiminin elinde bulunmaktadır. Dolayısıyla afetlere karşı örgütlenme, sadece afete müdahale ile sınırlı bir örgütsel yapıdan daha fazla kaynak ve gayret gerektirir. Bu kaynakların ve gayretlerin, afet döngüsünün her aşamasında bütüncül bir anlayışla yönetilmesi, icracı bir birimden çok, koordinasyonu sağlayabilecek yetki ile donatılmış bir kurumsal anlayışa ihtiyaç duyar. Ancak afetleri sosyal bir olgu olarak ele aldığımızda, toplumun afete gösterdiği reaksiyon, kamu yönetiminin afet süreçlerini yönetmedeki sorumluluğu kadar önemli bir olgu olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda afetlerde toplumun rolünü ele almamızda fayda bulunmaktadır.

IV. AFETLERE TOPLUM TEMELLİ YAKLAŞIM

Quarantelli (Quarantelli & Dynes, 1977: 24) afetleri sosyal bir olgu olarak görür ve sosyal terimlerle tanımlanabileceğini ileri sürer. Bu tanımlama,

bugüne kadar alıştığımız, afetlerin toplum üzerindeki etkilerinin fiziksel ölçütlerle açıklanmasını savunan metodolojiye bir karşı çıkıştır. Afetler toplumu etkilerler. Toplumda sosyal hayatı etkilemeyen küçük çaplı (bir tren kazası, ya da gemi kazası gibi) afetleri bir kenara bırakırsak, afetler toplumların yaşantısında olumsuz yönde değişiklikler yaratırlar. Bu nedenle de afetlere karşı oluşturulacak politikaların toplumu (onun özelinde insanı) merkezine alması gerekir. Yerleşim olmayan bir alana düşen bir uçak sosyal bir desteğe ihtiyaç oluşturmazken, bir mahallede oluşan sel felaketi sonrası evlerine giremeyen halkın sosyal desteğe ihtiyacı vardır (Quarantelli, 1997: 41).

Afetlere müdahale safhasında birçok kamu kurum ve kuruluşu, gönüllü sivil toplum kuruluşları ve uluslararası yardım örgütleri yer alabilir (Quarantelli, 1998: 4). Bu durum afet bölgesinde büyük bir karmaşıklığa neden olabilir ve kurtarma faaliyetlerini olumsuz etkileyebilir. Bundan dolayı acil durum yönetimi, yüksek düzeyde merkezileşmiş yönlendirme ve liderlik gerektirir (Hy ve Waugh, 1990: 12). Afet kaynaklı krizlerin yönetiminde, bir elden sevk ve idarenin en güçlü derecesinin uygulanması, süratli karar almayı ve koordinasyonu kolaylaştırıcı bir unsurdur.

Ancak afete müdahale eden örgütlerin nicel fazlalığının iyi yönetilememesi, afetlerin toplum üzerinde yarattığı olumsuz etkileri artırıcı yönde etki oluşturabilir. Quarantelli (Quarantelli, 1997: 42) bu etkiyi şu şekilde kavramlaştırmıştır: Afetlerde “*afet kaynaklı ihtiyaçlar*” ve “*müdahale kaynaklı ihtiyaçlar*” ortaya çıkar. Bunlardan müdahale kaynaklı ihtiyaçların karşılanması, afete müdahale stratejileri kapsamında ön planlamaya dayanmalıdır. Diğeri (afet kaynaklı ihtiyaçlar) daha çok taktik alanda ve durumsallık yaklaşımına dayanır. Afete müdahalede afet kaynaklı ihtiyaç ve taleplere odaklanmak, stratejik amaçları geri plana düşürebilir ve bu durum afetin sosyal etkilerini daha da artırır. Bu nedenle her iki tip ihtiyaç ve talepler, etkin bir planlama ile ve dengeli olarak karşılanmalıdır. Örneğin bir afet bölgesinde kurtarma çalışmalarının koordinasyonu önemli bir sorun olarak dururken, acil olmayan faaliyetlere odaklanmak ihtiyaçlar arasındaki dengenin iyi kurulamadığını ve acil durumun iyi yönetilemediğini gösterir.

Türkiye’de 1999 Marmara Depremi sonrasında, 2000 yılında İsviçre Kalkınma ve İşbirliği Ajansı (SDC) tarafından desteklenen “Mahalle Afet Destek Projesi” başlatılmıştır. Belediyenin, bazı meslek örgütlerinin, yerel üniversitelerin ve bir kısım sivil toplum örgütlerinin katıldığı projenin amacı; mahalle afet timlerini koordine etmek, eğitmek ve donatmak; kurumsal bir yapı inşa

ederek bu yapının ulusal afet yönetim sistemine uzun dönem sürdürülebilirlik ve entegrasyonunu sağlamak olarak belirtilmektedir (Özerdem ve Jacoby, 2006: 62). Sonrasında “Mahalle Afet Gönüllüleri” adıyla yerel afete müdahale örgütleri oluşumuna da yol açan projenin gerekçesi, afetin gerçekleşmesini takip eden ilk 72 saatte yardım ekiplerinin müdahalede yetersiz kalması nedeniyle, yerel inisiyatifin harekete geçirilmesidir (mag.org.tr, 10.10.2014).

Konuya kuramsal açıdan bakıldığında, ister kamu ister sivil toplum olsun, örgütlenme yerel ihtiyaçlardan başlar (Simon vd., 1973: 29). Sorun bir şekilde yerelde tartışma gündemine geldikten sonra, eğer çoğunlukta bu sorun çözülmesi konusunda görüş birliği oluşursa, bir sonraki aşama örgütlenme bilincinin ortaya çıkmasıdır. Afetlerde gönüllülere olan ihtiyacın da benzer şekilde afetin yaşandığı bölgeden ortaya çıkması beklenen bir sonuçtur. Politika süreçleri açısından değerlendirildiğinde yerel paydaşların ihtiyaçlarına cevap verecek bir formülasyonla politikaların belirlenmesi de kamu yönetiminin sorumluluğudur.

Bir politika dokümanı olarak ele aldığımızda, beş yıllık kalkınma planları, politik yönelim hakkında fikir verir. 10’uncu Kalkınma Planı (2014-2018) için hazırlanan “Afet Yönetiminde Etkinlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, gelecek dönemde afet yönetimi politikası hakkında bir yönelimi işaret etmektedir. Raporun yönetici özetinde şu hususa yer verilmektedir;

“Bu raporda belirlenen politikaların uygulamaya geçirilmesi neticesinde afet tehlikesi yüksek bir coğrafyada yer alan ülkemizin afet zararlarının en az düzeye indirilmesine yönelik çalışmaların bütünlük içinde yapıldığı, toplumun afetlere karşı bilinçli ve dirençli hale geldiği ve yerleşim yerlerinin sağlıklı, güvenli ve afetlere dayanıklı olacak şekilde oluşturulduğu bir ülke olması beklenmektedir.”(ÖİK, 2014)

Burada vurgulamak istediğimiz husus, “toplumun afetlere karşı bilinçli ve dirençli hale gelmesi” yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, afet yönetiminde yeni bir yönelimi işaret etmektedir. Türkiye’de afet yönetimi, afetler sonrası kamuoyundaki hassasiyetler üzerinden gelişmiş olduğundan parçalı bir afet mevzuatı ve parçalı bir afet yönetim sistemi oluşmuştur (Leblebici, 2013). 5902 Sayılı Kanun ile bu parçalı yapıyı bir ölçüde birleştirme çabası öne çıkmış olsa da, söz konusu yasa ile kurulan Afet ve Acil Durum Yönetimi (AFAD) Başkanlığı’nın görev, yetki ve sorumlulukları üzerindeki tartışmalar devam etmektedir (ÖİK, 2014). Bu tartışmaların sınırı aynı zamanda kamunun afetlerdeki rolü üzerine çizilen bir alanın konusudur. En kısa

şekilde ifade edecek olursak; uygulayıcı ve planlayıcı olmak arasındaki sınırın net olmamasının bu tartışmaların odağını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Özel İhtisas Komisyonu Raporunda yer alan afete dirençli toplum kavramı, afetin etkilerinin toplumun sosyal yapısına olan yansımalarının en düşük düzeyde kaldığı toplumsal yapıyı tanımlar. Toplumlarda afet ve benzeri acil durumlara gösterdiği direnç, iki boyutta kendini gösterir. İlk olarak toplumsal dayanışmanın üst düzeyde olduğu toplumlar, kırılmalara karşı daha dirençlidir. İkinci olarak da afet sonrası faaliyetlerde gönüllü rol alma davranışının afet kaynaklı sosyal yapıdaki kırılmaları atlatmada önemli payı vardır.

Aslında kurtarma ve yeniden inşa faaliyetlerinin afetin öncesinde başlayan sosyal bir süreç olduğu (Nigg, 1995) yönündeki görüşler, toplumsal dayanışmaya yapılan vurguları desteklemektedir. Buna göre afet öncesinde sosyal gruplar arası dinamikler, bu grupların politika süreçlerine etkileri gibi konular, afet sonrasında kurtarma ve yeniden inşa süreçlerine etkileyebilmektedir. Toplumları oluşturan bireyler arası ilişkilerin afet sonrasında etkileri konusunda Amerika'da yapılan araştırmalarda çekirdek ailelerin toplumdaki diğer ailelerden daha ayrılmış olmaları nedeniyle, akraba gruplarıyla birbirine yakın oturan geniş ailelerin afet sonrasında yardımlara daha kolay ulaşabildiği ortaya çıkmıştır (Nigg, 1995: 8). Afet sonrasında evini kaybeden çekirdek ailelerin geniş ailelere oranla daha büyük sıkıntılar yaşayabileceği söylenebilir.

Aileden başlayarak toplumsal dayanışmanın afet sonrası yaşanan sorunlara etkileri şöyle sıralanabilir; 1. Afet sonrasında evsiz kalanlara barınacak yer temini, 2. Afet sonrası arama kurtarma faaliyetlerindeki yardımlar, 3. Afet sonrası psikolojik destek, 4. Yardıma gerçekten ihtiyacı olanların daha kolay belirlenmesi, 5. Ekonomik ve sosyal faaliyetlerin daha kısa sürede normalleşmesi. Ancak bu sıralananlara etki eden faktörler de bulunmaktadır. Afetin olduğu alanın kırsal ya da kent olması, afet bölgesinde etnik ve/veya ırksal farklılıkların olması, afet bölgesi içerisinde gelir dağılımındaki dengesizlikler gibi birçok unsur, bu sonuçların elde edilebilmesine etki edebilmektedir.

Ancak burada kamunun koordinasyon sorumluluğunu muhafaza etmesi gerektiğini belirtmek gerekmektedir. Bulgular toplum koordinasyon stratejilerinin kamunun afetlere müdahalede başarı şansını artırdığını göstermektedir. Bu iki kavram seti arasında korelasyon bulunduğu ifade edilmektedir (Kapucu, 2008: 255). Kamunun afet kaynaklı krizleri

yönetebilecek başka bir yapıyla ikame edilmesi de mümkün görünmemektedir. Kamu gücünün mutlaka politika belirleme ve koordinasyon konusunda etkin olarak bulunması gerekmektedir. Bunu kamu adına sağlayacak olan kurum, mevcut yapıda AFAD'dır.

AFAD öncülüğünde hazırlanan UDSEP (Ulusal Deprem Stratejisi ve Eylem Planı) 2012-2023 içerisinde üç ana eksen üzerinde oturmaktadır (UDSEP, 2013); 1. Depremleri öğrenmek, 2. Deprem güvenli yerleşme ve yapılaşma, 3. Depremlerin etkileriyle baş edebilme. İkinci ana eksenin ilk hedefi; “Depremlere ve diğer afetlere ilişkin eğitim ve halkın bilinçlendirilmesi faaliyetlerinin geliştirilmesi” başlığını taşımaktadır. Bu hedefe ilişkin stratejilerden biri de; “Afet gönüllülük sistemi kurulacaktır” şeklinde belirlenmiş ve buna ilişkin eylemler sıralanmıştır. AFAD'ın sorumluluğundaki bu stratejinin ilgili kuruluşları ise; sivil toplum kuruluşları, Türk Kızılayı ve üniversiteler olarak belirtilmiştir.

AFAD'ın 2013-2017 stratejik planında ise “Afetlere hazırlık için eğitim seferberliği başlatmak” dördüncü amaç olarak ortaya konmuştur. Bu amacın “ülke genelinde toplumsal afet farkındalığını her yıl ortalama % 50 artırmak” başlıklı ilk hedefinde; afete hazır aile projesi, afete hazır okul projesi, afete hazır işyeri projesi, afete hazır gönüllü gençler projesi vd. projelerden bahsedilmektedir.

Yukarıda saydığımız iki planın da, ÖİK Raporunda vurgulanan “afete dirençli toplum” oluşturma hedefi adına katkı sağladığını söyleyebiliriz. Ancak temelde bakış açısı değişikliğine ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü afete dirençli toplumun en önemli ögesi, kolektif bilinçtir. Eğitimler, planlar, projeler, bu bilincin geliştirilmesine katkıda bulunabilir ama başlı başına bilinci oluşturamaz. Bunun için toplumun eğitim politikalarından başlayarak, uzun süreli bir planlama gerekmektedir.

Toplumsal dayanışmanın ve güçlü bir sivil toplumun inşası kısa zamanda çözülebilecek bir sorun değildir. Örneğin afet uygulamalarında bütün dünyanın örnek aldığı bir ülke olan Japonya'da sivil toplum kuruluşlarının geliştirilmesi yolunda atılan adımların 100 yıldan fazla bir geçmişi olduğunu söyleyebiliriz (Özderem ve Jacoby, 2006: 30-31). Sivil toplumun örgütlülüğü, politik toplumun hareket alanının genişliği ile ters orantılıdır. Söz konusu örgütlenme, afetlere karşı toplumun bilinç ve mücadele istenci olduğunda, bunu diğer sivil toplum örgütlenmelerinden bağımsız olarak ele almak çok gerçekçi olmayacaktır. Ancak ülkemizde bu konuda atılan olumlu adımları

da vurgulamak ve kamunun bu tür oluşumlara desteğini artırmak adına “Mahalle Afet Gönüllüleri”ni (MAG) örnek verebiliriz.

Afetlerde ilk 24 saatte kurtarılanların büyük çoğunluğunun yeterli malzeme olmadan çevredekiler tarafından kurtarıldığı gerçeğinden hareketle, 30-50 kişi arasındaki mahalle afet gönüllülerine, ilk yardımdan afete müdahale bilgilerine kadar 34 saatlik eğitimler verilmektedir (Özdem ve Jacoby, 2006: 62). Halen İstanbul, İzmit, Yalova, İzmir ve Bursa’da toplam 109 mahallede örgütlenmiş (mag.org.tr, 25.11.2014) olan bu yapının yaygınlaştırılması ve desteklenmesi amacıyla 2006 yılında MAG Vakfı kurulmuştur. “İş çevrelerinde, üniversitelerde, kamu kuruluşlarında, diğer sivil toplum kuruluşlarında ve basın-yayın kuruluşlarında görev yapan öncü vatandaşların girişim ve katkılarıyla kurulan” (magvakfi.org.tr, 25.11.2014) vakıf, varlık sebebini şöyle açıklamaktadır; “Vakıf uzun vadede, ülkenin depremde etkilenebilecek her bölgesinde MAG programlarının oluşturulmasını hedefliyor. MAG Vakfı, bunun da ötesinde, bildiklerini aktarmayı, bilinç yaratmayı, diğer sivil toplum örgütleriyle bir ağ oluşturmayı ve yerel grupları desteklemeyi amaçlıyor.” (magvakfi.org.tr). Bu ve benzeri örneklerin çoğalması için gerekli yasal ve sosyal zemini yaratmanın ise, kamu politikası yapım sürecine katılan aktörlerin öncelikli hedefi olması gerektiği değerlendirilmektedir.

V. SONUÇ

Afet sonrasında oluşan doğrudan ve dolaylı olumsuz etkilerin giderilebilmesi, afet yönetim sisteminin öncelikli hedefidir. Toplumsal yaşamı kesintiye uğratan afete karşı en etkin sistem, normal yaşantıya dönüşü en çabuk sağlayabilen sistemdir. Entegre afet yönetim sistemi, afetlerin öncesi ve sonrasıyla bir bütün olarak ele alınmasını ve sadece afete müdahale kapsamında algılanmamasını savunur. Bu çerçevede ele alındığında afet yönetimi, bütün politik ve sivil örgütsel yapıları ilgilendiren, disiplinlerarası bir çalışma alanı oluşturmaktadır.

Bahse konu çalışma alanının büyüklüğü, yönetim yapısı ve ileri derecede koordinasyona gereksinim duyması, bu konudaki sorumluluğun kamu yönetimi tarafından üstlenilmesini zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte, kaynakların etkin kullanımı ve sonuca odaklı bütüncül bir yapı oluşturulması, afet yönetiminin bileşeninin sadece kamu yönetimi olması ile ulaşılabilecek hedefler gibi görünmemektedir. Afetleri sosyal olgular olarak gören yaklaşımdan hareketle, toplum yaşantısını derinden etkileyen bu olayların yerel boyutları afet yönetim yazınında son yıllarda öne çıkmaya başlamıştır.

Afetlere karşı dirençli toplum oluşturmak, afet yönetim sistemlerinin öncelikli hedeflerinden biri olurken, sivil toplum kuruluşları ile gönüllülerin afetlere karşı örgütlü yapılar oluşturmak için teşvik edildiği bir sürece girilmiştir. Bunun afetlere karşı etkili bir afet yönetim sistemi oluşturmak adına olumlu olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu tip yapılar, hem afetlere müdahalede kritik ilk 24 saatin daha iyi kullanılmasını sağlayacak, hem de kamu yönetiminin koordinasyon ve kamu hizmetlerinin sunumu konularında daha etkin çalışabilmesine yardımcı olacaktır.

Afetlere karşı toplumun iç dinamiklerini örgütlü olarak harekete geçirmek, kamu yönetimi adına bir hedef olarak ortaya konulmakla birlikte, toplumun kolektif yapısını besleyecek eğitim, istihdam ve sağlık gibi alanlarda kamu politikası süreçlerinin katılımcı bir şekilde planlanması ve uygulanması gerekmektedir. Aksi halde belirtilen hususlar, bürokrasinin etkili planlama, eksik uygulama örnekleri arasında yerini alacaktır.

KAYNAKÇA

- AFAD, (2013), UDSEP 2012-2023, İkinci Basım, Ankara.
- DELEON, P. ve Vogenbeck, D.M., (2007), "Policy Sciences at the Crossroads", *Handbook of Public Policy Analysis*, USA, ss. 3-14.
- ERGUN, Turgay, (2005), *Kamu Yönetimi Kuram Siyasa Uygulama*, TODAİE, Ankara.
- FİŞEK, Kurthan, (2005), *Yönetim*, Paragraf Yayınları, Ankara.
- GİLPHİN, D. R., P. J. Murphy, (2008), *Crisis Management in a Complex World*, Oxford, U.K.
- GLEİCK, James, (2003), *Kaos*, (çev. Fikret Üçcan), 12. Basım, TÜBİTAK, Ankara.
- GÖZLER, Kemal, (Eylül 2007), *İdare Hukukuna Giriş*, (7.Basım), Ekin Kitabevi, Bursa.
- GÜLER, Birgül Ayman, (2003), "Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu Yönetimi", *Türkiye'de Kamu Yönetimi*, (Ed. B.Aykaç, Ş.Durgun, H.Yayman), Yargı Yayınevi, Ankara, s. 527-544.
- GÜNDÜZ, İsmail, (2009), *Dünyada ve Türkiye'de Afet Yönetimi*, Erdem Yayınları, İstanbul.
- HEYLIĞHEN, Francis, (2008), "Complexity and Self-organization", prepared for *Encyclopedia of Library and Information Sciences*, Belgium, p. 1-20.
- HY, R. John, W.L.Waugh Jr., (1990), "The Function of Emergency Management", *Handbook of Emergency Management Programs and Policies Dealing With Major Hazards and Disaster*, (Ed. Hy & Waugh), Greenwood, USA, p. 11-25.
- İŞTEN, İnanç, (2007), "Kamu Hizmeti Kavramı ve Unsurları", *Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Dergisi*, Sayı: 22, Ankara.

- KAPUCU, Naim, (2008), “Collaborative Emergency Management: Better Community Organising, Better Public Preparedness and Response”, Author(s) Journal Compilation, Blackwell, USA, p. 239-262.
- KİRSCHENBAUM, Alan, (2004), *Chaos Organization and Disaster Management*, Marcel Dekker, USA.
- LEBLEBİCİ, Doğan, (2004), “Kamu Yönetimi: Dünyada ve Türkiye’de Gelişimi”, *Kamu Yönetimi Gelişimi ve Güncel Sorunları*, (Ed. M.Kemal Öktem, U. Ömürgönülşen), İmaj yayınevi, Ankara, s. 7-25.
- LEBLEBİCİ, Özkan, (2013), “Afet Yönetimine Kentli Penceresinden Bakmak”, *Kentli Hakları Bağlamında Kenti Yeniden Düşünmek*, Alter Yayıncılık, Ankara, s. 185-206.
- MARİNİ, Frank, (2000), “Public Administration”, *Defining Public Administration*, Ed.in Chief Jay M. Shafritz, Westview Press, USA, p. 3-16.
- MOREL, B. ve R. Ramanujam, (1999), “Through the Looking Glass of Complexity: The Dynamics of Organizations as Adaptive and Evolving Systems”, *Organization Science*, (V. 10, N. 3), USA, pp. 278-293.
- NİGG, Joanne M., (1995), “Disaster Recovery as a Social Process”, Preliminary Paper, University of Delaware DRC, USA.
- ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU, (2014), *Afet Yönetiminde Etkinlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Kalkınma Bakanlığı, Ankara
- ÖZERDEM, A., T.Jacoby, (2006), *Disaster Management and Civil Society Earthquake Relief in Japan, Turkey and India*, I.B. Tauris, U.K.
- QUARANTELLİ, E.L., Russel R. Dynes, (1977), “Response to Social Crisis and Disaster”, *Annual Review Sociology*, V. 3, USA, p. 23-49.
- QUARANTELLİ, E. L., (1997), “Ten Criteria For Evaluating The Management of Community Disaster”, *Disaster*, (21/1), p. 39-56.
- QUARANTELLİ, E.L., (1998) “Major Criteria for Judging Disaster Planning and Managing and Their Applicability In Developing Societies”, *International Seminar on The Quality of Life and Environmental Risks*, USA:University of Delaware, 1998, p. 1-37.
- RATHOD, P.B., (2010), *Contemporary Public Administration Ideas and Issues*, ABD Publishers, India.
- ROSENTHAL, Uriel, Bert Pijenburg, (1991), “Simulation-oriented Scenarios An Alternative Approach to Crisis Decision Making and Emergency Management”, *Crisis Management and Decision Making*, (Ed.Rosenthal, Pijenburg), Springer, p. 1-8.
- SİMON, Herbert, D. Smithburg, V. Thompson, (1973), *Kamu Yönetimi*, (Çev. C. Mihçioğlu), Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara.

- TAN, Turgut, (1991), “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Kamu Hizmeti Yaklaşımı”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Ankara, s. 233-252.
- TORTOP, Nuri, Eyüp G. İsbir vd., (2007), *Yönetim Bilimi*, (7.Basım), Nobel, Ankara.
- UNDP, (2004), *A Global Report Reducing Disaster Risk A Challenge for Development*, UN, USA.
- VERSAN, Vakur, (1990), *Kamu Yönetimi Siyasi ve İdari Teşkilat*, (10. Basım), Der Yayınları, İstanbul.
- WAUGH, W. L. Jr., R. John Hy, (1990), “Introduction to Emergency Management”, *Handbook of Emergency Management Programs and Policies Dealing With Major Hazards and Disaster*, (Ed. Hy & Waugh), Greenwood, USA, p. 1-10.
- <http://www.mag.org.tr/tur/proje.asp>, E.T. 10.10.2014
- <http://www.magvakfi.org.tr/tanitim.asp>, E.T. 24.11.2014

ÇORUM İLİ İSKİLİP İLÇESİNDE KEKLİK KAFESİ YAPIMI

Hilal BOZKURT*

Atf/©: Bozkurt, Hilal, (2014). "Çorum İli İskilip İlçesinde Keklik Kafesi Yapımı", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 479-489.

Özet: El sanatları kullanılan hammaddeye ve üretildiği bölgeye göre farklılık göstermektedir. Çorum ili İskilip ilçesi de deri, metal, maden, taş işleyen el sanatlarının yanı sıra ince dallar, saplar ve ağaç şeritleri işleyen el sanatları bakımından oldukça zengindir. Yörenin dağlık bir bölge ve el sanatları ürünleri açısından işlenebilir ağaç çeşitliliğine sahip olması da sepetçilik, hasır tabure ve keklik kafesi yapımı gibi bitkisel örücülük ürünlerinin yörede yapılmasında etkilidir. Özellikle İskilip'in Seki Köyü'nde tek bir usta tarafından üretimi yapılan keklik kafesi el sanatı ürünlerinin kaybolan örneklerinden biridir. Keklik kafes yapım ustası Mustafa Karabudak ilerleyen yaşına rağmen, kafes yapımını halen sürdürmektedir. Keklik kafesi yapımında kullanılacak olan hammaddeler, Çorum, İskilip ve köylerinden temin edilebildiği gibi Samsun, Çarşamba ve Terme'den getirilmektedir. İskilip ve köylerinde üretilen bitkisel örücülük ürünlerinin satışı ise İskilip'te Sallilerbaşı denilen arastalarda gerçekleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İskilip, El Sanatları, Bitkisel Örücülük, Kafes

Makale Geliş Tarihi: 02.11.2014/ Makale Kabul Tarihi: 17. 12. 2014

* Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, İskilip Meslek Yüksekokulu, e-posta: hilal_bozkurt@yahoo.com

The Production of Partridge Cage in Iskilip District of Çorum Province

Citation/©: Bozkurt, Hilal, (2014). "The Production of Partridge Cage in Iskilip District of Çorum Province", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 479-489.

Abstract: Handicrafts differ in their raw materials and the region made, in the Iskilip district of Çorum it is extremely rich in handicrafts of leather, metal, mine, stones, as well as thin branches and wooden ribbons. The region's mountainous feature and a suitable wood variety have a facilitative effect on producing some of the handicrafts like baskets, chairs, and cages made of cane. Especially in the village Seki, partridge cages, made by only one master is just an example of the handicrafts which are about to be extinct. The cage maker Mustafa Karabudak has been producing cages in spite of his age. The raw materials can be taken both from the villages of Iskilip and also from Samsun, Çarşamba and or Terme. These handicrafts are put up for sale at the Sallilerbaşı bazaar in Iskilip.

Keywords: İskilip, Handicrafts, Herbal Knitting, Cage

I. GİRİŞ

Tarihsel süreç içinde, önceleri basit araç gereçlerle yapılan el sanatları ürünleri özellikle endüstrileşme ve toplumsal değişimler sonucu zamanla unutulmaya, yok olmaya başlamıştır. Günümüzde bu el sanatları halen bazı bölgelerimizde yöresel olarak yapılmakta ve bu el sanatlarının varlığı korunmaya çalışılmaktadır. Yapıldığı yörenin gelenek ve göreneklerini yansıtan el sanatları, önceleri maddi karşılığı olmadan, çeyiz ya da kullanım amaçlı olarak üretilmesi bakımından önemliyken günümüzde estetik bir görünüm arz eden ve daha dekoratif olan turistik ve hediyelik eşya amaçlı üretilmesi bakımından önem taşımaktadır (Bozkurt, 2010).

Türkiye'nin genelinde olduğu gibi, Çorum'da da, geleneksel niteliği kaybolan meslek dalları, toplum hayatında, teknolojinin gelişmesine paralel olarak; kısmen kaybolmuş, bazıları günümüze kadar ulaşmış, yeni aletlerin kullanımı ile güncellenmiş veya biçim değiştirmiştir. Seri üretimin olmadığı ve el yapımı üretimle gerçekleştirilen "geleneksel meslekler", halkbilimi çalışmalarında, kültür tarihinin anlaşılmasında önemli ipuçları taşımaktadır (Anonim, 2008).

Üretildiği bölgelere göre farklı özellikler gösteren ve sahip olduğu değerleri korumaya çalışan yerlerden biri de Çorum ili İskilip ilçesidir. El sanatları

bakımından işleyen bir yönü bulunan İskilip'te hemen hemen her evde ya da Sallilerbaşı'ndaki arastalarda el sanatları ile uğraşan kişilerin varlığına rastlanmaktadır. Yörenin coğrafi konumundan dolayı dağlık ve ormanlık bir bölgede yer alması, bitkisel örücülüğün ve ağaç işlerinin yapılmasına zemin hazırlamaktadır. Kayabaşı (2002), bitkisel örücülüğü, doğada kendiliğinden yetişen ya da kültüre alınmış bazı bitkilerin saplarını, yapraklarını, ince dallarını ya olduğu gibi ya da yarararak ince şeritler haline getirdikten sonra çeşitli şekillerde örme ve değerlendirme işlemi olarak tanımlamaktadır.

Kayabaşı, Erdoğan ve Söylemezoğlu (2011), bitkisel örücülük ile yapılan el sanatı ürünlerinin tarımsal ürünlerin hasadında, taşınmasında, saklanmasında, ambalajlanmasında ve mobilyacılık alanlarında, süs eşyası (abajur vb.) ve kullanım eşyası (plaj çantası, ekmek sepeti vb.) yapımında yaygın olarak kullanıldığını belirtmektedir.

İskilip ilçesi merkezde, köylerinde bitkisel örücülük ve ağaç işleri ile uğraşan el sanatı ustalarından Mustafa Karabudak'ın Seki Köyü'nde bulunan evinde baston, kaşık ve keklik kafesi gibi el sanatı ürünlerinin yapımına devam ettiği görülmektedir. 1948 doğumlu, evli ve 5 çocuk babası olan Mustafa Karabudak 30 senedir ahşap işçiliği yaptığını belirtmektedir. Bu işleri yapmayı kendi kendine öğrendiğini ifade eden Mustafa Usta, keklik kafesi yapımına ise ilk olarak, Nevşehirli birinin kendisinden keklik satın almasıyla başlamıştır. Keklik sattığı kişinin elinde bulunan keklik kafesini görünce 'madem kekligi satıyorum, neden kafesini de yapmayayım' diye düşünmüş ve o günden beri kafes yapımına devam etmiştir.

Çeşitli kaynaklarda kafes yapımıyla ilgili benzer bilgiler bulunmaktadır. Sevindik (2013), keklik kafesinin, söğüt ağacı ile dıbrga çubuğundan yapıldığını, avcılarının ava giderken daha önce yakaladıkları kekligi kafesin içine koyduklarını ve kekligin öterek çıkardığı sesle diğer keklikleri yakaladıklarını belirtmektedir. Ayrıca evlerde, yakaladıkları keklikleri beslemek amacıyla kullanımının yanısıra ahşap meraklısının süs amaçlı olarak kullandığını ifade etmektedir.

Seki Köyü'nde üretilen bu keklik kafesi, bu yörede dıbrga ismiyle bilinmektedir. Kafes bu ismi, yapımında kullanılan dıbrga çalısının çubuğundan almaktadır. Ankara Üniversitesi Herbarium'undan alınan bilgilere göre Latince adı *Spiraea crenata* L. subsp. *crenata* olan, yörede ise dıbrga olarak bilinen bitki, Davis'in (1965-1985, 1988) kareleme sistemine göre A5 karesinde yer alan Çorum ve civarında dağlık, kayalık bölgelerde yetişen beyaz çiçekli, çok yıllık bir çalıdır.

İskilip'in Seki Köyü'nde keklik kafesi yapımını halen sürdüren Mustafa Karabudak, yapmış olduğu kafesleri Sallilerbaşı'ndaki arastalara ve bu işin ilgi duyan kişilere satmaktadır. Keklik kafes ve yapımına ilgi duyan kişilerin siparişlerinin yanısıra evlenme çağındaki genç kızların da keklik kafesini, evlerinde dekoratif amaçlı kullanmak üzere satın aldıklarını belirtmektedir. Mustafa Usta, son yıllarda talebin azalmasından dolayı baston ve kaşık yapımını bıraktığını ifade etmekte, keklik kafesinin de üretimine özel sipariş üzerine devam etmektedir.

II. ARAŞTIRMA MALZEMESİ

A. Amaç

El sanatları; bir veya birden fazla sanatkârın bilgi ve becerisine dayanan, çevre şartlarına göre değişim gösteren, güzelin yanı sıra yararlı sunan, insan yaşamını kolaylaştıran, ihtiyaçlarını karşılayan; evde veya atölyelerde, bütün gün veya boş zamanlarda ya da belli dönemlerde üretilen; geleneksel, bölgesel, fonksiyonel, estetik, artistik, sanatsal, dekoratif, dini, sosyal açıdan sembolik karakter taşıyan; el, el aleti veya mekanik araçların yardımıyla yapılan ürünler olarak tanımlanabilir (Anonim, 2012).

Değişen ve gelişen toplum içerisinde el sanatları, kültürel etkileşimi de sağlamaktadır. Bu özelliğinden dolayı, gelenek, göreneklerin yaşatılması ve aktarılmasında önemli rol oynamaktadır. Gelişen dünyanın ve teknolojinin etkisi ile varlığını halen sürdürmeye çalışan el sanatları günümüzde hayata tutunma çabasındadır. Giderek azalan bu kültürel öğelerimiz, çeşitli kurum ve kuruluşların işbirliği ile birlikte yaşatılmaya çalışılmaktadır. Kültür müdürlükleri, üniversiteler, kaymakamlık ya da belediye çatıları altında İş-Kur desteği ve çeşitli Avrupa Birliği projeleri ile kaybolmaya yüz tutmuş sanatlarımızla ilgili eğitimler ve kurslar verilmektedir. Hammaddesi ağaç olan el sanatı ürünlerimizden olan kafes yapımının da yok olma tehdidiyle karşı karşıya olduğu görülmektedir. Bu nedenle kafes yapımı ile ilgili bilgilerin yazılı bir kaynakta yer alması ve kayda geçirilmesi, korunması ve daha fonksiyonel hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Keklik kafesinin sadece keklik koymak, beslemek ya da avlamak için kullanılmasının, değişen ihtiyaçlar gözetilerek, hayvan koruma bilincinin artırılması ile bağdaştırılarak ve farklı kullanım alanları da yaratılarak kafes üretiminin sürdürülebilirliğini sağlamak ve bu anlamda üreticiyi teşvik etmek amaçlanmaktadır. Ayrıca araştırma, Mustafa Karabudak'ın İskilip Seki Köyü'nde kafes yapan son temsilci olması açısından da önem taşımaktadır.

B. Yöntem

Araştırmada görüşme ve gözlem yöntemleri kullanılmıştır. Öncelikle araştırma için kullanılacak olan kaynaklar belirlenmiş, konuyla ilgili veriler toplanmış, kafes üretimi ve satışı yapan kişiler tespit edilmiştir. Araştırmada karşılıklı görüşme, soru-cevap şeklinde gerçekleştirilmiş; gözlem yöntemi kullanılarak ürün yapımı izlenmiş ve keklik kafesi yapım aşamaları tespit edilmiştir. Ayrıca keklik kafesi yapımını araştırmak amacıyla İskilip ilçesinde Sallilerbaşı'ndaki arastalarda bulunan dükkânlarda farklı el sanatı üretimi ve satışı yapan kişilerle görüşüldüğünde bu kişilerin diğer bitkisel örücülük ürünlerinin (sepet, tabure vs.) yanı sıra keklik kafesi satışını yaptıkları ama üretmedikleri tespit edilmiştir. Arastadaki bu satıcılardan alınan bilgiler doğrultusunda Seki Köyü'nde Mustafa Karabudak adlı kişinin kafes yapımını sürdürdüğü bilgisine ulaşılmıştır. Anılan kişi ile görüşmek, konuyla ilgili bilgi toplamak ve fotoğraf çekmek amacıyla Ekim 2014 tarihinde İskilip'in Seki Köyü'ne gidilmiştir. Mustafa Karabudak ile yapılan görüşmelerde kafes yapımında kullanılan hammaddeler, araç-gereçler ve kafes yapım aşamaları hakkında bilgi alınmış, daha sonra konunun ayrıntılı bir şekilde açıklanması amacıyla fotoğraflar çekilmiştir.

III.ARAŞTIRMA SONUÇLARI

A. İskilip ilçesinde Kafes Yapımında Kullanılan Hammaddeler

Bitkisel örüclükte kullanılan hammaddelerin, üretilen mamul madde üzerinde büyük bir önemi vardır. Bunlar ; söğüt, fındık, bataklık sazı, mısır, kestane, çam, meşe, arpa, çavdar, buğday, kofa vb gibi bitkiler olup aynı zamanda yapay rafya da kullanılmaktadır (Karakelle ve Kayabaşı, 2011).

Seki Köyü'nde keklik kafes yapımıyla ilgilenen Mustafa Usta, baston yapımında fındık ve kızılıçık; kaşık yapımında beyaz gövdeli, parlak, dayanıklı kerestesi olan ağcağacı; kafes yapımında ise söğüt, çam ve dibirga çalısını kullanmaktadır.

Fotoğraf 1. Kullanılan hammadde örnekleri (Bozkurt, 2014)

B. İskilip ilçesi'nde Kafes Yapımında Kullanılan Araç ve Gereçler

İskilip ilçesi Seki Köyü'nde kafes yapımında keser, testere, el matkabı ile kafesin askısını yapmak için demirciden alınmış küçük metaller ve civiler kullanılmaktadır. Bu küçük el aletleri, kafesin altında ya da üstünde yer alan parçalar ile kafes kapısının şekillendirilmesinde ve delik açma işleminde kullanılmaktadır.

Fotoğraf 2. Kullanılan araç ve gereçler (Bozkurt, 2014)

C. İskilip İlçesi'nde Kafes Yapımı

İskilip ilçesi Seki Köyü'nde keklük kafes yapım ustası Mustafa Karabudak ile yapılan görüşmeler sonucu kafes yapımı ile ilgili bilgiler alınmıştır. Mustafa Usta öncelikle keklük kafesinin gövde kısmında kullanacağı söğüdü hızar makinesinde şekillendirmekte ve gövdede yer alacak hale getirmektedir. Bu şeritleri eni 3 cm olacak şekilde hazırlamakta ve zımparalamaktadır. Daha sonra kafese yerleştirilecek hale getirmek amacıyla başka bir ağaç gövdesine sararak ve bu ağaç üzerinde çivilerle hazırlanmış kelepçelere tutturarak söğütten yapılmış bu şeritlere eğim kazandırmaktadır.

Fotoğraf 3. Söğüt bükme işlemi (Bozkurt, 2014)

Şeritler, söğüt yaş iken bükülmekte ve bu ustanın deyimiyle 'birbirine ulama' şeklinde tabir edilmektedir. Birbirine ulanacak şeridin her iki ucu girintili

ve birbirine geçecek şekilde kesilmekte, daha sonra tutkalla yapıştırılarak birbirine ulanmaktadır Söğüt şeritlerin bükülme işlemi ise 3 ile 5 gün sürmektedir.

Fotoğraf 4. Bükülmüş ve birbirine ulanmış şeritler (Bozkurt, 2014)

Keklik kafesi yapımında söğüt bükme işlemi tamamlandıktan sonra çember haline getirilmiş bu parçalar üzerine el matkabı ile delik açılmaktadır.

Fotoğraf 5. El matkabı ile delik delme işlemi (Bozkurt, 2014)

Seki Köyü'ndeki kafes yapım ustası Mustafa Karabudak söğüt bükme işlemi bitirdikten sonra, kafesin alt ve üst kısmında yer alacak tahta parçalarını İskilip ilçesindeki marangozlardan temin etmekte, keklik kafesinin tabanı ile üst kısmına uygun olacak şekilde elde hazırlamaktadır. Tabanda kullanılacak olan tahtayı dikdörtgen yapıda ve 22,5x13,5 cm ebatlarında, üst kısımda kullanılacak olan parçayı ise daire şeklinde ve çapı 15 cm olacak şekilde keserek kullanıma hazır hale getirmektedir. Alt ve üst kısımda kullanılan bu tahtalar çam ağacından elde edilmektedir. Keklik kafesinin tabanındaki tahta üzerinde dıbrıga çubuklarını geçirmek için belirli aralıklarda çizilmiş çizgiler bulunmaktadır. Kafesin taban kısmında ise 5 adet dıbrıga çubuğu yer almaktadır.

Fotoğraf 6. Kafesin alt ve üst kısmında kullanılan parçalar (Bozkurt, 2014)

Bir kafes üzerinde 45 adet delik yer almakta ve dıbrga denilen ince şeritler bu deliklerden aşağıdan yukarıya olacak şekilde geçirilmektedir. Dıbrga çalışısından elde edilen çubukları geçirme işlemi tamamlandıktan sonra bu çubuklar deliklere tutkalla sabitleştirilmektedir. Söğüt ağacından yapılmış olan şeritlerin bükme işlemi daha önceden tamamlanmışsa, dıbrga çubuklarını geçirme işlemi 1 gün sürmektedir.

Fotoğraf 7. Dıbrgaların geçirilme işlemi (Bozkurt, 2014)

Dıbrga çubuklarını geçirme işlemi yapılırken kafes kapı boşluğunun bırakılmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Kafes kapısı çam ve söğüt parçaları kullanılarak 18 cm yüksekliğinde hazırlanmaktadır. Kafesin kapısı, tek parça olabileceği gibi, orta kısmında farklı bir ağaç da kullanılabilir. Kapıyı tutturmak için üst kısımda bir çivi deliği açılarak açıp kapama işlemi bu çivi ile sağlanmaktadır.

Fotoğraf 8. Kapı ve açıp kapama için kullanılan çivi (Bozkurt, 2014)

Mustafa usta, keklik kafesi yapımında dıbirga çubuklarını geçirip, kafesin kapısını da taktıktan sonra, kafesin üst kısmında yer alan yuvarlak tahta üzerine kafes askısı olarak kullanacağı metal parçaları monte etmektedir. Bu işlem için kullanacağı metal parçaları ve vidaları İskilip'teki demircilerden temin etmektedir. Son olarak keklik kafesinin askısı da yapılarak, kullanıma hazır hale getirilmektedir.

Fotoğraf 9. Yapımı tamamlanmış kafes ve askısı (Bozkurt, 2014)

IV. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kültürün gelecek nesillere aktarımını sağlayan el sanatı ustalarının varlığı, çoğu yöremizde olduğu gibi İskilip ilçesinde de azalmaktadır. Gittikçe değişen ihtiyaçlar, yaşam koşulları ve teknolojik gelişmeler ile birlikte el sanatları atölyelerinin işleyişi ve üretimi pek çok sorunla karşı karşıya gelmektedir. Hammadde temininde yaşanan sıkıntılar, çirak eksikliği ve el sanatı ürünlerine

olan ilginin ve talebin azalması gibi problemler, ustaların günümüzde karşılaştığı sorunlar arasındadır. Seki Köyü'nde yaşayan Mustafa Karabudak da benzer sorunlarla karşılaştığından dolayı kaşık ve baston yapımını bıraktığını ifade etmektedir. Şu an sipariş olması durumunda kafes yaptığını ancak yakında kafes üretimini de bırakacağını belirtmektedir. Kırsal kesime gelir kaynağı olan el sanatlarının yaşadığı bu problemleri ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli kurum ve kuruluşların işbirliği ile projeler, kurslar, eğitimler yapılmalı ve bilgilendirme toplantıları düzenlenmelidir. Bu programların yanısıra el sanatlarının korunması ve geleceğe aktarılabilmesi için gençlere gerekli bilgilendirmenin yapılması, üniversite birimlerinde el sanatları eğitimlerine ağırlık verilmesi ve pazar payının genişletilmesi gerekmektedir. Hediye ve turistik anlamda sürekliliğinin sağlanması da yok olmaya yüz tutmuş el sanatlarımıza bir ışık olacaktır.

Pek çok el sanatımızda olduğu gibi keklük kafesi yapımının yeniden canlandırılabilmesi için farklı çözüm önerileri getirilebilir. Geçmişte özellikle av hayvanı olarak avlanılan ama günümüzde soyu tükenme tehdi ile karşı karşıya olan keklüklerin kafeste tutulması yerine, satışa sunulan başka kafes kuşları için üretim önerilerinin geliştirilmesi gerekecektir. Böylece üretilen kafeslerin hem işlevselliği yitirilmemiş olacak hem de küçük evcil hayvan satışı yapan dükkanlarda metal kafeslerin yerine tercih edilmesi keklük kafesi için farklı bir kullanım alanı yaratacaktır. Bu sebeple de kafes formunun değiştirilmesi ve yeni kullanım alanlarına uygun olarak boyutlandırılması da düşünülmelidir. Örneğin, evde kullanılan ve her geçen gün sağlık için risk taşıyan plastik damacanalara yerine daha sağlıklı kabul edilen cam damacana ya da sürahiler için estetik bir görünüm sağlayarak aynı zamanda koruyucu bir nitelik kazanacaktır. Bu amaçla silindirik formdaki kafesin taban kısmının tamamen açılarak damacanaya üstten giydirilmesi, tavan kısmındaki tahtanın damacana ağzının çıkabileceği kadar açık bırakılması tasarlanabilir. Yöre gelen yerli ya da yabancı turistlerin ziyaretleri esnasında giderken yanında götürebileceği ve kolayca taşıyabileceği, daha küçük ebatlardaki kafeslere araba iç tasarımında yer verilmesi (araba dikiz aynasına asmak gibi) de mümkündür. Ayrıca kafesin iç kısmına bir saksı yerleştirilerek sarmaşık tarzda çiçekler için otantik mekanlarda saksı olarak kullanılabilmesi gibi kafesin taban kısmındaki tahtalar alınarak ve kafes yukarıdan aşağıya doğru ikiye kesilerek üst kısmı aşağı gelecek şekilde evlerde giriş kapısının yanına monte edilerek gazetelik olarak değerlendirilebilir. Üretilen bu kafeslerin formunda hafif değişiklikler yapılarak salon köşe lambası ya da abajur olarak da tasarlanabilir. Kafesin kubbe şeklinde olan üst kısmı çıkarılarak gövde kısmı

olduğu gibi bırakılır ve silindir lamba başı olarak kullanılabilir. Ayrıca kafesin taban kısmındaki dikdörtgen tahta parçası ve dıbırğa çubukları çıkarılarak içine metal düzener yerleştirilerek abajura dönüştürülebilir. İç kısım ise çok hafif bir şekilde oluşturulmuş keçe yüzey ile kaplanarak farklı bir tasarım yapılabilir.

KAYNAKÇA

- ANONİM. (2008), *Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum*. Çorum Valiliği İl, Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayın No :2. Çorum. Ss.421.
- ANONİM. (2012), *İllere Göre El Sanatlarımız*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Sosyal ve Kültürel Eğitimler ve Faaliyetler Grup Başkanlığı. Ankara. Ss. 156.
- BOZKURT, H. (2010), *Manisa İli Kula İlçesi El Sanatları*. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Ankara. Ss. 91.
- BOZKURT, H. (2014). Öğretim Görevlisi. Hitit Üniversitesi İskilip Meslek Yüksekokulu. İskilip.
- DAVIS, P.H. (1965-1985). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*. Volume 1-9, University Press., Edinburgh.
- DAVIS, P.H., MILL, R.R. and TAN, K. 1988. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands (Supplement)*. Volume 10, University Press., Edinburgh.
- KARABUDAK, M. (2014). *Kafes Yapım Ustası*. Sözlü Görüşme. Seki Köyü. İskilip.
- KARAKELLE, A., KAYABAŞI, N. (2011), *Hataylı Bitkisel Örucülük Ustası Niyazi Köleoğlu*. Uluslararası Geleneksel El Sanatları Ustaları Sempozyumu. Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 434. Ss.1116.
- KAYABAŞI, N. (2002), *İskilip İlçesinde Yapılan Ağaç İşleri ve Bitkisel Örucülük*. Ekin Dergisi : 6(22). 105-111.
- KAYABAŞI, N., ERDOĞAN, Z., SÖYLEMEZOĞLU, F. (2011). *Türk El Sanatları*. Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları. Yayın No: 95. Ankara. Ss. 258.
- SEVINDİK, D. (2013), *İskilip ve Köylerinde El Sanatları*. Ankara Fotoğraf Sanatçıları Derneği Belgesel Fotoğraf Atölyesi. Ayrıntı Basımevi. Ankara. Ss.96.
- YILDIZ, A. (2014). Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü. Ankara.

“SOYKIRIMI İNKÂR YASA TASARISI”NIN FRANSIZ BASININDA SUNUMUNUN ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ : LE MONDE VE LE FIGARO GAZETELERİ**

Canay UMUNÇ*

Atf/©: Umunç, Canay, (2014). “Soykırımı İnkâr Yasa Tasarısı’nun Fransız Basınında Sunumunun Eleştirel Söylem Analizi: Le Monde ve Le Figaro Gazeteleri”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 491-511.

Özet: Siyasal erk, ideolojik hegemonyasını inşa için en temel araç olarak medyayı kullanır. Çünkü egemen söylemin öngördüğü ideolojiyi dikte ve empoze ettirecek en uygun ortamları medya sunar. Bu boyutuyla; gündem belirlemeden, gündem değiştirmeye, algı yönetiminden propagandaya kadar kitlelerin yönlendirilmesindeki etkin gücü onu vazgeçilmez kılar. Bu etkileşime dayalı olarak, güç ve iktidar, egemenliğini çoğu kez medya üzerinde politik söylem yoluyla inşa eder. İşte bu noktada eleştirel bir yöntem olarak ortaya çıkan eleştirel söylem analizi söylemin dayandığı bağlamsal ve algısal durumu öne çıkararak söylemi inceleme altına alır. Bu çalışmada, Fransız basınının iki seçkin gazetesi Le Monde ve Le Figaro’da “Soykırımı İnkâr Yasa Tasarısı” ile ilgili haberler üzerinden egemen söylemlerin haber dili içerisinde nasıl yapıldığı ve özerk ideolojilerin nasıl siyasallaştırıldığı incelenmiştir. Van Dijk’ın Eleştirel Söylem Analizi yöntemi esas alınarak; haberi olduran sosyal aktörler, olgular, olaylar ve süreçlerin ne tür göstergelerle tanımlandığı, söylemlerde ne tür argümanların kullanıldığı ve söylem kapsamında adlandırma, ima ve atıfların hangi perspektiflere dayandırılarak kurgulandığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Soykırımı, Soykırımı İnkâr Yasa Tasarısı, Kültürlerarası İletişim, Basın, Eleştirel Söylem

Makale Geliş Tarihi: 03.11.2014/ Makale Kabul Tarihi: 04. 12. 2014

*Akd. Uzman, Hitit Üniversitesi Meslek Yüksekokulu öğretim elemanı, e-posta: canayumunc@hitit.edu.tr

** Bu makale, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlanan « Fransa’da Türkiye Karşısı Basın Söylemi: Sözde Ermeni Soykırımı Sunumunun Eleştirel Söylem Analizi” isimli yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

Critical Discourse Analysis of “Genocide Denial Bill” Presentation in French Press: Le Monde and Le Figaro Press

Citation / ©: Umunç, Canay, (2014).”Critical Discourse Analysis of “Genocide Denial Bill” Presentation In French Press: Le Monde and Le Figaro Press”, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 491-511.

Abstract: Political powers use the media as the main tool for constructing its own ideological hegemony. Because media provides an optimal environment to dictate and impose ideologies prescribed by the dominant discourse. In this way, the active power in control of the masses make it indispensable for agenda setting, to change the agenda, from the perception of management to propaganda. Based on this interaction, power and authority often build its sovereignty through political discourse using media. At this point, critical discourse analysis emerges as a critical method Masnavis examines the discourse by emphasizing on contextual and perceptual status. Indeed, it has been examined in this study, how autonomous ideologies were politicized and how dominant discourse is structured in news language on the news related to “Genocide Denial Bill” in two prominent French newspapers: Le Monde and Le Figaro Press. It was demonstrated, social actors that make up the news; facts, events and what kind of indicators are used to define the processes, which arguments are used in discourse and how innuendo and references are fictionalized leaning on which perspective in the context of discourse based on Critical Discourse Analysis method of Van Dijk.

Keywords: Genocide Armenian, Genocide Denial Bill, Intercultural communication, Press, Critical Discourse

I. GİRİŞ

1. Dünya savaşı sırasında gerçekleşen ve 1915 olayları olarak bilinen Ermeni Soykırımı meselesi günümüze kadar Türkiye ile Ermenistan arasında süregelen ve ikili diplomatik krizlere sebep olan bir meseledir. Bu mesele, özellikle AB üyeliği sürecinde, Türkiye'nin önüne giderek daha fazla çıkmaktadır. AB kurumlarında Ermeni meselesi ile ilgili alınan kararlar ve hazırlanan raporlar AB'nin ve önde gelen AB üyesi ülkelerin 'Ermeni sorunu'na yaklaşım biçimini ortaya koymaktır. Ermeni Diasporası Amerika ve Avrupa ülkelerinde soykırım tezini özellikle kitle iletişim araçları vasıtasıyla, yoğun ve etkili bir propaganda ve algı yönetimi ile savunmaktadır. Ermeni Diasporasının en etkili olduğu ülkelerin başında Fransa gelmektedir. Fransa'daki Ermeni nüfusu Fransa'nın politikası için etkilidir. Özellikle seçim zamanlarında Ermeni kökenli Fransız-

ların oylarına yönelik çalışmalar ivme kazanmaktadır. 22 Aralık 2011 yılında çıkarılan “Soykırımların İnkârı Yasa Tasarısı” geçmişte soykırım olarak kabul edilen tüm soykırımların inkârını cezalandırmayı öngören bir yasa tasarısıdır fakat bu tasarıyla özellikle Ermeni Soykırımının İnkârının önlenmesini amaçlamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri Ermenistan’la dini ve ideolojik bir bağ kuran Fransa, 1915 olayları ile ilgili olarak taraf olduğunu gizlememektedir. Fransa ırksal ve etniksel yaklaşımla Türkiye’yi 1915 olayları ile ilgili olarak ötekileştirmektedir. Fransız medyası da kullandığı söylemlerle ırksal ve etniksel yeniden üretim ve yasalaştırmada etkin bir rol oynamaktadır. Eleştirel söylem analizcileri bunun gibi, kitle iletişim araçları, edebiyat ve filmlerdeki ırkçı ve etnikçi temsillere odaklanır. Elit söylemlerin diğer şekilleri arasında tarihçiler, felsefeciler, askerler, tüccarlar, araştırmacılar, Avrupalı yolcuların söylemlerinde “öteki” imajlarının eski egemen temsilleri sürmektedir. Yabancı farklılıklar arasındaki vurgular değişirken ve diğer taraftan üstünlük yanlısı ayrıklıklar, ötekileri entelektüel, ahlaki ve biyolojik aşağılamayla vurgularken, diğer taraftan böyle söylemler aynı zamanda kamuoyunu etkilemektedir ve genel olarak sosyal temsillerin paylaşılmasına yol açmaktadır (Van Dijk, 2013: 1-10). Bu, kitle iletişim araçları ve filmin çağdaş söylemlerindeki baskın temsil kalıplarında görülen öteki hakkında olumsuz imajları kısmen de açıklayabilen sosyo kültürel geleneğin devam etmesidir.

Tarihin çok eski zamanlarından bugüne kadar medya ile siyaset arasındaki ilişki sürekli tartışılan bir olgudur. Gerek medya oluşturduğu gündemle siyaseti etkileyebilmekte, gerekse siyaset medyanın gündemini belirleyebilmekte ve olayların ele alınış biçimlerine kadar medyayı yönlendirebilmektedir. Medya çoğunlukla egemen iktidar ve sermaye sahiplerinin görüşleri ve ideolojisine uygun olarak haberleri kurgulamaktadır. Bir başka deyişle, haber metinleri gerçek olmayıp, ideolojik süzgeçten geçirilerek oluşturulmuş kurmaca metinlerdir. Dolayısıyla, böyle bir etkileşim ortamında insanların gerçek ve güvenilir bilgiye ulaşmaları güçleşmiştir. Medyanın olayları izlemek, yorumlamak ve bireyleri sosyalleştirmek gibi temel işlevleri vardır (Lasswell, 1971). Medyanın en önemli işlevlerinden biri ise, toplumsal iktidar ve çıkar ilişkilerinin sürdürülmesidir. Medya kendisini finanse eden ve denetleyen güçlü çıkar gruplarına hizmet eder ve onların lehine propaganda yapar. Bu çıkar grubunun temsilcilerinin öne çıkarmak istedikleri önemli gündemleri ve ilkeleri vardır ve medya politikasının şekillendirilmesi ve dayatılması açısından oldukça elverişli bir konuma sahiptir. Normal olarak bu kaba bir şekilde yapılmaz. Aynı doğrultuda düşünen personellerin seçilmesi, editörlerin ve gazetecilerin kurum politikasıyla öncelikleri ve haber değeri kriterlerini içselleştirmesiyle olur (Chomsky, Herman, 1985).

Özyiğit (2008), toplumsal iktidarı kısaca “bir grubun ya da üyelerinin bir başka grubun ya da üyelerinin üzerindeki denetimi olarak tanımlamaktadır. Toplumsal iktidar, gruplar, sınıflar ve toplumun mensubu kişiler arasındaki ilişkinin bir özelliğidir ve bunlar arasındaki etkileşimde kendini gösterir. Toplumsal iktidarın uygulanmasında ve belirli kimseler lehine işleyen toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesinde ise ideoloji önemli bir işlev görmektedir (Akıner, 2013: 270). Eleştirel söylemin önemli bir kaygısını oluşturan metinlerin nedensel etkilerinden biri ideolojik etkilerdir. İdeoloji, güç, tahakküm ve sömürü şeklinde sosyal ilişkilerin değişmesine ve sürdürülmesine katkıda bulunulan türler dünyasının simgeleridir. Van Dijk, ideolojinin önemli işlevlerinden birinin bir grubun çıkarlarını teşvik ve koordine etmek olduğunu belirtmektedir ve aynı zamanda egemen grupların da direniş için ideolojiye ihtiyaçları olduğunu söylemektedir. Van Dijk’a göre, “Birçok ideolojinin, grup çatışmalarını yönetmek, meşrulaştırmak ve sürdürmek için tam manasıyla iktidar ve de egemenlik ilişkilerini geliştirdiği doğrudur” (Philo,2010). Bu sistematige aykırı tutumlar egemen söylem manipülasyonları ile ötekileştirilir. Diğer bir ifadeyle, medya, bu toplumsal iktidar ve çıkar ilişkilerini sürdürürken, kendi “ben” lerinden “ötekileri” de oluşturmaktadır. Ötekileştirmenin en belirgin örneklerine ise kültürler arası iletişimde rastlanabilir. Kültürlerarası iletişim, “Kendilerini farklı kültürel gruplar ya da etnisiteler olarak algılayan ve bu şekilde algılanan topluluklar (cemaatler) arasında, anlamın yaratımını, paylaşımını ve müzakeresini içeren her türlü iletişim” olarak tanımlanabilmektedir ve kültürlerarası iletişim, bireyler ve gruplar arasındaki iletişim sürecine odaklanmaktadır (akt. Bekiroğlu, 2011: 15).Söylem çalışmalarında daha çok farklı toplumların politikalarını irdelemekten ziyade birbirleri hakkında ürettikleri söylem ana çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Söylem, ırkçılık veya etnik ayrımcılıkta temel bir rol oynar. Etnik önyargılar ve ideolojiler doğuştan değildir ve etnik etkileşim içinde kendiliğinden gelişmez. Bunlar genellikle, metin ve konuşma yoluyla yani iletişim aracılığıyla elde edilir ve öğrenilir. Ve karşılıklı olarak, bu tür ırkçı zihinsel simgeler söylemde tipik olarak ifade edilir, oluşturulur, savunulur ve meşrulaştırılırlar. Böylece yeniden üretilerek egemen grup içerisinde paylaşırlar. Bu şekilde esasen ırkçılık toplumda “öğrenilmiştir” (Van Dijk, 2002)

Etnik ve ırksal eşitsizlik üzerine birçok çalışma, basmakalıplar, önyargılar, medya ve ulusal sınırların ötesinde söylem türleri sözlü küçültmelerin diğer formları arasında dikkat çekici benzerlikleri ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, 1980’li yılların başından beri Amsterdam Üniversitesinde yürütülen geniş

bir araştırma programı çerçevesinde, Surinamlıların, Türklerin ve Faslıların genellikle etnik ilişkilerinin söyleşilerde, günlük hikâyelerde, haberler, ders kitapları, parlamento tartışmaları, kurumsal söylem, bilimsel metin ve konuşmalarda nasıl sunulduğu incelenmiştir (Van Dijk 1984, 1987a, 1987b, 1991, 1993). Farklılık, sapma ve tehdit konuları, hikâye yapıları, konuşma özellikleri (ötekileri belirtirken düzeltme ve tereddütler gibi), itirazlar gibi semantik hareketler (Biz siyahlara karşı değiliz ama... vb.), ötekilerin sözlük tanımı ve diğer bir dizi söylem özelliklerine de çalışılmıştır. Eleştirel söylem analizcilerinin amacı, sosyal ve siyasal bağlamda ötekilerin sosyal sunumlarının altında yatanların nasıl yeniden üretildiği ve söylem yoluyla ifade edildiğini göstermek içindir. Çünkü genelde söylem, özellikle elit söylemler yoluyla yeniden üretilen sosyal ve siyasal eşitsizliğin karmaşık sistemidir. Bu yüzden de Van Dijk, dil/iktidar ilişkilerinin iki büyük yönüne odaklanır, söylemdeki iktidar ve söylemin arkasındaki iktidar. İktidar ilişkileri çoğu zaman kendi içinde açık değildir ve gizli iktidar ilişkilerini içerdiğini görmek için nedenler mevcuttur. Söylemin yaslandığı siyasal algı önemlidir. Çünkü eleştirel söylem analizi, söylemi oluşturan siyasal ve sosyal bağlamın incelenmesi üzerine yoğunlaşan bir yaklaşımdır. Barındırdığı eleştirel boyut açısından söylem çalışmaları; kimlik, farklılık ve öteki tartışmalarını da içine alan oldukça geniş bir kavramsal ve metodolojik çerçeve sunar (Van Dijk, 2007: 4).

Haber dünyanın görsel olarak sunumu ve temsilidir. Çünkü dil semiyotik bir koddur ve temsil edenin özünde sosyal ve ekonomik kökeni olan bir değerler bütünü empoze eder. Bu nedenle diğer bütün söylemler gibi kaçınılmaz olarak haber, sözünü ettiği olguyu inşa yoluyla modeller. Haber bu anlamıyla bir temsildir ve gerçeğin değerden bağımsız bir yansıması değildir (Fowler, 1991). Eleştirel söylem analizi, dilin görünüşte şeffaf ve doğal kullanımı ile gizlenmiş gerçeklik yönü ve boyutları için bir araştırmaya girer. Araştırmacı söylem aracılığıyla uygulanan iktidar ilişkilerine karşı dikkatlidir ve normalde açıkça görülemeyen toplumsal pratiklerin üstesinden gelmeyi amaçlamaktadır (Fairclough, 1995). Metinler, sosyal aktörlerin kimlikleri ve ilişkilerini tanımladıkları gibi, sosyal aktörlerin imajlarını oluşturmada büyük role sahiptir (Fairclough, 1995; Halliday, 1978, 1985). Metinlerdeki aktörleri çalışmada temel yön, metnin genel anlamının şekillenmesinde algılanan etkileridir. Kimin perspektifi egemen görünüyor? Belli bir konuya ilişkin baskın bir iktidara (güce) sahip olmak, toplumsal etkinin önemli bir şeklidir. Fakat şunu aklımızdan çıkarmamalıyız ki böyle çerçevelenmiş bir güç, sosyal konuların söylemsel yapılarının önemli gücünü elinde tutan gazeteciler tarafından ya önemsenir ya da reddedilir (Carvalho, 2008).W

II. “SOYKIRIMI İNKÂR YASA TASARISI”NIN FRANSIZ BASININDA SUNUMU

A. Araştırmanın Sorunsalı

Fransa’da 22 Aralık 2011 tarihinde ulusal mecliste, 24 Ocak 2012 tarihinde Senato’da kabul edilen, İktidar vekili Valerie Boyer ’in sunduğu ve hükümetin de desteklediği 3842 sayılı yasa teklifi, Fransa’da varlığı yasayla kabul edilen Ermeni soykırımını inkâr edenlere 45.000 € ve/veya 1 yıl hapis cezasını öngörüyordu. Yasayla, 1881 tarihli Basın Yasası’na da atıfta bulunularak, inkârın basın yayın yoluyla yayınlanması da yasaklanıyordu. Bu durumda medyada yer alabilecek “sözde soykırım” ifadesi Fransa’da suç teşkil edecekti. Yayın kuruluşu da kanun karşısında sorumlu tutulacaktı. Ancak yargılama usulleri ve cezalar çıkarılacak yönetmeliklerle belirlenecekti. Dolayısıyla söz konusu tasarı, basın ifade özgürlüğü açısından da önem teşkil etmektedir. Fransa Anayasa Konseyi, Fransız Parlamentosu tarafından 2012 Ocak ayında kabul edilen, Ermeni soykırımını yadsıyanların mahkûm edilmesine dair kanunu, bir grup milletvekili ve senatörün yasanın iptali için yaptıkları başvuruyu değerlendirerek, ”İnsan Hakları Evrensel Beyanname” ve ”Fransız Anayasası’na aykırı olduğu ve düşünce özgürlüğünü kısıtladığı gerekçesi ile 29 Şubat 2012 tarihinde iptal etti. Bu gelişmelerle ilgili olarak, çeşitli aydın ve gazeteciler, Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy’nin yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçimleri nedeni ile Fransa’da yaşayan Ermeni nüfusun oylarını kazanmak amacıyla yasa tasarısına destek verdiği yönünde görüşlerini bildirmiştir. Bu çalışmada, Fransa’da iktidarın vermiş olduğu güçle ve medya dolayısıyla Cumhurbaşkanı Sarkozy’nin yasa tasarısı lehine algıları yönettiği ve tarihi gerçeklerin tartışılmasını bu yolla engellediği varsayımıyla Fransız basınındaki haber metinlerine odaklanılmıştır.

Bir söylemin girişi, kimin nasıl, ne zaman, nerede, kime veya kim tarafından okunacağı, duyulacağı, yazılacağı, denileceğine izin veren egemenliğin çok önemli sosyal boyutlarını sunmaktadır. Burada, modern iktidarın büyük bilişsel (kognitif) boyutları vurgulanmaktadır. Genellikle, ordu, polis, yargı, erk gücü gibi çeşitli biçimlerde güç uygulamaları normlar ve değerler, ideolojiler, davranışlar, planlar, anlama, inançlar, bilgiyi etkilemeyi içeren bir zihin yönetimini öngörmektedir. Diğerleri arasında çıkarsama ve öğrenme, düşünme ve tartışma, yorumlama gibi zihinsel operasyonlara ek olarak, toplumsal olarak paylaşılan sosyal düzenlemeler, gruplar ve ilişki temsilleri hep birlikte sosyal bilişten ne anladığımızı açıklamaktadır. Söylem, iletişim ve diğer eylem ve etkileşim şekilleri sosyal biliş (kognitif) tarafından kontrol edilmektedir. Aynısı iktidar ilişkilerini, sosyal kurum ve olayları anlamamız için de geçerlidir. Bundan dolayı, sosyal bilişler, toplumun makro ve mikro

düzeyleri arasında, söylem ve eylem arasında, bireyler ve gruplar arasında aracılık eder (van Dijk, 2002: 112).

Tüm bu düşünceler ışığında, medya metinlerinde etnik ayrımcılık yapılmadığı, kimliklerden dolayı bir ötekileştirme olup olmadığı, haberlerde hangi aktörlerin görüşlerine ağırlıkla yer verildiği kısacası gazetelerin konuyu ele alış biçimlerindeki sosyo-politik ve ideolojik yaklaşımları, neleri öne çıkartıp, nelerin örtük bırakıldığı bu çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır.

B. Yöntem

Bu çalışma, öncelikle medya haberlerindeki haber söylemlerinin yalın bir süreç değil ideolojik bir süreç sonucu oluştuğunu ve haberde egemen yargı ve değerlerin hâkim olduğunu “Soykırımı İnkâr Yasa Tasarısının Fransız Basınında Sunumu” örneği üzerinden ele alarak basın aracılığıyla Ermenilerin lehine egemen söylemin yeniden üretildiğini eleştirel söylem analizi ile ortaya koymayı hedeflemektedir. Söylem analizinin, içerik analizinden en önemli farkı, metin içindeki egemen söylemin nasıl inşa edildiğinin ortaya konmasıdır. Eleştirel Söylem Analizi (CDA), öncelikle sosyal ve politik bağlamda konuşma ve metine dayandırılan ve yeniden üretilen kamusallaşmış eşitsizlik, egemenlik ve toplumsal güç kullanımı yollarına çalışan analitiksel söylem araştırmasının bir türüdür. (Umuñ, 2013: 307) Van Dijk’in söylem analizi, yazılı metinleri önermeler açısından ele alan bir çözümlerdir. Van Dijk’in haber söylem analizinde, nicelik ve nitelik çözümlerini birleştirerek, haber metinlerini, haber metni analizi, metin anlambilimi, yerel ve küresel bütünlük, etkiler, üst yapılar, haber şemaları, üslup ve retorik, sosyal kognisyon ve sosyo-kültürel bağlamları çerçevesinde incelemektedir (akt. Mora, 2007). Van Dijk’in öngördüğü söylem analizi Makro Yapı Analizi ve Mikro Yapı Analizi olmak üzere iki ana strateji üzerinde konumlanmaktadır ve tutarlı bir çözümler için öncelikli olarak Makro Yapıdan yola çıkılması gerekmektedir. Çünkü Van Dijk’a göre, genel tematik yapının belirlenmesi ve genel anlamlandırma modelinin oluşturulabileceği süreç ancak bu şekilde başlatılabilir. Tematik hiyerarşiyi oluşturan ana başlık, önsöz, epigraf, bölüm başlıkları, bölüm girişleri gibi “makro yapılar” (Ülkü, 2004) tema ile ilişkileri bağlamında incelenir. Mikro düzey tanımlama içine içerisine ise “sesler, kelimeler, cümle kalıpları ve anlamları” girmektedir. Bu amaçla sentaktik (sözdizimsel) uyum, kelime (lexical) seçimleri ve haberin retorikliği incelenir.

C. Çalışmanın Evreni ve Örneklem

Makalemizde ele alacağımız söylem analizinin konu evrenini Fransız basını, örneklemini ise Fransa'nın en çok satan gazetelerinden tirajı 330.952 olan muhafazakâr eğilimli "Le Figaro" gazetesi ve tirajı 400.000 olan sol eğilimli "Le Monde" gazetesi oluşturmaktadır. Farklı siyasal eğilimli gazetelerin kapsama alınması, bu eğilimlerin haberlerin yansıtılmasında farklılık oluşturduğunun varsayılmasıdır. Le Monde ve Le Figaro gazetesinde, Soykırım İnkârı Yasa Tasarısının çıktığı 22 Aralık 2011 ile 27 Aralık 2011 tarih aralığında, bir hafta içinde yayınlanan haberler incelenmiştir. Bu tarih aralığında, Le Monde gazetesinde toplam 14 haber, Le Figaro gazetesinde ise 11 haber yer almıştır. Toplamda 25 haber inceleme kapsamına alınmıştır.

III. LE MONDE VE LE FIGARO GAZETELERİNİN SÖYLEM ANALİZİ

A. Le Monde Gazetesinde Yer Alan Haberler

Le Monde gazetesinde, Soykırım İnkârı Yasa Tasarısının çıktığı 22 Aralık 2011 ile 27 Aralık 2011 tarih aralığında yayınlanan toplam 14 haber yer almıştır. Makro ve mikro analizde ele alınacak olan haber başlıkları şu şekildedir:

Ana Başlık: "La Turquie menace la France de sa colère (Türkiye öfkesiyle Fransa'yı tehdit ediyor.)", (Le Monde, 22.12.2011)

Alt Başlık: "Génocide Arménien: la forcing turc pour influencer le vote des députés français (Ermeni Soykırımı: Fransız milletvekillerini etkilemek için Türk baskısı)"

<<Cette loi va tuer le dialogue>>, affirme le ministre des affaires étrangères turcs (Türk Dışişleri Bakanı "Bu yasa diyalogları öldürür" açıklamasında bulundu)"

" En Turquie, les Arméniens relevent la tête, jusque dans les vallées du génocide (Türkiye'deki Ermeniler soykırım darboğazında başkaldırıyor)"

Üst Başlık: " Le Génocide Arménien (Ermeni Soykırımı)"

Ana Başlık: "Coup de froid entre la France et la Turquie (Türkiye ve Fransa arasındaki Soğukluk)", (Le Monde, 22.12.2011)

Alt Başlık: "Une initiative législative française provoque une crise bilatérale, alors que Paris visait une coopération au Moyen-Orient (Fransa tam Ortadoğu'da bir işbirliğine girişmişken, bu yasama girişimi ikili krize neden olmaktadır)"

Ara Başlık: "Ahmet Davutoğlu: Cette loi est une attaque contre notre dignité nationale(Ahmet Davutoğlu: Bu Yasa Ulusal Onurumuza Karşı Bir Saldırdır)"

Ana Başlık: "Deux délégations turques tentent de dissuader les députés de voter la loi (İki Türk Yetkili, Milletvekillerini yasayı oylamaktan vazgeçirmeye çalışıyor)", (Le Monde, 22.12.2011)

Alt Başlık: “Des industriels et des parlementaires font une tournée de leurs homologues en France(Sanayiciler ve parlamenterler Fransa’daki mevkidaşlarına bir tur gerçekleştirdi)”

Ara Başlık: “Les arméniens en France (Fransa’daki Ermeniler)”

Ana Başlık: “Le réveil des Arméniens de Turquie (Türkiye Ermenilerinin Uyanışı)”, Tam sayfa röportaj, (Le Monde, 22.12.2011)

Ana Başlık: “Les lois mémorielles ne servent a rien. Hélas ! (Yazık! Hatırlatma yasaları hiçbir işe yaramıyor)” (Le Monde, 23.12.2011)

Ana Başlık: “Les députés pénalisant la négation des génocides (Milletvekilleri soykırımların inkârını cezalandırıyor.)” (Le Monde, 23.12.2011)

Alt başlık: “Droite et gauche approuvent, a l’Assemblée nationale, un texte soutenu par les associations arméniennes (Ermeni dernekleri tarafından desteklenen tasarımı, mecliste hem sağcılar hem de solcular onaylıyor)”

Ara Başlık: “Le vain débat sur les lois ‘mémorielles’ (Hatırlatma Yasaları Üzerine Anlamsız Tartışma)”, (Le Monde, 23.12.2011)

Ara Başlık: “Les partis face a l’enjeu du ‘vote arménien’ (Taraflar Ermeni Oyları Sorunu ile Karşı Karşıya)”, (Le Monde, 23.12.2011)

Ana Başlık: “Ankara, géle sa coopération militaire et politique avec Paris (Ankara, Paris ile politik ve askeri işbirliğini donduruyor)”, (Le Monde, 26.12.2011)

Ana Başlık: “Génocide arménien: Ankara sanctionne Paris (Ermeni Soykırımı: Ankara Paris’e Yaptırım Uyguluyor)”, (Le Monde, 26.12.2011)

Alt Başlık: “La Turquie répond au vote réprimant la négation des massacres de 1915, et accuse la France de ‘génocide’ en Algérie (Türkiye, 1915 katliamlarının inkârının cezalandırılmasının oylanmasına tepki gösterdi ve Fransa’yı Cezayir’e soykırım yapmakla suçladı)”

Ara Başlık: “Colère devant l’Assemblée nationale, émotion dans l’Hémicycle (Millet Meclisi Önündeki Öfke Hemicycle’da hissedildi)”

Ana Başlık: “Négation française contre négation turque (Türk inkârına karşı Fransız inkârı)”, (köşe yazısı) (Le Monde, 26.12.2011)

B. Le Figaro Gazetesinde Yer Alan Haberler

Ana Başlık: “Génocide Arménien ne mobilise pas les députés (Ermeni soykırımı milletvekillerini harekete geçirmiyor)”, (Le Figaro, 22.12.2011)

Alt Başlık: “La loi criminalisant le négationnisme d’Etat devrait être adopté sur fond de menaces turques (Türk tehditlerine rağmen devlet inkârını cezalandırın yasa kabul edilmelidir)”

Ana Başlık: “Génocide Arménien: La colère de la Turquie contre la France (Ermeni Soykırımı: Türkiye’nin Fransa’ya karşı öfkesi)” (Le Figaro, 23.12.2011)

Ana Başlık: “La Turquie ouvre les hostilités avec la France (Türkiye Fransa’ya savaş açıyor)”, (Le Figaro, 23.12.2011)

Alt Başlık: “Alain Juppe appelé les Turcs à ne pas ‘surréagir’ après le vote sur la pénalisation de la négation des génocides (Soykırımın inkârının cezalandırılmasının oylanmasından sonra Alain Juppé, Türkleri “aşırı tepki” göstermemeye çağırdı)” (Le Figaro, 23.12.2011)

Ara Başlık: “ Les intellectuels Turcs inquiets et divisés (Türk entelektüeller endişeli ve bölünmüşler)” (Le Figaro, 23.12.2011)

Ara Başlık: “Devedjian: “Il ne faut jamais céder à la menace (Devedjian: Tehditlere hiçbir zaman boyun eğmemeli)” (Le Figaro, 23.12.2011)

Ana Başlık: “Turquie: Nicolas Sarkozy calme le jeu (Türkiye: Nicolas Sarkozy oyunu soğutuyor)” (Le Figaro, 25.12.2011)

Ana Başlık: “La Turquie prend la France à partie sur son passé colonial (Türkiye, Fransa’nın sömürgeci geçmişini öne çıkarıyor)” (Le Figaro, 25.12.2011)

Alt Başlık: “Recep Tayyip Erdoğan apelle les ancien pays colonisés à réagir et met en cause le père du président de la République (Recep Tayyip Erdoğan, Cumhurbaşkanı’nın babasının neden olduğunu öne sürdüğü, eski sömürge ülkelerini tepkiye çağırıyor)”

Ara başlık: “ Nicolas Sarkozy demande aux Turcs de garder leur calme (Nicolas Sarkozy Türklerden soğukkanlılıklarını korumalarını istiyor)”

Ana Başlık: “Loi sur le génocide arménien: l’impasse (Ermeni soykırımı yasası: çıkmaz)” (köşe yazısı), (Le Figaro, 25.12.2011)

Ana Başlık: “Génocide Arménien: Valérie Boyer menacée de mort (Ermeni Soykırımı: Valerie Boyer ölümle tehdit ediliyor)”, (Le Figaro, 27.12.2011)

Alt Başlık: “ L’auteur de la proposition de loi sur les génocides a porté plainte et sera protégée (Soykırım teklifinin yazarı, şikâyetinde bulundu ve koruma altına alınacak)”

Ara Başlık: “La lettre d’Aznavor à Sarkozy (Aznavor’dan Sarkozy’ye mektup)”

Söylem analizi örneklemimizi oluşturan Le Monde ve Le Figaro gazetelerinin

makro yapı içerisinde tematik yapı incelemesinde ilk ele alınan madde başlıklardır. Yukarıda da değinildiği üzere başlıklar haber metninin en önemli ögesini oluşturmaktadır. Konu hakkında ilk ve en önemli bilgi başlıklardan elde edilmektedir.

“Soykırımı İnkâr Yasa Tasarısı ve dönem içinde konuya ilişkin haber başlıkları genellikle “birincil tanımlayıcılara” uygun bir düzlemde verilmiştir. İnkâr yasa tasarısı olayının basında çeşitli zamanlarda yer almasında birincil tanımlayıcıların rolü büyüktür. Le Monde ve Le Figaro gazeteleri, yasa tasarısı haberlerini verirken soykırım kavramını genelde birincil tanımlayıcıların adlandırmasına uygun olarak sunmuştur. Yani, burada haber seçilmiş “öteki” kişilerin görüşlerinin sunumuna dayanmaktadır Diğer deyişle, etkin bir biçimde sorunun çerçevesi çizildiğinden tüm tartışmalar sınırlandırılmıştır. Haber yaratılamaz sadece yöneten sınıfın ideolojisi yansıtılabilir. Bunlar, bakanlar, partinin önde gelen temsilcileri, polis ve yargı organlarının üst düzey kişileri, akredite baskı gruplarının sözcüleridir. Elliot, Murdock ve Schlesinger’in saydığı bu kişileri Hall ve arkadaşları (1978) “birincil tanımlayıcılar” olarak nitelemektedir (akt.İnal, 1996: 99). Genel çerçevede tüm soykırım suçlarını içeren tasarı çoğunlukla “Ermeni Soykırımı” başlığı ile sunulmaktadır. Türkiye’deki birincil tanımlayıcıların kullanmayı tercih ettiği “Sözde Soykırım” kavramındaki sözde (soi-disant) sözcüğü, Fransız basınında kullanılmamaktadır. Soi-disant (sözde) sözcüğünün kullanımının İnkâr Yasa Tasarısı’nda yasaklanması öngörülmüştü. Başlıkta “Ermeni Soykırımı” kullanılması, hem tasarıyla paraleldir hem de olayı soykırım olarak kabul eden birincil tanımlayıcıların görüşü yönündedir. Bu başlık altında ve kavramsal çerçevede muhabir hikâyenin çerçevesini çizmekte ve ayrıntılarını kavramsallaştırmaktadır.

Haber başlıkları kültürlerarası ilişkiler bağlamında ikili karşıtlıklar üzerinde inşa edilmiş haber başlıklarından oluşmaktadır. Bu haber başlıkları farklı ideolojik göstergelere işaret ederken öte yandan “biz”, “siz” ötekileştirmesi ekseninde somut bir karşıtlık durumunu ortaya koymaktadır. İlgi çekici olan en önemli noktalardan biri, özerk bir konu nesnesi olan “ermenî sorununun” yukarıda gösterilen haber başlıklarında görüldüğü gibi Türkiye ile Fransa arasında politik bir erk savaşının dışı vurumu olmasıdır.

Le Monde gazetesinin başlıklarına genel eksende bakılırken genellikle ikili karşıtlıklar biçiminde yansıyan başlıkların yer yer objektiflik kriteri taşıdığı yer yer yorumlar getirildiği görülmektedir. Örneğin, 22.12.2011 tarihinde Le Monde gazetesinde yer alan “Türkiye ve Fransa arasındaki soğukluk”

başlığı ikili ilişkilerin gerildiği, diplomatik ilişkilerin krize girdiği sinyalinin vermektedir. Her iki ülke arasında gerginliğin oluştuğu belirtildiği için haberde nesnel bir tutum sergilenmektedir. Fakat yine aynı tarihte “Türkiye öfkesiyle Fransa’yı tehdit ediyor” haber başlığında yer alan “tehdit” kavramı, Türkiye’yi öfkesine hâkim olamayan, duygusal davranan, tehditkâr tavırlar takınan bir ülke konumuna yerleştirmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin kendi açısından yasa girişimini reddetmesini “tehditkâr bir tutum” olarak niteleyerek gazete, burada nesnellikten uzaklaşmıştır. Le Figaro gazetesi de 22.12.2011 tarihinde “Ermeni Soykırımı Milletvekillerini harekete geçirmiyor” ana başlığı altında kullandığı alt başlıkta “Türk tehditlerine rağmen devlet inkârını cezalandıran yasa kabul edilmelidir” ifadesiyle Türkiye’yi tehditkâr olarak nitelemiştir.

Haber inşasının karşıtlıklar temelinde yapılandırıldığı ilk grup haberlerdeki söylem daralması özellikle Türkiye’yi betimlemeye yönelik cümlelerde dikkati çekmektedir. Düz bir bildirişim cümlesi olarak tek başına son derece doğal olan cümleler, medyatik kurgu içerisinde gizli bir algı yönetimi ve propagandaya işaret etmektedir. Yukarıdaki haber başlıkları, Türkiye’yi okura; kavgacı, uzlaşsımsız, tehditkâr, kaba ve itici bir imaj içerisinde sunmayı hedeflemektedir. Öte yandan, Türkiye’nin Fransa’yı “öfkesiyle tehdit ettiği” söylenirken, Fransa’nın daha yumuşak bir ifadeyle “ihtar”da bulunduğu söylenmektedir.

Le Monde gazetesinde karşıt aktörlerin edim ya da söylemlerine dayalı bu haber inşası Le Figaro’da da aynı şekilde görülmektedir: Karşıtlıklara dayalı haber inşası kimi kez, “Türkiye Fransa’ya savaş açıyor” (Le Figaro, 23.12.2011) ve “Türkiye, Fransa’nın sömürgeci geçmişini öne çıkarıyor” (Le Figaro, 25.12.2011) gibi genelleştirilmiş bir söylem tek yanlı bir edime işaret etmektedir. Burada dikkati çeken unsur, Ermeni soykırımı inkarı yasa tasarısının çıktığı Fransa’ya yönelik Türkiye’nin siyasi, iktisadi, kültürel vb. tepkilerini ortaya koyan başlıkların kullanılmasıdır. Haber söyleminde “Kim, kime ne söylüyor” amaç, araç, koşul ve ortam katılarak karakter belirlemesi için ideolojik, kültürel ve siyasal bir içerik barındırmaktadır. Le Monde Gazetesinde “Kim?” sorusunun karşılığı “Türkiye” iken, Le Figaro gazetesinde “Fransa’dır. Le Monde gazetesinde konu olan olayın duyurulması, önemli ölçüde söz konusu tepki ya da yaptırım girişimlerinin yansıtılması ekseninde gerçekleştirilmiştir. Ermeni meselesinde konunun birinci muhatapları Türkiye ve Ermenistan iken, Ermenistan’dan hiç bahsedilmemektedir. Bu durum, olayın faillerinin sadece Fransa ve Türkiye gibi algılanmasına yol açmaktadır. Diğer yandan buna koşut olarak olayın en önemli taraflarından Ermeniler görünmez bir

konuma yerleştirilmiştir. Fransa nezdinde Ermenilerin bir sorun öznesi olarak görülmediği, sorunun tek tarafı olarak Türkiye etrafında şekillendirildiği salt başlıklardan da görülebilmektedir.

26. 12. 2011 tarihinde Le Monde’da yer alan başka bir haber başlığı Ankara ile Paris’in politik ve askeri işbirliklerinin donduğunu bildirmektedir. Ankara’nın Paris’e yaptırımlar uyguladığı da başka bir başlıkla aktarılmaktadır. Alt başlıklar 1915 katliamlarının inkârını cezalandırmaya Türkiye’nin Fransa’yı Cezayir’e soykırım yapmakla suçlayarak cevap verdiği şeklindedir. Yukarıda görüldüğü gibi, Le Figaro gazetesi 25.12.2011 tarihinde konuyu şöyle başlığına taşımaktadır: “Türkiye, Fransa’nın sömürgeci geçmişini öne çıkarıyor”. Alt başlık ise şöyledir: “Recep Tayyip Erdoğan, Cumhurbaşkanı’nın babasının neden olduğunu öne sürdüğü, eski sömürge ülkelerini tepkiye çağırıyor. Burada Le Monde gazetesinde yer alan “suçluyor” ve Le Figaro gazetesinde yer alan “öne sürüyor” kavramları “öteki” olarak Türkiye açısından önem taşımaktadır çünkü Türkiye açısından tartışmalı olan ermeni soykırım meselesinde Fransa’nın Türkiye’yi soykırım yapmakla itham etmesi, “suçlamak” ve “öne sürmek” şeklinde kavramsallaştırmalarla basına yansımazken, benzer bir şekilde Türkiye’nin Fransa’yı Cezayir’e soykırım yapmakla itham etmesi “suçlamak” ve “öne sürmek” şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Bu basının haber retoriğinde öznel bir seçime gittiğini göstermektedir.

Le Monde gazetesinde, Le Figaro gazetesinden yine farklı olarak Türk tarafının diplomatik çabalarına sıklıkla yer vermesi dikkat çekmektedir. Örneğin, “İki Türk Yetkili, Milletvekillerini yasayı oylamaktan vaz geçirmeye çalışıyor.” (Le Monde, 22.12.2011) ve “Sanayiciler ve parlamenterler Fransa’daki mevkidaşlarına bir tur gerçekleştirdi” alt başlığı bu yöndeki çabaları vurgulamaktadır. Sanayicilerin meslektaşlarına yönelik görüşme hazırlığı içinde bulunduğunu bildiren başlıklar da genel durumu yansıtmaktadır. Öte yandan aynı haber içerisinde diğer bir başlık “Fransa’daki Ermeniler”, konuyu dolaylı olarak Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile bağlantılandırmaktadır. Bunu “Taraflar Ermeni oyları sorunu ile karşı karşıya” (Le Monde, 23.12.2011) başlıklı haber pekiştirmektedir. Bu başlıklarla Türkiye-Fransa ilişkilerinin, Fransa’nın kendi siyasal hesaplamaları yüzünden sorun yaşadığını, iki ülkenin karşı karşıya geldiği vurgulanmaktadır.

Le Monde ilerleyen tarihlerde, konunun araştırmacılara bırakılması yönündeki eğilimini yansıtan haber başlıkları kullanmayı tercih etmiştir. Le Monde gazetesini, Le Figaro gazetesinden ayıran bir unsur da konunun araştırmacılara bırakılması gerektiği yönündeki görüşlerini başlığa taşıyarak, gizli-örtük bir konuma yerleştirmemesidir.

Bu haberlerin söylem analizinde atlanmaması gereken en önemli düzey, terminolojik bütünlüktür. Bu terminolojik bütünlük özellikle içerik düzleminde öncelikle “ hatırlatma yasaları “ tanımının neyi ifade etmeye yönelik olduğunu ve bağlamla ilişkisini koymayı gerektirmektedir. Hatırlatma yasaları, özellikle Fransız parlamentosu tarafından alınmış olan ve dünyadaki tüm soykırımların bir insanlık suçu olduğunu tescil eden ulusal bir karardır. Fransız parlamentosunun evrensel insan haklarının savunuculuğu misyonu içerisinde aldığı bu karar her ne kadar uluslararası yaptırıma sahip olmasa da Fransa'nın kendi ideolojik hegemonyasını kabul ettirmek için güçlü bir argümandır.

Hatırlatma yasaları ile ilgili ilk haber, 23.12.2011 tarihinde Le Monde Gazetesinde birinci sayfada orta alt bölümde “Yazık! Hatırlatma yasaları hiçbir işe yaramıyor “ başlığı ile verilmiştir. Haberin devamı, onuncu sayfada orta üst bölümde “Milletvekilleri soykırımların inkârını cezalandırıyor” başlığı ile yer almıştır. İlk sayfada alt başlık kullanılmazken burada “Ermeni Dernekler tarafından desteklenen tasarımı, Millet Meclisinde hem sağcılar hem solcular onaylıyor. “ alt başlığı kullanılmıştır. Onuncu sayfada ayrıca sol alt köşede, “Hatırlatma Kanunları Üzerine Anlamsız Tartışma” ve sağ alt köşede “Taraflar “Ermeni Oyları Sorunu ile Karşı Karşıya” ana başlıklarıyla iki haber daha yer almıştır. Bu haberler sayfada ayrı ayrı yer almış olsalar da bağlamsal olarak birbirini tamamlayıcıdır. Çözümlemede ilk haber onu takip eden diğer haberler hakkında bilgi sağlamaktadır. Çünkü Van Dijk' a göre haberin makro yapı analizindeki bu süreç, söylemin ne hakkında olduğunu ve çoğu zaman söylem üreticisinin kasıtlı ve bilinçli olarak kontrolünde olan söyleme ilişkin en önemli bilgiyi somutlaştırır, olayın zihinsel modelinin içeriğini açıklar ve daha da önemlisi, bir söylem hakkında çoğu okuyucunun en çok hatırlayacağı bilgi veya anlamı temsil ederler. Söylemsel olarak konu ve temalar başlık, özet ve anonsta ifade edilir (Wodak,2002).

“Yazık! Hatırlatma yasaları hiçbir işe yaramıyor “ başlığı düz bir bildirişim cümlesi olarak; “işlevsizlik”, “olumsuzlama”, “gereksizlik” bildirimini içeriyor gibi görünse de aslında kendi siyasal erkini egemen kılmaya yönelik propagandist bir tutumun dışı vurumu olarak, gerçeği kendi öznelliğinde yeniden inşa etmeye çalışan bir tutumu işaret etmektedir. Olağan dil kuralları içerisinde bir nesnenin, bir kuralın, bir yasanın hiçbir işe yaramadığını belirtmek, sözü edilen o nesnenin, kuralın ya da yasanın gereksizliğini ve ona karşı bir duruşu ifade eder. Ancak burada söylem analizinin ortaya çıkardığı durum, bu söylemin bir karşı çıkış değil, tam aksine kendi ideolojik öngörüsünü baskın hale getirmek

için onu güçlü bir argüman olarak kullanma gereksinimidir. Özellikle başlığın tek sözcüklük ön cümlesi olan “ Yazık! “, hemen ardından gelen “Hatırlatma yasaları hiçbir işe yaramıyor.” cümlesini “yakınma”, “şikâyet”, “ beklenti” anlam birimcikleri üzerine konumlandırmaktadır. Dolayısıyla başlığın iması rastlantısal değil, tümüyle kurgusaldır. Yani, salt bir düşüncenin ifadesi değil, aynı zamanda birilerini harekete geçirmeyi, etkilemeyi, edimsel ya da zihinsel bir edimi tetiklemeye yöneliktir. Kepplinger’in de belirttiği gibi, medya mesajlarının içeriği, hedef kitleyi oluşturan bireylerin inanç, değer, duygu, biliş, tutum ve davranışları üzerinde değişikliklere neden olmaktadır. Tutum değişimi, davranış değişikliklerine, inançlar ve bilişlerdeki değişiklikler de tutum değişimine yol açmaktadır (Kepplinger, 2003: 9-10).

“Yazık! Hatırlatma yasaları hiçbir işe yaramıyor “ haber başlığı ile ilgili çözümlenmede değinilmesi gereken ikinci nokta, “Hatırlatma Yasaları” gibi evrensel yanı olmayan, salt Fransız siyasasında var olan bir üst yapı kurgusunun söyleme taşınmış olmasıdır ve herkesçe bilinen bir kavram olmaması dolayısıyla söylemi kapalı bir moda sokmaktadır. Söylemi kapalıktan kurtarmanın en temel koşulu, alımlayıcının hatırlatma yasalarının ne olup olmadığı konusunda bilgi sahibi olmasıdır. Sıradan bir bildirişim cümlesini hatırlatma yasaları ile hacimlendirmek, Althusser’in, ideolojik alandan bilim alanına geçişi ifade ettiği “epistemolojik kopuş” gibi tarihsel alandan siyasal alana geçişi göstermektedir. Haber söyleminde ikna edici içeriğin göstergesi olarak bu haber başlığının söylem analizinde ortaya çıkan sonuç, olguların yapıları hakkında öngöründe bulunmak ve mevcut öngörülerini değiştirmek amacına yönelik bir söylem olduğu yönündedir.

Sözde Olumsuzluğun herkesçe bilinen yadsıma ifadesinin (disclaimer) anlamsal hareketi her tür ön yargılı söylemin en tipiklerindedir: “X’e karşı değilim, ama ...” buna sözde olumsuzluk diyoruz. Çünkü diğer gruba karşı olumsuz duyguları ya da ırkçılığı barındırmayan sadece ilk tümcektir. Arkasından gelen tümce, ötekiler hakkında olumsuz şeyler söyleyeceği izlenimi bırakmaktadır. Böyle bir durumda yadsıma, aslında bir olumsal kendini sunma, bir saygınlık koruma şekli olarak iş görür (Van Dijk, 2003:63). Benzer bir yaklaşım, tarihçiler, yasa yapıcılar, araştırmacılar ve gazeteciler arasındaki ifadelerde görülebilir. Örneğin, “Yazık hatırlatma yasaları hiçbir işe yaramıyor” başlıklı haber içerisinde geçen “Tarihçiler, gerçeğin teklifini iddia etmez. Onlar olayları yorumlarlar. Ama biz burada onların Ermeni trajedisi görüşlerini paylaşmaktan mutluyuz.” şeklindeki cümle olumlu gibi başlasa da olumsuz bir şekilde ve öznel bir tutumla sonlanmıştır. “Hatırlatma

Yasaları Üzerine Anlamsız Tartışma” (Le Monde, 23.12.2011) başlıklı haberin girişinde yer alan “Hatırlatma yasaları üzerine, 24 Temmuz 2008’de, Millet Meclisi Başkanı Bernard Accoyer (UMP), inisiyatifiyle oluşturulan toplantıda, Polonyalı Dışişleri Eski Bakanı ve Tarihçi Bronislaw Geremek konuşmasında ‘Tarih bıçak gibidir. Bıçak ekmek kesmek için kullanılır ama aynı zamanda öldürmek için de kullanılır.’ dedi” ifadesinde başta tarihin olumlu yönüne atıfta bulunurken olumsuz yönlerine de atıfta bulunulmuştur. Gazete, tarihçinin “*Sorun, yasaların, hatırlatmayı yasalastırma ve tarihi olayları tanımlamaya dönüşüp dönüşmemesidir. Parlamento bundan böyle, cezai yaptırımlara izin veren, tarihi değerlendiren veya nitelendiren yasalardan vazgeçmelidir.*” şeklindeki görüşünü girişe taşıyarak aynı zamanda nesnel bir duruş ta sergilemeye çalışmıştır.

Fransız basınında yer alan haberlerin önemli bir kısmı, Türkiye’yi hatırlatma yasaları ekseninde sorgulayan, her fırsatta Türkiye’yi, Ermeni soykırımını kabullenmesi yönündeki telkinlere dayalı haberlere dayanmaktadır. Haber başlıklarında doğrudan “tehdit”. “telkin”, ”uyarı”, ”tavsiye” mesajlı iletiler, haber girişlerinde ve spotlarda haber içeriğinin baskıcı tutumunu gözler önüne sermektedir.

Şematik yapı içerisinde, tematik yapıda olduğu gibi, haber girişleri ana olayla ilgili ilk ve genelde en önemli bilgiyi aktarmaktadır. Ana olay haberin giriş ve sonuç bölümlerinde yer almaktadır. Haberin giriş bölümlerinde, haberin ana olay, teması, içeriği ve en önemlisi olaya ilişkin gazetenin bakışı (ideolojisi) hakkında ipuçları taşır.

Özet olarak, Fransa’nın Ermeni Soykırımı İnkâr Yasa Tasarısı çıkarması, bunun Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy tarafından desteklenmesi, Türkiye ve Fransa arasında diplomatik kriz yaşanması, Türkiye’nin tepkileri şeklinde ana olay kurulmuştur. Fransa’da yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde Ermeni halkının oylarını almaya yönelik olarak, Soykırımı İnkâr Yasa Tasarısının gündeme getirilmesi Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy’nin seçime yönelik algı yönetimi ve propagandist bir tutum içinde bulunması da ana olay içerisinde yer almıştır. Burada Fransa’daki Ermeni Kamuoyu ve ötekileştirilen Türk kamuoyu ana olayda göze çarpan unsurlardır.

Sonuçlar bağlamında, ana olay ile benzer biçimde haber girişleri ön plana çıkmaktadır. Çünkü olaya haber değerliliği atfedilmesine ilişkin gerekçe haber girişinden çıkarılabilmektedir. Van Dijk da sonuçlar kapsamında haber değerliliğini öne çıkarmakta ve sonuçların önem düzeyinin haber

olmalarında etkili olduğuna vurgu yapmaktadır (Özer, 2009: 100). İncelenen haberlerin sonuçlarına bakıldığında, ağırlıkla ermeni soykırım inkâr yasa tasarısına yönelik Türkiye’nin politik ve iktisadi tepkilerine yer verilirken, yasa tasarısının insan hakları ve ifade özgürlüğü ile ilgili tarafları sınırlı yer bulmuştur. Türkiye haber analizlerinin sonucunda tehditkâr ve suçlayıcı niteliklerde sunulmuştur. Haber sonuçları daha çok Fransa’nın Türkiye’ye telkinde bulunması, ders vermesi şeklinde “rıza üretimi”ne dayalı hegemonik göndergelerden oluşmaktadır. Ardalan bilgisi, olayların sosyal ve politik yönüne işaret etmektedir (van Dijk, 1991:115). Ardalan ve olayın bağlamına ilişkin bilgiler, pek çok haber metninde ya olmamakta ya da bu bilgilere yeterince yer verilmemektedir. Ardalan ve Bağlam Bilgisi açısından haberlere makro ölçekte bakıldığında, genellikle Türkiye tarafının söz konusu tarihi olaya ilişkin değerlendirme ve tespitlerine yeterince yer verilmediği görülmüştür. Fransız basını, yasa tasarısını hazırlayanlarla paralel bir söylemi benimseyerek, farklı görüşleri haberlerinde eksiltmiştir veya yeterince temsil olanağı vermemiştir. Sonuçta söz konusu iki olay kapsamında da haberlerde 1915’te yaşanan olaylara ilişkin belirli düzeylerde de olsa ardalan ve bağlam bilgisine yer verilmesi gerekmektedir. Çünkü tarihi bir olayın birinci muhatapları olan Türkler ve Ermenilerin görüşlerinin eşit paydada verilmesi haberin objektifliği ve gerçeği yansıtması açısından önem teşkil etmektedir. Le Monde gazetesi, Le Figaro gazetesine kıyasla, olay taraflarının görüşlerine daha eşit yer vermiştir. Fakat karşıt görüşler olayın hukuki ve insan hakları boyutuna göre sunulmuştur. Yani tartışmalar daha çok tarihin yasalaştırılması üzerine yoğunlaşmıştır. Ardalan bilgisi ekseninde görüşler eksik olduğu için soykırım tezini ileri sürenler dolaylı olarak desteklenmektedir.

Van Dijk’in da belirttiği gibi haber metinlerinin mikro yapılarını oluşturan, sözcük seçimleri ve sözdizimin yapısıdır (sentaks). Bunun yanı sıra, haberin ikna ediciliğini sağlayan retorik, ardışık cümleler arasındaki ilişkiler de mikro yapısal özellikler arasında yer almaktadır. Söylemin inşasında haberin mikro yapısal özellikleri önemli işleve sahiptirler. (van Dijk, 1988: 19-38; 2007: 170).

Haber içeriklerinde en çok başvurulan figürlerden birini de imalar ve varsayımlar oluşturmaktadır. Özellikle ideolojik söylem analizinde metnin içine gömülmüş gizli anlamı ortaya çıkarmakta önem arz eden bu yapılara sıkça rastlanmaktadır. Eleştirel haber analizindeki en güçlü semantik kavramlardan bir tanesi imadır. Daha önceden de gördüğümüz gibi, metne dair bilgiler çoğunlukla açıkça ifade edilmemekte, tersine ima edilmektedir. Sözcükler,

cümleler ve diğer metinsel ifadeler, arka plan ilgisine dayanılarak çıkarımda bulunulabilecek içerikleri ya da iddiaları, ima yoluyla ortaya koyabilir. Bu özelliği ile söylem ve iletişim önemli ideolojik boyutlara sahiptir. “Söylenmeyen”in analizi, kimi zaman metinde bilfiil ifade edilen üzerine çalışmaktan daha açıklayıcı olabilir. İmaların çeşitli türleri vardır: gereklilikler, varsayımlar ve daha zayıf biçimleri olan iddialar ve çağrışımlar. Birçok ideolojik ima, sadece o konuda az şeyin söylenmesinden değil, aynı zamanda haberin aktörleri hakkında çok fazla ve ilgisiz şeyler söylenmesinden de anlaşılabilir (Van Dijk, 1988:114). Genel şemamız içerisinde insanların olumlu imajları ile uyuşmayan bilgiyi örtük bırakmaya eğilimliyizdir fakat düşman ya da bizim dış grup olarak düşündüklerimizi kötü şeyleri hakkında dinleyici bilgilendiren herhangi bir bilgi, metin ya da konuşmada açık şekilde ifade edilmeye yatkındır. Herkesçe bilinen bir devinim genel olarak hiç paylaşılmayan ya da kabul edilmeyen bir bilgiyi ön varsaymak böylece onu arka kapıdan sunmaktır (Van Dijk, 2003: 60). Örneğin, Türklerin Ermenilere karşı soykırım suçu işlediği bildiriliyorsa, bu tür bir bildirim bir ülkede yaşayan Türk azınlıkların tartışmasız bir biçimde soykırım suçlusu olduğunu varsayar. Oysa bu, tüm göçmenler veya azınlıklar için geçerli ya da geçersiz olabilir, bu nedenle bu ön varsayım yanıltıcıdır. Haber içeriklerindeki söylem şekillerinin (modalite) dilsel kullanım içinde kipsel yapısı yine bağlama ve haber aktörlerinin tutumuna göre değişmektedir. Özellikle temsiliyet ve aidiyet gerektiren durumlarda resmi kullanımlar geçerli iken, haber aktörlerinin ikili olarak karşı karşıya getirildikleri tartışmalı konumlarda söylem şekilleri resmiyet dışına çıkabilmektedir. Emir kipi olmasa bile tavsiye ya da öneri bağlamında aşağıda örnekleri verilen “meli, malı, yapmasında yarar var benzeri kip kullanımlarına sıkça rastlanmaktadır. Önermeler “mesi/ması gereklidir”, “mesi/ması olasıdır” ya da “...duğu/diği biliniyor” gibi kiplikler tarafından nitelendirilebilmektedir. Bu tür önermeler, genelde meşrulaştırıcıdır ve olayları algılama şeklimizi gösterir : “ *Türk tehditlerine rağmen devlet inkârını cezalandıran yasa kabul edilmelidir.*” (Le Figaro, 22.12.2011)“ *Devedjian: Tehditlere hiçbir zaman boyun eğmemeli*” (Le Figaro, 23.12.2011) örneklerinde olduğu gibi.

IV. SONUÇ

Le Monde ve Le Figaro gazetelerinde yer alan soykırım yasa tasarısı ile ilgili haberler üzerinde yapılan eleştirel söylem çözümlemesi, Ermeni sorununun Fransa tarafından medyatik ve politik bir araç olarak kullanıldığını ortaya koymuştur. Makro ve mikro düzeylerin bileşiminde ortaya çıkan bu sonuç, yapı bozma tekniği ile haberi olduran sosyal aktörler, olgular, olaylar ve süreçlerin ne tür göstergelerle tanımlandığı, söylemlerde ne tür argümanların kullanıldığı

ve söylem kapsamında adlandırma, ima ve atıfların hangi perspektiflere dayandırılarak kurgulandığı gibi parametrelerle doğrulanmıştır. Tematik düzlemde haberlerin içerik yoğunluğu, Fransız basınında Ermeni sorunu odaklı söylemlerin bilişsel (kognitif) bağlamının; tarihsel, politik ve insan hakları olmak üzere üç temel ekseninde inşa edildiğini göstermektedir. Bu üçlü sarmalda sorunun tarihsel ekseninin ulusal bir otonomiye sahip “hatırlatma yasaları” ile medyaya taşınması da aslında politik eksenin bir uzantısıdır. Çünkü Fransız düşünce sistematigi içinde insan haklarının evrenselliği algısı üzerine inşa edilen hatırlatma yasaları söylemi, ideolojik bir tutumun göstergesidir. Kültür, sanat, moda, uygarlık vb. alanlarda kendi düşünce sistematigini bir erk gibi gören egemen şövenist bilinç, kendi normlarına aykırı olan tüm karşıt söylemleri yok saymakta ve “uygar olan/uygar olmayan” karşıtlığında Türk kimliğini ötekileştirmektedir. Haber başlıklarında kullanılan söylem biçimi: emir, öneri, yargı kipi içeren dilsel özellikleriyle sözünü ettiğimiz bu ötekileştirmenin referans şablonlarıdır. Dolayısıyla Fransız basınında Türkiye karşıtı söylemin üretilişinde Ermeni sorunu sadece bir araçtır. Amaç, Ermeni tezinin mutlak doğruluğunu vurgulamak değil, egemen Fransız siyasasını dikte ettirmek gibi görünmektedir. Tarihsel perspektifi içerisinde tez-anti tez karşıtlığında akademisyenler ve tarihçilerce ilgili platformlarda ele alınması gereken bir konunun Fransız basınında bu denli yoğun yer alması ve Soykırımı İnkâr Yasa Tasarısının hukuki dayanağı ifade özgürlüğü bağlamında bazı nesnel tarihçiler tarafından da eleştirilmektedir.

Gerek haber başlıkları, gerek spotlar ve gerekse içerik olarak konunun Fransız basında nesnellikten uzak, taraflı ve bir yaklaşımla söylemleşen Ermeni sorunu, sorunun kendisi olarak sunulmaktan çıkmış, insan hakları ve demokrasi savunucusu Fransa'nın ifade özgürlüğüne bir darbesi olarak dil dışı bir göstergeye dönüşmüştür. Çünkü soykırımın inkârını yasaklamak, sözün söz üretmesini, düşüncenin sözceye dönüşmesini yasaklayan bir düşünce sistematigidir. Basının kendi özgürlüğünü de engelleyen tasarımı bu bağlamda ele almaması ve görüşlerini yansıtmaması dikkat çekicidir. İnkara yönelik yasalastırma ileride başka konularla ilgili inkarların da cezalandırılmasına açık kapı bırakacaktır. Dolayısıyla bu basının özgür haber oluşturma hakkını elinden alacağı gibi halkın doğru, nesnel haber alma hakkını da engelleyecektir. Medya, ifade özgürlüğüne yönelik konularda ulusal ve yerel politik eksenin dışına çıkıp, daha evrensel bir bakış açısı benimsemelidir. Çünkü insan haklarının evrensel savunusu ancak böyle gerçekleştirilebilir.

Öte yandan “Soykırımı İnkâr Yasa Tasarısı” ile ilgili haberlerin bağlamsal yapıları yerel ve küresel tutarlılık düzeyinde tümüyle konjonktürel olup,

özellikle iç politikada başkanlık seçimleri öncesinde Ermeni cemaatinin oylarına yönelik propagandist bir tutumu ortaya koymaktadır. Fransız basınında Ermeni soykırımına yönelik argümanlara dayalı geliştirilen Türkiye karşıtı söylemin bir diğer yanı da sorunun Ermeni-Türkiye sorunu olmaktan çıkıp, Türkiye Fransa sorunu haline dönüşmüş olmasıdır. Haber başlıklarının dikey okumasında dahi kolayca görülen bu algısal durum, yine başta belirttiğimiz gibi ideolojik bir erkin politik arenada söyleme dönüşmesidir.

KAYNAKÇA

- AKINER, N. (2013). Siyasal İktidarın Medya Yoluyla Yeniden Üretimi: Ak Parti 4. Olağan Büyük Kongresi Örneği. 1. Uluslararası Medya Çalışmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Antalya, 269-283.
- BEKİROĞLU. O. (2011). *Kültürlerarası İletişim Bağlamında Türk Basınında Etnik Kimliklerin Sunumu: Ermenilere İlişkin Haberlerin Nicel ve Nitel Analizleri*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 15.
- CARVALHO, A. (2008) Media(ted) Discourse and Society, *Journalism Studies*, 9: 2, 161-177
- CHOMSKY N., E. S. Herman (1985). *Manufacturing Consent, The Political Economy of the Mass Media*, Pantheon Books, New York, 12.
- FOWLER, R. (1991). *Language in the News: Discourse and Ideology*, Routledge, London, 4.
- İNAL, A. (1996). *Haberi Okumak*, Timuçin Yayınları, İstanbul, 99.
- KEPPLİNGER, H. M. (2003). Etki Kavramının Sınırları. *Medya Etki Araştırmaları*, Çebi, S. Murat (Der.), Alternatif yayınları, Ankara, 9-10.
- LASSWELL, H. (1971). The Structure and Function of Communication in Society, *Processes and Effects of Mass Communication*, (2nd edit.) eds, S. Roberts, İllinoi, University of illinois Pres, 117.
- MORA, N. (2007, 30 Ocak). *Haber Söylem Çözümlemesinde Van Dijk Yöntemi*. <http://www.dorduncukuvvetmedya.com/dkm/article>.
- PHİLO, G. (2007) 'Can Discourse Analysis Successfully Explain The Content of Media and Journalistic Practice?', *Journalism Studies*, 8: 2, 175-196.
- UMUNÇ, C. (2013). 1915 Ermeni Olaylarına Yönelik "Soykırım" Algısı Yaratmada Kullanılan Görsel Materyallerin Eleştirel Söylem Analizi. 1. Uluslararası Medya Çalışmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Antalya, 307.
- VAN DİJK, T. (1988). *News as Discourse*, Lawrence Earlbaum Associates Publication, New Jersey, 26-27.
- VAN DİJK, T. (1991). *Racism and Press*. Routledge, London and New York, 115.

- VAN DİJK, T. (2002). Discourse and Racism (Edt. D. Goldberg & J. Solomos). *The Blackwell Companion to Racial and Ethnic Studies*, Oxford: Blackwell, 145-159.
- VAN DİJK, T. (2002). *Critical Discourse Analysis*. Routledge.112
- VAN DİJK, T. (2003). *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din ve İdeoloji*, (haz: B. Çoban, Z. Özarlan),(çev. B. Çoban, Z. Özarlan, N. Ateş), 60.
- VAN DİJK, T. (2007). Medya İçerikleri, Bir Söylem Olarak Haberin Disiplinler Arası Çözümlemesi, *Medya Metinlerini Çözümlemek*, Ümit Atabek (çev.), Gülseren Şendur Atabek ve Ümit Atabek (der.), Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 4,170.
- WODAK, R. and Meyer, M. (2002). *Methods of Critical(Discourse Analysis)*. London: Sage, pp. 95-120.

14. YÜZYIL MESNEVİLERİNDE İLİM VE AHLAKA VERİLEN ÖNEM*

Ahmet Özhan SUCU**

Atf/©: Sucu, Ahmet Özhan, (2014). 14. “Yüzyıl Mesnevisinde İlim ve Ahlaka verilen Önem”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 513-523.

Özet: Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine rastlayan 14. yüzyılda, Türk dili bir önceki asra göre daha çok işlenip gelişmiş, yazar ve şair sayısı artmış, mensur ve manzum pek çok eser yazılmıştır. Bu dönemde, en fazla eserin Osmanoğulları sahasında telif edildiği görülmektedir. Türkçe eser vermeyi şuurlu şekilde isteyen ve bunu gerçekleştirmeye çalışan şairler, Anadolu'da bir milli edebiyat çağının açılmasını sağlamışlardır. 14. yüzyılda yeni bir şekil, yeni bir ruh ve heyecanla oluşturulan eserlerin çoğunu dinî-ahlaki mesnevilerin oluşturması dönemin genel özellikleri göz önüne alındığında kaçınılmaz olmuştur. Bu eserler Anadolu halkını adeta yeniden yoğurmuş, onlara yeni bir ruh ve heyecan üflemiştir.

Mesnevi, edebiyatta her beyti kendi arasında kafiyeli, iki beyitten binlerce beyte kadar uzanan nazım şeklinin adıdır. Mesnevi beyitlerinin kafiyeleri bağımsız olduğundan uzun hikâyelerin yazılmasına elverişli bir nazım şeklidir. Divan edebiyatında roman ve hikâye gibi türler olmadığı için mesneviler bir bakıma bu türlerin yerini tutmuşlardır.

Çalışmamızda Âşık Paşa'nın Garip-nâme'si, Hoca Mesud'un Süheyl ü Nevbahâr'ı, Ahmedî'nin İskender-nâme'si ve Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı incelenmiştir. Eserlerde şairlerin genel olarak ilim ve ahlaki değerlere önem verdiği, şiirlerinde bu konular üzerinde durduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir siyasetnâme özelliği gösteren “İskender-nâme” ve Nasihat bölümlerine çok yer veren dini tasavvufi bir özellik gösteren “Garip-nâme” mesnevilerinde ilim ve ahlaka verilen önem çok daha belirgin bir şekilde ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mesnevi, İlim, Ahlak, Değer

Makale Geliş Tarihi: 11.12.2014/ Makale Kabul Tarihi: 31. 12. 2014

* Bu makale, 6. Uluslararası Sosyal Bilimler kongresi Moldova'da sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Araş. Gör. Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: a.ozhan19@gmail.com

The Value of Knowledge and Virtue of the 14th Century in Masnavis

Citation/©: Sucu, Ahmet Özhan, (2014) "The Value of Knowledge and Virtue of the 14th Century in Masnavis", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 513-523.

Abstract: Masnavis in Turkish literature has an important role in enabling independent rhyme and long narrating articles. Masnavis writers have not only written concerns of aesthetics but also on behalf of the community development process some messages are also in the works. Given the conditions of in the 14th century period it can be seen in many of the masnavis contain "scientific" and "moral" values .

Masnavi, is the verse form in the literature of each couplet rhyming each other and it ranges two couplets to thousands of couplets. Being the rhyming couplets of Masnavi are independent it is suitable for writing a verse form long stories. Because of masnavis separate rhyming couplet it always gives chance to the poets, the ease of writing in verse form for long narratives. It has been used very lovingly and favored from the XIth century on Turkish literature. Masnavis in Divan Literature are divided in terms of telling a story in detail, from other poetic forms. The poets in the ghazal, ode have told what they want in a certain way within the framework of the Divan literature but in masnavis they behave a little more independent of the rules while telling what they have accordingly with invented text. When considered it from this perspective masnavis has a significant role, what poets say in transmitting messages to society. When considered the general characteristics of the period, Ottomans start to be installed and fitted with its system newly in this period society's inevitably need to increase, intellectual and action of a certain knowledge and wisdom in certain degree. At this point as each period, the literary works of that period have certain duties. When viewed from this angle Masnavis are the only artefacts that poets want to give messages presented in a manner that effectively and competently to their readers.

In the findings, the values of righteousness, justice, modesty, goodness, patience, loyalty, etc. are found to shine in mesnevis. Education, Turkish Language, Literature and the acquisition inside the mesnevis, it has come to the conclusion that these values can be taught via mesnevis.

Keywords: Masnavi, Value, Aesthetics, Literature, Knowledge, Virtue

I. GİRİŞ

Mesneviler sözlük anlamı olarak “ikişer ikişer, ikili” demektir. Her beytin dizeleri kendi aralarında uyaklı, aruz bahirlerinin kısa kalıplarıyla yazılan uzun bir nazım biçimine denir (Dilçin, 2005: 167). Mesnevi'nin Türk edebiyatına girişi XI. yüzyılda Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eseriyle başlar. Her beytin, ayrı ayrı kâfiyeli olması yazma kolaylığı sağlar. Bu nedenle uzun aşk öykülerinde, destanlarda mesnevi kullanılmıştır (Güzel, 2009: 86). Tanımlardan da anlaşılacağı gibi mesneviler her beyti ayrı kafiyeli olmasının verdiği yazma kolaylığından dolayı şairlerce, uzun anlatılar için kullanılmış bir nazım şeklidir. Türk edebiyatında XI. yy'dan itibaren çok sevilerek kullanılmıştır. Divan edebiyatında mesneviler, diğer nazım şekillerinden bir konuyu bir hikâyeyi ayrıntılarıyla anlatması bakımından ayrılır. Divan şairleri gazelde, kasidede anlatmak istediklerini belli bir şekil çerçevesinde oluştururken mesnevilerde biraz daha rahat davranmışlar, neyi anlatmak istiyorlarsa metinlerini ona göre kurgulamışlardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde mesnevilerin, şairlerin söylemek istedikleri mesajları topluma iletmede çok önemli bir rolü ortaya çıkmaktadır. Dönemin genel özellikleri dikkate alındığında Osmanlı İmparatorluğu'nun bir devlet olma yolunda ilk adımlarını attığı siyasi ve kültürel sistemini yeni yeni oturtmaya başladığı bir zaman diliminde; Osmanlı tebasının belirli bir ilim, irfan ve yaşama kültürü seviyesine çıkarılması zorunluluk derecesinde bir ihtiyaçtır. Bu noktada da her dönemde olduğu gibi o dönemde de edebî eserlere birtakım görevler düşmektedir. Mesneviler bu açıdan bakıldığında şairlerin okuyuculara vermek istedikleri mesajları etkin ve yetkin bir şekilde sunduğu yegâne eserlerdendir. Tüm mesnevileri bu şekilde değerlendirip amaçlarının yalnızca birtakım mesajlar vermek olduğunu söylemek tabii ki de doğru değildir fakat toplumsal içerikli mesajlardan tam olarak arınmış bir nazım şekli olduğunu söylemek de biraz eksik kalmaktadır.

Tüm mesnevileri kapsamamakla birlikte, özellikle didaktik, dinî, ahlaki tarafı ağır basan mesnevilerde, insanî değerlere ve bireyin çevresiyle olan etkileşimini geliştirmeye, bu sayede de toplumda pozitif insanlar yetiştirmeye yönelik birçok değere rastlanmaktadır. Bu makalede 14. yy mesnevilerindeki ilim ve ahlaka verilen önem üzerinde duruldu. Türk edebiyatında mesnevilerin nicelik ve nitelik açısından çokluğu dikkate alındığında, Türk edebiyatının nitelikli eser vermeye başladığı 14. yy.da yazılmış tüm mesnevilerin incelenmesi, makalemizin sınırlarını aşacaktır. 14. yy. mesnevilerinden Ahmedi'nin *İskender-nâme'si*, Gülşehri'nin *Mantıku't-tayrî*, Âşık Paşa'nın *Garip-nâme'si* ve Hoca Mesud'un *Süheyl ü Nevbahâr* adlı eserleri incelenecektir. Üzerinde çalışma yapılacak eserlerin seçiminde eserlerin kendilerine mahsus özellik-

lerin bulunması, devrinde yazılmış diğer mesnevilerle karşılaştırıldığında, konu ve yazılış tekniği bakımından diğerlerinden daha önde olması, eserlerin seçiminde etkili olmuştur. Ahmedî'nin, İskender-nâme adlı eserinin seçilmesinde, eserin Osmanlı tarihine de yer vermesi etkili olurken Gülşehri'nin Mantık'ut-Tayr adlı mesnevisinin temsili bir eser olması, öğretme açısından tasavvufi merhale ve ıstılahların önde gelmesi ve eserin tasavvufi bir hüviyet kazanması etkili olmuştur. Âşık Paşa'nın Garib-nâme adlı eserinin seçilmesinde, Garib-nâme'nin dinî ve ahlâki yanı ağır basan, telkine geniş yer veren ve öğretmeyi gaye edinen bir eser olması önemli bir rol oynamıştır. Hoca Mesud'un Süheyl ü Nevbahâr adlı mesnevisinin seçilmesinde ise, eserin daha çok manzum aşk ve macera hikâyeciliği içinde yer alması etkili olmuştur.

II. MESNEVİLERDE İLİM VE AHLAKA AİT BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

İlim “Bilme, biliş, bir şeyin doğrusunu bilme”(Türkçe sözlük, 2005:956) şeklinde tanımlanmıştır. Uludağ'a göre bilim “bilmek, marifet, irfan, kendini bilmek, sâlikin kendini bilmesi (Uludağ, 2001:182) şeklindedir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran ve onu diğer varlıklardan üstün kılan en büyük özelliği, şüphesiz aklı ve aklı sayesinde elde ettiği ilmidir. İlimden kastedilen mana olarak bilme, insanlığı doğru yola götürecek toplum arasında birliktelik sağlayacak bilimdir. İlim öğrenmekten maksat, bilginin insanoğluna yol göstermesi, rehber olması ve öğrenilen şeylerle, insanî kemâlat dediğimiz “kâmil”, “olgun insan” mertebesine ulaşmaktır. Yoksa diğer türlü edinilmiş bilgiler insanın sırtına yük olmaktan bir adım öteye gitmeyecektir. Gerek İslamî yaşantımızda gerekse örf ve adetlerimizde ilime ve bilgili olmaya çok önem verilmiştir.

Türk kültüründe ilme çok önem verilmiştir. Kültürümüzün mihenk taşlarından sayılan Yunus Emre “ilim” ile ilgili olarak:

İlim ilim bilmektir/İlim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsen/Ya nice okumaktır

dörtlüğüyle ilmin, insanın kendini bilmesine, kendini bilmeye yardımcı olamayacak bilimin boş bir uğraş olduğuna vurgu yapmaktadır.

Ahlak ise (hulk'un ç.) 1. İnsanın yaratılışında var olan ruhsal ve zihinsel güzellikler. 2. İnsanı insan yapan değerleri inceleyen, irdeleyen ve öğreten bilim dalı (Parlatır, 2009: 55) şeklinde tanımlanmaktadır. Kanaatimizce, insanı insan yapan ahlaki özellikleri yalnızca ilim ve irfan noktasında

kemâlata erişmiş kâmil insanlar sergileyebilirler. Yani “ilim” ahlaki üstünlüğe sahip bireylerin yetişmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Aşağıda 14. yy’a ait, metnimize konu olan mesnevi beyitlerinden örnekler vermek suretiyle mesnevilerdeki ilmi ve ahlaki değerlerin metinlerde nasıl geçtiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Bî-fenâ bâkî dilerseñ k’ola Zât

İlme cehd it k’ol-durur Âb-ı Hayât (İskender-nâme 706)

“Sonsuzluğu ebediliği dilersen eğer, İlim öğrenmeye çalış ki sonsuzluk iksiri yalnızca odur.”

İnsanoğlu sonu olan ölümlü bir varlıktır. Dünya hanesine gelir, küçük bir zaman dilimi bu hanede misafir olarak kalır ve bu dünyadan gerçek hanesine göçer. İnsanoğlu gerçek âlem bu dünya imiş gibi hep ölümsüzlüğü aramış, ab-ı hayatı (ölümsüzlük suyu) bulmak için gayret göstermiş; fakat netice hep hüsrarla sonuçlanmıştır. Edebiyatımızda da “âb-ı hayat” kavramı birçok yerde işlenen bir kavramdır (Beyitte görüldüğü gibi, ölümsüzlüğün ilimle elde edilebileceğine vurgu yapılmaktadır). Burada, ilim sonucunda ortaya konulan yararlı bir işin, sonraki nesillere faydasının dokunacağı için; ölümsüzlüğe ulaşılan yolun da bu sayede yalnızca ilimle olacağını kastetmektedir.

İlm olmayanda yok-durur hüner

Bî-hayâda yok saâdetden eser (İskender-nâme 707)

“İlim olmayanda hüner olmaz, hayâsız olanlarda saadetten eser yoktur.”

İlimsizlik, hayâsızlık ile yani edepsizlikle aynı mertebede görülmüştür. Çünkü ilmi olmayan insan nerede ve nasıl davranacağını tam olarak kestiremez, hayâ yani edebe muhalif hareketler yapması muhtemel olur. Hayâsızların toplumda çok fazla bir yeri yoktur, toplumdan dışlanmanın sonucu olarak insanın mutsuzluğa itilmesinin sonucu kaçınılmaz olur. Kişide ilmin olmaması insanın hünerlerinin yok olmasına sebep olur; hayâsız utanmayan insanlar ise mutlu olamazlar.

İlm-ile buldı saâdet her vücûd

Âdem’e ilmi-y-çün itdiler sücûd (İskender-nâme 2163)

“İlmin sonucunda her beden mutluluk, huzur buldu. Âdeme melekler ilminden dolayı secde ettiler.”

İlim ile her vücudun mutluluğu kazanması insanın yalnızca ilimle kendini mutlu, huzurlu hissetmesindedir. Bilindiği gibi meleklerde ilim sıfatı yoktur,

onlar Allah'a kayıtsız şartsız ibadet etmeleri için yaratılmış varlıklardır. Sorgulama ve muhakeme yani "ilim" kabiliyetini Allah meleklere vermemiştir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliği ise onun ilim sıfatıyla donatılmış olmasıdır. Yani insan, ilmi sayesinde kendisine verilen kabiliyetleri muhakemesiyle kullanması yoluyla diğer varlıklardan üstün bir konuma çıkmıştır. Yukarıdaki beyitte de buna vurgu yapılarak meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesine telmihte bulunulmuştur. Beytin art manasında ise "her vücudun mutluluk duyması" ifadesi kişinin ilim vasıtasıyla topluma faydalı olacağını ve bu sayede de ruhsal tatmin yaşamasının sonucu olarak hayatında mutlu olacağından bahsetmektedir

Aşağıdaki beyitlerde âlim ile cahil arasında kıyaslama yapılarak, ilim sahibi olanlarla olmayanlar arasındaki farklar ortaya konmuştur:

'Âlimün uyhusı bî-'illet-durur

Câhilün zühdi kamu zillet-durur (Mantıku't-tayr 1111)

"Âlimin uykusu sebepsizdir, cahilin takvası ise utanç vericidir.

Âlimün cennât u hurremdür yiri

Câhilün anda cehennemdür yiri (Mantıku't-tayr 2051)

Âlimin yeri temiz olan cennettir, cahilin yeri cehennemdir.

'İlm oldur kim Hak'a rehber ola

Cehl ola kim ilede ayruk yola (Mantıku't-tayr 2101)

"İlim odur ki Hakk'a doğruluğa rehber olur. Cehalet odur ki insanı farklı yollara iletir."

Kimde kim var-ısa ol 'ârif-durur

Kamu dürlü hâlete vâkıf-durur (Mantıku't-tayr 2418)

"Kimde ilim var ise o ârifdir, toplumun tüm hallerine vakıf olur."

Kimde kim yog-ısa ol 'ârif degül

Ay u günden zerrece vâkıf degül (Mantıku't-tayr 2419)

"Kimde ilim yok ise o ârif değildir, bu tür kişiler aydan günden zerrece anlamaz."

Ârifiğin özellikleri arasında birçok şeye vakıf olmak; birçok ilmin sebebini bilmek vardır. İlim de bu noktada ârifiğin olmazsa olmazlarından. Yukarıdaki beyitte de buna vurgu yapılmıştır.

Âdemînün yigregi ‘ilm öğrenen

İlm öğrenen yegi hilm öğrenen (Mantiku’t-tayr 3306)

“İnsanoğlunun iyisi ilim öğrenendir, ilim öğrenenin iyisi ise hilm öğrenendir.”

Beyitte ilim öğrenmenin tek başına yeterli olmayacağı, kazanılan ilmin yumuşak huylu yani “hilm” sahibi kişilerde gerçek değerini bulacağı vurgulanmıştır.

Cemali kişinün olur hilminden

Kemali kişinin olur ilmden (Süheyl ü Nevbahar 196)

“İnsanın yüz güzelliği yumuşaklığındandır, olgunluğu ise ilimden ileri gelir.”

Bu ‘ilim zîra çerâgdur iy safâ

Anuñ-ıla dutdı mülki Mustafâ (Garib-nâme 10093)

“Ey safa sahibi kişiler, bu ilim bir mumdur ve o mum ile Hazreti Peygamber dünya mülkünü tutmuştur.”

Bir dahı nedür cihânda mu‘teber

Ol ‘ilimdür kim virür Hak’dan haber (Garib-nâme 10085)

“Cihanda kabul edilen itibarlı olan şey, Hak’tan haber veren ilimdir.”

Pes ‘ilim yigdür bu mâldan mutlakâ

Mâl girü kor şahsı ‘ilm iltür Hak’a (Garib-nâme 9488)

“İlim, kesinlikle mal kazanmaktan daha iyidir; mal kişiyi geri koyarken ilim kişinin Hakk’a varmasına sebep olur.”

Her kimün kim ‘ilmi var oldı delil

Anlaruñ kim ‘ilmi yok kaldı zelil (Garib-nâme 10100)

“Kimin ilmi var ise o kanıttır, ilmi olmayanlar ise hakir olarak kalırlar.”

Kişi var ki ilm ile göge uçar

Kişi var ki cehl ile yerden geçer (Süheyl ü Nevbahar 198)

“Bazı kimseler ilim ile göge uçarlar, makamları artar; bazıları ise cehaletin sonucunda yerlerde sürünürler.

İlim, insanın toplumda değerini artırır. İlimle uğraşan kişiler toplumun her türlü sorun ve problemlerine çözüm bulmada en güvenilir kimselerdir. Buna

benzer sebeplerden dolayı toplumda ilimle uğraşan insanlar sevilip değer görür. Yukarıdaki beyitte de görüldüğü gibi kişinin ilim sahibi olmak suretiyle göğe uçması ve cehalet neticesinde yerde sürünmesi ilim sahibi olmanın çok önemli bir kaide olmasından ileri gelmektedir.

İlm oldur kim Hak'a rehber ola
Cehl ola kim ilede ayruk yola (Mantiku't-tayr 2101)

“İlim odur ki Hakk'a rehber olur yol gösterir, cehalet ise insanları yanlış yollara iletir.”

İlim insanları Hakk'a yani doğruluğa ileten yolların başında gelmektedir. İnsanlar cehaletten kurtulmak suretiyle doğru yolu bulurlar. Bu beyitte “Hak” tevriyeli bir söyleyişle kullanılmıştır. Burada Hakk'ın ilk manası olarak Tanrı (İlah) kavramını görebiliriz. Yani ilim Allah'a ulaşmada rehber olabilecek bir özelliktir. İkinci manada ise hakkı “doğru yol” olarak nitelendirebiliriz. Yani cahil kimse doğru yoldan çıkıp başka yollara sapmıştır.

Kimde kim yok ilm bed-gir-dâr olur
Bî-saâdet kişi dâim hâr olur (İskender-nâme 708)

“Kimde ilim yoksa o kişi kötü talihtir, talihsiz olan kişi daima diken üstünde olur.”

İlmi olmayan cahil insanlar, başlarına gelebilecek kötü olayların nereden ve nasıl gelebileceğini kavrayamadıkları için devamlı diken üstünde gibidirler. Toplumda güven içinde yaşamak ve ayaklarını sağlam basmak için ilmin çok büyük bir önemi vardır.

Hışm u gaybet cheh ü inkâr u riyâ
Kor mu sini kim varasın Tañrı'ya (Garib-nâme 2925)

“Kötülük, gaybet cehalet ve iki yüzlülük gibi kötü huylar senin Tanrıya varmanı engeller.”

Genezce şeşer düğümü uslu kişi
Güce görse çıkar câhilün dişi (Süheyl ü Nevbahâr 1198)

“Akıllı kişi düğümü kolay çözer, cahilin zorlayınca dişi çıkar.”

Bî-edeb halkı kamu oda yahar
Sanma kim kendüyi yaluñuz yıhar (İskender-nâme 5433)

“Edepsizlik halkı ateşe atar, sanma ki sadece kendin yanarsın.”

Edepsizlik bireysel bir davranış değil, sonuç itibariyle toplumun birçok kurumuna zarar verebilecek bir davranıştır. Edepsizlik kişinin, toplumun koyduğu kurallara muhalif hareket etmesi ve ahlak dışı bir tavır takınmasıdır. İnsanlar toplumun bir parçasıdır ve birbirlerine nezaketle davranırlar. Kişinin karşısındaki ile davranışlarında ince bir perde bulunur ve bu perde bireyin karşısındakiyle ilişkilerinde bireyin sınırlarını belirler. Edepsizlik, bu perdenin yırtılması ve kişinin hakkına doğrudan tecavüz edilmesi demektir. Yukarıdaki beyitte de edepsizliğin sadece kişinin kendinin yanmasına yol açmayacağı, kendisiyle birlikte toplumu da ifsâd edeceğine vurgu yapılmıştır.

Ululuk gerekse olma bî-edeb

Kim edepsüzlere ider Hak gazab (İskender-nâme 784)

“Yüce olmak istersen edepsiz olma ki edepsizlere Hak gazap eder.”

Beyitte halk arasında yüksek bir mevki sahibi olmanın “edeb” değerine sahip olmakla mümkün olacağı vurgulanmıştır. Bu değere sahip olmamanın ise Allah tarafından cezalandırılacağı belirtilmiştir.

Aşağıdaki beyitlerde de edep değerinin temiz soy ile birlikte anılması gerektiğini, bir kimsenin edepli olmasının temiz bir soydan gelmesiyle mümkün olacağını ve edep sahibi insanların toplum tarafından temiz kimseler olarak anılacağını belirtmektedir:

Kişiy e devlet-durur asl u neseb

İlla şuna kim ola anda edeb (Garib-nâme 9056)

“Soyunun belli olması ve edepli olması kişiy e büyük devlettir.”

Ol neseb kim bu edebden yârı yok

Bir marazdur kim anuñ tîmârı yok (Garib-nâme 9057)

“Edepten yarı olmayan neseb, çaresi olmayan hastalık gibidir.”

Şahsa, ol bir bî-edebse vây aña

Gülüşür yohsul u cümle bay aña (Garib-nâme 9059)

“Eğer kişi edepsiz ise yazıktır ona, zengin fakir herkes ona gülüşür.”

Halk içinde hâsiyetdür key neseb

Yoldaş olursa aña gökçek edeb (Garib-nâme 9143)

“Halk içinde soyunun belli olması büyük bir şereftir, o kimseye edeb yoldaş olursa daha da iyidir.”

Bî-edeb kişi-y-ile oturmagıl

Bî-saâdetdür anuñla durmagıl (İskender-nâme 785)

“Edepsiz kimselerle oturma, onunla oturmak mutsuzluk getirir.”

Bî-edeblik itmegil kim şûm olur

Bî-edeb her hayrdan mahrûm olur (İskender-nâme 5432)

“Edepsizlik etme ki uğursuzluk getirir, edepsizler her hayrdan mahrum olurlar.”

Bekleyen oldur edeble tertibi

Olur ansuz âdemî hayvân gibi (Garib-nâme 7028)

“Edep ile düzeni bekleyen odur, edepsiz insanoğlu hayvan gibi olur.”

III. SONUÇ

Taramalarımız sonucunda 14. yy'da yazılmış mesnevilerde ilmi ve ahlaki değerlere yönelik oldukça fazla örnekle karşılaşmaktayız. Bunu yeni yeni kurulmuş olan Osmanlı Devleti'nin iç dinamizmini henüz kaybetmemiş bireylerinin, toplumu iyiye kanalize etme çabasında arayabileceğimiz gibi İslam diniyle tanışan Türklerin bu dinin öğretilerini birkaç asırdır hayatına intibak ettirmek ve başkalarına da anlatma gayretinde de arayabiliriz. Seçtiğimiz mesnevilerde ilim ve ahlaka yönelik tavsiye edilen davranışlar aşağıdaki şekilde yansıtılmıştır:

Bilimde ilerlemenin toplum açısından önemini kavrama, bilgi çeşitleri, bilimsel tutum içinde olma, bilimsel çalışmaları özveriyle sürdürme, bilimsel gelişmelerin insanlık açısından önemini bilme, bilimsel bilgiyi günlük yaşama aktarma, bilimsel eserlerde dili düzgün kullanmanın gerekliliğini savunma, bilimsel çalışmalarda geleceğe hizmet etme amacı taşıma.

Buradan hareketle mesnevilerin sadece tahkiyeli bir anlatı türü olmadığı yazıldığı dönemde, şairlerin birtakım ahlaki özellikleri okuyucu ile buluşturmak, insanları iyiye doğruya yönlendirmek, insanlara İlim ve ahlak bakımından örnek rol modeller oluşturmak gibi bazı amaçlarının olduğu sonucunu çıkarmamız mümkündür. Edebî eserlerin çağları aşır her dönem okuyucu bulduğu gerçeği göz önüne alındığında bu eserleri günümüz öğrencileri ile tanıştırmamızın eğitimde yapacağı pozitif katkı hiç de küçümsenemeyecek bir orandadır. Taradığımız mesnevilerden *Garib-nâme*, *Süheyl-ü Nevbahar*, *Mantıku't-Tayr* ve İskender-nâme mesnevilerinde ilimden, kişinin pozitif bilimler öğrenmesinin yanı sıra “irfan” noktasında da kendini geliştirmesini ve

ahlaken yumuşak huylu olmasını öğütleyecek şekilde bahsedilmiştir. Buna örnek olarak Mantıku't- Tayr mesnevisinde geçen “Kimde kim (ilm) var ise ol arif durur, kamu türlü haletе vakıf durur (2418)” beyitini örnek olarak vermememiz mümkündür. Beyit ve devamında gelen beyitlerde ilim ve irfanın birlikte anılması gereken değerler olması üzerinde ısrarla durulmuştur.

Ahlaklı olmak ise taranılan mesnevilerde genel olarak edeb başlığı altında verilmektedir. Edepli olmanın önemi, edepsizliğin kişiyi düşüreceği sıkıntılar şeklinde beyitlerde işlenmiştir. Ayrıca ahlaklı olmak ve ilim öğrenme kavramı ile ilgili beyitler birbirini destekler niteliktedir. Yani ilim sahipleri aynı zamanda edep ve ahlak sahibidirler. Buna Süheyl ü Nev-bahar mesnevisinden örnek vermek gerekirse mesnevide “cemali kişün olur hilmden, kemali kişinin olur ilmden (196).” beyitini örnek olarak verebiliriz. Yani “kişinin yüzünün güzelliği hilmden, olgunlaşması, insanî özellikleri kazanması da ilimden olur” denmektedir. Buradan sonuç olarak ilim ve edebini birbirini destekleyen iki davranış biçimi olduğu yargısını çıkarmamız mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKARSU, B. (1982). Ahlâk Öğretileri. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AKBABA ve ALTUN, S. (2003). Eğitim Yönetimi ve Değerler. Değerler Eğitimi Dergisi, 1 (1), 7–18.
- AKDOĞAN, Yaşar. (1979). Ahmedi Divanı I II: Tenkitli Metin ve Divanı Hususiyetleri. İstanbul Üniv. Ed. Fak, Türkiyyat Araştırma Merkezi.
- AKDOĞAN, Yaşar. (1988). Ahmedi Divanı'ndan Seçmeler. Ankara.
- ARSLAN Ş.Z ve YAŞAR F.T. (2007).“Yükselen “Değer” Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım. Değerler Eğitim Merkezi Dergisi, Sayı:1, 8-11.
- CEBECİOĞLU, Ethem. (2005). Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. İstanbul: Anka Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. (2002). Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DİLÇİN, Cem. (1991). Süheyl ü Nev-Bahar Mesnevisi İnceleme Tenkitli Metin. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- LEVENT, A.Sırrı. (1957). Gülşehri, Mantıku't-tayr nşr. Ankara.
- SUCU, Ahmet Özhan. (2012). Mesnevilerin Edebiyat Eğitiminde Değer Aktarım Aracı Olarak Kullanılması, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÜNVER, İsmail.(1983). Ahmedi İskender-nâme İnceleme Tıpkıbasım. Ankara: T.D.K Yay.
- YAVUZ, Kemal. (2000). Âşık Paşa, Garîb-nâme (Tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma). İstanbul 2000.

SOSYOLOJİK AÇIDAN FUTBOL VE PROFESYONELLİK

Ersin AFACAN**
Hüseyin BAL**
Hayrettin GÜMÜŞDAĞ***
Gökhan ÇOBANOĞLU****

Atf/©: Afacan, Ersin; Bal, Hüseyin; Gümüşdağ, Hayrettin; Çobanoğlu, Gökhan, (2014). "Sosyolojik Açidan Profesyonellik", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 525-542.

Özet: Araştırmanın amacı, profesyonel Takımlarda oynayan futbolcuların profesyonellik anlayışları ile öğrenim düzeyleri, medeni hali, profesyonellik yaşı ve farklı liglerde futbol oynama durumları arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Araştırmaya, Manisa ili profesyonel futbol takımlarında oynayan 18 - 36 yaşları arası değişen toplam erkek 111 ($X=24.74$, $SS=1.78$) sporcu gönüllü olarak katılmıştır. Futbolculara çalışmada saha ve survey araştırması yapılmış, gözlem, yüz yüze görüşme ve anket uygulaması yapılmıştır. Çalışmada verilerin analizinde IBM SPSS istatistik paket programı ve yüzde frekans dağılımları kullanılmıştır. Sonuç olarak; araştırma alanında elde edilen bulgular; araştırmanın sporcuların profesyonellik davranışı, öğrenim düzeyi, medeni durumu, profesyonellik süresi ve oynanan lige göre farklılaşmaktadır. Futbolcunun öğrenim düzeyi, oynadığı lig, profesyonel oynama süresi uzadıkça ve medeni hali evli olduğunda profesyonelliğin gereklerini daha iyi yerine getirdikleri görülmektedir. Araştırma futbolcuların profesyonellik anlayışlarını incelemekle birlikte Spor Sosyolojisi alanında yapılacak çalışmalara kaynak ve temel oluşturması bakımından da önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Spor, Futbol, Sosyoloji, Profesyonellik

Makale Geliş Tarihi: 28.08.2014/ Makale Kabul Tarihi: 20 10. 2014

*Manisa İsmet İnönü Kız Teknik ve Meslek Lisesi

**Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

***Hitit Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, e-posta: hgumusdag06@hotmail.com

****Celal Bayar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu

Sociological Aspects of Soccer and Professionalism

Citation/©: Afacan, Ersin; Bal, Hüseyin; Gümüşdağ, Hayrettin; Çobanoğlu, Gökhan, (2014). "Sociological Aspects of Soccer and Professionalism", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 525-542.

Abstract: *The aim of this research is to investigate the relation between understanding of professionalism, educational status, marital status, player's age, the different leagues, soccer-playing situations. 111 sportsmen ($X = 24.74$, $SD = 1.78$) at the age of 18-36 from professional football teams in the province of Manisa participated in this research voluntarily. Players in the study and survey research conducted field observations, interviews and surveys were made. In this study, IBM SPSS statistical software package for the data analysis and Yüzdeage Frekans distributions were used. As a result; the findings obtained in the research field; study the behavior of athlete's professionalism, education level, marital status, professionalism time and live action is differentiated according to the league. Player's education level, the league has played professionally longer playing time and marital status, the better they fulfill the requirements of professionalism can be seen. Although the study examined the professionalism of the players in the field of sport sociology and provided a basis for future studies in terms of resources is also important.*

Keywords: Sports, Soccer, Sociology, Professionalism

I. GİRİŞ

20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan teknolojik patlama ve onu izleyen uzay çağı günümüz insanını her yönden etkilemiştir. Ulaşım ve kitle iletişim araçlarındaki gelişme toplumları birbirlerine yaklaştırmış, insanların ve toplumların birbiriyle olan ilişkilerini ve karşılıklı etkileşimi artırmıştır. Bir yandan gelişen teknoloji, spor araç-gereç ve alanlarını daha yüksek performansa uygun hale getirirken, diğer yandan toplumların birbirlerine yaklaşması, artan boş zamanlar ve yükselen refah düzeyi, daha çok sayıda insanın sporla ilgilenmesini sağladı. Bu ilgi artışında elbette ki yükselen performanslar da çok önemli rol oynadı. Bundan 30-40 yıl önce insanlar en önemli spor olaylarını, ya radyodan kısa bir haber olarak, ya da ertesi günkü gazetelerde belki birkaç resimle birlikte şöyle-böyle izleyebiliyorlardı. Bugün ise durum çok değişiktir. Önemli bir futbol maçı veya her hangi bir yarışma için, binlerce insan şehirden şehre, ülkeden ülkeye dolaşmakta, milyonlarca seyirci, oturduğu yerden ve anında aynı yarışmayı takip edebilmektedir. Bütün bunların sonucu olarak spor, politik alanda propaganda, ekonomik alanda ise yeni bir tüketim aracı olarak

büyük önem kazandı. Yeni bir yatırım alanı oldu. Bu yeni yatırım ve tüketim alanının başarılı ve kazançlı olabilmesi için toplumların ilgisini sürekli olarak çekmesi gerekliydi. Sosyologlara göre kültürel sistem her ülkede aynı değerleri içerir. Bu kültürel değerler toplumda kişilerin davranışını etkiler ve yönlendirir.

Ülkemizde insanların spora aktif ve pasif katılımına bir göz atacak olursak; ülkemizde kültürel değerler açısından sporun oldukça önemli bir yer tuttuğu görülür. Buna karşın, kişilerin spora yönelmelerini etkileyen, ancak ilk bakışta sporla hiç ilişkili gözükmeyen konuların bir türlü gündeme alınmadığı da ortadadır. Sporumuzu yönlendirenlerin üzerinde durmadıkları bu olgu, sporumuzu uzun süredir kısır tartışmalardan uzaklaştırmadı. Bunun doğal sonucu olarak da, sporumuzun geleceği üzerine tasarımda bulunmak öte dursun, ilgililerin güncel sorunları bile kavraması güçleşti. Sporumuzun hangi düzeyde, olduğunun yetkililerce bile bilinmemesi, sorunların çözümünü geciktirmektedir. Yüzeysel incelemelerle, yetersiz bilgilerle sorunlara yaklaşmanın zamanı çoktan geçtiği halde, geçici heyecanlarla sporumuzun yönlendirilmesi çok ilginçtir.

Kültür, toplumun beğeni ve değerlendirme yeteneğini artırır. Kişilere kazandırdığı alışkanlıklarla, onların yaşam biçimini düzenler. Kültürle elde edilen alışkanlık ve beceriler kalıcıdır. Toplumda süreklilik gösteren bu alışkanlıklar, o toplumun gerçek yapısını yansıtır. Kültür düzeylerine göre toplumların yönlendirilmelerini etkiler. Spor da, toplum yapısından kaynaklanan alışkanlıklardan biridir topluma birçok aksiyonlar kazandırır. Köyde kentte, toplu yerlerde hatta ailede spor kültürünün geliştirilmesi için yayınlar çok etkileyicidir. Televizyon dışında etkin ve yaygın kurs, seminer vs. pek gerçekleştirilemediği için, yayın konusu kendiliğinden önem kazanmaktadır. Futbol, günümüz dünyasında büyük kitleleri etkileyen bir oyun sporudur. Bu etki, onun daha fazla incelenmesini gerektirmektedir. Futbol, 20.yüzyılın belki de en büyük toplumsal yeniliklerinden biri olarak ortaya çıktığında büyük yazarlar ve şairler ona karşı ilgisiz kalmadılar. Fransız yazar Henri de Montherland “Yalnız Adamın Duyguları” adlı şiirinde kaleciyi, İspanyol şair Rafer Alberti “Platko’ya Övgü” adlı şiirinde Barselona takımının ünlü oyuncusunu göklere çıkarmışlardı. Ancak entelektüellerin büyük çoğunluğu yıllarca futbolu küçümsediler; hatta onda şeytansı bir yan buldular. Bu aydınlarla göre kitlelerin isyanı futbol yüzünden sıradanlaşıp silikleşiyor ve stadyumlara hapsolüyordu. Ama son yıllarda yazarlar, sosyal bilimciler ve düşünürler futbolu başka bir gözle ele almaya başladılar. Stadyumların konfor düzeyinin yükselmesi, gelişen tek-

nolojinin sağladığı üretim artışının hakça paylaşılması, çalışma saatlerinin kısılması gibi ek faktörler kitlelerin futbola daha çok ilgi duymasında yardımcı oldu. Ancak futbol seyircisinde patlamayı sağlayan en büyük etken, televizyondur. Özellikle sahalardan yapılan canlı yayınlar seyirci sayısının ona, yirmiyeye, yüze katlayıverdi. Artık daha iyi futbol oynamak için her şey hazır. Mükemmel sahalara, bol bol seyirci ve para ve para. Bunun sonucu olarak, sahaya çıkan herkes kazanmak istiyordu. Kazanmak, ne pahasına olursa olsun kazanmak (Kuyumcu, 2006).

Spor sosyolojisi üzerine pek çok tanım yapılmıştır. Bunlardan bir kaçısı şu şekildedir: Spor sosyolojisi, sporun çeşitli bağlamlarını, değişik yanlarını sistematik olarak araştıran; bundan ötürü de görgül yöntemleri kullanan deneysel bir bilim dalıdır (Voight, 1988). Spor sosyolojisi, sporu toplumsal bir kurum ve toplumsal bir sistem boyutuyla inceleyen özel bir toplum bilimidir (Öztürk, 1998). Spor sosyolojisi, sporu toplumsal bir olgu olarak inceleyen bir sosyolojik çalışma alanıdır. Sosyoloji biliminin bir uzmanlık dalı yani alt dalıdır. Sosyolojinin genel kavram ve kuramlarının spor bilimine uygulanmasıdır (Çobanoğlu, 1997).

Günther Lüschen ve Leopold Von Weis'a (1976) göre spor sosyolojisi sözcüğü ilk kez 1921 yılında Heinz Riese'nin bir çalışmasında kullanılmıştır. Spor yarışma sporu ile özdeş tutulan Riese, sporu biçimsel bir sosyolojik yaklaşımla ele almakta ve işlevleri üzerinde durmaktadır. Spor sosyolojisinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkması ve gelişmesi 1950'lerden sonra olmuştur. Bunun temel nedeni olarak: 1- 1950'lerden sonra spor olgusu önem kazanmaya başlamış ve sporla ilgilenenlerin sayısında ciddi artışlar meydana gelmiştir. 2- Sporun örgütlenmeye ve kurumlaşmaya başlaması ve önemli yatırımlar gerektiren bir alan haline gelmiş olması. 3- Teknolojik gelişmelere bağlı olarak görece de olsa boş zamanların sportif faaliyetlerle değerlendirilmeye çalışılması. 4- Millî veya milletlerarası düzeyde sportif faaliyetlerin ve spor kurumlarının yaygınlık kazanması. 5-Bilimsel ve sosyolojik araştırmalara duyulan ilginin artması. 6- Sporun bir araştırma alanı olarak ortaya çıkması ve bunun kimi sosyologlarca ilgiyle izlenmesi. 7- Spor araştırmalarının ve araştırmacılarının destek görmesi ve teşvik edilmesi (Çobanoğlu, 1997).

Tüm sosyoloji dallarının amacı; tanımlamak, anlamak, açıklamak, bilgileri uygulamak, bilgi (enformasyon), eleştiri, teori (kuram) oluşturma, kamuoyuna açıklama ve öngörüdür (Voight, 1988). Spor sosyolojisi de sporu tanımlamaya, anlamaya, açıklamaya, bilgi toplamaya, bilgileri uygulamaya, eleştiri yapmaya, kuram oluşturmaya ve bütün bunları kamuoyuna açıklamaya

çalışan bir sosyoloji dalıdır. Spor sosyolojisi, bilimsel bir araştırma konusu olarak sporla iş, hukuk, aile, serbest (boş) zaman, müzik, tıp, kültür, sanat, kent, bölge sosyolojisi ile karşılaştırmalı olarak ilgilenen özel ve uygulamalı sosyolojidir. Sosyolojinin başka alanları açısından spor sosyolojisinin varlık nedeni ve oluşumu bir eylem alanı olarak sporun sosyal önemi ve bunun sosyolojik bilgi ve kuram oluşturma açısından bilimsel verimliliğinden kaynaklanır (Voight, 1988). Spor sosyolojisi; sosyolojinin, spor biliminin ve diğer bilim alanlarının ekonominin, organizasyonların, partilerin, kulüplerin, spor pratiğinin, tıbbın, eğitim ve öğretim sisteminin var olma savaşından oluşan bir etki alanı içindedir (Voight, 1988). Dolayısıyla spor sosyolojisi, spora sadece bir yarışma ve fiziki üstünlük olarak değil önemli ve sürekli bir sosyal olgu olarak yaklaşarak sporun sosyal karakteristiklerini açıklamaya çalışır (Öztürk, 1998). Bu sebeple spor sosyolojisi, belli teorilerin ışığı altında diğer bilim dallarıyla işbirliği yaparak sporda sosyal yapılar ve sosyal davranışlar ile sporun sosyal etkilerini araştırır (Voight, 1988). Spor sosyolojisinde hareket noktası sporun bir başka ifadeyle sportif faaliyetlerin yani spor olayının bizzat kendisidir (Öztürk, 1998). Spor sosyolojisi, spor olayını sosyolojik açıdan ele alırken ilgi alanı açısından karşılıklı bir beklenti içindedir. Sosyolojinin ve sporun işlevleri (teori oluşturma, öngörü-varsayım/bilgi eleştiri, kıyaslama, beraberlik, sosyalizasyon, haz, esenlik, sosyo-duygusal, bütünleştirici, siyasi, ekonomik, biyolojik, tıbbi işlevleri) spor sosyolojisinin amacını belirlemektedir (Voight, 1988). Spor sosyolojisinin amaçları; 1- Spor sosyolojisinin genel amacı, toplumsal bir olgu olarak sporu incelemek, araştırmalara dayalı bilimsel kuramlar geliştirmektir. 2- Bu genel amaç doğrultusunda; a- Spor olgusunu ve farklı sportif eylemleri inceleyerek spor kurumunun yapısal özelliklerini ortaya koymak, b- Spor olgusunu bir sistem olarak ele alıp bu sistemin işleyiş kurallarını ortaya koymak. 3- Toplumsal bir kurum olarak sporla diğer toplumsal kurumlar arasındaki ilişkileri incelemek; a- Toplumsal ve ekonomik yapıya bağlı olarak sporun oluşumu ve gelişimini incelemek ya da toplumsal kurumların sporun üzerindeki etkilerini araştırmak. b- Toplumsal bir kurum olan sporun öteki toplumsal kurumlar üzerindeki etkilerini saptamak ve incelemek. 4- Önemli bir kitle iletişim ve haberleşme aracı durumuna gelen sporun toplumsal işlevlerini, özellikle haberleşme, propaganda ve eğitim açısından incelemek. 5- Milletlerarası ilişkilerin gelişmesinde ve yönlendirilmesinde sporun işlevlerini, önem ve sınırını incelemektir (Armağan, 1981). Lüschen ve Weis (1976) ise spor sosyolojisinin hedef ve amaçlarını üç noktada toplamıştır: 1- Bir eylem sistemi olarak spor ancak biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel unsurlar analiz edildiği takdirde tamamıyla kavranabilir. 2- Spor örneğinde sosyolojik kuram ve yöntemler anlatılabilir. Spor ve içinde yer aldığı toplum

hakkındaki görüşler ancak bu biçimde üretilebilir. Böylelikle aynı zamanda sosyolojik kuram ve yöntemin kesinliği kontrol edilebilir. Sosyolojinin bazı alt dallarında spor yoluyla yeni görüşlerin ortaya çıkması mümkündür. 3- Spor sosyolojisi, sporun sosyal açıdan pratiğine katkıda bulunmalıdır. Bu amaç bir yandan sporun bizzat kendisi öte yandan toplumda ve sporla meşgul olan spor konusunda sosyo-politik kararlar alan kurumlar için geçerlidir.

Spor sosyolojisinin temel amaçlarından biri de toplumsal bir alt sistem olan sporu oluşturan temel öğeleri, bu öğelerin yapı ve niteliklerini, bu öğeler arasındaki ilişkileri incelemek ve sporun işleyiş yasalarını ortaya koymaktır (Çobanoğlu, 1997). Rigauer, spor sosyolojisinin işlevlerini üç noktada toplamıştır: 1- Toplumsal gelişmeler sporun sosyolojik olarak araştırılmasına duyulan ilgiyi harekete geçirir. 2- Spor sosyolojisi, teorik ve görgül oluşumunda genel sosyoloji kavramlarına ve buna uygun bir çerçeveye dayanır. 3- Spor sosyolojisine ilişkin konseptler kendinde amaç olarak kalmazlar, aksine pragmatik amaçlara, değerlendirme imkanlarına ve dayandığı temeller açısından spor sosyolojisine ilişkin bilginin pratik kullanımına yöneliktir (Voight, 1988).

Spor sosyolojisinin önemli işlevlerinden biri de toplumsal bir olgu olarak sporun yönlendirilmesi ve bu konuda alınacak politik kararlar ve yapılacak planlamalar konusunda yöneticilere ışık tutacak verileri ortaya koymaktır. Heinemann (1990), spor sosyolojisinin işlevlerini beşe ayırmıştır: 1- Deneyim Tamamlaması: “Sorunların nerede yattığı ve tipinin açığa kavuşturulması”; kararların temelinde belirli bir gerçeklik çalışmasının olup olmadığının kontrolü. 2- Spor sosyolojisi bizim spor fenomeni hakkındaki bilgilerimizin ve tasarımlarımızın göreceleştirilmesine yardımcı olur. Düşüncelerimizin mutlaklaştırılmasına ve nesneleştirilmesine aksi tesir yapar ve böylece de var olana seçenekler sunmaya ilişkin yeteneğimizi geliştirir. Spor sosyolojisi benmerkezçiliğe karşı bir araç olarak anlaşılmalıdır. 3- Spor sosyolojisi araştırmaları bilimin yaptığı gibi toplumsal çatışmaların düzenlenmesine hizmet eder. 4- Spor sosyolojisi, spor organizasyonlarının sosyal kimliğinin gelişimine bir katkı olabilir. 5- Spor sosyolojisi, kendiliğinden anlaşılır olanı sorgular. Tabuları ve ön yargıları ortadan kaldırmayı dener. Sık sık bu konuda kendini gösteren ifade araçları olarak ideoloji ve meşruiyeti meydana çıkarır (Voight, 1988). Grieswelle (1974) spor sosyolojisinin görevini şöyle tanımlıyor: “Aktif olarak spor yapan ya da pasif olarak sporu yaşayan insanların bilinç durumlarını, ihtiyaçlarını, düşüncelerini, motivasyonlarını, normlarını, değerlerini tanımak, bağlamları ve kuralları saptamak ve gerektiğinde mevcut görüşler temelinde sporun pratiği için önerilerde bulunmak. Burada sosyolojik açıdan

toplumsal değerler sisteminin ve normların, insanların sporla ilişkili davranışlarına etkisini analiz etmek ve sporun toplum için önemini, insanlara olan etkisini araştırmak en önemli konudur” (Voight, 1988).

Modern futbolun ve profesyonelliğin tarihi geçmişi, yakın zamanımıza dayanmaktadır. İlk futbol kulübü, 1855 yılında İngiltere’de, Sheffield United adı ile kurulmuştur. 1879 yılında Glasgow’dan iş bulma vaadiyle getirilen futbolcularla profesyonelliğe ilk adım atıldı. Ülkemize, 19.yüzyılın sonlarında Müslüman olmayan azınlık mensuplarınca getirilen futbol, daha sonraları Türklerin ilgi duymasıyla artarken, gençler arasında en çok sevilen spor dalı oldu. Nihayet 24 Eylül 1951 yılında Türkiye Futbol Federasyonu Başkanı Ulvi Yenal’ın öncülüğünde, futbolda profesyonelliğe geçiş yapıldı. Profesyonel sporcunun işi yani sporculuk yaşamı onun mesleğidir ve yaşamını spor faaliyetine göre düzenlemek zorundadır. Meslek olan bir uğraştan da para kazanılması söz konusudur. Normal bir insanın iş yani çalışma mesaisi ne ise profesyonel bir sporcunun da odur. Profesyonel sporcunun çalışma yerleri yani iş yerleri kulüpleridir. Yaptıkları antrenman işlerinin bir parçasıdır ve verim elde etmek içindir. Bu verim, spor sahalarındaki müsabakalarla anlam kazanır ve yine işleriyle ilgilidir (Kılıçgil, 1998). Profesyonel sporcudan beklenen sadece kendi branşında ustaca davranışlar göstermesi değil aynı zamanda yaşamının diğer boyutlarında da örnek davranışlar sergilemesi sporu duyarlı, dürüst ve sorumluluk duyarak kitlelere sunabilmesidir (Öztürk, 1998). Profesyonel, kontrolü elinde tutan kişidir. Saha içinde ve saha dışında uygun olmayan taşkınlıkları yapmaması gerekir. Konuşmalarının sadece kendisini değil, bazen bütün camiayı, bazen de bir ülkeyi bağlayacağını bilmelidir. Profesyonel futbolcular, Türkiye’de sorumluluk taşıyan bir grup olduğu imajını vermeli. Bunu hem kendisi için, hem takımı için, hem de ülkesi için yapmalıdır (Denizli, 2000). Bir profesyonel sporcunun performans düşüklüğü, güç kaybı, antrenman eksiklikleri, istikrarsız form düşüklükleri nedeniyle fiziki olarak sporu bırakma yaşının gelmediği zamanlarda bile takımdaki yerini alamayıp önce yedek beklemeye daha sonra kulüp değiştirmeye ve hatta mücadele ettiği spor kulübünün bir altındaki kategori liginde yer alan başka bir kulübe transfer olmaya kadar gidebilen bir grafik çizerek profesyonel sporculuk yaşamının bittiği gözlenmektedir. İşte profesyonel spor, zirve yarışında en iyi başarıyı gösteren sporcuların yani profesyonel sporcuların yaptığı bir spordur. Dolayısıyla bu kategoride yer alan sporcular da profesyonel sporcudur (Kılıçgil, 1998). Bir oyuncu gol veya sayı kralı da olabilir, zaman zaman şahane maçlar da çıkarabilir ama asıl hedefi gerçek bir profesyonellik olmalıdır. Gerçek profesyonel, spordan para kazanan ve hayatını bu şekilde devam ettiren rakibine,

kasti faul yapmaz, hakem ne kadar hatalı karar verirse versin oyun ve saygı kuralları dışında tepkisini dile getirmez. Gerçek profesyonel, gazeteci sordu ve TV muhabiri mikrofonu uzattı diye sonradan pişman olacağı, kendisine ve takımına zarar verecek cümleler kullanmaz. Kendisini iyi hazırlar. Arkadaşları ile yardımlaşır, çıkar oynar, takımı kazanır veya kaybeder fark etmez; grafiğini bozamaz.

Unutulmamalıdır ki profesyonel futbolcunun yetenek ve performansının gelişmesiyle çevresinde kabul görmesi, bu sporcu için yaptığı spor branşı olan futbola daha da önem vererek çalışmasını sağlarken örnek imajı ile spora yeni başlayacaklara bir “yönelme” eğilimi de oluşturmaktadır (Kılıçgil, 1998). Dolayısıyla profesyonel bir futbolcu, kendi ayrıcalıklı durumunun farkına vardığında örnek bir sporcu ve ideal bir insan gibi yaşamaya mecburdur.

Çalışmanın amacı Manisa ilindeki profesyonel futbolcuların profesyonellik anlayışları ile futbolcuların öğrenim düzeyleri, medeni hali, profesyonellik yaşı ve farklı liglerde futbol oynama durumları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını araştırmaktır.

II. MATERYAL VE METOD

A. Çalışma Grubu

Bu çalışmaya Manisa İli'nin 5 profesyonel futbol takımından toplam 111 (Ortalama yaş=22.20, SS=1.78) futbolcu gönüllü olarak katılmıştır. Çalışma grubunu ikinci lig deki takımlardan 44, Üçüncü liglerden ise 67 futbolcu oluşturmuştur.

B. Yöntem

Bu araştırmada saha ve survey (tarama) yöntemi kullanılarak oyunculara gözlem, yüzyüze görüşme (Nitel Araştırma), anket uygulamaları yapılmıştır. Böylelikle futbolcuların sosyal yapıdaki konumlarını gösteren öğrenim düzeyleri, medeni halleri ile sporculuk yaşları ve oynadıkları ligin profesyonellik anlayışlarına etkisi açıklanmıştır. Veriler, futbolculara uygulanan anketler ve nitel araştırma yöntemleriyle toplanmıştır.

C. Verilerin Analizi

Araştırmadaki veri toplama araçları ile elde edilen verilerin çözümlenmesinde IBM SPSS paket programı kullanılmıştır. Profesyonel futbolcuların profesyonellik anlayışları ile futbolcuların öğrenim düzeyleri, medeni hali, profesyonellik yaşı ve farklı liglerde futbol oynama durumları arasında

ilişkisini ve nasıl bir dağılım gösterdiğini ortaya koymak amacıyla, frekans, yüzde, hesaplamaları yapılmış, elde edilen veriler tablolar halinde yansıtılmış ve yorumlanmıştır.

III. BULGULAR

Bu bölümde futbolcuların, sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo 1. Kulüpler ve Oyuncu Sayıları

Takımlar	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
YSS	24	21,6	21,6	21,6
YTS	20	18,0	18,0	39,6
ABS	22	19,8	19,8	59,5
SLS	24	21,6	21,6	81,1
VMS	21	18,9	18,9	100,0
Toplam	111	100,0	100,0	

Araştırma alanı Manisa ilinde beş profesyonel futbol takımı bulunmaktadır. Bölgesel açıdan Türk futbolunda Marmara Bölgesinden sonra ikinci sırada yer alan Ege Bölgesinin İzmir'den sonra gelen ili olan Manisa'da 2000-2001 Futbol Sezonunda 2.Lig'de Yeni Salihlispor (YSS) ile Yeni Turgutluspor (YTS) yer alırken 3.Lig'de Akhisar Belediyespor (ABS), Soma Linyitspor (SLS) ve Vestel Manisaspor (VMS) mücadele etmektedir. Araştırma alanında toplam 111 futbolcu yer alırken bunun 44'ü (% 39.6) 2.Lig'de ve 67'si (% 60.4) 3.Lig'de bulunmaktadır.

Tablo 2. Futbolcunun Oynadığı Mevkii

Mevkiler	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Kaleci	11	9,9	9,9	9,9
Defans	29	26,1	26,1	36,0
Orta Saha	47	42,3	42,3	78,4
Forvet	24	21,6	21,6	100,0
Toplam	111	100,0	100,0	

Araştırma alanına giren futbolcuların yarıya yakını (%42.3) orta saha oyuncusudur. Bunun sebebi takımların oyun sistemleridir. Takımlar, genellikle 3-5-2 sistemi ile oynarken 3-4-3, 4-4-2 ve yeni yeni 4-1-3-2 sistemleri tercih edilmektedir. Dolayısıyla orta saha oyuncularını sırasıyla defans (% 26.1), forvet (% 21.6) ve kaleciler (% 9.9) takip etmektedir.

Tablo 3. Futbolcunun Profesyonellik Deneyimi (Yaşı)

Profesyonellik Yılı	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
1	6	5,4	5,4	5,4
2	25	22,5	22,5	27,9
3	5	4,5	4,5	32,4
4	12	10,8	10,8	43,2
5	13	11,7	11,7	55,0
6	7	6,3	6,3	61,3
7	7	6,3	6,3	67,6
8	9	8,1	8,1	75,7
9	7	6,3	6,3	82,0
10	5	4,5	4,5	86,5
11	3	2,7	2,7	89,2
12 +	12	10,8	10,8	100,0
Toplam	111	100,0	100,0	

Deneklerden % 22.5'si profesyonel olarak ikinci sezonlarını yaşamaktadır. Yani mesleklerinin daha başlangıç safhasında olan futbolcuların, ilk sırada yer almaları, 2. ve 3. Lig'de genç futbolculara yani alt yapıya önem verildiğini gösteriyor. Onları 5. sezon (% 11.7) ve aynı oranlara sahip olan 4. ile 12 ve yukarısı (% 10.8) takip ediyor.

Tablo 4. Futbolcunun Hane Nüfusu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Takımlar	2	9	8,1	13,6	13,6
	3	25	22,5	37,9	51,5
	4	21	18,9	31,8	83,3
	5	6	5,4	9,1	92,4
	6 +	5	4,5	7,6	100,0
	Toplam	66	59,5	100,0	
	Sistem	45	40,5		
Toplam		111	100,0		

Futbolcuların ortalama hane nüfusu 3 ile 4'tür. Dolayısıyla kulüplerin bulunduğu Manisa ili Türkiye bazında sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan gelişmiş şehirlerden olduğu için ortalama hane nüfusunun toplam 3-4 olması normaldir.

Tablo 5. Futbolcunun Yaşı

Futbolcu Yaşı	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
18-20	16	14,4	14,4	14,4
21-23	38	34,2	34,2	48,6
24-26	26	23,4	23,4	72,1
27-29	17	15,3	15,3	87,4
30-32	9	8,1	8,1	95,5
33-35	4	3,6	3,6	99,1
36 +	1	,9	,9	100,0
Toplam	111	100,0	100,0	

Futbolcular, oldukça genç bir yaş ortalamasına sahiptir. Futbolcuların yarıya yakını 18-23 yaş arasındadır (% 48.6). 30 ve yukarı yaşta olan futbolcu sayısının da 14 (% 12.6) olması gösteriyor ki bu kulüpler alt yapıya ve gençlere önem veriyor. Böylelikle hem yüksek bonservis ücretlerinden kurtuluyorlar hem de yetiştirdikleri futbolcuları kendilerinden daha iyi konumda bulunan kulüplere satarak iyi bir maddi gelir elde ediyorlar.

Tablo 6. Futbolcunun Öğrenim Düzeyi

Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
İlkokul	3	2,7	2,7	2,7
Ortaokul	6	5,4	5,4	8,1
Lise	65	58,6	58,6	66,7
MYO-Fakülte	37	33,3	33,3	100,0
Toplam	111	100,0	100,0	

Futbolcuların çoğunluğu lise mezunudur (%58.6). Futbol ile okul yaşamının birlikte götürülmesinin zor olmasına rağmen Meslek Yüksek Okulu ve

Fakültede okuyan veya mezun olan futbolcuların sayısı da küçümsenmeyecek kadar vardır (% 33.3). Fakülte cevabını verenlerin hemen hemen hepsi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu'nda öğrenci veya mezunudur.

Tablo 7. Futbolcunun Medeni Durumu

Medeni Hali	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Evli	26	23,4	23,4	23,4
Bekar	84	75,7	75,7	99,1
Boşanmış	1	,9	,9	100,0
Toplam	111	100,0	100,0	

Futbolcuların % 75.7'si bekindir. Futbolcuların yaş ortalamasının genç olması onların evliliğe şimdilik sıcak bakmadıklarını göstermektedir.

Tablo 8. Futbolcunun Oturduğu Mesken

Mesken	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Kiracı	17	15,3	15,3	15,3
Ev Sahibi	48	43,2	43,2	58,6
Lojman	46	41,4	41,4	100,0
Toplam	111	100,0	100,0	

Futbolcuların yarıya yakın lojmanlarda kalırken (% 41.4), yarıdan fazlası evde ikamet etmektedir. Deneklerin % 43.2'yi ev sahibi iken % 15.3'ü kiracıdır.

Tablo 9. Profesyonel Futbolcu Olmaya Yönelten En Önemli Sebep

Profesyonellik Sebebi	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
Ailem	11	9,9	9,9	9,9
Okul	1	,9	,9	10,8
Arkadaş	3	2,7	2,7	13,5
Basın-tv	1	,9	,9	14,4
Yerleşim Yeri	1	,9	,9	15,3
Gelir	16	14,4	14,4	29,7
Sevgi	78	70,3	70,3	100,0
Toplam	111	100,0	100,0	

Denekleri profesyonel futbolcu olmaya yönelten en önemli faktör onların futbolu sevmeleridir (% 70.3). Futbolun çocuklar için en popüler ve en zevkli oyun olduğunu göz önüne aldığımızda bu cevabın gayet doğru olduğunu anlarız. Sevgiyi takip eden diğer faktör ise bu mesleğin gelirinin iyi olmasıdır (% 14.4). Futbolcular, 2. ve 3.Lig’de senede 5 ile 25 milyar arasında değişen bir ücret almaktadır. Bir öğretmenin -senede- aşağı yukarı 4 milyar, bir doktorun 6 milyar, asgari ücretle çalışan bir işçinin 1.5 milyar kazandığını düşündüğümüzde bu paralar cazip olmaktadır. 1.Lig’de ise ücretler artmaktadır.

IV. TARTIŞMA VE SONUÇ

Manisa ilindeki beş spor kulübünde yer alan profesyonel futbolcuların profesyonellik anlayışlarını konu alan deneysel araştırmada toplanılan verilerden elde edilen sonuçlar, araştırmanın temel varsayımını ve buna bağlı olarak alt varsayımlarını desteklemektedir.

Araştırmanın temel varsayımı “Manisa ilindeki spor kulüplerinde profesyonel olarak futbol oynayan sporcuların profesyonellik davranışı; öğrenim düzeyi, medeni durum, profesyonellik yaşı ve oynanılan lige göre farklılaşmaktadır. Bu varsayımına bağlı olan araştırmanın birinci alt varsayımı; “futbolcuların öğrenim düzeyleri arttıkça profesyonelliğin gereklerini yerine getirme oranları da artmaktadır”. Dolayısıyla araştırmada elde edilen veriler bunu doğrulamaktadır. Futbolcunun öğrenim düzeyi arttıkça yeterli para verilmesine rağmen herhangi bir transfer teklifini başka faktörleri de göz önüne aldığı için reddetmesi (öğrenim düzeyi M.Y.O.-Fakülte olanların % 56.8 yeterli para verilse de transfer teklifini geri çevirmektedir), sakat olmasına rağmen önemli bir maçta

ilaç veya iğneyle oynamaması (ilaç veya iğneyle oynamam cevabını en çok M.Y.O.-Fakülte mezunları % 43.2 ile veriyor) ve maçın başlaması için en az 9 futbolcu olması kuralını bilme (9 futbolcu olmalı kuralını en çok M.Y.O.-Fakülte mezunları doğru cevapladı. % 18.9) gibi profesyonel bir futbolcuya yakışır hareketlere daha çok girdiği görülmektedir.

Araştırmanın ikinci alt varsayımı; “evli futbolcuların bekarlara göre profesyonelliğin gereklerini daha çok yerine getirmektedir.” Araştırmadan elde edilen sonuçlar, genel olarak bu varsayımı doğruluyor. Mesela evli futbolcuların yarısı, transfer hedefini, doğru olarak, sezon sonuna doğru belirliyor (evliler % 50, bekarlar % 45.2). Yine evliler, bekarlardan daha az seyirciye tepki gösteriyor (evlilerin % 65.4’ü hiçbir zaman tepki vermez iken bekarların oranı % 64.3). Kural bilgisi olarak da evli futbolcular daha fazla profesyonel (evlilerin % 69.2’si topun oyun dışı olması için tamamının dışarı çıkması gerektiğini söylerken bekarların % 60.7’si bu cevabı veriyor). Ayrıca yaptığım gözlemlerde evli futbolcuların bekarlara göre antrenmanlarda ve müsabakalarda daha dikkatli ve istekli olduklarına, yöneticiler, çalıştırıcılar ve taraftarlarla daha iyi diyalog kurduklarına şahit oldum.

Araştırmanın üçüncü alt varsayımı; “futbolcunun profesyonellik deneyimi arttıkça profesyonelliğin gereklerini daha çok yerine getirmektedir.” Araştırmanın verileri bunu desteklemektedir. Bir futbolcu, profesyonellik yaşamı ilerledikçe daha olgun ve tecrübeli hale gelmektedir. Mesela, futbolcunun profesyonellik sezonu ilerledikçe hazırlık maçlarında kaytarma oranı azalıyor. (profesyonellikte 11.sezonunu yaşayanların tamamı hazırlık maçlarında hiç kaytarmıyor, 7. ve daha yukarısında olanların da hazırlık maçlarında kaytarmama oranı % 50’nin yukarısında) ve antrenmanlardan kaytarmamada da 11 ile 12 ve daha yukarısında olanlar ilk sırada (11 ile 12 ve daha yukarısı % 66.7). Yine profesyonellikte 11. sezonunu yaşayanlar hiçbir zaman sigara içmiyor. Kurallarda profesyonellikte tecrübeli olanlar daha bilgili. Mesela, profesyonellik sezonunda 12 ve yukarısında olanlar, diğerlerinden daha fazla olarak, profesyonel futbol yönetmeliğinin tamamını okumuş (12 ve daha yukarısı % 16.7 iken 6. ve 7. sezondakilerin % 14’ü yönetmeliğin tamamını okumuş).

Araştırmanın dördüncü alt varsayımı; “2.Lig’de oynayan futbolcular, 3.Lig’de oynayanlara göre profesyonelliğin gereklerini daha çok yerine getirmektedir.” Ülkemizde gerek oynanılan futbol gerekse de diğer faktörler (tesis, çalıştırıcı, ücret, taraftar v.s.) açısından 1., 2. ve 3.Lig arasında ciddi farklar var. Araştırmanın sonuçlarını incelersek geçiş döneminde futbol oynama (YSS’li futbolcuların % 8.3’ü ve YTS’li futbolcuların % 10’u geçiş döneminde hiçbir zaman

futbol oynamıyor), antrenmanlardan sonra özel çalışma yapma (YSS ve YTS'li hiçbir futbolcu hiçbir zaman özel çalışma yapmam demiyor), menajeri olma (YSS'li futbolcuların % 20.8 ve YTS'li futbolcuların % 25'inin menajeri var iken 3.Lig'de sadece VMS'li futbolcuların menajeri var. Oranı % 14.3) 2.Lig'deki futbolcuların 3.Lig'dekilere göre biraz daha iyi olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak; araştırma alanında elde edilen bulgular, araştırmanın “Manisa ilindeki spor kulüplerinde profesyonel olarak futbol oynayan sporcuların profesyonellik davranışı; öğrenim düzeyi, medeni durum, profesyonellik sezonu ve oynanılan lige göre farklılaşmaktadır” biçimindeki temel varsayımını desteklemektedir. Dolayısıyla bu varsayıma bağlı olarak, bir futbolcunun öğrenim düzeyi, oynadığı lig, profesyonellik sezonu yükseldiğinde ve medeni hali değişip evli olduğunda profesyonelliğin gereklerini daha iyi yerine getirdikleri görülmektedir. Futbolcular hakkında, profesyonel futbolcu olmanın sorumluluğu ve etkisi ile daha sağlıklı, daha bilimsel ve sistematik bir bilgi birikimine sahip kişilerdir diyebiliriz. Futbolcular, Profesyonel Futbolcular Derneğine üye olmalıdır, Her futbolcunun bir menajeri olmalıdır, Futbolcular, ihtiyaç duyduklarında tereddüt etmeden, bir spor psikologuna gitmelidir, Futbolcular, geçiş döneminde kesinlikle futbola uzak kalmalı ve tatillerini hiç gitmedikleri yerlerde, yeni tanıdıkları insanlarla, iyi bir şekilde ve aktif dinlenme yaparak geçirmelidir, Futbolcular, antrenman maçlarında tekmelik takmalıdır, Hiçbir futbolcu, sakat olmasına rağmen sağlığını ve futbolculuk yaşamını riske atarak önemi ne olursa olsun bir maçta ilaç veya iğneyle oynamamalıdır, Kulüpler, futbolcuların kural bilgilerini arttırmak için sezon başında ve sezon ortasında, hakem hocalarına seminer verdirmelidir, Kulüpler, bünyelerinde bir spor psikologu veya bir psiko-sosyal danışman bulundurmalıdır, Kulüpler, futbolcularına karşı yapmaları gereken görevlerden biri olan maddi ödemeleri aksatmamalıdır, Futbolcular, olabildiğince beslenmelerine ve uykularına dikkat edip sigara ve alkolden uzak durmalıdır.

- Araştırmadan elde edilen verilere bağlı olarak futbolculara öneriler;
- Futbolcular, Profesyonel Futbolcular Derneğine üye olmalıdır.
- Her futbolcunun bir menajeri olmalıdır.
- Futbolcular, ihtiyaç duyduklarında tereddüt etmeden, bir spor psikologuna gitmelidir.
- Futbolcular, geçiş döneminde kesinlikle futbola uzak kalmalı ve tatillerini hiç gitmedikleri yerlerde, yeni tanıdıkları insanlarla, iyi bir

şekilde ve aktif dinlenme yaparak geçirmelidir.

- Futbolcular, antrenman maçlarında tekmelik takmalıdır.
- Hiçbir futbolcu, sakat olmasına rağmen sağlığını ve futbolculuk yaşamını riske atarak önemi ne olursa olsun bir maçta ilaç veya iğneyle oynamamalıdır.
- Kulüpler, futbolcuların kural bilgilerini arttırmak için sezon başında ve sezon ortasında, hakem hocalarına seminer verdirmelidir.
- Kulüpler, bünyelerinde bir spor psikologu veya bir psiko-sosyal danışman bulundurmalıdır.
- Kulüpler, futbolcularına karşı yapmaları gereken görevlerden biri olan maddi ödemeleri aksatmamalıdır.

Futbolcular, olabildiğince beslenmelerine ve uykularına dikkat edip sigara ve alkolden uzak durmalıdır.

KAYNAKÇA

- BARBER, B. (1996). “Meslekler Sosyolojisinde Bazı Sorunlar”, Meslekler Sosyolojisi, Zafer Cirhinlioğlu, Gündoğan Yayınları, Ankara
- BAŞER, E. (1984). Uygulamalı Spor Psikolojisi, İzmir
- BİÇER, T. (1997). Doruk Performans, Sistem Yayıncılık, İstanbul
- BLUMER, H. (1993). “Sembolik Etkileşimci Perspektif: İnsan ve Anlam”, Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Margaret M.Poloma, Çev.:Hayriye Erbaş, Gündoğan Yayınları, Ankara
- BOSTANCI, M. N. (1999). “Futbolun Anlattığı”, Düşünen Siyaset Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, Esin Sanat ve Felsefe Yayıncılık, Ankara
- ÇINARGÜL, M. (1983). Ek Meslekle İlgilenen Profesyonel Futbolcular ve Meslek-Spor İlişkisi, Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, Ege Üniversitesi, Manisa.
- DENİZLİ, M. (2000). “Profesyonel Bir Futbolcunun Yaşantısı Nasıl Olmalıdır?”, (Erişim: <http://www.mustafadenizli.net>), (erişim tarihi, 2000)
- GRIESWELLE, D. (1978). Sportsoziologie (Urban-Taschenbücher ; Bd. 267), Kohlhammer; 1. Aufl edition
- HEINEMANN, K. (1990). Einführung in die Soziologie des Sports. Hofmann GmbH & Company KG
- HİÇYILMAZ, E. (1995). Türkiye’de Futbol, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, İstanbul
- HUGHES, E. C. (1996). “Meslekler”, Meslekler Sosyolojisi, Zafer Cirhinlioğlu, Gündoğan Yayınları, Ankara

- İKİZLER, C., KARAGÖZOĞLU, C. (1997). Sporda Başarının Psikolojisi, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul
- KILCIGİL, E. (1998). Sosyal Çevre-Spor İlişkileri, Bağırhan Yayımevi, Ankara
- KILIÇBAY, M. A. (1999). “Futbol Sadece Futboldur”, Düşünen Siyaset Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, Esin Sanat ve Felsefe Yayıncılık, Ankara
- KONTER, E. (1996). Spor Psikolojisi ve Futbol, Saray Tıp Kitabevleri, İzmir
- KUYUMCU, Z. (2006). “Futbolun sosyolojik etkileri”, [erişim adresi: <http://zekeryakuyumcu.blogcu.com/futbolun-sosyolojik-etkileri/249873>], (erişim tarihi: 2006).
- LÜSCHEN, G., WEIS, K. (1976). Die Soziologie des Sports, Darmstadt und Neuwied Yayınları, Ankara-1993
- MUTLU, D. (1983). İzmir'deki Profesyonel Futbolcuların Tahsil ve Başarı Durumları, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Manisa
- OPPENHEIMER, M. (1996). “Profesyonelin Proleterleşmesi”, Meslekler Sosyolojisi, Zafer Cihirlioğlu, Gündoğan Yayınları, Ankara
- ÖZKUL, M. (1997). Çalışma Sosyolojisi, Isparta
- ÖZTÜRK, F. (1998). Toplumsal Boyutlarıyla Spor, Bağırhan Yayımevi, Ankara
- RIGAUER, B. (1982). Sports and Work. Journal of the Philosophy of Sport Volume 9, Issue 1
- SÜREK, A. (1999). “Profesyonellik”, Hürriyet Gazetesi, İnsan Kaynakları Eki, 25-Nisan-1999
- SWINGWOOD, A. (1998). Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, Bilim ve Sanat Yayınları, Çev.:Osman Akınhay, Ankara
- URARTU, Ü. (1994). Futbol, İnkılap Kitabevi, İstanbul
- VOİGT, D. (1998). Spor Sosyolojisi, Çev. Ayşe Atalay, Alkım Yayınları, İstanbul
- YÜCETÜRK, A.Y. (1995). Antrenman Kavramı-Prensipleri-Planı, Motif Basım Ltd.Şti., İstanbul

EDEBÎ METİN OLARAK MASALLARIN YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE DİLSEL VE KİŞİSEL BECERİLERİN GELİŞİMİNE ETKİSİ

Mehmet Selim AYHAN*
Mustafa ARSLAN**

Atf/©: Ayhan, Mehmet Selim; Arslan, Mustafa, (2014). "Edebî Metin olarak Masalların Yabancılara Türkçe Öğretiminde Dilsel ve Kişisel Becerilerin Gelişimine Etkisi", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 543-559.

Özet: Edebî metinlerin zihinsel ve dilsel becerilerin gelişimi, değer öğretimi, motivasyonun sağlanması, hayal gücü ve yaratıcılığın geliştirilmesi ve bireylerin sosyallaşmasında etkileri büyüktür. Söz konusu açılardan kendini geliştirenler gerçek hayatta karşılaştıkları problemlerin üstesinden daha kolay gelirler. Edebî metinler insanlarda dil zevki, estetik bakış ve yaşama sevinci oluşturur. Bu nedenle dilsel ve kişisel becerilerin geliştirilmesi, pekiştirilmesi için dil öğretiminde edebî türlerin araç olarak kullanılması önemli olgulardandır. Bu bağlamda edebî metin olarak masalların yabancılara Türkçe öğretiminde dilsel ve kişisel becerilerin gelişimine etkileri üzerine bu araştırma yapılmıştır. Masalların yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, dilsel yetilerin işlevsellik düzeyinin saptanmasındaki en önemli tanığı Türkçe öğretmenleridir. Çalışmada, Gürcistan'daki üniversiteler ve liselerdeki Gürcü dili taşıyıcılarına Türkçeyi yabancı dil olarak öğreten Türkçe öğretmenlerine masal türünün Türkçe öğrenim ve kişisel yetileri üzerindeki etkilerini belirlemek üzere bir anket hazırlanmış ve yüz yüze görüşme yoluyla veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında analiz edilerek frekans dağılımları ve yüzdelik oranları hesaplanmıştır. Bulgulara göre yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde masalların öğrenci motivasyonunu sağlanmasında, kültür aktarımında ve dilsel becerilerin gelişiminde önemli bir rol oynadığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte yardımcı kaynak olarak yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılmak üzere ders materyali olarak hazırlanmış masalların az olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe Öğretimi, Edebî Türler, Masal, Dilsel Ve Kişisel Beceriler

Makale Geliş Tarihi: 20.10.2014/ Makale Kabul Tarihi: 21. 11. 2014

*Doktora Öğrencisi, International Black Sea University, Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Filolojisi Ana-bilim Dalı, Tiflis – Gürcistan, e-posta: msayhan@ibsu.edu.ge

**Doç. Dr., Canik Başarı Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü, Samsun – Türkiye, marslan@basari.edu.tr

Effects of Fairy Tales as Literary Texts on Improved Lingual and Personal Skills in Teaching Turkish to Foreign Learners

Citation/©: Ayhan, Mehmet Selim; Arslan, Mustafa, (2014). "Effects of Fairy Tales as Literary Texts on Improved Lingual and Personal Skills in Teaching Turkish to Foreign Learners", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 543-559.

Abstract: *Literary texts play a significant role in improving mental and linguistic skills, value teaching, motivation, imagination, creativity and socialisation of individuals. Individuals, who improve themselves in the foregoing, are capable of easily overcoming real-life problems. Literary texts encourage linguistic pleasure, aesthetic perspective and a zest of life. Therefore, it is one of the important phenomena to use literary texts as a means of developing as well as reinforcing linguistic and personal skills. In this context, this research was conducted on the effects of fairy tales as literary texts on improving linguistic and personal skills in teaching Turkish to foreigners. Turkish Language teachers are the most important witnesses in determining the level of functionality of linguistic capacities in teaching Turkish as a foreign language. In this study, a questionnaire was prepared for the teachers who teach Turkish as a foreign language to the Georgian speakers at universities and high schools to determine the effects of fairy tales upon the act of teaching Turkish and personal capabilities; data was collected by the method of face-to-face interviews. The obtained data was analysed with an SPSS software program to calculate frequency distribution and percentage rates. As it appears from the findings, it was observed that fairy tales play a significant role in motivating learners, exchange of culture and improvement of linguistic skills while teaching Turkish as a foreign language. In addition to this, it was further observed that fairy tales prepared as course material to be used as a foreign resource while teaching Turkish to foreign learners were very few in number.*

Keywords: *Teaching Turkish to Foreign Learners, Literary Texts, Fairy Tale, Lingual and Personal Skills*

I. GİRİŞ

Yabancı dilin doğru ve etkili bir şekilde kullanımını sağlamak bir dilin öğretimi ve öğrenimindeki temel amaçlardan biri olmalıdır. Bu bağlamda dil öğretiminde konuşma, dinleme, okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesi önemlidir. Bunun için öğrencilerde ilgi ve merak uyandırabilecek yardımcı ders materyallerine gerek duyulmaktadır. Dil öğretiminde bu tür materyallerin

başında edebî metinler gelmektedir. Mert'e (2012a) göre bu metinler içerisinde temel dil becerilerinin geliştirilmesinde masalların ayrı bir yeri vardır. Çünkü edebî türler içerisinde masallar, dil zevki oluşturan, dilin en güzel örnekleri olan, en etkili türlerden biridir.

Edebi türlerden masalların yaş grupları ve temel seviye dil öğretimi göz önünde bulundurularak yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde öğrenci motivasyonunun sağlanmasında, kültür aktarımında ve dilsel becerilerin gelişiminde önemli bir rol oynadığı varsayılmaktadır. Yabancılara Türkçe öğretiminin yaygınlaştığı günümüzde bu olgunun daha kolay ve etkili nasıl gerçekleştirileceğinin tespiti ve edebî türlerden masalların bu bağlamda nasıl kullanılacağı önem arz etmektedir.

Dil öğretiminde metin kullanımı ile ilgili olarak Günay (2003), "Anadili ya da yabancı dil öğretiminin her aşamasında metin kullanımı vardır. Bu metinlerin anlaşılması da üzerinde yoğun çalışmalarla olacaktır" ifadesiyle edebî türlerin dil öğretimindeki önemine dikkat çekmektedir.

Söz konusu olguya ilişkin olarak Yavuz (2009a) masalların dil ve anlatım özelliklerinin, dil öğretimi açısından önemi üzerinde durmaktadır: "Masallarda dil yalın bir Türkçedir. Anlatımda betimlemeler oldukça az yer alır. Masalın bütününe hareketli bir dil hakimdir. Böyle olunca da betimleme değil, eylem ağırlıklıdır. Bu da hareketliliği sağlayan temel öğedir." Bu bağlamda masalların dilinin yalın olması anlamayı kolaylaştıracaktır. Ayrıca masallardaki hareketlilik bireylerde bir heyecan ve ilgi uyandırması açısından önemlidir.

Masallardaki dil olgusuna değinen Doğan (1993), masalların bir dil tadında olduğunu ve bu tadın günlük kullanılan dilden farklı olarak tarihi süreçte yüzyıllar boyunca süzülerek oluşan bir olgu olduğunu ifade ederek masalların dil öğretimindeki işlevselliğine dikkat çekmektedir. Bir dilin fonetiğini edinmek, öğrenmek o dili anlama ve anlatma zevkini kazanmakta masallardan yeterince faydalanılmalıdır. Öğretilecek dilin zihinde canlanması, kelimelerin daha iyi kavratılması açısından da masallar zengin bir kaynaktır.

Bir dilin ruh halini yansıtan masallar, kültür aktarımında da önemli bir işleve sahiptir. Humboldt şöyle demektedir: "Kuşaktan kuşağa, kişiden kişiye aktarılan sözcükler bir ulusun kültürünün aynası niteliğindedir" (Humboldt, akt.Mert, 2012b: 5). Türkçenin bin yıllara dayanan zengin kültürünün özelliklerini taşıyan masallar, yabancılara Türk kültürünü aktarmada önemli bir modeldirler. Bu kapsamda yoğun kültürel içerikli Keloğlan Masalları yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılabilir.

Temel düzeyde Yabancılara Türkçe öğretimi, Avrupa Ortak Başvuru Metni'nin A1-A2 seviyesindeki kazanımlarını öngörür (Kara, 2011:161). Bu durumda Avrupa Ortak Dil Kriterleri'ne göre temel seviye dil becerileri dikkate alınarak öğretilecek masallar özenle belirlenmelidir. Temel seviyede (başlangıçta) öğretilmesi gereken temel sözvarlığı, dili basit, yalın ve anlaşılır olan masallar vasıtasıyla pekiştirilebilir.

Öğretimde doğru metnin (masalın) seçimi, seçilen metne göre öğrencide motivasyonun ve hedeflenen dilsel becerinin sağlanması, metni anlama ve kavramada metne doğru soruların sorulması, başka bir deyişle metin çözümlemesinin iyi yapılması masalların dil öğretimindeki başarısını artıracaktır.

Özellikle yabancılara Türkçe öğretiminde deyim, atasözü ve ikilemeler gibi kalıplaşmış yapıların öğretiminde masallar hem etkili hem de motive edicidirler. Bu tür dilsel yapılar özellikle masalarda çok bulunmaktadır. Dolayısı ile yabancılara Türkçe öğretiminde bu yapıların öğretiminde masallar kullanılabilir.

Yabancı dil öğrenenler kelime hazinelerinin durumuna göre okunan ya da dinlenen bir metni daha üst düzeyde kavrayabilirler. Öğrenmenin tüm dilsel becerilerde akıcı ve düzgün bir şekilde olabilmesi öğrencilerin hedef dildeki kelime dağarcığı ile paraleldir (İşeri, 1996:21-27). Bu anlamda masalların girişindeki tekerlemeler, atasözleri, deyimler vb. öğrencilerin kelime hazinelerinin gelişimine önemli katkı sağlar.

Yabancı dil öğretiminde öğrenmenin gerçekleşmesi ve kalıcı olması için en önemli yöntemlerden biri de tekrarlardır. Günlük yaşamdaki basit konuşmalar ve kelimeler masalların içinde sürekli tekrarlanmaktadır ve yabancılara Türkçe öğretiminde masallar öğrenilenlerin tekrarlanması ve pekiştirilmesi açısından önemli yardımcı ders materyalleridir.

Yabancılara Türkçe öğretiminde dersin eğlenceli, zevkli ve becerileri geliştirici hâle getirilmesinde edebi türler önmeli yardımcı kaynaklardandır. Masallardaki tekerlemeler kelimelerin telaffuzunu doğru çıkarmada ve dili daha pratik kullanmada yardımcı olurlar. Masallardaki tekerlemelerin kafiyesi ve müzik yapısı ise öğrencilerde dil zevki oluşturur. Bu tür metinlerin seçiminde öğreticiye bu açıdan büyük bir görev düşmektedir.

Masalların eğitim teknolojileri yardımıyla görsel ve işitsel olarak tüm duyu organlarına hitap edecek bir şekilde düzenlenmesi onları daha etkili bir öğretim materyali hâline getirebilir. Ayrıca yaparak yaşayarak öğrenme

yöntemi kapsamında masalların kostümler yardımıyla öğrenciler tarafından canlandırılması, yabancı dilde öğrenilenlerin günlük yaşama aktarılması bakımından önemlidir (Başbuğoğlu, 2012:67). Özellikle konuşma becerisinin gelişiminde doğaçlama tekniğinden yararlanılarak yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere masal, öykü ve fıkra anlatma gibi tekniklere yer verilmelidir (Demirel, 1992:31-38).

Edebi metinlerin hangi aşamalarda kullanılmasıyla alakalı Aktaş (2004) öğreticilerin, öğretim sürecinde seçecekleri edebî metinleri dilsel becerilerin gelişiminde hangi aşamada, ne şekilde, nasıl uygulayacaklarını önceden belirlemeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle seçilen masalın, öğrencinin dili kullanmasında bir ilerleme sağlayabiliyor, iletişimsel becerisini geliştirebiliyor, daha önce kazandığı bilgi ve becerilerini pekiştirebiliyor, sınıf ortamında öğrendiklerini doğal iletişim ortamlarında transfer etme becerisi kazandırıyor nitelikte olması gerekmektedir.

Yabancı dil öğretimi açısından ders kitaplarında masalların kullanılmasının önemiyle alakalı olarak Gezer (2006), masalların anlatımında kullanılan dilin oldukça yalın olduğunu ve bunun bütün masal çeşitleri için geçerli olduğunu ifade etmektedir. Çünkü masalarda toplumun tamamının anlayabileceği bir dil kullanır. Özellikle çocukların daha çok ilgisini çeken hayvan masalları sade bir anlatıma sahiptir. Bunun sebebi ise kahramanlarının ve olayın az olması, metin içerisinde devamlı konuşmalara yer verilmesi ve kısa olmasıdır. Bu yalınlıkları ve sadelikleri ile masallar yabancı dil öğretiminde ve öğreniminde anlama (dinleme) becerisinin gelişiminde etkilidirler.

Çok uyarınlı bir özelliğe sahip olan edebî metinlerin yabancılara Türkçe öğretiminde kullanımına daha fazla önem verilmelidir. Çünkü bu aynı zamanda Türk edebiyatının ve kültürünün tanıtılmasına katkı sağlayacaktır. Türk edebiyatının dünya edebiyatları arasında kendine bir yer bulabilmesi ve tanıtılabilmesi için de edebî metinlerin yabancılara Türkçe öğretiminde etkin bir şekilde kullanılması önemli bir fırsattır (Arslan, 2011:200).

Edebi metinlerin zihinsel ve dilsel becerilerin gelişimi, değer öğretimi, motivasyonun sağlanması, hayal gücü ve yaratıcılığın geliştirilmesi ve bireylerin sosyallaşmasında etkileri büyüktür. Edebi metinler insanlarda dil zevki, estetik bakış ve yaşama sevinci oluşturur. Dilsel ve kişisel becerilerin geliştirilmesi, pekiştirilmesi için dil öğretiminde edebî türlerin araç olarak kullanılması önemlidir. Bu bağlamda edebî metin olarak masalların yabancılara Türkçe öğretiminde dilsel ve kişisel becerilerin gelişimine etkileri üzerine bu araştırma yapılmıştır.

II. YÖNTEM

Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırma kapsamında yabancılara Türkçe öğretiminde edebî metinlerden masalların dilsel ve kişisel becerilerin gelişimine etkisini belirlemek üzere öğretmen görüşüne başvurulmuştur. Yabancılara Türkçe öğretiminde masalların dilsel ve kişisel becerilerin gelişimine olan etkisi bu yolla belirlenmeye çalışılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmaya, Gürcistan'daki Gürcü dili taşıyıcılarına Türkçeyi yabancı dil olarak öğreten Türkçe öğretmenleri katılmışlardır. Anket, Gürcistan'daki üniversiteler ve liselerde çalışan 44 öğretmene uygulanmıştır. Araştırmaya katılanların mesleki deneyimleri birbirinden farklıdır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Yabancılara Türkçe öğretiminde edebî metinlerden masalların dilsel ve kişisel becerilerin gelişimine etkisini belirlemek üzere ölçmeye dayalı yarı yapılandırılmış bir anket geliştirilmiştir. Araştırmada kullanılacak soruları oluşturmak üzere ilgili alan yazın taraması yapılmış ve uzman görüşü alınmıştır. Oluşturulan anketin ön uygulaması yapılmış ve belirlenen düzeltmeler yapılmış ve yüz yüze görüşme yoluyla yabancılara Türkçe öğreten, öğretmenlere ulaşılarak veriler toplanmıştır. Anket verileri kodlanarak SPSS programında analiz edilmiş frekans dağılımları ve yüzdeler oranları hesaplanmıştır. Analiz sonucunda yapılan güvenirlik testi (Cronbach's Alpha) 0,695 olarak ölçülmüştür.

III. BULGU VE YORUMLAR

Masalların yabancılara Türkçe öğretimindeki etkisini saptamak üzere çeşitli varsayımlar, öneriler, sorular belirlenerek öğretmen görüşüne başvurulmuştur. Öğretmenlerden kendilerine yöneltilen ifadelerle "hiç, az, çok, çok fazla" şeklinde yanıtlar vermeleri istenmiştir. Yüzdeler Toplanan veriler SPSS analiz edilmiş ve aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılanların % 31.8'i bayan, % 68.2'si ise erkek öğretmenlerdir. Deneklerin % 63.6'sı 1-5, % 9.1'i 6-10, % 13.6'sı 11-15, % 13.6'sı ise 16-20 yıllık mesleki tecrübeye sahiptirler. Çalışmaya her iki cinsiyetten öğretmenlerin katılması ve mesleki tecrübelerinin dikkate alınması çalışmanın tarafsızlığı bakımından önemlidir.

Tablo 3.1. Yabancılara Türkçe öğretiminde masalları ne sıklıkla kullanırsınız?

	Frekans (F)	Yüzde (%)
hiç	2	4.5
boş	2	4.5
az	40	90.9
toplam	44	100.0

Elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin, yabancılara Türkçe öğretiminde masalları ne sıklıkla kullanırsınız? sorusuna % 90.9'u "az" yanıtını vermişlerdir. Bu sonucun en önemli sebebinin materyal eksikliği olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen yabancılara Türkçe öğretim materyali olarak masallar yeterli midir? şeklindeki soruya % 63.6'sı "az", % 22.7'si ise "hiç" şeklinde cevap vermişlerdir. Bu durumda yabancılara Türkçe öğretiminde öğretmenlerin materyal eksikliğinden dolayı masalları derslerde etkin bir biçimde kullanmadıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 3.2. Öğrenci motivasyonunun sağlanmasında masallar etkili midir?

Değer	Frekans (F)	Yüzde (%)
az	12	27.3
boş	2	4.5
çok	28	63.6
çok fazla	2	4.5
toplam	44	100.0

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde hedef kitlenin temel dil becerilerini kullanma performanslarını geliştirmek ve Türkçeyi kullanımlarında otomatikleşmeyi sağlamak amacıyla edebî metinlerin kullanımı yaygınlaştırılmalıdır. Yabancılara Türkçe öğretiminde bunu sağlamak üzere özellikle lirik ve epik türdeki kısa edebî metinlerden yararlanmalıdır. Masallar, dil becerilerinin gelişmesine olumlu yönde katkıda bulunan ve motive edici metinlerdir (Ünal, 2005:205). Bu bağlamda tablo 3.2'ye göre katılımcıların % 63.6'sı motivasyonun sağlanmasında masalları "çok" etkili, % 27.3'ü ise "az" bulmaktadır. Bu bulgulara dayanarak söylemek mümkündür ki yabancılara Türkçe öğretiminde masallar öğrenciyi isteklendirmede önemli bir unsurdur. Bu nedenle yabancı dil öğretiminin en temel unsurlarından biri olan öğrenci motivasyonunun gerçekleşmesinde masalların önemini vurgulamak gerekir.

Tablo 3.3. Öğrencilerin sosyalleşmesinde masalların etkisi nedir?

Değer	Frekans (F)	Yüzde (%)
az	20	45.5
hiç	2	4.5
çok	20	45.5
çok fazla	2	4.5
toplam	44	100.0

Masallar öğrencilerin içinden çıktığı toplumu, onun değer yargılarını tanımlarını ve sosyalleşmelerini sağlar. Sosyalleşen bireyler hayata her zaman umutla bakar, isteklere kavuşmada sabırlı olurlar. Kıskançlığın kötü sonuçlarını, korku ve evhamın insanları düşürdüğü halleri, gerçek dostluklar kurmak için karşılıklı saygı ve sevginin, bağışlayabilmenin, hoşgörünün ve paylaşımın ne kadar önemli olduğunu öğrenirler (Şahin, 2011:210). Bu doğrultuda araştırmaya katılanlar öğrencilerin sosyalleşmesinde masalların rolü nedir? sorusunu % 50'si "çok" ve "çok fazla", % 45.5'i ise "az" şeklinde değerlendirmişlerdir. Bu sonuca bakarak yabancılara Türkçe öğretiminde masalların bireylerin sosyalleşmesine katkı sağladığı söylenebilir.

Tablo 3.4. Öğrencilerin hayal dünyalarının gelişmesine masallar etki eder mi?

Değer	Frekans (F)	Yüzde (%)
az	8	18.2
çok	20	45.5
çok fazla	16	36.4
toplam	44	100.0

Tablo 3.4. incelendiğinde öğrencilerin hayal dünyalarının gelişmesi ve Türkçe düşünebilmelerinde masalların etkisinin yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Deneklerin % 45.5'i "çok", % 36.4'ü ise "çok fazla" fayda sağladığını belirtmiştir. Önal (2006)'a göre masal, doğal akışında engelleri, zorlukları aşabilme ve masalı dikkatle dinleyenlerin günlük yaşamlarına veya bilinçaltlarına birtakım göndermelerde bulunur. Masallar eğlendirici özelliklerinin yanı sıra, eğitici ve öğretici yönleri ile de dinleyicilerine yeni ufuklar açar. Masallar, insanlığın hayalden gerçeğe doğru seyrini anlatan en güzel söyleyişlerdir.

Bu anlamda *Masallar öğrencilerin yaratıcılığında (yeni bir şeyler üretme) onlara ilham verirler.* şeklindeki benzer bir öneriye katılımcıların % 72.7'si “çok” yanıtını vermişlerdir. Yabancılara Türkçe öğretiminde hedef kitlenin soyut manada Türkçe hayal kurma, rüya görme, düşünme ve yeni bir şeyler ortaya koyma yeteneklerinin gelişmesi açısından masallar aktif olarak kullanılmaktadır.

Tablo 3.5. Masallar kültür aktarımında etkili midir?

Değer	Frekans (F)	Yüzde (%)
az	6	13.6
çok	24	54.5
çok fazla	14	31.8
toplam	44	100.0

Çalışmaya katılan öğretmenler *Masallar kültür aktarımında etkili midir?* şeklinde kendilerine yöneltilen soruyu % 54.5'i “çok”, % 31.8'i “çok fazla” şeklinde yanıtlamışlardır. Bu bulgu, masalların dil ile beraber kültür aktarımındaki önemine işaret etmektedir. Yavuz (2009b) masalların ait oldukları halkların gelenek, görenek, inançlarını; sosyal, kültürel, ekonomik yapılarını anlatan, pek çok motiften oluşan, o toplumun serüvenini geçmişten bugüne, günümüzden de geleceğe taşıyan metinler olduğuna dikkatleri çeker. Bu çıkarım masalların kültür aktarımındaki rolünü ortaya koyması bakımından önemlidir.

Tablo 3.6. Hangi dil becerisinin gelişiminde masallar daha etkilidir?

Değer	Frekans(F)	Yüzde (%)
Okuma	8	18.2
Yazma	2	4.5
Anlatma (konuşma)	18	40.9
Dinleme	16	36.4
Toplam	44	100.0

Elde edilen bulgulara bakıldığında masalların sırasıyla % 40.9 anlatma (konuşma), % 36.4 dinleme, % 18.2 okuma, % 4.5 oranında ise yazma becerisinin gelişiminde etkili olduğu görülmektedir. Karatay (2007), masalların sağladığı faydaları; dili kullanma becerisini geliştirmek, dil becerilerinden dinleme-anlama ve konuşmayı öğretmek, kelime hazinesini geliştirmek, merak duygusunu öğrenme yönünde kanalize etmek, çocukta olumlu tutum geliştirmek şeklinde sıralamaktadır. Bu durumda yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde masallar özellikle dinleme-anlama, konuşma ve kişisel becerilerin gelişimine olumlu katkı sağlamaktadır.

Tablo 3.7. Masallardaki tekerlemeler öğrencilerin telaffuzlarının gelişimine katkı sağlar.

Değer	Frekans (F)	Yüzde (%)
az	8	18.2
çok	20	45.5
çok fazla	16	36.4
toplam	44	100.0

Yabancılara Türkçe öğretiminde masalların girişinde bulunan *tekerlemeler öğrencilerin telaffuzlarını geliştirmelerine, dili doğru ve hızlı kullanmalarına yardımcı olabilir mi?* varsayımına katılımcılar “çok” ve “çok fazla” seçeneklerini işaretleyerek % 81.9 oranında bu durumu onaylamışlardır. Bu sonuç yabancılara Türkçe öğretiminde kelimelerin doğru ve anlaşılır bir şekilde çıkarılması ve kelime tekrarı açısından masal metninin kullanımını gerekli kılmaktadır.

Tablo 3.8. Kelime öğretiminde masallar çok kullanılır mı?

Değer	Frekans (F)	Yüzde (%)
az	8	18.2
çok	28	63.6
çok fazla	8	18.2
toplam	44	100.0

Tablo 3.8'e bakılarak masalların kelime öğretiminde kullanılabilir önemli edebî metinlerden biri olduğu söylenebilir. Çünkü deneklerin % 63.6'sının “çok”, % 18.2'sinin ise “çok fazla” şeklindeki değerlendirmeleri bu durumu onaylamaktadır. Günlük dilde kullanılan kelime sayısı edebî dilin kelime sayısından daha azdır ve günlük dil genellikle beş duyu organına hitap eder ve zorunlu ihtiyaçlara cevap verir. Bilim dili ise akla yöneliktir. Bütün bunları kapsayan edebî dil; soyuta, birden fazla anlam ilişkisine, kurguya, duygusal ve hayali iklimlere ve estetik bir dünyaya açılan kapı gibidir (Önal, 2008:27). Yabancılara kelime öğretiminde ve kelime hazinelerinin geliştirilmesinde masallar bu bakımından yeri doldurulamaz metinlerdir.

Tablo 3.9. Deyimler ve atasözlerinin öğretiminde masallardan faydalanılabilir.

Diğer	Frekans (F)	Yüzde (%)
hiç	2	4.5
az	6	13.6
çok	20	45.5
çok fazla	16	36.4
toplam	44	100.0

Deyim ve atasözü gibi kalıplaşmış dil yapılarının sık kullanıldığı Türkçenin yabancılara öğretiminde masalların söz konusu yapıları öğretmedeki etkisine katılımcıların % 81.9'ı “çok”, “çok fazla” değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Deyimler ve atasözleri kültür taşıyıcılığı özellikleri ile dilin kültürel, tarihi geçmişi hakkında bilgi veren yapılardır (Tüm, 2010:663-678). Bu bağlamda günlük konuşma dilinin dışında Türkçedeki diğer yapılar ve dile ait kültür, masallar yardımı ile daha kolay öğretilir.

Tablo 3.10. Dilbilgisi öğretiminde masallardan faydalanılabilir.

Değer	Frekans (F)	Yüzde (%)
az	18	40.9
çok	22	50.0
çok fazla	4	9.1
toplam	44	100.0

Dilbilgisi konularını öğretmek öğrencilerde dile karşı bir soğuma oluşturabilir. Bu nedenle dilbilgisi konuları öğretilirken kullanılacak yöntem öğrencileri motive edici olmalıdır. Masalların yabancılara Türkçe dilbilgisi öğretiminde hem motive edici hem de öğretici metinler olma durumu söz konusudur. Araştırmadan elde edilen sonuçlar da bu durumu destekler mahiyettedir. Araştırmaya katılanların % 59.1'i “çok” ve “çok fazla” fayda sağlayacağını ifade etmişlerdir. Bu çıkarım dilbilgisi öğretiminde masal metinlerinin önemli bir kaynak olduğunu doğrulamaktadır.

Tablo 3.11. Yabancılar için Türkçe öğretiminde kullanılan masallar; dil, içerik, resim vb. bakımından yeterlidir.

Değer	Frekans (F)	Yüzde (%)
hiç	4	9.1
az	28	63.6
çok	10	22.7
çok fazla	2	4.5
toplam	44	100.0

Ulaşılan bulgulardan anlaşıldığı üzere *yabancılar için Türkçe öğretimindeki masallar; dil, içerik, resim vb. bakımından yetersiz bulunmuştur*. Araştırmaya katılanların % 63.6'sı “az” değerini işaretleyerek söz konusu özellikler bakımından yabancılar için Türkçe öğretimindeki masalların yetersiz olduğuna dikkat çekmişlerdir. Özellikle yabancılar için Türkçe öğretiminde başlangıçta öğrencilerin masalı anlamalarına yardımcı olmak amacıyla görsel ve resimli masallar anlatılmalı veya okutulmalıdır. Anadili öğretiminde de başlangıçta çocuklara resimli masallar okutulmaları ebeveynlere telkin edilmektedir (Yaldız, 2006:7).

Tablo 3.12. Sahnelenmiş bir masal dil öğretiminde teorik masaldan daha etkilidir.

Değer	Frekans (F)	Yüzde (%)
hiç	1	4.5
az	1	4.5
çok	7	31.8
çok fazla	13	59.1
toplam	22	100.0

Yabancı dil öğretim yöntemlerinden biri de yaparak yaşayarak öğrenmedir. Yapararak ve yaşayarak öğrenmede tüm duyu organları aktif olduğu için etkili bir yöntemdir. Masalların öğrenciler tarafından sahnelenmesi, dilsel becerilerin yaparak yaşayarak öğrenilmesine ve geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Bu doğrultuda *sahnelenmiş bir masal dil öğretiminde teorik masaldan daha etkilidir*, varsayımını çalışmaya katılan öğretmenler % 59.1 oranında “çok fazla”, 31.8 oranında ise “çok” şeklinde cevaplamışlardır. Benzer bir öneride deneklere *Masalları oyunlaştırarak canlandırmak dil öğretiminde öğrenci motivasyonuna olumlu katkı sağlar* şeklinde bir soru yöneltilmiş ve % 50.0'si “çok”, 40.9'u ise “çok fazla” etkili olacağını belirtmişlerdir.

Masalların tiyatrolaştırılması ile öğrenilen yabancı dile ait temel dil becerilerini geliştirmek mümkündür. Farklı ve zevkli uygulamalar içermesi, dil becerilerine etki etmesi, bireysel ve sosyal gelişimi hızlandırması, kelime dağarcığını zenginleştirmesi ve iletişim becerilerini geliştirmesi gibi çok sayıda faydası olan tiyatro aracılığı ile masallar daha işlevsel olarak yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılabilir (Altubay, 2012).

Tablo 3.13. Keloğlan masallarını yabancılara Türkçe öğretiminde ne sıklıkla kullanırsınız.

Değer	Frekans (F)	Yüzde (%)
hiç	10	22.7
az	24	54.5
çok	8	18.2
çok fazla	2	4.5
toplam	44	100.0

Türk masalları içerisinde Keloğlan masalları önemli bir yer tutmaktadır. Yabancılara Türkçe öğretiminde dilsel becerilerin gelişiminde ve kültür aktarımında Keloğlan masallarından faydalanılmalıdır. Keloğlan, *Türk masalları içerisinde* son derece dikkate değer ve önemli bir tiptedir. Akıllılığı ve kurnazlığıyla dikkat çeken Keloğlan sıradanlığı ile halkın içinden biridir (Dursun, 2008:6). Bu kapsamda öğretmenlere *Keloğlan Masalları'nı yabancılara Türkçe öğretiminde ne sıklıkla kullanırsınız?* sorusu yöneltilmiş ve % 22.7'si "hiç", % 54.5'i "az", % 18.2'si ise "çok" biçiminde yanıtlamışlardır. Bu bulgulara göre öğretmenlerin Türk masalları içerisinde önemli bir yer tutan Keloğlan masallarını yabancılara Türkçe öğretiminde aktif olarak kullandıkları anlaşılmaktadır.

Araştırmaya katılanlara *yabancılara Türkçe öğretiminde en çok kullandığınız Türk masalları hangileridir?* şeklindeki açık uçlu soruya deneklerin % 68.2'si Keloğlan masalları yanıtını vermişlerdir. Keloğlan masallarının bütün Türk dünyasında ve kültürün bütün katmanlarında yaygın milli bir motif olması bu durumun bir sonucudur (Ergun, 2005: 78). Edebi metinler içerisinde yabancılara Türkçe öğretiminde birçok dilsel ve kültürel becerinin gelişiminde kullanılacak örnek metinlere Keloğlan masalları verilebilir.

Tablo 3.14. Hangi tip masal kahramanı daha çok ilgi çeker?

Değer	Frekans (F)	Yüzde (%)
İnsanlar	24	54.5
Yaratıklar	6	13.6
Hayvanlar	6	13.6
Periler	8	18.2
	44	100.0

Yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılacak masal kahramanlarının tipi konusunda deneklerin % 54.5'i insan, % 18.2'si peri, % 13.6'sı, hayvan ve % 13.6'sı ise yaratık şeklinde olması durumunda daha ilgi çekici olacağını belirtmişlerdir. Masalların büyüğü ve sırlı dünyasının özünü kahraman tipi, zaman ve mekân olgusu ve olay örgüsünün işlevselliği oluşturmaktadır. Anlatı düzleminde gelişen olaylara bakıldığında masalın konusunu belirleyen en önemli öğeyi, masal kahramanı ve içinde bulunduğu olay örgüsü oluşturmaktadır (Ozan, 2011:72). Özellikle yabancı dil öğretiminde işin içine kültür ve kültürel unsurlar da girdiği için masal kahramanının insan tipinde olması önemlidir.

IV. SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇLAR

Elde edilen bulgulara göre masalların yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sırasıyla anlatma (konuşma), dinleme, okuma ve yazma becerisinin gelişiminde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Yabancılara Türkçe öğretiminde öğretmenlerin masallara az yer verdikleri anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebebi ise konuyla ilgili yardımcı ders kaynaklarının olmamasıdır.

Hedef kitlenin anlama ve anlatma (konuşma) becerilerini kazanmasında ve geliştirmesinde masalların katkısı önemlidir.

Masalların kültür aktarımında önemli bir araç olduğu anlaşılmaktadır.

Masallar dersin zevkli ve oyun havasında geçmesinde, öğrenci motivasyonunun sağlanmasında dikkat çekici edebî metinlerdir.

Türk masalları içerisinde yabancılara Türkçe öğretiminde Keloğlan Masallarının kullanıma uygun olduğu görülmektedir.

Dilsel becerilerinin geliştirilmesinin yanında masallar kelime, deyim, atasözü ve ikilemelerin öğretiminde de yardımcı ders materyali olarak kullanılabilir. Öğrencilerin hayal dünyalarının gelişiminde ve yeni bir arayış içerisinde olmalarında masallar önemli bir rol üstlenmektedir.

Öğrencilerin Türkçeyi doğru ve hızlı kullanmalarında, kelimeleri doğru telaffuz edebilmelerinde masallar bir yardımcı kaynak niteliği taşımaktadırlar.

Masallar, drama vasıtasıyla yaparak yaşayarak öğrenme bağlamında öğrencilerin dili daha iyi kullanmalarına yardımcı olmaktadır.

Bireylerin topluma karışması ve sosyalleşmesine masalların yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.

ÖNERİLER

Yabancılara Türkçe öğretiminde yardımcı kaynak olarak öğrencilerin seviyesine uygun masallar özenle belirlenmeli ve öğretmenlerin kullanımına hazır hâle getirilmelidir.

Seçilen masallar öğrencilerin özellikle anlama, anlatma (konuşma) ve diğer dilsel becerilerini geliştirecek nitelikte olmalıdır.

Yabancılara Türkçe öğretiminde masalların ayrı bir öneme ve etkiye sahip olduğu dikkate alınarak görsel ve işitsel materyallerle desteklenmesi gerekmektedir.

Yabancı dil öğretiminde motivasyon aracı olarak masalların işlevi artırılmalıdır. Yabancılara Türkçe öğretiminde seçilen masallar öğrencilerin hayal gücünü, yaratıcılığını geliştirmeye yönelik olmalıdır.

Kültür aktarımı bağlamında seçilecek masalların Türk halkının yaşayışını ve değerlerini doğru anlatacak, yansıtacak şekilde planlanmalıdır.

Drama vasıtasıyla öğrencilerin masalları yaparak yaşayarak öğrenmeleri için uygun ortamlar oluşturulmalıdır.

Masallar üzerinden öğrencilerin empati kurabilmeleri için masal kahramanlarının daha çok insan tiplmesi olmasına dikkat edilmelidir.

Değişik dil yapılarının öğretiminde masallar bu yapıları öğretecek şekilde dizayn edilmelidir.

Yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılacak masallar daha kolay anlaşılabilmesi için görsellerle, resimlerle, karikatürlerle desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

AKTAŞ, Tahsin (2005). "Yabancı Dil Öğretiminde İletişimsel Yeti". *Journal of Language and Linguistic Studies*, Cilt. 1, S.1, ss.89-100.

ALTUNBAY, Müzeyyen (2012). "Dil Öğreniminde ve Öğretiminde Tiyatronun Kullanımı ve Tiyatronun Temel Dil Becerilerine Katkısı", *Turkish Studies*, Cilt. 7, S. 4, ss.747-760

ARSLAN, Mustafa (2011). *Yabancılara Türkçe Öğretim Kılavuzu*, Nobel Yayınları, Ankara.

- DEMİREL, Özcan (1992). “İlkokullarda Türkçe Öğretimi ve Sorunları”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 8, 31-38
- DOĞAN, Mehmet. H (1993). Yazıdan Bakmak, Adam Yayınları, İstanbul
- DURŞUN, Aysun (2008). Keloğlan Masallarının Tespiti ve Tasnifi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla
- ERGUN, Pervin (2005). “Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tastarakay-Keloğlan”, Milli Folklor, ss.68-78
- GEZER, Alpay (2006). Soyut Kavramların Öğretiminde Hayvan Masallarının Yeri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, İstanbul
- GÜNAY, V. Doğan (2003). Metin Bilgisi, Multilingual Yayınları, İstanbul
- İŞERİ, Kamil (1996). “Dilin Kazanımı ve Yabancı Dil Öğretimi”, Dil Dergisi, S. 43, ss.21-27.
- KARA, Mehmet (2011). “Avrupa Dilleri Öğretimi Ortak Çerçeve Metni Doğrultusunda Türkçe Öğrenen Yabancılara A1-A2 Seviyesinde Türkçe Öğretim programı Örneği”, Journal of World of Turks, Wol. 3, No. 3, p. 161
- KARATAY, Halit (2007). “Dil Edinimi ve Değer Öğretimi Sürecinde Masalin Önemi ve İşlevi”, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt. 5, S.3, ss.471-472
- MERT, E. Lüle (2012a). “Anadili Eğitimi-Öğretimi Sürecinde Çocuk Yazını Ürünlerinden Yararlanma ve Masal Türüne Yönelik Bazı Belirlemeler”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 31, ss.1-12
- _____ (2012b). “Anadili Eğitimi-Öğretimi Sürecinde Çocuk Yazını Ürünlerinden Yararlanma ve Masal Türüne Yönelik Bazı Belirlemeler”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S.31, ss.5
- OZAN, Meral (2011). “Geçiş Ritüelleri ve Halk Masalları”, Milli Folklor, ss.91-72
- ÖNAL, M. Naci (2006). “Masallardaki Engeller Üzerine Bir Araştırma”. Mitten Meddaha Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayını, ss.183-197.
- ÖNAL, Mehmet (2008). “Edebî Dil ve Uslup”. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.36, ss.23-47
- ŞAHİN, Mustafa (2011). “Masalların Çocuk Gelişimine Etkilerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi”, Milli Folklor, ss.89-210
- TÜM, Gülden (2010). “Atasözlerinin Değişik Kültür Ve Dilleri Anlamadaki Rolü”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5(4), 663-678
- ÜNAL, D. Çiğdem (2005). “Yabancı Dil Öğretiminde Edebi Metinler: Yenilikçi Yaklaşımlara Geçiş Süreci ve Gereçekleri”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education) 29, 205

- YALDIZ, H. Tuba (2006). Masalların Çocuk Eğitimi Açısından İncelenmesi (Sarayönü Örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- YAVUZ, M. Helimoğlu (2009a). Masallar ve Eğitimsel İşlevleri, İstanbul:Cumhuriyet Kitapları
- _____ (2009b). Masallar ve Eğitimsel İşlevleri, İstanbul:Cumhuriyet Kitapları

POSTKOLONYALİZM VE BATI SİNEMASINDA DOĞU-BATI AYRIMINA YÖNELİK POSTKOLONYAL ÖĞELER

Emre ÇITAK*

Atf/©: Çıtak, Emre, (2014). "Postkolonyalizm ve Batı Sinemasında Doğu-Batı Ayrımına Yönelik Postkolonyal Öğeler", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 561-578.

Özet: Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasındaki dönemler pek çok bağımsız ve egemen devletin uluslararası alana dâhil olma serüvenini başlatmış ve günümüze kadar bu süreç devam etmiştir. Batı'nın etkisinden kurtularak bağımsızlığını ilan eden devletlerden pek çoğunun, bugün askerî olmasa da geniş çapta bir sömürü altında olduğu ileri sürülmektedir. Dünyanın büyük bir bölümüne uzun yıllar boyunca sahip olan Batı, günümüzde de etkisini ve nüfuzunu koruyabilmek için çeşitli araçlara başvurmaktadır. Postkolonyalizm'in bu ve benzer savları bugünün uluslararası ilişkilerinin doğasına farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu kurama göre Batı, yüzyıllarca "Doğu" ya da "öteki" gibi kavramlarla tanımladığı kendisinin dışında kalan dünyayı sömürgeleştirmiştir ve bu sömürü düzeni askerî anlamda olmasa da devam etmektedir. Siyaset, ekonomi, kültür, toplum, teknoloji gibi alanlarda gözlemlenebilen bu sömürüyü sanat alanında da görmek mümkündür. Bu çalışmada öncelikle postkolonyalizm kuramının temel savları ve uluslararası ilişkilerin doğasına getirdiği açıklamalar ele alınacaktır. Daha sonra da 2000'li yıllarda Batı sinemasından çıkan bazı filmlerdeki postkolonyal öğeler anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Postkolonyalizm, Batı Sineması, Yeni Sömürgecilik, Batı, Doğu

Makale Geliş Tarihi: 14.04. 2014/ Makale Kabul Tarihi: 17. 12. 2014

*Milli Eğitim Bakanlığı, e-posta: emre.citak@hotmail.com

Postcolonialism and Postcolonial Themes in the Western Cinema on East-West Discrimination

Citation/©: Çitak, Emre, (2014). "Postcolonialism And Postcolonial Themes In The Western Cinema On East-West Discrimination", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 561-578.

Abstract: *Post-World War I and World War II periods launched a process in which lots of independent and sovereign states participated in international areas, and that process has continued thus far. Gaining their independence by getting over influences of the West, a lot of those states are alleged to be under a widespread exploitation today though not militarily. Having possessed a large part of the world for many years, the West is now applying different tools to continue its influence and prestige. Those and other assumptions of post-colonialism present a different perspective to nature of today's international relations. According to theory, the West colonized for ages what is defined as "the other" or "the East", and the system of exploitation is carrying on even if not in military terms. Possible to observe in political, economical, cultural, social and technological fields, exploitation can be seen in art, as well. In this work, firstly post-colonialism's assertions and explanations for the state of international relations will be dealt. Then postcolonial themes in a few movies from the 2000s in the Western film industry will try to be analyzed.*

Keywords: *Post-colonialism, Western Cinema, Neo colonialism, the West, the East*

I. GİRİŞ

İnsanlık tarihi sömürgecilik ve emperyalizmle doludur. Sömürgeciliği, güçlü siyasî varlıkların refahlarını devam ettirmek için güçsüz olanların her türlü kaynağını adaletsiz bir biçimde kullanmaya yönelik eylemleri olarak tanımlamak mümkündür. Emperyalizm ise, ele alınan bakış açısı ya da yoğunlaşılan disipline bağlı olarak farklı terimlerle ifade edilebilmektedir. İmparatorluk, devletlerin hem topraklarının hem de güç ve nüfuz alanlarının genişlemesiyle ilgilidir. Emperyalizm de, imparatorluk ile ona tabi olan çevreler arasındaki belirleyici unsur olan gücün sosyal, kültürel, siyasî yönlerini ele almaktadır (Bush, 2006: 2-3). Sömürgecilik ve emperyalizm nasıl değerlendirildiğine bağlı olarak, birbirilerini izleyen iki tarihsel dönem ya da iç içe geçmiş bir süreç olarak tanımlanabilmektedir. Belirtilmesi gereken nokta, her iki uygulamanın da yönünün Batı'dan Doğu'ya ya da Kuzey'den Güney'e doğru olmasıdır. Öncelikle Avrupa sonrasında Batı Dünyası olarak tanımlanan güçler yüzyıllar boyunca sömürgecilik faaliyetlerini bir şekilde sürdürmüşlerdir (Young ve

Levy, 2011: xi-xvii). Hatta sömürgeci devletler bu durumu meşrulaştırmak ve yasal zemine sokmak için büyük uğraş vermişlerdir.

Hukukî olarak böyle bir durum kalmasa da, bugün dünyadaki bağımsız ülkelerin çoğu bir çeşit sömürü saldırısı altında bulunmaktadır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında yaşanan bağımsızlık mücadelelerinin ardından bağımsızlıklarını ve egemenliklerini elde etmiş devletler, günümüzde Batı'nın ekonomik, kültürel, sosyal, siyasî ve son aşamada askerî baskısını hissetmektedirler. Batı daha önce “yerliler” ya da “barbarlar” olarak nitelediği, Doğu ya da Güney olarak adlandırdığı toplumları, bugün ise “modern yerliler” olarak etiketlemekte ve bu toplumlara gelişmişlik anlayışını kendi düzeylerine çıkarmak olarak öğretilmeye çalışmaktadır.

Batı'nın modern dünyada girişeceği sömürgecilik eylemlerini meşrulaştırmak için pek çok araç kullandığı ve geri çekildiği bölgelere tekrar nüfuz ettiği gibi söylemlerin yükselmesiyle beraber, postkolonyalizm de kendini iyice hissettiren bir teori hâline gelmiştir. Temelleri Batı dünyasında atılan teori, daha sonra Doğulu bilim insanları tarafından benimsenmiştir ve bugünün uluslararası ilişkilerini anlamada oldukça etkili hâle gelmiştir.

Postkolonyalizm, postkolonyal teori ve postkolonyal edebiyat olmak üzere iki ayaklı bir temelde oluşan ve Batı'daki eleştirisel söylemin içinden çıkan teorik bir kavramdır. Batı'da köklerini bulsa da kısa zamanda üçüncü dünyadaki ya da başka bir söylemle Batı dışı dünyadaki yazar ve aydınların en önemli çalışma alanlarından biri hâline gelmiştir (Ning, 1997: 57). Batı'nın amaçlarını uygulamada ekonomik, hukukî, siyasî, kültürel, teknolojik, ticarî, askerî unsurları, sanat ve insanî değerleri kullandığı ve ayrıca hedef bölgelerde yaşayan insanları “ilkel, geri kalmış, vahşi, baskı altında, özgürleştirilmesi gereken, modernleşmeye ihtiyacı olanlar” olarak niteleyerek sömürgeciliğe meşru bir zemin hazırladığı görüşleri postkolonyalizmin temelini oluşturmaktadır. Günümüzde Batı'nın dışarıdaki dünyaya bakışının bundan yüzyıllar öncesine göre çok değişmediği, pek çok eylem ve söylemde görülmektedir. Uluslararası anlaşmalara, yüzyıllarca sürülen mücadelelere ve verilen sözlere rağmen, sömürgeciliğin ve emperyalizmin görünmez eli hâlâ dünya genelinde birçok devletin üzerindedir. Bu bağlamda postkolonyalizmi sömürgecilik sonrası dönem olarak değil yeni sömürgecilik dönemi olarak nitelemek, postkolonyalizm kuramını da bu döneme eleştiri bağlamında ele almak daha doğru olacaktır.

Batı'nın bu dönemi, yani yeni sömürgecilik sürecini meşrulaştırma çabaları son yıllarda özellikle sanat alanında görülmektedir. Kendisini modern olarak

niteleyen dünyada hazırlanan edebiyat ve sinema eserlerinde, açık veya gizli bir şekilde postkolonyal ögelere bolca rastlanılmaktadır. Sanatsal eserler aracılığıyla Batı kültürü ve değerlerinin üstünlüğü ve bunun karşısında Doğu dünyasının geri kalmışlığı bilinçaltlarına işlenmektedir. Bu bilinçaltı saldırının daha iyi anlaşılması için bu çalışmada, Batı sinemasından çıkmış “300 Spartalı”, “Büyük İskender”, “Truva”, “Cennetin Krallığı”, “Yüzüklerin Efendisi”, “Ölümsüzler” filmleri incelenecek ve içlerinde kimlik, ötekileştirme, yabancılaştırma, oryantalizm, hegemonya, kültürel üstünlük gibi postkolonyal temalar anlatılmaya çalışılacaktır.

II. POSTKOLONYALİZM NEDİR?

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve hemen on yıl sonrasında 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesi ile yeni bir şekil almaya başlayan dünyada sınırları katı bir şekilde belirlenmiş disiplinler de yakınlaşma ya da diğerlerine olan algılarını değiştirme eğilimine girmişlerdir. Geleneksel teorilerin hâlâ güçlerini devam ettirmeleri ile birlikte, dünyayı anlamakta farklı bakış açıları getiren ve farklı çalışma alanlarını uluslararası ilişkileri açıklamada kullanan yaklaşım ve teoriler güç kazanmaya başlamıştır. Postkolonyalizm ise, realizm ve liberalizm gibi ana akımların yetersiz kaldığı konulara getirdiği açıklamalarla giderek alanda kendini kanıtlayan bir teori hâline gelmiştir.

Eski çağlardan beri postkolonyalizm temellerinde düşünülebilecek çeşitli ibareler olsa da, kuramın uluslararası ilişkiler disiplinine olan etkileri yakın diyebileceğimiz bir zamanda, Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkmıştır. Ulus ve milliyetçilik, sınırlar arasındaki insan hareketleri, kültürel şovenizm, kültür-emperyalizm ilişkisi gibi konular dünya politikalarıyla bağlandıkça postkolonyalizm farklı bir araştırma konusu olarak kendini göstermiştir (Smith ve Owens, 2006:288). “Post” öneki “sonra/sonrası” anlamına gelse de postkolonyalizmi, sömürgeciliğin ve kolonileştirmenin tamamen bittiği sömürgecilik sonrası dönem olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Bunun yerine postkolonyalizm kuramını bir anlamda, bugün dünyada yaşanan neokolonyalizm ya da yeni sömürgecilik sürecine bir tepki olarak düşünmek mümkündür çünkü günümüzdeki gelişmelere, eylemlere ve söylemlere yakından bakıldığında güçlü olanlarının mevcut pozisyonlarını korumak ve daha da güçlenmek için güçsüzlere yönelik “modern sömürgecilik” uyguladıkları görülmektedir. Bu yeni sömürgecilik dönemi daha önceki dönemlerdekine nazaran, ekonomik, siyasî, felsefi, kültürel, toplumsal gibi pek çok boyutu olan karmaşık bir süreci temsil etmektedir. Genel tanıma göre bir dış gücün bir ülkenin insanlarını baskı altında tutması ve onların topraklarını kontrol etmesi ve yerleşime açması

olarak tanımlanan sömürgecilik, postkolonyalizm kuramı ile birlikte bu farklı boyutları da içeren geniş bir tanıma kavuşmuştur. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'ndan sonra bağımsızlık ve dekolonyalizm hareketleri ile hukukî olarak böyle bir durum kalmasa da, pek çok otorite dünyada hâkim bir sömürgeciliğin ya da kolonyalizmin olduğunu düşünmektedirler. Kısaca, postkolonyalizm döneminde yeni bir sömürgecilik yani neokolonializm dönemi yaşanmaktadır ve postkolonyalizm kuramı da bu dönemi eleştirel bir dille incelemektedir.

Postkolonyalizm, temel olarak sömürgeci kurtulan ulusların yaşadığı hızlı kimlik ve kültür dönüşümündeki tehlikeyi ve fırsatları ortaya koymaya çalışan bir teoridir. Bu akım, Batılı düşünürlerin, hümanistlerin ve bilim insanlarının dünyayı algılama biçimlerinin daha üstün olduğuna ve Avrupa mantığının, ahlakının ve hukukunun en gelişmiş formlara sahip olduğu görüşüne karşıdır (Grovoqui, 2007: 231). Kurama göre Batı'nın kendisini bu denli gelişmiş olarak göstermesi hiç şüphesiz ki girişeceği yeni sömürgecilik eylemlerine zemin hazırlamaktadır. 1950-1960 yıllarındaki dekolonizasyon akımlarıyla birlikte özgürleştiği ve bağımsızlaştığı düşünülen Doğu (ya da Güney) dünyası hâlâ Batı'nın kültürel, siyasi, askerî ve ekonomik saldırılarına maruz kalmaktadır. Bununla birlikte, Batı gücünü, kültürünü, tarihini, dilini, sanatını, siyasi yapısını, sosyal ilişkilerini, ekonomisini, sanatını üstün gösterme çabalarıyla, ileri toplum olduğunu kanıtlamaya ve "geri kalmış" toplumlara müdahale hakkını meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

Koloniden kurtuluş döneminde, postkolonyalizmin ilk düşüncelerini yazılı eserlerde görmek mümkündür. Edward Said'in *Oryantalizm* (1979), Robert Young'ın *White Mythologies* (1990), Glaria Anzulala'nın *Borderlands/La Frontera* (1987), Gayatri Spivak'ın *In Other Worlds* (1987), Ngũgĩ Wa Thiang'o'nun *Decolonizing the Mind* (1986) gibi eserleri postkolonyalist düşüncelerin temelini oluşturmuştur. Doğulu yazarların yanında, örneğin James Joyce gibi Batılı yazarlarda da bu tema işlenir, özellikle de Batı'nın içinde ezilmiş İrlanda gibi ülkelerde (Orr, 2008).

Postkolonyalizm terimi daha sonraları- 1980'lerle birlikte- "Üçüncü Dünya'yı" tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır. Üçüncü Dünya Teorisinin bazı krizlerin ortaya çıkmasıyla ve yükselen kolonyalizm karşıtı düşüncelerle, postkolonyalizm daha geniş bir anlam ifade taşımıştır. Çünkü Batı dünyası, fiilen bazı bölgelerden çekilse de buraları akıl ve kurnazlıkla yönetmeye devam etmekteydi (Xie, 1997:10). Bu bağlamda postkolonyal bilimin de, imparatorlukların oluşturduğu dünyada 20. yüzyılın başındaki sömürge karşıtı mücadele ve yine bu yüzyılın orta ve sonundaki Avrupa'nın dünya genelindeki

egemenliğine karşı başlayan dekolonizasyon hareketleri sırasındaki bilinçaltı ve eleştiri ile başladığını ileri sürmek gerekmektedir (Kaul, 2009: 305). Bu fikir altyapısı ile bağımsızlık hareketlerinin olmasına rağmen, Batı'nın yönelimi devam etmiş ve özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, ikinci ve üçüncü dünya olarak gösterilen yerler aynılaştırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda modern ve geri kalmış dünya olarak ayrılan dünyada Batı, tarihsel çarpıtma, kurumlar, kültür, değerler, ekonomi, teknoloji, güç ilişkileri gibi mekanizmaları kullanarak, eski sömürgelerine tekrar girmekte ve tüm dünyayı Birinci Dünya'nın uzantısı haline getirmeye çalışmaktadır.

Postkolonyal teori genel anlamda, uluslararası düzen, uluslararası toplum, uluslararası ahlak gibi kavramlara körü körüne bağlanmanın yanlışlığını vurgulamaktadır. Bu kavramlar Batı yayılcılığını ve sömürgeciliğini hatırlatmaktadır. Uluslararası ilişkilerde geçerli pek çok düşünce, kavram ve teori Batı tarafından oluşturulduğundan bu devletler kendilerini öğretmen ve rehber gibi görmektedirler (Grovoqui, 2007: 235). Bu yüzden dünyanın bugün aldığı şeklin doğal olduğu kabul edilemez ve uluslararası düzen bugün dünya üzerindeki tüm toplumlar ve onların değerleri göz önüne alınarak tekrar tanımlanmalıdır.

Bu teorinin öncüleri, köleleştirilmiş ya da kolonileştirilmiş toplumları zincirleyen ahlaksal, hukuki, kültürel dogmaların reddedilmesi gerektiğini söylemektedirler. Bu yapılırken Batı'nın modern dünyada kullandığı en önemli araçlardan biri olan insan hakları gibi kavramların evrenselleştirilmesi adı altında uyguladığı politikalara dikkat edilmelidir. Batılı politikacı ve bilim insanları, kendi değerlerinin üstünlüğünü kanıtlamak istediklerinde insan haklarının evrensel olduğunu ve her bireyin temel hak ve özgürlüklere ulaşmasının gerekliliğini vurgulayarak kendilerine görev biçmektedirler. Bu yolla Batı dünyası, diğer ülkeler için bir öğretmen ya da yol gösterici olmak için ahlak, değer ve hak gibi kavramları öğretmeye çalışmaktadır. Batı dünyası modern, demokratik ve refah içinde gösterilmekte ve dışarıda kalan dünya ise geri kalmışlıkla suçlanmaktadır. Şüphesiz ki bu görüşün altında siyasi amaçlar vardır ve Batı dünyası zaman zaman insan hakları ihlalleri olduğu ve demokrasi uygulanmadığı gerekçesiyle askeri müdahalenin de içinde bulunduğu pek çok yaptırım uygulama hakkını kendinde bulmaktadır. Irak ve Somali'ye yapılan müdahalelerin bu bağlamda düşünülmesi, bu olaylara bakışta bir farklılık geliştirecektir.

Avrupa ve Amerika'da yapılan antropoloji, tarih ve kültür çalışmaları, tüm dünya tarihini Batı dünyasının özel bir konusu olarak görmektedir. Dünya

tarihinin ve medeniyetinin oluşmasında en büyük payın Batı olduğundan hareketle, bugün ve gelecekte de Batı merkezli eylemler her zaman ileriye götürücü olarak atfedilmektedir. Batı kültürü, en gelişmiş ve en geçerli olarak sunulmaktadır ve buradan hareketle Batı kültürü ile emperyalizm arasında doğrudan ama gizli bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Dekolonizasyon döneminde bile emperyalizmin etkisi vardır. Batı dünyası, özgürlüklerini kazanan uluslara bile bugünkü fikir altyapılarının oluşmasını emperyalizmin sağladığını, dünyadaki tüm halklara faydası olan emperyalizmi tam olarak anlamadıkları fikrini aşılamaaktadırlar (Said, 1994: 35). Yukarıda isimleri ve eserleri sayılanların da aralarında bulunduğu pek çok postkolonyal teorisyen, gelişim çalışmalarının Avrupa merkezli olmasının, modern ve yeni sömürgeci bir fikir alt yapısını oluşturmaya yönelik olduğunu ileri sürerler. Genel görüşe göre kalkınma uygulamaları sömürgeci ya da Batı'nın söylemleri ve güç ilişkileri üzerine kuruludur (Sharp ve Briggs, 2006: 6-7). Liberal, neoliberal söylemler, modernleşme, gelişme, kalkınma, evrensel insanlık gibi kavramlar hegemonya eylemlerinin mantıklı hale getirilmesinden ibarettir. İnsanlık ve gelişmişlik konusunda yapılan tüm çalışmalar, yerli ya da yabancı olarak belirtilen insanlar göz önüne alınmadan yapılmıştır ve tüm uluslar için Batı kaynaklı genel geçer doğrular, ilkeler ve ahlak kuralları belirlenmiştir. Modernleşme ve kalkınmışlık Batı ile özdeşleştirilmiş ve gerçek gelişmişlik için Batı'nın çizdiği evrelerden geçilmesi gerekliliği, Rostow'un eserinde (Rostow, 1960) belirttiği gibi en son aşamanın ise Batı dünyasının seviyesine çıkmak olduğu yeni bağımsız ülkelerin önüne konulmuştur. Bu tür gelişim/kalkınma çalışmalarıyla birlikte postkolonyal çalışmalar da etkisini artırmaya başlamıştır. Rostow bu konuda önemli bir örnektir çünkü eserlerinde artık bağımsız olan Üçüncü Dünya'ya yol göstermeyi hedefleyen teorisyenin kolonyal döneme yaklaşımı, 1950 ve 60'larda modernleşme teorisi ile sunulan reçetelerin aslında geçmişin bir başka şekilde günümüzde de uygulanması niyetinden kaynaklandığını ileri süren eleştirileri destekler mahiyettedir (Okur, 2012: 162).

Postkolonyalizm, yeryüzünde sömürgeleştirilememiş ya da neokolonyalizm sürecine maruz kalmamış herhangi bir toprak parçasının bile kalmadığını ileri sürmektedir. Moore'a göre tüm insanlar tarihin bir döneminde şekillendirilmişlerdir, göç etmişlerdir, yok olmuşlardır; ülkeler işgal etmişler ya da kendi ülkeleri işgal edilmiştir. Pek çok nedene dayalı yer değiştirmeler ve benlik kayıpları/kazanımları olmuştur. Bu yüzden tüm kültürlerde postkolonyal bir yapı vardır (Moore, 2006:22). Tarihin herhangi bir evresinde neredeyse tüm toplumlar gerekli araçları bulduklarında bir şekilde diğerlerine karşı bir sömürü eylemi içinde bulunmuşlardır. Fakat Batı dünyası sömürgeciliğin,

emperyalizm ve postkolonyal akımın en önemli öncüsü ve meşrulaştırıcı olmuştur. Bunun nedeni de Avrupa'nın sömürgecilik ile hep iç içe olmasıdır. Avrupalılaştırma, Avrupa düşüncesi sömürgecilikle yayılmıştır (Robert J. C. Young, 2004: 158). Bu bağlamda, günümüzdeki sömürü akınının başını özel anlamda yine Avrupa'nın, genel anlamda da Batı'nın çektiğini ve sömürü arayışında olan devletlerin de Batı'yı hem yöntem olarak hem de kullanılan araçlar yönünden taklit ettiğini ileri sürmek mümkündür. Postkolonyalizm kuramı da, bu nedenle eleştirilerini Batı ve Batı düşüncesi üzerinden yapmakta, Batı merkezli ve kaynaklı eylemlere şüpheyle yaklaşmakta ve kolonileştirme sürecinden çıkmış ama tam anlamıyla egemen ve bağımsız olamamış devletlerin sorunlarının temelinde Batı'nın samimiyetsizliğini aramaktadır.

Sömürgecilik, emperyalizm, kolonileştirme gibi eylemlerinde meşrulaştırma ya da mantıklı hale getirme, Batı için her zaman önemli olmuştur. İki ayrı dünya olduğu ileri sürülmüş ve bu görüş bilimsel olarak da kanıtlanmaya çalışılarak ötekileştirme politikası sürdürülmüştür. Yunan ve Romalıların Doğu halklarına karşı üstünlüklerini, onların kültürlerini ve hiyerarşik yapılarını eleştirerek savunmuşlardı (Said, 1979: 57). Bu dönemden beri Batı, kendisinin dışında kalan dünyayı “onlar”, “yerliler”, “diğerleri” ya da “barbarlar” olarak nitelemekte, buralarda yaşayan insanların ilkelliğini ve geri kalmışlığını vurgulamaktadır. Batı toplumlarına göre buralara medeniyet ve ahlakî değerler götürülmeli ve tüm insanlar özgürleştirilmelidir. İşgal ettiği ülkelerdeki halkı yerliler olarak algılayan Batı, bu ülkelerin özgürleşmesiyle beraber artık “modern yerliler” olarak tanımlanabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Bu görüşten hareketle, dekolonizasyon dönemi öncesinde sömürge ve kolonileştirme eylemlerini mantık zeminine bağlamak için kendi dışındaki dünyada yaşayan insanların barbarlığını, zalimliğini, geri kalmışlığını neden gösteren Batılı ülkeler, günümüzde bağımsız olan bu ülkelerde yaşayan insanların hâlâ modernleşme ve tam anlamıyla özgürleşme seviyesine ulaşmadıklarını dile getirmektedirler. Tarihten bugüne Batı dünyasında ortaya konulan çok sayıda eser özellikle Avrupa erdemini, Doğu barbarlığının karşısına koyarak kültürel bir üstünlük sağlamak amacıyla birer araç olarak kullanılmıştır ve kullanılmaya devam etmektedir. Batı'ya göre insanlar erdem, ahlak, teknoloji, mantık, bilim ve irade ile donatılmalıdır fakat bu özellikler Doğu kültüründe ya da yaşamında bulunmamaktadır. Buradan atıfla, Edward Said'in *Oryantalizm* kitabında değinildiği gibi, Batı'nın bakış açısıyla Batı güçlüdür ve Doğu güçsüzdür, bu radikal farklılık da dünyayı “onlar” ve “biz” olmak üzere iki büyük bölüme ayırmaktadır (Said, 1979: 45). Şüphesiz ki böyle bir ayırımın altında derin bir ırk ayrımı gözlemek mümkündür. «Beyaz ırkın diğerlerine modernlik ve

özgürlük getireceği» düşüncesi çok öncelerden günümüze siyasal söylemlerden sanatsal faaliyetlere kadar pek çok yerde kendini göstermektedir. Ayrıca, cinsiyet, ırk ve sınıf ayrımının olduğu/oluşturulduğu yerlerde yani Doğu toplumlarında, emperyalizm güç denemesi yapma fırsatı bulmuştur. Irklara karşı zorbalık yapıldığı, sınıfsal ayrımların üst seviyede olduğu, kadına karşı şiddet uygulandığı gibi varsayımlarla Doğu sürekli suçlanmış ve saldırıya açık hâle getirilmiştir. Çünkü kolonyal denetimin kültürel uygulaması için cinsiyet, ırksal ve sınıfsal ayrımlar önemli bir unsuru oluşturmaktadır. Ekonomik kontrol emperyalizm için oldukça hayatidir ve bu da sosyal olarak yeniden yapılandırılmış toplumlarda mümkündür (Ashcroft, Griffiths ve Tiffin, 2007: 33). Kolonyalizm döneminin bunlar ve benzeri fikirlerinin ve uygulamalarının, günümüzde de derinleşerek ve genişleyerek sürmesi postkolonyalizm kuramının temel eleştiri noktalarını oluşturmaktadır.

Kurama göre, söylemler de oldukça güçlü bir kolonileştirme aracı görevi görmektedir. Tamamen küresel bir dünyaya doğru gidildiği günümüzde, elektrikli haberleşme, küresel boyutlu ticaret, ulaşımın gelişmesi, bilginin iletilirliği ve haberlerin hızlı yayılması oldukça önemli gelişmelere yol açmaktadır ve bu tür örüntüler modern imparatorluklar tarafından oluşturulup kendi çıkarları için kullanılmaktadırlar (Said, 1994:6). Bu bağlamda oluşturulan ve dünyanın her tarafına yayılan kolonyal söylemler, kaynakların ele geçirilmesi, kolonileştiren gücün siyasal kazanımları, koloni sahibi olmanın bir imparatorluğun büyümesi ve iç politikada elini güçlendirmesi için önemli olması gibi konuları, kolonilerin aşağılığı, ilkel doğaları, barbarlıkları, emperyal gücün bu toplumlara faydası, ticaretlerine, yönetimlerine, kültürlerine ve ahlaki değerlerine yaptığı katkılar gibi sahte amaçların arkasına saklamaktadır (Ashcroft, Griffiths ve Tiffin, 2007: 38).

Dünya genelindeki son kalan sömürgelerin de dağılmasının ardından, daha önceden sadece yerli olarak nitelenen yazarların, sanatçıların, bilim adamlarının uyanışı ve kendilerini insan olarak nitelemeleriyle beraber, Batı'nın tüm dayatmalarına karşı çıkan ve toplum, hukuk, ahlak gibi kavramlara alternatifler sunan geniş bir kitle oluşmaya başladı. Onlara göre, tüm toplumlar bağımsızlık mücadelesi döneminde ortaya atılan eşitlikçi dünya görüşüne bağlı yaşamalıdır ve o dönemde ortaya atılan pek çok görüşün etkisinin kaybolduğu böylece de modern imparatorluğun hâlâ etkin olduğunu bilmelidirler (Kaul, 2009: 326-327). Daha önce sömürgeleştirilmiş ülkeler, yeni bir sömürgeleştirme saldırısıyla karşı karşıyadırlar ve neokolonyalizm de denilebilecek eylemler Batı'nın ekonomisi, teknolojisi ve ideolojisi ile üstünlük kurabilmesi için sömürgeciliğin yeniden yapılandırılmış halidir (Xie, 1997: 11).

Günümüzde modern emperyalizm ile Batı kültürü arasında etkileşimli bir ilişki vardır. Batı'nın kendisi dışındaki dünyada da hâkim olma anlayışı ve bu bağlamda kendinde gördüğü hak günümüzde hâlâ devam etmektedir. Giriştiği ve girişeceği eylemler için oluşturmaya çalıştığı meşru zeminin arka planı eski çağlardan beri hiç değişmemiştir. Doğu insanlarını despot, ilkel, ahlaksız ve acımasız olarak görmekte ve böylece onları insanlık toplumundan dışlayarak yapacağı eylemlerde kamuoyunun onayını almaya çalışmaktadır. Daha önceden barbar olarak tanımladığı kendi dışında kalan dünyayı bugün ise geri kalmış ve özellikle de 2000'li yıllarla birlikte terörist olarak nitelemektedir. Batıya göre bu toplumlardaki aşırılıklar giderilmeli, Batı'nın değerleri buralara taşınmalı, modernlik, demokrasi ve özgürlük zor kullanma pahasına bu insanlara sağlanmalıdır. Ayrıca, buralardaki insanlar kendi topraklarını ve zenginliklerini tam olarak kullanamamaktadırlar ve Batı dünyasının bu bölgelere girmesiyle tüm insanlık için faydalı faaliyetler yürütülecektir. Bu ve benzeri düşünceler, özellikle filmler ve kitaplar gibi sanatsal araçlar yardımıyla tüm dünyanın bilinçaltına işlenmektedir ve kolonilerden yeni kurtulmuş ülkelerin halkları bile, modernleşmenin ve özgürleşmenin tek yolunun Batı dünyasıyla yakın ilişki kurmak, Batı'nın gelişmişliğini taklit etmek ve Batılı değerleri benimsemekten geçtiğine inanmaktadırlar. Böylece modern imparatorluk, kendisini yenileyerek ve rıza oluşturarak hegemonyasını dünyaya yaymaktadır (Okur, 2012: 167-238). Fiziksel/askerî bir Batı varlığından kurtulduğunu sanan Doğulu ülkeler, bugün Batı'nın kültürü, değerleri, ekonomik gücü, çok uluslu şirketleri, sporu, sosyal yaşamı, kurumları, düşünceleri, sanatı, teknolojisi, sanayisi ile bir kuşatma altındadır ve Batı bugün olan ve ileride olabilecek askerî müdahaleler için de meşru bir zemin hazırlamaktadır. Böylece de postkolonyalizm felsefi, ekonomik, askerî, teknolojik, çevresel ve kültürel-sanatsal boyutları olan önemli bir kuram olarak görülmektedir. Bir sonraki bölümde postkolonyalizmin sanatsal boyutu kapsamında, Batı sinemasının Doğu'ya, Doğu kültürüne ve Doğu insanına bakışı incelenecektir.

III. BATI SİNEMASININ BATI DIŞI DÜNYA BAKIŞININ POSTKOLONYALİZM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şüphesiz ki Batı kendisi dışında kalan coğrafyalarda, emperyalizm de dâhil olmak üzere girişeceği eylemleri meşrulaştırmak için pek çok araç kullanmaktadır. Postkolonyalizm döneminde bu meşrulaştırma girişimlerinde sanat da önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde sinema sektörünün, emperyalizm/sömürgecilik faaliyetlerinin fikir alt yapısını oluşturmada verdiği gizli ve açık mesajların anlaşılabilirliği için çeşitli filmler incelenecek ve filmlerdeki postkolonyal teorinin öğeleri irdelenecektir.

Frank Miller'in romanından uyarlanan ve 2007 yılında izleyiciyle buluşan 300 Spartalı filmi (1), bitmeyen Batı-Doğu çekişmesini küçük şehir devleti Sparta ve Pers Krallığı arasındaki savaş üzerinden anlatmaktadır. M.Ö. 480 yılında meydana gelmiş olan Thermopylae Savaşı'nı konu olan 300, filmde kendini tanrıların tanrısı olarak ilan eden Pers Kralı Xerxes ile Sparta'nın Kralı Leonidas'ın mücadelesini ve bu bağlamda zamanın Doğu-Batı kültürleri ve anlayışları arasındaki farkları sahneye koymaktadır.

Önüne çıkan tüm devletleri yok eden ve kendisine karşı gelen kralların kafalarını taçlarıyla beraber kesip dünyaya korku salan bir imparatorluk olarak tarif edilen Pers İmparatorluğu, adalet ve erdem gibi değerlerle oluşturulmuş «kutsal» Sparta şehrini almak istemektedir. Filmde pek çok kez Perslerin yaklaşan bir canavar olduğu ve bu canavarında kölelerden oluştuğu söylenmektedir. Bu canavara ise tamamen askerlerden oluşan, sadece güçlü ve sert olanların vatandaş olarak kabul edildiği küçük ama güçlü Sparta karşı koymaktadır.

Kral Leonidas şehirlerini yakacak, kadınları ve çocukları esir yapacak ve filmde sayısı onbinler hatta milyonlarla ifade edilen doğu güçlerine 300 adımıyla karşı koymaktadır. Spartalılar bu mücadele sonunda öleceklerini bile bile kaçmamakta ve son nefeslerine kadar savaşmaktadırlar. Karşı taraf ise bu savaşı kazanmak için Sparta'nın kutsal sayılan kâhinlerini para ve kadın kullanarak satın almakta, senatörleri kendi tarafına çekmekte, Spartalıları savaştan vazgeçirmek için gözlerini boyamaya/kandırmaya çalışmaktadır. Buradan Doğuluların savaşın ahlak ve kurallarını bile uygulamaya yanaşmadığını buna rağmen Spartalıların 100 devletten gelmiş bu ordu karşısında diz çökmektense ölümü yeğleyecek kadar erdemli olduğu vurgulanmaktadır.

Filmde Spartalı savaşçılar fiziksel olarak oldukça güçlü, giyinişleri ve silahları ile modern, savaş taktikleriyle ilerici, içlerindeki devlet ve aile sevgisiyle birlikte birbirlerine olan bağlılıklarıyla son derece erdemli olarak tasvir edilmektedir. Karşıdaki ordu ise zorla bir araya getirilmiş, canavarlardan ve kölelerden oluşmuş, herhangi bir duygusu hatta ruhu olmayan insan dışı varlıklar olarak izleyiciye yansıtılmaktadır. Şüphesiz ki bu görüntülerin arka planındaki düşünce, Batı dışı dünyanın insanlıktan tamamen uzaklaşmış olduğu görüşünü beyinlere kazımaktır. Doğu'nun savaşçılarının mantık ve duyguyla davranmadığını yansıtmak, karşı tarafa her şeyi yapabileceği göstermek ve onları insan dışı canlılar olarak tarif etmek izleyicide nazarında korku ve izleyen süreçte yok edilmeleri için meşru bir zemin yaratılması için kullanılan bir araçtır.

Bunun yanında film boyunca batılı değerlerin üstünlüğü de gözler önüne serilmeye çalışılmaktadır. Pers tarafında tüm kararlar Xerxes tarafından alınmakta iken Sparta’da bir konsey bulunmaktadır. Bu konsey kendisine yaklaşan bir tehlikeye karşı koymak için bile ortak bir karar alınmasını savunmaktadır. Böylece Batı’da demokrasi varken Doğu’da tek kişilik baskıcı yönetimlerin olduğu izleyiciye sunulmaktadır. Daha filmin başlarında Sparta’ya teslim olma teklifini getiren Pers elçisi, Leonidas’ın eşinin konuşmaya katılmasını şaşkınlıkla karşılayıp “Bu kadın nasıl erkeklerin karşısında konuşur?” şeklinde tepki vermektedir. Bunun karşısında kraliçe “Sadece Sparta kadınları gerçek erkek doğurur” diye elçiye cevap verirken, Leonidas elçinin eşine saygısızlık ettiğini ileri sürerek onu öldürmektedir. Bu sahnede Batı ve Doğu’nun kadına bakışındaki farklılık ortaya konulmaktadır.

Filmde bahsedilen ilginç bir konu da Batılıların kendi soylarını Herkül’e dayandırmalarıdır. Dünyanın bilinen tüm kötü yaratıklarını öldürmüş, mitolojik bir karakter olan Herkül’ün soyundan geldiğinin ileri sürülmesi, Batılılara dünya üzerindeki tüm kötü güçlere karşı savaşma hakkını ve sorumluluğunu vermektedir. Bunun yanında kendini tanrıların tanrısı ilan eden Pers Kralı’nın, filmin sonunda bir ölümlü olan Leonidas tarafından yaralanması bir alay olarak nitelendirilebilirken, Pers gemilerinin güçlü fırtınada batmasını, Spartalılar Tanrı Zeus’un düşmanlarına verdiği bir ceza olarak görmektedirler. Bu bağlamda bu sahne, günümüzde “Batı’ya tehdit yöneltenlerin başına gelen kötü olaylar Tanrının Batılıları korumak için verdiği bir cezadır” tarzında bir fikir altyapısı oluşturulmasının önünü açmaktadır. Bu savaşta, kuvvetler arasında büyük bir fark olsa da Persliler savaşı ancak bir Spartalı olan Ephialetes’in ulusuna ihaneti sonucu kazanmıştır.

Film, Batılıları katletmek için gelen Doğu güçlerine karşı tüm Yunanlıların yani birleştiği ve dünyayı tiranlıktan kurtarmak için savaşacaklarına söz verdikleri sahne ile bitmektedir. Bugün dünyada tiranlığa, zorbalığa ve köleliğe karşı yürütüldüğü ileri sürülen savaşların bu bağlamda meşrulaştırılmaya çalışıldığı unutulmamalıdır.

Büyük İskender filmi (2), Batı merkezli sinemanın Doğu kültürüne ve halklarına bakışını yansıtan, incelenmesi gerekli olan bir yapımdır. Filmde Makedonya Kralı İskender’in nasıl bir dünya imparatorluğu kurduğu belgesel tarzında anlatılmaktadır. Babası Filip’in ölümünün ardından tahta geçen İskender, sadece kabilelerin, geri kalmış toplumların olduğu Asya kıtasıyla modern uygarlık olarak nitelediği toplumların bulunduğu Batı’yı birleştirme amacıyla fetihlerine başlamaktadır. Filmin başlarındaki sahnede, çocukluğunda İskender

der Aristo'ya "Eğer Perslerden üstünsek neden onları yönetmiyoruz?" diye sorarak, "güçlü güçsüzü yönetir" fikrini izleyiciye iletmektedir.

Filmde Doğuluların vahşi olduklarını bunun nedeninin de barbarlık ve zevklerine aşırı düşkünlükleri olduğu görüşü, bizzat ünlü düşünür Aristo tarafından dile getirilirken, Batı toplumlarının duygularına hâkim olduklarını ve ılımlı oldukları düşüncesi ortaya konulmaktadır. İskender, Doğu insanların ihtiyacının özgürleşme ve değişim olduğunu söylemektedir. Ona göre bu insanlar, ölülerini gömmeden bırakan, düşmanlarının kafataslarını delmeye çalışan, tüm zevklerini ortalık yerde gideren, okuma yazma bilmeyen geri kalmış kabilelerdir. Bu yüzden dünya halklarına özgürlük getirilmelidir ve bunun için de onun orduları tüm dünyayı fethetmelidir. İskender'in Babil girişinde halk tarafında büyük bir sevinçle karşılandığını gösteren sahne, Doğu halklarını özgürleştirme girişiminin aslında bölge halkları tarafından istenildiğini kanıtlamaya yöneliktir.

300 Spartalı filminde olduğu gibi, film boyunca Batılı Kral İskender ile Doğulu Krallar arasında karşılaştırmalar yapılmaktadır. Örneğin, İskender savaş sonrasında yarasına bakmak isteyen doktoru geri çevirip ondan askerleriyle ilgilenmesini isterken, Pers Kralı Darius kendi canını kurtarmak için adamlarını savaş meydanında bırakıp kaçmaktadır. Çünkü filmde Darius'un ordusunun kölelerden oluştuğu ve hiçbir amacı olmadan savaşan insanlar topluluğu olduğu, İskender'in askerlerinin ise özgürlük için savaşan kutsal savaşçılar olduğu fikri oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Fethettiği yerlerde öldürülmekten ve kötü muameleden korkan insanlara karşı İskender'in tutumu, Batı'nın oluşturmak istediği değer yargılarını en açık biçimde ifade etmektedir. İskender'in, Babil Sarayı'na girdikten sonra kendisinin ve ailesinin öldürüleceğinden korkan Darius'un büyük kızı Stateira'ya bir prensese yakışır şekilde davranılacağını duyurması, ilk eş olarak Doğulu bir kadını seçmesi, ordusuna Doğulu askerleri alması, fethettiği yerlerin yönetimlerini tekrardan asıl sahipleri olan krallara vermesi ve yerel insanlara kötü davranılmasının kendilerinkinden daha eski bir kültürü aşağılamakla eşit olduğunu etrafındakilere aktarması Batı düşünce yapısının sözde üstünlüğünün tüm dünyaya anlatılması açısından önemli unsurlardır. Fakat yine de İskender'in fetihlerinin arkasında yatan nedenin geri kalmış toplumlara özgürlük ve medeniyet getirmekten öte tek büyük kral olmak, buralardaki zenginlikleri elde etmek ve kendisine örnek aldığı mitolojik kahramanlardan daha da büyük olmak istemesi sayılabilir. Ayrıca film boyunca İskender'in komutanlarının Doğu toplumlarına bakışları, hissettikleri ve söyledikleri Batı'nın

bu insanlara olan nefretini ve aşağılamasını en iyi şekilde ifade etmektedir.

Filmin sonunda, neredeyse tüm dünyayı fethetmiş, Doğulu halklara Batılılarla eşit haklar vermiş ve özgürlük idealini yaymış olan İskender, ilerleyişini bitirip Babil'e dönmekte ve Doğu'ya verdiği önem nedeniyle öldürülmektedir.

Batılılar ile Doğuluların savaşını konu alan bir başka film olan Truva (3), barışın kadınlar ve korkaklar için olduğu ve imparatorlukların ancak savaşlarla kurulacağını ileri süren Kral Agememnon'un, tüm Yunan askerlerini toplayarak Truva'ya saldırmasını konu almaktadır. O'na göre ya tüm Truva Yunan egemenliğine girecek ya da tüm Truvalılar ölecektir. Savaş öncesinde Truva Prensi Hektor ile konuşmasında savaş olmaması için önerdiği bu şart, bir Batılı komutanın gözünden Batı egemenliğine girmemiş bir Doğu toplumunun yaşama hakkının da olmadığını gözler önüne sermektedir.

Filmde, Truvalıların cesurca savaşmalarının arka planında yatan korkuyu en iyi şekilde Hektor aktarmaktadır: "Eğer Yunanlılar içeriye girerlerse tüm erkekleri öldürürler, bebekleri surlardan aşağıya atarlar ve kadınları köle yaparlar." Gerçekten de filmin sonunda, Truva atı sayesinde içeriye giren Yunanlı askerler tüm şehri yakıp yıkmakta, kadınlara tecavüz etmekte ve ayırım yapmadan herkesi öldürmektedir. Bu sahnede yapılanlar her ne kadar Yunan ordularını eleştiriyor gibi görünse de, arka plandan Doğu toplumları için bir tehdit içermektedir. Sahne, en başından Batı egemenliğini kabul etmeyen ve özgürlükleri için savaşarak pek çok Yunanlının ölümüne neden olanların uğrayacağı sonu göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanında Briseis isimli rahibe-ye bir Yunan askerinin söyledikleri, Doğu'ya olan algıyı yansıtmada oldukça önemlidir. Asker, "Bir Truvalı olmaksızın Sparta kölesi olmasının daha iyi olduğunu" söylemektedir. Film süresince acımasız bir savaşçıdan, sevdiği kız için ölümü göze alan ve en büyük düşmanını öldürmesi üzerine ağlayan bir karaktere dönüşen Achilles, büyük dövüş sahnesinde Hektor'un ölenin cenazesine saygı gösterilmesi fikrine karşı "aslanlar ile insanlar arasında anlaşma yapılmaz" diyerek, Doğu'nun belki de en iyi savaşçısını bile küçümseyebilmektedir. Film, Yunan askerlerinin Truva'yı ve Doğu kültürüyle ilgili her şeyi yakıp yıkmasıyla sona ermektedir.

12. yüzyıldaki haçlı seferleri sonrasında Kudüs'ün durumunu konu alan Cennetin Krallığı filmi (4), kutsal toprakları yeni bir dünya olarak algılayan Batılılarla bölgenin yerlileri arasındaki mücadeleyi anlatmaktadır. Bu topraklara savaşmak için giden askerlere dini bir görev yüklenmekte ve kâfir öldürmenin cinayet değil cennete götüren bir anahtar olduğu söylenmektedir. Aynı za-

manda, Selahaddin Eyyübi'nin askerleriyle karşılaşacak Haçlı kuvvetlerine, komutanlar "İsa'nın Haçını üzerinde taşıyan bir ordunun asla yenilmeyeceğini" söylemekte ve böylece girişecekleri herhangi bir askerî eyleme kutsallık katmaktadırlar.

Kendisine babasından kalan topraklar verilen ana karakter Balian, bu toprakları güzelleştirmeye çalışmazsa iyi bir insan olamayacağını söylemektedir. Yaşadığı bölgedeki insanlara daha iyi bir yaşam sunmaya ve en çok ihtiyaç duyulan şey olan suyu insanlara sağlamaya çalışmaktadır. Buradan hareketle, Batı kendi topraklarını ve kaynaklarını iyi şekilde kullanamayan Doğu'ya yardım etmelidir görüşü işlenmiş görünmektedir. Film boyunca, Batı'da sıradan bir köylü olan Balian'ın bile Kudüs'teki insanları nasıl etkileyebildiği, yönlendirebildiği ve pek çok değeri aktarabildiği izleyiciye gösterilmektedir. Filmin sonunda Hristiyan ordusundan kat kat fazla Müslüman askerini durduran ve adil bir anlaşma yaparak Kudüs'ü teslim eden Balian, Kudüs'ün koruyucusu ilan edilmektedir.

Yüzüklerin Efendisi (5) üçlemesi ise Batı dünyasının Doğu'ya bakışının örneklerini bulabileceğimiz bir başka sinema eseri olma niteliğine sahiptir. Film genel anlamda dünyayı ele geçirmeye çalışan karanlık güçlerle, bu saldırıya karşı koymaya çalışan gelişmiş ırklar olan İnsanlar, Elfler, Cüceler ve Hobitler arasındaki mücadeleyi anlatmaktadır. Hem filmde gösterilen haritalarda hem de Legolas'ın "Doğu'da kıpırdayan bir şey var, uyumayan bir kötülük bu" sözlerinden, dünyayı egemenliğine almak için harekete geçen gücün doğudan geldiği anlaşılmaktadır. Mordor diyarında üslenmiş olan bu güç, Orta Dünya'nın yani Avrupa'nın bağımsızlığına saldırmaktadır. Filmde pek çok yerde bahsedildiği üzere bu saldırı tek bir ülkeye ya da ırka değil tüm gelişmiş ırklara yapılmaktadır. Filmlerde Sauron'un orduları acımasız, kana susamış insan dışı yaratıklar olarak tasvir edilirken, Orta Dünya aydınlık, gelişmiş, insanların mutlu yaşadığı, sanat ve mimari de oldukça gelişmiş bir yer olarak tarif edilmektedir. Sauron'un ordularının tek amacı Kral varisi Aragon'un belirttiği gibi "tüm insanları yok etmek" olarak belirtilmektedir.

Film boyunca birkaç yerde, doğudan gelen bu düşman güç karşısında diğer tüm toplumların birleşmesi gerekliliği çağrısında bulunmaktadır çünkü yanan bu ateşin giderek tüm dünyayı saracağı ileri sürülmektedir. Hatta ağaç ırkı olan Entler, başta Sauron'un org savaşılarıyla olan bu savaşa davet edildiklerinde katılmamayı tercih etmelerine rağmen düşman gücün çoktan ormanlara saldırdığını ve ağaçları kestiklerini görmeleri üzerine savaşın bir tarafı olmaktadır. Buradan bir Doğulu güç tarafından tehdit geldiğinde aslin-

da tüm modern dünyanın etkileneceği görüşü zihinlere iletilmektedir. Filmin sonunda, tüm Orta Dünya toplumlarının birleşmesiyle doğudan gelen tehlike mağlup edilmekte ve dünya tekrardan huzura kavuşmaktadır.

Ölümsüzler(6) filmi, mitolojik bir karakter olan Theseus ile Epirus Yayını bu-lararak tanrıların en büyük düşmanları olan titanları serbest bırakmak isteyen Hereklionlu Hyperion arasındaki mücadeleyi anlatmaktadır. Mitolojik temala-rın ön planda olmasına rağmen, Hyperion'un gösterdiği tiranlık, acımasızlık, aç gözlülük gibi kavramlar aslında Batı sinemasının Doğu ile özdeşleştirdiği özelliklerdir.

Theseus'un temsil ettiği Batı uygarlığını tehdit eden kara güç, masumları öldüren, din insanlarına bile saldıran, kölelerden ve yaratıklardan oluşmuş bir kalabalık olarak tasvir edilmektedir ve Olympos tanrılarının hapsedtiği titan-ları yer altından çıkarmaya çalışmaktadır. Burada bir dini savaşın da altı çi-zilmektedir. Filmin ana temasına göre, dışarıdan gelen bir saldırgan güç, mev-cut toplumun dini ve kültürel değerlerine saldırı düzenleyebilme tehlikesini de yanında taşımaktadır. Bu yüzden de bu zalim güce karşı, tüm Yunanlılar birleşmeli ve savaşmalıdır. Aksi takdirde Hyperion ve onun insan olmayan canlılardan oluşan ordusu, zamanın modern dünyasına dair tüm unsurları yok edecek ve tüm hür insanları esir edecektir. Film, Thesus'un öncülüğünde savaşan güçlerin, düşmanı yenilgiye uğratması ve Olympos tanrılarının da titanları yenmesiyle sona ermektedir. Diğer filmlere benzer şekilde, Batılı bir topluma tehdit oluşturan güç hiçbir mantığı, ahlaki ve dini değeri olmayan en aşağılık canlılar olarak tarif edilmekte ve yok edilmelerinin tüm "insanlığın" ortak görevi olduğu belirtilmektedir.

IV. SONUÇ

Dekolonizasyon akımı sonrasında, dünyada hukukî olarak bir sömürgecilik ya da emperyalizm girişimi olmasa da uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler Batı dünyasının Doğu ya da Güney olarak nitelendirilen bölgelere ilgisinin azalmadığını açık bir şekilde göstermektedir. Batı dünyası siyasî, hu-kukî, teknolojik, ekonomik, sanatsal ve hatta askerî olarak eski sömürgelerin-de varlığını sürdürmektedir.

Bu bağlamda postkolonyalizm akımı sömürgecilik sonrası dönemde Batı ve Doğu dünyasının eğilimlerini incelemektedir ve Batı'nın, diğer dünyadaki et-kisinin ne kadar olduğunu tanımlamaya çalışmaktadır. Batı, amaç ve çıkar-ları doğrultusunda Doğu'da tekrar var olmaktadır ve girişeceği yeni eylemleri meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

Yeni sömürgecilik eylemlerinin meşrulaştırılmasında ve bu doğrultuda bir fikir altyapısının oluşturulmasında önemli kollardan bir tanesi, sanat ve çoğunlukla sinemadır. Özellikle son on yılda seyirciyle buluşan pek çok savaş filmi, Batı dünyasının Doğu'ya bakışını bazen açık bazen de gizli biçimde ortaya koymaktadır. Batı değerlerinin üstünlüğü, Doğu'nun barbarlığı, iki dünya arasında büyük ayrımların olduğu, Batı'nın kendisi dışında kalan dünyayı kalkındırması ve özgürleştirme gerekliliği gibi ögeler bilinçaltlarına kazanmaktadır.

300, Büyük İskender, Truva, Cennetin Krallığı, Yüzüklerin Efendisi, Ölüm-süzler gibi filmlerin ayrıntılı olarak incelenmesi ve postkolonyal teorinin süzgecinden geçirilerek değerlendirilmesi, Batı sinemasının sanatsal kaygı yanında siyasi amaçlarının da olduğunu gösterecektir. Çünkü bu filmler izlendiğinde, Batı'nın Doğu'ya yönelik amaç, çıkar, izlenim ve algısını anlamak oldukça kolay hale gelecektir.

NOTLAR

- 1- 2006 yılında tamamlanan film, 2007 yılında sinemalara gelmiştir. Filmin orijinal ismi 300, yönetmeni Zack Snyder'dir ve süresi 117 dakikadır.
- 2- "Alexander" ismiyle 2004 yılında seyirciyle buluşan filmin yönetmeni Oliver Stone'dur ve filmin süresi 165 dakikadır.
- 3- Homeros'un İlyada eserinden uyarlanan 2004 yapımı filmin orijinal adı Troy, yönetmeni Wolfgang Petersen ve süresi 163 dakikadır.
- 4- Kingdom of Heaven orijinal ismiyle 2005 yılında sinemalara gelen filmin yönetmeni Ridley Scott ve süresi 145 dakikadır.
- 5- J.R.R. Tolkien'in üçlemelerinden sinemaya uyarlanmıştır. "The Lord of The Rings" orijinal ismiyle sahne koyulan film üç bölümden oluşmaktadır: The Fellowship of the Ring, The Two Towers ve The Return of the King. Filmler sırasıyla, 2001, 2002 ve 2003 yıllarında çekilmiştir.
- 6- 2011 yılında vizyona giren filmin orijinal ismi Immortals, yönetmeni Tarsem Singh ve süresi 110 dakikadır.

KAYNAKÇA

- ASHCROFT, Bill; GRIFFITHS, Gareth ve TIFFIN, Helen. (2007), *Post-Colonial Studies: The Key Concepts*, Routledge, New York, 2. Basım.
- BUSH, Barbara. (2006), *Imperialism And Postcolonialism*, Pearson, Harlow.
- GROVOQUI, Siba N. (2007) "Postcolonialism", Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (Ed.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Oxford University Press, New York, ss. 229-246.

- KAUL, Suvir. (2009), "How to Write Postcolonial Histories of Empire", Daniel Corey and Lynn Festa (Ed.), *Postcolonial Enlightenment*, Oxford University Press, New York, ss. 305-327.
- MOORE, David Chiani. (2006), "Is the Post- in Postcolonial the Past- in Post-Soviet?: Toward a Global Postcolonial Critique", Violeta Kelertas(Ed.), *Baltic Postcolonialism*, Radopi, New York, ss.11-31.
- NİNG, Wang. (1997), "Orientalism versus Occidentalism", *New Literary History*, Cilt 28, Sayı 1, ss. 57-76.
- ROSTOW, Walt Whiteman. (1960), *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, , Cambridge University Press, Cambridge, 2. Baskı.
- OKUR, Mehmet Akif. (2012), *Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk: Tarihsel Dünya Düzenleri ve Irak'ın İşgali*, Ötüken, İstanbul, 2. Basım.
- ORR, Leonard. (2008), *Joyce, Imperialism&Postcolonialism*, Syracuse University Press, New York.
- SAİD, Edward W. (1979), *Orientalism*, , Vintage Books, New York.
- SAİD, Edward W. (1994), *Culture and Imperialism*, Vintage Books, New York.
- SHARP, J. ve BRİGGS, J. (2006), "Postcolonialism and Development: New Dialogues?", *The Geographical Journal*, Cilt. 172, Sayı. 1, ss. 6-9.
- SMITH, Steve ve OWENS, Patricia. (2006), "Alternative Approaches to International Theory", John Baylis ve Steve Smith (Ed.), *The Globalization of World Politics*, , Oxford University Press, New York, 3. Baskı, ss. 271-296.
- XİE, Shaoboo. (1997), "Rethinking the Problem of Postcolonialism", *New Literary History*, Cilt. 28, Sayı. 1, s.s. 7-19.
- YOUNG, Iris Marion ve LEVY, Jacob T. (2011), "Introduction", Jacob T. Levy ve Iris Marion Young, *Colonialism And Its Legacies*, Lexington Books, Plymouth.
- YOUNG, Robert J. C. (2004), *White Mythologies: Write History and the West*, Routledge, Londra, 2. Baskı.

FİLMLER

- 300 (300 Spartalı), Zack Snyder (yön.), 2007.
- Alexander (Büyük İskender), Oliver Stone (yön.), 2004.
- Troy (Truva), Wolfgang Petersen (yön.), 2004.
- Kingdom of Heaven (Cennetin Krallığı), Ridley Scott (yön.), 2005.
- The Lord of the Rings: The Fellowship of the Ring (Yüzüklerin Efendisi: Yüzük Kardeşliği), Peter Jackson (yön.), 2001.
- The Lord of the Rings: The Two Towers (Yüzüklerin Efendisi: İki Kule), Peter Jackson (yön.), 2002.
- The Lord of the Rings: The Return of the King (Yüzüklerin Efendisi: Kralın Dönüşü), Peter Jackson (yön.), 2003.
- Immortals (Ölümsüzler), Tarsem Singh, 2011.

TANITIM VE DEĞERLENDİRME YAZILARI

HUSREV Ü ŞİRİN MESNEVİLERİNE YENİ BİR HALKA: SÂLİM EFENDİ’NİN HUSREV Ü ŞİRİN MESNEVİSİ

EliĢ AYAN NİZAM, Sâlim Efendi and His Husrev ü Şîrin, Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2010, II Cilt (322+336).

Hiclâl DEMİR*

Edebiyatımıza İnan edebiyatından giren mesnevi nazım Şekli, kendi arasında kafiyeli beyitlerden oluşması ve beyit sayısı bakımından herhangi bir kısıtlamaya bağlı olmaması nedeniyle dinî, tasavvufi, ahlaki, tarihî konular ile aşk hikâyelerinin anlatımında sıkça kullanılmıştır. *Leylâ vü Mecnûn*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Husrev ü Şîrin*, *Vâmık u Azrâ*, *CemŐid u HurŐid* gibi çift kahramanlı aşk hikâyeleri çok sevilmif, bu eserler tahkiye unsurları iĢermesi nedeniyle toplumun hikâye dinleme ihtiyacını da karŐılamıŐtır.

Çift kahramanlı aşk hikâyelerinden biri olan *Husrev ü Şîrin*; *Ferhâd ü Şîrin* ve *Ferhâd-nâme* adlarıyla da anılmıŐtır. Eserde, Sâsânî hükümdarlarından Husrev Perviz ile Ermen melikesinin yeğeni Şîrin arasındaki aşk macerası anlatılır. *Őehnâme*, *Taberî Tarihi* gibi kaynaklarda yer alan bu hikâyeyi mesnevi Şeklinde

*Yrd. DoĢ. Dr., Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: hiclaldemir@hitit.edu.tr.

ilk kez İran edebiyatının önemli şairlerinden Nizâmî yazmıştır. Türk edebiyatına Kutb'un Nizâmî'den yaptığı tercüme ile giren hikâye, sonraki yüzyıllarda pek çok şair tarafından yeniden ele alınmış, özellikle Şeyhî ve Ali Şîr Nevâî'nin mesnevilerinde söyleyiş ustalığına erişilmiştir.

Türk edebiyatında *Husrev ü Şîrîn* mesnevisi yazan şairlerden biri de Sâlim Efendi'dir. Hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Sâlim Efendi, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında yaşamıştır. Şairin H. 1215/ M. 1801'de yazdığı *Husrev ü Şîrîn* mesnevisi, Dr. Elif Ayan Nizam tarafından Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalında doktora tezi olarak hazırlanmış, bu çalışma daha sonra Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü tarafından yayımlanmıştır. İki cilt olarak basılan eserin birinci cildi mesnevinin incelemesine, ikinci cildi metnin çeviriyazısına ayrılmıştır. Birinci cilt, Giriş ve dört bölümden oluşur. Giriş'te *Husrev ü Şîrîn* hikâyesinin tarihi kökeni anlatılır. 1. Bölümde, İran ve Türk edebiyatında *Husrev ü Şîrîn* mesnevileri hakkında bilgi verilmiş, 2. Bölümde, Sâlim Efendi'nin hayatı ve eserleri tanıtılmıştır. Mesnevinin dış ve iç yapı özelliklerinin incelendiği 3. Bölümde ayrıca Nizâmî, Şeyhî ve Sâlim Efendi'nin *Husrev ü Şîrîn* mesnevileri; bölüm başlıkları, giriş, gelişme ve sonuç açısından karşılaştırılmıştır. 4. Bölümde metnin hazırlanmasında izlenen yol ve bölüm başlıkları yer alır. Mesnevinin çeviriyazılı metninin bulunduğu ikinci cildin sonuna Vatikan nüshasının tıpkıbasımı eklenmiştir.

Sâlim Efendi, *Husrev ü Şîrîn* mesnevisini III. Selîm'e sunmuştur. Eserin biri Vatikan, diğeri Tahran Kütüphanesinde olmak üzere iki nüshası tespit edilmiş, tenkitli metnin hazırlanmasında Vatikan nüshası esas alınarak Tahran nüshası ile karşılaştırılmıştır.

Kaynaklarda Sâlim Efendi'nin edebî yönüne dair bilgi yoktur ancak mesnevinin Vatikan nüshasının başına İhyâ Efendi, Bahâr Efendi ve Refî'â Efendi tarafından yazılan ve Sâlim'in eserini ve şairliğini öven üç takriz, onun sanatı hakkında fikir vermektedir.

Mesnevide bulunan 166 başlığın 16'sı tardıye, 1'i terci-i bend ve 1'i de kıt'a nazım şekli ile yazılmıştır. Kıt'a hariç eserin tamamında hezec bahrinin *me'û-lü me'â' ilün fe' ûlün* kalıbı kullanılmıştır. Eserde klasik mesnevilerde bulunması gereken "giriş", "konunun işlendiği bölüm" ve "hâtime" kısımları yer alır.

Dr. Elif Ayan Nizam, mesnevideki üslûp özelliklerini belirlerken dilbilimden yararlanmış; âhenk unsurlarında vezin, kafiye, redif ve söz sanatlarının yanı sıra yinelemeler (sesbilgisel yinelemeler, biçimbirimsel yinelemeler, paralelizm) üzerinde de durmuştur.

Husrev ü Şîrîn'in içerik incelemesine hikâyenin özeti ile başlanır. Nûşînrevân'ın oğlu olan Hürmüz, Medâyin tahtına geçtiğinde babası gibi ülkesini adaletle yönetir. Ancak bir vârisi yoktur ve bu duruma çok üzülür. Sonunda Allah ona bir erkek evlat verir. Adını Husrev Perviz koyarlar. Altı yaşına geldiğinde şehrin önemli âlimlerinden Büzürgümmid'den dersler almaya başlayan Husrev, kısa sürede kendini geliştirir, at binmekte ve silah kullanmakta da ustalaşır. Husrev'in Şâvur adında akıllı, hoşsohbet ve çok güzel resimler çizen bir arkadaşı vardır. Şâvur, bir eğlence meclisinde Husrev'e, Ermen adlı bir şehre gittiğini, oranın şahı Mehîn Bânû'nun Şîrîn adında periler kadar güzel bir yeğeni olduğunu söyler. Husrev, anlatılanlardan Şîrîn'e âşık olur ve Şâvur'u durumu anlatması için Şîrîn'e gönderir. Hikâyenin bundan sonraki kısmında iki âşığın önlerine çıkan engeller, bunların çözüme ulaşması ve sonunda kavuşmaları anlatılmaktadır. İncelemede, olayın özetinden sonra baş ve yardımcı kahramanlar ayrıntılı şekilde tanıtılmış; bakış açısı, zaman, mekân ve kullanılan anlatım teknikleri tespit edilmiştir.

Mesnevilerde bazı motiflerin tekrarlandığı görülür. Sâlim'in *Husrev ü Şîrîn* mesnevisinde de yer alan "Çocuğu Olmayan Padişah" motifi bunlardan biridir. Çocuğu olmadığı için çok üzülen Hürmüz'ün Allah'ın izniyle bir oğlu dünyaya gelir. "Resimde Görüp Âşık Olma" motifine de mesnevilerde sıkça rastlanır. Genellikle resmi görüp âşık olan kadın kahramandır ancak Sâlim Efendi'nin eserinde Husrev, Şâvur'un anlatımıyla Şîrîn'e âşık olur ve durumu anlatması için onu Şîrîn'in yanına gönderir. Şâvur, bir ipeğin üzerine çizdiği Husrev'in resmini Şîrîn'e çeşitli vesilelerle üç kez gösterir. Şîrîn, ilk görüşte âşık olur. "Âşık Olunan Sevgilinin Aranması", "Rüya", "Mektuplaşma", "Kavuşma" motifleri de eserde yer almaktadır.

Husrev ü Şîrîn'in inceleme kısmında "İnsan Kişiliğine Ait Değerler ve Duygular" başlığı altında mesnevide yer alan aşk, sabır, vefa (sadakat), açgözlülük, hırs, iftira, ikiyezlülük, intikam, kıskançlık, pişmanlık, şüphe gibi değer ve duygular açıklanmıştır. Yazar, toplumsal yaşamla ilgili unsurları da tespit etmiştir. Sosyal hayata dair bilgi veren bu unsurlardan bazıları şunlardır: eğitim, yıldızlardan fal bakma, ad koyma, okçuluk, saçı saçmak, savaş ve savaş araçları, avlanma, eğlence meclisleri, tûb u çevgân oyunu, kıyafetler, düğün alayı.

Çalışmanın önemli bölümlerinden biri, Sâlim Efendi'nin *Husrev ü Şîrîn*'inin Nizâmî ve Şeyhî'nin eserleri ile karşılaştırılmasıdır. Bölüm başlıkları ile başlayan karşılaştırma tablo hâlinde verilmiş, daha sonra tespit edilen hususlar yorumlanmıştır. Buna göre, Nizâmî'nin eserini esas alan şairlerimiz hem ondan hem de

birbirlerinden bazı hususlarda ayrılmaktadır. Hikâyede görülen farklılıklara kitaptan birkaç örnek verelim:

“Nizâmî ve Şeyhî’de Hürmüz, çocuğunun olması için adaklar adar ve ihsanlarda bulunur. Sâlim’de ise adak konusu hiç yoktur. Allah dualarını kabul etmiş ve Hürmüz muradına ermiştir” (301).

“Nizâmî’de çocuğun isminin çok gürbüz olmasından ve daima kucaklarda gezdirilmesinden (per-âvîz) dolayı Husrev-i Pervîz konulduğu, Şeyhî’de sadece adının Husrev-i Pervîz konulduğu, Sâlim’de ise Pervîz ile Husrev konulduğu yazılıdır” (301).

“Sâlim, düğün töreninden sonra Husrev ve Şîrîn’in kavuştuğunu söyleyerek hikâyeyi bitirmektedir. Oysa Şeyhî ve Nizâmî’ye bakıldığında evlenmelerinden Husrev’in yaşlandığı döneme kadarki birçok konu da anlatılmaktadır” (305).

Türk edebiyatına Kutb’un Nizâmî’den yaptığı tercüme ile giren *Husrev ü Şîrîn* hikâyesi çok sevilmiş, sonraki yüzyıllarda pek çok şair tarafından yeniden ele alınmıştır. Dr. Elif Ayan Nizam’ın bu çalışmasıyla 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında yaşadığı tahmin edilen Sâlim Efendi’nin *Husrev ü Şîrîn*’i de bu halkaya eklenmiştir. Eserin yayımlanması ile daha önce incelenmemiş bir *Husrev ü Şîrîn* mesnevisi tenkitli metin olarak hazırlanarak bilim dünyasına sunulmuştur. Çalışmada ayrıca Sâlim Efendi’nin mesnevisi, Nizâmî ve Şeyhî’nin eserleri ile karşılaştırılmıştır. Böylece Nizâmî’nin *Husrev ü Şîrîn* mesnevisinin Klasik Türk edebiyatının iki şairini nasıl etkilediğini tespit etme imkânı doğmuş, aynı konunun üç şairdeki yansımaları benzerlik ve farklılıklarıyla gözler önüne serilmiştir. Bu önemli çalışma, Klasik Türk edebiyatında *Husrev ü Şîrîn* incelemelerine yeni bir bakış açısı getirecektir.

DİNİN AKLİ VE AHLAKİ SAVUNUSU

Kâdî Abdulcebbar'a Göre Dinin Akli ve Ahlâki Savunusu, İbrahim Aslan, Otto Yayınları: Ankara, 2014, ss.383, ISBN 978-605-4696-63-5

Tuğba ÖZTÜRK*

Mu'tezile, kelâm düşüncesinin ortaya çıkmasında etkin rol almış ilk sistematik kelam okuludur. Mu'tezile'den sonra ortaya çıkan Eş'arilik ve Maturidilik gibi Ehli Sünnet mezhepleri bile Mu'tezile'nin ilk olarak ortaya koyduğu tartışma şablonunu dikkate alarak kendi söylemlerini geliştirmişlerdir. Tanıtımını ve değerlendirmesini yapacağımız eser, IV.yüzyılın ikinci yarısı V.yüzyılın ilk çeyreği gibi geç bir dönemde yaşamasına karşın bu teolojik düşüncüyü zirveye taşıyan isimlerden biri olan Kâdî Abdulcebbar'ın (ö.415/1025) kelam düşüncesini incelemektedir. İbrahim Aslan tarafından “*Kâdî Abdulcebbar'a Göre Dinin Akli*

ve Ahlâki Savunusu” başlığıyla basılan bu çalışma, akla dinî düşüncede yer açan, dinî epistemolojiyi rasyonel temeller üzerine kuran ve dinî önermeleri ahlâki önermelere bağlayan bu önemli âlimin düşünce dünyasının kapılarını aralamaktadır.

Doktora tezi olarak hazırlanan bu eser, Prof. Dr. İlhami Güler'in takdim yazısıyla başlamakta, giriş ve sistematik olarak birbirine bağlı dört bölüm olarak planlanmaktadır. Muhteva değerlendirmesine girmeden önce eserin başlığı ile ilgili kısa bir tahlilde bulunmak yararlı olabilir. Eserin başlığında dikkat çeken bir kavram olan “*Savunu*” kelimesine yer verilmiştir. Bu kelime bizi haklı olarak bu savununun kime karşı yapıldığı ve savunuda ne tür argümanların kullanıldığı gibi sorulara götürmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bu savunu, temelini Kur'an'dan alan İslâm'ı ve ihtiva ettiği şeriatın hakikat ve hidayet değerini Berâhime gibi salt akla dayanan kimi marjinal çevrelerin eleştirilerine karşı ve vahyin haber değerini reddeden Sumeniyye, Tabiatçı

*Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı, e-posta: ozturkt@ankara.edu.tr

ve agnostik gibi tecrübeyi önceleyen bazı kesimlerin tenkitlerine karşı yapılmıştır. Aslında “muhalif zihin” hali daha geniş bir tabana yayıldığı için söz konusu savununun onların yanı sıra İslâmî mefkûreyi paylaşan, fakat akıllı, rasyonel bilgiyi ve aklın şeriat ve ahlak ile olan ilişkisini reddeden kimi dogmatik çevrelerin söylemlerine karşı da önemli bir işlev gördüğü rahatlıkla söylenebilir. Bilindiği gibi kelâm tartışmalarında soru cevap diyalektiği (تارة مناقشة)، esas itibarıyla, farklı perspektiflerin karşılaşmasına işaret eder. Savunu da tam bu denklemde anlamlı hale gelir.

Kitabın giriş kısmında önce Mu'tezile'nin teşekkül koşulları ortaya konmuş; sonra ise Kâdî Abdulcebbar'ın biyografisi ve bağlı olduğu Basra Mu'tezilesi içerisindeki yeri anlatılmıştır. Öte yandan yazar, Batı'da, Arap dünyasında ve Türkiye'de Kâdî Abdulcebbar üzerine oluşan literatürü ana hatlarıyla ortaya koymuş; Türkiye'deki çalışmaların Batı'ya ve Arap dünyasına göre oldukça geç bir tarihte başlamış olduğuna dikkati çekmiştir. Yazar, konuyla ilgili araştırma yapanlara yardımcı olacak şekilde giriş kısmında söz konusu çalışmalar hakkında detaylı bilgi vermiştir.

Yazar, teşekkül koşulları açısından Mu'tezili düşüncüyü beş aşamada incelemiştir. İlk aşama, Müslümanların kendi aralarında ve de farklı dinlerin etkisiyle ortaya çıkan bir takım inanç meselelerine akıl ve vahiy bütünlüğüyle yaklaşan Hasan el-Basri, Vasıl b. Ata ve Amr b. Ubeyd gibi isimlerin görüşleriyle ortaya çıkmıştır. Bu sürecin, Abbasi halifesi Me'mun'un desteğiyle birlikte Nazzâm ve Ebu'l Huzeyl el-Allâf gibi kelâm düşüncesi güçlü isimlerle ileriye taşındığı ve Beytü'l-Hikme'de yapılan tercüme hareketlerinin etkisiyle ise daha felsefi bir yapıya kavuştuğu görülmektedir. Yazar, bu sürecin Mu'tezile içerisinde politik ve teolojik anlamda Basra ve Bağdat olarak iki ayrı söylem çevresine dönüştüğüne önemle dikkat çekmiştir. Bu durum, pratikte, Bağdat Mu'tezile'sinin Şii'ler'e daha yakın; Basra'nın ise Sünnî ortodoksi ile aynı söylemi paylaştığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Yazara göre dördüncü aşama, 30 yılı aşkın bir süre devam eden *Halku'l-Kur'an* tartışmalarının politik faturasını ödemek zorunda kaldığı ve gerileme-çökme süreçlerine itildiği dramatik bir evre olarak gelişmiştir. Abbasi halifesi Mütevekkil ile başlayan bu süreç, sadece Mu'tezile'nin değil aynı zamanda Abbasilerin de kan kaybettiği politik bir çöküş sahne olmuştur. “Devletin Arap'tan Acem'e geçişine” tanıklık edilen bu dönem, Şii teolojiye öncelik veren Buveyhiler'in iktidarı ele geçirmesiyle yeni bir politik ortama dönüşmüştür. İşte bu tarihsel süreç, inançta Mu'tezile'ye, amelde Şii söyleme yakın olan Büveyhiler'in veziri

* Ahmet Güner, “Hamza el-İsfehâni ve Büveyhiler”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı XXI, İzmir, 2005, s. 57-75.

Sahib b. Abbad'ın (ö. 385/995) himayesinde 25 yıl gibi bir süre kadı-kudatlık yapan Kâdı Abdülcebbar'ın yaşadığı ve Mu'tezili düşünceleri ihya çabalarına girişmesiyle beşinci evreye tekabül etmektedir. Mu'tezile tabakâtı içerisinde onuncu tabakada yer alan Kâdı Abdulcebbar, Eş'arî kültür ve inanç ortamında yetişmesine rağmen Bağdat'ın Mu'tezili ikliminde olgunlaşmıştır. O, Basra Mu'tezile'sinin önde gelen isimlerinden Ebu Ali el-Cübbai (ö.303/915), oğlu Ebu Haşim el-Cübbai (ö. 321/933) ve Ebu Abdullah el-Basri'nin (ö.369/980) görüşlerine dayanarak ait olduğu geleneği güçlendirme çabası içerisinde olmuştur.

Birinci bölüm Akıl ve Nazar ana başlığı altında ele alınmıştır. Konu, İslam düşüncesinde aklın mahiyeti üzerine ileri sürülen görüşlere mukayeseli olarak yer vermiştir. Burada bir tanım tartışmasına girilmiştir. Yazar, Kâdı Abdulcebbar'a göre insan aklının biyolojik gelişim üzerinden ele alınmasının modern bir bakış açısı olduğunu belirtmiştir. Hâlbuki onun yaşadığı düşünce tarihinde akıl ya verili bir yetenek ya araz ya da cevher olarak ele alınmaktaydı. Öte yandan Kâdı Abdülcebbar'ın akla değer atfetmesinin ardında vahiy ile akıl arasındaki mutabakatı ortaya koyma amacının yattığına da dikkati çekmiştir. "Allah, insan aklının yaratılışına yerleştirdiği zorunlu bilgileri, praksis (fiil-yargı) için vermiştir. O, daha sonra bu kategorik zorunlu bilgilerin pratik durumlarına (tafsili zeminine) vahiy ile delalet getirmiştir. Yanı sıra Allah, her bir kişiye akla yerleştirdiği kategorik (کلی) bilgileri kullanarak ona bağlı talî durumların bilgisine ulaşabilmesi için 'düşünmeyi' (nazar) bağlayıcı hale getirdi." (sayfa 33)

Aklı 'kategorik zorunlu bilgiler' olarak tanımlayan Kâdı Abdülcebbar, akli düşünmenin (nazar) de verili olan aklın tekâmülü ile mümkün hale gelebileceğini savunmuştur. Şu halde 'yetkin akıl' (kâmilu'l-akl) kategorik bilgi alanı olarak herkeste eşittir. Nazar ise aklın bu epistemolojisi içerisinde akıldan sonra gelen bir akletme eylemi olup kişinin iradesine bağlıdır.

Yazarın kaydettiğine göre Kâdı Abdülcebbar, bilgi sorununu, süje-obje ilişkisine dayanan modern epistemolojinin aksine delîl, medlül, delalet, ta'alluk, nazar ve tevlid gibi birbirini bütünleyen özgün bir terminoloji kullanarak tartışmıştır. Öte yandan o, ahlâkî bir bakış açısıyla, akli, Allah tarafından insana verilmiş bir lütuf olarak değerlendirmiştir. Akli kullanmanın salah ve hayra götüren bu niteliği dikkate alındığında, nazar ve akli bilgi değer hükmü açısından zorunluluk (vâcib) arz eder. Şu halde akli düşünme övgüyü yani sevabı; bu yeteneği kullanmama ise yergiyi gerektirir.

İkinci bölümün başlığı Akli Bilgi ve Değeri olup kelimada bilgi problematiği

üzerinedir. Tarihsel olarak bilgi tartışmalarının gelişimi, hangi konular bağlamında, hangi kelimeler tarafından ve kimlere karşı argümanlar geliştirilerek ele alındığına yer verilmiştir. Burada özellikle Eş'ârî çevrelerde kullanılan 'yaratana ve yaratılanın bilgisi', 'kadim-hâdis' ayrımı gibi teolojik karakteri ağır basan tasnifler üzerinde durulmuştur. Her ekol kendi sistematığı içerisinde bilgi tanımları geliştirmiş ama temel ayrım Mu'tezile ile Maturidilik ve Eş'arilik arasında olmuştur. Ekoller arası bilgi tartışmalarında Mu'tezile, akli, duyuları ve ahlâkî bilgileri esas alması bakımından insan merkezli bir yaklaşımı temsil etmiştir. Bu tutumuyla Mu'tezile, bilgiyi nedenleri erişilebilir olan 'tevlid' nazariyesi içerisinde ele almıştır. Hâlbuki Maturidi ve Eş'ari kelimeler bilgi tasniflerinden de anlaşılabilirdi üzere, Allah merkezli bir eğilime sahip olmuştur. Bu nedenle epistemoloji tartışmalarında kesb nazariyesinin de kullanıldığına tanıklık edebilmekteyiz.

Yazar, müellifin, akli bilginin geçerliliği, nesneliliği ve oluşma koşullarıyla ilgili tartışmaları akıl, nazar, delil, medlul, delalet, ta'alluk, sebep ve müsebbeb belli kavramlar üzerinden yaptığını hatırlatmıştır. Bu temelde o, akıl ile ahlak arasında aynileştirme yoluna gitmiş; iyi, kötü ve vacip gibi ahlâkî yargıları aklın doğuştan getirdiği bilgiler arasına saydığını söylemiştir. Bu durum Kâdı Abdülcebbar'ın Kelam anlayışını akliyyat alanında bir epistemolojiye; sem'iyyat alanında ise ahlak ilkesi olarak maslahata götürmüştür. Böylelikle akli bilgi ve marifetullah, teklif ve nazarın yanında bir değer olarak yerini almıştır. Kâdı Abdülcebbar; "Bilgiye, fayda elde etmek ve zararı engellemek için gereksinim duyulur. Aksi halde bilme talebi bilgisizlik ve eziyet olmuş olurdu" sözüyle duruma açıklık getirmektedir. (sayfa 179)

Üçüncü bölüm, Kuran ve Haber ana başlığı altında Kur'an'ın epistemolojik değerini tartışmaktadır. Yazar, Kâdı Abdülcebbar'ın Kur'an'ı, bir haber-i rasul olarak değil inansın inanmasını herkesin tecrübesine giren olgusal bir gerçeklik temeline sahip olduğu düşüncesinde olduğunu tespit etmiştir. Buna göre bir haber olarak Kur'an, olgusal içeriği olan bir 'muhber'e dayanır. Haberin salt dil düzeyinde başlayıp biten dar bir çerçeveye sahip olmadığını gösterme çabası, esas itibarıyla, tecrübi bilgiyi ve kesinliğini savunan Sümeniyye, Berahime ve bazı felsefi çevrelerin eleştirilerine karşı vahyi savunma amacını taşımaktadır.

Buna göre Kâdı Abdülcebbar vahyi herkesin tecrübesine açık bir zemine taşıyarak, teoloji ile akli ve tecrübe alanını delalet olarak birbirine açık hale getirmiş olmaktadır. Bu tutum, epistemoloji tartışmasında müellifin 'ulûhiyeti' akli bilgiye, 'sem'iyyat'ı ahlâkî bilgiye bağlamasındaki gibi temellendirmeci bir adımdır.

Yazar bu bölümde Kâdı Abdülcebbar'ın Kur'an'ın anlam ve delaleti

konusundaki görüşlerine de değinmiştir. Verilen bilgiye göre o, aynı zamanda, Kur'an'ı inanılması gereken bir metin olarak gören Ashabu'l-Hadis ve marjinal Şii grupların görüşlerini de tenkit etmiştir. Kur'an'ı anlama imkânını yadsıyan yönelimin taklide dayandığını hatırlatan yazar, Kâdı Abdülcebbar'ın dil-dışı anlama ve yorumlama çabalarının önüne geçmek için farklı bir yöntem kullandığını belirtmiştir. "Bu te'vil yöntemi, iç içe üç çerçeveden oluşmaktadır İlki, Kur'an'ın nazil olduğu dilin çerçevesidir. İkincisi ise, dilin toplumsal sözleşmeye dayanan grameridir. Sonuncusu da dilin hakikat-mecaz ayrışmasının ardındaki akıldır." (sayfa 273) Bu te'vil metoduyla Kâdı Abdülcebbar, metnin varlığını dile, dilin varlığını akla bağlamıştır. Dolayısıyla metnin varlığı ve anlaşılması akıl sayesinde olduğuna göre bu durum iki unsurun kaynağının aynı olduğuna ve birbiriyle çelişmeyip aksine birbirlerini tamamladıklarına delil olmaktadır. Yazarın tespitine göre Kâdı Abdulcebbar, Kur'an'ın, peygamberle aynı kuşakta olmayıp peygamberin bıraktığı şeriata inanan sonraki nesiller için ifade ettiği bilgi değeriyle ziyadesiyle ilgilenmekle genel kelâmî tutumu temsil etmiştir. O, idrak bilgilerinin zorunlu olduğu yargısından hareketle Kur'an'ın da varlıksal niteliğiyle tecrübe içerisinde yer aldığı sonucuna girmeye çalışmıştır. Bu, bir haber olarak vahye tecrübe alanında yer açma çabası olarak değerlendirilebilir.

Dördüncü bölümün ana başlığı ise *Şeriat ve Ahlak*'tır. Bu bölümde yazar, bir ahlak kelamcısı olan Kâdı Abdülcebbar'ın, İslâm şeriatını, ahlak önermeleri üzerinden rasyonel olarak savunmaya çalıştığını göstermeye çalışmıştır. Akıl, ahlak ve şeriatı birbirine bağlama çabası, benzerlik taşıyan yönleriyle yer yer bir ahlak filozofu olan Kant'la karşılaştırmalara giderek tartışmaya açılmıştır. Genel kaniya bakılırsa İslam'daki ahlaki düşüncesi, büyük oranda, Yunan felsefesinden yapılan çevirilere dayanır. Bu, Kur'an'ın bir ahlak ve değer/aksiyoloji teorisi sunmaması üzerinden desteklenmiştir. Yazar, ahlak literatürünün teolojik tartışmalar içerisinde ahlakın teolojisi kavramsallaştırmasına giderek Mu'tezili kelamcılara dayandırılması gerektiği tezini ileri sürmüştü ve bunu Kâdı Abdulcebbar ekseninde açmıştır. Nitekim Kur'an'ın nüzul dönemi incelendiğinde insanları güçlü bir düşünce ve eylem iradesine sevk eden ilahî hitâbın bunu yeterince beslemiştir. Emir, yasak, tavsiye ve izin gibi vahyin dini önermeleri sonuçta İslam ahlak metafiziğinin yolunu açmıştır.

Kâdı Abdülcebbar da kendinden önceki Mu'tezili kelamcılar gibi ilahi emir ve yasakların aklın doğuştan getirdiği iyi, kötü ve vacip kategorilerine dayandığını savunmuştur. Bu bağlamda ilahi teklif de maslahat ilkesi üzerine bina edilmiştir. Kâdı Abdülcebbar'ın ahlaka olan yaklaşımı, kaynağını Kur'an'dan

alan ilahi emir ve yasakların akli ve ahlaki temelini göstermeye yönelik olmuştur. Böylece Kâdı Abdülcebbar şeriat ile akli uzlaştırmaya çalışmıştır. Bu bağlam, Kâdı Abdülcebbar'ın yaklaşımına temel sağlayacak şekilde şu temel sorular üzerinden açılmıştır: “Allah ile insan arasındaki ilişkinin temeli nedir? İnsanın Allah karşısındaki sorumluluğu vahiyden bağımsız mıdır? İlahi buyrukların temeli akıl mı yoksa Allah mıdır? Vahiy ile akıl arasında nasıl bir ilişki vardır? İyi, kötü ve vacip kategorileri vahye mi yoksa akla mı dayanırlar? Kur'an'daki emirler bizatihi iyi olduğu için mi emredilmiştir, yoksa emredildiği için mi iyidir? Kur'an'daki yasaklar kendilerinde bulunan kötülükten dolayı mı yasaklanmıştır yoksa yasaklandığı için mi kötüdürler?”

Çalışma Kâdı Abdülcebbar kelim düşünceşinin akıl, ahlak ve şeriat olmak üzere üç önemli sacayağı üzerine kurulu olduğunu ve İslâm metafiziğine yöneltilen eleştirilere temellendirmeci bir yaklaşımla yanıt verme arayışına girdiğini, akli din alanının dışında tutan gelenekselci tutuma karşı dinin evrensel ve herkese hitap eden temelini ortaya koymaya çalıştığını göstermesi bakımından önemli tespitler içermektedir. Tanıtımını yaptığımız bu eser, aynı zamanda, akılla şeriatın epistemik bir temelde ve ahlak vasıtasıyla nasıl kaynaştığını öğrenmek isteyenlerin başvuracağı önemli bir kaynak niteliğindedir.

AVRUPALI TÜRKLER: DİN VE ENTEGRASYON

Yakup ÇOŞTU, İngiltere'deki Türk-Müslüman Göçmenler; Dini Organizasyonlar, Lider Matbaacılık, Çorum, 2013, 200s.(ISBN: 978-60562249-1-1)

Nurullah Haydar YURDUSEVEN

Avrupa'ya gerçekleşen işçi göçü, Türkiye'nin son elli yılında, bütün toplumun bir şekilde alakadar olduğu, fayda ve zararın aynı anda yaşandığı, sürekli değişen ama canlılığını hiç kaybetmeyen bir süreçtir. İlk yıllarda ailelerini geride bırakıp giden işçilere duyulan hasretle özdeşleşen bu göç süreci, bir sonraki aşamada entegrasyon ve asimilasyon sarmalında ele alınmış, en sonunda ise islamofobinin yükselişiyle artan ırkçı saldırılarla gündemdeki yerini her zaman korumuştur. 1960'larda başlayan göç süreci kısmen de olsa devam etmekte ve bugün Avrupa'da yaklaşık dört milyon Türk bulunmaktadır. Farklı ülkelere dağılmış olan bu Türk nüfus günümüzde kendi benliğini koruma ve asimilasyona karşı koyma çabası içerisinde. Milli benliklerini kaybetmek istemeyen göçmen Türkler, dinsel, kültürel ve eğitsel organizasyonlar vasıtasıyla bunu yapmaya çalışmaktadırlar. Bu çabalar günümüze kadar ilim adamları tarafından da takip edilmiş ve Türklerin son elli yılda yaşadığı Avrupa deneyimi akademik eserlere konu olmuştur. Her ne

* Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

kadar bu çalışmalar Avrupa'daki Türklere ayna tutsa da genellikle Almanya, Fransa ve Avusturya gibi Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler üzerinde çalışmalar yapılmış, kıta Avrupası'nın dışında kalan İngiltere ise akademik olarak yeterince ilgi görmemiştir. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Yakup Çoştu, "İngiltere'deki Türk Müslüman Göçmenler, *Dini Organizasyonlar*" adlı eserinde bu eksikliği giderme amacı taşımaktadır.

Yazar eserinde, Türkiye'ye dönme ihtimalleri çok az olan, İngiltere'yi vatan edinmiş Britanyalı Türklerin dinsel yapılanmalarını betimleyici bir tarzda ele almaktadır. Giriş, üç ana bölüm ve genel değerlendirme kısımlarından oluşan eser 2007-2008 ve 2012 yıllarında yazarın Londra'da yapmış olduğu saha çalışmaları neticesinde oluşturulmuştur. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı ve yöntemi belirtilmektedir.

Birinci Bölümde, 2011 yılında yapılan nüfus sayımı neticesinde elde edilen istatistiki veriler ışığında, İngiltere'de mevcut göçmen toplulukların toplam nüfusa oranları verilmektedir. Ardından yabancıların İngiltere'ye göç etme nedenlerine ve İngiltere'nin tarih içerisinde izlediği göçmen politikasına değinilmektedir. Ayrıca İngiltere'deki dinlerin toplam nüfusa göre oranları ile Müslümanların etnik gruplara göre dağılımı bir tablo üzerinde gösterilmektedir (s. 18-19).

Bu bölümün sonunda İngiltere'de bulunan Pakistanlı, Hindistanlı, Afganistanlı, Bangladeşli, Cezayirli, Suudi Arabistanlı, Faslı, Nijeryalı, Mısırlı, İranlı, Iraklı ve Somalili Müslüman göçmenlerin göç serüvenleri, etnik, dilsel ve dini yapıları ele alınarak karşılaştırmalar yapılmakta ve bu topluluklar tarafından tesis edilmiş olan kuruluşlar hakkında bilgiler verilmektedir (s. 20-56). Bu kuruluşlar dini, kültürel, sosyal ve eğitsel faaliyetlerde bulunmakla birlikte genç nesilde dini bir kimlik oluşturma amacı da taşımaktadır. Ayrıca günlük hayatta karşılaşılabilen sorunlara da bu kuruluşlar vasıtasıyla çözümler üretilmeye çalışılmaktadır (s. 68). Bu bölümde ayrıca İngiltere'deki Müslüman toplulukların dinsel yapısı (s. 62), etnik yapısı (s. 63), konuşulan diller (s. 64), Londra içi yerleşim örüntüleri (s. 66) gibi istatistiki veriler tablolar halinde verilerek detaylı analizleri yapılmaktadır.

İkinci Bölümde, Türk, Kürt ve Kıbrıslı göçmenler ele alınmaktadır. Kıbrıslı Türk, Türkiyeli Türk ve Kürt topluluklar içerisinde, İngiltere'ye gelişleri itibariyle en yoğun nüfusa sahip ve en eski grubu Kıbrıslı Türkler oluşturmaktadır. Kıbrıslı Türkler Yunanca bilmelerinden dolayı Rumlarla paralel işlerde çalışmışlardır. Önceleri otel, restoran, tekstil ve hazır giyim işletmelerinde çalışan Kıbrıslı Türklerin genç kuşakları günümüzde doktorluk ve avukatlık gibi eğitim gerektiren daha saygın alanlarda çalışmaktadırlar (s. 72-76).

Türkiyeli Türklerin İngiltere'ye göç hareketi, tekstil ve gıda sektöründeki işçi ihtiyacı ve 1970'li yıllardaki askeri vesayet nedeniyle hızlanmıştır. Ortak kültür ve dilden dolayı Kıbrıslı ve Türkiyeli Türklerin yaşam alanları birbirleriyle

kesişmiştir. İlk kuşak göçmen Türkiyeli Türkler, genel olarak Kıbrıslı Türk ve Rumların etkin olduğu tekstil ve gıda sektöründe istihdam edilmişlerdir. Göçü takip eden ilk yıllarda işçi olarak çalışan Türkler, zamanla kendilerine ait tekstil fabrikaları, market ve restoranlarıyla işveren konumuna gelmişlerdir. Günümüzde Türkler, gıda sektöründen teknik hizmetlere kadar çeşitli ticari alanlarda faaliyet göstermektedirler. Öte yandan, eğitilmiş ikinci ve üçüncü kuşak Türkler özel uzmanlık ve tahsil gerektiren alanlarda da boy göstermeye başlamışlardır (s. 79-81).

Türkiyeli Kürtlerin İngiltere'ye göçü, 1980'lerin sonu ile 1990'ların başlarında daha çok siyasi mülteci statüsünde gerçekleşmiştir. Bu yıllarda Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'ndeki güvensiz ortam, Kürtlerin yurt dışına göç etmelerine neden olmuştur. Türkiye kökenli Kürtler nüfus yoğunluğu açısından, Kıbrıslı Türkler ve Türkiyeli Türklerden sonra gelmektedir. Kürtler de tekstil ve gıda sektörüne yönelmişlerdir. İngiltere İçişleri Bakanlığı'nın raporuna göre, İngiltere'deki Kürt nüfusun yaklaşık % 20'sinin Türkiye kökenli olduğu tahmin edilmektedir (s. 82-83).

Kıbrıslı ve Türkiyeli Türk göçmenler ile Türkiye kökenli Kürt göçmenlerin toplam nüfusu 300-350 bir arasındadır ve bu nüfusun yaklaşık % 75'i Londra'da yaşamaktadır. İngiltere'ye yapılan göç belirli bir işgücü ihtiyacına dayanmadığı için, burada yaşayan Türklerin istihdam alanları diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak fabrika işçiliğinden ziyade hizmet sektöründe yoğunlaşmaktadır. Kıbrıslı Türk, Türkiyeli Türk ve Kürt topluluklar, görünürde homojen bir yapıya sahip olsalar da, kültürel, dilsel ve dini farklılıklardan kaynaklanan karmaşık bir yapı arz etmektedirler. Uzun yıllardır İngiltere'de yaşayan Kıbrıslı Türkler, diğer Türkiyeli Türk ve Kürtlere oranla İngiliz toplumuna daha yoğun bir biçimde uyum sağlamışlar ve daha fazla asimile olmuşlardır. Kürt göçmenler ise, etnik kökenleri ve alevi din kimlikleri üzerine yaptıkları vurgular nedeniyle Kıbrıslı ve Türkiyeli Türklerden ayrılmaktadırlar. Türk göçmenlerin ise çoğunluğunun Sünni oluşu, Sünni bir İslami kimliğin ön plana çıkmasına neden olurken, kendi içlerindeki dini grup yapılanmaları da zaman zaman ayrıştırıcı olabilmektedir. Ayrıca, Türkiye ile olan sosyal, siyasal ve kültürel bağlılık nedeniyle Türkiye'nin siyasal yapılanmasındaki değişimler, göçmen Türkler tarafından yakından takip edilmekte ve onların buldukları bölgelerdeki sivil örgütlenme biçiminden, kimlik ve aidiyet vurgularına kadar hemen hemen her alanda belirleyici bir rol oynamaktadır (s. 86-92).

Üçüncü Bölümde, İngiltere'de bulunan Türk Müslüman göçmenler ve bunların kurmuş oldukları dini organizasyonlar ele alınmaktadır. Avrupa'ya işçi göçünün başladığı 1970'li yıllarda hem Avrupa ülkeleri hem de Türkiye bu göçmenler hakkında herhangi bir politikaya sahip değildir. Bunun nedeni, bir müddet Avrupa'da çalışacak olan işçilerin anavatanlarına geri döneceklerinin düşünülmesidir. Tahmin edilen aksine, geri dönüş çok düşük oranda gerçekleşmiş ve geçici çalışma maksadıyla giden insanlar gittikleri yerlerde kalıcı olarak yerleşmeye başlamışlardır. Bunun neticesinde

Avrupa ülkeleri tarafından bazı göçmen yasaları çıkarılmıştır. Türkiye de Türklerin asimilasyonunu önlemek amacıyla bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda, Diyanet İşleri Başkanlığı 1970'lerin sonlarında dini gün ve aylarda "mevsimlik din görevlisi" gönderimi uygulamasını başlatmış, 1980'lerin ortalarından itibaren ise farklı ülkelerde Türk Diyanet Vakıflarının kurulmasıyla din hizmetleri kalıcı hale getirilmiştir. Bu tarihe kadar, yaklaşık yirmi yıllık süre içerisinde oluşan dini boşluk Türkiye merkezli dini grup ve cemaatler tarafından doldurulmuştur. Bu dini organizasyonlar, göçmenlerin dini ve kültürel varlıklarını muhafaza etmelerini sağlarken, söylem farklılıkları nedeniyle ise gruplar arasında ayrılıklara neden olmuşlardır.

İngiltere'de 1970'lerin başlarında ufak mekânlarda dini ihtiyaçlar giderilirken, artan nüfus nedeniyle 1970'lerin ortalarında ilk dini organizasyonlar kurulmuştur. Bu organizasyonlar, satın aldıkları mekânları mescit ya da camiye dönüştürmüşler ve bu mekânları hem ibadet yeri hem de sosyal aktivite mekânları olarak kullanmışlardır. Günümüzde İngiltere'de faaliyet gösteren Türklere ait pek çok dini vakıf ve dernek bu camilerin etrafında kümelenmiştir.

İngiltere'de yaşayan Türk, Kürt ve Kıbrıslı Türk göçmenler kendi etnik, kültürel, ideolojik ve politik farklılıklarına göre sivil organizasyonlar kurmuşlardır. Yazar, gerçekleştirdiği saha araştırması neticesinde bu üç gruba ait dini organizasyonların dört farklı temel üzerine bina edildiği kanaatine varmıştır. Bunlar, Türkiye'deki dini hareketler, dini-politik hareketler, resmi dini söyleme (Diyanet) bağlı hareketler ile Türkiye ve Kuzey Kıbrıs'taki tasavvufi hareketlerdir.

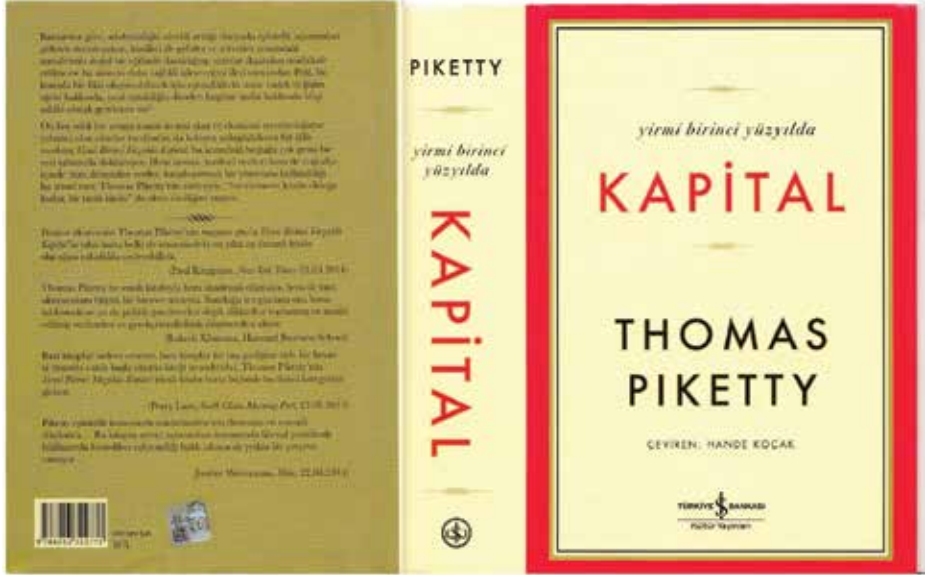
Londra'da Türklere ait on adet dini organizasyon bulunmaktadır. Yazar, bu organizasyonları kronolojik sıra gözeterek, kuruluş serüveni, hizmet alanları ve güncel durumları açısından ele almaktadır. Yazarın sunmuş olduğu bilgiler, organizasyon yöneticileri ve katılımcılar ile yapılan görüşmeler neticesinde elde edilmiş olup, kişilerin izni alınmak suretiyle yayınlanmıştır. Bu organizasyonlar genel olarak din eğitimi, ibadetlerin ifası, cenaze hizmetleri gibi hizmetler sunmaktadır.

2013 yılının Aralık ayında Almanya'da yeni koalisyon hükümetinin Göç, Mülteciler ve Uyumdan Sorumlu Devlet Bakanı olan Aydan Özoğuz, Almanya'da ilk Türk kökenli bakan olarak göreve başlamıştır. Bu durum Almanya'da Türklerin etkinliğini göstermekle birlikte göç, iltica ve uyum sorunları için kurulan bir bakanlığın olması günümüzde Avrupa'da göçmen sorunlarının devam ettiğinin ve bu sorunların çözümü için de adımların atıldığının bir göstergesi niteliğindedir. Dr. Yakup Çoştun'un bu eserinin zamanlaması, konunun güncelliğine katkı sağlamakla birlikte Almanya üzerine yoğunlaşan bakışları İngiltere'ye çekmeye çalışmakta ve orada yaşamakta olan Türk göçmenler hakkında bir farkındalık oluşturmaktadır.

GELİR DAĞILIMI ADALETSİZLİĞİNE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI: YİRMİ BİRİNCİ YÜZYILDA KAPİTAL

Thomas Piketty, Çev. Hande Koçak, *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, 742 s. (ISBN: 978-605-332-277-1)

Ebru BİLGİN*

Özgün ismi “LE CAPİTAL AU XXIe SIECLE” olan ve Fransızca olarak 2013’te, İngilizce olarak 2014’te Fransız iktisatçı Thomas Piketty tarafından yayınlanan eser Hande Koçak tarafından Türkçeye kazandırılarak Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından 2014 yılında yayınlanmıştır. Eser on beş yıllık (1998-2013) bir araştırmanın ürünüdür. İsmiyle Karl Marx’ın “Das Kapital” eserini çağrıştırırsa da eserde Marx’ a çok az değinilmiş; yazar’ın 5 Mayıs 2014 tarihinde New Republic Dergisi’nde yayımlanan röportajında Marx’ın kitabı üzerindeki etkileri sorulduğunda Das Kapital’i gerçekten okumayı başaramadığını ifade etmiştir.

Dört kısım ve on altı bölümden oluşan eserin birinci kısmı “Gelir ve Sermaye” ana başlıklı temel kavramların sunulduğu “Gelir ve Üretim” ve nüfusun ve üretimin sanayi devriminden günümüze geçirdiği değişikliklerin analiz edildiği

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, ebru-bilgin@gmail.com.

“Büyüme: Yanılsamalar ve Gerçekler” başlıklı iki bölümden; ikinci kısım “Sermaye/ Gelir Oranının Dinamikleri” ana başlıklı sermayenin 18. Yüzyıl’dan itibaren geçirdiği değişimlerin sunulduğu “Sermeyenin Biçim Değiştirmesi” ve Almanya ve Amerika’nın durumlarının incelendiği “Yaşlı Avrupa’dan Yeni Dünya’ya” ve dünyanın analiz edilmeye çalışıldığı “Uzun Dönemde Sermaye/ Gelir Oranı” ve “21. Yüzyıl’da Sermaye ve Emek Bölüşümü” başlıklı dört bölümden; “Eşitsizliklerin Yapısı” ana başlıklı üçüncü bölüm sermaye mülkiyeti ve sermaye dağılımı konusunda bilgi veren “Eşitsizlik ve Yoğunlaşma: İlk İşaretler”, Fransa ve ABD’nin karşılaştırıldığı “İki Dünya”, emek ve sermaye ile ilgili eşitsizliklerin ele alındığı “Emek Gelirlerindeki Eşitsizlik” ve “Sermaye Mülkiyetindeki Eşitsizlik”, miras yoluyla edinilen servetin incelendiği “Uzun Vadede Liyakat ve Veraset” servetin küresel bağlamda nasıl bölüşüleceğinin ele alındığı “21. Yüzyıl’da Dünyadaki Servet Eşitsizliği” altı bölümden; “21. Yüzyıl’da Sermayenin Düzenlenmesi” ana başlıklı dördüncü ve son kısım ise sosyal devletin ana hatlarının çizildiği “21. Yüzyıl’a Uygun Bir Sosyal Devlet”, gelir üzerinden alınan artan oranlı verginin gündeme getirildiği “Artan Oranlı Gelir Vergisini Yeniden Düşünmek”, sermayeden artan oranlı vergi almanın resminin betimlendiği “Sermayeden Küresel Bir Vergi Almak” ve son olarak kamu borcu meselesinin ortaya konduğu “Kamu Borçları Sorunu” dört bölümden oluşmaktadır (s. 36-37). Eserde öncelikle kavramsal çerçevenin verildiği ilk kısım kitabın anlaşılması için iyi bir hatırlatıcı ve bilgilendiricidir.

Eserde yazar, “zenginliğin paylaşılmasının uzun vadedeki evrimine dair tam olarak ne biliyoruz? Özel sermayenin birikim dinamikleri, Marx’ın 19. Yüzyıl’da inandığı gibi, sermayenin kaçınılmaz olarak bir avuç zengin ve güç sahibinin elinde yoğunlaşmasına mı yol açıyor? Yoksa büyüme, rekabet ve teknik ilerlemenin dengeleyici güçleri, 20. Yüzyıl’da Kuznets’in düşündüğü gibi, gelişmenin ileri evrelerinde eşitsizliklerin azalmasına ve ahenkli bir istikrara mı yol açıyor? Gelir ve sermaye paylaşımının 18. Yüzyıl’dan bu yana geçirdiği evrime dair ne biliyoruz ve 21. Yüzyıl için bundan hangi dersleri çıkarabiliriz?” sorularına cevap aramaktadır (s. 1).

Eserde ulaşılan başlıca iki sonuç; zenginliğin paylaşılması konusunda ekonomik determinizme itimat edilmemesi gerektiği ve zenginliğin paylaşım dinamiklerinin yakınsama veya ıraksama yönünde etki eden güçlü mekanizmaları sokmasıdır (s.22). Ayrıca eserle ilgili internet sitesi oluşturularak kullanılan yöntem, matematiksel yöntemler ve grafikler daha açıklayıcı olarak sunulmuş ve sürekli güncellenme imkânına sahip olunmuştur.

Eser de ulaşılan dikkat çekici sonuçlardan biri gerek uluslararası düzeyde

gerekse ulusal düzeyde yoksullar ile zenginler arasındaki farkın zenginlerin mülkü edilerek değil aynı teknolojik bilgi, beceri ve eğitim düzeyinin elde edilerek kapanabileceğidir. Bilgi çağı, olarak adlandırılan çağımızda bilginin üretilmesinin ve kullanılmasının önemi giderek artmaktadır. Yaşadığımız çağda sadece bilgi ve ileri teknolojiye sahip olan değil aynı zamanda bunları sürekli geliştirerek bilgi ve teknolojiyi üreten konuma gelmenin önemi büyüktür.

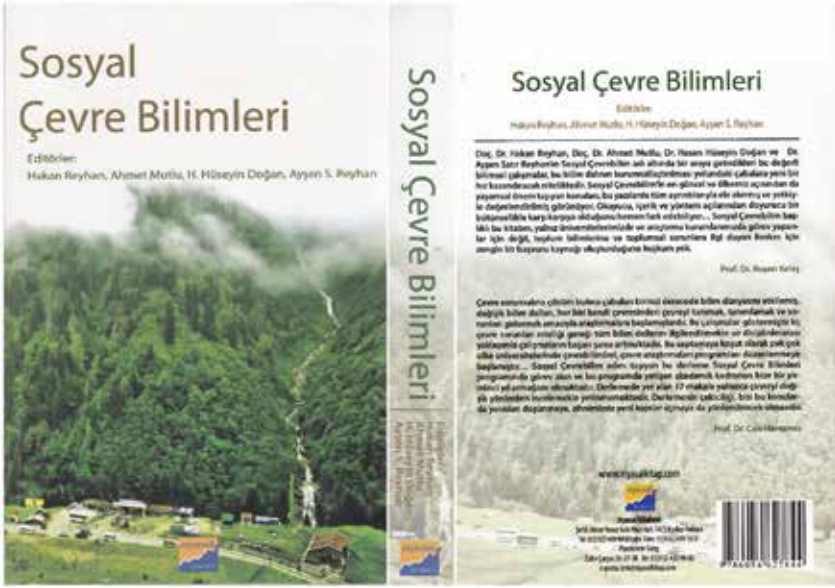
Çok geniş ve kapsamlı kaynaklardan oluşturulan eserde ulaşılan genel sonuç yazarın ifadesiyle “özel mülkiyete dayanan bir piyasa ekonomisinin dinamikleri –kendi haline bırakılırsa- özellikle bilgi ve becerilerin yaygınlaşmasından kaynaklanan, önemli yakınsama kuvvetlerinin yanı sıra, demokratik toplumlara ve bu toplumların temelinde yer alan sosyal adalet değerlerine karşı potansiyel bir tehdit oluşturan, güçlü iraksama kuvvetleri de içermesi” olarak ifade edilmektedir. Ekonomi çevrelerince büyük yankı uyandıracak ve uzun tartışmalara neden olacak olan eser konuyla ilgili tarihsel bir çerçevede sunmaktadır.

ÇEVRE SORUNSALINA DİŞİLİNLERARASI BAKIŞ: SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ

Editörler: Hakan Reyhan, Ahmet Mutlu, H. Hüseyin Doğan, Ayşen S. Reyhan, Sosyal Çevre Bilimleri, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, 534 s. (ISBN: 978-605-4627-84-4)

Burak YÜKSEL*

Mevcut üretim ve tüketim sisteminin yol açtığı çevre problemleri artık göz ardı edilemez konuma gelmiş ve tüm dünyada çevre duyarlılığının oluşmasına yol açmıştır. Tüm canlıların yaşam alanı olan çevreye insanın verdiği zararın ortaya konması ve bu zararın telafi edilmesi ve daha fazla artmaması için çevre bilimi araştırmaları günümüzde büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmalardan biri olan “Sosyal Çevre Bilimleri” isimli eser Hakan Reyhan, Ahmet Mutlu, H. Hüseyin Doğan ve Ayşen S. Reyhan editörlüğünde 2014 yılında Siyasal Kitabevi tarafından Ankara’da basılmıştır. Çalışma ilk olarak Prof. Dr. Ruşen Keleş, Prof. Dr. Can Hamamcı ve Doç. Dr. Hakan Reyhan’ın konu ve kitapla ilgili temel perspektif kazanılmasını sağlayan sunuş yazıları ile başlamaktadır. Devamında aşağıda bahsedilecek olan makaleler çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır.

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, burak3710@hotmail.com.

Aykut Çoban tarafından yazılan “Doğa Toplum ve Yöntem” makalesinde ekolojik sorunlara yer verilmiştir. Toplum ve doğa birbirleriyle çok yönlü bir şekilde etkileşimdedir. Bunun gözden kaçması sorunların çözümünün bulunamamasına neden olacaktır. Yazar buradan hareketle makalesinde toplumun doğayla olan ilişkisinde değişimin olması gerektiğine ve bunun bugünden farklı olabilmesinin ise siyasal mücadeleyle mümkün olabileceğine vurgu yapmıştır.

Ahmet Mutlu tarafından yazılan “Ekolojik Sorunların Kökenleri” isimli makale çevre sorunlarının tarihsel kökenlerini incelemiştir. Yazar, çevre sorunlarının bugünden değil, tarihsel süreç içerisinde gelen nedenlerinin araştırılması gerektiğini savunmaktadır. Yazar, insanın biyokültürel evriminin kendisi ile birlikte çevresini de değiştirdiğini bu değişimden kültüründe etkilendiğini ayrıca olumsuz etkilendiğini vurgulamıştır. Çalışmada kültüre yansıyan olumsuz etkileşimin yeni bir kültür oluşturmakla aşılabileceğini savunulmaktadır.

Ergin Duygu tarafından yazılan “Güncel Çevre Sorunları” isimli makalede çevre sorunlarının artık disiplinlerarası bir hale gelmesinden söz edilmiştir. Yazar şuan ki çevre sorunlarının temelinde doğa yasalarının ihmal edilmesinin ve ekoloji prensiplerinin yattığını belirtmiştir. Çalışmada ekoloji ve ekofizyoloji, ekolojinin temel yasalarına, küreselleşmiş çevre sorunlarına, atmosferle ilgili çevre sorunlarına ve yeryüzü ile ilgili çevre sorunlarına değinilmiştir.

Kıvılcım Akkoyunlu Ertan’ın “Çevre Etiği Üzerine Değerlendirmeler” isimli makalesinde çevre sorunlarının uluslararası alanda gündeme geldiğinden bu nedenden dolayı birçok girişim, anlaşmalar ve sözleşmelerin yapıldığından söz etmiştir. Çalışmada çevre ve etik kavramı üzerinde durulduktan sonra çevre etiği yaklaşımları incelenmiş, oluşacak çevre sorunlarına karşı etik bir çerçevede ne gibi önlemlerin ortaya konulabileceğinden bahsedilmiştir.

Mehmet Tunçer’in “Kentsel Çevre ve Çevre Estetiği” isimli çalışmasında insanların tarih boyunca çevrelerini güzellik, estetik kaygılarıyla düzene sokma arayışında olduklarından bahsedilmiştir. Bu düşüncesinden hareketle estetiğin ne zaman ortaya çıktığı, kentin ne olduğu, kentsel çevre ve çevre estetiği ilişkileri tartışılmış; sanat, estetik kaygı, kent ve mimarlık ilişkileri irdelemiş, yaşanılabilir kentsel estetiğin oluşturulmasına yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Nazmiye Erdoğan’ın “Ekoturizm Turizm, Çevre ve Sürdürülebilirlik” isimli çalışmasında Turizmin dünya ekonomisinde hızlı şekilde büyüyen ve büyümeye devam eden bir sektör olduğundan söz edilmekte ve bu sektörün sürekliliği kullanılan kaynakların korunmasına ve geliştirilmesine bağlanmaktadır.

Çalışmada ekoturizmin ne olduğu geçmişten günümüze yapılan çalışmalar üzerinde durularak aktarılmaktadır. Çalışmanın amacı, sadece ekoturizmi değil diğer tüm turizm türlerini sürdürülebilir hale getirmek için nelere ihtiyaç duyulduğudur.

Habib Akdoğan, “Çevre Muhasebesi” isimli çalışmasında çevresel kaynakların bilinçsizce tüketiminin olası çevresel felaketleri de beraberinde getirdiğinden bahsetmektedir. Çevre kirliliğinin oluşumuna insanların ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen işletmelerin neden olduğu vurgulanmaktadır. İşletmelerin dâhil olması muhasebe sisteminin de dâhil olması anlamına gelmektedir. Çevre muhasebesinin tanımı, çevre ve işletme muhasebe ilişkisi, çevreye ilişkin maliyetlerin dağılımı, sürdürülebilir kalkınmada çevre muhasebesinin etkisi konularından bahsedilmektedir.

Ayşen Satır Reyhan’ın “Çevre Ekonomisi” isimli çalışmasında çevre ve ekonomi ilişkisini ele almaktadır. Makalede belirtildiğine göre, iktisadın temel amacı refah maksimizasyonu olduğundan refahın sağlanmasında çevre ve ekonomi disiplinlerinin işbirliği kaçınılmaz olmaktadır. Makalede çevre ve kaynak ekonomisinin çalışma alanları belirtilmiştir. Yazar çevre ekonomisini üç grup altında incelemiştir. Bunlar; çevre politikası araçlarının seçimi, maliyet fayda analizi ve sürdürülebilir kalkınmadır.

Hasan Hüseyin Doğan’ın, “Çevre Koruma” isimli çalışmasında kapitalizm öncesi dönem sonrasında 19. Yüzyıl’da kapitalizmin sanayi devrimi ile olgunlaşması ve 20. Yüzyıl’a gelindiğinde doğanın tahribatının oluşması konu alınmıştır. Sanayinin gelişmesi nüfusun artması ve kentli nüfusun hızla fazlaşması “mavi gezegenin” başını derde sokmuştur. Yazar çeşitli istatistikî verilerden yararlanmıştır. Toplum, hak, hukuk kavramlarından, çevre korumada ne gibi önlemler olabilir, tarihsel çevre koruması, ormanların korunması, atıkların geri dönüşümü, İkinci Dünya Savaşı ve çevre sorunlarının uluslararası alana geçişi ve çevre korunması açısından yasalara makale içerisinde yer verilmiştir.

Latif Kurt, Beste Gizem Özbey, Ebru Özdeniz ve Ayşenur Bölükbaşı’nın “Biyolojik Çeşitlilik” isimli çalışmalarında artan dünya nüfusunun getirdiği olumsuzlukların doğal kaynaklar üzerindeki olumsuz etkisinden söz etmişlerdir. Günümüzde doğal kaynakların hızlı bir şekilde tüketilmesi ülkelerin sahip olduğu biyolojik çeşitlilik ve özellikle genetik kaynakların giderek daha da önemli hale geleceğini göstermektedir. Çalışmanın amacı ise biyolojik çeşitliliğin korunarak sürdürülebilir kullanım konusunda farkındalığın yaratılmasıdır.

Yücel Çağlar, “Türkiye “Ormanları” ve Ormancılığı Üzerine” isimli çalışmasında Türkiye’de orman ekosistemlerinin dar bir kapsamda algılandığından söz etmektedir. Yazar, çalışmanın oluşturulma nedenini ormancılık düzeninin ekonomik, tarihsel, hukuksal, siyasal, toplumbilimsel ve kamu yönetimi boyutlarının çok fazla tartışılmamış olması olarak belirtmiştir. Yazar, bu eksikliği gidermeyi ve olumsuzlukları aşmayı amaçlamıştır.

Ergin Duygu, “Kırsal Çevre ve Sorunları” isimli ikinci makalesinde öncelikle ülkelerin politika üretim süreçlerinde çevresel etkinin her alanda dikkate alınması gerekliliğini ve kırsalın sorunlarının genellikle kentlerde yoğunlaşmış politik ve ekonomik güç odaklarının dikkatini çekebildiği ölçüde dikkate alındığını belirtmektedir. Yazar, teknoloji ve sanayideki hızlı gelişmelerle paralel olarak çevresel sorunların hızlanarak arttığı ancak çözüm süreçlerinin aynı hızda ilerlemediği belirtilerek çevre sorunları ilgili uluslararası kurumların raporları perspektifinde açıklayıcı saptamalarla değerlendirmiştir.

Erdal Özüdoğru “Korunan Alanlar” isimli makalesinde korunan alanları tanımlayarak ve önemini belirterek tarihsel gelişimini ortaya koymaya çalışmıştır. Yazar, makalede kurumsal alandaki gelişmeleri uluslararası mutabakat ve eylem planları çerçevesinde ortaya koymuştur. Son olarak da Türkiye’deki korunan alanları ve bu alandaki yasa ve uygulamaları değerlendirerek uygulanan sınıflandırma yöntemine değinmiştir.

Berna Alpagut ve Abdullah Karataş tarafından yazılan “İçerik ve Tarihsel Gelişimi Açısından Çevre Eğitimi” isimli çalışmada sanayileşmiş ülkelerin tarihten günümüze yükselişlerinin doğal kaynakları sınırsızca tüketmesinden bahsedilmiştir. Yazarlar bu çalışmada doğal dengenin korunması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bunun nedeni olarak ise gelecek kuşaklara daha yaşanılabilir çevre bırakılması gerektiği ve bunun insanları küçük yaştan itibaren okul-aile işbirliği içerisinde çevre eğitimiyle bilinçlendirerek gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir.

Hasan Hüseyin Doğan, “Çevre İçin Eğitim” isimli ikinci çalışmasında çevre sorunlarının, doğanın kirlenmesinin yeni bir olgu olmadığından bahsetmiştir. Yazar bu olgunun nüfus, sanayileşme ve kentleşme; daha doğrusu üretim ve tüketimle alakalı olduğunu vurgulamıştır. Yazar, çevre kirliliğinin önlenmesi için çevre eğitiminin gerekliliğinden söz etmiştir. Çalışmada çevre eğitiminin tarihçesinden başlanmış, amaç ve hedefleri belirtilerek; okul öncesi dönemde ve ailede eğitim, ilk, orta ve yüksek öğretimde eğitim gibi konular işlenmiştir.

Ahmet Mutlu, “Ekoloji ve Yönetim” isimli ikinci çalışmasında ekoloji ve yönetim arasındaki ilişkiyi, kamusal/özel yönetim otoritesinin çevrenin korunmasıyla ilgili yönetsel karar ve uygulamalarından farklı olarak, söz konusu karar ve uygulamaları biçimlendiren tarihsel-düşünsel-ideolojik boyut bağlamında irdelemiştir.

Hakan Reyhan, “Ekolojik Emperyalizm Kuramına Giriş: Biyopolitik Bir Kavramsallaştırma” isimli çalışmasında şuan içerisinde bulunulan ve etkilerini her geçen gün daha da hissettiren emperyalist/tahakkümcü dünya biçimlenişi döneminde kavramsal/kuramsal açıdan yeni bir emperyalizm tartışmasını açmak ve öncelikle emperyalizmin doğrudan doğruya ekosistemi, ekolojik döngüyü bütün yaşamsal unsurlarıyla birlikte temelden dönüştüren yeni boyutu ile ilgili “kuramsal taslak” ortaya koymayı amaçlamıştır.

Farklı alanlarda akademik çalışmalar sürdüren bilim insanları tarafından oluşturulan eser çevrenin tek bir bilim dalının konusu olmadığına multidisipliner bir konu olduğunun ortaya konulması ve çevre konusundaki farklı alanlardaki çalışmaların bir arada sunulması bakımından başvuru kitabı niteliği taşıyan bir eserdir.

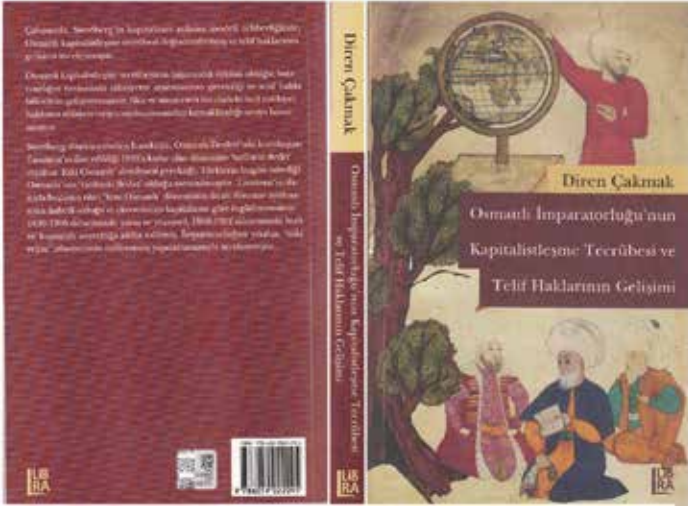

BELGELERLE OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA TELİF HAKLARI GERÇEĞİ: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KAPİTALİSTLEŞME TECRÜBESİ VE TELİF HAKLARININ GELİŞİMİ

Diren ÇAKMAK, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kapitalistleşme Tecrübesi ve Telif Haklarının Gelişimi, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2014, 224 s. (ISBN: 978 – 605 – 9022 – 09 – 5)

Kübra YÜKSEL*

Yrd. Doç. Dr. Diren Çakmak'ın Prof. Dr. Kurthan Fişek'in danışmanlığında hazırladığı “1850-2002 Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’sinde Toplum ve İktidar İlişkileri Bağlamında Telif Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemelerin Değerlendirilmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden yola çıkarak oluşturduğu “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kapitalistleşme Tecrübesi ve Telif Haklarının Gelişimi” isimli kitabını rahmetli Prof. Dr. Kurthan Fişek (1942-2012)’e ithaf ederek 2014 yılında yayınlanmıştır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, kubra-yuksel@outlook.com

Eser, Swedberg'in tanıtıldığı ve kapitalizmi anlama modelinin açıklandığı "Kuramsal Yaklaşım ve Kavramsal Çerçeve", Adam Smith'in toplum sınıflandırılmasından hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nun değerlendirildiği "Otlakçılıktan Kapitalizme Uzun Yürüyüş", Osmanlı İmparatorluğu'ndaki girişimcilik ruhunun değerlendirildiği "Eski Osmanlı'dan Yeni Osmanlı'ya Girişimcilik Ruhu" ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki telif haklarının incelendiği "Osmanlı İmparatorluğu'nda Telif Haklarının Gelişimi" olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Eser, ek bölümün de savunulan iddialara kaynaklık eden 4 temel belge ve sıkça başvurulan açıklayıcı dipnotlarla zenginleştirilmiştir. Eserin temel savını aynı zamanda yüksek lisans tezinin temel savı da olan Osmanlı İmparatorluğu'na telif hakları kavramının 1910 Telif Hakları Kanunu ile girdiği kabulünün yerine Osmanlı İmparatorluğu'na telif hakları kavramının 1850'de girdiği iddiasıdır (Çakmak, 2014: 11).

Çalışmada, Richard Swedberg'in kapitalizmi anlama rehberliğinden yola çıkılarak Osmanlı kapitalistleşme tecrübesi değerlendirilerek telif haklarının gelişimi ortaya konulmaya çalışılmıştır (Çakmak, 2014:179). Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan kapitalistleşme çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığı ve bunun zihniyetten kaynaklandığı ortaya konularak, fikri ve sanatsal eserlerdeki mülkiyet hakkının ahlaki sayılmadığı belirtilmiştir.

Eser, fikir ve sanat mülkiyetinin korunması konusunda tedbirlerin alınmaya ve uygulanmaya çalışıldığı Türkiye de telif haklarının gelişimi sürecine ışık tutması bakımından önem arz etmektedir. Eserde savunulan iddia bakımından telif hakları konusunda başvuru ve kaynak kitabı niteliği taşımaktadır.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yayın İlkeleri

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (HÜSBED), yılda iki defa (Haziran-Aralık) yayımlanan, hakemli bir dergidir.

Derginin yayım dili Türkçe'dir. Yayın Kurulu'nun kararı ile diğer dillerde de çalışmalar kabul edilir ve yayımlanabilir.

Dergiye gönderilen yazılar, başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazılar yayınlanmak üzere kabul edildiği takdirde, HÜSBE Dergisi, bütün yayın haklarına sahip olur. Yayınlanan yazılardan alıntı yapılması durumunda, kaynak belirtilmesi zorunludur. Yayınlanan yazılardaki düşünceler yazara ait olup, hukuken ve bilim etiği açısından sorumluluk tamamen yazara aittir. Gönderilen makaleler, Hakem Kurulunun değerlendirmesinden sonra yayın sürecine alınır. Gönderilen makaleler, yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez. Yazıları yayımlanan yazarlara telif ücreti ödenmez.

Yayın Süreci

Yayımlanması isteğiyle Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne göndereceğiniz makale, çeviri, tanıtım ve değerlendirme yazılarınızı <http://www.sbedergi.hitit.edu.tr/> adresinden Açık Dergi Sistemi'ne ücretsiz üye olarak kendi hesabınız üzerinden gönderebilirsiniz.

Sistemle ilgili gerekli soru ve sorunlarınızla ilgili olarak "hititsbedergi@gmail.com" e-mail adresine ve 0 364 227 79 10 (4057) numaralı telefona ulaşabilirsiniz.

Yazılar, yayın kuruluna gelmeden önce kurallara uygun yazılıp yazılmadığı editör tarafından kontrol edilir; bir eksik ve/veya yanlış belirlendiğinde, düzeltilmesi için bir ön değerlendirme formu ile yazara iade edilir. Yazar tarafından düzeltilerek geri gönderilen ya da kurallara uygun olarak yazıldığı saptanan yazılar için yayın kurulu tarafından yazının içerdiği alanlarla ilgili üç hakem belirlenir. Hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda; yazının yayın portföyüne alınmasına, alınmamasına ya da düzeltme istenmesine karar verilir. Durum yazara en kısa sürede bildirilir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 30 gün içinde yapılarak dergiye ulaştırılması gerekmektedir.

Yazım Kuralları

- 1- Makalelere 150 kelimeyi geçmeyecek şekilde İngilizce ve Türkçe özeti metnin başına eklenmeli, İngilizce özet verilirken ayrıca makalenin İngilizce tam başlığı da İngilizce özetin üstünde belirtilmelidir. Ayrıca 5 kelimeyi geçmeyecek şekilde anahtar kelimeler hem İngilizce hem de Türkçe olarak ifade edilmelidir.
- 2- Makale yazarı veya çevirmenin unvanı, görev yaptığı kuruluş ve kendisine ulaşılabilecek olan mail adresi çalışmanın başında yıldızlı dipnotta ifade edilmelidir.

Yazılar, Microsoft Word Programında Yazılmalı ve Sayfa Marjları Şu Şekilde Ayarlanmalıdır:

Kağıt Boyutu	Dikey A4
Üst Kenar Boşluk	5.5 cm
Alt Kenar Boşluk	5.5 cm
Sol Kenar Boşluk	4.5 cm
Sağ Kenar Boşluk	4.5 cm
Yazı tipi	Bookman Old Style
Yazı tipi Stili	Normal
Ana başlık	20 punto/ Büyük Harflerle/ Sola hizalı
Özetler	9 punto / italik
İngilizce Özet Başlığı	10 Punto/ italik / sola hizalı
Boyutu (normal metin)	10 punto
Satır Aralığı	Tam Önce 0 nk, Sonra 6 nk, değer 14 nk Girinti yok.

Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi kullanılmayacaktır

- 1- Makale içersindeki “giriş” kısmı ve ana başlıklar “roma rakamıyla” numaralandırılacak ve büyük harflerde olacak;
Alt başlıklar A, B, C, D ... şeklinde devam edecek ve sadece ilk harfleri büyük olacak;
bir kademe alt başlık var ise 1, 2, 3, 4 ... şeklinde devam edecek ve yine sadece ilk harfleri büyük olacaktır ayrıca başka bir stil uygulanmayacaktır.
- 2- Kaynak gösterme konusunda APA sistemi uygulanacaktır.
- 3- Makale sonunda mutlaka yazıda kullanılan kaynaklar KAYNAKÇA başlığı altında ifade edilmeli ve aşağıdaki ilkelere uyulmalıdır.

Kitaplarda:

ATAKAN, Kemal. (2003), Çevre Sorunları ve Türkiye, Gazi Kitabevi, Ankara, 3. Baskı.

[Makale sonunda Kaynakça'da bu şekilde yazılmalıdır]

(Atakan, 2003: 20) [Metin içinde bu şekilde yazılmalıdır]

Makalelerde:

NİŞANCI, Murat. (2003), "Hanehalkı Harcamalarının Engel Eğrisi Analizi: 1994Türkiye Kentsel Kesim Örneği", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt.8, S.23, ss. 155-166. [Makale sonunda Kaynakça'da bu şekilde yazılmalıdır]

(Nişancı, 2003: 158). [Metin içinde bu şekilde yazılmalıdır]

Tezlerde:

BULUT, Erol. (1998), Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Etkileri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara. [Makale sonunda Kaynakça'da bu şekilde yazılmalıdır]

(Bulut, 1998: 13). [Metin içinde bu şekilde yazılmalıdır]

Kongre-Sempozyum Bildirileri:

Gündoğdu, C. (2005). "Pâdişah-Tarikat Şeyhi Münasebetleri Açısından Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Çağdaşı Abdülmecid-i Sivâsî" [Bildiri]. H.K. Yılmaz (Ed.). Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 20-22 Mayıs 2007, (ss. 179-195). İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı. [Makale sonunda Kaynakça'da bu şekilde yazılmalıdır]

(Gündoğdu, 2005: 185). [Metin içinde bu şekilde yazılmalıdır]

İnternet Siteleri:

HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI. (2000), "Aylık İstatistikleri", (erişim adresi: <http://www.hazine.gov.tr/yayin.htm>), (erişim tarihi: 23 Mart 2008). [Makale sonunda Kaynakça'da bu şekilde yazılmalıdır]

(Hazine Müsteşarlığı, 2000). [Metin içinde bu şekilde yazılmalıdır]

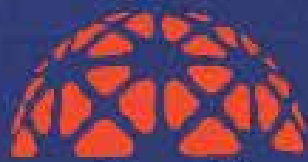

HİTİT
ÜNİVERSİTESİ

HİTİT UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE